

PROLETÁŘI
VŠECH ZEMÍ,
SPOJTE SE!

LENIN
SEBRANÉ
SPISY

2

VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ
USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU
KOMUNISTICKÉ STRANY
ČESKOSLOVENSKA

VLADIMÍR
ILJIČ
LENIN
SEBRANÉ
SPISY

SVAZEK

2

1895-1897

NAKLADATELSTVÍ SVOBODA
PRAHA 1980

Podle 5. ruského vydání
V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij
tom 2, Politizdat, Moskva 1975,
přípraveného
Institutem marxismu-leninismu při ÚV KSSS,
přeložil kolektiv překladatelů

© Politizdat, Moskva 1975
Translation © Nakladatelství Svoboda, Praha 1980

PŘEDMLUVA

Druhý svazek Sebraných spisů V. I. Lenina obsahuje práce napsané v letech 1895—1897.

Pro druhou polovinu devadesátých let v Rusku je charakteristický rychlý rozvoj kapitalismu, růst počtu příslušníků dělnické třídy a zesílení stávkového hnutí. V dějinách ruské sociální demokracie to bylo druhé období, které Lenin nazval obdobím „dětství a jinošství“. Sociální demokracie začala v této době vyvíjet praktickou činnost a přecházet od propagování marxismu mezi nevelkým okruhem pokrokových dělníků k politické agitaci mezi masami. Petrohradský Svaz boje za osvobození dělnické třídy, který zorganizoval Lenin na podzim roku 1895 z marxistických dělnických kroužků, navázal spojení s masovým dělnickým hnutím a začal spojovat socialismus s dělnickým hnutím. Svaz boje byl prvním zárodkem revoluční proletářské strany v Rusku a jeho vliv se neomezil jen na Petrohrad. Stejně svazy a sociálně demokratické skupiny vznikly i v jiných městech a oblastech Ruska: v Moskvě, Ivanovu-Vozněsensku, Kyjevě, Samaře, na Sibiři a jinde. Aktuálním úkolem bylo sjednotit marxistické organizace a vytvořit jednotnou stranu s jediným centrem a marxistickým programem.

Ke splnění tohoto úkolu značně přispěly Leninovy práce z let 1895—1897. Určovaly nejbližší i konečné cíle boje proletariátu, ukládaly ruským sociálním demokratům konkrétní úkoly a staly se teoretickou zbraní v boji proti národnictví, které bylo v té době stále ještě vážnou ideovou překážkou v rozvoji sociálně demokratického hnutí.

V řadě prací tohoto svazku se konkretizují programové, taktické a organizační úkoly ruských marxistů. Patří mezi ně Návrh a výklad programu sociálně demokratické strany, Úkoly ruských sociálních demokratů a Jakého dědictví se zříkáme?

Značnou část svazku tvoří Leninovy práce adresované prostým dělníkům: brožury Výklad zákona o pokutách ukládaných dělníkům v továrnách a závodech a Nový tovární zákon, letáky Dělníkům a dělnicím Torntonovy továrny a Carské vládě a článek Nač myslí naši ministři?

Ústřední místo zaujímají ve svazku Leninovy ekonomické práce: K charakteristice ekonomického romantismu (Sismondi a naši domácí sismondovci), Soupis domácí výroby v Permské gubernii v letech 1894—1895 a všeobecné otázky „domáckého“ průmyslu, Perly narodnické plánomanie, Gymnazijní hospodářství a nápravná gymnázia a Na okraj jednoho novinového článku. Lenin v nich vyvrací maloburžoazní narodnické teorie popírající možnost vývoje kapitalismu v Rusku a na rozsáhlém faktografickém materiálu dokazuje, že Rusko se vyvíjí kapitalistickou cestou.

Prvním článkem svazku je nekrolog Bedřich Engels, napsaný na podzim roku 1895, který obsahuje důkladnou a všestrannou charakteristiku Bedřicha Engelse. Lenin jej staví hned za Karla Marxe jako druhého nejvýznačnějšího učitele proletariátu, jehož život byl nerozlučně spjat s bojem dělnické třídy. Ve stručném životopise Lenin zdůrazňuje význam Engelsových prací a hodnotí vzácné přátelství Marxe a Engelse. Při výkladu stěžejních marxistických názorů poukazuje na to, že vůdcové proletariátu Marx a Engels sympatizovali s hrdinným bojem ruských revolucionářů a za bezprostřední a nejdůležitější úkol ruské sociální demokracie považovali vybojování politické svobody. Předvídali, jaký obrovský význam bude mít svobodné revoluční Rusko pro úspěšný vývoj dělnického hnutí na Západě.

Lenin rozpracoval programové úkoly ruských sociálních

demokratů, přičemž tvůrčím způsobem aplikoval a rozvíjel marxismus. Koncem roku 1895 napsal ve vězení svůj první Návrh programu sociálně demokratické strany a v létě 1896 Výklad programu, v němž vysvětlil smysl a význam jeho hlavních bodů. Tyto práce jsou otištěny ve svazku pod společným názvem Návrh a výklad programu sociálně demokratické strany. Lenin v něm analyzuje vývoj kapitalismu v Rusku a stanoví hlavní cíle a úkoly třídního boje proletariátu. Již v prvním návrhu programu formuluje konečný cíl proletariátu — vydobytí politické moci, odstranění soukromého vlastnictví výrobních prostředků a vybudování socialistické společnosti. Návrh programu obsahuje rovněž praktické požadavky sociální demokracie: celospolečenské požadavky, požadavky dělnické třídy a požadavky rolnictva.

V brožuře Úkoly ruských sociálních demokratů, napsané v sibiřském vyhnanství koncem roku 1897, Lenin zobecnil zkušenosti z činnosti petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy a zdůvodnil politický program a taktiku ruských sociálních demokratů. Upozornil na nerozlučnou spjatost socialistické činnosti ruských sociálních demokratů (propagování vědeckého socialismu a boj za nastolení socialistické společnosti) s činností demokratickou (propagování demokratických myšlenek a boj proti carismu) a vytkl i podstatné rozdíly mezi nimi.

Při odhalování spiklenecké taktiky narodovoljovců Lenin poukazoval na to, že proti samoděržaví nemohou bojovat spiklenci, nýbrž revoluční marxistická strana, opírající se o dělnické hnutí. V brožuře Úkoly ruských sociálních demokratů zdůraznil nesmírný význam revoluční teorie pro osvobozenecý boj proletariátu a poprvé vyslovil svou známou tezi: „Bez revoluční teorie nemůže být ani revoluční hnutí“, kterou dále rozpracoval v knize Co dělat?. V závěru brožury vyzývá pokrokové dělníky a všechny sociálně demokratické kroužky a skupiny, aby utvořily jednotnou marxistickou stranu.

V tomto svazku je otištěna brožura Úkoly ruských sociálních demokratů spolu s Leninovou předmluvou k jejímu druhému a třetímu vydání (z let 1902 a 1905). V předmluvách Lenin zdůrazňuje, že brožura podává jen obecný přehled úkolů ruských sociálních demokratů. Charakterizuje vývoj sociální demokracie a poukazuje na to, jak se měnily její konkrétní úkoly.

Leninovy brožury a letáky pojaté do svazku jsou vzorem marxistické agitační literatury, protože jsou srozumitelné i neuvědomělému čtenáři. Lenin vždy ochotně a velmi rád psal pro dělníky. Prohlásil: „Nic bych si tak nepřál, po ničem jsem tolik netoužil, jako po tom, abych mohl psát pro dělníky“ (Spisy 34, Praha 1957, s. 15). Lenin dával do souvislosti konkrétní události ze života v továrně s celým společenským zřízením v Rusku, a tím probouzel politické uvědomění dělnické třídy. V těchto pracích ukazoval bezprávné postavení proletariátu, jeho velmi kruté vykořisťování kapitalisty, bídu a útlak pracujících mas v carském Rusku a nastínil metody boje dělnické třídy za osvobození. Brožura Výklad zákona o pokutách, která vyšla koncem roku 1895, učila dělníky, jak mají bojovat proti továrníkům, a vyzývala je, aby se sjednotili k revolučnímu boji proti kapitalistům a carskému absolutismu. Leták Dělníkům a dělnicím Torntonovy továrny, napsaný v listopadu 1895 v souvislosti se stávkou tkalců v Torntonově továrně, vysvětloval dělníkům, že si mohou zlepšit postavení „pouze společným a svorným úsilím“.

V listopadu 1896 napsal ve vězení leták Carské vládě, v němž hodnotil ruské stávky v letech 1895—1896 a postoj carské vlády k těmto stávkám. Ve vězení napsal i Zprávu „starých“ pro členy petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy, která je uveřejněna v 5. ruském vydání Sebraných spisů V. I. Lenina poprvé. Zpráva měla varovat členy Svazu boje, kteří zůstali na svobodě, před provokatérem N. Michajlovem, na jehož udání byl v pro-

sinci 1895 zatčen Lenin a skupina „starých“ — členů petrohradského Svazu boje.

Nejdůležitější ekonomickou prací uveřejněnou v tomto svazku je Leninovo dílo K charakteristice ekonomického romantismu, napsané na jaře 1897 v sibiřském vyhnanství. Je namířeno proti švýcarskému ekonomovi Sismondimu a jeho ruským stoupencům, narodníkům V. P. Voroncovovi, N. F. Danielsonovi aj. Lenin ocenil Sismondiho zásluhu na odhalení rozporů v kapitalistické společnosti, ale současně odhalil utopičnost a reakčnost jeho názorů, odhalil, že Sismondi kritizoval kapitalismus z hlediska maloburžoy idealizujícího zastaralou cechovní organizaci průmyslu a patriarchální rolnické hospodářství. Lenin vysvětlil, jak Sismondiho ideje použili ruští narodníci ke zdůvodnění „svébytného“ ekonomického vývoje Ruska. Narodníci převzali zejména Sismondiho nesprávnou tezi o zužování vnitřního trhu za kapitalismu v důsledku ožebračování malovýrobců. Lenin konfrontoval Sismondiho názory s názory narodníků a dospěl k závěru, že „*ekonomické učení narodníků je pouze ruská odrůda celoevropského romantismu*“. Tato práce odhalila pokusy narodníků zastřít maloburžoazní podstatu svých názorů frázemi o uznávání Marxovy ekonomické teorie a vědecky analyzovala skutečné rozpory kapitalismu.

V další ekonomické práci Soupis domácí výroby v Permské gubernii za rok 1894/1895 a všeobecné otázky „domáckého“ průmyslu, napsané v srpnu—září 1897, kriticky rozebral údaje soupisu domácího průmyslu za rok 1894/1895. Tyto údaje zpracovali permští narodníci v knize Studie o stavu domácího průmyslu v Permské gubernii. Lenin si vybral tuto knihu k analýze proto, že stav domácího průmyslu v Permské gubernii byl typický pro veškerou domácí výrobu v Rusku. Lenin podrobil kritice subjektivní přístup narodníků k materiálům získaným soupisem, odhalil jejich pokusy zkreslit pomocí tzv. průměrných čísel skutečnost a dokázat, že kapitalismus ne-

proniká do domácí výroby a že domácí průmysl se liší od kapitalistického průmyslu. Zcela názorně, na základě konkrétního materiálu Lenin ukázal, jak kapitalismus proniká do domácího průmyslu a třídně diferencuje domácí výrobce. Materiály z této práce využil Lenin v díle Vývoj kapitalismu v Rusku, které dovršilo ideovou porážku narodnictví.

V statích Gymnazijní hospodářství a nápravná gymnázia a Perly narodnické plánomanie pronikavě a všestranně zkritizoval návrh liberálního narodníka S. N. Južakova na zespolečenštění výroby, kterým se Rusko mělo vyhnout kapitalistickému vývoji. Lenin dokázal utopičnost a reakčnost Južakovova návrhu zavést prostřednictvím zemědělských gymnazií povinné středoškolské vzdělání, jehož náklady by museli nemajetní studenti odpracovat. Stať Na okraj jednoho novinového článku, napsaná v září 1897, rovněž odhaluje fantazijní ekonomické plány liberálního narodníka N. V. Levitského na zavedení povinného vzájemného životního pojištění veškerého rolnického obyvatelstva.

Druhý svazek uzavírá stať Jakého dědictví se zříkáme? napsaná roku 1897. V této práci Lenin vymezuje postoj proletářské strany k revolučním tradicím své země. Narodníci, kteří se považovali za pokračovatele tradic šedesátých let, tvrdili, že marxisté nenavazují na nejlepší tradice, na ideové „dědictví“ pokrokové části ruské společnosti. Lenin konfrontoval názory ruských osvícenců šedesátých let s názory narodníků a sociálních demokratů a dokázal, že ne narodníci, ale právě marxisté mnohem důsledněji střeží dědictví ruských revolučních osvícenců, v jejichž čele stál N. G. Černyševskij. V marxistické straně viděl Lenin zákonnou dědičku pokrokových vymožeností a pokračovatelku všech revolučně demokratických tradic národů Ruska. Poukazoval na to, že střežit dědictví neznamena jen toto dědictví převzít. Je nutno jít dále a samostatně určovat cesty a prostředky revolučního boje.

V oddílu Přípravné materiály je otištěna Osnova předmluvy k druhému vydání brožury Úkoly ruských sociálních demokratů a Nedokončená varianta předmluvy k druhému vydání brožury Úkoly ruských sociálních demokratů, která je publikována poprvé.

INSTITUT MARXISMU-LENINISMU
PŘI ÚV KSSS

BEDŘICH ENGELS¹

Jaký maják rozumu zhas,
jaké srdce přestalo bít!²

Pátého srpna podle nového kalendáře (24. července) 1895 skonal v Londýně Bedřich Engels. Po svém příteli Karlu Marxovi, který zemřel roku 1883, byl Engels nejvýznačnějším vědcem a učitelem novodobého proletariátu v celém civilizovaném světě. Od té doby, kdy osud svedl dohromady Karla Marxe s Bedřichem Engelsem, stalo se životní dílo obou přátel jejich dílem společným. Chceme-li proto pochopit, co vykonal Bedřich Engels pro proletariát, musíme si dobře ujasnit význam Marxova učení a jeho činnosti pro rozvoj současného dělnického hnutí. Marx a Engels první ukázali, že dělnická třída se svými požadavky je nezbytným produktem soudobého ekonomického řádu, který současně s buržoazií nutně vytváří a organizuje i proletariát; objasnili, že lidstvo nezbaví útrap, které na ně doléhají, dobře myšlené pokusy šlechtných jednotlivců, ale třídní boj organizovaného proletariátu. Marx a Engels jako první ve svých vědeckých dílech dokázali, že socialismus není výmyslem snů, ale konečným cílem a nezbytným výsledkem rozvoje výrobních sil v naší společnosti. Veškeré písemně doložené dějiny byly až dosud dějinami třídního boje, střídáním moci a vítězství jedněch společenských tříd nad druhými. Tento stav bude trvat tak dlouho, dokud nezmizí základy třídního boje a třídní nadvlády — soukromé vlastnictví a bezplánovitá společenská výroba. V zájmu proletariátu musí být tyto základy zničeny, a proto se musí na ně zaměřit cílevědomý třídní boj organizovaného dělnictva. Vždyť každý třídní boj je boj politický.

Dnes si Marxovy a Engelsovy názory osvojil všechen proletariát bojující za své osvobození, ale ve čtyřicátých letech, kdy oba přátelé vstoupili do veřejného života a jejich jména se poprvé objevila v socialistické literatuře, byly takové názory něčím naprosto novým. Mnoho lidí schopných i neschopných, čestných i nečestných, kteří se tehdy nadchli pro boj za politickou svobodu, pro boj proti absolutismu panovníků, policie a církve, si však ještě neuvědomovalo protiklad mezi zájmy buržoazie a proletariátu. Ani je nenapadlo, že by dělníci mohli vystupovat jako samostatná společenská síla. Na druhé straně se mnoho snílků, někdy i geniálních, domnívalo, že stačí přesvědčit vládcy a vládnoucí třídy o nespravedlnosti současného společenského řádu, a pak už bude snadné nastolit na zemi mír a všeobecný blahobyť. Snili o socialismu bez boje. Téměř všichni tehdejší socialisté a zastánci dělnické třídy vůbec viděli v proletariátu jen *vřed* společnosti a s hrůzou pozorovali, jak se s rostoucím průmyslem zvětšuje i tento vřed. Proto všichni přemýšleli, jak zadržet rozvoj průmyslu a proletariátu, jak zastavit „kolo dějin“. Zatímco se všichni obávali rozvoje proletariátu, skládali Marx a Engels v jeho nepřetržitý růst všechny své naděje. Čím více bude proletářů, tím větší bude jejich síla jako revoluční třídy, tím bližší a snáze uskutečnitelný bude socialismus. Marxovy a Engelsovy zásluhy o dělnickou třídu lze stručně vyjádřit takto: naučili dělnickou třídu sebezpoznaní a sebeuvědomění a nahradili utopii vědou.

Proto má Engelsovo jméno a Engelsův život znát každý dělník, proto chceme v našem sborníku, který má jako všechny naše publikace probouzet třídní uvědomění ruského dělnictva, podat obraz života a činnosti Bedřicha Engelse, jednoho ze dvou velikých učitelů dnešního proletariátu.

Engels se narodil roku 1820 v Barmenu, v Rýnské provincii pruského království. Jeho otec byl továrník. Roku 1838 byl Engels nucen z rodinných důvodů přerušit stu-

dium a nastoupit jako příručí u jedné obchodní firmy v Brémách. Přestože byl zaměstnán v obchodě, vzdělával se dál v oblasti vědecké i politické. Již jako gymnazista nenáviděl absolutismus a zvládl byrokratismu. Studium filozofie ho přivedlo dále. V německé filozofii tehdy převládalo Hegelovo učení a Engels se stal jeho přívržencem. Ačkoli Hegel sám obdivoval absolutistický pruský stát, v jehož službách působil jako profesor berlínské univerzity, bylo jeho *učení* revoluční. Hegelova víra v lidský rozum a jeho práva i základní poučka Hegelovy filozofie o tom, že ve světě probíhá ustavičný proces změny a vývoje, přiváděly ty žáky berlínského filozofa, kteří se nechtěli smířit s daným stavem, na myšlenku, že také boj proti tomuto stavu, boj proti tehdejšímu bezpráví a zlu vyplývá ze světového zákona věčného vývoje. Jestliže se všechno vyvíjí, jestliže jedno zřízení střídá druhé, proč by měl věčně trvat absolutismus pruského krále nebo ruského cara, obohacování nepatrné menšiny na úkor obrovské většiny, vláda buržoazie nad lidem? Hegelova filozofie pojednávala o vývoji ducha a idejí, byla *idealistická*. Z vývoje ducha odvozovala vývoj přírody, člověka a lidských, společenských vztahů. Marx a Engels převzali Hegelovu myšlenku o věčném procesu vývoje*, ale odmítli jeho apriorní idealistické pojetí; obrátili se ke skutečnosti a zjistili, že nikoli vývoj ducha objasňuje vývoj přírody, nýbrž naopak, že ducha je nutné vysvětlit z přírody, z hmoty... Na rozdíl od Hegela a jeho stoupenců byli Marx i Engels materialisté. Pohlíželi na svět a lidstvo z materialistického hlediska a uvědomovali si, že tak, jako jsou základem všech přírodních jevů hmotné příčiny, je i vývoj lidské společnosti podmiňován vývojem hmotných, výrobních sil. Na vývoji výrobních sil závisí vztahy, do nichž lidé navzájem vstupují při výrobě

* Marx a Engels nejednou připomínali, že jsou za svůj intelektuální vývoj v mnohém zavázáni velikým německým filozofům, zejména Hegelovi. „Bez německé filozofie,“ řekl Engels, „by nebyl ani vědecký socialismus.“⁸

předmětů nezbytných k uspokojení lidských potřeb. Těmito vztahy lze vysvětlit všechny jevy společenského života, lidské snahy, ideje a zákony. Vývoj výrobních sil vytváří společenské vztahy založené na soukromém vlastnictví, ale nyní vidíme, jak tentýž vývoj výrobních sil odnímá vlastnictví většině a soustřeďuje je v rukou nepatrné menšiny. Likviduje vlastnictví, základ nynějšího společenského řádu, a sám spěje k témuž cíli, který si vytyčili socialisté. Je jen třeba, aby socialisté pochopili, která společenská síla má v důsledku svého postavení v dnešní společnosti zájem na uskutečnění socialismu, a aby naučili tuto sílu uvědomovat si své zájmy a své historické poslání. Touto silou je proletariát. Engels poznal proletariát v Manchesteru, ve středisku anglického průmyslu, když roku 1842 vstoupil do služeb obchodní firmy, jejímž podílníkem byl i jeho otec. Engels zde nevysedával jen v kanceláři továrny, ale chodil po špinavých čtvrtích, v nichž živořili dělníci, a tak na vlastní oči viděl jejich bídu a strádání. Nespokojil se však jen vlastním pozorováním, nýbrž přečetl všechno, co už bylo napsáno o postavení anglické dělnické třídy, a pečlivě prostudoval všechny dostupné úřední dokumenty. Výsledkem tohoto studia a pozorování byl spis *Postavení dělnické třídy v Anglii*^[196] 4, vydaný roku 1845. Už jsme se zmínili, v čem spočívá hlavní zásluha Engelse jako autora knihy *Postavení dělnické třídy v Anglii*. I před Engelsem líčilo mnoho autorů utrpení proletariátu a poukazovalo na to, že je nutno mu pomoci. Engels však jako *první* prohlásil, že proletariát *není jen* strádající třídou, ale že právě hanebné hospodářské postavení, v němž žije, jej nezadržitelně žene kupředu a nutí bojovat za své konečné osvobození. Ale bojující proletariát *si pomůže sám*. Politické hnutí dělnické třídy nevyhnutelně dovede dělníky k poznání, že jejich jediným východiskem je socialismus. Socialismus bude silou teprve tehdy, až se stane cílem *politického* boje dělnické *třídy*. To jsou základní myšlenky Engelsovy knihy o postavení dělnické třídy v Anglii, myšlenky, jež si nyní již osvojil

všechny myslící a bojující proletariát, tehdy však byly naprosto nové. Tyto myšlenky byly vyloženy v knize poutavě napsané, plné naprosto hodnověrných a otřesných obrazů utrpení anglického proletariátu. Kniha byla strašlivou obžalobou kapitalismu a buržoazie a měla nesmírně veliký ohlas. Všude se začalo poukazovat na Engelsovu knihu jako na nejlepší vyličení života tehdejšího proletariátu. A opravdu, ani před rokem 1845, ani později nebylo utrpení dělnické třídy zobrazeno tak výstižně a pravdivě.

Socialistou se stal Engels až v Anglii. V Manchesteru navázal styky s činiteli tehdejšího anglického dělnického hnutí a začal psát do anglického socialistického tisku. Roku 1844 se při návratu do Německa seznámil v Paříži s Marxem, s nímž si už dříve dopisoval. Také Marx se stal v Paříži vlivem francouzských socialistů a francouzského života socialistou. Zde napsali oba přátelé společně knihu *Svatá rodina aneb Kritika kritické Kritiky*^[207] 5. V této knize, jež vyšla o rok dříve než *Postavení dělnické třídy v Anglii* a byla z větší části napsána Marxem, jsou položeny základy onoho revolučně materialistického socialismu, jehož hlavní myšlenky jsme už vyložili dříve. *Svatá rodina* je ironická přezdívka filozofů bratří Bauerů a jejich stoupenců. Tito pánové vystupovali s kritikou, která je povznesena nad jakoukoli realitu, nad strany i politiku a odmítá jakoukoli praktickou činnost a jenom „kriticky“ hloubá o okolním světě a událostech v něm probíhajících. Páni Bauerové se dívali na proletariát spatra jako na nekritickou masu. Proti tomuto nesmyslnému a škodlivému směru Marx s Engelsem rázně vystoupili. Ve jménu skutečné lidské osobnosti — dělníka deštěného vládnoucími třídami i státem — požadují nikoli hloubání, nýbrž boj za lepší uspořádání společnosti. Sílu, která je s to vést takový boj a má na něm zájem, vidí ovšem v proletariátu. Již před vyjitím *Svaté rodiny* otiskl Engels v Marxově a Rugeho *Deutsch-Französische Jahrbücher*^[193] 6 *Nástin kritiky po-*

litické ekonomie^[198] 7, v němž z hlediska socialismu prozkoumal hlavní jevy tehdejšího ekonomického řádu jako nezbytné důsledky vlády soukromého vlastnictví. Styk s Engelsem nesporně přispěl k tomu, že se Marx rozhodl studovat politickou ekonomii — vědu, v níž jeho díla způsobila úplný převrat.

V letech 1845—1847 žil Engels v Bruselu a v Paříži. Kromě vědecké činnosti aktivně pracoval mezi německými dělníky obou měst. Zde navázali Engels a Marx styky s tajným německým Svazem komunistů⁸, který jim uložil, aby zformulovali hlavní zásady socialismu, jehož byli tvůrci. Tak vznikl proslulý Marxův a Engelsův Manifest Komunistické strany, který vyšel roku 1848. Tato nevelká knížečka vydá za celé svazky: její duch je dodnes živou a hybnou silou veškerého organizovaného a bojujícího proletariátu civilizovaného světa.

Revoluce roku 1848, která vzplanula nejprve ve Francii a pak se rozšířila také do jiných zemí západní Evropy, přivedla Marxe a Engelse do vlasti. Zde, v porýnském Prusku, se ujali vedení demokratického listu *Neue Rheinische Zeitung*⁹ vydávaného v Kolíně nad Rýnem. Oba přátelé se stali duší veškerého revolučně demokratického úsilí v porýnském Prusku. Vše možně hájili zájmy lidu a svobody proti reakčním silám, které, jak známo, nabyly tehdy vrchu. List *Neue Rheinische Zeitung* byl zakázán. Za svého pobytu v emigraci ztratil Marx pruské občanství a byl vyhoštěn. Engels, který se zúčastnil ozbrojeného lidového povstání a bojoval ve třech bitvách za svobodu, prchl po porážce povstalců přes Švýcarsko do Londýna.

Tam se usadil také Marx. Engels začal brzy znovu pracovat v obchodě a později se stal také podílníkem obchodní firmy v Manchesteru, kde ve čtyřicátých letech pracoval. Žil v Manchesteru až do roku 1870, kdežto Marx v Londýně; to jim však nepřekáželo, aby si často písemně nevyměňovali své názory: psali si téměř denně. V těchto dopisech si přátelé sdělovali své názory i poznatky a společně dále

vypracovávali zásady vědeckého socialismu. Roku 1870 se Engels přestěhoval do Londýna a až do roku 1883, kdy zemřel Marx, trval jejich společný intelektuální život, naplněný usilovnou prací. Výsledkem této činnosti byl Marxův Kapitál, nejvýznamnější dílo politické ekonomie v našem století, a četné Engelsovy rozsáhlejší i menší spisy. Marx se zabýval rozborem složitých jevů kapitalistického hospodářství. Ve velmi populárně napsaných, mnohdy polemických pracích objasňoval Engels nejobecnější vědecké otázky a různé jevy minulosti a přítomnosti v duchu materialistického pojetí dějin a Marxovy ekonomické teorie. Z těchto Engelsových prací uvádíme: polemický spis proti Dühringovi (v němž jsou rozebrány nejdůležitější otázky filozofické, přírodovědné a společenskovední)*, Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu^[177] 12 (přeloženo do ruštiny, vydáno v Petrohradě, 3. vyd. 1895), Ludwig Feuerbach¹³ (ruský překlad s poznámkami G. Plechanova, Ženeva 1892^[174]), pojednání o zahraniční politice ruské vlády^[171] (přeloženo do ruštiny v ženevském Social-demokratu¹⁴ č. 1 a 2^[151]), skvělé články o bytové otázce^[173] 15, a konečně dvě drobné, avšak velmi cenné stati o hospodářském vývoji Ruska (Bedřich Engels o Rusku, do ruštiny přeložila V. I. Zasuličová, Ženeva 1894^[179]) 16. Marx zemřel, aniž dokončil své obsáhlé dílo o kapitálu. Zhruba bylo však již hotovo a Engels se po přítelově smrti pustil do obtížného úkolu zpracovat a vydat II. a III. díl Kapitálu. Roku 1885 vydal druhý díl^[216], roku 1894 třetí díl^[216] (k zpracování čtvrtého dílu se už nedostal).¹⁷ Oba dva díly si vyžádaly velké pracovní úsilí. Rakouský sociální demokrat Adler právem poznamenal, že vydáním II. a III. dílu Kapitálu vybudoval Engels svému geniálnímu příteli monumentální pomník, na nějž mimoděk navěky vytesal své vlastní jméno. Oba díly

* Je to neobyčejně obsažná a poučná kniha.¹⁰ Do ruštiny je z ní bohužel přeložena jen malá část obsahující historický nástin vývoje socialismu (Vývoj vědeckého socialismu¹¹, 2. vyd., Ženeva 1892^[178]).

Kapitálu jsou skutečně výsledkem práce dvou lidí — Marxe a Engelse. Ve starých bájích se vypráví o různých dojímavých případech přátelství. Evropský proletariát může říci, že jeho vědu vytvořili dva vědci a bojovníci, jejichž vzájemný vztah překonává i nejdojímavější staré báje o lidském přátelství. Engels se vždy — a vcelku zcela právem — stavěl až za Marxe. Za Marxova života „jsem hrál“, napsal starému příteli, „druhé housle“.¹⁸ Jeho láska k živému Marxovi i úcta k památce zesnulého byla bezmezná. Tento nesmlouvavý bojovník a významný myslitel měl hluboce milující duši.

Po revolučních letech 1848—1849 se Marx s Engelsem v emigraci nevěnovali pouze vědě. Marx založil roku 1864 Mezinárodní dělnické sdružení¹⁹ a celé desetiletí je vedl. Také Engels v tomto sdružení aktivně pracoval. Činnost Mezinárodního sdružení sjednocovala podle Marxova záměru proletáře všech zemí a měla pro rozvoj dělnického hnutí obrovský význam. Ale ani po zániku Mezinárodního sdružení v sedmdesátých letech nepřestali Marx a Engels usilovat o sjednocení dělnického hnutí. Je možné naopak říci, že jejich význam jako duchovních vůdců dělnického hnutí ustavičně rostl, neboť ustavičně rostlo i samo hnutí. Po Marxově smrti zůstal Engels dále rádcem a vůdcem evropských socialistů. O rady a pokyny ho žádali jak němečtí socialisté, jejichž hnutí přes vládní perzekuci rychle a neustále sílilo, tak zástupci zaostalých zemí, např. Španělské, Rumuni a Rusové, kteří teprve promýšleli a zvažovali své první kroky. Ti všichni čerpali z bohaté studnice vědomostí a zkušeností starého Engelse.

Marx i Engels uměli rusky, četli ruské knihy a živě se o Rusko zajímali. S porozuměním sledovali ruské revoluční hnutí a udržovali styky s ruskými revolucionáři. Oba se stali z *demokratů* socialisty a měli neobyčejně vyvinutý demokratický smysl pro *nenávisť* k politické zvrůli. Přirozený politický instinkt spolu s hlubokým teoretickým chápáním spojitosti politické zvrůle s ekonomickým útlakem a rovněž

bohaté životní zkušenosti vypěstovaly u Marxe a Engelse vynikající postřeh zejména v *politice*. Proto tito zkušení revolucionáři vřele sympatizovali s hrdinským bojem malé hrstky ruských revolucionářů proti mocné carské vládě. A naopak, každý pokus upouštět pro zdánlivé ekonomické výhody od bezprostředního a nejdůležitějšího úkolu ruských socialistů — od dobytí politické svobody — jim byl přirozeně podezřelý; považovali jej přímo za zradu velikého díla sociální revoluce. „Osvobození proletariátu musí být jeho vlastním dílem“ — neustále zdůrazňovali Marx a Engels.²⁰ Aby proletariát mohl bojovat za své hospodářské osvobození, musí si vydobýt určitá *politická* práva. Kromě toho si Marx a Engels jasně uvědomovali, že politická revoluce v Rusku bude mít nesmírný význam také pro dělnické hnutí v západní Evropě. Absolutistické Rusko bylo vždy oporou veškeré evropské reakce. Neobyčejně výhodné mezinárodní postavení, do něhož se Rusko dostalo v důsledku války roku 1870, která zasela nadlouho nesváry mezi Německo a Francii, samozřejmě ještě zvětšilo význam absolutistického Ruska jako reakční síly. Jedině svobodné Rusko, které nebude mít důvod potlačovat Poláky, Finy, Němce, Armény a jiné malé národy, ani ustavičně rozeštvávat Francii a Německo, umožní dnešní Evropě, aby volně vydechla po válečných útrapách, oslabí všechny reakční živly v Evropě a posílí evropskou dělnickou třídu. Proto si Engels vřele přál, i pro zdar dělnického hnutí na Západě, aby v Rusku byla nastolena politická svoboda. Ruští revolucionáři v něm ztratili svého nejlepšího přítele.

Čest památce Bedřicha Engelse, velikého bojovníka a učitele proletariátu!

VÝKLAD ZÁKONA
O POKUTÁCH
UKLÁDANÝCH DĚLNÍKŮM
V TOVÁRNÁCH
A ZÁVODECH²¹

*Napsáno na podzim 1895
Otištěno roku 1895 v Petrohradě
jako brožura*

*Podle textu brožury
z roku 1895
porovnaného s vydáním
z roku 1897*

ОБЪЯСНЕНІЕ
ЗАКОНА
О
ШТРАФАХЪ, ВЗИМАЕМЫХЪ
СЪ
рабочихъ на фабрикахъ и заводахъ.

ХЕРСОНЪ.
Типографія К. Н. Субботина, Екатерин. ул. д. Калинина.
1895.

Titulní list brožury V. I. Lenina z roku 1895
Výklad zákona o pokutách ukládaných dělníkům v továrnách
a závodech

I CO JSOU TO POKUTY?

Zeptáte-li se dělníka, zda ví, co jsou to pokuty, jistě ho tato otázka překvapí. Jakpak by neznal pokuty, když je musí neustále platit? Nač taková otázka?

Ale to je jen zdání, že je to zbytečná otázka. Ve skutečnosti totiž většina dělníků nemá o pokutách správnou představu.

Obyčejně se domnívají, že pokutou nahrazuje dělník zaměstnavateli způsobenou škodu. To není pravda. Pokuta a náhrada škody jsou dvě různé věci. Jestliže jeden dělník způsobil nějakou škodu druhému dělníkovi, může tento požadovat náhradu škody (například za zničený materiál), ale nemůže ho pokutovat. Právě tak jestliže jeden továrník způsobil škodu druhému (například nedodá včas zboží), může továrník žádat náhradu, ale nemůže druhého továrníka pokutovat. Náhradu škody lze požadovat od člověka sobě rovného, ale pokutovat lze jen člověka podřízeného. Náhrada škody se proto musí vyžadovat prostřednictvím soudu, ale pokuty ukládá zaměstnavatel bez soudu. Pokuta se někdy ukládá v takových případech, kdy zaměstnavatel neutrpěl žádnou škodu: např. pokuta za kouření. Pokuta je trest, a ne náhrada škody. Kdyby dělníkovi například spadl nedopalek a propálil zaměstnavatelovu látku, pak mu zaměstnavatel uloží nejen pokutu za kouření, ale ještě mu bude účtovat propálenou látku. Na tomto případě je jasně patrný rozdíl mezi pokutou a náhradou škody.

Smyslem pokut není nahradit škodu, ale vypěstovat kázeň, tj. podřídit dělníky zaměstnavateli, přinutit je, aby

plnili nařízení zaměstnavatele, dodržovali během pracovní doby jeho pokyny. Zákon o pokutách to také říká: pokuta je „peněžitý trest, který ukládá za účelem udržení pořádku z titulu své moci vedení továrny“. Výše pokuty proto nezávisí na výši škody, nýbrž na stupni dělníkovy nedbalosti: pokuta je tím vyšší, čím větší je nedbalost, čím větší je neposlušnost vůči zaměstnavateli, čím větší je neuposlechnutí zaměstnavatelových příkazů. Jestliže se někdo rozhodne pracovat pro zaměstnavatele, stává se pochopitelně člověkem nesvobodným; musí zaměstnavatele poslouchat a ten ho může trestat. — Nevolníci pracovali na statkáře a statkáři je trestali. — Dělníci pracují na kapitalisty a kapitalisté je trestají. Rozdíl je jen v tom, že dříve byl nevolník bit holí a dnes je bit rublem.

Proti tomu může někdo namítat: společná práce dělníků v továrně nebo v závodě není možná bez kázně: při práci musí být pořádek, je nutné kontrolovat jeho dodržování a trestat ty, kdo jej porušují. Pokuty se tedy neukládají proto, že dělníci jsou nesvobodní, nýbrž proto, že společná práce vyžaduje pořádek.

Taková námitka je nesprávná, třebaže by mohla na první pohled vést k omylu. Tuto námitku uvádějí jen ti, kdo chtějí dělníkům zatajit jejich nesvobodné postavení. Pořádek je při každé společné práci skutečně nezbytný. Je však nutné, aby pracující lidé byli podrobeni z vůli továrníků, tj. lidí, kteří sami nepracují a jsou silní jen proto, že se zmocnili všech strojů, nástrojů a surovin? Společná práce je nemyslitelná bez pořádku, bez toho, aby se tomuto pořádku všichni podřizovali, ale společná práce je možná i bez podrobení dělníků továrníkům a majitelům závodů. Při společné práci je skutečně nutné dohlížet na pořádek, ale rozhodně není nutné, aby právo dohlížet na ostatní měl vždy ten, kdo sám nepracuje, ale žije z cizí práce. Z toho je jasné, že pokuty se nevybírají proto, že lidé pracují společně, nýbrž proto, že při současných kapitalistických poměrech nemá pracující lid žádné vlastnictví:

všechny stroje, nástroje, suroviny, půda a obilí jsou v rukou boháčů. Dělníci se jim musí prodávat, aby neumřeli hladu. Ale když se jim prodali, musí se jim samozřejmě podrobit a snášet jejich tresty.

To si musí ujasnit každý dělník, který chce pochopit, co jsou to pokuty. Musí to vědět, aby mohl vyvrátit obvyklou (a zcela nesprávnou) úvahu, že pokuty jsou nezbytné, protože by se bez nich neobešla společná práce. Musíme to vědět, abychom uměli každému dělníkovi vysvětlit, čím se liší pokuta od náhrady škody a proč jsou pokuty výrazem nesvobodného postavení dělníků, jejich podrobení kapitalistům.

II

JAK SE DŘÍVE UKLÁDALY POKUTY A CO VYVOLALO NOVÉ ZÁKONY O POKUTÁCH?

Zákony o pokutách neexistují dlouho: všeho všudy devět let. Do roku 1886 neexistovaly žádné zákony o pokutách. Továrníci mohli vybírat pokuty, zač chtěli a kolik se jim zachtělo. Vybírali tenkrát neslýchaně vysoké pokuty a měli z nich obrovské příjmy. Pokuty se někdy ukládaly prostě „podle zaměstnavatelova uvážení“, bez vysvětlení příčiny. Dosahovaly někdy až *poloviny výdělku*, takže dělník odevzdával zaměstnavateli na pokutách z vydělaného rublu až padesát kopejek. Stávalo se, že kromě toho byly ukládány ještě smluvní pokuty, např. 10 rublů za opuštění továrny. Kdykoli šly továrníkovi špatně obchody, bylo pro něho maličkostí snížit mzdu bez ohledu na smluvené podmínky. Nutil mistry, aby přísněji ukládali pokuty a vyřazovali zmetky, a vyšlo mu to stejně, jako kdyby dělníkovi snížil mzdu.

Dělníci dlouho snášeli tento útlak, ale úměrně s neustá-

lým rozvojem velkých závodů a továren, zvláště tkalcovských, a vytlačováním malých podniků a ručních tkalců, zesílilo rozhořčení dělníků proti zvůli a útlaku. Před deseti lety začaly obchody kupců a továrníků *vážnout*, došlo k tzv. krizi: zboží nešlo na odbyt; továrníci utrpěli škodu a začali ještě přísněji vymáhat pokuty. Dělníci, jejichž výdělky byly i beztak špatné, nemohli už snést nový útlak, a tak v letech 1885—1886 vypukly v Moskevské, Vladimírské a Jaroslavské gubernii dělnické vzpoury. Dělníkům došla trpělivost, zastavili práci a strašně se utlačovatelům mstili, ničili tovární budovy a stroje, mnohdy je zapalovali, zbili úředníky apod.

Zvlášť významná byla stávká ve známé nikolské textilce Timofeje Savviče Morozova (v městečku Nikolském nedaleko stanice Orechovo na moskevsko-nižněnovgorodské dráze). Morozov začal roku 1882 snižovat mzdy a do roku 1884 je snížil pětkrát. Současně se stále přísněji ukládaly pokuty: v celé továrně činily téměř čtvrtinu výdělku (24 kopějky z vydělaného rublu) a u jednotlivých dělníků dosahovaly často až poloviny výdělku. Aby se tyto neslýchané pokuty utajily, nutilo vedení během posledního roku před vzpourou ty dělníky, u kterých pokuty dosáhly poloviny výdělku, aby dali výpověď. Pak mohli třeba ještě též den znovu nastoupit do práce a dostat novou knížku. Tak zmizely knížky, v nichž byly zapsány už příliš vysoké pokuty. — Za jeden zameškaný pracovní den se strhávaly tři dny, kouření se pokutovalo třemi, čtyřmi i pěti rubly. Dělníkům došla trpělivost, 7. ledna 1885 zastavili práci a v několika dnech zdemolovali tovární prodejnu, byt mistra Šorina a některé další tovární objekty. Tato strašlivá vzpoura deseti tisíc dělníků (počet dělníků dosahoval 11 000) neobyčejně polekala vládu: do Orechova-Zujeva okamžitě přijelo vojsko, gubernátor a prokurátor z Vladimíru a z Moskvy. — Během jednání předložili zástupci stávkujících svému vedení „podmínky vypracované samými dělníky“²²; dělníci požadovali, aby jim byly vráceny

pokuty za dobu od velikonoc 1884, aby pokuty napříště nepřevyšovaly 5 % výdělku, tj. aby činily nejvýše 5 kopějek z vydělaného rublu, aby se za jeden zameškaný den nestrhávalo více než 1 rubl. Kromě toho požadovali, aby výdělky byly stejné jako v letech 1881—1882, dále aby zaměstnavatel vyplácel mzdu za dny promeškané jeho vinou, aby se výpověď dávala 15 dní předem a aby výrobky byly přejímány před svědky z řad dělníků atd.

Tato mohutná stávka značně vládu vylekala, protože se přesvědčila, že když dělníci jednají společně, představují nebezpečnou sílu, zejména když společně předloží přímo své požadavky. Rovněž továrníci pocítili sílu dělníků a stali se opatrnějšími. List Novoje vremja²³ otiskl z Orechova-Zujeva tuto zprávu: „Loňská vzpoura (tj. vzpoura v lednu 1885 u Morozova) je významná tím, že okamžitě změnila staré tovární poměry jak v orechovo-zujevských továrnách, tak i v okolí.“ A tak museli změnit neudržitelné poměry na společnou žádost všech dělníků nejen majitelé morozovského závodu, ale i sousední továrníci, kteří byli nuceni dělat ústupky, protože se báli vzpour ve svých továrnách. „Hlavní je,“ napsal tento list, „že s dělníky se teď jedná daleko lidštěji, což dříve měli ve zvyku jen někteří tovární úředníci“.

Dokonce Moskovskije vědomosti²⁴ (tento list se vždy zastává továříků a ze všeho viní jen dělníky) uznaly neudržitelnost starých poměrů a musely přiznat, že svévolné pokuty jsou — „zlo, které vede k pobuřujícímu zneužití moci“, že „tovární prodejny jsou účinná zlodějna“ a že je proto nezbytné vydat zákon a předpisy o pokutách.

Velký dojem, který vyvolala tato stávka, byl ještě zesílen soudem nad dělníky. Za výtržnosti po dobu stávky, za napadení vojenské stráže (během stávky bylo několik dělníků zatčeno, uvězněno v jedné budově, avšak dělníci vylomili dveře a utekli), bylo souzeno 33 dělníků. Soud se konal v květnu 1886 ve Vladimíru. Porotci osvobodili

všechny obžalované, protože výpovědi svědků při přelíčení — mezi nimi též výpověď majitele továrny T. S. Morozova, ředitele Dianova a mnoha tkalců — ukázaly, jakým neslýchaným způsobem byli dělníci utlačováni. Tímto rozsudkem soudu byl odsouzen nejen pan Morozov a jeho úředníci, ale i staré tovární poměry vůbec.

Zastánci továrníků se nesmírně polekali a rozhněvali. Tytéž Moskovskije vědomosti, které po vzpouře přiznávaly neudržitelnost starých poměrů, teď začaly tvrdit něco jiného: „Nikolská textilka patří“ — prý — „mezi lepší textilky. Dělníci nejsou v továrně v žádném nevolnickém nebo jiném závislém postavení, přicházejí dobrovolně a nikdo jim nebrání v odchodu. A pokuty — no, ty jsou v továrnách nutné; bez nich by si s dělníky nikdo neporadil, to by bylo lépe továrnu zavřít.“ — Všim jsou prý vinni sami dělníci, „zpuští, opilí, ledabylí“. Rozsudek soudu může jenom „rozvracet lidové masy“.* „Ale s lidovými masami je nebezpečné žertovat,“ vykřikovaly Moskovskije vědomosti. „Co si mají dělníci myslet o osvobozujícím rozsudku vladimírského soudu? Zpráva o tomto rozhodnutí se po tomto kraji textilek okamžitě rozlétla. Náš dopisovatel, který vyjel z Vladimíru hned po vynesení rozsudku, už o něm slyšel na všech stanicích...“

Továrníci se takto snažili postrašit vládu: jestliže prý ustoupí dělníkům v jednom, budou chtít zítra druhé.

Ale dělnické vzpoury ještě zesílily a vláda musela ustoupit.

V červnu 1886 vyšel nový zákon o pokutách, který uvedl, v jakých případech je možné ukládat pokuty, určil jejich maximální výši a stanovil, že peníze z pokut nemají

* Továrníci a jejich zastánci se na věc vždy dívali a dívají tak, že když dělníci začínají přemýšlet o svém postavení, když se začínají domáhat svých práv a společně se stavět proti nepřístojnému útlaku zaměstnavatelů — pak jde vždy o „rozvrat“. — Ovšem, pro zaměstnavatele je výhodnější, aby dělníci nepřemýšleli o svém postavení a neuvědomovali si svá práva.

plynout do kapes továrníků, nýbrž mají být vynaloženy na potřeby dělníků.

Mnozí dělníci tento zákon neznají a ti, kteří jej znají, si myslí, že zmírnění pokut vzešlo od vlády a že za toto snížení by měli být vděční své vrchnosti. Viděli jsme, že to není pravda. I když byly staré poměry v továrnách přímo neslýchané — vrchnost pro dělníky stejně nic neudělala, dokud se dělníci nezačali proti nim bouřit, dokud rozzlobení dělníci nezačali rozbíjet závody a stroje, pálit výrobky a suroviny, bít úředníky a továrníky. — *Teprve potom se vláda zalekla a ustoupila.* — Za úlevy by dělníci neměli děkovat vrchnosti, ale svým druhům, kteří se domáhali a dosáhli odstranění neslýchaného útlaku.

Historie nepokojů z roku 1885 dokazuje, jaká úžasná síla se skrývá ve společném protestu dělníků. — Je jen nezbytné postarat se o to, aby se této síly využívalo uvědoměleji, aby se s ní zbytečně neplýtvalo na pomstu na tom či onom jednotlivém továrníkovi nebo majiteli závodu, na vzpouru proti té nebo jiné nenáviděné továrně nebo závodě, aby se veškerá síla tohoto rozhořčení a této nenávisti zaměřila proti všem továrníkům a majitelům závodů, proti celé *třídě* továrníků a majitelů závodů, a aby se vynaložila na vytrvalý a houževnatý boj proti nim.

Podívejme se teď podrobně na naše zákony o pokutách. Abychom se s nimi seznámili, musíme rozebrat tyto otázky: 1. V kterých případech nebo z jakého důvodu povoluje zákon uložení pokuty? — 2. Jaká může být podle zákona výše pokut? — 3. Jak se mají podle zákona pokuty ukládat? — tj. kdo je může podle zákona ukládat? Je možno si na to stěžovat? Jakým způsobem musí být dělník předem seznámen s tabulkou pokut a jak se mají pokuty zapisovat do knihy? — 4. Na co má být podle zákona peněz z pokut použito? Kam se ukládají? Jak se vynakládají na potřeby dělníků a na jaké potřeby zejména? Nakonec poslední otázka: 5. Vztahuje se zákon o pokutách na všechny dělníky?

Jestliže rozebereme všechny tyto otázky, budeme nejen vědět, co je to pokuta, ale budeme znát i všechny zvláštní předpisy a podrobná ustanovení ruských zákonů o pokutách. A to musejí dělníci znát, aby mohli zaujmout uvědomělý postoj ke každé nespravedlivé pokutě, aby uměli vysvětlit soudruhům, proč existuje ta nebo ona nespravedlnost — zda proto, že vedoucí závodu porušují zákon, či proto, že přímo v zákoně existují takové nespravedlivé předpisy — a aby podle toho byli schopní zvolit vhodnou formu boje proti útlaku.

III

Z JAKÝCH DŮVODŮ MŮŽE TOVÁRNÍK UKLÁDAT POKUTY?

Zákon praví, že důvody k ukládání pokut, tj. provinění, za něž může majitel továrny nebo závodu dělníky pokutovat, mohou být tyto: 1. nedbalá práce; 2. svévolné zaměškání práce; 3. nekázeň. Zákon říká: „Z žádného jiného důvodu nemohou být pokuty ukládány.“* Podívejme se pozorně na každý z těchto tří důvodů zvlášť.

První důvod — nedbalá práce. V zákoně se praví: „Za nedbalou práci se považuje, odvádí-li dělník z lajdáckosti nekvalitní výrobky, poškozují-li při práci materiál, stroje nebo jiné výrobní nástroje.“ Je třeba si zapamatovat slova: „z nedbalosti“. Jsou velmi důležitá. — Pokutu lze uložit jenom za nedbalou práci. Jestliže nekvalitní výrobek nevznikl z dělníkovy nedbalosti, nýbrž např. proto, že dostal od zaměstnavatele špatný materiál, továrník nemá právo ho pokutovat. Je nutné, aby to dělníci správně pochopili a aby protestovali, budou-li pokutováni za nedba-

* Zákon, o němž hovoříme, je Průmyslový řád^[161] obsažený v druhé části XI. svazku ruského Souboru zákonů^[145]. — Zákon je vyložen v několika očíslovaných člancích. — O pokutách pojednávají články 143, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151 a 152.

lou práci, a vada přitom nevznikla vinou dělníka, jeho nedbalostí, protože pokutovat v takovém případě je přímo nezákonné. Vezměme si ještě jeden příklad: dělník pracuje v závodě na soustruhu nedaleko elektrické žárovky. Odlétne-li železná tříška, dopadne přímo na žárovku a rozbije ji. Zaměstnavatel předepíše pokutu „za zničení materiálu“. Má na to právo? Ne, nemá, protože dělník nerozbil žárovku z nedbalosti: dělník není vinen za to, že žárovka není ničím chráněna před železnými tříškami, které při práci vždycky odletují.*

Vzniká otázka, chrání-li tento zákon dostatečně dělníka. Ochraňuje-li ho proti zvlí zaměstnavatele a proti nespravedlivému ukládání pokut? Ovšemže ne, poněvadž o tom, zda je výrobek kvalitní či nikoli, rozhoduje zaměstnavatel podle svého uvážení; vždycky se najde záminka k zvýšení pokut za špatnou kvalitu a jejich prostřednictvím začne vyžadovat více práce za stejnou mzdu. Zákon ponechává dělníka bez ochrany, poskytuje zaměstnavateli možnost útlaku. Je jasné, že zákon je neobjektivní, nespravedlivý a že straní továrníkům.

Jak by bylo třeba dělníka chránit? To už dávno ukázali dělníci sami: tkalci v Morozovově továrně v Nikolském předložili při stávce roku 1885 mimo jiné tento požadavek: „V případě neshody určovat dobrou či špatnou jakost odváděného výrobku před svědky z řad dělníků, kteří pracují blízko, a zapsat všechno do knihy pro příjem výrobků.“ (Tento požadavek byl zapsán do sešitu a byl vypracován „za všeobecného souhlasu dělníků“ a odevzdán dělníky během stávky prokurátorovi. — Sešit byl čten u soudu.) Je to naprosto spravedlivý požadavek: jakmile vznikne spor o špatnou jakost výrobku, nemůže být jiný způsob,

* Právě takový případ se stal v petrohradském přístavu (v nové Admiralitě), jehož velitel Verchovskij je známý utlačováním dělníků. Po dělnické stávce začal místo pokuty za rozbitou žárovku strhávat peníze všem dělníkům z dílny. Je jasné, že tyto srážky jsou stejně nezákonné jako pokuty.

jak zabránit zvůli zaměstnavatele, než přibrat svědky, a přitom tito svědci musí být bezpodmínečně z řad dělníků: mistři nebo úředníci by se nikdy neodvážili jít proti zaměstnavatelům.

Druhý důvod k uložení pokuty je svévolné zameškání práce. Co nazývá zákon svévolným zameškáním práce? Zákon říká, že „na rozdíl od pozdního příchodu do práce nebo svévolného opuštění pracoviště půjde o svévolné zameškání pracovní doby tehdy, jestliže dělník není přítomen v práci nejméně polovinu pracovního dne.“ Pozdní docházka nebo svévolný odchod z práce se podle zákona považují — jak hned uvidíme — za „porušení kázně“ a ukládá se za ně menší pokuta. Jestliže dělník přišel do závodu s několikahodinovým zpožděním, ale přece jen před polednem, nebude to považováno za zameškání, nýbrž jenom za porušení kázně, jestliže však přišel dělník až v poledne, pak jde o zameškání. Právě tak jestliže dělník odešel o své vůli, bez dovolení z práce po poledni, tj. vynechal několik hodin — bude to porušení kázně, jestliže však odešel na půl dne — pak je to svévolné zameškání. Zákon stanoví, že pokud dělník vynechá více než tři dny za sebou nebo dohromady více než šest dní za měsíc, má továrník právo mu dát výpověď. Vzniká otázka, zda vynechání poloviny nebo celého dne se vždy považuje za svévolné zameškání? — Ne. — Jenom tehdy, jestliže pro absenci nebyly vážné důvody. Za tyto vážné důvody zákon považuje: 1. „zbavení dělníka svobody“. Je-li tedy např. dělník zatčen (na příkaz policie nebo podle rozsudku smířčího soudce), nemá továrník právo započítat při vyúčtování pokutu za svévolné zameškání práce, 2. „nenadálé ožebračení zaviněné nešťastnou náhodou“, 3. „požár“, 4. „povodně“. Jestliže se např. dělník při jarní záplavě nemůže přepravit přes řeku, nemá továrník právo ho pokutovat, 5. „nemoc, která ho upoutala na lůžko“ a 6. „smrt nebo těžká choroba rodičů, muže, ženy a dětí“. Ve všech těchto šesti případech se absence považuje za

odůvodněnou. Aby však dělník nebyl pokutován za svévolné zameškání pracovní doby, musí se postarat o důkaz; řekne-li v kanceláři, že se nedostavil do práce z vážných důvodů, nikdo mu neuvěří. Je nutné si opatřit potvrzení od lékaře (např. v případě nemoci) nebo od policie (např. při požáru). Nemůže-li dostat potvrzení ihned, musí je přinést alespoň dodatečně a na základě zákona požádat, aby mu nebyla předsána pokuta; pokud již předsána byla, musí požádat, aby mu byla odečtena.

K těmto ustanovením zákona o vážných důvodech pro zameškání práce je nutné poznamenat, že jsou tak přísná, jako by se vztahovala na vojáky v kasárnách, a ne na civilisty. Tato ustanovení jsou opsána z předpisů o zákonných důvodech, kdy se občan nemusí dostavit k soudu: je-li někdo obviněn z trestného činu, vyšetřující soudce ho předvolá a obviněný je povinen se dostavit k soudu. Nemusí se dostavit jen v týchž případech, ve kterých mohou zameškat pracovní dobu i dělníci.* Zákon je tedy stejně přísný k dělníkům jako k různým darebákům, zlodějům apod. Každý chápe, proč jsou nařízení o dostavení se k soudu tak přísná, protože stíhání trestných činů se týká celé společnosti. Ale příchod dělníka do zaměstnání se rozhodně netýká celé společnosti, nýbrž jen jednoho továrníka; přitom lze lehce nahradit jednoho dělníka druhým, aby se práce nezastavila. Vůbec tedy nebylo nutné, aby zákony byly tak vojensky strohé. Ale kapitalistům nestačí, že berou dělníkovi veškerý čas na práci v závodě; snaží se ho připravit o jeho vůli, veškeré zájmy a myšlenky, kromě zájmu o továrnu. Zacházejí s dělníkem jako s nesvobodným člověkem. — Proto vypracovali takovéto kasárenské, byrokraticky puntičkářské předpisy. Právě jsme si například ukázali, že zákon uznává za vážný důvod absence „smrt nebo těžkou chorobu rodičů, muže, ženy

* Až na jediný případ — „požár“, který v zákoně o předvolání obviněných není uveden.

a dětí“ . — To je formulace zákona o dostavení se k soudu. — Totéž říká zákon o dostavení se dělníka do práce. Jestliže tedy dělníkovi zemře např. sestra, ne žena, dělník nesmí zameškat pracovní den, nesmí ztrácet čas na pohřeb: čas nepatří jemu, nýbrž továrníkovi. A pohřbít ji může i policie — na tom přece nezáleží! Podle zákona o dostavení se k soudu musí zájem rodiny ustoupit zájmům společnosti, která musí stíhat zločince. Podle zákona o dostavení se do práce mají zájmy dělníkovy rodiny ustoupit zájmům továrníka, který chce bezpodmínečně vydělávat. A tito bezúhonní pánové, kteří vypracovávají, provádějí a hájí takové zákony, si pak dovolují obviňovat dělníky, že si neváží rodinného života!...

Je tedy vůbec zákon o pokutách za svévolné zameškání práce spravedlivý? Jestliže dělník jeden nebo dva dny nepřijde do práce, považuje se to za svévolné zameškání a je za to potrestán, nepřijde-li do práce po více než tři dny, může být vyhozen. Ale co když továrník zastaví práci (nemá-li např. objednávky) nebo začne zaměstnávat dělníky jen pět dní v týdnu místo stanovených šesti? Kdyby dělníci byli skutečně rovnoprávní s továrníkem, pak by zákon pro továrníka měl být stejný jako pro dělníka. Jestliže dělník přeruší práci, ztratí mzdu a platí pokutu. Jestliže však továrník o své újmě přeruší práci, měl by především zaplatit dělníkovi plnou mzdu, kterou by si vydělal, kdyby továrna pracovala, a za druhé by měl být ještě pokutován. Zákon však nestanoví ani jedno ani druhé. Tento případ názorně dokazuje, co jsme už řekli o pokutách: pokuty jsou důkazem toho, že kapitalista dělníky zotročuje a že dělníci tvoří nižší, nesvobodnou třídu, odsouzenou po celý život pracovat na kapitalisty a vytvářet jejich bohatství a dostávat za to pár mizerných grošů, které nestačí ani na trochu snesitelný život. Rozhodně se nedá od továrníků očekávat, že by platili pokutu za svévolné zastavení práce. Ale továrníci neplatí dělníkům mzdy ani v tom případě, když práce nebyla zastavena vinou dělníků. To je ta

nejhanebnější nespravedlnost. Zákon obsahuje jen ustanovení, že smlouva mezi továrníkem a dělníkem se ruší „při zastavení chodu továrny nebo závodu v důsledku požáru, povodně, výbuchu parního kotle a v podobných případech na dobu delší než 7 dní“. Dělníci musí požadovat vydání předpisu, jenž by továrníky zavazoval platit dělníkům mzdu po dobu přerušeni práce. Tento požadavek předložili ruští dělníci veřejně již 11. ledna 1885 během známé stávky u T. S. Morozova.* Soupis dělnických požadavků obsahoval tento bod: „aby srážka za svévolné zameškání práce nepřevyšovala jeden rubl a aby zaměstnavatel platil za dny vynechané jeho vinou, např. za dobu, kdy se stroje opravují; proto se má každý promeškaný den zapisovat do mzdové knížky“. — První požadavek dělníků (aby pokuta za svévolné zameškání nepřevyšovala jeden rubl) byl splněn a stal se součástí zákona o pokutách z roku 1886. Druhý požadavek (aby zaměstnavatel platil za dny promeškané jeho vinou) splněn nebyl a dělníci se musí jeho splnění ještě domáhat. Aby boj za takový požadavek byl úspěšný, musí si všichni dělníci jasně uvědomit, jak je zákon nespravedlivý a co je třeba požadovat. V každém jednotlivém případě, kdy továrna nebo závod stojí a dělníci nedostávají mzdu — musí upozornit na tuto nespravedlnost a trvat na tom, že je továrník povinen proplácet za každý den mzdu, dokud smlouva s továrníkem není zrušena. Musí to oznámit inspektorovi, jehož vysvětlení dělníkům potvrdí, že zákon o tom skutečně nehovoří, a přiměje je, aby takový zákon prosazovali. Je-li to možné,

* Je třeba poznamenat, že v této době (roku 1884—1885) případy, kdy továrny stály, a to nikoliv z viny dělníků, byly velmi časté, neboť obchod i průmysl byl tehdy zasažen krizí; továrníci se nemohli zbavit zboží, snažili se omezovat výrobu. Např. v prosinci 1884 omezila velká vozněsenská textilní továrna (v Moskevské gubernii poblíž stanice Talica na moskevsko-jaroslavské dráze) pracovní dobu na čtyři dny v týdnu. Dělníci pracující v úkolu na to odpověděli stávkou, která skončila na začátku ledna 1885 ústupkem ze strany továrníka.

musí požádat soud, aby vymáhal od továrníka zadrženou mzdu — a nakonec předložit obecný požadavek, aby jim byla vyplacena úkolová mzda za dny prostoje.

Třetím důvodem k uložení pokuty je „nekázeň“. Zákon uznává za nekázeň těchto osm případů: 1. „pozdní příchod na pracoviště nebo jeho svévolné opuštění“ (už jsme si řekli, čím se liší tento bod od svévolného zameškání pracovní doby); 2. „nedodržování bezpečnostních předpisů při manipulaci s ohněm v závodních nebo továrních budovách v případech, kdy vedení továrny nebo závodu nepovažuje za nutné, podle poznámky č. 1 k čl. 105, zrušit s dělníkem pracovní smlouvu“. Poruší-li tedy dělník tyto předpisy o manipulaci s ohněm, dává zákon továrníkovi na vybranou: buď dělníka pokutovat, nebo ho vyhodit („zrušit pracovní smlouvu“, jak se říká v zákoně); 3. „nedodržování čistoty a pořádku v závodních nebo továrních budovách“; 4. „porušování klidu při práci hlučením, křikem, nadávkami, hádkami nebo rvačkami“; 5. „neposlušnost“. Pokud jde o tento bod, stojí za zmínku, že továrník má jen tehdy právo pokutovat dělníka za „neposlušnost“, jestliže dělník nesplnil zákonný požadavek, tj. požadavek zakládající se na smlouvě. Jestliže zaměstnavatel klade nějaký svévolný požadavek, který se nezakládá na dělníkově smlouvě se zaměstnavatelem, nelze pokutovat za „neposlušnost“. Jestliže např. dělník pracuje v úkolu a mistr ho vyzve, aby tuto práci přerušil a vykonával jinou, ale dělník ji odmítne, pak je pokuta za neposlušnost neoprávněná, protože dělník si vyjednal jen tuto určitou práci. Protože pracuje v úkolu, znamená pro něj přechod na jinou práci pracovat zadarmo; 6. „příchod do práce v podnapilém stavu“; 7. „nedovolené hraní o peníze (karty, hlava-orel, atd.)“ a 8. „nedodržování podnikového řádu“. Tyto předpisy vypracovává majitel každé továrny nebo závodu a schvaluje je tovární inspektor. Výňatky z nich jsou uvedeny ve mzdových knížkách. Dělníci si mají tyto předpisy přečíst a osvojit, aby si mohli ověřit,

jsou-li pokutováni správně či nesprávně za nedodržování podnikového řádu. Je nezbytné rozlišovat mezi těmito předpisy a zákonem. Zákon je pro všechny továrny a závody jeden; podnikový řád je v každé továrně jiný. Zákon se schvaluje nebo ruší z moci panovnickovy, podnikový řád schvaluje nebo ruší tovární inspektor. Jestliže tyto předpisy dělníky utiskují, je možné se domáhat jejich zrušení stížností u inspektora (v případě, že odepře, je možné si na něj stěžovat u továrního úřadu). — Abychom ukázali, že je nutné rozlišovat zákon od podnikového řádu, uveďme příklad. Předpokládejme, že by dělník dostal pokutu za to, že se nedostavil na mistrovo vyzvání do práce ve svátek nebo že odmítl pracovat přesčas. Je taková pokuta oprávněná? Abychom na to mohli odpovědět, musíme znát podnikový řád. Jestliže se v řádu neříká nic o tom, že je dělník povinen se na požádání dostavit do práce i mimo stanovenou dobu, pak je pokuta neoprávněná. Ale je-li v řádu řečeno, že se na výzvu nadřízených musí dostavit i ve svátek a mimo stanovenou dobu — pak je pokuta podle zákona oprávněná. Aby dělníci dosáhli zrušení této povinnosti, nesmějí si stěžovat na pokuty, ale požadovat změnu podnikového řádu. Je nutné, aby se všichni dělníci domluvili, jen pak mohou společným jednáním docílit zrušení takového ustanovení.

IV

JAKÁ MŮŽE BÝT VÝŠE POKUT?

Nyní známe všechny případy, ve kterých zákon dovoluje dělníky pokutovat. Prozkoumejme, co praví zákon o výši pokut. Zákon nestanoví jednotnou výši pokut pro všechny továrny a závody. Stanoví jen hranici, kterou nelze při ukládání pokut překračovat. Hranice je různá pro každý ze tří případů, ve kterých může být pokuta uložena (nedbalá práce, svévolné zameškání práce a po-

rušení kázně). Např. pro pokuty za svévolné zameškání práce je tato hranice: při denní mzdě nesmí překročit šestidenní výdělek (sečteme-li pokuty za celý měsíc), tj. v jednom měsíci nelze uložit za zameškání práce vyšší pokutu, než je šestidenní mzda.* Je-li mzda úkolová, činí hranice pokuty za zameškání jeden rubl za den a dohromady nejvýše 3 rubly za měsíc. Kromě toho ztrácí dělník mzdu za zameškanou pracovní dobu. Dále: pro pokuty za porušení kázně je hranice jeden rubl za každé jednotlivé porušení. Pokud jde o nedbalou práci, není hranice pokut zákonem vůbec určena. Je stanovena ještě jedna všeobecná hranice pro všechny pokuty dohromady: za svévolné zameškání práce, porušení kázně a nedbalou práci současně. Celková výše pokut „nesmí překračovat jednu třetinu výdělků, který má dělník k stanovenému datu výplaty obdržet“. Má-li tedy dělník dostat např. 15 rublů, nesmí se mu podle zákona srazit na pokutách více než 5 rublů — za všechna porušení kázně, svévolné zameškání pracovní doby a nedbalou práci dohromady. Jestliže se mu nahromadilo víc pokut, musí je továrník slevit. Ale v tom případě mu dává zákon ještě jedno právo: továrník totiž může zrušit smlouvu, jestliže se dělníkovi nahromadilo více pokut, než činí jedna třetina jeho výdělků.**

O ustanoveních zákona týkajících se maximální výše pokut je nutné říci, že jsou vůči dělníkovi příliš tvrdá, chrání pouze továrníka na úkor dělníka. Především, zákon připouští příliš vysoké pokuty — až do jedné třetiny výdělků. Takové pokuty jsou neslýchaně vysoké. Srovnejme tuto hranici se známými případy zvláště vysokých pokut.

* Hranice pokut za jeden zameškaný den při časové mzdě není udána. Je pouze řečeno „podle dělníkovy mzdy“. Jak hned uvidíme, přesně se výše pokut uvádí v tabulce trestů v každé továrně.

** Dělník, který považuje zrušení smlouvy za nesprávné, se může odvolat k soudu; pro takové žaloby je však stanovena velmi krátká lhůta: jeden měsíc (ode dne výpovědi).

Tovární inspektor Vladimírské gubernie pan Mikulin (který napsal knihu o novém zákoně z roku 1886^[74]) uvádí, jak vysoké byly pokuty v továrnách před přijetím tohoto zákona. Vyšší než kdekoli jinde byly pokuty v tkalcovské výrobě, nejvyšší pokuty v tkalcovnách dosahovaly 10 % dělníkova výdělku, tj. *jednu desetinu* výdělku. Pan Peskov, tovární inspektor ve Vladimírské gubernii, uvádí ve své zprávě^{[106]*} případy zvláště vysokých pokut: nejvyšší z nich je pokuta 5 rublů 31 kopějek při výdělku 32 rublů 31 kopějek. To činí 16,4 % (16 kopějek z rublu), tj. *méně než jednu šestinu výdělku*. Takovou pokutu nazývají vysokou, a to ji tak neoznačuje dělník, nýbrž inspektor. Ale náš zákon dovoluje vybírat pokuty *dvakrát* vyšší, až do *jedné třetiny výdělku*. 33 $\frac{1}{3}$ kopějky z rublu! Je jasné, že v alespoň trochu slušných továrnách nebývaly takové pokuty, jaké povolují naše zákony. — Vezměme údaje o pokutách v nikolské textilní továrně T. S. Morozova před stávkou ze 7. ledna 1885. Podle svědků byly v této továrně pokuty vyšší než v okolních továrnách. Byly tak neslýchané, že 11 000 dělníkům došla trpělivost. Jistě se nezmýlíme, vezmeme-li tuto továrnu za vzor podniku s neúnosně vysokými pokutami. Jaké výše pokuty dosahovaly? Jak jsme už řekli, tkalcovský mistr Šorin u soudu vypověděl, že dosahovaly až poloviny výdělku a pohybovaly se od 30 do 50 %, od 30 do 50 kopějek z 1 rublu. Za prvé však tato výpověď není podložena přesnými údaji a za druhé se vztahuje buď na jednotlivé případy, nebo na jedinou dílnu. Při soudním přelíčení se stávkujícími byla uvedena některá fakta o pokutách. Byl předložen výkaz o výdělcích (měsíčních) a pokutách v 17 případech: celý výdělek činí 179 rublů a 6 kopějek a pokuty 29 rublů 65 kopějek. To je 16 kopějek pokuty z 1 rublu výdělku. Nejvyšší pokuta ve všech těchto 17 případech činila 3 rubly 85 kopějek

* První zpráva za rok 1885. Otištěny byly jenom první zprávy továrních inspektorů. Vláda okamžitě zakázala uveřejňovat další zprávy. V továrnách musely být pěkné poměry, když se o tom báli psát.

z výdělku 12 rublů 40 kopějek. To je 31 ½ kopějky z rublu — přece jen méně, než připouští náš zákon. — Ale nejlépe je vzít údaje z celé továrny. Pokuty za rok 1884 byly vyšší než v předchozích letech: činily 23 ¼ kopějky z rublu (to je nejvyšší cifra: pokuty činily od 20 ¾ do 23 ¼ %). V továrně, která proslula neslýchanou výší pokut, byly pokuty přece jen nižší než ty, které připouští ruský zákon!... Pěkně chrání takový zákon dělníky, jen co je pravda! — Stávkující u Morozova požadovali: „Pokuty nesmějí být vyšší než 5 % z vydělaného rublu, a přitom musí být dělník předem upozorněn, že pracuje nekvalitně; nesmí být předvolán víckrát než dvakrát za měsíc.“ Pokuty povolené našimi zákony je možné srovnat pouze s nějakými lichvářskými úroky. Málokterý továrník se odváží požadovat tak vysoké pokuty; zákon to sice připouští, ale dělníci to nedovolí.*

Naše zákony o výši pokut jsou nejen neslýchaně vydřidušské, ale i strašně nespravedlivé. Je-li pokuta příliš vysoká (vyšší než třetina výdělku), může továrník zrušit smlouvu, ale dělník takové právo nemá, tj. právo odejít z továrny, když uložené pokuty přesahují ⅓ výdělku. Je jasné, že zákon se stará jen o továrníky, jako kdyby dělníci byli pokutováni jen vlastní vinou. Ve skutečnosti však každý ví, že továrníci často pokutují dělníky zcela bezdůvodně, např. proto, aby je přinutili usilovněji pra-

* V této souvislosti nelze nepřipomenout, že bývalý hlavní tovární inspektor petrohradského okruhu pan Michajlovskij považuje za správné nazvat takový zákon „skutečně humánní (lidumilnou) reformou, která dělá tu největší čest péči ruské imperátorské vlády o dělnickou třídu“. (Takový názor je uveden v knize o ruském továrním a závodním průmyslu, vydané ruskou vládou roku 1893 k světové výstavě v Chicagu.) Taková je péče ruské vlády!!! Pokud ještě žádný zákon nebyl vydán, našli se mezi továrníky zloději, kteří strhávali dělníkovi 23 kopějky z rublu. Ale zákon pečující o dělníky stanovil: nestrhávat více než 33 1/3 kopějky z rublu (třicet tři a jednu třetinu)! Ale třicet tři kopějky bez třetiny je možné nyní už strhávat podle zákona. „Opravdu humánní reforma“, jen co je pravda!

covat. Zákon chrání jenom továrníka před nedbale pracujícím dělníkem, ale nechrání dělníka před příliš hrabivým továrníkem. V tom případě tedy dělníci nemají kde hledat ochranu. Musí přemýšlet o sobě a o boji proti továrníkům sami.

V

JAK SE UKLÁDAJÍ POKUTY?

Řekli jsme si, že podle zákona ukládá pokuty ze „své pravomoci“ vedení továrny nebo závodu. O stížnostech na jeho rozhodnutí zákon praví: „Na rozhodnutí vedení továrny nebo závodu o uložení pokut si dělníci nemohou stěžovat. Jestliže však úředníci tovární inspekce při návštěvě továrny nebo závodu na základě oznámení dělníků zjistí, že uložené pokuty neodpovídají požadavkům zákona, je vedení závodu voláno k odpovědnosti.“ Jak vidíte, toto ustanovení je velmi nejasné a odporuje si: na jedné straně dělníkovi říká, že na uložení pokut si nemůže stěžovat. Ale na druhé straně říká, že dělníci mohou inspektorovi „ohlásit“, že uložené pokuty „neodpovídají zákonu“. „Ohlásit nezákonnost“ a „stěžovat si na nezákonnost“. Kdo neměl příležitost seznámit se s ruskými zákony, se jistě zeptá, jaký je v tom rozdíl? Rozdíl není žádný, ale cíl tohoto úskočného ustanovení zákona je velmi jasný: zákon chtěl omezit právo dělníka stěžovat si na továrny pro nespravedlivé a nezákonné ukládání pokut. Jestliže si dnes některý dělník postěžuje inspektorovi na nezákonné uložení pokuty, může mu inspektor odpovědět: „Zákon nedovoluje stěžovat si na ukládání pokut.“ Kolik se najde dělníků, kteří znají tyto kličky zákona, a umí odpovědět: „Já si nestěžuji, já to jen hlásím.“ Inspektoři mají dozírat na dodržování zákonů o vztazích mezi dělníky a továrníky. Inspektoři jsou povinni přijmout všechna hlášení o nedodržování zákona. Podle předpisu (viz Naří-

zení úředníkům tovární inspekce^[84] 25, schválené ministrem financí), má mít inspektor přijímací dny, nejméně jeden v týdnu, aby podal ústně vysvětlení osobám, které o to požádají, a oznámení o přijímacích dnech má být vyvěšeno v každé továrně. Teprve tehdy, až dělníci budou zákon znát a budou pevně rozhodnutí nepřipustit žádné odchylky, pak se ukáže, že jeho klíčky jsou zbytečné, a dělníci budou s to prosadit jeho dodržování. Mají právo dostat zpět peníze za nesprávně uložené pokuty? Podle zdravého rozumu by měla znít odpověď — ano. Nelze přece připustit, aby továrník mohl nesprávně pokutovat dělníka a nevrátit mu neprávem sražené peníze. Ale jak je vidět, při projednávání tohoto zákona ve Státní radě bylo rozhodnuto o tom *úmyslně* pomlčet. Členové Státní rady došli k názoru, že kdyby dělníci dostali právo žádat zpět neprávem odňaté peníze, „oslabilo by to v očích dělníků autoritu, kterou musí mít vedení továrny v zájmu udržení pořádku mezi dělníky“. Takto soudí vrchnost o dělnících! Továrník si neprávem přisvojil dělníkovy peníze a dělník nemá mít právo požadovat jejich vrácení. Proč je tedy dělník připravován o své peníze? Protože stížnosti „oslabují autoritu vedení“! To znamená, že „autorita vedení“ a „pořádek v továrnách“ se udržují pouze tím, že dělníci neznají svá práva a „nesmějí“ si stěžovat ani tehdy, když nadřízení porušují zákon! To znamená, že vrchnost se prostě bojí, aby se dělníci nerozhodli kontrolovat spravedlivé ukládání pokut! Dělníci by měli poděkovat členům Státní rady za jejich otevřenost, která názorně ukazuje, co mohou od vlády očekávat. Dělníci musí dát najevo, že se považují za stejné lidi jako továrníci a že nedovolí, aby se s nimi zacházelo jako s němou tvář. Proto musí dělníci považovat za svou povinnost stěžovat si na každou nespravedlivě uloženou pokutu, neustále předkládat žádosti o vrácení peněz — buď inspektorovi, nebo v případě odmítnutí soudu. I když dělníci od inspektorů ničeho nedosáhnou ani u soudu, přece jen nebude jejich úsilí marné:

otevře dělníkům oči, ukáže jim, jak nakládají naše zákony s jejich právy.

Teď tedy víme, že pokuty ukládá ze „své pravomoci“ vedení. Jenže v každé továrně může být různý rozsah pokut (neboť zákon stanoví jenom hranici, kterou už nelze překročit) a jiný podnikový řád. Proto zákon požaduje, aby každé porušení kázně, za které je možné uložit pokutu, i její výše, byly předem zveřejněny v *sazebníku pokut*. Sestavuje jej každý majitel továrny či závodu a schvaluje jej tovární inspektor. Podle zákona musí být sazebník vyvěšen v každé dílně.

Abyste bylo možné sledovat oprávněnost ukládaných pokut a jejich počet, musí se všechny pokuty přesně zapisovat. Zákon požaduje zapsat pokuty do mzdové knížky dělníka „nejpozději do tří dnů ode dne uložení“. Ze zápisu musí být zřejmý především důvod k uložení pokuty (tj. za co byl dělník pokutován — za nedbalou práci a přesně za kterou, za svévolné zameškání pracovní doby nebo za porušení kázně a jakého druhu), a za druhé výše pokuty. Zápis pokut do mzdové knížky je nutný proto, aby si dělníci mohli ověřit, zda pokuta byla uložena správně, a v případě jakékoli nezákonnosti mohli včas podat stížnost. Dále mají být všechny pokuty zapsány do zvláštní vázané knihy, která má být v každé továrně nebo závodě, aby je tovární inspekce mohla přezkoumat.

Nebude snad na škodu říci několik slov o stížnostech na továrníky a inspektory, protože dělníci většinou nevědí, jak a komu si mají stěžovat. Podle zákona se mají stížnosti na každé porušení zákona v továrně nebo v závodě podávat továrnímu inspektorovi. Ten je povinen přijímat ústní i písemné projevy nespokojenosti. Jestliže tovární inspektor nevezme žádost v úvahu, lze to oznámit vrchnímu inspektorovi, který rovněž musí mít přijímací dny, aby mohl žádosti vyslechnout. Kromě toho má být kancelář vrchního inspektora otevřena *denně* pro osoby, které požadují informace a vysvětlení nebo chtějí inspektorovi něco

oznámít (viz Nařízení úředníkům tovární inspekce, čl. 18). Proti rozhodnutí inspektora se lze odvolat u guberniálního úřadu pro tovární záležitosti.* Pro tyto stížnosti je v zákoně stanovena lhůta jednoho měsíce ode dne, kdy inspektor oznámil své rozhodnutí. Proti rozhodnutí továrního úřadu je možné se ve stejné lhůtě odvolat k ministru financí.

Jak vidíte, v zákoně je uvedeno velmi mnoho osob, jimž lze podat stížnosti. A přitom dělník i továrník mají stejné právo si stěžovat. Potíž je jen v tom, že tato ochrana zůstává pouze na papíře. Továrník má skutečně možnost podávat stížnosti — má dost času i prostředky, aby si vzal advokáta apod., a proto si továrníci skutečně stěžují na inspektory, dostanou se až k ministrovi a dosáhli už nej-různějších výhod. Ale pro dělníka je právo stěžovat si jen pouhou bezvýznamnou literou. Především nemá čas chodit po inspektorech a kancelářích! Pracuje a za „svévolné zameškání pracovní doby“ je pokutován. Nemá peníze na to, aby si vzal advokáta. Nezná zákony, a proto nemůže prosazovat svá práva. A vrchnost se nejen nestará, aby dělníci zákony znali, ale naopak se snaží je před dělníkem zatajit. Těm, kdo tomu nevěří, předkládáme toto ustanovení z Nařízení úředníkům tovární inspekce (toto nařízení je schváleno ministrem a vysvětluje práva a povinnosti továrních inspektorů): „Poruší-li majitel průmyslového závodu nebo jeho správce zákon a prováděcí předpisy, smí ho na to inspektor upozornit pouze v nepřítomnosti dělníka.“** Tak vida! Jestliže továrník porušuje zákon, nesmí mu to inspektor sdělit *před dělníky*: ministr to zakazuje! Jinak se může stát, že se dělníci se zákonem opravdu seznámí a budou požadovat jeho dodržování! Ne nadarmo

* Z koho se skládá tento úřad? Z gubernátora, prokurátora, velitele četnické stanice, továrního inspektora a *dvou továrníků*. — Ještě správce věznice a velitel kozáků a byli by tu všichni úředníci, kteří realizují „peči ruské carské vlády o dělnickou třídu“.

** Poznámka k čl. 26 Nařízení.

psaly Moskovskije vědomosti, že by to znamenalo jen „rozvrat“!

Každý dělník ví, že stěžovat si, zvláště na inspektora, je téměř nemožné. Tím ovšem nechceme říci, že si dělníci nemají podávat stížnosti: naopak vždy, kdykoli se jim naskytne nejmenší příležitost, musí si stále stěžovat, protože jen tak se seznámí se svými právy a pochopí, v čím zájmu jsou sepsány tovární zákony. Chceme tím jen konstatovat, že stížnostmi není možno dosáhnout žádného podstatného a celkového zlepšení v postavení dělníků. K tomu vede jen jedna cesta — spojit se k obraně svých práv, k boji proti útlaku zaměstnavatelů, za dosažení vyšších výdělků a kratší pracovní doby.

VI

K ČEMU JSOU PODLE ZÁKONA URČENY PENÍZE Z POKUT?

Přístupme nyní k poslední otázce, týkající se pokut: na co se vydávají peníze z pokut? Už jsme řekli, že do roku 1886 plynuly tyto peníze do kapes továrníků a majitelů závodů. Ale tento systém vyvolal takovou spoustu zlořádů a tak jitril dělníky, že sami zaměstnavatelé si uvědomili, že je nutné jej zrušit. V některých továrnách se zavedl zvyk vyplácet z vybraných peněz podpory dělníkům. Např. u téhož Morozova bylo ještě před stávkou v roce 1885 stanoveno, že peněz z pokut za kouření a za pronášení vodky do továrny se musí používat na podpory invalidům, ale peníze z pokut za nedbalou práci dávat zaměstnavateli.

Nový zákon z roku 1886 stanovil všeobecnou zásadu, že pokuty nesmějí plynout do kapsy zaměstnavateli. V zákoně se praví: „Z vybraných pokut se v každé továrně založí zvláštní fond, kterým bude disponovat správa továrny. Podle předpisů, které vydal ministr financí v dohodě s ministrem vnitra, může být tohoto fondu se svole-

ním inspektora použito jen na potřeby dělníků.“ Tyto peníze mají být tedy podle zákona použity jen pro potřeby dělníků. Peníze z pokut jsou jejich vlastní peníze, srážky z jejich výdělků.

Předpisy o využití pokutového fondu, o němž se hovoří v zákoně, byly vydány teprve roku 1890 (4. prosince), tj. celých 3½ roku po vydání zákona. V předpisech se praví, že peněz z pokut se má používat *převážně* na tyto potřeby dělníků: „a) na podporu dělníků, kteří natrvalo ztratili pracovní schopnost nebo nemohli pro nemoc dočasně vykonávat svou práci.“ Dělníci, kteří utrpěli úraz, zůstávají dnes obvykle bez jakýchkoli existenčních prostředků. Soudí-li se s továrníkem, obracejí se obvykle na advokáta, který se ujme jejich sporu. Ten si z přiznané náhrady přivlastní největší díl a dělníkovi zůstane jen pakatel. A může-li dělník z rozhodnutí soudu dostat jen malou náhradu, nenajde ani advokáta. Peníze z pokut se mají rozhodně používat v těchto případech: s pomocí podpory z pokutového fondu se dělník nějaký čas protluče a může si najít advokáta, který povede jeho spor se zaměstnavatelem, a přitom ho nouze nedožene ze závislosti na zaměstnavateli do závislosti na advokátovi. Dělníci, které vyřadila z práce nemoc, mají rovněž dostávat podporu ze svého pokutového fondu.*

Ve výkladu tohoto prvního bodu předpisů petrohradský tovární úřad stanovil, že podpory se mají přiznávat na základě lékařského vysvědčení, a to do částky rovnající se polovině dřívějšího výdělků. V závorce poznamenejme, že petrohradský tovární úřad se o tom usnesl na zasedání dne 26. dubna 1895. Výklad byl tedy podán 4½ roku po vydání předpisů a předpisy 3½ roku po vydání zákona. *Bylo tedy zapotřebí osmi let jen k tomu, aby zákon byl dostatečně vyložen!!* Kolika let bude teď zapotřebí, aby se všichni se zákonem seznámili a začal se skutečně uplatňovat?

* Podpora z pokutového fondu pochopitelně nezabavuje dělníka práva žádat na továrníkovi náhradu, např. při zmrzačení.

Za druhé se z pokutového fondu vyplácejí „b) podpory dělnicím ve vysokém stupni těhotenství, které přeruší práci dva týdny před porodem“. Podle výkladu petrohradského továrního úřadu se může vyplácet podpora jen po dobu 4 týdnů (dva týdny před porodem a dva po něm) do částky nepřesahující polovinu předchozího výdělku.

Za třetí se podpory vyplácejí „c) v případě ztráty nebo poškození majetku při požáru nebo jiném neštěstí“. Podle výkladu petrohradského úřadu je k ověření takové okolnosti třeba předložit potvrzení policie, a výše podpory nesmí přesáhnout $\frac{2}{3}$ půlročního výdělku (tj. nejvýše čtyřměsíční výdělek).

Konečně za čtvrté se podpory vyplácejí „d) na pohřeb“. Podle výkladu petrohradského úřadu se vyplácení podpor týká pouze těch dělníků, kteří zemřeli v době, kdy v továrně pracovali, nebo jejich rodičů a dětí. Výše podpory se pohybuje od 10 do 20 rublů.

Tyto čtyři případy jsou uvedeny v předpisech o vyplácení podpor. Dělníci však mají právo dostávat podpory i v jiných případech: v předpisech se uvádí, že podpory se vyplácejí „především“ v těchto čtyřech případech. Dělníci mají tedy právo na podporu na různé potřeby, a nikoliv pouze v uvedených případech. Petrohradský úřad také ve svém výkladu předpisů o pokutách (tento výklad je vyvěšen v každé továrně a v každém závodě) praví: „Ve všech ostatních případech se podpory poskytují se svolením inspekce,“ přičemž úřad doplnil, že podpory nesmějí jít v žádném případě na úkor výdajů továrny na různá zařízení (např. školy, nemocnice atp.) a povinné náklady (např. na udržování budov pro dělníky, na lékařskou pomoc apod). Podpory z pokutového fondu nesmí tedy továrník považovat za své vydání; není to vydání jeho, nýbrž dělníků samých. Továrníkovi výdaje musí zůstat stejné jako předtím.

Petrohradský úřad stanovil ještě toto pravidlo: „Celková částka trvalých podpor nesmí být vyšší než polovina roč-

ního příjmu z pokut.“ Přitom se rozlišují podpory trvalé (které se poskytují po určitou dobu, např. nemocnému nebo invalidovi) od jednorázových (které se vydávají jen jednou, např. na pohřeb nebo v případě požáru). Aby zbyly peníze na jednorázové podpory, nesmějí trvalé podpory převyšovat polovinu všech pokut.

Jakým způsobem lze dostat podporu z tohoto fondu? Dělníci musí podle předpisů podat žádost o podporu zaměstnavateli, který vyplácí podporu se svolením inspekce. V případě, že zaměstnavatel odmítne, je třeba se obrátit na inspektora, který může přiznat podporu ze své pravomoci.

Tovární úřad může povolit důvěryhodným továrníkům, aby vypláceli menší podpory (do 15 rublů) bez svolení inspektora.

Peníze z pokut do 100 rublů jsou uloženy u zaměstnavatele, větší částky ve spořitelně.

Jestliže se nějaká továrna nebo závod zavře, odevzdá se pokutový fond do společného guberniálního dělnického fondu. O tom, jakým způsobem se vydávají peníze z tohoto „dělnického fondu“ (o kterém dělníci nic nevědí a nemohou vědět), se v předpisech nic neříká. Má prý být uložen ve Státní bance „až do dalšího rozhodnutí“. Jestliže dokonce hlavní město potřebovalo k vydání předpisů o výplatách z pokutových fondů v jednotlivých továrnách 8 let, pak bude asi třeba počkat nejedno desetiletí na vypracování předpisů o vyplácení podpor ze „společného guberniálního dělnického fondu“.

Takové jsou předpisy o vydávání peněz plynoucích z pokut. Jak vidíte, jsou velmi složité a zamotané, a proto není divu, že dělníci dosud o jejich existenci téměř nic nevědí. V tomto roce (1895) se v petrohradských továrnách a závodech začaly vyvěšovat vyhlášky o těchto předpisech.*

* Tak v Petrohradě se teprve v roce 1895 přistoupilo k provádění zákona o pokutách z roku 1886. Ale vrchní inspektor pan Michajlov-

Dělníci se už musí sami postarat o to, aby tyto předpisy všichni znali, aby se všichni naučili správně dívat na podporu z pokutového fondu — ne jako na almužny od továrníků, ne jako na milodary, ale jako na své vlastní peníze získané srážkami z jejich výdělků a určené jen na jejich potřeby. Dělníci mají na tyto peníze plné právo.

K těmto předpisům je nutné za prvé říci, jak se jich používá a k jakým nepříjemnostem a zneužíváním přitom dochází. Za druhé je třeba se podívat, zda jsou tyto předpisy spravedlivé a zda dostatečně chrání zájmy dělníků.

Pokud jde o uplatňování předpisů, je nutné upozornit především na tento výklad petrohradského továrního úřadu: „Jestliže v dané době nejsou ve fondu žádné peníze z pokut..., nemohou dělníci na tovární správu uplatňovat žádné nároky.“ Je však otázka, jak dělníci mohou vědět, jsou-li v pokutovém fondu peníze či nikoliv a kolik. Tovární úřad předpokládá, že to dělníci vědí. Zatím se však vůbec nenamáhal podat dělníkům zprávu o stavu pokutového fondu a nepřikázal továrníkům a majitelům závodů, aby vyvěsili oznámení o jeho stavu. Myslí snad tovární úřad, že dělníkům stačí, když se o tom dovědí od zaměstnavatele, který bude vyhánět žadatele, pokud ve fondu nebudou žádné peníze? To by bylo nepřípustné, protože pak by zaměstnavatelé zacházeli s dělníky žádajícími o podporu jako s žebráky. Dělníci musí usilovat o to, aby v každé továrně nebo závodě bylo každý měsíc vyvěšeno oznámení o stavu pokutového fondu: kolik peněz je na hotovosti, kolik peněz se za poslední měsíc vybralo, kolik se vydalo a „na jaké potřeby“. Jinak nebudou dělníci vědět, kolik mohou dostat; nebudou vědět, mohou-li být z pokutového fondu uspokojeny všechny požadavky nebo jenom část — v tomto případě by bylo spravedlivé vyho-

skij, o kterém jsme se už zmínili, v roce 1893 tvrdil, že zákon z roku 1886 „se nyní přesně dodržuje“. Na tomto malém příkladu vidíme, jak drze lhal vrchní tovární inspektor v knize, která má seznámit Američany s ruskými továrními poměry.

vět nejnaléhavějším potřebám. Závody s lepší organizací někde samy takové vyhlášky zavedly: mám dojem, že v Petrohradě je zavedli v závodě Siemens a Halske a ve státní muniční továrně. Bude-li dělník při každém rozho-
voru s inspektorem neustále upozorňovat na tuto okolnost a požadovat, aby oznámení bylo vyvěšeno, pak dělníci jistě dosáhnou toho, že to bude zavedeno všude. Pro dělníky by bylo dále velmi výhodné, kdyby byly v továrnách a v závodech zavedeny tištěné formuláře* žádostí o vyplá-
cení podpory z pokutového fondu. Takové formuláře byly zavedeny např. ve Vladimírské gubernii. Pro dělníka není lehké takovou žádost napsat a přitom neumí napsat vše, co se vyžaduje. Ve formuláři se na všechno pamatuje a dělník jen vepíše několik slov na vynechaná místa. Ne-
budou-li zavedeny formuláře, budou mnozí dělníci nuceni požádat písaře, aby jim žádost napsal, ale to znamená další výdaje. Podle předpisů se ovšem žádosti o podpory mohou podat i ústně, ale za prvé si dělník podle předpisů musí opatřit potřebné písemné potvrzení od policie nebo od lékaře (napíše-li žádost na formuláři, nechá si jej ihned potvrdit), a za druhé na ústní žádost nemusí zaměstna-
vatel vůbec odpovědět, kdežto na písemnou je povinen dát odpověď. Budou-li žádosti podané tovární nebo závodní kanceláři tištěné, nebudou mít punc almužny, který se jim zaměstnavatelé snaží vtisknout. Mnozí továrníci a ma-
jitelé závodů jsou nespokojeni hlavně s tím, že peníze z pokut neplynou podle zákona do jejich kapsy, nýbrž na potřeby dělníků. Proto vymysleli mnoho úskoků a lstí, jak oklamat dělníky a inspektory a obejít zákon. Abychom dělníky předem varovali, ukážeme si některé z nich.

Řada továrníků nezapisovala pokuty do knih jako pokuty, nýbrž jako peníze vyplacené dělníkovi. Dají dělníkovi pokutu ve výši jednoho rublu, ale do knihy zapíší, že děl-

* Tj. tištěné formuláře, ve kterých je žádost přímo natištěna a jsou ponechána prázdná místa, kam se vepíše jméno továrny, odůvodnění žádosti, bydliště, podpis apod.

níkovi vyplatili jeden rubl. Když mu tento rubl při výplatě strhnou, zůstane zaměstnavateli v kapse. To už není jenom obcházení zákona, ale přímo podvod a falšování.

Jiní továrníci místo pokut za svévolné zameškání pracovní doby nezapisovali dělníkovi všechny pracovní dny, tj. když dělník se např. nedostavil do práce jeden den v týdnu, vyúčtují mu nikoliv pět dní, ale čtyři: mzda za jeden den (která měla být pokutou za zameškání pracovní doby a být odevzdána do pokutového fondu) zůstává zaměstnavateli. To je další hrubý podvod. Připomeňme při té příležitosti, že dělníci jsou proti takovým podvodům* naprosto bezmocní, protože nejsou seznámeni se stavem pokutového fondu. Jedině tehdy, jsou-li zveřejňována podrobná měsíční hlášení (s výkazem počtu pokut za každý týden a každou dílnu zvlášť), mohou dělníci sledovat, zda pokuty plynou skutečně do fondu. Kdo má kontrolovat správnost všech těchto zápisů, když ne sami dělníci? Tovární inspektoři? Ale jak pozná inspektor, že právě tato cifra je v knize uvedena neoprávněně? Tovární inspektor pan Mikulin mluví o těchto podvodech a poznamenává:

„Ve všech takových případech bylo neobyčejně těžké odhalit zneužití, jestliže na ně dělníci přímo nepoukázali a nestěžovali si.“ Sám inspektor přiznává, že nemůže odhalit podvod, jestliže na něj dělníci nepoukáží. Ale dělníci na něj nemohou poukázat, nebudou-li továrníci povinni vyvěšovat oznámení o pokutách.

Další továrníci vymysleli ještě daleko vhodnější způsoby, jak podvádět dělníky a obcházet zákon — tak vychytralé a lstivé, že bylo těžké dostat se jim na kloub. Mnozí majitelé tkalcoven bavlny ve Vladimírské gubernii předkládali inspektorovi ke schválení pro každý druh tkaniny ne jednu, nýbrž dvě nebo dokonce tři sazby; v poznámce k sazbě se oznamovalo, že tkalci, kteří vyrobí bezvadné zboží, do-

* A o takových podvodných praktikách se nezmiňuje nikdo jiný než *tovární inspektor* Vladimírské gubernie pan Mikulin ve své knize o novém zákoně z roku 1886.

stanou za ně nejvyšší sazbu, ti, kteří vyrobí horší, dostanou nižší sazbu, a výrobek označený jako zmetkový bude zařazen do nejnižší sazby.* Je jasné, za jakým cílem byla vymyšlena taková mazanost: rozdíl mezi vyšší a nižší sazbou plyne do kapsy zaměstnavatele, zatímco ve skutečnosti je tento rozdíl pokutou za nekvalitní práci, a proto má jít do fondu pokut. Bylo to pochopitelně hrubé obcházení zákona, a to nejen zákona o pokutách, ale i zákona o schvalování sazeb; sazba se schvaluje proto, aby zaměstnavatel nemohl svévolně měnit mzdu; jestliže však bude více sazeb, dává to zaměstnavateli samozřejmě možnost uplatňovat naprostou zvlůli.

Tovární inspektoři viděli, že takové sazby „směřují zřejmě k obcházení zákona“ (tyto případy popisuje též pan Mikulin ve výše zmíněné knize), přesto se však „necítili oprávněni“ odporovat váženým „pánům“ továrníkům.

To by ještě scházelo! Copak je to jen tak — nedovolit něco továrníkům (takové praktiky si nevymyslel jeden továrník, ale hned několik!). A co kdyby se místo „pánů“ továrníků pokusili obejít zákon dělníci? Bylo by zajímavé, zda by se v celé ruské říši našel jen jeden jediný tovární inspektor, který by „se necítil oprávněn“ nedovolit dělníkům, aby se pokusili obejít zákon.

Tyto dvou a třístupňové sazby byly schváleny tovární inspekcí a zavedeny do praxe. Ukázalo se však, že otázka sazeb zajímá nejen pány továrníky, kteří našli způsob, jak obejít zákon, a nejen pány inspektory, kteří se necítili oprávněni překazit továrníkům jejich dobré úmysly, ale kromě nich také... dělníky. Dělníci neprojevíli takovou dojemnou shovívavost k podvodům pánů továrníků a „cítili se oprávněni“ překazit těmto továrníkům podvádění dělníků.

„Tyto sazby“ — vypráví pan inspektor Mikulin —

* Takové sazby se vyskytují i v petrohradských továrnách; udávají např., že za to a to množství výrobků dostane dělník od 20 do 50 kopějek.

„vzbudily mezi dělníky takovou nespokojenost, že byly jednou z hlavních příčin vzrůstajících nepokojů a výtržností, které si vyžádaly zákrok ozbrojených sil.“

Vida, jak to v¹ tom světě chodí! Nejprve „se necítili oprávněni“ bránit pánům továrníkům porušovat zákon a šidit dělníky, ale když dělníci, rozhořčení takovou nestydatostí, povstali, pak „požadovali“ ozbrojenou sílu! Proč bylo „zapotřebí“ ozbrojené síly proti dělníkům, kteří bránili svá *zákonná* práva, a ne proti továrníkům, kteří zjevně porušovali zákon? Ať je to tak či onak, teprve po povstání dělníků „byly takové sazby z nařízení gubernátora zrušeny“. Dělníci trvali na svém. Prosazení zákona si nevynutili páni tovární inspektoři, ale sami dělníci, kteří ukázali, že se nenechají urážet a že se dovedou postavit za svá práva. „Od té doby,“ říká pan Mikulin, „tovární inspekce odmítala takové sazby schvalovat.“ Tak dělníci naučili inspektory dodržovat zákon.

Takovou lekci však dostali jen vladimirští továrníci. Přitom jsou továrníci všude stejní: ve Vladimíru, v Moskvě i v Petrohradě. Pokus vladimirských továrníků vyžrát na zákon se nezdařil, ale způsob, který vymysleli, se nejen zachoval, ale byl dokonce zdokonalen jedním geniálním petrohradským majitelem závodu.

V čem spočíval postup vladimirských továrníků? V tom, že nepoužívali slova „pokuta“, ale zaměňovali je jinými slovy. Jestliže řeknu, že dělník dostane za nedbalost o rubl méně — bude to pokuta a rubl musí být odevzdán do fondu pokut. Ale jestliže řeknu, že dělník dostane za nedbalou práci mzdu podle nižší sazby — pak to nebude pokuta, a peníze půjdou do mé kapsy. Tak uvažovali vladimirští továrníci, avšak dělníci jim to překazili. Dá se ještě uvažovat trochu jinak. Dá se říci: dělník dostane za nedbalost mzdu *bez* prémie, pak to zase nebude pokuta, a peníze zmizí v zaměstnavatelově kapse. Tak uvažoval i vychytralý majitel petrohradského strojírenského závodu Jakovlev. Říká: budete dostávat rubl denně, a když se nijak neprovi-

níte, nezameškáte práci, nebudete drzí nebo nedbalí, dostanete po 20 kopějkách „prémie“. Když se však dělník proviní, pak si továrník dvacetikopějku ponechá a strčí si ji samozřejmě do kapsy — protože to přece není pokuta, nýbrž „prémie“. Všechny zákony o tom, za jaká provinění je možné uložit pokutu a v jaké výši a jak je využívat ve prospěch dělníků — pro pana Jakovleva prostě neexistují. Zákony jsou sepsány o „pokutách“, ale u něho jde o „prémie“. Vychytralý majitel závodu dosud klame dělníky svými lstivými kousky. Petrohradský tovární inspektor *se* také pravděpodobně „*nečtil oprávněný*“ bránit mu v obcházení zákona. Doufejme, že petrohradští dělníci nezůstanou za vladimirskými pozadu a naučí dodržovat zákon jak inspektora, tak majitele závodu.

Abychom ukázali, jak obrovské částky se nashromáždí z pokut, uvedeme údaje o výši pokutových fondů ve Vladimírské gubernii.

Podpory se tam začaly vyplácet v únoru 1891. Do října 1891 byly vyplaceny podpory 3665 osobám ve výši 25 458 rublů 59 kopějek. Pokutový fond činil k 1. říjnu 1891 470 052 rublů 45 kopějek. Při této příležitosti se musíme zmínit ještě o jednom způsobu použití těchto peněz. V jedné továrně činil tento fond 8242 rublů 46 kopějek. Továrna ohlásila úpadek a dělníci zůstali v zimě bez práce a bez chleba. Tehdy byly z tohoto fondu vyplaceny asi 800 dělníkům podpory ve výši 5820 rublů.

Od 1. října 1891 do 1. října 1892 se vybralo na pokutách 94 055 rublů 47 kopějek, a 6312 osobám se vyplatilo ve formě podpor 45 200 rublů 52 kopějky. Podle jednotlivých položek se tyto podpory dělily takto: pro pracovní neschopnost byly vyplaceny měsíční důchody 208 osobám v částce 6198 rublů 20 kopějek, to znamená, že na jednu osobu připadne za rok průměrně 30 rublů (stanoví takové žebrácké podpory, zatímco desetitisíce získané z pokut leží nevyužití!). V případech ztráty majetku bylo vyplaceno 1037 osobám 17 827 rublů 12 kopějek, v průměru

po 18 rublech na osobu. 2669 těhotným ženám bylo vyplaceno 10 641 rublů 81 kopějek, v průměru po 4 rublech (tj. za 3 týdny, jeden týden před porodem a dva po porodu). V případě nemoci bylo vyplaceno 877 dělníkům 5380 rublů 68 kopějek, průměrně po 6 rublech. Na pohřeb 1056 dělníků se vydalo 4620 rublů (po 3 rublech) a v jiných případech 532 rublů 71 kopějek — 15 osobám.

Nyní jsme se dokonale seznámili s předpisy o využití peněz vybraných z pokutových fondů a s tím, jak se tyto předpisy dodržují. Podívejme se, jsou-li tyto předpisy spravedlivé a zda chrání dostatečně práva dělníků.

Jak víme, zákon stanoví, že peníze z pokut nepatří zaměstnavateli a že mohou být vydávány pouze na potřeby dělníků. Předpisy o využití těchto peněz měli schválit ministři.

A co vzešlo z těchto předpisů? Tyto peníze se vybírají od dělníků a vydávají na jejich potřeby — ale v předpisech se vůbec neříká, že zaměstnavatelé jsou povinni seznámat dělníky se stavem pokutového fondu. Dělníci nedostali právo zvolit si zástupce, kteří by kontrolovali správné odevzdávání peněz do pokutového fondu, přijímali žádosti od dělníků a rozdělovali podpory. V zákoně bylo řečeno, že podpory se vyplácejí „se svolením inspektora“, ale podle předpisů vydaných ministry to dopadlo tak, že žádost o podporu je nutné předložit *zaměstnavateli*. Proč je nutné obracet se na zaměstnavatele? Vždyť to přece nejsou zaměstnavatelovy peníze, ale peníze dělníků, které jim byly strženy z výdělků. Zaměstnavatel sám nemá právo sahat na tyto peníze: jestliže je utratí, nese za to odpovědnost jako za přivlastnění a zpronevěru, stejně jako kdyby utratil cizí peníze. Je zřejmé, že ministři vydali takové nařízení proto, aby se zavděčili zaměstnavatelům: teď musí dělníci zaměstnavatele *prosit* o podporu, jakoby to byla almužna. Je pravda, že když je zaměstnavatel odmítne — může výplatu podpory nařídít sám inspektor. Ale inspektor sám není o celém případě infor-

mován. Zaměstnavatel mu řekne, že dělník je takový a takový, podporu nezasluhuje, a inspektor mu uvěří.* Ale kolik se najde dělníků, kteří se rozhodnou obrátit se se stížností na inspektora, ztrácet čas v práci běháním za ním, psaním žádosti atd.? Díky ministerským předpisům vznikla ve skutečnosti jen nová forma závislosti dělníků na zaměstnavatelích. Zaměstnavatelé mohou utiskovat ty dělníky, s nimiž jsou nespokojeni třeba jen kvůli tomu, že se nenechají urážet: když zaměstnavatel odmítne žádosti vyhovět, způsobí takovému dělníkovi spoustu zbytečných starostí a může dokonce dosáhnout i toho, že dělník podporu vůbec nedostane. Naproti tomu takovým dělníkům, kteří se snaží zaměstnavateli zavděčit a poklonkují mu, kteří donášejí na své spoludělníky, mohou zaměstnavatelé povolit výplatu zvláště vysoké podpory i v takových případech, v nichž by jiného dělníka odmítli. Místo odstranění závislosti dělníků na zaměstnavatelích při pokutování vzniká nová závislost, která bude dělníky rozdělovat a povede k přísluhování a podlézavosti. A kromě toho ještě dochází k nehorázným průtahům, které obvykle provázejí udílení podpor: dělník musí mít pokaždé potvrzení buď od lékaře, který na něj bude určitě hrubý, nebo od policie, která nic neudělá bez úplatků. Opakujeme, nic takového v zákoně není; stanoví to ministerské předpisy, které jsou zjevně sestaveny ve prospěch továrníků, které jsou zjevně určeny k tomu, aby kromě závislosti na zaměstnavatelích vytvořily ještě závislost dělníků na úřednících, aby zbavily

* V tištěné žádosti o podporu, kterou, jak jsme již podotkli, zanesl do továren a závodů vladimírský tovární úřad a pomocí které mohou dělníci nejnvýhodněji využít „předpisů“, se praví: „Kancelář továrny potvrdí vlastnoruční podpis a důvody uvedené v žádosti a doplní, že podle jejího mínění žadatel zasluhuje podporu v určité výši.“

To znamená, že kancelář vždycky může bez udání příčiny napsat, že „podle jejího mínění“ žadatel podporu nezasluhuje.

Podpory budou dostávat nikoli ti, kdo je potřebují, nýbrž ti, kdo „si je podle mínění továrníků zaslouží“.

dělníky veškeré účasti na rozdělování peněz, které jim byly strženy formou pokut, aby je utopily v nesmyslných byrokratických formalitách, které dělníky otupují a demoralizují.*

Dávat zaměstnavateli právo, aby rozhodoval o výplatě podpor z pokutového fondu, je do nebe volající nespravedlnost. Dělníci musí usilovat o to, aby jim zákon dal právo zvolit si zástupce (důvěrníky), kteří by dozírali na odvádění peněz z pokut do fondu, přijímali a prověřovali žádosti dělníků o udělení podpor, informovali dělníky o stavu pokutového fondu a o jeho využití. V závodech, kde už byli zástupci ustanoveni, musí dohlížet na peníze z pokut, požadovat hlášení všech údajů o pokutách, přijímat žádosti dělníků a odevzdávat je vedení závodu.

VII

VZTAHUJÍ SE ZÁKONY O POKUTÁCH NA VŠECHNY DĚLNÍKY?

Zákony o pokutách, právě tak jako většina ostatních ruských zákonů, se nevztahují na všechny továrny a závody, na všechny dělníky. Kdykoli ruská vláda vydává zákon, vždycky se bojí, aby neurazila pány továrníky a majitele závodů, bojí se, že důmyslná síť byrokratických předpisů, úřednických práv a povinností narazí na nějaké jiné byrokratické předpisy (a těch je u nás bezpočet), na práva a povinnosti nějakých jiných úředníků, kteří by se smrtelně urazili, kdyby do jejich pole působnosti zasáhl nový úředník, a vypotřebovali by spoustu erárního inkoustu a haldy papíru na korespondenci o „vymezení kompetence“. A proto jen zřídkakdy se u nás vydává zákon platný pro celé Rusko, bez výjimek, bez zbabělých odkladů a bez

* Způsobují rozbroje, vedou k přísluhování a mravnímu rozkladu.

práva ministrů a jiných úředníků povolovat odchylky od zákona.

Jak jsme viděli, zvláště jasně se to projevilo v zákoně o pokutách, který vyvolal velkou nespokojenost pánů kapitalistů a byl prosazen jen pod tlakem bouřlivých dělnických povstání.

Za prvé se zákon o pokutách vztahuje jen na malou část Ruska.* Jak jsme už řekli, byl tento zákon vydán 3. června 1886 a nabyl účinnosti dnem 1. října 1886 *pouze ve třech guberniích*: Petrohradské, Moskevské a Vladimírské. Po *pěti letech* byl zákon rozšířen na gubernii Varšavskou a Piotrkóvskou (11. června 1891). Po dalších *třech letech* byl podle zákona z 14. března 1894 rozšířen ještě na třináct gubernií (z centrálních gubernií na Tverskou, Kostromskou, Jaroslavskou, Nižněnovgorodskou a Rjazaňskou; z pobaltských gubernií na Estonskou a Lotyšskou; ze západních na Grodenskou a Kyjevskou; z jižních na Volyňskou, Podolskou, Charkovskou a Chersonskou gubernii). Působnost předpisů o pokutách se v roce 1892 rozšířila na soukromé důlní závody a podniky.

Rychlý rozvoj kapitalismu v jižním Rusku a ohromný růst důlního průmyslu soustřeďuje do těchto míst velké množství dělníků a nutí vládu jednat co nejrychleji.

Je vidět, že vláda se zříká starých továrních pořádků velmi pomalu. Přitom je nutno poznamenat, že se jich zříká jenom pod nátlakem dělníků: v Polsku si vzrůstající dělnické hnutí a stávky vynutily rozšíření zákona na Varšavskou a Piotrkóvskou gubernii (k Piotrkóvské gubernii patří město Lodž). Obrovská stávka v Chludovově manufaktuře v jedorjevském újezdě Rjazaňské gubernie si ihned vynutila rozšíření zákona na Rjazaňskou gubernii.²⁶ Vláda se zřejmě také „necítí oprávněna“ vzít pánům kapita-

* Tento zákon tvoří část tzv. „zvláštních předpisů o vzájemných vztazích mezi továrníky a dělníky“. Tyto „zvláštní předpisy“ se vztahují jenom na „oblasti s vyspělým továrním průmyslem“, o kterých se ještě zmíníme.

listům právo nekontrolovaného (svévolného) pokutování, dokud se sami dělníci neozvou.

Za druhé se zákon o pokutách, jako všechna nařízení o dozoru nad továrnami a závody, nevztahuje na podniky, které patří státu a vládním institucím. Státní závody mají svou vlastní správu „pečující“ o dělníky, kterou nechce zákon obtěžovat předpisy o pokutách. Proč ostatně dozírat na státní závody, když tento závod vlastně vede státní úředník? Dělníci si na něj mohou stěžovat přímo jemu. Není tedy divu, že státní závody vedou i takoví darebáci, jako je např. velitel petrohradského přístavu pan Verchovskij.

Za třetí se předpisy o pokutových fondech, určených na potřeby dělníků, nevztahují na dělníky v železničních dílnách s penzijním pojištěním nebo s podpůrnou pokladnou. Peníze z pokut plynou do těchto pokladen.

Těchto výjimek patrně není ještě dost. Zákon stanoví, že ministři (financí a vnitra) mají na jedné straně právo v „případě skutečné potřeby vyjmout z pravomoci“ těchto předpisů „menší továrny a závody“, ale na straně druhé mohou tyto předpisy rozšířit na „větší“ řemeslnické podniky.

A tak zákon nejenže uložil ministrům vypracovat předpisy o pokutových fondech, ale dal jim ještě právo zprostit některé továrníky povinnosti řídit se zákony! Vida, jak blahovolně zachází náš zákon s pány továrníky! V jednom z výkladů ministra se praví, že ministr zprostit této povinnosti jen ty továrníky, kteří továrnímu úřadu „*dávají záruku, že majitel podniku nebude porušovat zájmy dělníků*“. Továrníci a tovární inspektoři jsou tak blízcí a důvěrní přátelé, že jeden druhému věří na slovo. Nač obtěžovat továrníka předpisy, když „dává záruku“, že nebude porušovat zájmy dělníků? Co kdyby si tak dělník dovolil požádat inspektora nebo ministra, aby se nemusel řídit předpisy, a přitom „je ubezpečoval“, že neporuší zájmy továrníka? Takový dělník by asi byl považován za blázna.

Tomu se říká „rovnoprávnost“ dělníků s továrníky.

Pokud jde o to, rozšířit předpisy o pokutách na větší řemeslnické podniky, byly dosud, jak známo, tyto předpisy rozšířeny (v roce 1893) jenom na rozdělovny, které vydávají tkalcům pracujícím doma osnovu. Ministři s rozšířením platnosti předpisů o pokutách otálejí. Na postavení dělníků, kteří pracují pro podnikatele, velké obchody apod. doma, se nic nemění, jsou vystaveni naprosto panské z vůli jako dříve. Pro tyto dělníky je těžší se spojit, dohodnout se na svých požadavcích, zorganizovat společný boj proti útlaku podnikatelů — proto se o ně nikdo nezajímá.

VIII ZÁVĚR

Teď jsme se seznámili s našimi zákony a předpisy o pokutách, s celým tím neobyčejně složitým systémem, který svou strohostí a suchopárným kancelářským jazykem dělníka odpuzuje.

Nyní se zase můžeme vrátit k otázce, kterou jsme si položili na začátku — pokuty vznikly zároveň s kapitalismem, tj. takovým společenským řádem, v němž se lidé dělí na dvě třídy, na vlastníky půdy, strojů, továren, závodů, surovin a zásob — a na ty, kteří nemají žádný majetek a kteří se proto musí prodávat kapitalistům a pracovat na ně.

Museli dělníci pracující na zaměstnavatele vždycky platit pokutu za každou nedbalost?

V malých podnicích např. městští řemeslníci nebo dělníci pokuty neplatí. Tam mezi dělníkem a zaměstnavatelem neexistuje úplné odcizení, oba žijí a pracují společně. Zaměstnavatele ani nenapadne zavádět pokuty, protože sám na práci dohlíží a vždycky může přinutit dělníka, aby to, co se mu nelíbí, napravil.

Ale takové malé podniky a výrobní postupně mizí.

Domáční výrobci a řemeslníci, stejně jako drobní rolníci, nemohou obstát v konkurenci velkých továren, závodů a velkopodnikatelů, kteří mají lepší nářadí a stroje a u nichž pracuje společně velké množství dělníků. Proto vidíme, že domáční výrobci, řemeslníci a rolníci stále víc a víc chudnou, odcházejí pracovat do továren a závodů jako dělníci, opouštějí vesnice a utíkají do měst.

Ve velkých továrnách a závodech už jsou vztahy mezi zaměstnavatelem a dělníky jiné než v malých dílnách. Svým bohatstvím a společenským postavením stojí zaměstnavatel tak vysoko nad dělníkem, že je mezi nimi úplná propast, často se dokonce navzájem ani neznají a nic je nespojuje. Dělník nemá žádnou možnost dostat se mezi pány: je odsouzen zůstat stále nemajetným a pracovat na boháče, které nezná. Dva tři dělníci, kteří pracovali u drobného podnikatele, byli nahrazeni velkým počtem dělníků, kteří přicházejí z různých končin a neustále se střídají. Jednotlivá nařízení zaměstnavatelů byla nahrazena všeobecnými předpisy, závaznými pro všechny dělníky. Dřívější stálost vztahů mezi zaměstnavatelem a dělníkem mizí: zaměstnavatel si dělníka vůbec neváží, protože vždy lehko najde mezi spoustou nezaměstnaných jiné, ochotné dát se najmout kýmkoli. Zaměstnavatelova moc nad dělníky vzrůstá a on jí využívá a zatlačuje dělníky do přísného rámce tovární práce pokutami. Dělník se novému omezení svých práv a výdělků musí podrobit, protože je nyní proti zaměstnavateli bezmocný.

Pokuty tedy spatřily světlo světa teprve nedávno — zároveň s velkými továrnami a závody, zároveň s velkokapitalismem, když došlo k rozdělení na bohaté zaměstnavatele a chudé dělníky. Pokuty jsou výsledek úplného rozvoje kapitalismu a úplného zotročení dělníka.

Ale tento rozvoj velkých továren a zesílení tlaku ze strany zaměstnavatelů měly ještě další důsledky. Dělníci, kteří se stali zcela bezmocnými vůči továrníkům, začali chápat, že pokud se nesjednotí, čeká je naprostý úpadek

a zbídačení. Začali chápat, že k záchraně před smrtí hladem a degenerací, která jim hrozí za kapitalismu, mají jen jeden prostředek — spojit se k boji proti továrníkům za vyšší mzdy a lepší existenční podmínky.

Viděli jsme, jak neslýchaně utlačovali dělníky naši továrníci v 80. letech: nestačilo jim snižování sazeb, dokonce i z pokut učinili prostředek k snižování dělnických mezd. Útlak dělníků ze strany kapitalistů dosáhl svého nejvyššího stupně.

Tento útlak však přiměl dělníky k odporu. Povstali proti utlačovatelům a zvítězili. Postrašená vláda před jejich požadavky ustoupila a urychleně vydala zákon o zrušení pokut.

Byl to ústupek dělníkům. Vláda se domnívala, že když vydá zákony a předpisy o pokutách a zavede podpory z pokutového fondu, okamžitě dělníky uspokojí a přiměje je, aby zapomněli na svou společnou dělnickou věc, na boj s továrníky.

Ale naděje vlády, která ze sebe dělá ochránce dělníků, se nesplní. Viděli jsme, jak je nový zákon k dělníkům nespravedlivý, jak malé jsou ústupky dělníkům i ve srovnání s požadavky morozovských stávkujících. Viděli jsme, jak továrníci, kteří chtějí porušovat zákon, měli všude ponechána zadní vrátka, jak v jejich zájmu byly vypracovány předpisy o vyplácení podpor, a tím byla svévole pánů znásobena svévolí úředníků.

Až tento zákon, tyto předpisy se budou uplatňovat a dělníci se s nimi seznámí, začnou již při svých potyčkách s představiteli moci poznávat, jak je zákon utlačuje, a budou si postupně uvědomovat své závislé postavení. Pochopí, že jen bída je přinutila pracovat na bohaté a za těžkou práci brát zavděk almužnami. Pochopí, že vláda a její úředníci stojí na straně továrníků a že se zákony sestavují tak, aby zaměstnavatel mohl dělníka lépe utiskovat.

Dělníci nakonec poznají, že zákon pro zlepšení jejich postavení neudělá nic tak dlouho, dokud budou dělníci

závislí na kapitalistech, protože zákon bude vždy stranit kapitalistům — továrníkům, kteří vždy dokáží úskočně zákon obejít.

Až to dělníci pochopí, poznají, že jim zbývá jen jeden prostředek k obraně — spojit se k boji proti továrníkům a nespravedlivým poměrům stanoveným zákonem.

GYMNAZIJNÍ
HOSPODÁŘSTVÍ
A NÁPRAVNÁ GYMNÁZIA²⁷

(RUSSKOJE BOGATSTVO²⁸)

Už dlouho známe řešení otázky kapitalismu v Rusku, které navrhuji narodnici a které v poslední době velmi důrazně propaguje Russkoje bogatstvo. Narodnici byli konečně nuceni přiznat vývoj kapitalismu jako fakt. Nepopírají sice jeho existenci, nepovažují jej však za přirozený a nezbytný proces, který dovršuje staletý vývoj zbožního hospodářství v Rusku, nýbrž za náhodný jev bez pevných kořenů, který je jen odchýlením z cesty předurčené dosavadními dějinami národa. Narodnici tvrdí: „Musíme zvolit pro svou vlast jinou cestu“, opustit kapitalistický způsob výroby, „zespolečnit výrobu“ za účasti současných sil „celé společnosti“, která se už začíná přesvědčovat o neudržitelnosti kapitalismu.

Pokud je tedy možné zvolit pro vlast jinou cestu a pokud celá společnost začíná chápat nezbytnost tohoto kroku, pak dochází k „zespolečnění“ výroby bez potíží a bez jakéhokoli přípravného historického období. Je třeba jen připravit plán takového zespolečnění, přesvědčit všechny o jeho uskutečnitelnosti a „vlast“ nahradí rozporuplný kapitalistický způsob výroby jejím zespolečenštěním.

Každý pochopí, jak nesmírný význam musí mít podobný plán slibující tak zářné perspektivy, a proto musí být ruská veřejnost nesmírně vděčna panu Južakovovi, jednomu ze stálých spolupracovníků časopisu Russkoje bogatstvo, za to, že se rozhodl podobný plán vypracovat. V květnovém čísle tohoto časopisu je otištěn jeho článek Osvětová utopie s podtitulkem Plán všeobecného povinného středoškolského vzdělání.

Jakýpak to má vztah k „zespolečnění“ výroby? — zeptá se čtenář. Velmi úzký, protože plán pana Južakova je nemírně obsáhlý. Autor navrhuje, aby byla ve všech volostech zřízena gymnázia pro všechny děti a mládež mužského i ženského pohlaví školního věku (8—20 let, maximálně i do 25 let). Tato gymnázia mají být výrobními sdruženími, mají se zabývat zemědělstvím a mravní výchovou a z výtěžku jejich práce by bylo udržováno nejen osazenstvo gymnázií (podle pana Južakova to bude *pětina* všeho obyvatelstva), ale dokonce *všechny děti*. Podrobný rozpočet, který autor vypracoval pro jedno typické volostní gymnázium (jakési „gymnázium s farmou“, „gymnazijské hospodářství“ neboli „zemědělské gymnázium“) ukazuje, že gymnázium uživí všeho všudy *něco přes polovinu místního obyvatelstva*. Jestliže si uvědomíme, že každé takové gymnázium (celkem se v Rusku projektuje 40 000 gymnázií, 20 000 pro chlapce a 20 000 pro dívky) dostane půdu a výrobní prostředky (předpokládá se, že budou vydány dluhopisy zemstev s vládní zárukou na 4 1/2 % úrok a 1/2 % úmor), pak pochopíme, jak skutečně „grandiózní“ je „plán“ pana Južakova. Zespolečenšťuje se výroba pro celou polovinu obyvatelstva. Znamená to, že pro vlast je naráz nalezena nová cesta! A dosáhne se toho „bez jakýchkoli nákladů (sic!) ze strany vlády, zemstva a lidu“. Jako „utopie to vypadá jen na první pohled“, ale ve skutečnosti se to dá „lépe realizovat než všeobecné základní vzdělání“. Pan Južakov dokazuje, že nezbytná finanční operace „není chimérou a utopií“, je možné jí dosáhnout, jak jsme viděli, nejen bez nákladů, bez jakýchkoli nákladů, ale dokonce beze změny „předepsaných učebních osnov“!! Pan Južakov velmi správně poznamenává, že „to má nemalý význam při snaze neomezit se jen na pokus, ale dosáhnout skutečně všeobecného vzdělání“. Říká sice, že „si neklade za cíl vypracovat realizovatelný projekt“, ale ve svém výkladu uvádí nejen předpokládaný počet žáků a žákyň v gymnáziu, ale i odhad pracovních sil potřebných k obži-

vě všech žáků a výčet pedagogických a administrativních sil i s určením jak naturálního zaopatření žáků gymnázia, tak peněžních odměn pro pedagogy, lékaře, techniky a mistry. Autor podrobně propočítává počet pracovních dnů věnovaných zemědělské práci a množství půdy i peněžních prostředků nezbytných pro chod každého gymnázia. Bere v úvahu jak osud neruských obyvatel a sektářů, kteří nemohou využít výhod všeobecného středoškolského vzdělání, tak i osob vyloučených z gymnázia pro špatné chování. Autor neomezuje své výpočty na jedno typické gymnázium. Nikoli. Zabývá se zřizováním všech 40 000 gymnázií a ukazuje, jak lze získat potřebné množství půdy a zajistit „vyhovující pedagogy, administrativní síly a hospodářské pracovníky“.

O podobný plán je pochopitelně obrovský zájem — nejen teoretický (tak konkrétně rozpracovaný plán zespolečnění výroby musí rozhodně nakonec přesvědčit všechny skeptiky a potřít ty, kteří popírají proveditelnost podobných plánů), ale i živý zájem praktický. Bylo by podivné, kdyby návrhu na organizaci povinného všeobecného středoškolského vzdělání nevěnovaly pozornost nejvyšší vládní úřady, zejména když autor návrhu přesvědčivě dokazuje, že se celá věc obejde „bez jakýchkoli nákladů“ a že „překážky, na které lze narazit, nejsou ani tak finančního a hospodářského rázu, jako spíše rázu kulturního“, ale ani ty nejsou „nepřekonatelné“. Takový projekt se bezprostředně týká nejen ministerstva lidové osvěty, ale i ministerstva vnitra, financí a zemědělství, a dokonce, jak hned uvidíme, i ministerstva vojenství. Navrhovaná „nápravná gymnázia“ budou muset pravděpodobně spadat pod ministerstvo spravedlnosti. Nelze pochybovat o tom, že i ostatní ministerstva budou zainteresována na tomto projektu, který podle slov pana Južakova „odpovídá všem výše uvedeným požadavkům (tj. vzdělání i materiálního zajištění), ale pravděpodobně i mnohým dalším“.

Jsme proto přesvědčeni, že nám čtenář nebude mít za

zlé, když tento nesmírně zajímavý projekt podrobně rozebereme.

Základní myšlenka pana Južakova spočívá v tom, že v létě se vůbec nebude vyučovat a studenti se budou věnovat zemědělským pracím. Po ukončení studií zůstanou žáci nějakou dobu pracovat v gymnáziu jako dělníci: budou vykonávat zimní práce a práce řemeslnické, které svým způsobem práce zemědělské doplňují a umožňují každému gymnáziu uživit z vlastní práce všechny žáky i dělníky a pedagogické i administrativní síly a krýt výlohy na vzdělání. Taková gymnázia — jak správně podotýká pan Južakov — by byla velkými zemědělskými družstvy. Tento poslední výraz nás už ostatně nenechává na pochybách, že projekt pana Južakova považujeme právem za narodnické „zspolečnění“ výroby, že jeden z úseků nové cesty, kterou musí Rusko jít, aby se vyhnulo peripetiím kapitalismu.

Pan Južakov uvažuje takto: „Dnes končí studenti gymnázium v 18 až 20 letech, ale někdy i o jeden až dva roky později. Při povinném vyučování... se budou opožďovat ještě více. Budou končit později a do posledních tří tříd budou chodit žáci ve věku od 16 do 25 let, zvláště bude-li 25 let hranicí pro odchod z gymnázia bez dokončení studia. Vezmeme-li tedy v úvahu zvýšený počet starších žáků páté třídy, můžeme klidně počítat s tím, že asi třetina všech žáků gymnázia... bude pracovat jako dělníci.“ I když se sníží toto procento, jak dále vypočítává autor, na čtvrtinu tím, že se k osmi třídám gymnázia připojí dvě třídy přípravné národní školy (které by přijímaly osmileté negramotné děti) — přece jen zůstane značně vysoký počet dělníků, kteří za pomoci částečně pracujících letní práci zastanou. Ale „desetitřídní gymnázium s farmou“, jak správně podotýká pan Južakov, „nutně potřebuje určitý počet pracovníků i v zimě“. Kde je však vzít? Autor navrhuje dvě možnosti: 1) najmout dělníky („kteří by se mohli podle zásluh podílet na výnosu“). Aby bylo možné

dělníky najímat, musí být gymnazijní hospodářství výnosné. Ale autor „považuje za lepší druhé východisko“: 2. absolventi gymnázia budou povinni odpracovat výlohy na vyučování a ostatní výdaje v nižších třídách. Je to jejich „povinnost“, dodává pan Južakov; rozumí se, že tato povinnost se týká jen těch, kteří nemohou výlohy na studium hradit. A ti tvoří nezbytný počet sezónních dělníků v zimě a zvýšený počet dělníků v létě.

To je první rys projektované organizace, která má zapojit do „zespolečněné výroby“ v zemědělských družstvech jednu pětinu obyvatelstva. Už na něm můžeme vidět, kam povede nová cesta vlasti. Námezdní práce, představující v dnešní době jediný zdroj obživy pro ty, kteří „nemohou zaplatit protihodnotu za studium“ a ostatní výdaje, je nahrazována povinnou a bezplatnou prací. Ale to nás nemusí rmoutit: nesmíme zapomínat, že za to bude obyvatelstvo využívat dobrodiní všeobecného středoškolského vzdělání.

Podívejme se dále. Autor projektuje zvláštní gymnázia pro chlapce a pro dívky a přiklání se tak k předsudkům proti společnému vyučování, rozšířeným na evropském kontinentě, ačkoli tento způsob výuky by byl vlastně racionálnější. „50 žáků ve třídě, neboli 500 žáků ve všech deseti třídách, tj. 1000 (500 chlapců a 500 děvčat) na gymnazijní hospodářství, což představuje zcela normální stav“ průměrného gymnázia. Bude v něm 125 „párů dělníků“ a příslušný počet částečně zaměstnaných žáků. „Připomenu-li,“ říká pan Južakov, „že tento počet dělníků je schopen obdělat např. v Malorusku 2500 děšjatin kvalitní zemědělské půdy, pak každý pochopí, jak mohutnou sílu představuje práce gymnázií!“...

Ale kromě těchto dělníků budou ještě „stálí dělníci“, kteří si budou „odpracovávat“ vzdělání a ostatní výdaje. Kolik jich bude? Každý rok vyjde 45 žáků a žákyň. Třetina žáků bude vykonávat tříletou povinnou vojenskou službu. (Nyní to je čtvrtina žáků. Autor zvyšuje tento

počet na třetinu a zkracuje dobu služby na tři roky.) „Nebude nespravedlivé vytvořit stejné podmínky i pro zbývající dvě třetiny, tj. donutit je, aby odpracovali výlohy za své vzdělání a také za vzdělání svých spolužáků, kteří slouží v armádě. K téže práci mohou být po ukončení studia donuceny také dívky.“

Zavádění nových pořádků ve vlasti, která si zvolila novou cestu, nabývá stále jasnějších rysů. Nyní jsou všichni ruští občané povinni konat vojenskou službu, ale protože je počet mladých lidí v odvodních ročnících vyšší než počet požadovaných vojáků, jsou branci vybírání losem. V zespolečněném hospodářství budou branci také vybírání losem, ale předpokládá se, že ostatním „budou dány stejné podmínky“, tj. budou muset 3 roky sloužit, ne sice na vojně, ale v gymnáziu. Jsou povinni odpracovat výdaje spojené se studiem svých spolužáků, kteří narukovali. Musí je odpracovat všichni? Ne. Jenom ti, kteří nemohou zaplatit výlohy na studium. Autor už tuto výhradu uvedl, ale ještě uvidíme, že pro žáky, kteří mohou studium zaplatit, počítá se zcela zvláštními gymnázii, v podstatě starého typu. Ptáme se, proč výlohy za studium absolventů gymnázií, kteří slouží v armádě, musí odpracovat ti, kteří nemohou zaplatit své vlastní výdaje, a ne ti, kteří mohou? Je zcela pochopitelné, proč. Budou-li se gymnazisté dělit na platící a neplatící, nebude zřejmě dnešní složení společnosti reformou nijak dotčeno: to si velmi dobře uvědomuje i pan Južakov. A je-li tomu tak, pak je pochopitelné, že veškeré výlohy státu (na armádu) ponesou ti, kdo nemají existenční prostředky* — stejně jako je teď nesou např. ve formě nepřímých daní apod. Čím se tedy liší nové uspořádání od dřívějšího? Ti, kteří teď nemají prostředky, mohou prodat pracovní sílu, kdežto v nových gymnáziích budou *povinni* pracovat *bezplatně* (tj. jen za byt a stravu). Nemůže být nejmenší pochybnosti o tom, že se tak Rusko

* Jinak by se neudržela moc jedněch nad druhými.

vyhne všem peripetiím kapitalistického zřízení. Svobodná námezdní práce, hrozící stát se „vředem proletariátu“, bude odstraněna a ustoupí... povinné bezplatné práci.

Není divu, že lidé, které jejich postavení nutí pracovat zdarma, se ocitají v podmínkách tomuto postavení odpovídajících. Poslyšte, co nám říká narodnik („přítel lidu“) bezprostředně po tom, co předcházel:

„Jestliže budou současně povoleny sňatky mezi mladými lidmi, kteří dokončili studium a zůstávají 3 roky pracovat v gymnáziu, jestliže budou zřízeny zvláštní ubytovny pro ženaté dělníky a příjmy gymnázia dovolí vyplácet při odchodu alespoň skrovnou peněžní a naturální podporu, pak takový tříletý pobyt v gymnáziu bude daleko menším břemenem než vojenská povinnost“...

Takové výhodné podmínky určitě přimějí mladé lidi, aby se za každou cenu snažili dostat do gymnázia. Posuďte sami: Za prvé budou smět uzavírat sňatky. Je sice pravda, že nynější občanský zákon povolení (od představených) nevyžaduje. Ale uvědomte si, že to přece budou *gymnazisté* a *gymnazistky* — sice pětadvacetiletí, ale přece jen gymnazisté. Jestliže se sňatky nepovolují studentům na univerzitě, jak je lze povolit gymnazistům? A sňatky bude přece povolovat vedení gymnázia, tedy lidé s vyšším vzděláním: jistě se nemusíme obávat zneužití! A pak, ti, kdo ukončili gymnázium a zůstali v něm pracovat jako stálí dělníci, už nejsou gymnazisty. Nicméně se i u nich mluví o povolení sňatků — u osob 21—27 letých. Nelze nepřiznat, že nová cesta, kterou si vlast zvolila, je spojena s omezováním některých osobních svobod ruských občanů, ale musíme uznat, že získání všeobecného středoškolského vzdělání se nemůže obejít bez obětí. Za druhé se bude pro dělníky s rodinami zřizovat zvláštní ubytování, jistě ne horší, než jsou komůrky, v kterých nyní žijí tovární dělníci. A za třetí, stálí dělníci za to dostanou „skrovnou podporu“. Obyvatelstvo dá rozhodně přednost těmto výhodám klidného života pod křídly svých představených před trampotami kapitalismu

do té míry, že někteří dělníci zůstanou v gymnáziu natrvalo (asi z vděčnosti za povolení k sňatku): „Malý počet stálých“ dělníků, kteří zůstanou v gymnáziích natrvalo a stanou se jejich¹ zaměstnanci (sic!!), doplní pracovní síly gymnazijního hospodářství. To jsou reálné a nikterak utopické pracovní síly našeho zemědělského gymnázia.“

Prosím vás! Co je na tom „utopického“? Stálí neplacení dělníci, kteří pracují pro pány povolující jim sňatek — jen se zeptejte nějakého starého dělníka. Bude vám vyprávět z vlastní zkušenosti o tom, že to všechno už kdysi existovalo.

*(Pokračování příště)**

*Napsáno na podzim 1895
Otištěno 25. listopadu 1895
v listu Samarskij věstnik č. 254
Podepsán K. T—in*

*Podle listu
Samarskij věstnik*

* Pokračování v listě Samarskij věstnik nevyšlo. *Red.*

DĚLNÍKŮM A DĚLNICÍM TORNTONOVY TOVÁRNY²⁹

Dělníci a dělnice Torntonovy továrny!

9. a 7. listopad musí být pro nás pro všechny památný... Svým společným odporem proti panskému útlaku tkalci dokázali, že se v těžkých dobách mezi námi ještě najdou lidé, kteří jsou s to prosazovat naše společné dělnické zájmy, a že našim šlechetným pánům zaměstnavatelům se ještě nepodařilo udělat z nás nadobro ubohé otroky svých plných kapes. Držme se, soudruzi, pevně a neústupně naší linie až do konce, zapamatujme si, že své postavení můžeme zlepšit jen společnými akcemi. Především, soudruzi, neupadněte do léčky, kterou tak chytře nastrojili páni Torntonové. Ti uvažují takto: „Protože odbyt zboží už vážne, nedosáhneme za současných pracovních podmínek v továrně dřívějších zisků... Ale s menšími se nechceme spokojit... Budeme to muset nastrojit na dělníky tak, aby nesli na svých bedrech břemeno nízkých tržních cen... Ale nesmíme to provést lajdácky, ale důmyslně, aby dělník ve své prostotě ani nepochopil, jaké překvapení pro něj chystáme... Kdybyste se dotkli všech naráz, všichni se naráz vzbouří a nic s nimi nepořídíte, ale když napálíme nejdříve chudé tkalce, pak tomu neujdou ani ostatní... Nezvykli jsme si dělat s těmi chudáky žádné cavyky, nač taky? Nové koště dobře mete...“ A tak páni, mající na mysli blaho dělníka, chtějí dělníkům všech továrních dílen pomalu ale jistě připravit stejný osud, jaký už připravili tkalcům... Nebudeme-li se proto o osud tkalcovny zajímat, vykopeme si sami jámu, do které zanedlouho shodí i nás. V poslední době vydělávali tkalci přibližně 3 rubly 50 ko-

pějek za 14 dní, sedmičlenná rodina dokázala vystačit po tuto dobu s pěti rubly, tříčlenná rodina — muž, žena a dítě — dokonce se dvěma rubly. Roztrhali poslední chatrné oblečení, projedli poslední groš získaný za pekelnou dřinu, zatímco dobrodinci Torntonové hromadili jeden milión za druhým. Ale ani to nestačilo, museli se ještě dívat na neustálé vyhazování dalších obětí panské chamtivosti a útlak se nemilosrdně stupňoval... Do vlny se začaly bez jakéhokoli vysvětlení přidávat nollesy³⁰ a nopy³¹ a tím se značně zpomalovala výroba zboží, doba stanovená na přípravu osnovy se mimoděk prodlužovala, pak se začala zkracovat pracovní doba a teď se přidělují kusy o délce pěti šmiců³² místo devíti, aby se tkadlec musel stále častěji starat o osnovu a mořit se s jejím navlékáním, za což samozřejmě nedostane ani groš. Chtějí umořit naše tkalce hladem a výdělek 1 rubl 62 kopějek za 14 dní, který se začal objevovat v mzdových knížkách některých tkalců, se může v krátké době stát v tkalcovnách běžným výdělkem... Soudruzi, chcete se také dočkat takové panské přízně? Jestliže ne, jestliže vaše srdce ještě nezkameněla a strádání stejných chudáků, jako jste vy sami, vám není lhostejné, spojte se s našimi tkalci, abychom mohli předložit své společné požadavky a při každé vhodné příležitosti bojovat proti našim utiskovatelům za lepší životní podmínky. Přadláci, nenechte se oklamat stálými a poněkud vyššími výdělky... Vždyť téměř dvě třetiny ostatních dělníků byly už propuštěny z továrny a váš lepší výdělek byl vykoupěn hladem dělníků vyhozených na ulici. Je to zase jen vychytralý panský manévr a není těžké jej pochopit, jestliže si spočítáme, kolik vydělala celá přádelna bavlny dříve a kolik vydělává dnes. Dělníci nové barvírny! Už dnes dostáváte za 14 a čtvrt hodiny každodenní práce, při níž jste od hlavy k patě prosyceni vražednými výpary barev, všeho všudy 12 rublů za měsíc! Všimněte si pozorně našich požadavků: chceme už jednou skoncovat s nezákonnými srážkami, které vám strhávají za neschopnost vašeho mistra.

Pomocní a ostatní nekvalifikovaní dělníci továrny! Snad nedoufáte, že si udržíte své 60—80 kopějkové denní mzdy, když vyučený tkadlec se bude muset spokojit s 20 kopějkami za den? Soudruzi, nebudte slepí, neupadněte do léčky, kterou vám páni přichystali, stůjte při sobě pevněji, jinak nám všem bude letos v zimě zle. Musíme co nejpozorněji sledovat taktiku našich továrníků při snižování sazeb a všemožně mařit toto pro nás zhoubné úsilí... Neposlouchejte jejich výmluvy na špatné obchody: pro ně to znamená jenom menší přírůstek kapitálu, pro nás to znamená hlad a utrpení našich rodin, ztrátu posledního kousku tvrdého chleba. Cožpak je možné položit obojí na jedny váhy? Teď utiskují především tkalce, a my musíme požadovat:

1. zvýšení tkalcovských sazeb na jarní výši, tj. přibližně na 6 kopějek za šmic;

2. aby se i na tkalce vztahovalo dodržování zákona v tom smyslu, že dělníkovi musí být před započítáním práce oznámena výše mzdy, za kterou pracuje. Ať se mzdová tabulka, podepsaná továrním inspektorem, neobjeví jen na papíře, ale i ve skutečnosti, jak to stanoví zákon. Pro práci tkalců musí např. být u platných sazeb uvedeny také údaje o jakosti vlny, kolik je v ní odpadové vlny a krátkých vláken, a musí být započtena i doba nutná k přípravě práce;

3. pracovní doba musí být rozdělena tak, abychom zbytečně neztráceli čas; teď to např. udělali tak, že tkadlec na každém kuse ztrácí den na přípravu osnovy, a bude-li kus skoro dvakrát menší, bude mít tkadlec bez ohledu na mzdovou tabulku dvojnásobnou ztrátu. Chce-li zaměstnavatel takovým způsobem snižovat náš výdělek, ať to řekne rovnou, abychom věděli, o kolik nás chce okrást;

4. tovární inspektor musí dbát na to, aby nedocházelo k podvodům se sazbami, aby nebyly dvojnásobné sazby. To např. znamená, že ve mzdové tabulce nesmějí být u téhož druhu zboží majícího jiný název dvojnásobná cena. Např. biber jsme tkali za 4 rubly 32 kopějky, ural⁸⁸ jen za 4 rubly 14 kopějek — ale cožpak to není jedna a táž práce? Ještě drzejší

podvod je dvojnásobná cena za práci na zboží téhož označení. Takto páni Torntonové obcházejí zákony o pokutách, v nichž se praví, že pokutu je možné uložit jen za škodu způsobenou dělníkovou nedbalostí; v takovém případě se musí srážka nejdéle do tří dnů ode dne, kdy byla uložena, zaneset do rubriky pokut v pracovní knížce. Všechny pokuty musí být přesně vyúčtovány a získaný obnos nesmí plynout do kapsy továrníka; má být vynaložen na potřeby dělníků dané továrny. Ale u nás — podívejme se do našich knížek — je čisto, pokuty žádné, člověk by si myslel, že naši továrníci jsou nejhodnější ze všech. Ve skutečnosti však obcházejí zákon, protože ho neznáme, a snadno provádějí různé čachry... Jak vidíte, nepokutují nás, jen nám srážejí ze mzdy, platí podle nižší sazby, a pokud existují dvě sazby — nižší a vyšší — nelze je usvědčit, srážejí nám neustále z mezd a srážky plynou do jejich kapsy;

5. současně se zavedením jednotné sazby musí být každá srážka zanesena do rubriky pokut s vyznačením, zač byla uložena.

Pak poznáme každou nespravedlivou pokutu, méně naší práce přijde nazmar a sníží se počet takových nepřístojností, jaké se provádějí nyní např. v barvírně, kde dělníci vydělávali méně kvůli nešikovnému mistrovi. To nemůže být podle zákona důvod pro nezaplacení práce, protože nejde o dělníkovu nedbalost. A cožpak máme málo takových srážek, za které nemůžeme?

6. požadujeme, abychom za byt platili tolik, kolik se platilo do roku 1891, tj. 1 rubl za osobu a měsíc, protože platit 2 rubly při našem výdělku nemáme z čeho, a také za co?... Za tu špinavou, páchnoucí, těsnou a z požárního hlediska nebezpečnou díru? Nezapomínejme, soudruzi, že se v celém Petrohradu 1 rubl za měsíc považuje za cenu dost vysokou, jenom našim starostlivým pánům továrníkům to nestačí; musíme je tedy přinutit, aby si v tomto ohledu nechali zajít chuť. Soudruzi, hájením těchto požadavků, se nijak nebouříme, jen požadujeme to, co už podle zákona

dostávají dělníci jiných závodů, co nám vzali v domnění,
že neumíme hájit svá vlastní práva. Dokažme, že naši
„dobrodinci“ se tentokrát zmýlili.

Napsáno po 19. (25.) listopadu 1895
Rozmnoženo jako leták

Podle textu letáku
porovnaného s textem sborníku
Rabotnik, č. 1/2, 1896

NAČ MYSLÍ NAŠI
MINISTŘI ?³⁴

*Napsáno v listopadu — prosinci,
nejpozději 8. (20.) prosince 1895
pro list Rabočeje dělo
Poprvé otištěno 27. ledna 1924
v listu Petrogradskaja pravda, č. 22*

*Podle kopie psané
na stroji
a nalezené ve spisech
policejního departmentu*

Ministr vnitra Durnovo poslal dopis vrchnímu prokurátorovi svatého synodu Pobědonoscevi. Dopis byl napsán 18. března 1895 pod č. 2603 a je na něm poznamenáno: přísně důvěrné⁽²⁰⁾. To znamená, že ministr chtěl, aby dopis zůstal co nejpřísněji utajen. Našli se však lidé, kteří si nemyslí jako pan ministr, že by ruští občané neměli vědět o záměrech vlády, a tak opis tohoto dopisu všude koluje.

O čem psal pan Durnovo panu Pobědonoscevi?

Psal mu o nedělních školách. V dopise se říká: „Zprávy z posledních let svědčí o tom, že politicky nespolehlivé osoby a také určitá část studující mládeže se pod vlivem 60. let snaží dostat do nedělních škol jako učitelé, lektoři, knihovníci atd. Soustavná snaha těchto lidí, neomluvitelná získáním existenčních prostředků, protože v nedělních školách se vyučuje bezplatně, dokazuje, že tento jev je jednou z legálních (zákonných) forem boje protivládních živlů proti státnímu zřízení a proti společenskému řádu.“

Vida, jak uvažuje pan ministr! Mezi vzdělanými lidmi se najdou i takoví, kteří se chtějí o své znalosti rozdělit s dělníky, chtějí, aby ze studia neměli prospěch jen oni, ale i lid — a ministr hned z toho vyvodí, že to jsou „protivládní živly“, tj. že nějakí spiklenci navádějí lidi, aby chodili do nedělních škol. Cožpak nemohou někteří vzdělaní lidé bez nějakého navádění chtít učit druhé? Ministra však znepokojuje, že učitelé nedělních škol nedostávají plat. Zvykl si na to, že mu špiclové a úředníci slouží jen za mzdu, že slouží tomu, kdo jim víc zaplatí, a tady na-

jednou lidé pracují, slouží a učí, a to všechno dělají... zadarmo. To není jenom tak! myslí si ministr a posílá tajné, aby to prozkoumali. V dopise se dále říká: „Z těchto zpráv“ (došlých od tajných, jejichž existenci ospravedlňuje vyplácená mzda) „vysvítá, že nepřátelsky smýšlející lidé jsou nejen mezi učiteli, ale že nezřídka školy samy jsou často tajně vedeny celým kroužkem nespolehlivých osob, které vůbec nepatří k oficiálním zaměstnancům, ale na pozvání jimi vybraných učitelů a učitelek večer přednášejí a učí žáky... Řád, který připouští, aby přednášeli v těchto školách cizí lidé, dává naprostou volnost, aby mezi lektory pronikly osoby přímo z revolučního prostředí.“

Chťjí-li tedy „cizí lidé“, neschválení a neprověření popy a tajnými, učit dělníky — znamená to hotovou revoluci! Ministr se dívá na dělníky jako na střelný prach a na vědění a vzdělání jako na jiskru; padne-li podle něho jiskra mezi střelný prach, obrátí se výbuch především proti vládě.

Nemůžeme si odpustit, abychom s potěšením nezaznamenali, že v tomto vzácném případě s názory Jeho Excellence plně a bezvýhradně souhlasíme.

Ministr v dopise dále „dokazuje“ správnost svých „zpráv“. To jsou pěkné důkazy!

Za prvé „dopis učitele jedné nedělní školy, jehož jméno se dosud nepodařilo zjistit“. Dopis byl zabaven při prohlídce. V dopise se mluví o programu přednášek z dějepisu, o myšlence ztročení a osvobození stavů, připomíná se vzpoura Razina a Pugačova.

Právě tato dvě poslední jména zřejmě vylekala hodného pana ministra: nejspíše se mu před očima okamžitě vybavily vidle.

Druhý důkaz:

„Ministerstvo vnitra získalo tajně program veřejných přednášek jedné z moskevských nedělních škol tohoto obsahu: „Vznik společnosti. Prvobytná společnost. Vývoj společenské organizace. Stát a k čemu je nezbytný. Řád.“

Svoboda. Spravedlnost. Formy státního zřizení. Monarchie absolutní a konstituční. Práce — základ obecného blahobytu. Užitek a bohatství. Výroba, směna a kapitál. Jak se rozděluje bohatství. Sledování vlastního zájmu. Vlastnictví a jeho nutnost. Osvobození rolníků s půdou. Renta, zisk, mzda. Na čem závisí mzda a její formy. Hospodárnost.

Přednášky podle tohoto programu, zcela nevhodného pro lidovou školu, dávají lektorovi naprostou volnost seznámit postupně posluchače také s teoriemi Karla Marxe, Engelse atd., a osoba přítomná podle nařízení představenstva diecése bude sotva s to zachytit v přednášce základy sociálně demokratické propagandy.

Pan ministr se jistě velmi bojí „Marxových a Engelsových teorií“, jestliže vidí jejich „základy“ i v takovém programu, v němž po nich není ani stopy. Co v něm našel ministr „nevhodného?“ Snad otázku forem státního zřízení a konstituce.

Ale vezměte si, pane ministře, kteroukoli učebnici zeměpisu a tyto otázky tam najdete! Cožpak nemají dospělí dělníci vědět to, čemu se učí děti?

Pan ministr však nespolehá na osoby z diecézního úřadu: „možná nepochopí, o čem se mluví“.

Dopis končí seznamem „nespolehlivých“ učitelů v církevní nedělní škole při moskevské továrně Společnosti Prochorovovy textilky, v nedělní škole v Jelci a v projektované škole v Tiflisu. Pan Durnovo radí panu Pobědonosevovi, aby „pečlivě prověřil osoby, které smějí ve školách vyučovat“. Při čtení seznamu učitelů vstávají vlasy na hlavě: samý bývalý student, opět bývalý student a dokonce ještě bývalá studentka. Pan ministr by si přál, aby tam vyučovali bývalí poddůstojníci.

Zvláště zděšeně píše pan ministr o tom, že škola v Jelci „je umístěna za řekou Sosnou, kde žijí převážně prostí lidé“ (jaká hrůza!) „a dělníci a kde je železniční dílna“.

Školy musí být co možná nejdále od „prostých lidí a dělníků“.

Dělníci! Vidíte, jakou smrtelnou hrůzu mají naši ministři ze spojení vědomostí a dělnictva! Dokažte všem, že žádná síla nemůže dělníkům vzít vědění! Bez vědomostí jsou dělníci bezbranní, avšak dělníci s vědomostmi představují sílu!

NÁVRH
A VÝKLAD PROGRAMU
SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉ
STRANY³⁵

Napsáno ve vězení:
Návrh programu po 9. (21.) prosinci 1895
Výklad programu v červnu — červenci 1896
Poprvé otištěno roku 1924 v 3. čísle časopisu
Proletarskaja revoljucija

Návrh programu je otištěn
podle rukopisu napsaného
neviditelným inkoustem mezi řádky
v časopise Naučnoje obozrenije³⁶ č. 5, 1900
a porovnaného s hektografovaným textem
Výklad programu je otištěn
podle hektografovaného textu

NÁVRH PROGRAMU

A. 1. Stále rychleji rostou v Rusku velké továrny a závody, které přivádějí na mizinu drobné domácí výrobce a rolníky a činí z nich nemajetné dělníky. Stále více lidí vyhánějí do měst a menších průmyslových středisek.

2. S růstem kapitalismu vzrůstá velmi rychle i bohatství a blahobyt hrstky továrníků, obchodníků a statkářů a ještě rychleji bída a útlak dělníků. Zdokonalená výroba a stroje zaváděné ve velkých závodech zvyšují produktivitu společenské práce a utužují moc kapitalistů nad dělníky, zvyšují nezaměstnanost a současně s ní i bezbrannost dělnictva.

3. Velké továrny, v nichž útlak práce kapitálem dosahuje maxima, vytvářejí však současně zvláštní třídu dělníků, která může vést boj proti kapitálu, protože samy podmínky jejího života zpřetrhávají všechny její svazky s vlastním hospodářstvím. Tím, že spojují dělníky společnou prací a přemísťují je z jedné továrny do druhé, sjednocují zároveň masy pracujícího lidu. Dělníci začínají bojovat proti kapitalistům a jejich snaha po jednotě je čím dál silnější. Z dílčích dělnických povstání vyrůstá boj ruské dělnické třídy.

4. Tento boj dělnické třídy s třídou kapitalistů je bojem proti všem třídám žijícím z cizí práce a proti všem formám vykořisťování. Může skončit jen přechodem politické moci do rukou dělnické třídy, odevzdáním veškeré půdy, nástrojů, továren, strojů a dolů do rukou celé společnosti, aby mohla být vybudována socialistická výroba, v níž vše, co vyrábějí dělníci, a jakýkoli pokrok ve výrobě musí přinášet prospěch pracujícím.

5. Hnutí ruské dělnické třídy je svým charakterem a cílem součástí mezinárodního (sociálně demokratického) hnutí dělnické třídy všech zemí.

6. Hlavní překážkou v boji ruské dělnické třídy za její osvobození je neomezená moc carského absolutismu a jeho neodpovědných úředníků. Vláda, která se opírá o privilegia statkářů a kapitalistů a přisluhuje jejich zájmům, udržuje v naprosté bezprávnosti nižší stavy; tím brzdí hnutí dělnictva a rozvoj celého národa. Proto boj ruské dělnické třídy za osvobození nutně vyvolává boj proti neomezené moci carského absolutismu.

B. 1. Ruská sociálně demokratická strana prohlašuje, že jejím úkolem je pomáhat boji ruské dělnické třídy, rozvíjet třídní uvědomění dělníků, podporovat jejich organizování, poukazovat na úkoly a cíle boje.

2. Boj ruské dělnické třídy za osvobození je bojem politickým a jeho první úkolem je dosažení politické svobody.

3. Ruská sociálně demokratická strana se proto neodděluje od dělnického hnutí a bude podporovat každé sociální hnutí proti neomezené moci carského absolutismu, proti třídě privilegiovaných šlechtických statkářů a proti všem pozůstatkům nevolnictví a stavovství, které potlačují volnou konkurenci.

4. Ruská sociálně demokratická strana bude naopak bojovat proti jakémukoli poručníkování, kterým chce absolutistická vláda a její úředníci obšťastňovat pracující lid a brzdit rozvoj kapitalismu, a tedy i rozvoj dělnické třídy.

5. Osvobození dělníků musí být věcí dělníků samých.

6. Ruský lid nepotřebuje pomoc absolutistické vlády a jejích úředníků, ale osvobození od jejich útlaku.

C. Ruská sociálně demokratická strana, vedena těmito názory, žádá především:

1. Svolení zemského sněmu složeného ze zástupců všech občanů, který by vypracoval ústavu.

2. Zavedení všeobecného a přímého hlasovacího práva

pro všechny ruské občany, kteří dosáhli 21 let, bez rozdílu náboženství a národnosti.

3. Svobodu shromažďování, spolčování a svobodu stávek.

4. Svobodu tisku.

5. Zrušení stavů a úplnou rovnost všech občanů před zákonem.

6. Svobodu vyznání a rovnoprávnost všech národů. Odevzdat správu matrik do rukou samostatně rozhodujících úředníků, nezávislých na policii.

7. Každému občanu poskytnout právo pohnat kteréhokoli úředníka před soud bez podání stížnosti k jeho představeným.

8. Zrušit dosavadní systém osobních dokladů a poskytnout naprostou svobodu stěhování a přesídlování.

9. Svobodu povolání a zaměstnání a zrušení cechů.

D. Pro dělníky ruská sociálně demokratická strana žádá:

1. Zřídit podnikové soudy ve všech průmyslových odvětvích, do nichž budou soudci voleni rovným dílem z řad dělníků i kapitalistů.

2. Zákonem omezit pracovní dobu na 8 hodin denně.

3. Zákonem zakázat noční práci a práci na směny. Zakázat práci dětí do 15 let.

4. Zákonem stanovit sváteční klid.

5. Rozšířit tovární zákony a tovární inspekci na všechna průmyslová odvětví po celém Rusku včetně státních továren a na výrobce pracující po domácku.

6. Tovární inspekce musí mít samostatné postavení a nesmí podléhat pravomoci ministerstva financí. Členům podnikových soudů musí být poskytnuta stejná práva dohlížet na dodržování továrních zákonů jako členům tovární inspekce.

7. Bezpodmínečně a všude zakázat vyplácení mezd ve zboží.

8. Ustavit dozor z dělnických zástupců nad spravedlivým určováním sazeb, nad vyřazováním zmetků, nad využívá-

ním peněz plynoucích z pokut a nad továrními byty dělníků.

Zákonem stanovit, že všechny srážky z mezd dělníků, ať byly stanoveny za cokoli (pokuty, zmetky apod.) nesmějí celkově převyšovat 10 kopějek z rublu.

9. Zákonem stanovit, že továrník nese odpovědnost za úrazy dělníků a že když je vina na straně dělníka, je povinen mu to dokázat.

10. Zákonem stanovit povinnost továrníků vydržovat školy a poskytovat dělníkům lékařskou pomoc.

E. Pro rolníky ruská sociálně demokratická strana žádá:

1. Zrušit výkupní platby³⁷ a odškodnit rolníky, kteří výkup zaplatili. Vrátit rolníkům peníze, které zaplatili státu navíc.

2. Vrátit rolníkům půdu, která jim byla odňata roku 1861.

3. Zavést stejné poplatky a daně z rolnické i statkářské půdy.

4. Zrušit vzájemné ručení³⁸ a všechny zákony, které rolníkům brání disponovat vlastní půdou.

VÝKLAD PROGRAMU

Program se dělí na tři hlavní části. V první části jsou vložena všechna hlediska, z nichž vyplývají ostatní části programu. Tato část programu poukazuje na postavení dělnické třídy v současné společnosti, na význam a smysl jejího boje s továrníky a na politické postavení dělnické třídy v ruském státě.

V druhé části se vysvětluje *úkol strany* a její vztah k ostatním politickým směrům v Rusku. Mluví se tu o tom, co má dělat strana a všichni dělníci, kteří si uvědomují své třídní zájmy, a jak se mají chovat k zájmům a snahám ostatních tříd ruské společnosti.

Třetí část obsahuje praktické požadavky strany. Tato

část je rozdělena na další tři oddíly. První oddíl obsahuje požadavky celostátních reforem. Druhý oddíl požadavky a program dělnické třídy a třetí požadavky ve prospěch rolníků. Některé předběžné vysvětlivky k těmto oddílům jsou uvedeny níže, dříve, než se přechází k praktické části programu.

A. 1. Program pojednává především o rychlém růstu velkých továren a závodů, protože je to v dnešním Rusku nejdůležitější jev, který podstatně mění všechny dřívější životní podmínky, zvláště životní podmínky pracující třídy. Dříve vytvářeli téměř všechno bohatství drobní výrobci, kteří tvořili obrovskou většinu obyvatelstva. Obyvatelstvo žilo trvale na vesnici a vyrábělo většinu výrobků buď pro svou vlastní spotřebu, nebo pro nevelký trh okolních vesnic, který měl se sousedními trhy minimální styk. Tíživí drobní výrobci pracovali i pro statkáře, kteří je nutili, aby vyráběli hlavně pro jejich spotřebu. Doma zhotovené výrobky byly zadávány k dalšímu zpracování řemeslníkům, kteří žili rovněž na vesnicích nebo si hledali práci v blízkém okolí.

S osvobozením rolníků se však životní podmínky lidu radikálně změnily: místo malých řemeslnických dílen se začaly objevovat velké továrny, které neobyčejně rychle rostly, vytlačovaly drobné výrobce, měnily je v námezdní dělníky a nutily tisíce dělníků pracovat společně a vyrábět ohromné množství zboží, které se rozprodávalo po celém Rusku.

Osvobození rolníků odstranilo nepohyblivost obyvatelstva a rolníci se dostali do takového postavení, že už jim nestačil k obživě kousek půdy, který jim zůstal. Mnoho lidí začalo hledat výdělek a odcházet do továren a na stavbu železnic, které spojovaly různé končiny Ruska a všude rozvážely zboží z velkých továren. Lidé většinou odešli za výdělkem do měst, aby tu stavěli továrny a obchodní objekty, dopravovali palivo do továren a připravovali pro ně materiál. Mnoho lidí se také zabývalo domácími prací,

kteřou jim zadávali faktoři a továrnici, jimž se nepodařilo rozšířit své závody. Stejně změny nastaly i v zemědělství: statkáři začali vyrábět obilí na prodej, bohatí rolníci a kupci začali sít obilí na velkých plochách, stamilióny pudů obilí se začaly prodávat za hranice. Výroba potřebovala námezdní dělníky, a tak statisíce a milióny rolníků opouštěly svá drobná polička a šly pracovat jako čeledíni a nádeníci k novým hospodářům vyrábějícím obilí na prodej. A právě tyto změny starých životních podmínek má program na mysli, když konstatuje, že velké továrny a závody přivádějí drobné domácí výrobce a rolníky na mizinu a mění je v námezdní dělníky. Malovýroba je všude nahrazována velkovýrobou a v ní jsou masy pracujících už jenom námezdními dělníky, kteří pracují za mzdu na kapitalistu. Ten disponuje velkým kapitálem, staví velké dílny, nakupuje velké množství materiálu a přisvojuje si všechen zisk z této masové výroby společně pracujících dělníků. Výroba se stala kapitalistickou a nemilosrdně a nelítostně rdousí všechny drobné výrobce, rozvrací jejich poklidný vesnický život a nutí je, aby chodili po celé zemi jako nekvalifikovaní dělníci a prodávali svou práci kapitálu. Stále více obyvatelstva se definitivně odpoutává od vesnice a zemědělství a odchází do měst, do továren a průmyslových středisek a vytváří zvláštní třídu lidí, kteří nevládní žádný majetek, třídu námezdních dělníků proletářů, žijících jen z prodeje své pracovní síly.

V tom tedy spočívají obrovské změny v životě země způsobené velkými továrnami a závody: malovýrobu vystřídala velkovýroba, z drobných výrobců se stávají námezdní dělníci. Co znamená tato změna pro všechen pracující lid a k čemu vede? O tom se zmiňuje další bod programu.

A. 2. Přejchod od malovýroby k velkovýrobě je provázen přechodem od malých finančních prostředků v rukou jednotlivého vlastníka k obrovským kapitálům, přechodem od malých, nicotných zisků k ziskům miliónovým. Rozvoj kapitalismu proto všude vede k růstu blahobytu a bohat-

ství. V Rusku vznikla celá třída finančních magnátů, továrníků, majitelů železnic, obchodníků a bankéřů, vznikla celá třída lidí žijících ze zisků finančního kapitálu, který půjčují na úrok průmyslníkům. Velcí pozemkoví vlastníci, kteří dostali od rolníků velké výkupné za půdu, využívají nedostatku půdy k zvyšování cen pachtovného a budují na svých statcích velké cukrovary a lihovary. Blahobyt a rozmařilost těchto tříd boháčů dosáhly nebývalých rozměrů a jejich knížecí paláce a přepychová sídla zdobí hlavní ulice velkých měst. Ale postavení dělníků se s růstem kapitalismu stále zhoršovalo. I když se výdělky po osvobození rolníků leckde zvýšily, vždy jen nepatrně a ne na dlouho, protože hladoví lidé proudící z vesnic snižovali ceny, zatímco potraviny a životní potřeby byly neustále dražší, takže i při zvýšené mzdě dostával dělník stále méně existenčních prostředků; najít výdělek bylo stále těžší a vedle přepychových paláců boháčů (nebo na periferiích měst) vyrostly chatrče dělníků. Dělníci byli nuceni žít ve sklepích, v přeplněných vlhkých a studených bytech, ne-li dokonce v zemljankách kolem nových průmyslových závodů. Kapitál mohutněl a stále silněji rdousil dělníky, dělal z nich žebráky, nutil je věnovat všechn svůj čas továrně a honil do práce dělnické ženy a děti. V čem tedy spočívá první změna, k níž vede růst kapitalismu: v rukou nevelké hrstky kapitalistů se hromadí nesmírné bohatství, zatímco z pracujících se stávají žebráci.

Druhá změna spočívá v tom, že vystřídání malovýroby velkovýrobou v mnohém výrobu zkvalitnilo. Především místo práce jednotlivců v nejrůznějších malých dílnách, u každého malovýrobce zvlášť, vznikla práce spojených dělníků, pracujících pohromadě v jedné továrně, u jednoho statkáře, u jednoho podnikatele. Společná práce je mnohem efektivnější (produktivnější) než práce jednotlivce a umožňuje vyrábět zboží mnohem snadněji a rychleji. Ale všech těchto zlepšení využívá jen kapitalista, který platí dělníkům jejich vlastními penězi a bezplatně si přisvojuje všechny

výhody plynoucí ze spojené práce dělníků. Kapitalista tím získává a dělník na to doplácí, protože si zvyká na jednu určitou práci a hůře přechází na jinou, hůře mění zaměstnání.

Dalším, mnohem významnějším zlepšením výroby jsou stroje, které kapitalista zavádí. Práce na strojích je několikanásobně produktivnější; kapitalista však obrací všechny tyto výhody proti dělníkům: využívá toho, že stroje vyžadují menší tělesnou námahu, a staví k nim ženy a děti a dává jim nižší mzdu. Využívá toho, že stroje potřebují mnohem méně dělníků, hromadně je vyhazuje a nezaměstnanosti využívá k tomu, aby dělníka ještě více zotročil, aby prodloužil pracovní den, aby ho oloupil o noční odpočinek a udělal z něho pouhý doplněk stroje. V důsledku stále větší nezaměstnanosti vyvolané zaváděním strojů se dělník stává úplně bezbranným. Jeho dovednost ztrácí na ceně, snadno ho nahradí nekvalifikovaný dělník, který si rychle zvyká na stroj a je ochoten pracovat za nižší mzdu. Každý pokus bránit se stoupajícímu tlaku kapitálu vede k propuštění. Dělník jako jednotlivec je proti kapitálu úplně bezmocný, stroje hrozí, že ho zardousí.

A. 3. Ve výkladu předchozího bodu jsme ukázali, že dělník jako jednotlivec je bezmocný a bezbranný vůči kapitalistovi zavádějícímu stroje. Dělník musí stůj co stůj hledat prostředky, jak se postavit kapitalistovi na odpor, aby se ubránil. A takový prostředek nacházejí dělníci v *jednotě*. Jako jednotlivec dělník nic nezmůže, s ostatními dělníky se stává silou, získává možnost bojovat proti kapitalistovi a klást mu odpor.

Pro dělníka, proti němuž už stojí velkokapitál, je *jednota* nezbytná. Ale cožpak je možné sjednotit obrovské množství nejrůznějších lidí, kteří si jsou navzájem cizí, i když pracují v jedné továrně? Program poukazuje na podmínky, které připravují půdu pro sjednocení dělníků, rozvíjejí v nich schopnost a umění sjednotit se: 1. Velká továrna se strojovou výrobou, vyžadující nepřetržitou práci po

celý rok, úplně zpřetrhává svazek dělníka s půdou a s vlastním hospodářstvím a dělá z něho dokonalého proletáře. Hospodaření na vlastním kousku půdy dělníky rozdělovalo, každý z nich měl nějaký zvláštní zájem, odlišný od zájmů jiného spoludělníka, což stálo v cestě jejich sjednocení. Odloučení dělníka od půdy tyto překážky odstraňuje. 2. Dále, společná práce statisíců dělníků sama o sobě učí dělníky společně posuzovat své potřeby, společně jednat, názorně jim ukazuje, že postavení a zájmy všech dělníků jsou totožné. 3. A navíc je neustálé přemísťování dělníků z jedné továrny do druhé učí porovnávat podmínky a poměry v různých továrnách, srovnávat je a přesvědčovat se, že vykořisťování je stejné ve všech továrnách, učí je přijímat zkušenosti jiných dělníků z jejich srážek s kapitalisty a tím posiluje sjednocování a solidaritu dělnictva. A všechny tyto podmínky dohromady vedly k tomu, že vznik velkých továren a závodů dělnictvo sjednotil. Mezi ruskými dělníky se toto sjednocení nejčastěji a nejsilněji projevuje při stávkách (o tom, proč se naši dělníci nemohou sjednocovat ve spolcích nebo pokladnách, budeme mluvit později). Čím bouřlivěji se rozvíjejí velké továrny a závody, tím častější, silnější a úpornější jsou dělnické stávky, čím silnější je tedy kapitalistický útlak, tím nezbytnější je společná reakce dělnictva. Jak se tvrdí v programu, jsou v dnešní době nejrozšířenějším jevem v ruských továrnách stávky a osamocené vzpoury dělníků. Ale stále rostoucí rozvoj kapitalismu a vzrůstající počet stávek ukazuje jejich malou účinnost. Továrníci dělají proti nim společná opatření: sdružují se ve svazech, opatřují si dělníky odjinud, žádají orgány státní moci, aby jim pomohly zlikvidovat odpor dělníků. Proti dělníkům nestojí už jen jednotlivý továrník, stojí proti nim *celá třída kapitalistů* s vládou, která jim pomáhá. *Celá třída kapitalistů* vstupuje do boje s *celou třídou dělníků*, hledá společná opatření proti stávkám, vymáhá na vládě zákony proti dělníkům, přemísťuje továrny a závody do zapadlejších oblastí, zadává práci domů

a uchyluje se k tisícům všelijakých jiných úskoků a lstí namířených proti dělníkům. Ukazuje se, že sjednocení dělníků jednotlivé továrny, ba ani jednoho průmyslového odvětví nestačí ke kladení odporu celé třídě kapitalistů, ale že je bezpodmínečně nutný společný postup *celé dělnické třídy*. Tak z jednotlivých dělnických bouří vyrůstá boj celé dělnické třídy. Boj dělníků s továrníky se mění v *třídní boj*. Všechny továrníky spojuje jeden zájem — udržovat dělníky v područí a platit jim co možná nejnižší mzdu. I továrníci si uvědomují, že ubrání svou věc jedině tehdy, když bude celá třída továrníků postupovat společně a získá na svou stranu státní moc. Právě tak dělníky spojuje jeden společný zájem — nepřipustit, aby je kapitál zlikvidoval, a bránit své právo na život a na lidskou existenci. A dělníci se právě tak přesvědčují, že i pro ně je nezbytná jednota, společný postup celé třídy — dělnické třídy — a že je proto nezbytné získat vliv na státní moc.

A. 4. Vysvětlili jsme, jak a proč se stává boj továrních dělníků s továrníky třídním bojem, bojem dělnické třídy — proletářů — s třídou kapitalistů — buržoazií. Vzniká otázka, jaký význam má tento boj pro všechny lid a všechny pracující. Za současných podmínek, o nichž jsme mluvili už ve výkladu prvního bodu, vytlačuje výroba používající námezdních dělníků stále více malovýrobu. Počet lidí *žijících z námezdní práce* se rychle zvyšuje, zvyšuje se i počet stálých továrních dělníků, ale ještě více roste počet rolníků, kteří jsou také nuceni hledat si námezdní práci, aby se užívali. V současné době je už námezdní práce, práce na kapitalistu, nejrozšířenější formou práce. Nadvláda kapitálu nad prací zachvátila obyvatelstvo průmyslové i zemědělské. A toto vykořisťování námezdní práce, které je základem současné společnosti, se ve velké továrně dostává na vyšší vývojový stupeň. Všechny způsoby vykořisťování, jichž používají všichni kapitalisté ve všech průmyslových odvětvích a jimiž strádá veškeré dělnické obyvatelstvo Ruska, se v továrně soustřeďují, umocňují a stávají se

trvalou zásadou, zasahují do všech oborů práce a sfér dělníkova života, vytvářejí celý řád, celý systém umožňující kapitalistovi ždímat z dělníka pot. Ukážeme si to na příkladu: vždy a všude platí, že kdo se dá najmout na práci, odpočívá, nepracuje ve svátek, jestliže jej slaví jeho okolí. V továrně je tomu zcela jinak: když továrník najme pracovníka, disponuje jím podle svého bez ohledu na dělníkovy zvyky, na obvyklý způsob života, na jeho rodinné poměry a duševní potřeby. Továrna ho honí do práce, kdy to potřebuje ona, nutí ho, aby přizpůsobil jejím požadavkům celý svůj život, nutí ho rozkouskovávat volný čas, při práci na směny ho nutí pracovat i v noci a ve svátek. V otázce pracovní doby uplatňuje továrna nejbrutálnější metody a současně zavádí vlastní „předpisy“, vlastní „řád“, závazný pro každého dělníka. Tovární řád je úmyslně upraven tak, aby najatý dělník vydal ze sebe všechno, co může, aby byl co nejdříve vyždímán a potom vyhozen. Jiný příklad. Každý, kdo se dá najmout do práce, se samozřejmě zavazuje, že se podrobí zaměstnavateli a bude plnit jeho nařízení. Když se však najímaný pracovník zavazuje, že bude dočasně vykonávat určitou práci, nezříká se tím své vůle; jestliže zjistí, že zaměstnavatelovy požadavky jsou neoprávněné či neúměrné, odejde. Továrna však žádá, aby se dělník naprosto zřekl své vůle; zavádí vlastní kázeň, nutí dělníka začít i přerušovat práci podle tovární sirény, osobuje si právo sama dělníka trestat a za každé porušení předpisů, které sama stanovila, ho pokutuje nebo mu sráží ze mzdy. Dělník se stává součástí ohromné mašinérie: stejně jako stroj se musí podříditi a nesmí se ani ozvat, ani uplatňovat svou vůli.

Ještě třetí příklad. Každý, kdo se dává najmout na práci, si vždycky najde důvod k nespokojenosti se zaměstnavatelem a stěžuje si na něj u soudu nebo u guberniálního úředníka. Úředník i soud řeší spory obvykle ve prospěch zaměstnavatele, jdou mu na ruku. Toto podporování zájmů zaměstnavatelů nevyplývá z všeobecných předpisů nebo zá-

kona, nýbrž z úslužnosti jednotlivých úředníků, kteří jsou někdy shovívaví a někdy ne a kteří řeší věc nespravedlivě ve prospěch zaměstnavatele ze známosti, nebo z neznalosti pracovních podmínek a z neschopnosti pochopit dělníka. Každý jednotlivý případ takové nespravedlnosti závisí na každém jednotlivém střetnutí dělníka se zaměstnavatelem, na každém jednotlivém úředníkovi. Továrna sdružuje na jednom místě tolik dělníků a utlačuje je takovým způsobem, že není možné se zabývat každým případem zvlášť. Vydávají se všeobecné předpisy, zákon o vztazích mezi dělníky a továrníky závazný pro všechny. V tomto zákoně je už zvýhodňování podnikatelů potvrzeno státní mocí. Nespravedlnost jednotlivých úředníků byla vystředána nespravedlivým zákonem. Objevují se např. takové předpisy, že dělník za zameškání práce ztrácí nejenom výdělek, ale platí ještě pokutu, ale když zaměstnavatel nedá dělníkovi práci, neplatí mu nic; že zaměstnavatel může vyhodit dělníka za hrubé chování, ale dělník od něho ze stejného důvodu odejít nemůže; že zaměstnavatel má právo ukládat svévolně pokuty, srážet ze mzdy nebo požadovat práci přesčas atd.

Všechny uvedené příklady nám ukazují, jak továrna stupňuje vykořisťování dělníků a toto vykořisťování zevšeobecňuje, vytváří z něho celý „systém“. Dělník už teď stejně nemá co dělat s jednotlivým zaměstnavatelem a s jeho vůlí a útlakem, nýbrž s libovůlí a útlakem celé třídy zaměstnavatelů. Dělník si uvědomuje, že ho neutlačuje jen nějaký jednotlivý kapitalista, ale celá třída kapitalistů, protože ve všech závodech je stejný vykořisťovatelský systém; jednotlivý kapitalista nemůže dokonce od tohoto systému ustoupit: kdyby si např. usmyslil zkrátit pracovní dobu, přišly by mu výrobky dražší než jeho sousedu, jinému továrníkovi, který nutí dělníka za stejný plat pracovat déle. Aby si dělník zlepšil své postavení, musí se obrátit proti celému společenskému zřízení, jehož cílem je vykořisťování práce kapitálem. Dělník už nenaráží na jednotlivé

nespravedlivosti nějakého jednotlivého úředníka, nýbrž na nespravedlivost samotné státní moci, která bere pod ochranu celou třídu kapitalistů a vydává všeobecně závazné zákony ve prospěch této třídy. Tak se boj továrních dělníků proti továrníkům nevyhnutelně mění v boj proti celé třídě kapitalistů, proti celému společenskému zřízení založenému na vykořisťování práce kapitálem. Boj dělníků tím nabývá společenského významu, stává se bojem ve jménu všech pracujících proti všem třídám žijícím z cizí práce. Proto boj dělníků otvírá nové období ruských dějin a je příslibem osvobození dělnictva.

Čím se udržuje nadvláda kapitalistické třídy nad všemi pracujícími? Tím, že v rukou kapitalistů, v jejich soukromém vlastnictví jsou všechny továrny, závody, doly, stroje, pracovní nástroje; tím, že mají v rukou ohromné množství půdy (z veškeré půdy evropského Ruska více než jedna třetina patří statkářům, jejichž počet nedosahuje půl milionu). Dělníci, kteří nemají žádné pracovní nástroje a materiál, jsou nuceni prodávat svou pracovní sílu kapitalistům. Ti platí dělníkům jen tolik, kolik nezbytně potřebují k životu, a veškerý přebytek vytvořený prací ukládají do své kapsy; platí jim tedy jenom za část doby, kterou potřebují na práci, a zbývající část si přisvojují. Celý přírůstek bohatství plynoucí ze společné práce dělníků nebo ze zlepšené výroby dostává třída kapitalistů a dělníci, kteří jsou zaměstnáni po několik generací, zůstávají stejně nemajetnými proletáři. Proto existuje jen jeden prostředek, jak skoncovat s vykořisťováním práce kapitálem, a to: odstranit soukromé vlastnictví pracovních nástrojů, předat všechny továrny, závody, doly, všechny velkostatky atd. do rukou celé společnosti a zavést společnou socialistickou výrobu řízenou dělníky samými. Výrobky zhotovené společnou prací pak budou sloužit ve prospěch pracujících samých a vyrobený přebytek, který zbude po celém jejich hmotném zabezpečení, bude sloužit k uspokojování potřeb dělníků, k všestrannému rozvoji jejich schopností a k rov-

noprávnému využívání všech vymožeností vědy a umění. V programu se proto také zdůrazňuje, že jenom tak může skončit boj dělnické třídy s kapitalisty. K tomu je však nezbytné, aby politická moc, tj. moc řídit stát, přešla z rukou vlády, která je pod vlivem kapitalistů a statkářů, čili z rukou vlády složené přímo z volených představitelů kapitalistů, do rukou dělnické třídy.

To je konečný cíl boje dělnické třídy, to je podmínka jejího úplného osvobození. O takový konečný cíl musí usilovat uvědomělí a sjednocení dělníci; ale u nás v Rusku se setkávají ještě s velkými překážkami, které jim brání bojovat za své osvobození.

A. 5. Boj proti nadvládě kapitalistické třídy vedou v současné době už nejen dělníci všech evropských zemí, ale i dělníci v Americe a Austrálii. Jednota a semknutost dělnické třídy se netýká jen jedné země nebo jednoho národa: dělnické strany různých států proklamují naprostou jednotu (solidarititu) zájmů a cílů dělníků na celém světě. Scházejí se na společných kongresech, vyhlašují společné požadavky vůči třídě kapitalistů všech zemí, ustanovili mezinárodní svátek sjednoceného a o své osvobození usilujícího proletariátu (1. máj), a tím sjednocují dělnickou třídu všech národností a zemí v jednu velikou dělnickou armádu. Toto sjednocení dělníků všech zemí se ukázalo nezbytné, protože třída kapitalistů, vládnoucí dělníkům, nemezuje svou nadvládu na jednu zemi. Obchodní styky mezi různými státy jsou stále těsnější a rozsáhlejší; kapitál neustále přechází z jedné země do druhé. Banky, tato ohromná skladiště kapitálu, který shromažďují ze všech stran a půjčují kapitalistům, stávají se z národních mezinárodními, hromadí kapitál ze všech zemí a dávají jej k dispozici kapitalistům v Evropě i v Americe. Ohromné akciové společnosti už nevznikají proto, aby zřizovaly kapitalistické podniky v jedné zemi, ale v několika najednou; vytvářejí se mezinárodní kapitalistické společnosti. Nadvláda kapitálu je mezinárodní. A proto tedy boj dělníků

všech zemí za osvobození bude úspěšný jen tehdy, bude-li veden jako společný útok na mezinárodní kapitál. A proto je tedy v boji proti třídě kapitalistů ruskému dělníkovi soudruhem jak dělník německý, tak dělník polský i dělník francouzský, stejně tak jako jsou jeho nepřáteli kapitalisté ruští, polští i francouzští. Proto v poslední době zahraniční kapitalisté zvláště rádi převádějí svůj kapitál do Ruska, zřizují v Rusku pobočky svých továren a závodů a zakládají společnosti pro zřizování nových závodů. Žádostivě se vrhají na mladou zemi, jejíž vláda se chová ke kapitálu laskavě a podlízavě jako nikde jinde a jejíž dělníci jsou méně sjednoceni, méně odhodláni postavit se na odpor než na Západě, na zemi, ve které je životní úroveň dělníků, a proto také jejich mzda, mnohem nižší, takže zahraniční kapitalisté mohou dosahovat horentních, v jejich vlasti nepředstavitelných zisků. Mezinárodní kapitál vztáhl svou ruku už i na Rusko. Ruští dělníci podávají ruce mezinárodnímu dělnickému hnutí.

A. 6. Už jsme mluvili o tom, jak ve velkých továrnách a závodech dosahuje útlak kapitálu nad prací nejvyššího stupně, jak se vytváří celý systém způsobů vykořisťování; jak dělníci bouřící se proti kapitálu nevyhnutelně dospívají k tomu, že je nezbytné sjednotit všechny dělníky, že je nezbytný společný boj celé dělnické třídy. V tomto boji proti třídě kapitalistů se dělníci střetávají s obecně platnými státními zákony, které chrání kapitalisty a jejich zájmy.

Jestliže sjednocení dělníci ukázali, že jsou s to vynutit si na kapitalistech ústupky, klást jim odpor, mohli by, kdyby se sjednotili, ovlivnit také státní zákony a domáhat se jejich změny. Tak také postupují dělníci všech ostatních zemí, ale ruští dělníci nemohou mít přímý vliv na stát. Dělníci v Rusku žijí v takových podmínkách, které je zbavují základních občanských práv. Nesmějí se ani scházet, ani společně posuzovat své věci, ani zakládat spolky, ani publikovat své požadavky, jinými slovy — státní zákony

jsou nejen sestaveny v zájmu třídy kapitalistů, nýbrž přímo zbavují dělníky možnosti tyto zákony ovlivnit a dosáhnout jejich změny. Je to způsobeno tím, že v Rusku (a ze všech evropských států jen v Rusku) až dodnes zůstala neomezená moc carského absolutismu, tj. takové státní zřízení, ve kterém může zákony závazné pro všechny lid vydávat podle svého uvážení jenom car a uplatňovat tyto zákony mohou jenom úředníci jím ustanovení. Občané nemají nejmenší možnosti podílet se na vydávání zákonů, posuzovat je, navrhnout nové a požadovat změnu starých. Nemají nejmenší právo žádat, aby jim úředníci skládali účty, kontrolovat jejich jednání, stěžovat si na ně u soudu. Občané nemají dokonce právo posuzovat státní záležitosti: nesmějí svolávat schůze nebo zakládat spolky bez svolení úředníků. Úředníci tedy nejsou v plném smyslu toho slova nikomu odpovědni; tvoří jakoby zvláštní kastu, postavenou nad občany. Fakt, že úředníci nejsou nikomu odpovědni, že jednají podle své libovůle za naprostého mlčení obyvatelstva, je příčinou takového do nebe volajícího zneužívání moci úředníky a takového porušování práv prostého lidu, jaké je sotva možné v kterékoli jiné evropské zemi.

A tak je ruská vláda podle zákona zcela neomezená, považuje se za úplně nezávislou na lidu, jako by stála nad všemi stavy a třídami. Ale kdyby tomu tak skutečně bylo, proč by se jak zákon, tak vláda při všech střetnutích dělníků s kapitalisty stavěly na stranu kapitalistů? Proč by se kapitalisté, čím je jich více a čím jsou bohatší, setkávali se stále větší podporou, kdežto dělníci se stále větším protivenstvím a útlakem?

Ve skutečnosti nestojí vláda nad třídami, ale bere pod svou ochranu jednu třídu proti druhé, bere pod svou ochranu třídu majetných proti nemajetným, kapitalisty proti dělníkům. Neomezená vláda by také nemohla vládnout tak ohromnému státu, kdyby neprokazovala různé výhody a laskavosti majetným třídám.

I když je vláda podle zákona neomezenou a nezávislou

mocí, mají kapitalisté a statkáři ve skutečnosti tisíce možností, jak vládu a státní záležitosti ovlivňovat. Mají své zákonem uznávané stavovské instituce, šlechtická a kupecká sdružení, výbory pro obchod a manufakturu atd. Jejich volení zástupci se buď přímo stávají úředníky a podléhají se na řízení státu (např. maršákové šlechty), nebo jsou přibírání do všech vládních institucí; např. majitelům továren zákon umožňuje, aby se podíleli na činnosti továrních úřadů (to jsou nadřízené orgány továrních inspekcí) a volí do nich své zástupce. Tím však jejich podíl na řízení státu nekončí. Ve svých sdruženích posuzují státní zákony, vypracovávají návrhy a vláda se s nimi obvykle v každé věci radí, předkládá jim kdejaký návrh a žádá je, aby k němu podali své připomínky.

Kapitalisté a statkáři organizují celoruské sjezdy, na nichž projednávají své záležitosti, hledají různá opatření ve prospěch své třídy, dožadují se jménem všech statkářů z řad šlechty a jménem „všeruského kupectva“ vydání nových zákonů a změny starých. Mohou o svých záležitostech psát v novinách, a i kdyby vláda sebevíc cenzurovala tisk, nesmějí ani pomyslet na to, aby zbavili majetné třídy práva posuzovat jejich záležitosti. Tyto třídy mají rozličné cesty a cestičky k nejvyšším představitelům státní moci, snáze mohou odhalit zvlášť nižších úředníků, snadno mohou docílit změny zvlášť nevyhovujících zákonů a nařízení. A jestliže ani v jedné zemi na světě neexistuje takové množství zákonů a nařízení, takové bezpříkladné policejní poručníkování vlády, která pamatuje na všelijaké maličkosti a opomíjí všechno opravdu důležité — pak ani v jedné zemi na světě se buržoazní nařízení tak snadno neporušují, policejní zákony tak snadno neobcházejí na základě pouhého milostivého svolení nejvyšších orgánů. A ty milostivé svolení nikdy neodmítnou.*

* Několik dalších slov nemohl zřejmě ten, kdo návrh přepisoval, rozluštit. V přepsaném textu je toto označení „[*vynechávka I*]“ a následuje neúplná věta: „nadvláda nikomu neodpovědných úředníků

B. 1. Tento bod programu je nejdůležitější, nejzávažnější, protože ukazuje, co má dělat strana hájící zájmy dělnické třídy a co mají dělat všichni uvědomělí dělníci. Ukazuje, jak úsilí socialismu, úsilí odstranit odvěké vykořisťování člověka člověkem, má být spojeno s lidovým hnutím, které se rodí z životních podmínek ve velkých továrnách a závodech.

Strana musí podporovat třídní boj dělníků. Úkolem strany není vymýšlet nějaké módní prostředky, jak pomoci dělníkům, ale přimknout se k jejich hnutí, vnést do něj jasno a pomoci dělníkům v boji, který už sami zahájili. Úkolem strany je hájit zájmy dělníků a zastupovat zájmy celého dělnického hnutí. A jak má strana pomáhat dělníkům v jejich boji?

Program říká, že především pomáhá rozvíjet třídní uvědomění dělníků. O tom, že se z boje dělníků s továrníky stává třídní boj proletariátu s buržoazií, jsme už mluvili.

Z toho, co jsme už řekli, vyplývá, jak je třeba chápat třídní uvědomění dělníků. Třídně uvědomělí dělníci si uvědomují, že jediným prostředkem ke zlepšení svého postavení a dosažení svého osvobození je boj s třídou kapitalistů a továrníků, vytvořenou zásluhou velkých továren a závodů. Uvědomělý dělník dále pochopí, že zájmy všech dělníků dané země jsou stejné, solidární, že oni všichni tvoří jednu třídu odlišnou od všech ostatních tříd společnosti. Třídní uvědomění dělníků také znamená, že dělníci pochopí, že ke splnění svých cílů musí nezbytně dosáhnout vlivu na státní záležitosti, tak jak toho dosáhli a stále dosahují statkáři a kapitalisté.

Ale jak to všechno mohou dělníci pochopit? Pochopí to tehdy, budou-li se stále učit z boje, který začínají vést s továrníky a který se stále stupňuje, přirostuje a se vznikem velkých závodů a továren pohlcuje stále více dělníků.

místo jakéhokoli vměšování společnosti do vládních věcí tím ochotněji umožňuje [*vynechávka II**]“. Red.

Byla doba, kdy se nepřátelství dělníků vůči kapitálu projevovalo jen jako neurčitý pocit nenávisti proti vykořisťovatelům, jako neurčité uvědomování si svého útlaku a otroctví a jako přání *pomstít se* kapitalistům. Formou boje tehdy byly jednotlivé vzpoury dělníků, kteří ničili budovy, rozbíjeli stroje, vrhali se na vedoucí úředníky továren atd. To byla *první*, počáteční forma dělnického hnutí a byla nutná, protože nenávist ke kapitalistovi byla vždy a všude prvním podnětem k probuzení úsilí dělníků o vlastní obranu. Ale z této první počáteční formy už ruské dělnické hnutí vyrostlo. Místo neurčité nenávisti vůči kapitalistovi začali dělníci chápat, že zájmy třídy dělníků a třídy kapitalistů si jsou navzájem nepřátelské. Místo nejasného pocitu útlaku už začali chápat *především* to, *čím a jak* je kapitál rdousí, a bouří se proti každé formě útlaku, stavějí hráz kapitalistickému útisku a brání se proti hrabivosti kapitalisty. Místo pomsty na kapitalistech přecházejí dělníci k boji za ústupky, začínají předkládat třídě kapitalistů jeden požadavek za druhým, požadují zlepšení pracovních podmínek, zvýšení mezd, zkrácení pracovního dne. Při každé stávce se soustřeďuje veškerá pozornost a úsilí tu na jednu, tu na druhou životní podmínku dělnické třídy. Při každé stávce dělník posuzuje životní podmínky, stávka mu pomáhá zhodnotit je, poznat, v čem spočívá útlak kapitálu, jakými prostředky se může proti němu bránit. Každá stávka obohacuje zkušenosti celé dělnické třídy. Je-li stávka úspěšná, ukazuje dělnické třídě, jaká síla spočívá v jednotě, a podněcuje ostatní, aby využili úspěchu svých druhů. Když se nepodaří, musí se uvažovat o příčinách neúspěchu a hledat lepší formy boje. Přechodem k houževnatému boji za denní potřeby, který už započali dělníci v celém Rusku, k boji za ústupky, za zlepšení životních podmínek, mezd a pracovní doby učinili ruští dělníci ohromný krok vpřed; na tento boj a na jeho podporu musí proto obrátit hlavní pozornost dělnická sociálně demokratická strana a všichni uvědomělí dělníci. Dělní-

kům pomůže strana tím, že bude poukazovat na nejzákladnější potřeby, za jejichž uspokojení je třeba bojovat, že prozkoumá, co obzvlášť zhoršuje postavení těch či oněch dělníků, že jim vysvětlí tovární zákony a předpisy, jejichž porušováním (a lstivými úskoky kapitalistů) jsou dělníci tak často dvojnásob šizeni. Dělníkům pomůže, když jejich požadavky budou přesněji a určitěji zformulovány a zveřejněny v tisku, když bude vybrán nejvhodnější okamžik a zvolen nejlepší způsob boje, posouzeno postavení a síly obou bojujících stran, když se zváží, není-li možné zvolit ještě lepší způsob boje (např. napsat dopis továrníkovi nebo se obrátit podle okolností na inspektora či lékaře, nebude-li nutné přistoupit rovnou ke stávce atd.).

Řekli jsme, že přechod ruských dělníků k takovému boji svědčí o obrovském kroku kupředu. Tento boj přivádí dělnické hnutí na správnou cestu, dává mu směr a je spolehlivou zárukou jeho dalšího úspěchu. Na tomto boji se pracující učí za prvé rozeznávat a posuzovat jednotlivé způsoby kapitalistického vykořisťování, srovnávat je jak se zákonem, tak se svými životními podmínkami a se zájmy kapitalistické třídy. Na rozboru jednotlivých forem a případů vykořisťování se dělníci učí chápat význam a podstatu vykořisťování, učí se chápat společenský řád založený na vykořisťování práce kapitálem. Za druhé zkoušejí dělníci na tomto boji své síly, učí se jednotě, učí se chápat její nezbytnost a význam. A protože je boj neustále prudší a střetávání častější, dostává se nutně na širší platformu a slíí i pocit jednoty, pocit vzájemné solidarity nejdříve mezi dělníky určitého kraje, potom mezi dělníky celé země, v celé dělnické třídě. Za třetí rozvíjí tento boj politické uvědomění dělníků. Životní podmínky přivádějí pracující lid do takové situace, že nemá (nemůže mít) ani čas, ani možnost přemýšlet o nějakých státních záležitostech. Ale boj dělníků s továrníky za denní potřeby nutí dělníky uvažovat zcela přirozeně o státu, politice, řízení ruského státu, o vydávání zákonů a předpisů a přemýšlet o tom,

komu slouží. Každé střetnutí v továrně nutně přivádí dělníky ke střetnutí se zákony a s představiteli státní moci. Dělníci tu slyší první „politické řeči“. Nejprve třeba od továrních inspektorů, kteří jim vysvětlují, že rafinované vyděračské metody, jichž používají továrníci, přesně odpovídají znění předpisů schválených příslušným orgánem, který ponechává továrníkům na libovůli, jak dělníky vydírat; určitý továrníkův útlak je tedy zákonný, protože továrník používá jen svého práva, opírá se o určitý zákon potvrzený a chráněný státní mocí. K politickým výkladům pánů inspektorů přistupují někde ještě užitečnější „politické výklady“ pana ministra, který dělníky nabádá k citu „křesťanské lásky“, jíž jsou továrníkům povinni za to, že továrníci vydělávají milióny na dělnické práci.³⁹ Posléze se k těmto výkladům představitelů státní moci připojují ještě letáky nebo jiná vysvětlení socialistů, kteří dělníky bezprostředně seznamují s tím, komu je tato moc prospěšná, takže taková stávka znamená pro dělníky opravdovou politickou výchovu. Učí se chápat nejen specifické zájmy dělnické třídy, ale i její zvláštní postavení ve státě. Čím tedy může sociálně demokratická strana třídnímu boji dělnictva *pomoci*: tím, že bude podporovat jeho boj za nejnaléhavější životní potřeby, a tak rozvíjet jeho třídní uvědomění.

Jako další formu *pomoci* uvádí program podporu při organizování dělnictva. Taková forma boje nutně vyžaduje, aby se dělníci organizovali. Organizace je nezbytná jak pro úspěšnější vedení stávek, tak pro pořádání sbírek na podporu stávkujících, pro zakládání dělnických pokladen, pro agitaci mezi dělníky, pro rozšiřování letáků nebo oznámení, výzev apod. Ještě nezbytnější je organizace k tomu, aby chránila dělníky před pronásledováním policie a četnictva, aby před nimi kryla všechna dělnická spojení, všechny jejich styky, aby jim opatrovala knihy, brožury, noviny atd. Pomáhat v tom všem — to je druhý úkol strany.

Třetím úkolem je ukázat skutečný cíl boje, tj. vysvětlit dělníkům, v čem spočívá vykořisťování práce kapitálem, na čem je závislé, jak soukromé vlastnictví půdy a pracovních nástrojů vede k zbídačení dělnických mas, nutí je prodávat svou práci kapitalistům a odvádět jim zdarma celý přebytek vytvořený dělnickou prací, zbylý po odečtení výdajů na jeho živobytí, dále vysvětlit, jak toto vykořisťování nutně vede k třídnímu boji dělníků s kapitalisty, jaké jsou podmínky boje a jeho konečné cíle — zkrátka jim vysvětlit, co bylo stručně řečeno v tomto programu.

B. 2. Co znamená, že boj dělnické třídy je boj politický? Znamená to, že dělnická třída nemůže bojovat za své osvobození bez možnosti ovlivnit státní záležitosti, řízení státu a vydávání zákonů. Ruští kapitalisté už dávno pochopili, jak je tento vliv nezbytný, a my jsme ukázali, jak si uměli přes všemožné zákazy policejních zákonů najít tisíce způsobů ovlivnit státní moc a jak tato moc slouží zájmům třídy kapitalistů. Z toho přirozeně vyplývá, že ani dělnická třída nemůže vést svůj boj, nemůže dosáhnout trvalého zlepšení svého postavení bez vlivu na státní moc.

Už jsme řekli, že boj dělníků s kapitalisty je nevyhnutelně dovádí ke střetnutí s vládou a že vláda se sama ze všech sil snaží dělníkům dokázat, že jen bojem a jednotným odpo-rem mohou získat vliv na státní moc. Zvláště názorně to ukazují velké stávkové akce, k nimž došlo v Rusku v letech 1885 až 1886. Vláda se ihned začala zabývat předpisy vztahujícími se na dělníky, okamžitě vydala nové zákony o továrním řádu a splnila naléhavé požadavky dělníků (např. byly vydány předpisy omezující pokuty a upravující výplatu mezd)*, a právě tak se začala znovu zajímat i o nynější stávkové akce (roku 1896), protože už pochopila, že nemůže všechno řešit vězněním a vypovídáním do vyhnanství, že je směšné vykládat dělníkům hloupé povídačky o šlechtnosti továrníků (viz oběžník ministra financí Vitteho

* Viz tento svazek, s. 35—39. *Red.*

továrním inspektorům. Jaro 1896^{[91]*}). Vláda se přesvědčila, že „sjednocení dělníci představují sílu, s níž se musí počítat“, začala už přezkoumávat tovární zákony a svolává do Petrohradu vrchní tovární inspektory, aby posoudili zkrácení pracovního dne a ostatní nevyhnutelné ústupky dělnictvu.

A tak vidíme, že boj dělnické třídy s třídou kapitalistů musí být nevyhnutelně bojem politickým. Tento boj už skutečně ovlivňuje státní moc, nabývá politického významu. Ale čím více se rozvíjí dělnické hnutí, tím jasněji a ostřeji se projevuje a pocituje naprostá politická bezprávnost dělníků, o níž jsme mluvili dříve; za této situace je vyloučeno, aby dělníci měli zjevný a přímý vliv na státní moc. Proto je nejnaléhavějším požadavkem dělníků a prvním úkolem, pokud jde o vliv dělnické třídy na státní záležitosti, *dosáhnout politické svobody*, tj. přímé, zákonem (ústavou) zaručené účasti všech občanů na správě státu, zabezpečit všem občanům právo na svobodné shromažďování, na projednávání svých záležitostí a ovlivňování státních záležitostí prostřednictvím svých svazů a tisku. *Dosažení politické svobody je „nejnaléhavějším úkolem dělníků“*, protože bez ní dělníci nemají a nemohou mít žádný vliv na státní záležitosti a nevyhnutelně zůstanou bezprávnou, poníženu, pasívní třídou. A jestliže se už teď, kdy dělníci teprve začínají bojovat a sjednocovat se, vláda snaží pohotovými ústupky dělníkům zastavit další růst hnutí, pak není pochyb, že když se dělníci spojí a sjednotí pod vedením jedné politické strany, budou schopni přinutit vládu k ústupkům, budou schopni vybojovat politickou svobodu sobě i všemu ruskému lidu!

V předchozích částech programu bylo řečeno, jaké místo zaujímá dělnická třída v současné společnosti a v současném státě, jaký cíl má boj dělnické třídy a jaký je úkol strany zastávající dělnické zájmy. V Rusku, kde vláda má neome-

* Viz tento svazek, s. 122. *Red.*

zenou moc, nejsou a nemohou být legální politické strany, ale jsou tu politické směry, které vyjadřují zájmy jiných tříd a mají vliv na veřejné mínění a vládu. Proto, chceme-li vysvětlit postavení sociálně demokratické strany, musíme ukázat, jaký je její poměr k ostatním politickým směrům v ruské společnosti, aby dělníci mohli přesně určit, kdo může být jejich spojencem a do jaké míry a kdo je jejich nepřitelem. O tom pojednávají dva následující body programu.

B. 3. V programu se praví, že spojenci dělníků jsou především ty společenské vrstvy, které vystupují proti neomezené moci carského absolutismu. Protože neomezená moc je hlavní překážkou v boji dělnictva za osvobození, samozřejmě z toho vyplývá, že dělníci mají bezprostřední zájem na podpoře všech protiabsolutistických společenských hnutí (absolutní znamená neomezený; absolutismus je neomezená moc vlády). S rozvíjejícím se kapitalismem se prohlubují rozpory mezi byrokratickou správou a zájmy majetných tříd samých, zájmy buržoazie. Sociálně demokratická strana prohlašuje, že bude podporovat všechny vrstvy a skupiny buržoazie, které vystoupí proti absolutistické vládě.

Pro dělníky je daleko výhodnější, aby buržoazie měla *přímý vliv* na státní záležitosti, a ne jako dosud, kdy je ovlivňuje prostřednictvím mnoha prodejných a nečestných úředníků. Pro dělníky je mnohem výhodnější, když buržoazie *otevřeně* ovlivňuje politiku, ale ne jako dnes *skrytě*, jakoby schována za všemohoucí „nezávislou“ vládou, která se podepisuje „z boží milosti“ a rozdává své „milosti“ trpícím a pracovitým statkářům a strádajícím a utlačaným továrníkům. Dělníci musí *otevřeně bojovat* s třídou kapitalistů, aby veškerý ruský proletariát viděl, za jaké zájmy dělníci bojují, aby se mohl učit, jak má vést boj, aby se úklady a záměry buržoazie neutajovaly v předpokojích velkoknížat, v přijímacích salónech senátorů a ministrů, v neprodyšně uzavřených kancelářích ministerstev, ale aby vyšly najevo, aby všichni viděli, kdo je ve skutečnosti in-

spirátorem vládní politiky a oč usilují kapitalisté a statkáři. Proto pryč se vším, co zakrývá nynější vliv kapitalistické třídy, proto podporujme nejrůznější představitele buržoazie, *kteří vystupují* proti úřednictvu, proti byrokratické správě, proti absolutistické vládě! I když se sociálně demokratická strana vyslovuje pro podporu každého společenského hnutí proti absolutismu, prohlašuje, že se nedistančuje od dělnického hnutí, protože dělnická třída má své vlastní zájmy, které jsou v protikladu se zájmy všech ostatních tříd. Když dělníci podporují všechny představitele buržoazie v boji za politickou svobodu, musí si uvědomit, že majetné třídy mohou být jejich spojenci jen dočasně, že zájmy dělnické třídy a kapitalistů nelze smířit, že dělníci musí odstranit neomezenou moc vlády jen proto, aby mohli otevřeně a důsledně bojovat proti třídě kapitalistů.

Sociálně demokratická strana dále prohlašuje, že bude podporovat všechny, kdo povstanou proti třídě privilegovaných šlechtických statkářů. Tito statkáři v Rusku jsou prvním stavem ve státě. Zbytky jejich feudální moci dosud utlačují rolníky. Rolníci stále platí výkupné za osvobození z moci statkářů. Zůstávají dále připoutáni k půdě, aby páni statkáři netrpěli nedostatkem levných a pokorných zemědělských dělníků. Rolníci jsou dosud jako nesvéprávní a nezletilí vydáni z vůli úředníků, kteří jen hledí na své úřednické kapsy, zasahují do života rolníků, aby „správně“ platili výkupné nebo obrok feudálním statkářům, aby se neopovažovali „vyhýbat se“ práci na statkáře, aby se nesměli např. stěhovat, protože by tím nutili statkáře najímat dělníky odjinud, ne tak levné a ne tak zdeptané bídou. Páni statkáři zotročují milióny a desetimilióny rolníků, udržují je v bezpráví a za tuto šlechtetnost jim stát ještě poskytuje nejvyšší privilegia. Šlechtičtí statkáři zastávají převážně nejvyšší státní úřady (i podle zákona má šlechtický stav největší právo na místa ve státní službě); urození statkáři se nejlépeji dostávají ke dvoru a bez-

prostředněji a snáze než ostatní usměrňují vládní politiku ve svůj prospěch. Využívají svých dobrých styků s vládou k tomu, aby okrádali státní pokladnu a dostávali z peněz lidu miliónové dary a úplatky, jednou ve formě velkých panství rozdávaných za službu, podruhé ve formě „ústupků“.*

* Zde končí hektografovaný text uložený v Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS. *Red.*

V letošním roce 1896 uveřejnila ruská vláda už dvakrát zprávu o boji dělníků s továrníky. V ostatních státech nejsou takové zprávy žádnou zvláštností, protože se tam nezatajuje, co se ve státě děje, a noviny klidně otiskují zprávy o stávkách. Ale v Rusku se vláda bojí hovořit o poměrech v továrnách jako čert kříže; zakázala psát v novinách o stávkách, zakázala továrním inspektorům uveřejňovat zprávy, a přestala dokonce projednávat stávky před normálními soudy, přístupnými veřejnosti — použila zkrátka všech způsobů, aby utajila vše, co se děje v továrnách a mezi dělníky. A najednou všechny tyto policejní intriky praskly jak mýdlová bublina a vláda je sama přinucena otevřeně mluvit o tom, že dělníci vystupují proti továrníkům. Co způsobilo tuto změnu? — V roce 1895 docházelo k dělnickým stávkám zvláště často. Ale ke stávkám docházelo samozřejmě i dříve, avšak vláda je utajovala a stávky probíhaly, aniž se o nich dělníci dovídali. Nynější stávky byly mnohem mohutnější než předešlé a soustředily se na jednom místě. Ale i dříve docházelo samozřejmě k mohutným stávkám, např. v letech 1885—1886 v Moskevské a Vladimírské gubernii. Vláda přesto dál trvala na svém a o boji dělníků s továrníky nemluvila. Proč teď najednou promluvila? Protože tentokrát přišli dělníkům na pomoc socialisté, kteří dělníkům všechno vysvětlili a postarali se, aby se to dověděli jak dělníci, tak celá veřejnost. Vyložili přesně dělnické požadavky a poukázali na nesvědomitost a zběsilé násilí vlády. Vláda poznala, že je hloupě mlčet, když všichni o stávkách

vědí — a přidala se k ostatním. Letáky socialistů nutily vládu odpovědět a vláda jim vyhověla.

Podívejme se, jaká byla její odpověď.

Nejprve se vláda pokoušela vyhnout veřejné odpovědi. Ministr financí Vitte rozeslal továrním inspektorům oběžník, v němž nazýval dělníky a socialisty „nejhoršími nepřáteli společenského řádu“ a radil továrním inspektorům, aby dělníky zastrašovali a přesvědčovali je, že vláda továrníkům zakáže ustupovat, aby poukazovali na šlechtné pohnutky a dobré úmysly továrníků a mluvili s dělníky o tom, že se továrníci o dělníky a jejich potřeby starají a že mají ty „nejušlechtilejší úmysly“. O samotných stávkách vláda nemluvila, neřekla ani slovo o tom, proč k stávkám docházelo, v čem spočíval neslýchaný útlak továrníků a v čem se porušoval zákon, čeho se dělníci domáhali, zkrátka doslova *zapřela* všechny stávky z léta a podzimu roku 1895. Pokoušela se je zamaskovat otřepanými úředními frázemi o násilném a „protizákonném“ jednání dělníků, ačkoli dělníci se násilí nedopouštěli: násilí se dopouštěla naopak jen policie. Ministr chtěl tento oběžník utajit, ale sami úředníci, kterým jej svěřil, tajemství neudrželi a oběžník se dostal na veřejnost. Pak jej otiskli socialisté. Vláda poznala, že jako obvykle provedla se svými všude známými „tajnostmi“ hloupost, a otiskla jej v novinách. Jak už jsme řekli, byla to reakce na letní a podzimní stávky z roku 1895. Ale na jaře 1896 stávky propukly znova a ještě mnohem intenzivněji.⁴¹ Ke zprávám o nich se připojily ještě letáky socialistů. Vláda nejprve zbaběle mlčela a vyčkávala, jak to skončí, ale potom, když už dělnické bouře utichly, přišla dodatečně se svou byrokratickou moudrostí jako s opožděným policejním protokolem. Tentokrát musela už vláda vystoupit otevřeně a jako jednolité celek. Její prohlášení bylo otištěno ve 158. čísle časopisu *Pravitelstvennyj věstnik*⁴². Tentokrát se jí už nepodařilo zapřít dělnické stávky jako předtím. Musela říci, oč šlo, v čem spočíval útlak kapitalistů, co požadovali

dělníci; musela přiznat, že dělníci si vedli „důstojně“. A tak dělníci odnaučili vládu odpornému policajtskému lhaní: donutili ji přiznat pravdu, když se masově vzbouřili a všechno zveřejnili za pomoci letáků. To je velký úspěch. Teď dělníci vědí, jak lze jedině dosáhnout zveřejnění svých požadavků a informovanosti o boji dělnictva v celém Rusku. Dělníci teď budou vědět, že vládní lži je možno vyvrátit jenom společným bojem dělníků samých a jejich uvědomělým postojem vedoucím k dosažení svého práva. — Když ministři řekli, oč šlo, začali se vymlouvat, začali ve svém prohlášení zdůrazňovat, že stávky byly vyvolány jen „zvláštnostmi bavlnářské a nitářské výroby“. Tak vida! A ne zvláštnostmi veškeré ruské výroby, ne zvláštnostmi ruského státního zřízení, jež dovoluje policii pronásledovat a zavírat pokojné dělníky, kteří se brání útlu? Vážení páni ministři, pročpak dělníci o překot četli a sháněli letáky, v nichž se vůbec nemluvilo o bavlně a nitích, nýbrž o bezprávném postavení ruských občanů a o neomezené zvůli vlády sloužící kapitalistům. Ne, tato nová výmluva je ještě horší a odpornější než ta, kterou se oháněl ve svém oběžníku ministr financí Vitte, který svaloval vše na „podněcovatele“. Ministr Vitte má na stávkou stejný názor jako každý policejní úředník, kterého továrník podplatí: Přišli podněcovatelé — vypukla stávka. Když ministři byli svědky třicetitisícové stávky dělnictva, začali společně přemýšlet a přišli na to, že ke stávce nedochází proto, že se objevují socialističtí podněcovatelé, ale že se socialisté objevují proto, že začínají stávky a boj dělníků proti kapitalistům. Ministři teď dokazují, že se později socialisté „přidali“ ke stávkám. To je výborné poučení pro ministra financí Vitteho. Jen se dobře dívejte, pane Vitte, dobře se uče! Uče se pochopit předem, proč vznikla stávka, uče se naslouchat dělnickým požadavkům, a ne udáním vašich policejních kryš, kterým sám vůbec nevěříte. Páni ministři ujišťují veřejnost, že se to pouze „zvolné osoby“ pokoušely dodat stávkám „trestuhodný politický

ráz“ nebo, jak na jednom místě říkají, „sociální charakter“. (Páni ministři chtěli říci socialistický, ale z negramotnosti nebo z byrokratické zbabělosti řekli sociální a vyšel z toho nesmysl: socialistický znamená podporující dělníky v boji s kapitálem, ale sociální znamená prostě společenský. Copak je možné dodat stávce společenský charakter? Vždyť je to totéž, jako dát ministru ministerskou hodnost!) Jak zábavné! Socialisté dodávají stávkám politický charakter! Vždyť vláda sama použila všech prostředků dodávajících stávkám politický charakter dříve než socialisté. Nezačala snad zatýkat pokojné dělníky jako zločince? Zavírat je a vypovídat? Nerozeslala všude tajné a provokatéry? Nesebrala každého, kdo jí přišel pod ruku? Neslibovala továrníkům pomoc, když neustoupí? Nepronásledovala dělníky za pouhé peněžní sbírky na pomoc stávkujícím? Vláda sama lépe než kdo jiný ukázala dělníkům, že jejich boj proti továrníkům se musí nutně stát bojem proti vládě. Socialisté to už jen mohli potvrdit a zveřejnit v letácích. A to je vše. V licoměrnosti už ruská vláda svůj křest prodělala a ministři se vynasnažili, aby se nikdo nedověděl, jakými prostředky naše vláda „dodávala stávkám politický charakter“, když sdělila veřejnosti, jaké množství letáků dali socialisté do oběhu. Proč ale pomlčela o tom, jakou spoustu rozkazů vydal velitel města a ostatní pochopové k zatčení pokojných dělníků, k ozbrojení vojska, k vysílání tajných a provokatérů? Vyčíslili veřejnosti pro informaci, kolik bylo socialistických letáků, proč tedy nevyčíslili, kolik bylo zatčeno dělníků a socialistů, kolik rodin bylo ožebračeno, kolik lidí vypovězeno a bez soudu uvězněno. Proč? Protože dokonce i ruští ministři při vši své nestydatosti nechťejí mluvit o takovém zločinném hrdinství veřejně. Proti pokojným dělníkům, kteří se pozvedli k boji za svá práva a bránili se kvůli továrníkům, byla nasazena veškerá státní moc s policií i vojskem, s četníky i státními prokurátory, proti dělníkům, kteří zuby nehty brání těch pár svých grošů a grošů svých spoludělníků, anglických,

polských, německých i rakouských dělníků, zakročil celý státní aparát a slíbil podporu nebohým fabrikantům.

Dělníci nebyli jednotní. Nemohli uspořádat peněžní sbírky, zapojit do stávký ostatní města a ostatní dělníky, všude je pronásledovali, museli ustoupit soustředěné síle státní moci. A tak páni ministři jášají, že vláda zvítězila!

Pěkné vítězství! Proti třiceti tisícům pokojných dělníků bez haléře v kapse se postavila veškerá vládní moc, veškeré bohatství kapitalistů! Ministři by udělali lépe, kdyby počkali a nechlubili se s takovým vítězstvím, protože jejich chvástavost příliš připomíná chvástavost policajta, který se dává slyšet, že vyvázl ze stávký bez výprasku.

„Podněcování“ socialistů nemělo úspěch, slavnostně prohlašuje vláda, aby uklidnila kapitalisty. Ano, odpovíme i my, žádné podněcování by nemohlo vyvolat ani setinu toho dojmu, jakým zapůsobilo na všechny petrohradské, na všechny ruské dělníky tehdejší chování vlády! Dělníci dobře prohlédli politiku vlády — zamlčet dělnické stávký a lhát. Dělníci uviděli, že jejich společný boj ji přinutil skoncovat s licoměrnou lží. Poznali, čí zájmy hájí vláda slibující podporu fabrikantům. Pochopili, kdo je jejich skutečným nepřitelem, když proti nim bylo posláno, jako proti nepříteli vojsko a policie, přestože neporušovali zákon ani pořádek. Ať ministři sebevíc žvaní o neúspěšnosti boje, dělníci stejně vidí, jak továrníci všude zkrátli, a vědí, že vláda už svolává tovární inspektory, aby se s nimi poradila, v čem musí dělníkům ustoupit, protože poznala, že ústupky jsou nutné. Stávký v letech 1895—1896 nebyly zbytečné. Prokázaly velkou službu ruským dělníkům, ukázaly jim, jak mají bojovat za své zájmy. Naučily je chápat *politické postavení a politické potřeby dělnické třídy*.

*Svaz boje za osvobození dělnické třídy*⁴³

Listopad 1896

*Napsáno ve vězení před 25. listopadem
(7. prosincem) 1896. Rozmnoženo jako leták*

Podle textu letáku

S D Ě L E N Í „ S T A R Ý C H “
Č L E N Ů M
P E T R O H R A D S K É H O S V A Z U
B O J E Z A O S V O B O Z E N Í
D Ě L N I C K É T Ř Í D Y⁴⁴

Michajlov se objevil v Petrohradě roku 1891 jako charkovský student vyloučený pro účast na nepokojích. Vstoupil do studentské organizace, která se i po svém rozpadnutí nazývala Korporace⁴⁵. Mezi studenty zubního lékařství se začalo něco proslýchat o jeho chování v době, kdy měl jakési podezřelé styky. Vytýkali mu zpronevěru peněz ze sbírky pro hladovějící, ale chybějící částku přinesl. V té době navázal spojení s...*

V lednu 1894 byla provedena prohlídka též u mnoha bývalých členů zmíněné Korporace včetně Michajlova. Při výslechu byl mimo jiné každému přečten podrobný seznam členů organizace. Četníci prohlašovali, že příčinou vyšetřování je udání bývalého člena organizace. Na Michajlova nepadlo ani nejmenší podezření, protože četníci tvrdili, že se takovou maličností zabývají jen proto, že je do ní zapleten skutečný revolucionář. V téže době vypukla stávková ve Voroninově továrně.⁴⁶ Michajlov se vetřel mezi stávkující a pořádal sbírky v jejich prospěch. V únoru bylo zatčeno 8 dělníků, kteří se stýkali s Michajlovem, a jeden student vybírající na jeho pokyn peníze (Talalajev). Od té doby Michajlov znovu navázal kontakt s ouvriers** a podařilo se mu dostat do kroužků vedených narodovoljovci. Ti byli v létě 1894 zatčeni. Během vyšetřování se ukázalo, že policie leccos ví. Při šetření nás staré obvinili,

* Rukopis nečitelný. *Red.*

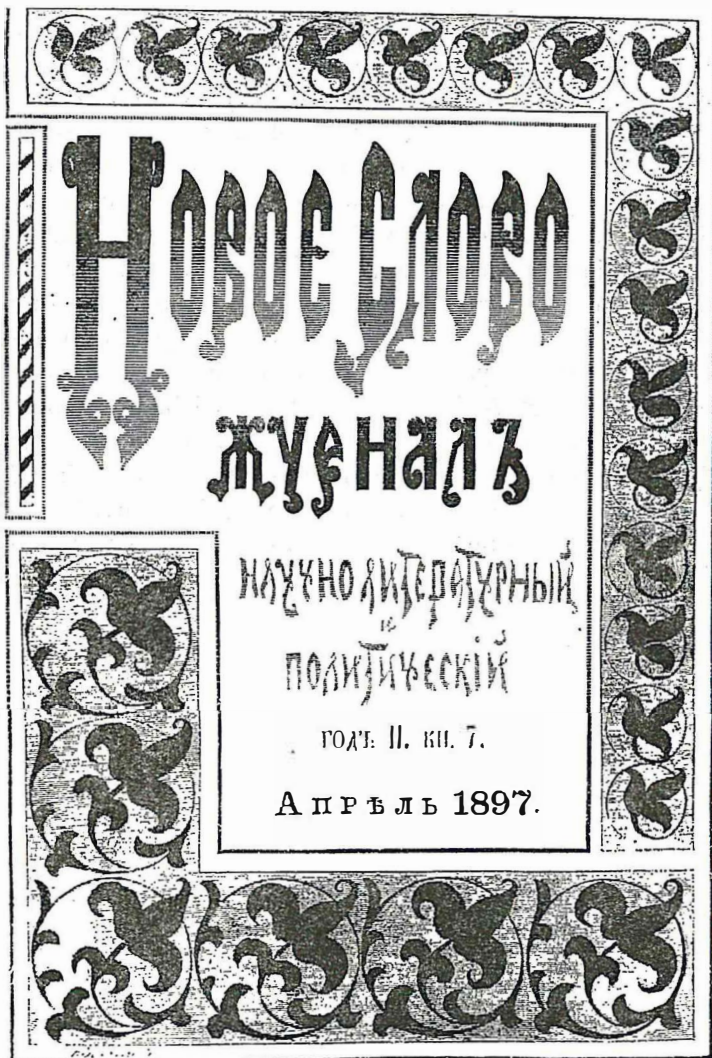
** — dělníky. *Red.*

že se s některými narodovoljovci známe, ale případ...* Brzy poté byl Michajlovův první případ uzavřen: ...* a jiní byli vypovězeni. On sám potrestán nebyl. Všude rozhlašoval, že požádal o milost, aby mohl pracovat jako dřívě. Našli se bohužel lidé, kteří tuto lest dostatečně neprohlédli, vzali ho pod svou ochranu, a tak přesto, že nebyl u dělníků oblíben, měl možnost své styky upevnit a rozšířit. Dále je vylíčeno, jak si počínal, jak vnucoval dělníkům peníze, zval je k sobě domů, prozrazoval krycí jména apod. Díky tomu i absolutní důvěře uvedených osob brzo zjistil totožnost mnoha členů různých skupin. Všichni byli zatčeni. Když jeden dělník...* řekl, že dostával od Michajlova knihy, byl Michajlov zatčen, ale okamžitě zase propuštěn a dodnes žije v Petrohradě. Když byl vyslýchán jako obviněný, našel všechny své druhy, některým obviněným...* byla čtena jeho podrobná zpráva o složení různých skupin. (Podpisy.)

Napsáno v roce 1896

*Otištěno poprvé,
podle rukopisu*

* Rukopis nečitelný. *Red.*

Obálka časopisu *Novoje slovo*, v němž byly poprvé otištěny Leninovy práce K charakteristice ekonomického romantismu a Na okraj jednoho novinového článku

Zmenšeno

K CHARAKTERISTICE
EKONOMICKÉHO
ROMANTISMU

SISMONDI
A NAŠI DOMÁCÍ SISMONDOVCI⁴⁷

*Otištěno v dubnu-červenci 1897
v časopise Novoje slovo, č. 7—10
Podepsán: K. T—n
Přetištěno roku 1898 ve sborníku
Vladimír Iljin, *Ekonomičeskije etudy i statji*,
Petrohrad*

*Podle textu sborníku
Ekonomičeskije etudy i statji
porovnaného s textem časopisu
Novoje slovo a textem sborníku
Vl. Iljin, *Agrarnyj vopros*, 1908*

Práce švýcarského ekonoma Sismondiho (J. Ch. L. Simonde de Sismondi), který působil na počátku tohoto století, jsou zvláště důležité pro řešení obecných ekonomických problémů, které se právě nyní dostávají v Rusku do popředí. Jestliže k tomu dodáme, že v dějinách politické ekonomie zaujímá Sismondi zvláštní místo, protože stojí stranou hlavních proudů, že je zaníceným přívržencem malovýroby a protestuje proti zastáncům a ideologům velkopodnikání (právě tak jako proti nim vystupují i současní ruští narodnici), pak čtenář pochopí náš úmysl nastínit v hlavních rysech Sismondiho učení a jeho vztah k jiným — současným i pozdějším — směrům ekonomické vědy. Zájem o studium Sismondiho vzrůstá v dnešní době také proto, že v časopise *Ruskoje bogatstvo* z minulého roku 1896 nacházíme stať věnovanou rovněž výkladu jeho učení (*B. Efrusi*, Sociálně ekonomické názory Simonda de Sismondi, *Ruskoje bogatstvo*, 1896, č. 7 a 8^[181]).*

Spolupracovník časopisu *Ruskoje bogatstvo* prohlašuje hned na počátku, že neexistuje autor „hodnocený tak nesprávně“ jako Sismondi, který byl prý „neprávem“ považován jednou za reakcionáře a podruhé za utopistu. Právě naopak. Vždyť *toto* hodnocení Sismondiho je zcela správné. A stať v časopisu *Ruskoje bogatstvo*, která sama Sismondiho podrobně a přesně reprodukuje, charakterizuje jeho teorii naprosto chybně**, neboť idealizuje právě

* Efrusi zemřel roku 1897. Nekrolog k jeho úmrtí je otištěn v březnovém čísle časopisu *Ruskoje bogatstvo* z roku 1897 [180].

** Je pravda, že Sismondi není socialista, jak na to poukazuje Efrusi

ty body jeho učení, v nichž se nejvíce přibližuje narodníkům, a pomějí a nesprávně vysvětluje jeho poměr k pozdějším proudům ekonomické vědy. Proto náš výklad a rozbor jeho učení bude zároveň kritikou Efrusioho stati.

KAPITOLA I

EKONOMICKÉ TEORIE ROMANTISMU

Významnou zvláštností Sismondioho teorie je jeho učení o důchodu, o poměru důchodu k výrobě a k obyvatelstvu. Také Sismondioho hlavní dílo má stejný název: *Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population* (Seconde édition, Paris 1827, 2 vol.)^[228]. První vydání vyšlo roku 1819 pod názvem *Nové zásady politické ekonomie aneb O bohatství ve vztahu k obyvatelstvu*^[227]. Toto téma je téměř totožné s problémem, známým v ruské narodnické literatuře pod názvem „otázka vnitřního trhu v souvislosti s kapitalismem“. Sismondi totiž zdůrazňoval, že rozvoj velkopodnikání a námezdní práce v průmyslu i v zemědělství vede k tomu, že výroba nezbytně předhání spotřebu a dostává se před neřešitelný úkol najít spotřebitele; ve své zemi nemůže spotřebitele najít, neboť přeměňuje široké vrstvy obyvatelstva v nádeníky, prosté dělníky a vytváří nezaměstnané obyvatelstvo. Hledat zahraniční trhy v době, kdy do mezinárodního dění zasahují nové kapitalistické země, je stále obtížnější. Čtenář vidí, že to jsou úplně tytéž otázky, které zajímají narodnický orientované ekonomy v čele s pány V. V. a N. -onem. Podívejme se blíže na jednotlivé na začátku článku, kde opakuje to, co řekl Lippert. (Viz Příruční slovník státovědy, sv. V, [199], *Lippertův* článek Sismondí, s. 678 [203]. *Red*).

momenty Sismondioho argumentace a na jejich vědecký dosah.

I

ZUŽUJE SE VNITŘNÍ TRH OŽEBRAČOVÁNÍM MALOVÝROBCŮ?

Na rozdíl od klasických ekonomů, kteří ve svých teoriích měli na mysli už vyvinutý kapitalistický řád a existenci dělnické třídy brali jako danou veličinu, jako něco, co se rozumí samo sebou, zdůrazňuje Sismondi právě proces ožebračování malovýrobce — proces vedoucí k vytváření této třídy. Je nespornou zásluhou Sismondioho, že poukázal na tento rozpor kapitalistického řádu, ale důležité je i to, že Sismondi jako ekonom nedovedl tento jev *pochopit* a svou neschopnost důkladné analýzy zastíral „přáním všeho dobrého“. Ožebračování malovýrobce je podle Sismondioho důkazem zužování vnitřního trhu.

„Bude-li továrník prodávat levněji,“ praví Sismondi v kapitole Jak prodávající rozšiřuje svůj trh? (ch. III, livre IV, t. I, p. 342 et suiv.*) **, „pak prodá víc, neboť ostatní prodají méně. Proto veškeré továrníkovo úsilí směřuje vždy k tomu, aby nějakým způsobem ušetřil práci nebo suroviny, aby mohl prodávat levněji než ostatní. Protože suroviny jsou samy také produktem minulé práce, snaží se tedy vždycky vynaložit na výrobu téhož produktu menší množství práce.“ „Jednotlivý továrník se ovšem nesnaží snižovat počet dělníků, ale zvyšovat výrobu. Připustíme, že se mu podaří přebrat kupce svému konkurentovi tím, že sníží ceny zboží. Jakýpak to bude mít ‚národní výsledek‘?“ „Ostatní továrníci zavedou jeho výrobní metody. Pak ovšem budou jedni nebo druzí nuceni část dělní-

* Kap. III., kniha IV, sv. I, s. 342n. *Red.*

** Není-li uveden jiný pramen, vztahují se všechny další citáty k výše uvedenému vydání *Nouveaux principes*.

ků propustit podle toho, do jaké míry nový stroj zvýší produktivitu práce. Jestliže spotřeba zůstala stejná a jestliže stejné množství práce vykonává desetkrát menší počet rukou, pak tato část dělnické třídy ztratí devět desetin příjmů a její spotřeba ve všech směrech stejnou měrou poklesne... Nebude-li národ obchodovat se zahraničím a nezmění-li se spotřeba, přinese samozřejmě vynález všem ztrátu ve formě snížení národního důchodu, které v příštím roce povede ke snížení celkové spotřeby“ (I, 344). „A tak by to také mělo být: práce sama tvoří důležitou část důchodu“ (Sismondi má na mysli mzdu), „a proto nelze bez dalšího ochuzování národa zmenšovat poptávku po práci. Proto výhody, očekávané od objevení nových výrobních metod, se prakticky vždy týkají zahraničního obchodu“ (I, 345).

Čtenář vidí, že už v těchto slovech je obsažena celá nám tak dobře známá „teorie“ „zužování vnitřního trhu“ následkem rozvoje kapitalismu, a tedy i nezbytnosti zahraničního trhu. Sismondi se neobyčejně často k této myšlence vrací a spojuje s ní i svou teorii krizí a populační „teorii“; v jeho učení je stejně dominujícím bodem jako v učení ruských narodníků.

Sismondi ovšem nezapomněl, že ožebračování a nezaměstnanost jsou v nových poměrech doprovázeny růstem „obchodního bohatství“, že je nutné mluvit o rozvoji velkovýroby, kapitalismu. Velmi dobře to chápal a zvláště zdůrazňoval, že vývoj kapitalismu zužuje vnitřní trh: „Právě tak jako není pro blaho občanů lhostejné, zda budou blahobyť a spotřeba všech přibližně stejné nebo zda nevelká menšina bude mít nadbytek všeho, zatímco většina bude odkázána jen na to nejnужnější, nejsou tyto dva způsoby rozdělování důchodu bezvýznamné ani pro rozvoj *obchodního bohatství* (richesse commerciale)*. Rovnost spo-

* V tomto i v ostatních případech podtrženo námi, pokud není uvedeno jinak.

třeby musí vždy nakonec vést k rozšíření trhu výrobců, nerovnost k *zúžení trhu*“ (de le /le marché/ resserrer toujours davantage) (I, 357).

Sismondí tedy tvrdí, že vnitřní trh se zužuje nerovným rozdělováním, které je vlastní kapitalismu, a že trh se musí vytvářet rovnoměrným rozdělováním. Jakým způsobem k tomu však může docházet při *obchodním bohatství*, k němuž se Sismondí nepozorovaně dostal (a k němuž nemohl nedospět, neboť by jinak nemohl mluvit o *trhu*), to nezkoumá. Čím dokazuje možnost zachování rovnosti výrobců při obchodním bohatství, tj. při konkurenci mezi jednotlivými výrobci? Nedokazuje to absolutně ničím. Prostě autoritativně prohlašuje, že to tak *musí být*. Místo další analýzy tohoto rozporu, na nějž správně poukázal, začíná prohlašovat, že každý rozpor je nežádoucí. „Při nahrazení drobné zemědělské malovýroby velkovýrobou bude možná do půdy investován větší kapitál, mezi všechny zemědělce bude rozděleno více bohatství než dříve“... (tj. zvětšil se „snad“ vnitřní trh určený právě absolutním množstvím *obchodního bohatství*? Zvětšil se zároveň s rozvojem kapitalismu?)... „Ale pro národ nemá spotřeba jedné rodiny bohatých farmářů plus padesáti rodin chudých nádeníků stejný význam jako spotřeba padesáti rolnických rodin, z nichž není ani jedna bohatá, ale zato všechny jsou (poměrně) slušně zajištěny“ (une honnête aisance) (I, 358). Jinými slovy: rozvoj farmářství může zároveň vytvořit vnitřní trh pro kapitalismus. Sismondí byl příliš vzdělaným a svědomitým ekonomem, než aby tento fakt popíral, ale... ale zde autor své výzkumy přerušil a místo pojmu „národ“ obchodního bohatství užívá přímo pojmu „národ“ rolníků. Ve snaze vyhnout se nepřijemnému faktu, který vyvrací jeho maloburžoazní stanovisko, zapomíná dokonce na to, co sám krátce předtím prohlásil: „farmáři“ se vyvinuli z „rolníků“ díky rozvoji obchodního bohatství. „První farmáři,“ pravil Sismondí, „byli prostí oráči... Nepřestávali být rolníky... Nepoužívali téměř nikdy ke spolupráci

nádeníky, ale jen sluhy (čeledny — des domestiques), které si vybírali vždy mezi sobě rovnými a zacházeli s nimi jako se sobě rovnými, jedli s nimi u jednoho stolu... tvořili jednu třídu rolníků“ (I, 221). Celý vtíp je v tom, že tito patriarchální rolníci se svými patriarchálními čeledny jsou autorovi mnohem milejší, a tak se od změn, které v těchto patriarchálních vztazích vyvolal růst „obchodního bohatství“, jednoduše odvrací.

Ale Sismondi to nechce přiznat. Neustále si myslí, že zkoumá zákony obchodního bohatství. Protože už na své výhrady pozapomněl, přímo tvrdí:

„Koncentrací majetku v rukou nevelkého počtu vlastníků *se tedy vnitřní trh stále více zužuje (!)* a průmysl musí stále častěji hledat odbyt na zahraničních trzích, kde ho ohrožují velké otřesy“ (des grandes révolutions) (I, 361). „Proto se vnitřní trh nemůže rozšiřovat jinak než růstem národního blahobytu“ (I, 362). Sismondi má na mysli blahobyt lidu, protože právě přiznal, že je možné dosáhnout „národního“ blahobytu při farmářském způsobu hospodaření.

Jak čtenář vidí, naši narodničtí ekonomové říkají doslova totéž.

Sismondi se k této otázce vrací ještě jednou na konci svého spisu v VII. knize O obyvatelstvu, v kapitole VII. O obyvatelstvu, které se stalo přebytečným v důsledku vynalezení strojů.

„Zavedení systému velkých farem na britském venkově vedlo k zániku třídy rolnických pachtýřů (fermiers pay-sans), kteří sami pracovali a žili více méně poměrně slušně; počet obyvatelstva značně poklesl; ale jeho spotřeba poklesla mnohem více než jeho počet. Nádeníci, kteří vykonávají všechny polní práce a dostávají jen to nejnutnější, nepředstavují pro průmysl ve městech zdaleka takovou podporu (encouragement), jako dříve bohatí rolníci“ (II, 327). „Analogická změna nastala i mezi městským obyvatelstvem... Drobní obchodníci i drobní výrobci mizí a jeden velkopodnikatel jich nahradí několik set. Všichni

dohromady nebyli možná tak bohatí jako on, přesto však byli všichni dohromady lepšími spotřebiteli než on. Jeho blahobyť dává průmyslu mnohem menší podněty než poměrně slušné zajištění stovek hospodářství, která nahradil“ (ib.).

K čemu tedy vede tato Sismondioho teorie o zužování vnitřního trhu za rozvoje kapitalismu? K tomu, že sotva se její autor pokusil podívat na věc přímo, zavrhl analýzu podmínek vlastních kapitalismu (Obchodní bohatství plus velkopodnikání v průmyslu i v zemědělství, protože Sismondi slovo „kapitalismus“ nezná. Totožnost pojmů plně opravňuje použití tohoto slova, takže napříště budeme jednoduše říkat „kapitalismus“) a místo analýzy uplatnil své maloburžoazní hledisko a maloburžoazní utopii. Rozvoj obchodního bohatství, a tedy i konkurence, se nesmí dotknout stejnorodého středního rolnictva s jeho „poměrně slušným zajištěním“ a s jeho patriarchálním poměrem k čeledi.

Toto zbožné přání bylo pochopitelně pro Sismondioho a ostatní romantiky z řad „inteligence“ příznačné, a den ode dne se stále více střeťovalo se skutečností, prohlubující ty rozpory, jejichž hloubku neuměl Sismondi ještě zhodnotit.

Je pochopitelné, že teoretická politická ekonomie, která se ve svém dalším vývoji přimkla ke klasikům*, potvrdila právě to, co chtěl Sismondi popřít: celkový rozvoj kapitalismu a zejména rozvoj farmářství vnitřní trh nezužuje, nýbrž *vytváří*. Rozvoj kapitalismu probíhá současně s rozvojem zbožního hospodářství. Tou měrou, jak domácí výroba ustupuje výrobě pro trh a domácí výrobce ustupuje továrně, se vytváří i trh pro *kapitál*. „Nádeníci“, které vypudila ze zemědělství přeměna „rolníků“ ve „farmáře“, tvoří pracovní síly kapitálu. Farmáři kupují průmyslové výrobky, a to nejen spotřební předměty (které

* Jde o marxismus. (Autorova poznámka k vydání z roku 1908. *Red.*)

dříve vyráběli rolníci doma nebo vesničtí řemeslníci), ale zároveň kupují výrobní nástroje, které se nemohly nezměnit, když drobné zemědělství ustoupilo zemědělské velkovýrobě*. Poslední okolnost je nutné podtrhnout, neboť právě ji Sismondi úplně ignoroval, když na místě, které citujeme, mluví o „spotřebě“ rolníků a farmářů v tom smyslu, jako by existovala jenom *osobní* spotřeba (spotřeba chleba, oděvu atd.), jako by nákup strojů, náradí atd., stavba budov, skladů, továren apod. nebyly rovněž spotřebou, jenže jiného druhu, a to *spotřebou výrobní*, nikoli spotřebou lidí, nýbrž kapitálu. A opět musíme poznamenat, že přesně tutéž chybu, kterou, jak hned uvidíme, Sismondi převzal od Adama Smitha, udělali i naši narodničtí ekonomové.**

II

SISMONDIHO NÁZORY NA NÁRODNÍ DŮCHOD A KAPITÁL

Sismondiho argumentace proti možnosti vzniku kapitalismu a jeho rozvoje tím nekončí. Stejně závěry dělal i ze svého učení o důchodu. Nutno říci, že Sismondi úplně převzal od Adama Smitha pracovní teorii hodnoty a tří druhů důchodu: renty, zisku a mzdy. Někdy se pokouší ještě zobecňovat dva první druhy důchodu proti důchodu třetímu: proto je někdy slučuje a staví do protikladu ke mzdě (I, 104—105); ve vztahu k nim se u něho dokonce vyskytuje slovo *mieux-value* (nadhodnota) (I, 103). Není

* Tak se současně vytvářejí prvky jak kapitálu variabilního („svobodný“ dělník), tak konstantního; ke konstantnímu patří ty výrobní prostředky, od nichž je osvobozován drobný výrobce.

** Efrusi o této části Sismondiho doktríny — o zužování vnitřního trhu následkem rozvoje kapitalismu — nic neříká. Ještě mnohokrát uvidíme, že vynechal právě to, co nejvýrazněji charakterizuje Sismondiho *hledisko* a vztah narodnictví k jeho učení.

však třeba zveličovat význam použití tohoto slova, jak to zřejmě činí Efrusi, když praví, že „Sismondioho teorie je blížká teorii nadhodnoty“ (Russkoje bogatstvo, č. 8, s. 41). Sismondi vlastně neudělal ani krok kupředu oproti A. Smithovi, který také tvrdil, že renta a zisk jsou „srážkou z práce“, částí hodnoty, kterou dělník přidává k výrobku (viz Pojednání o podstatě a původu bohatství, ruský překlad Bibikova, sv. I^[149], kap. VIII Mzda a kap. VI Složky ceny zboží). Dál nedošel ani Sismondi. Ale pokoušel se spojit toto dělení nově vytvářeného produktu na nadhodnotu a mzdu s teorií společenského důchodu, vnitřního trhu a s realizací produktu v kapitalistické společnosti. Tyto pokusy jsou neobyčejně důležité pro hodnocení Sismondioho vědeckého významu a pro ujasnění souvislosti jeho doktríny s doktrínou ruských narodníků. Proto bychom je měli rozebrat podrobněji.

Jestliže Sismondi všude vyzdvihuje otázku důchodu, jeho vztahu k výrobě, ke spotřebě a k obyvatelstvu, měl samozřejmě také rozebrat teoretický základ pojmu „důchod“. Na samém začátku díla opravdu nacházíme tři kapitoly věnované otázce důchodu (I. II, ch. IV—VI). IV. kapitola Jak vzniká důchod z kapitálu pojednává o rozdílu mezi kapitálem a důchodem. Sismondi vykládá tento problém od samého počátku ve vztahu k celé společnosti. Říká: „Protože všichni pracují pro všechny, má produkce všech být spotřebována všemi... Rozdíl mezi kapitálem a důchodem je pro společnost podstatný“ (I, 83). Ale Sismondi cítí, že tento „podstatný“ rozdíl není *pro společnost* tak jednoduchý jako pro jednotlivého podnikatele. Omlouvá se: „Dostáváme se k nejabstraktnější a nejsvícelnější otázce politické ekonomie. Charakter kapitálu a důchodu se v naší představě neustále proplétá: vidíme, že *důchod pro jednoho se stává kapitálem pro druhého*, a jeden a týž předmět dostává při přecházení z jedněch rukou do druhých různé názvy“ (I, 84), tj. jednou se nazývá „kapitálem“, podruhé „důchodem“. „Ale směšovat je,“ tvrdí Sismondi,

„by bylo chybné“ (leur confusion est ruineuse, p. 477). „I když je těžké rozlišovat společenský kapitál a důchod, o to je jejich rozlišení důležitější“ (I, 84).

Čtenář si jistě povšiml, v čem spočívá obtíž, o níž mluví Sismondi: jestliže je pro jednoho podnikatele důchodem jeho zisk vydávaný na ty či ony spotřební předměty*, jestliže je pro jednotlivého dělníka důchodem jeho mzda, je možné spojit tyto důchody, abychom dostali „společenský důchod“? Jak by to pak bylo s těmi kapitalisty a dělníky, kteří vyrábějí např. stroje? Jejich výrobek existuje v takové formě, že se nehodí pro spotřebu (tj. pro spotřebu osobní). Nelze ho počítat k spotřebním předmětům. Tyto výrobky plní funkci kapitálu. Jsou-li tedy *důchodem* pro své výrobce (totiž tou svou částí, z níž se uhrazuje zisk a mzda), stávají se *kapitálem* pro kupující. Jak se vyznat v tomto zmatku, který nedovoluje vymezit pojem společenského důchodu?

Sismondi se tedy k otázce jen přiblížil, ale hned se od ní zase vzdálil a poukázal pouze na její „obtížnost“. Říká přímo, že „se obvykle uznávají tři formy důchodu — renta, zisk a mzda“ (I, 85), a dále reprodukuje, co o každé z nich říká Adam Smith. Otázka rozlišení společenského kapitálu a důchodu zůstala nezodpovězena. V dalším výkladu už Sismondi společenský a individuální důchod tak striktně nerozlišuje. Ale k nevyřešené otázce se ještě jednou vrací. Říká, že podobně jako různé formy důchodu existují rovněž „různé formy bohatství“ (I, 93), a to *fixní kapitál* — stroje, nástroje atd., *oběžný kapitál* — na rozdíl od předchozího rychle spotřebováváný a měnící svou formu (osivo, suroviny, mzda) a konečně *důchod z kapitálu* — spotřebováváný bez reprodukce. Pro nás přitom není důležité, že Sismondi opakuje všechny Smithovy chyby v učení o fixním a oběžném kapitálu, že kategorie patřící k procesu oběhu směšuje s kategoriemi vyplývajícími z procesu výroby (konstantní a variabilní kapitál). Nás zajímá Sis-

* Přesněji: ta *část* zisku, která se neakumuluje.

mondioho učení o důchodu. A pokud jde o tuto otázku, vyvozuje z právě uvedeného rozdělení tří forem bohatství toto:

„Musíme podotknout, že tyto tři formy bohatství jsou stejně spotřebovány: protože všechno, co bylo vyrobeno, má pro člověka hodnotu jen potud, pokud slouží jeho potřebám, a tyto potřeby jsou uspokojovány jenom spotřebou. Ale fixní kapitál slouží nepřímou (d'une manière indirecte); spotřebovává se pomalu a pomáhá člověku v reprodukci toho, co slouží jeho spotřebě“ (I, 94—95), kdežto oběžný kapitál (Sismondí jej ztotožňuje s variabilním) se mění ve „spotřební fond dělníka“ (I, 95). Z toho tedy vyplývá, že *společenská spotřeba* má proti individuální dvě formy, které se od sebe velmi podstatně liší. Nejde pochopitelně o to, že fixní kapitál je spotřebováván pomalu, nýbrž o to, že je spotřebováván, aniž vytváří pro některou společenskou třídu *důchod* (spotřební fond), nespoteřbovávají jej tedy jednotlivci, ale spotřebovává se ve výrobě. To Sismondí nebere v úvahu. Protože však cítí, že se při hledání rozdílu mezi společenským kapitálem a důchodem dostal opět na scesti*, bezmocně prohlašuje: „Tento pohyb bohatství je tak abstraktní a jeho přesné pochopení (pour le bien saisir) vyžaduje tak intenzivní pozornost, že považujeme za užitečné uvést nejjednodušší příklad“ (I, 95). A příklad si bere skutečně „nejjednodušší“: osamocené žijící farmář (un fermier solitaire) sklídl sto pytlů pšenice; část spotřeboval sám, část vydal za osev a část na spotřebu najatých dělníků. Příští rok sklídí již dvě stě pytlů. Kdo je spotřebuje? Farmářova rodina tak rychle neroste. Na tomto (nanejvýš nepodařeném) příkladu Sismondí ukazuje rozdíl mezi kapitálem fixním (osivo) a oběžným (mzda) a mezi fondem spotřeby farmáře. Říká:

* Konkrétně: Sismondí teď jen oddělil *kapitál* od *důchodu*. První slouží výrobě a druhý spotřebě. Ale vždyť se mluví o společnosti. A společnost „spotřebovává“ i fixní kapitál. Uvedené rozlišení padá a společenskohospodářský proces měnící „kapitál jednoho“ v „důchod druhého“ zůstává nevyjasněn.

„Rozlišili jsme tři druhy bohatství v jedné rodině; prozkoumejme teď každý z těchto druhů ve vztahu k celému národu a poznáme, jak z tohoto rozdělení může vzniknout národní důchod“ (I, 97). Ale dále mluví jen o tom, že i ve společnosti je nezbytné reprodukovat tyto tři druhy bohatství: fixní kapitál (Sismondi současně zdůrazňuje, že na něj je nutné vynaložit určité množství práce; nevysvětluje však, jakým způsobem se fixní kapitál mění ve spotřební předměty nezbytné pro kapitalisty i dělníky zaměstnané touto výrobou); dále suroviny (zde je Sismondi uvádí zvlášť); potom obživa dělníků a zisk kapitalistů. To je celý obsah IV. kapitoly. Jak je vidět, otázka národního důchodu zůstala otevřená a Sismondi nejenže nevyřešil otázku rozdělování, ale ani *pojmem* důchodu. Na teoreticky nesmírně závažný fakt, týkající se nezbytnosti reprodukovat i fixní kapitál společnosti, okamžitě zapomíná a v další kapitole, když mluví o „rozdělování národního důchodu mezi různé třídy občanů“ (kap. V), přímo mluví o třech formách důchodu, slučuje rentu a zisk a prohlašuje, že národní důchod se skládá ze dvou složek: ze zisku plynoucího z bohatství (tj. renta a zisk ve vlastním smyslu) a z existenčních prostředků dělníků (I, 104—105). A k tomu ještě prohlašuje:

„Stejně tak roční výroba, neboli výsledek všech prací, které národ vykonal v průběhu roku, se skládá ze dvou částí: jedna... je — zisk plynoucí z bohatství; druhá — schopnost pracovat (la puissance de travailler), o níž se předpokládá, že se rovná té části bohatství, za kterou se směňuje, neboli existenčním prostředkům pracujících tříd.“ „A tak se národní důchod a roční výroba navzájem vyrovnávají a stávají se rovnocennými veličinami. Veškerá roční výroba je spotřebována v průběhu roku, ale zčásti dělníky, kteří tím, že ji směňují za svou práci, mění ji v kapitál a reprodukují ji; zčásti kapitalisty, kteří ji směňují za svůj důchod a ničí ji“ (I, 105).

A tak Sismondi otázku rozlišení národního kapitálu

a důchodu, o jejíž nesporné důležitosti a obtížnosti byl plně přesvědčen, zkrátka a dobře nechal bez povšimnutí a docela zapomněl, co řekl na jedné z předešlých stránek! Už ani nepozoruje, že když pomine tuto otázku, dostane se do úplně nesmyslné situace; neboť jakým způsobem může být veškerá roční výroba spotřebována dělníky i kapitalisty ve formě důchodu, když je k výrobě zapotřebí kapitálu, je zapotřebí — abychom se vyjádřili přesněji — výrobních prostředků a nástrojů. Musí se vyrobit — a také se každý rok vyrábět (jak to tu sám Sismondi přiznal). A tu se veškeré výrobní prostředky, suroviny atd. najednou neberou v úvahu a „obtížná“ otázka rozlišení kapitálu a důchodu je řešena neopodstatněným tvrzením, že roční výroba se rovná národnímu důchodu.

Tuto teorii, že veškerá výroba kapitalistické společnosti se skládá ze dvou částí, z části dělnické (mzda, neboli variabilní kapitál podle tehdejší terminologie) a z části kapitalistické (nadhodnota), nelze spojovat se Sismondim. Není jejím autorem. Převzal ji od Adama Smitha a dokonce se přitom vrátil o několik kroků zpět. Celá pozdější politická ekonomie (Ricardo, Mill, Proudhon, Rodbertus) opakovala tuto chybu, kterou odhalil teprve autor Kapitálu v 3. oddílu II. dílu. Podstatu jeho názorů vyložíme později.* Teď si všimněme, že tuto chybu opakují i naši národní ekonomové. Je zvláště zajímavé porovnat tyto ekonomy se Sismondim, protože z této chybné teorie dělají *stejně závěry, jaké udělal i sám Sismondi***, a to: závěr o nemožnosti realizace nadhodnoty v kapitalistické společnosti; o nemožnosti rozvoje společenského bohatství; o nutnosti uchýlovat se k zahraničnímu trhu *v důsledku toho*, že není možné realizovat nadhodnotu uvnitř země; a konečně o krizích, zdánlivě vyvolávaných právě touto nemožností realizovat výrobek ve spotřebě dělníků a kapitalistů.

* Viz tento svazek, s. 148—152. *Red.*

** A kterých se moudře vyvarovali ostatní ekonomové opakující chybu A. Smitha.

III

SISMONDIHO ZÁVĚRY Z CHYBNÉHO UČENÍ O DVOU ČÁSTECH ROČNÍ VÝROBY V KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

Aby si mohl čtenář představit Sismondiho doktrínu jako celek, vyložíme nejprve jeho nejdůležitější závěry z této teorie, a potom opravíme jeho základní chybu podle Marxova Kapitálu.

Z této chybné teorie Adama Smitha Sismondi vyvozuje především to, že výroba má odpovídat spotřebě, že výroba je určována důchodem. Podrobnému rozšvycování této „pravdy“ (která svědčí o tom, že charakter kapitalistické výroby vůbec nepochopil) je věnována celá následující VI. kapitola Vzájemné určování výroby spotřebou a nákladů důchodem. Sismondi přímo přenáší na kapitalistickou společnost morálku spořivého rolníka a opravdu si myslí, že tím Smithovo učení opravil. Na samém začátku díla, v úvodní části (kn. I, Dějiny vědy) mluví o Adamu Smithovi a prohlašuje, že „doplňuje“ Smitha tezí, že „spotřeba je jediným cílem akumulace“ (I, 51). Říká: „Spotřeba určuje reprodukci“ (I, 119—120), „národní výdaje musí regulovat národní důchod“ (I, 113), taková a podobná tvrzení zpestřují celé dílo. S tím bezprostředně souvisí ještě dva charakteristické rysy Sismondiho doktríny: za prvé nevěří v rozvoj kapitalismu, nechápe, že za kapitalismu neustále narůstají výrobní síly, popírá možnost tohoto růstu — přesně tak, jak tomu „učí“ také ruští romantikové, že kapitalismus vede k mrhání prací apod.

„Ti, kdo volají po omezené výrobě, se dopouštějí chyby,“ praví Sismondi (I, 121). Převaha výroby nad důchodem vyvolává nadvýrobu (I, 106). Růst bohatství je prospěšný jen tehdy, „je-li postupný, je-li úměrný sám sobě, jestliže ani jedna z jeho složek se nerozvíjí neúměrně rychle“ (I, 409). Dobrák Sismondi myslí, že „nepropor-

cionální“ rozvoj není rozvojem (jak se domnívají i naši narodníci), že tato neproporcionálnost není zákonem daného společenskoeconomického zřízení a jeho vývoje, ale „chybou“ zákonodárce apod., že evropské vlády mechanicky napodobují Anglii, která se dala nesprávnou cestou*. Sismondi naprosto odmítá tezi, kterou vyslovili klasikové a kterou beze zbytku přijala teorie Marxova, a to, že kapitalismus rozvíjí výrobní síly. Navíc Sismondi dochází k tomu, že každou akumulaci považuje za uskutečnitelnou jen „postupně“ a není vůbec s to vysvětlit proces akumulace. To je druhý nanejvýš charakteristický rys jeho názorů. Jeho úvahy o akumulaci jsou velmi kuriózní:

„Nakonec se celková výroba daného roku vždy směňuje jen za celkovou výrobu předešlého roku“ (I, 121). Tady už akumulaci úplně popírá: Z toho vyplývá, že za kapitalismu se společenské bohatství nemůže rozrůstat. Ruského čtenáře toto tvrzení příliš nepřekvapí, protože totéž slyšel i od pánů V. V. a N. -ona. Ale Sismondi byl přece jen žákem Smithovým. Cítí, že už říká úplný nesmysl, a chce se opravit.

Pokračuje: „Jestliže výroba vzrůstá postupně, pak směna za každý rok způsobuje každoročně jen nepatrnou ztrátu (une petite perte), současně však zlepšuje podmínky pro budoucnost (en même temps qu'elle bonifie la condition future). Jestliže je tato ztráta malá a je dobře rozdělena, přijme ji každý klidně... Jestliže vzniká značný nesoulad mezi novou a předchozí výrobou, kapitály zanikají (sont entamés), dochází k ožebračování a národ nejde kupředu, ale zpět“ (I, 121). Je těžké formulovat základní tezi romantismu a maloburžoazního názoru na kapitalismus přesněji a výstižněji, než to učinil v citované tirádě Sismondi. Čím rychleji postupuje akumulace, tj. převaha výroby nad spotřebou, tím lépe, učili klasikové, kteří i když se

* Viz např. II, 456—457 a mnohá další místa. Ještě z nich uvedeme příklady a čtenář uvidí, že ani způsob vyjadřování našich romantiků, jako je pan N. -on, se v ničem od Sismondího neliší.

nevyznali v procesu společenské tvorby kapitálu a nebyli s to vyhnout se chybě Adama Smitha, tvrdícího, že společenský produkt se skládá ze dvou částí, přece jen vyslovili naprosto oprávněnou tezi, že výroba si sama vytváří trh, sama určuje spotřebu. A my víme, že tento názor na akumulaci přejal od klasiků do své teorie i Marx a přiznal, že čím rychleji vzrůstá bohatství, tím více se rozvíjejí produktivní síly práce a stupňuje její zespolečenštění, *tím je lepší postavení dělníka*, nakolik vůbec může v daném společenském řádu lepší být. Romantici tvrdí pravý opak a vkládají veškeré své naděje právě do pomalého rozvoje kapitalismu, volají po jeho *zpomalení*.

Z nepochopení faktu, že výroba si vytváří trh, vyplývá dále učení o nemožnosti realizovat nadhodnotu. „Z reprodukce plyne důchod, ale *výroba sama o sobě ještě není důchod*: dostává se jí tohoto názvu (ce nom! A tak tedy se výroba, tj. produkt, liší od důchodu jen slovem!), stává se jím teprve tehdy (elle n'opère comme tel), když byla realizována, tehdy, když každá vyrobená věc našla spotřebitele, který ji potřeboval nebo po ní toužil“ (qui en avait le besoin ou le désir) (I, 121). A tak ze ztotožňování důchodu s „výrobou“ (tj. se vším, co bylo vyrobeno) vyplývá ztotožňování realizace s *osobní* spotřebou. Na to, že realizace takových produktů, jako je železo, uhlí, stroje atd., veškerých výrobních prostředků probíhá jinak, Sismondi zase zapomněl, ačkoli už jednou k tomu dospěl. Ze ztotožňování realizace a *osobní* spotřeby vyplývá přirozeně teorie, že kapitalisté nemohou realizovat právě *nadhodnotu*, protože ze dvou částí společenského produktu realizují mzdu svou spotřebou dělníci. A Sismondi skutečně došel k tomuto závěru (který později podrobněji rozvinul Proudhon a který neustále opakují naši narodníci). V polemice s McCullochem poukazuje Sismondi právě na to, že prý McCulloch (když interpretuje Ricarda) nevysvětluje, jak se realizuje zisk. McCulloch tvrdil, že při dělbě společenské práce je jedna výroba trhem pro druhou: výrobci

obilí realizují zboží v produktu výrobců oděvů a naopak.* „Autor předpokládá,“ říká Sismondi, „práci bez zisku (un travail sans bénéfice), reprodukci, která kryje jen spotřebu *dělníků*“ (II, 384, podtrženo Sismondim)... „neponechává podnikateli adny podíl“... „my zkoumáme, co se stane s ast výroby dělníků, kter pevysuje jejich spotřebu“ (ib.). A tak už tento první romantik pesn definuje tezi, že kapitalist nemohou realizovat *nadhodnotu*. Z tohoto tvrzení vyplývá pro Sismondiho další závěr — opět zcela totony s narodniky — e už *samy podmínky realizace si za kapitalismu vynucují zahraniční trh*. „Protože prce sama o sobě tvor důležitou souast důchodu, není mon snižovat poptávku po prci, aniž národ chudne. A proto výhody oekvan od objeven nových výrobních metod se tmr vdy týkají *zahraničního obchodu*“ (I, 345). „Národu, kter jako první něco objeví, se za nějakou dobu podar rozrt svůj trh podle toho, kolik lidí se s kadm novm vynálezem uvolní. Ihned je využije ke zvysen množství výrobních, kter jeho vynález umonuje vyrábět levněji. Ale nakonec přijde doba, kdy veker civilizovan svět vytvor jeden trh a kdy nebude možné v adnm novm nrod získat nov kupce. Poptávka na svtovm trhu bude pak neměnnou veličinou (précise), o kterou budou navzájem soupeřit rzn národy s vysplm prmyslem. Jestliže jeden vyrobí více výrobních, půjde to na úkor druhého. Celkov prodej me zvyt jen vzestup vseobecnho blahobytu, neboli to, že zboží, které bylo dostupn výhradně bohatm, se stane součastí spotreby chudých“ (II, 316). tenr vidí, že Sismondi hls prv tu doktrínu,

* Viz dodatek v Nouveaux principes, 2. vyd., sv. II: Eclaircissements relatifs  la balance des consommations avec les productions (Vysvětlivky k bilanci spotreby a výroby — *Red.*), v nichž Sismondi překládá a kritizuje stať Ricardova aka (McCullocha), otitenou v časopise Edinburgh Review [194] pod titulem Zkoumání otázky, zda zároveň se schopnst výroby vzrůstá vdy schopnost spotreby ve spolenosti⁴⁸.

kterou si tak dobře osvojili naši romantici: *východiskem z obtíží* při realizaci produktu a zejména nadhodnoty je zahraniční trh.

Z téže doktríny o totožnosti národního důchodu a národní výroby vyplynulo nakonec Sismondihovo učení o krizích. Po tom, co jsme už vyložili, není asi nutné uvádět citáty z nesčetných míst Sismondihova spisu věnovaných této otázce. Z jeho učení o nutnosti přizpůsobit výrobu důchodu vyplynul názor, že krize je výsledkem porušení tohoto souladu, výsledkem nadměrné výroby, která předstihla spotřebu. Z uvedeného citátu je jasné, že Sismondi právě tento nesoulad mezi výrobou a spotřebou považoval za základní příčinu krizí a na první místo kladl nedostatečnou spotřebu lidu, dělníků. Proto je Sismondihova teorie krizí (převzal ji také Rodbertus) známa v ekonomické vědě jako vzor teorií, které vyvozují krize z nedostatečné spotřeby (Unterkonsumption).

IV

V ČEM SE MÝLÍ

TEORIE ADAMA SMITHA A SISMONDIHO O NÁRODNÍM DŮCHODU?

V čem tkví základní chyba Sismondihova, která vedla ke všem těmto závěrům?

Celou svou teorii o národním důchodu a jeho rozdělení na dvě části (část dělnickou a část kapitalistickou) převzal Sismondi od Adama Smitha. Sismondi nejenže k jeho tvrzením nedodal nic nového, ale udělal dokonce krok zpět, nevzal v úvahu pokus Adama Smitha (byť i nepodařený) dokázat tuto představu teoreticky. Sismondi jako by nepozoroval rozpor, do něhož se tato teorie dostala vzhledem k učení o výrobě vůbec. Podle teorie, jež vyvozuje hodnotu z práce, tvoří ve skutečnosti hodnotu jednotlivého výrobku tři části: část, která kryje náklady na suroviny

a pracovní nástroje (konstantní kapitál), část, která kryje náklady na mzdy čili na obživu dělníků (variabilní kapitál), a „nadhodnota“ (u Sismondihovo *mieux-value*). Tento Smithův rozbor hodnoty jednotlivého výrobku se opakuje i u Sismondihovo. Vzniká otázka, jak je možné, že se *společenský* produkt jako souhrn *jednotlivých* výrobků skládá jenom ze dvou posledních částí? Kam se poděla první část — konstantní kapitál? Jak jsme viděli, Sismondi chodil kolem této otázky jako kolem horké kaše, ale teprve Adam Smith na ni odpověděl. Dokazoval, že tato část existuje samostatně jen v jednotlivém výrobku. Jestliže tedy zkoumáme celý společenský produkt, rozpadá se tato část zase na mzdu a nadhodnotu — právě těch kapitalistů, kteří vytvářejí konstantní kapitál.

Svou odpovědí však Adam Smith nevysvětlil, proč při daném rozložení hodnoty konstantního kapitálu, např. strojů, nevzal v úvahu zase konstantní kapitál, tj. v našem případě železo, z něhož jsou vyrobeny stroje, použité nástroje atd.? Jestliže je v hodnotě každého výrobku obsažena část vynaložená na konstantní kapitál (a to uznávají všichni ekonomové), pak by její vyloučení z kterékoli oblasti společenské výroby bylo zřejmou svévolí. „Když Adam Smith prohlašuje, že se samy výrobní prostředky rozpadají na mzdu a zisk, zapomíná dodat“ (praví autor Kapitálu): „a na *onen konstantní kapitál*, který se spotřebovává na jejich výrobu. Smith nás jednoduše posílá od Pontia k Pilátovi⁴⁹, odkazuje nás od jednoho výrobního odvětví k druhému a od druhého zase ke třetímu“⁵⁰ a nepozoruje, že otázka se tímto odsunováním nijak nemění. Tato Smithova odpověď (kterou přijala veškerá pozdější předmarxovská politická ekonomie) — je prostě uhýbání před úkolem, výmluva na problémy. Ty zde opravdu existují. Tkví v tom, že pojem kapitálu a důchodu nelze mechanicky přenášet z individuálního výrobku na produkt společenský. Ekonomové to uznávají, když říkají, že se ze společenského hlediska „kapitál pro jednoho stává důcho-

dem pro druhého“ (viz výše u Sismondiho). Ale tato fráze problém jenom *formuluje*, ale neřeší jej*.

Řešení spočívá v tom, že ze společenského hlediska už nelze mluvit při posuzování této otázky o výrobcích všeobecně, bez ohledu na jejich materiální formu. Ve skutečnosti jde o společenský důchod, tj. o produkt použitý ke spotřebě. Ale každý výrobek přece nelze spotřebovat ve smyslu *osobní spotřeby*: stroje, uhlí, železo a podobné předměty se nespotřebovávají individuálně, nýbrž ve výrobě. Z hlediska jednotlivého podnikatele bylo toto rozlišení zbytečné: jestliže jsme prohlašovali, že dělníci spotřebovávají variabilní kapitál, měli jsme na mysli, že na trhu směňují spotřební předměty za peníze, které obdrželi kapitalisté za stroje vyrobené dělníky a které dělníkům vyplatili. Tato směna strojů za chléb nás teď nezajímá. Ale ze společenského hlediska *se* už nelze o této směně jen *dohadovat*: nemůžeme říci, že celá třída kapitalistů vyrábějících stroje, železo atd. je prodává a tím je realizuje. Otázka je zde právě v tom, *jak* probíhá realizace, tj. nahrazování všech částí společenského produktu. Proto výchozím bodem při posuzování společenského kapitálu a důchodu — neboli, což je totéž, realizace produktu v kapitalistické společnosti — musí být rozlišení dvou zcela odlišných druhů společenského produktu: *výrobních prostředků* a *spotřebních předmětů*. První mohou být spotřebovány pouze ve výrobě, a druhé jen individuálně. První mohou sloužit *jenom* jako kapitál, druhé se musí stát důchodem, tj. pohlť je spotřeba dělníků a kapitalistů. První případnou pouze kapitalistům, druhé se dělí mezi dělníky a kapitalisty.

Jakmile jsme si osvojili toto rozdělení a opravili chybu Adama Smitha, který vyloučil ze společenského produktu jeho konstantní část (tj. část nahrazující konstantní kapi-

* Uvádíme zde pouze *jádro* nové teorie podávající toto řešení a vyměňujeme si, že ji na jiném místě vyložíme podrobněji. Viz Kapitál, II. díl, 3. oddíl. [215]⁵¹ Red. (Podrobnější výklad viz ve Vývoji kapitalismu, kap. I. [48]⁵².)

tál) — je už otázka realizace produktu v kapitalistické společnosti jasná. Nelze pochopitelně mluvit o realizaci mzdy na základě spotřeby dělníků, nýbrž o realizaci nadhodnoty na základě spotřeby kapitalistů, a *tím to končí*.^{*} Dělníci mohou spotřebovat mzdu a kapitalisté nadhodnotu jen tehdy, když je produkt spotřebním předmětem, tj. jen v jedné skupině společenské výroby. „Spotřebovat“ produkt, který je výrobním prostředkem, nemohou: *je nutné jej směniti za spotřební předměty*. Ale za jakou část (podle hodnoty) spotřebních předmětů mohou svůj produkt směniti? Zřejmě jenom za *konstantní část* (konstantní kapitál), neboť druhé dvě části tvoří spotřební fond dělníků a kapitalistů vyrábějících spotřební předměty. Tato směna tím, že realizuje nadhodnotu a mzdu ve výrobě produkující výrobní prostředky, současně realizuje konstantní kapitál ve výrobě produkující spotřební předměty. Ve skutečnosti u kapitalisty vyrábějícího řekněme cukr ta část produktu, která se má vynaložit na konstantní kapitál (tj. suroviny, pomocné prostředky, stroje, budovy apod.) existuje v podobě cukru. Aby bylo možno realizovat tuto část, je nutné dostat místo tohoto spotřebního předmětu odpovídající *výrobní prostředky*. Realizace této části bude tedy záležet ve směně *spotřebního předmětu za výrobní prostředky*. Zůstává ještě neobjasněna realizace jedné části společenského produktu, a to konstantního kapitálu ve skupině vyrábějící výrobní prostředky. Realizuje se z jedné části tím, že část výrobku ve své naturální formě vstupuje znovu do výroby (např. část dobývaného uhlí se znovu vynakládá na těžbu uhlí;

^{*} Zcela stejně uvažují také naši narodničtí ekonomové pánové V. V. a N. -on. Úmyslně jsme se zdrželi zvláště podrobně u Sismondioho omylu v otázce výrobní a osobní spotřeby, spotřebních předmětů a výrobních prostředků (A. Smith se k jejich rozlišení přiblížil ještě více než Sismondi). Chtěli jsme čtenáři ukázat, že *klasičtí* představitelé chybné teorie *cítili* její neuspokojivost, postřehli v ní rozpor a pokoušeli se z něho dostat. Ale naši „samorostlí“ teoretikové nejenže nic nevidí a necítí, dokonce neznají ani teorii, ani historii otázky, o níž jen vedou nekonečné řeči.

zrno, které sklídí farmář, se zase vysévá atd.); z druhé části se pak realizuje směnou mezi jednotlivými kapitalisty téže skupiny: např. při výrobě železa je nezbytné uhlí a při těžbě uhlí je nezbytné železo. Kapitalisté vyrábějící oba produkty realizují tedy na základě vzájemné směny tu část výrobků, která se vynakládá na jejich konstantní kapitál.

Tato analýza (a znovu opakujeme, že jsme ji vložili z výše uvedených důvodů co nejstručněji) rozřešila nesnáz, kterou si uvědomovali všichni ekonomové a kterou vyjadřovali větou: „Co je pro jednoho kapitál, je pro druhého důchod.“ Tato analýza ukázala, jak nesprávné bylo redukovat společenskou výrobu jen na osobní spotřebu.

Nyní můžeme přistoupit k rozboru závěrů, ke kterým dospěl na základě chybné teorie Sismondi (a ostatní romantici). Nejprve však uvedeme, jaký názor si na Sismondiho udělal autor zmíněné analýzy po velmi podrobném a všestranném rozboru teorie Adama Smitha, kterou Sismondi ani v nejmenším nedoplnil a z níž vynechal jen Smithův pokus ospravedlnit své rozpory:

„Sismondi, který se moří zvláště s otázkou poměru kapitálu a důchodu a dělá fakticky ze zvláštní formulace tohoto poměru *differentia specifica** svých *Nouveaux principes*, nepronesl *jediné* (podtrženo autorem) vědecké slovo, nepřispěl ani atomem k objasnění problému“ (Das Kapital, II, S. 385, 1-te Auflage⁵³).

V

AKUMULACE

V KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

První nesprávný závěr z chybné teorie se týká akumulace. Sismondi vůbec nepochopil kapitalistickou akumulaci

* — osobitý znak. *Red.*

a v prudkém sporu, který vedl o této otázce s Ricardem, se v podstatě ukázalo, že pravda je na straně Ricardově. Ricardo tvrdil, že výroba si sama vytváří trh, kdežto Sismondi to popíral a na tomto popírání založil svou teorii krizí. Ani Ricardo nedokázal ovšem opravit výše uvedenou základní Smithovu chybu a neuměl proto ani vyřešit otázku poměru společenského kapitálu k důchodu a otázku realizace produktu (Ricardo si takové otázky ani nekladl), ale instinktivně charakterizoval samu podstatu buržoazního způsobu výroby a konstatoval zcela nesporný fakt, že akumulace je přebytek výroby nad důchodem. Z hlediska nejnovější analýzy je to skutečně tak. Výroba si vytváří trh opravdu sama: pro výrobu jsou nezbytné výrobní prostředky a ty tvoří zvláštní sféru společenské výroby, jež zaměstnává určitou část dělníků produkujících určitý výrobek, který se realizuje zčásti přímo uvnitř této sféry, zčásti směnou s jinou sférou — výrobou spotřebních předmětů. Akumulace je skutečně přebytek výroby nad důchodem (nad spotřebními předměty). K rozšíření výroby (k „akumulaci“ v kategorickém významu termínu) je nezbytné vyrobít nejdříve výrobní prostředky*, ale k tomu je ovšem nutné rozšířit sféru společenské výroby produkující výrobní prostředky a *zapojit do ní* dělníky, kteří už předem *určují poptávku i po spotřebních předmětech*. „Spotřeba“ se tedy rozvíjí *teprve po* „akumulaci“, *teprve po* „výrobě“ — i když se to zdá divné, ale jinak to v kapitalistické společnosti ani být nemůže. Tyto dvě skupiny kapitalistické výroby se nemusí vyvíjet rovnoměrně, vyvíjejí se naopak nutně nerovnoměrně. Zákon vývoje kapitálu tkví nepochybně v tom, že konstantní kapitál vzrůstá rychleji než variabilní, tj. že se stále větší a větší část nově vytvářených kapitálů obrací k té skupině společenského

* Připomínáme čtenáři, jak k otázce přistoupil Sismondi, který předně vyčlenil výrobní prostředky pro jednotlivou rodinu a pokusil se aplikovat toto rozdělení na společnost. Přesněji řečeno „přišel na to“ Smith, a ne Sismondi, který jeho pojetí pouze reprodukuje.

hospodářství, jež produkuje výrobní prostředky. Tato sféra tedy nutně roste rychleji než ta, která produkuje spotřební předměty, tj. děje se právě to, co prohlásil Sismondi za „nemožné“, „nebezpečné“ atd. Podíl výroby produktů osobní spotřeby v celkové kapitalistické výrobě tedy neustále klesá. A to přesně odpovídá historickému „poslání“ kapitalismu a jeho specifické sociální struktuře: první spočívá především v rozvoji výrobních sil společnosti (výroba pro výrobu); druhé vylučuje jejich využití obyvatelstvem.

Nyní můžeme zcela jednoznačně zhodnotit Sismondihovo stanovisko k akumulaci. Jeho tvrzení, že *rychlá* akumulace vede k pohromám, jsou naprosto mylná a vyplývají jen z nepochopení akumulace, stejně tak jako mnohokrát opakovaná prohlášení a požadavky, aby výroba nepředbíhala spotřebu, neboť spotřeba určuje výrobu. Ve skutečnosti probíhá všechno právě naopak. Sismondi se staví zády ke skutečnosti v její zvláštní, historicky určené formě, protože si plete analýzu s maloburžoazní morálkou. Zvlášť kuriózně působí Sismondihovy pokusy maskovat tuto morálku „vědeckou“ formulí. „Pánové Say a Ricardo,“ praví v předmluvě k druhému vydání *Nouveaux principes*, „dospěli k doktríně... že hranice spotřeby určuje především výroba, i když je omezena důchodem... Měli by upozornit výrobce, aby počítali jen se spotřebiteli, kteří mají důchod“ (I, XIII)*. Taková naivita vyvolává v dnešní době jen úsměv. Ale cožpak podobné věci nezaplňují články našich dnešních romantiků, jako jsou pánové V. V. a N. -on? „Jen ať bankovní podnikatelé dobře rozváží“... najde-li se trh pro zboží? (II, 101—102). „Jestliže považují růst bohatství za cíl společnosti — pak budou vždy ochotní obětovat cíl prostředkům“ (II, 140). „Nebudeme-li čekat

* Nová teorie se v této otázce jak známo shoduje (vytváří si výroba sama trh?) s klasiky, kteří na ni odpovídají kladně *na rozdíl* od romantismu, který na ni odpovídá záporně. „*Skutečnou hranici* kapitalistické výroby je *sám kapitál*“ (Das Kapital, III, I, S. 231^[218] 54).

na impuls od poptávky práce (tj. impuls výrobě ve formě poptávky dělníků po výrobku) a budeme si myslet, že ho dá předchozí výroba, způsobíme tím téměř totéž, co bychom způsobili, kdybychom u hodinek místo kolečka s řetízkem (la roue qui porte la chaînette) otočili zpět jiným kolečkem, rozbili bychom tím a zastavili celý mechanismus“ (II, 454). To říká Sismondi. Teď si poslechněme pana Nikolaje -ona. „Pustili jsme ze zřetele, na čí účet k takovému vývoji (tj. k vývoji kapitalismu) dochází, zapomněli jsme i na účel každé výroby... omyl krajně zhoubný...“ (N. -on, Studie o našem poreformním společenském hospodářství, 298^[18]). Oba autoři mluví o kapitalismu, o kapitalistických zemích; oba dokazují, že podstatu kapitalistické akumulace vůbec nepochopili. Ale pomyslel by si někdo, že N. -on to píše o 70 let později než Sismondi?

Jak souvisí nepochopení kapitalistické akumulace s nesprávným redukováním veškeré výroby na výrobu spotřebních předmětů, ukazuje názorně jeden příklad, který Sismondi uvádí v VIII. kapitole Výsledky boje za zlevnění výroby (kniha IV O obchodním bohatství).

„Dejme tomu,“ praví Sismondi, „že majitel manufaktury má oběžný kapitál 100 000 franků, který mu vynáší 15 000, z nichž 6000 tvoří úrok z kapitálu a vrací se kapitalistovi a 9000 tvoří továrníkům podnikatelský zisk. Dejme tomu, že zaměstnává 100 dělníků, jejichž mzda činí 30 000 franků. Dále se může zvětšit kapitál a rozšířit výroba („akumulace“). Místo 100 000 franků bude kapitál představovat 200 000 franků vložených do fixního kapitálu a 200 000 do oběžného, celkem 400 000 franků; zisk a úrok se rovná 32 000 + 16 000 franků, protože úrok klesl ze 6 % na 4 %. Počet dělníků vzrostl na dvojnásobek, ale mzda se snížila z 300 franků na 200 franků, činí tedy celkem 40 000 franků. Výroba tak vzrostla čtyřikrát.“* A Sismondi

* „Prvním výsledkem konkurence,“ říká Sismondi, „je snížení mzdy a současné zvýšení počtu dělníků“ (I, 403). Nebudeme se zde zdržovat s nesprávným Sismondihovým odhadem: počítá např., že zisk bude činit

shrnuje: „důchod“ nebo-li „spotřeba“ činily na začátku 45 000 franků (30 000 mzda + 6000 úrok + 9000 zisk), ale nyní už to je 88 000 franků (40 000 mzda + 16 000 úrok + 32 000 zisk). „Výroba vzrostla na čtyřnásobek,“ — říká Sismondi, „kdežto spotřeba se ani nezdvojnásobila. Není nutné počítat se spotřebou těch dělníků, kteří vyrobili stroje. Je kryta 200 000 franky, které na ni byly vynaloženy; tvoří už část rozpočtu jiné manufaktury, kde vznikne stejná situace“ (I, 405—406).

Sismondioho výpočet dokazuje pokles důchodu při růstu výroby. To je nesporný fakt. Sismondimu však uniklo, že svým příkladem potírá vlastní teorii realizace produktu v kapitalistické společnosti. Kuriózní je jeho poznámka, že se spotřebou dělníků vyrábějících stroje „není nutné počítat“. Pročpak? Za prvé proto, že je kryta 200 000 franky. To znamená, že kapitál se přesunul do oblasti vyrábějící výrobní prostředky, což Sismondi nezpozoroval. Znamená to, že „vnitřní trh“, o jehož „zúžení“ Sismondi mluvil, se neomezuje na spotřební předměty, ale zahrnuje i výrobní prostředky. Vždyť tyto výrobní prostředky tvoří zvláštní produkt, jehož „realizace“ spočívá *ne v osobní spotřebě*; čím rychleji probíhá akumulace, tím výrazněji se rozvíjí ta oblast kapitalistické výroby, která neprodukuje výrobky pro osobní, nýbrž pro výrobní spotřebu. Za druhé — odpovídá Sismondi — u dělníků druhé manufaktury zjišťujeme stejnou situaci (où les mêmes faits pourront se représenter). Jak vidíte, je to opakování smithovského posílání čtenáře od „Pontia k Pilátovi“. Ale vždyť v této „druhé manufaktuře“ se také spotřebovává *konstantní kapitál* a jeho výroba rovněž vytváří trh pro tu

8 % z fixního kapitálu a 8 % z oběžného, že počet dělníků stoupne úměrně ke zvýšenému oběžnému kapitálu (který není s to správně oddělit od kapitálu variabilního), že fixní kapitál plně přechází do ceny výrobku. To vše není v daném případě důležité, neboť závěr je správný: zmenšení podílu variabilního kapitálu v celkovém složení kapitálu jako nutný rezultat akumulace.

skupinu kapitalistické produkce, která zhotovuje výrobní prostředky! Ať tuto otázku jakkoli přesouvali z jednoho kapitalisty na druhého, z druhého na třetího, uvedená skupina tím nezmizí a „vnitřní trh“ se nezredukuje na pouhé spotřební předměty. Když tedy Sismondi tvrdí, že „tento výpočet vyvrací... jeden ze základních axiomů politické ekonomie, že nejsvobodnější konkurence určuje nejvýhodnější rozvoj průmyslu“ (I, 407), nepozoruje, že „tento výpočet“ vyvrací i jeho samého. Zůstává nesporným faktem, že zavádění strojů vytlačuje dělníky a tím zhoršuje jejich postavení. Zásluha Sismondihovo spočívá v tom, že na to jako jeden z prvních poukázal. To však nic nemění na faktu, že jeho teorie akumulace a vnitřního trhu je zcela nesprávná. Jeho výpočet dokazuje názorně právě to, co Sismondi nejen popíral, ale čím dokonce operoval jako argumentem proti kapitalismu, když říkal, že akumulace a výroba musí odpovídat spotřebě, jinak nastane krize. Výpočet však dokazuje, že akumulace a výroba *předbíhá* spotřebu a že to tak musí být, protože k akumulaci dochází hlavně na účet výrobních prostředků, které nepatří k „spotřebě“. To, co Sismondi považoval prostě za chybu, za rozpor v Ricardově doktríně — totiž že akumulace je přebytek výroby nad důchodem — vlastně souhlasí se skutečností, neboť vyjadřuje rozpor vlastní kapitalismu. Tento přebytek *je nezbytný* při každé akumulaci otvírající nový trh *pro výrobní prostředky bez odpovídajícího rozšíření trhu spotřebních předmětů a dokonce i při jeho zmenšení**. Když pak Sismondi zavrhuje učení o přednostech svobodné konkurence, uniká mu, že zároveň s nemístným optimismem hází přes palubu nepochybnou pravdu, že totiž svobodná konkurence *rozvíjí výrobní síly společnosti*, což vyplývá i z jeho výpočtu. (Je to vlastně jen jiné

* Z daného rozboru logicky vyplývá, že i takový případ je možný; záleží na tom, do jaké míry se nový kapitál rozděluje na konstantní a variabilní část a v jaké míře se zmenšování relativní části variabilního kapitálu dotýká dřívější výroby.

vyjádření téhož faktu: vytváření zvláštní sféry průmyslu, která produkuje výrobní prostředky, a její zvlášť rychlý rozvoj.) Bez odpovídajícího rozvoje spotřeby představuje ovšem tento rozvoj výrobních sil společnosti rozpor, ale právě takový rozpor, který skutečně existuje, který vyplývá ze samé podstaty kapitalismu a z něhož se nelze vykrotit sentimentálními frázemi.

Úplně stejně se vykrucují romantikové. Aby nás čtenář nepodezíral, že bezdůvodně obviňujeme současné ekonomy z chyb tak „zastaralého“ autora, jako byl Sismondí, uvedeme malou ukázkou „moderního“ autora pana N. -ona. Na straně 242 svých Studií uvažuje pan N. -on o vývoji kapitalismu v ruském mlynářství. Poukazuje na vznik velkých parních mlýnů s dokonalým výrobním zařízením (na přebudování mlýnů bylo od 70. let vynaloženo kolem 100 miliónů rublů), s více než dvojnásobnou produktivitou práce, a charakterizuje popisovaný jev takto: „Mlynářství se nerozvíjelo, nýbrž se jen koncentrovalo do velkých závodů“; potom rozšiřuje tuto charakteristiku na *všechna* průmyslová odvětví (s. 243) a dochází k závěru, že „ve všech případech bez výjimky jsou dělníci propouštěni a nenacházejí zaměstnání“ (243) a že „kapitalistická výroba se rozvíjela na účet spotřeby širokých vrstev“ (241). Ptáme se čtenáře, liší-li se vůbec něčím takováto úvaha od Sismondího úvahy, kterou jsme právě uvedli? Tento „moderní“ autor konstatuje dvě fakta, tatáž, s kterými jsme se setkali i v příkladu Sismondího, a obě fakta odbývá stejnou sentimentální frází. Jeho příklad za prvé dokazuje, že kapitalismus se vyvíjí především na účet výrobních prostředků. To znamená, že kapitalismus rozvíjí výrobní síly společnosti. Za druhé jeho příklad dokazuje, že se tento vývoj ubírá právě tou specifickou cestou rozporů, která je vlastní kapitalismu: výroba se rozvíjí (investice 100 mil. rublů — domácí trh výrobků realizovaných neosobní spotřebou) bez odpovídajícího rozvoje spotřeby (výživa lidu se zhoršuje), tj. vzniká tedy výroba pro výrobu. A pan

N. -on myslí, že tento rozpor v životě zmizí, jestliže jej bude stejně naivně jako staříček Sismondi považovat za pouhý rozpor v doktríně, jenom za „tragický omyl“: „Zapomněli jsme na účel výroby“!! Co může být charakterističtější než fráze „nerozvijelo se, nýbrž se *jen* koncentrovalo“? Pan N. -on zřejmě zná takový kapitalismus, který by se *mohl vyvíjet jinak* než cestou *koncentrace*. Škoda, že nás ne-seznámil s takovým „svérázným“ kapitalismem, který politická ekonomie dosud neznala!

VI

ZAHRANIČNÍ TRH

JAKO „VÝCHODISKO Z NESNÁZÍ“ PŘI REALIZACI NADHODNOTY

Další Sismondiho chyba, vyplývající z nesprávné teorie o společenském důchodu a společenském produktu v kapitalistické společnosti, je teorie o nemožnosti realizovat jakýkoli produkt a zejména nadhodnotu, a z ní vyplývající nezbytnost zahraničního trhu. Pokud jde o realizaci produktu vůbec, pak provedená analýza ukazuje, že celá „nemožnost“ záleží v chybném vyloučení konstantního kapitálu a výrobních prostředků. Jestliže tuto chybu jednou opravíme, zmizí i „nemožnost“. Ale totéž musíme říci mimo jiné také o nadhodnotě: tato analýza vysvětluje i její realizaci. Nemáme žádný rozumný důvod vylučovat nadhodnotu z celkového produktu, pokud jde o její realizaci. Opačné tvrzení Sismondiho (a našich narodníků) je prostě výsledkem nepochopení základních zákonů realizace jako takové, neschopnost rozdělit tři (a ne dvě) části produktu podle hodnoty a dva druhy výrobků podle materiální formy (výrobní prostředky a spotřební předměty). Tvrzení, že kapitalisté nemohou spotřebovat nadhodnotu, je jenom zvlgarizované opakování Smithových rozpaků, pokud jde o realizaci vůbec. Pouze *část* nadhodnoty se skládá ze

spotřebních předmětů; druhá však z výrobních prostředků (např. nadhodnota výrobce železa). „Spotřeba“ této nadhodnoty se uskutečňuje tím, že se *vynakládá na výrobu*; avšak kapitalisté, kteří vyrábějí produkt ve formě výrobních prostředků, nespoteblovávají nadhodnotu, nýbrž *konstantní kapitál*, který směnili s jinými kapitalisty. Proto i narodníci, kteří mluví o nemožnosti realizovat nadhodnotu, musí dojít logicky k tomu, že přiznávají nemožnost realizovat i konstantní *kapitál*, čímž by se šťastně vrátili k Adamovi... Takový návrat k „otci politické ekonomie“ by ovšem byl gigantickým pokrokem pro autory, kteří nám předkládají staré chyby jako pravdy, k nimž „došli svým rozumem“...

A zahraniční trh? Cožpak my popíráme nutnost zahraničního trhu pro kapitalismus? Ovšemže ne. Jenže otázka zahraničního trhu nemá *naprosto nic společného s otázkou realizace* a pokus spojit je v jeden celek charakterizuje jen romantická přání „zadržet“ kapitalismus a romantickou neschopnost logického myšlení. Teorie objasňující otázku realizace to dokázala velmi přesně. Romantik tvrdí, že kapitalisté nemohou spotřebovat nadhodnotu, a proto se jí musí zbavovat v zahraničí. A my se ptáme, dávají snad kapitalisté své výrobky cizincům zdarma nebo je házejí do moře? Prodávají je, to znamená, že dostanou protihodnotu; vyvezou-li jedny výrobky, dovezou pochopitelně jiné. Jestliže mluvíme o realizaci společenského produktu, pak tím už odstraňujeme peněžní oběh a předpokládáme pouze směnu výrobků za výrobky, neboť otázka realizace spočívá právě v analýze *nahrazování* všech částí společenského produktu, pokud jde o hodnotu i materiální formu. Proto začít uvažovat o realizaci a končit tím, že „se přece zbaví výrobku za peníze“, je stejně směšné, jako kdyby se na otázku realizace konstantního kapitálu ve spotřebních předmětech odpovědělo: „prodají je“. Je to prostě hrubý logický omyl: lidé se dostávají od otázky realizace celého společenského produktu na stanovisko jednotlivého

podnikatele, kterého kromě „prodeje zahraničnímu obchodníkovi“ nic dalšího nezajímá. Směšovat zahraniční obchod a vývoz s otázkou realizace — to znamená vyhybat se této otázce, *přesouvat* ji jen do širších souvislostí, *ale vůbec ji nevysvětlovat*.^{*} Otázka realizace se ani o krůček nepohne vpřed, jestliže místo trhu jedné země budeme brát v úvahu trh určité skupiny zemí. Když narodníci ujišťují, že zahraniční trh je „východiskem z nesnází“^{**}, do kterých se dostává kapitalismus při realizaci produktu, zastírají touto frází jen tu velice nepříjemnou okolnost, že pro ně je „zahraniční trh“ „východiskem z nesnází“, do nichž se dostávají proto, že nepochopili teorii... To není všechno. Teorie, která spojuje zahraniční trh s otázkou realizace celkového společenského produktu, dokazuje nejen nepochopení této realizace, ale znamená ještě navíc *krajně povrchní chápání rozporů jí vlastních*. „Dělníci spotřebovávají mzdu, ale kapitalisté nemohou spotřebovat nadhodnotu.“ Vmyslete se do této „teorie“ ze stanoviska zahraničního trhu. Odkud víme, že „dělníci spotřebovávají mzdu“? Z jakého důvodu se můžeme domnívat, že výrobky určené celou třídou kapitalistů dané země k spotřebě všech dělníků této země se budou skutečně *hodnotově rovnat jejich mzdě* a nahradí ji, takže *tyto* výrobky nebudou potřebovat zahraniční trh? Rozhodně nejsou žádné důvody si to myslet, a ve skutečnosti to vůbec tak není. Nejen výrobky (nebo části výrobků) nahrazující nadhodnotu, ale i výrobky nahrazující variabilní kapitál; nejen výrobky nahrazující

* To je tak jasné, že dokonce i Sismondi uznával při analýze realizace nutnost abstrahovat od zahraničního obchodu. „Abychom prozkoumali tyto výpočty přesněji,“ říká o souladu výroby se spotřebou, „a zjednodušili otázku, abstrahovali jsme dosud od zahraničního obchodu; předpokládali jsme izolovaný národ; lidská společnost sama je takový izolovaný národ a všechno, co se vztahuje k národu, který neobchoduje se zahraničím, se vztahuje stejným způsobem k veškerému lidskému rodu“ (I, 115).

** N. -on, s. 205.

variabilní kapitál, ale i výrobky nahrazující konstantní kapitál (na který naši „ekonomové“, aniž si jsou vědomi své příbuznosti... s Adamem, zapomínají), nejenom výrobky existující ve formě spotřebních předmětů, ale i výrobky existující ve formě výrobních prostředků, se realizují jen „s nesnáze“, za neustálých výkyvů, které jsou stále prudší podle toho, jak se kapitalismus rozvíjí, v podmínkách zběsilé konkurence *nutící* každého podnikatele, aby se snažil neomezeně rozšiřovat výrobu, překračovat hranice daného státu a vyhledávat nové trhy v zemích, které ještě nebyly vtaženy do kapitalistického oběhu zboží. Teď jsme se dostali také k otázce, proč je zahraniční trh pro kapitalistickou zemi nutný. Rozhodně ne proto, že v kapitalistickém zřízení nemůže být produkt vůbec realizován. To je nesmysl. Zahraniční trh je nezbytný proto, že pro kapitalistickou výrobu je na rozdíl od všech starých způsobů výroby, omezených hranicemi obcí, dědičného statku, kmene, územního okruhu nebo státu *typická* snaha neomezeně se rozšiřovat. Zatímco za všech starých hospodářských systémů se výroba obnovovala pokaždé v dřívější podobě i rozsahu, v kapitalistickém zřízení je obnova v téže podobě *nemožná* a zákonem výroby se stává její *neomezené* rozšiřování a neustálý pohyb vpřed.*

Různé pojetí realizace (přesněji její chápání na jedné straně a její úplné nepochopení romantiky na straně druhé) vede tedy ke dvěma diametrálně protichůdným názorům na význam zahraničního trhu. Pro jedny (romantiky) je zahraniční trh ukazatelem „nesnáze“, které *staví* kapitalismus do cesty společenskému vývoji. Druhým naopak zahraniční trh ukazuje, jak kapitalismus *odstraňuje* společenskému vývoji z cesty nesnáze, které vznikly historicky ve formě různých překrad, jako jsou obcí, kmény, územní celky a národy.**

* Srov. *Žiber*, David Ricardo atd., Petrohrad 1885, s. 466 [8], poznámka.

** Srov. níže: Řeč o svobodě obchodu [218] 55.

Jak vidíte, liší se pouze „hledisko“... Ano, „pouze“! Odlišnost romantických soudců kapitalismu od ostatních spočívá celkově „pouze“ v „hledisku“, „pouze“ v tom, že jedni jej posuzují zezadu, druzí zředu, jedni z hlediska zřízení, které kapitalismus odstraňuje, a druzí z hlediska toho zřízení, které kapitalismus vytváří.*

Nesprávné chápání zahraničního trhu spojují obvykle romantici s poukazováním na „zvláštnosti“ mezinárodního postavení kapitalismu v dané zemi, na nemožnost najít trh atp.; všechny tyto argumenty mají kapitalisty „odradit“ od hledání zahraničního trhu. Když ale říkáme „poukazování“, vyjadřujeme se nepřesně, neboť romantik nepodává faktickou analýzu zahraničního obchodu země, jejího postupného pronikání na nové trhy, její kolonizace atd. Studium skutečného procesu a jeho vysvětlení ho absolutně nezajímá; potřebuje *proti tomuto procesu jen morálku*. Aby se čtenář mohl přesvědčit o naprosté totožnosti této morálky u soudobých ruských romantiků a romantika francouzského, uvedeme ukázky jeho úvah. Jak Sismondi hrozil kapitalistům, že nenajdou trh, jsme už viděli. Nezůstával však jen při tom. Aby dokázal nemožnost kapitalistické cesty a nutnost zvolit jinou cestu, tvrdil, že „světový trh je už dostatečně zásoben“ (II, 328)... Tvrdil anglickým podnikatelům, že kapitalismus nemůže zaměstnat všechny dělníky, které uvolňuje farmářské hospodaření v zemědělství (I, 255—256). „Bude to pro ty, jimž jsou zemědělci obětováni, vůbec výhodné? Vždyť zemědělci jsou prvními a nejspolehlivějšími spotřebiteli anglických manufaktur. Omezení jejich spotřeby by pro průmysl znamenalo mnohem horší ránu než uzavření některého z největších zahraničních trhů“ (I, 256). Přesvědčoval anglické farmáře, že neobstojí v konkurenci s chudým polským rolníkem, kterého obilí skoro nic nestojí (II, 257), a že jim hrozí ještě větší konkurence ruského obilí z černomořských přístavů. Volal:

* Mluvím zde jen o hodnocení kapitalismu, nikoli o jeho chápání. V otázce jeho pochopení nedospěli romantikové dál než klasici.

„Američané přijali novou zásadu: vyrábět bez ohledu na trh (produire sans calculer le marché) a vyrábět co možná nejvíce.“ To je „charakteristický rys obchodu celých Spojených států bez výjimky, že zboží všeho druhu převyšuje požadavky spotřeby... výsledkem tohoto přebytku obchodního kapitálu, který nelze směnit za důchod, je jeden úpadek za druhým“ (I, 455, 456). Dobrák Sismondi! Co by řekl o současné Americe — o Americe, která dosáhla tak kolosálního rozvoje na účet téhož „vnitřního trhu“, který se měl podle teorie romantiků „zůžovat“!

VII KRIZE

Třetím chybným závěrem Sismondioho z nesprávné teorie převzaté od Adama Smitha je učení o krizích. Ze Sismondioho názoru, že akumulace (růst výroby vůbec) je určována spotřebou, a z nesprávného výkladu realizace celkového společenského produktu (redukovaného na podíl dělníků a podíl kapitalistů na důchodu) vyplynulo přirozeně a nevyhnutelně učení, že krize se vysvětlují disproporcí mezi výrobou a spotřebou. Této teorie se důsledně držel i Sismondi. Převzal ji i Rodbertus, jen poněkud pozměnil formulaci: vysvětloval krizi tím, že se při růstu výroby podíl dělníků na výrobku zmenšuje, přičemž celkový společenský produkt dělil stejně nesprávně jako Adam Smith na mzdu a „rentu“ (podle jeho terminologie je „renta“ nadhodnota, tj. zisk spolu s pozemkovou rentou). Vědecká analýza akumulace v kapitalistické společnosti* a realiza-

* V souvislosti s učením, že celkový produkt v kapitalistickém hospodářství se skládá ze dvou částí, nacházíme u Smitha a pozdějších ekonomů chybné pojetí „akumulace individuálního kapitálu“. Učili totiž, že se veškerá akumulovaná část zisku vynakládá na mzdu, ačkoli se ve skutečnosti vydává: 1) na konstantní kapitál a 2) na mzdu. Sismondi opakuje i tuto chybu klasiků.

ce produktu podkopala podstatu této teorie a současně ukázala, že zvláště v obdobích předcházejících krizím se spotřeba dělníků zvyšuje a že nedostatečná spotřeba (která prý vysvětluje krize) existovala za nejrůznějších hospodářských systémů, kdežto krize jsou charakteristickým znakem jenom jednoho systému — kapitalistického. Tato teorie vysvětluje krize jiným rozporem, a to rozporem mezi společenským charakterem výroby (zespolečenštěné kapitalismem) a mezi soukromým, individuálním způsobem přivlastňování. Zdálo by se, že hluboký rozdíl mezi těmito teoriemi je naprosto jasný, ale musíme se u něho zdržet déle, neboť zvláště ruští přívrženci Sismondihova se snaží tento rozdíl *setřít* a věc zamotat. Obě teorie krizí, o nichž mluvíme, vysvětlují krize zcela odlišně. První teorie je vysvětluje rozporem mezi výrobou a spotřebou dělnické třídy, druhá rozporem mezi společenským charakterem výroby a soukromým charakterem přivlastňování. První tedy vidí kořen jevu *mimo* výrobu (odtud např. u Sismondihova všeobecné výpady proti klasikům, že ignorují spotřebu a zajímají se jen o výrobu); druhá — právě v podmínkách výroby. Krátce řečeno, první vysvětluje krize nedostatečnou spotřebou (Unterkonsumption), druhá anarchií výroby. A tak se obě teorie, vysvětlující krize *rozporem* v hospodářském zřízení samém, ve výkladu tohoto rozporu naprosto rozcházejí. Vzniká však otázka: popírá druhá teorie fakt rozporu mezi výrobou a spotřebou, fakt nedostatečné spotřeby? *Oušemže ne*. Jednoznačně tento fakt uznává, přisuzuje mu však příslušné, podřízené místo jako faktu, který se vztahuje jen k jedné skupině celkové kapitalistické výroby. Podle ní tento fakt nemůže vysvětlit krize vyvolávané jiným, hlubším, základním rozporem současné hospodářské soustavy, a to rozporem mezi společenským charakterem výroby a soukromým charakterem přivlastňování. Co tedy říci o lidech, kteří se v podstatě přidržují první teorie a ospravedlňují se odvoláváním na to, že stoupenci druhé teorie konstatují rozpor mezi výrobou a spotřebou? Tito

lidé se zřejmě *nezamysleli* nad základním rozdílem mezi oběma teoriemi a nepochopili náležitě druhou teorii. K těmto lidem patří např. pan N. -on (nemluvě už o panu V. V.). Na jejich příslušnost k Sismondioho stoupcům poukázal v naší literatuře už pan Tugan-Baranovskij (Průmyslové krize, s. 477^[158], s podivnou výhradou týkající se pana N. -ona: „patrně“). Když se však pan N. -on pouští do výkladů o „zužování vnitřního trhu“ a o „poklesu spotřební schopnosti lidu“ (těžiště jeho názorů), odvolává se nicméně na stoupence druhé teorie, *kteří konstatují* fakt rozporu mezi výrobou a spotřebou, fakt nedostatečné spotřeby. Taková odvolání jsou pochopitelně jen ukázkou schopnosti, tak příznačné pro tohoto autora, uvádět nevhodné citáty a nic víc. Např. všichni čtenáři, kteří znají jeho Studie, se jistě pamatují na „citáty“ o tom, že „dělníci jsou jako odběratelé zboží pro trh důležití, ale kapitalistická společnost má snahu ohodnotit je co nejnižší, když prodávají vlastní zboží — pracovní sílu“ (Studie, s. 178), pamatují se rovněž, že pan N. -on chce z toho vyvozovat i „zužování vnitřního trhu“ (ibidem, s. 203n.) a krize (s. 298n.). Když náš autor uvádí tento citát (který, jak jsme vysvětlili, nic nedokazuje), *vynechává* navíc ještě *konec* poznámky, z níž vzal svůj citát. Citát byl vlastně *poznámkou vepsanou do rukopisu* druhého oddílu II. dílu Kapitálu^[63] s tím, „aby byla později podrobněji rozvedena“, a vydavatel rukopisu ji tedy uvedl v Poznámkách. *Po uvedených slovech se v této poznámce praví:* „*Avšak toto vše patří až do příštího oddílu*“*, tj. do třetího oddílu. A o čem pojednává třetí oddíl? Právě tento oddíl kritizuje teorii Adama Smitha o dvou částech celkového společenského produktu (zároveň s výše uvedeným odvoláním na Sismondioho) a analýzu „reprodukce a oběhu celkového společenského kapitálu“, tj. realizace produktu. A tak náš autor na potvrzení svých

* Das Kapital, II. Band, S. 304. Ruský překlad, s. 232⁵⁶. *Podtrženo námi.*

názorů, které opakuje po Sismondim, cituje poznámku vztahující se „jen k oddílu“, v němž Sismondioho vyvrací, „jen k oddílu“, v němž se vysvětluje, že kapitalisté *mohou* realizovat nadhodnotu a že začlenění zahraničního trhu do analýzy realizace je nesmysl...

Druhý pokus setřít rozdíl mezi oběma teoriemi a obhájit starý romantický balast odvoláním se na nové učení obsahuje stať Efrusiho. Efrusi uvádí Sismondioho teorii krizí a poukazuje na její nesprávnost (Ruskoje bogatstvo, č. 7, s. 162). Dělá to krajně nepřesně a rozporuplně. Na jedné straně opakuje argumenty opačné teorie a říká, že národní poptávka se neomezuje na předměty bezprostřední spotřeby. Na druhé straně tvrdí, že Sismondioho výklad krizí „uvádí jen jednu z mnoha okolností, které znesnadňují rozdělování národní výroby v souladu s poptávkou obyvatelstva a s jeho koupěschopností“. Čtenáři se předkládá myšlenka, že vysvětlení krizí spočívá právě v „rozdělování“ a že Sismondioho chyba je pouze v neúplném výčtu příčin znesnadňujících toto rozdělování! Ale to není to hlavní... „Sismondi,“ praví Efrusi, „nezůstal při výše uvedeném výkladu. Už v prvním vydání Nouveaux principes nacházíme velice poučnou kapitolu nadepsanou De la connaissance du marché*, v níž nám Sismondi odhaluje základní příčiny porušení rovnováhy mezi výrobou a spotřebou (toho si všimněte!) s takovou jasností, s jakou se při této otázce setkáváme jen u malého počtu ekonomů“ (ib.). Efrusi uvádí citáty o tom, že továrník nemůže znát trh, a tvrdí: „Téměř totéž říká Engels“ (s. 163). Pak následuje citát o tom, že továrník nemůže znát poptávku. Efrusi uvádí ještě citáty o „dalších překážkách při vytvoření rovnováhy mezi výrobou a spotřebou“ (s. 164) a dokazuje, že „obsahují to vysvětlení krizí, které stále více převládá“! A nejen to. Efrusi soudí, že „v otázce příčin národohospodářských krizí můžeme plným právem pova-

* Poznátky o trhu. *Red.*

žovat Sismondiho za praotce názorů, které jsou v následujících letech propracovávány důkladněji a jasněji“ (s. 168).

Ale tím vším Efrusi odhaluje, že tuto otázku vůbec nepochopil! Co jsou to krize? Nadvýroba, výroba zboží, které nemůže být realizováno, po němž není poptávka. Jestliže po zboží není poptávka — znamená to, že když je továrník vyráběl, neznal poptávku. Ptáme se: cožpak krizi lze vysvětlit poukazem na podmínku, která může ke krizi vést? Cožpak Efrusi nechápal rozdíl mezi poukazováním na možnost a vysvětlením nutnosti jevu? Sismondi praví: krize jsou možné, protože továrník nezná poptávku; jsou nutné, protože v kapitalistické výrobě nemůže existovat rovnováha mezi výrobou a spotřebou (tj. produkt nemůže být realizován). Engels říká: krize jsou možné, protože továrník nezná poptávku; vůbec nejsou nutné proto, že by produkt nemohl být realizován. To je nesprávné. Produkt může být realizován. Krize jsou nutné proto, že kolektivní charakter výroby se dostává do rozporu s individuálním charakterem přivlastňování. A najednou se najde ekonom, který tvrdí, že Engels říká „skoro totéž“; že Sismondi „vysvětluje krize úplně stejně“! „Proto mě udivuje,“ píše Efrusi, „že pan Tugan-Baranovskij... opomenul v Sismondiho učení to nejdůležitější“ (s. 168). Ale pan Tugan-Baranovskij nic neopomenul.* Naopak docela přesně vystihl základní rozpor, na nějž redukuje celou otázku nová teorie (s. 455n.), a vysvětlil význam Sismondiho, který již dříve upozornil na rozpor projevující se v krizích, ale neuměl jej správně vysvětlit (s. 457: Sismondi už před Engelsem poukázal na to, že krize vyplývají ze současné organizace hospodářství; s. 491: Sismondi vyložil, za jakých podmínek jsou krize možné, ale „ne každá možnost se opravdu stává skutečností“). Efrusi to absolutně nepocho-

* Ve Vývoji kapitalismu (s. 16 a 19) jsem už kritizoval nepřesnosti a chyby pana Tugana-Baranovského, které ho později zavedly do tábora buržoazních ekonomů. (Autorova poznámka k vydání z r. 1908, viz Spisy 3, kapitola I, podkapitola VI, s. 40—47. Red.)

pil, hází všechno do jednoho pytle a pak „se diví“, že mu vychází nesmysl! Ekonom časopisu Russkoje bogatstvo praví: „Je pravda, že u Efrusiho nenacházíme výrazy, které teď všeobecně zdomácněly, jako je ‚anarchie výroby‘ a ‚bezplánovitost (Planlosigkeit) výroby‘, ale podstatu skrývající se pod těmito výrazy postihl zcela jasně“ (s. 168). Jak snadno restauruje soudobý romantik romantika minulosti! Otázka je redukována na rozdíl ve slovech! Ve skutečnosti se otázka redukuje na to, že Efrusi nechápe slova, která opakuje. „Anarchie výroby“, „bezplánovitost výroby“ — co vyjadřují tyto výrazy? Rozpor mezi společenským charakterem výroby a individuálním charakterem přivlastňování. A ptáme se každého, kdo zná analyzovanou ekonomickou literaturu: uznával tento rozpor Sismondi nebo Rodbertus? Vyvozovali krize z tohoto rozporu? Ne, nevyvozovali a nemohli vyvozovat, neboť *ani jeden z nich tomuto rozporu vůbec nerozuměl*. Absolutně cizí jim byla sama myšlenka, že kritiku kapitalismu není možno založit na frázích o všeobecném blahobytu* nebo o nesprávnosti „oběhu ponechaného sobě samému“**, ale že je nutné založit ji na charakteru vývoje výrobních vztahů.

Je nám zcela jasné, proč se naši ruští romantikové ze všech sil snaží setřít rozdíl mezi dvěma uvedenými teoriemi krizí. Je to proto, že s uvedenými teoriemi jsou přímo a úzce spojeny zásadně různé vztahy ke kapitalismu. Vysvětlujeme-li opravdu krize nemožností realizovat produkt, rozporem mezi výrobou a spotřebou, dospíváme k popírání reálnosti a vhodnosti cesty, po níž se ubírá kapitalismus, prohlásíme ji za cestu „mylnou“ a začínáme hledat

* Srov. Sismondi, 1. c., I, 8.

** Rodbertus. Při této příležitosti poznamenáváme, že Bernstein, který celkově restauroval předsudky buržoazní ekonomie, vnesl zmatek i do této otázky, protože tvrdil, že Marxova teorie krizí se příliš neliší od teorie Rodbertusovy (Die Voraussetzungen etc., Stuttg. 1899, S. 67[191]) Předpoklady atd. Stuttgart 1899, s. 67. *Red.*) a že Marx si odporuje, když za základní příčinu krizí uznává omezenou spotřebu mas. (Autorova poznámka k vydání z r. 1908. *Red.*)

„jiné cesty“. Vyvozujeme-li krize z tohoto rozporu, musíme předpokládat, že čím dále se rozpor vyvíjí, *tím nesnadněji* je z něj východisko. Zatím jsme viděli, jak Sismondi nanejvýš naivně vyjadřoval právě toto mínění, když proklašoval, že pomalá akumulace kapitálu je ještě snesitelná, ale rychlá akumulace je neudržitelná. Naopak, vysvětlujeme-li krize rozporem mezi společenským charakterem výroby a individuálním charakterem přivlastňování, přiznáváme tím reálnost a pokrokovost kapitalistické cesty a zavrhuje hledání „jiných cest“ jako nesmyslný romantismus. Tím uznáváme, že čím dále se tento rozpor rozvíjí, *tím lehčí* je z něho východisko, a že východisko je právě v rozvoji daného zřízení.

Jak čtenář vidí, i zde se setkáváme s různými „hledisky“ ...

Je zcela přirozené, že naši romantici hledají teoretická zdůvodnění svých názorů. Je zcela přirozené, že při tomto hledání nalézají starý balast, který západní Evropa odvrhla už velice dávno. Je zcela přirozené, že romantikové to cítí a pokoušejí se restaurovat tento balast buď tím, že prostě přikrašlují romantiky západní Evropy, nebo šíří romantismus pod vlajkou nevhodných a překroucených citátů. Ale krutě se mylí, když si myslí, že takové pašeráctví zůstane utajeno.

Tím končíme výklad *základní* teoretické Sismondiovy doktríny a hlavních teoretických závěrů, které z ní vyvodil, ale musíme dodat ještě maličkost, týkající se opět Efrusioho. Ve své druhé stati o Sismondim (pokračování první) praví: „Ještě zajímavější (v porovnání s učením o důchodu z kapitálu) jsou Sismondiovy názory na různé druhy důchodů“ (Ruskoje bogatstvo, č. 8, s. 42). Sismondi prý stejně jako Rodbertus dělí národní důchod na dvě části: „jednu dostávají vlastníci půdy a majitelé výrobních prostředků, druhou — představitelé práce“ (ib.). Následují citáty, v nichž Sismondi mluví o stejném dělení nejen národního důchodu, ale i celkového produktu: „Roční výroba čili výsledek všech prací, které národ vykonal

v průběhu roku, se rovněž skládá ze dvou částí“ atd. (Nouveaux principes I, 105, cit. v časopise Russkoje bogatstvo, č. 8, s. 43). Náš ekonom uzavírá: „Citovaná místa jasně dokazují, že Sismondi bezvýhradně přejal (!) tutéž klasifikaci národního důchodu, která hraje u moderních ekonomů tak důležitou úlohu, a to dělení národního důchodu na důchod založený na práci a na bezpracný důchod — arbeitsloses Einkommen. Řečeno všeobecně, i když nebyly Sismondioho názory na otázku důchodu vždy jasné a určité, přece jen však v nich probleskuje vědomí rozdílnosti mezi soukromohospodářským a národohospodářským důchodem“ (s. 43).

Citované místo je podle našeho názoru jasným důkazem toho, že Efrusi si dokonale osvojil moudrost německých učebnic, ale přesto (a možná právě díky tomu) úplně přehlédl teoretickou obtížnost otázky národního důchodu na rozdíl od důchodu individuálního. Efrusi se vyjadřuje velmi neopatrně. Viděli jsme, že v první polovině své stati nazýval „moderními ekonomy“ teoretiky jedné určité školy. Čtenář se bude právem domnívat, že i tentokrát se mluví o nich. Ve skutečnosti zde má autor na mysli něco úplně jiného. Ve funkci moderních ekonomů teď už figurují němečtí katedroví socialisté⁵⁷. Obhajoba Sismondioho spočívá v tom, že autor přibližuje svou teorii jejich učením. V čem záleží učení těchto Efrusiho „moderních“ autorit? V tom, že národní důchod se dělí na dvě části.

Ale vždyť to je učení Adama Smitha, a vůbec ne „moderních ekonomů“! Když Adam Smith dělil důchod na mzdu, zisk a rentu (kn. I, kap. VI Bohatství národů; kn. II, kap. II), kladl dvě poslední části proti první jako bezpracný důchod a nazýval je obě srážkou z práce (kn. I, kap. VIII) a popíral názor, že zisk je tatáž mzda za práci zvláštního druhu (kn. I, kap. VI). Jak Sismondi, tak i Rodbertus a „moderní“ autoři německých učebnic toto Smithovo učení prostě opakují. Je mezi nimi jen jediný rozdíl: Adam Smith si uvědomoval, že se mu nepodaří oddělit

dokonale národní důchod od národního produktu; byl si vědom toho, že se dostává do rozporu, když z národního produktu vylučuje konstantní kapitál (podle současné terminologie), který však pro něho byl součástí jednotlivého výrobku. „Moderní“ ekonomové opakovali chybu Adama Smitha, halili jeho učení do nabubřelejší formy („klasifikace národního důchodu“) a přitom jim unikl rozpor, před nímž se zastavil Adam Smith. Jsou to snad způsoby učené, ale vůbec ne vědecké.

VIII

KAPITALISTICKÁ RENTA

A KAPITALISTICKÉ PŘELIDNĚNÍ

Pokračujeme v přehledu Sismondioho teoretických názorů. Všechny jeho hlavní myšlenky, jež jsou pro něj na rozdíl od všech ostatních ekonomů charakteristické, jsme již rozebrali. Ostatní buď nemají pro celé jeho učení tak velký význam, nebo jsou shrnutím předchozích.

Poznamenejme, že Sismondi právě tak jako Rodbertus nesouhlasil s Ricardovou teorií renty. Nepředložil však žádnou vlastní teorii a snažil se otrást Ricardovým učením důvody více než slabými. Vystupuje tu jako výlučný ideolog malého rolníka; ani tak nevyvrací Ricarda, jako spíše zavrhuje jakékoli přenášení kategorií zbožího hospodářství a kapitalismu na zemědělství. V obou směrech je jeho hledisko velmi charakteristické pro romantika. XIII. kap. 3. knihy* je věnována „teorii pana Ricarda o pozemkové rentě“. Sismondi již na počátku prohlásil, že Ricardova

* Charakteristický je již sám systém výkladu: 3. kniha pojednává o „bohatství územním“ (richesse territoriale), pozemkovém, tj. o zemědělství. Další, 4. kniha o „bohatství obchodním“ (de la richesse commerciale) — o průmyslu a obchodu. Jakoby zemědělský výrobek a sama půda nebyly za kapitalismu rovněž zbožím! Proto tyto dvě knihy spolu nesouvisí. O průmyslu se pojednává jen v jeho kapitalis-

doktrína je v úplném rozporu s jeho vlastní teorií, a uvádí takovéto námitky: všeobecná míra zisku (na níž je založena Ricardova teorie) se nikdy nestabilizuje, k volnému přelévání kapitálu v zemědělství nemůže dojít. V zemědělství je nutné rozeznávat vnitřní hodnotu produktu (la valeur intrinsèque), nezávislou na výkyvech trhu a představující pro majitele „čistý produkt“ (produit net), „práci přírody“ (I, 306). „Práce přírody je silou, pramenem čistého produktu půdy, zkoumaným v jeho vnitřní hodnotě“ (intrinsèquement) (I, 310). „Dívali jsme se na rentu (le ferme), čili správněji na čistý produkt, jakoby vznikal bezprostředně z půdy pro užitek vlastníka; nepřipravuje o nic farmáře ani spotřebitele“ (I, 312). A toto opakování starých fyziokratických předsudků končí ještě poučením: „V politické ekonomii se musíme vystříhat (se défier) jakýchkoli absolutních hypotéz právě tak jako abstrakcí“ (I, 312)! V takovéto „teorii“ není ani co rozebírat, neboť jediná stručná Ricardova poznámka proti „práci přírody“ je víc než dostačující.* Je to prostě odmítnutí analýzy

tické formě, v jaké existovala za Sismondioho života. Zemědělství však popisuje jako nesourodou směs nejrůznějších soustav exploatace půdy: patriarchální, nevolnickou, pachtýřskou za polovinu sklizně, robotní, obroční, farmářskou, emfyteutickou (pronájem do trvalého dědičného pachtu). Výsledkem je naprostý zmatek: autor nevykládá ani historii zemědělství, neboť všechny tyto „soustavy“ nejsou navzájem spojeny, ani neanalyzuje zemědělství v kapitalistickém hospodářství, i když kapitalistické hospodářství je vlastním předmětem jeho spisu a průmyslem se zabývá jen v jeho kapitalistické formě.

* *Ricardo*, Spisy, Ziberův překlad, s. 35 [129]: „Cožpak v průmyslu příroda nedělá nic pro člověka? Cožpak síly větru a vody, které uvádějí do pohybu naše stroje a lodi, nejsou ničím? Což tlak vzduchu a pružnost páry, jež nám umožňují uvádět do pohybu nejdůležitější stroje, nejsou dary přírody, nemluvě o účincích tepla při změkčování a tavení kovů, o působení rozkladu vzduchu při procesech barvení a kvašení? Nelze se zmínit ani o jednom průmyslovém odvětví, v němž by příroda člověku nepomáhala, a přitom štedře a bezplatně.“ [David Ricardo: *Zásady politické ekonomie a zdanění*. Praha 1956, s. 60. *Čes. red.*]

a v porovnání s Ricardem obrovský krok zpět. Zcela ná-
zorně se tu projevuje Sismondihovo romantismus, který
spěchá odsoudit daný proces z obavy, aby ho nemusel být
jen částečně rozebrat. Všimněte si, že Sismondi ani nepo-
pírá, že se v Anglii vyvíjí zemědělství kapitalistickou
cestou, že rolníky vystřídali farmáři a nádeníci a že na
kontinentě probíhá vývoj stejným směrem. Odvrací se
prostě od těchto fakt (které měl prozkoumat, když uvažo-
val o kapitalistickém hospodářství) a dává přednost senti-
mentálním rozpravám o výhodnosti systému patriarchální
exploatace půdy. Navlas stejně postupují i naši narodníci:
ani jeden z nich se nepokusil vyvrátit fakt, že zbožní hospo-
dářství proniká do zemědělství, že nemůže nezpůsobit
radikální změny ve společenském charakteru zemědě-
lství — ale současně žádný narodník, když posuzuje kapita-
listické hospodářství, neklade otázku růstu tržního země-
dělství a raději věc odbývá sentencemi o „lidové výrobě“.
Protože nyní rozebíráme pouze ekonomickou teorii Sismon-
dihovo, podrobně se s touto „patriarchální exploatací“ se-
známíme později.

Druhou teoretickou otázkou, kolem níž se točí Sismondi-
ho výklad, je učení o populaci. Všimněme si Sismondihovo
stanoviska k Malthusově teorii a k přelidnění, které je
produktem kapitalismu.

Podle Efrusiho se Sismondi ztotožňuje s Malthusem jen
v tom, že obyvatelstvo se může rozmnožovat neobyčejně
rychle a stává se zdrojem neobyčejného strádání. „Dále
je však jejich pozice zcela protichůdná. Sismondi přistupu-
je k celé otázce populace sociálně historicky“ (Russkoje
bogastvo, č. 7, s. 148). Také v této formulaci Efrusi doko-
nale maskuje charakteristické stanovisko Sismondihovo (totiž
maloburžoazní) a jeho romantismus.

Co znamená „přistupovat k otázce populace sociálně
historicky“? Zkoumat populační zákon v každém histori-
ckém systému hospodářství zvlášť a pak studovat jeho sou-
vislost a spjatost s daným systémem. Jaký systém studoval

Sismondi? Kapitalistický. Z toho spolupracovník časopisu Ruskoje bogatstvo usuzuje, že Sismondi prostudoval populační zákon vlastní kapitalismu. V tomto tvrzení je část pravdy, ale právě jen *část*. Protože však Efrusi ani nepomyslel na to rozebrat, co v úvahách o populaci Sismondimu chybělo, a protože tvrdí, že „Sismondi je tu předchůdcem nejvýznamnějších moderních ekonomů“* (s. 148), přikrášluje tím maloburžoazního romantika stejně, jak jsme toho byli svědky v otázce krizí a národního důchodu. V čem se v těchto otázkách podobalo Sismondihovo učení nové teorii? V tom, že Sismondi poukázal na rozpory vlastní kapitalistické akumulaci. Tuto podobnost Efrusi konstatoval. Čím se Sismondihovo názor od nové teorie lišil? Za prvé tím, že neudělal ani krůček vpřed ve vědecké analýze těchto rozporů a v některých směrech dokonce udělal v porovnání s klasiky krok zpět. Za druhé v tom, že svou neschopnost analyzovat (zčásti nechť provést analýzu) zastíral maloburžoazním kázáním o nutnosti přizpůsobit národní důchod výdajům, výrobu spotřebě apod. Tento rozdíl Efrusi ani v jednom z uvedených bodů *nezaznamenal*, a tím zcela nesprávně vylíčil Sismondihovo skutečný přínos a jeho poměr k nové teorii. Je tomu tak i v dané otázce. Sismondihovo shoda s touto teorií se i zde omezuje jen na to, že *upozornil na rozpor*. Rozdíl i zde tkví v tom, že nepodal vědeckou analýzu a nahradil ji maloburžoazním moralizováním. Vysvětlíme si to.

Rozvoj kapitalistického strojového průmyslu na konci minulého století vedl k přelidnění a politické ekonomii připadl úkol tento jev vysvětlit. Jak je známo, Malthus se pokoušel vysvětlit jej přírodně historickými příčinami, jednoznačně popřel vznik tohoto jevu v jistém, historicky podmíněném společenskoekonomickém zřízení a zavíral

* Nicméně se omlouváme, že nemůžeme s určitostí vědět, kdo je pro Efrusiho „nejvýznamnějším moderním ekonomem“, zda je to představitel známé, romantismu úplně cizí školy, či autor té nejlustší příručky.

obě oči před rozpory, jež tento fakt odhaluje. Sismondi poukázal na tyto rozpory a na vytlačování obyvatelstva stroji. V tom je jeho nesporná zásluha, neboť v jeho době to byla novinka. Podívejme se však, jak se zachoval k tomuto faktu.

Sedmá kapitola sedmé knihy (o obyvatelstvu) pojednává především „o obyvatelstvu, které se stalo přebytečným v důsledku vynalezení strojů“. Sismondi konstatuje, že „stroje vytlačují lidi“ (p. 315, II, VII), a zároveň klade otázku, přinášejí-li tyto vynálezy národu užitek nebo neštěstí? „Řešení“ této otázky pro všechny země a doby vůbec, a ne pro jednotlivou kapitalistickou zemi, se pochopitelně zakládá na zcela bezobsažné banalitě: užitečné je to tehdy, když „poptávka po spotřebních předmětech převyšuje možnosti výrobních prostředků v rukou obyvatelstva“ (les moyens de produire de la population) (II, 317) a neštěstím, „když výroba stačí spotřebě“. Jinými slovy: konstatování rozporu je pro Sismondiho jen podnětem k úvahám o jakési abstraktní společnosti, v níž už nejsou žádné rozpory a na niž lze aplikovat morálku rozvášněného rolníka! Sismondi se ani nepokouší tento rozpor v dané kapitalistické společnosti analyzovat, zjistit, jak vznikl, k čemu vede atd. Tento rozpor je pro něho jen důvodem, aby se nad ním mravně rozhořčoval. Následující text kapitoly danou teoretickou otázku nijak neřeší, dává se unést nářky, stížnostmi a naivními přáními. Vytlačení dělníci byli spotřebiteli... zužuje se vnitřní trh... pokud jde o zahraniční, je už svět dostatečně zásoben... určitý blahobyt rolníků by lépe zaručoval odbyť... neexistuje překvapivější, úděsnější příklad než Anglie, za níž jdou kontinentální státy. A takovéhle sentence uvádí Sismondi místo analýzy jevu! Jeho poměr k předmětu je navlas stejný jako poměr našich narodníků. Narodníci se také omezují na konstatování faktu přebytečného obyvatelstva a využívají tohoto faktu jen k nářkům a steskům na kapitalismus (srov. N. -on, V. V. atd.). Právě tak jako

Sismondi se ani nepokouší analyzovat, jaký vztah má přebytečné obyvatelstvo k potřebám kapitalistické výroby, ani narodníci si nikdy nepoložili podobnou otázku.

Absolutní nesprávnost takové metody byla dokázána vědeckou analýzou daného rozporu. Tato analýza prokázala, že přebytečné obyvatelstvo, které samo nepochybně představuje rozpor (spolu s nadbytečnou výrobou a nadbytečnou spotřebou) a které je nezbytným důsledkem kapitalistické akumulace, je současně *nezbytnou součástí* kapitalistického mechanismu*. Čím více se rozvíjí velký průmysl, tím větším výkyvům podléhá poptávka po dělnících, která je závislá na krizích či obdobích prosperity veškeré národní výroby nebo každého jejího jednotlivého odvětví. Tyto výkyvy jsou zákonem kapitalistické výroby, která *by nemohla existovat* bez přebytečného obyvatelstva (tj. bez obyvatelstva převyšujícího *průměrnou* poptávku kapitalismu po dělnících), protože potřebuje mít neustále k dispozici pracovní síly pro kterékoli průmyslové odvětví nebo kterýkoli podnik. Analýza ukázala, že přebytečné obyvatelstvo vzniká ve všech průmyslových odvětvích, jakmile

* Poprvé vyslovil tento názor na přebytečné obyvatelstvo, pokud je známo, Engels v knize *Die Lage der arbeitenden Klasse in England* (1845)^[196] (Postavení dělnické třídy v Anglii. *Red.*). Autor popsal obvyklý průmyslový cyklus anglického průmyslu a praví:

„Z toho vyplývá, že až na krátká období největší konjunktury musí mít anglický průmysl neustále rezervu nezaměstnaných dělníků, aby mohl vyrobit množství zboží požadované trhem právě v nejživějších měsících. Tato rezerva je větší nebo menší podle toho, zda situace na trhu dává práci větší či menší části této rezervy. A i když v období největšího oživení trhu mohou alespoň dočasně dodat určitý počet dělníků zemědělské oblasti, Irsko a některá pracovní odvětví méně postižená tímto rozmachem, je to jednak přece jen menšina, jednak jsou i tito dělníci sami součástí rezervy, jen s tím rozdílem, že teprve konjunktura pokaždé ukáže, že k ní patří.“⁵⁸

V posledních slovech je důležité si všimnout toho, že k rezervní armádě patří ta část *zemědělského* obyvatelstva, která hledá čas od času obživu v průmyslu. Právě tento fakt nazvala pozdější teorie *skrytou* formou přelidnění (viz Marxův Kapitál).⁵⁹

tam pronikne kapitalismus, v zemědělství stejně jako v průmyslu, a že existuje v různých formách. Hlavní formy jsou tři*: 1. *Přelidnění plynulé*. K němu patří nezaměstnaní průmysloví dělníci. S rozvojem průmyslu nezbytně roste i jejich počet. 2. *Přelidnění skryté*. K němu patří vesnické obyvatelstvo, které s rozvojem kapitalismu ztrácí své hospodářství a nenachází zaměstnání mimo zemědělství. Toto obyvatelstvo může vždycky poskytnout pracovní síly kterémukoli podniku. 3. *Přelidnění vážnoucí*. Obyvatelstvo je zaměstnáno „naprosto nepravidelně“⁶⁰ za podmínek pod obvyklou úrovní. Sem patří především ti, kteří pracují doma pro továrničky a pro obchody, jak obyvatelstvo na vesnici, tak ve městě. Souhrn všech těchto vrstev obyvatelstva tvoří *relativní přebytečné obyvatelstvo* neboli *rezervní armádu*. Tento termín jasně ukazuje, o jaké obyvatelstvo jde. Jsou to dělníci, kteří jsou pro kapitalismus nezbytní, aby mohly být rozšiřovány podniky, ale kteří nikdy nemohou být zaměstnání trvale.

I v této otázce tedy dospěla teorie k závěru, který se diametrálně liší od závěru romantiků. Podle nich je přebytečné obyvatelstvo důkazem, že kapitalismus je buď nereálný, nebo „pochybený“. Ve skutečnosti je tomu právě naopak: přebytečné obyvatelstvo jako nutný doplněk přebytečné výroby tvoří nezbytnou součást kapitalistického hospodářství, *bez které by nemohlo ani existovat, ani se rozvíjet*. Efrusi i zde prezentuje tuto záležitost zcela nesprávně a zamlčuje tuto tezi nové teorie.

Pouhou konfrontací obou uvedených hledisek můžeme zjistit, ke kterému z nich se připojují naši narodníci. Výše vyložená kapitola ze Sismondihova by mohla plným právem figurovat ve Studiích o našem poreformním společenském hospodářství od pana N. -ona.

Narodníci konstatovali, že v poreformním Rusku vzniká přebytečné obyvatelstvo, ale nikdy se nezabývali otázkou,

* Srov. Žiber, David Ricardo atd., s. 552—553, Petrohrad 1885.

zda kapitalismus rezervní armádu dělníků nutně potřebuje. Mohly by se snad stavět železnice, kdyby ustavičně nedocházelo k přelidnění? Vždyť je známo, že poptávka po práci tohoto druhu v jednotlivých letech značně kolísá. Mohl by se bez této podmínky rozvíjet průmysl? (V obdobích překotné výstavby je zapotřebí velké množství dělníků, kteří budou stavět nově vznikající továrny, budovy, sklady atd. a vykonávat nejrůznější pomocné nádenické práce, které představují velkou část tzv. odcházení za nezemědělskou prací.) Mohlo by se bez této podmínky vytvořit kapitalistické zemědělství v našich okrajových oblastech, které potřebují statisíce a milióny nádeníků, přičemž poptávka po této práci, jak známo, značně kolísá? Mohli by dřevařští podnikatelé tak fenomenálně rychle kácet lesy pro potřeby továren, kdyby nevzniklo přebytečné obyvatelstvo? (Lesní práce patří také k nejhůře placeným a s nejhůřší péčí o dělníky, stejně jako ostatní formy práce vesnického obyvatelstva pro podnikatele.) Mohl by se bez této podmínky rozvinout systém zadávání práce domů, který ve městech i na vesnicích zavádějí kupci, továrníci a obchodní firmy a jenž je tak rozšířeným jevem v tzv. domácí výrobě? Ve všech těchto pracovních odvětvích (jež se rozvinula hlavně po reformě) poptávka po námezdní práci značně kolísá. Ale vždyť rozsah kolísání této poptávky určuje množství přebytečného obyvatelstva, které kapitalismus *potřebuje*. Narodniční ekonomové nikde neprokázali znalost tohoto zákona. Nemáme však v úmyslu zabývat se rozborem podstaty těchto otázek.* Není to totiž naším úkolem. Předmětem naší úvahy je západoevropský romantismus a jeho vztah k ruskému narodnictví. I v daném případě je tento vztah týž jako ve všech předchozích: v otázce přebytečného obyvatelstva stojí narodnici důsledně na stanovisku romantismu, které se diametrálně roz-

* Proto se nedotýkáme té velmi originální okolnosti, že narodniční ekonomové *nepočítají* všechny tyto nespočetné dělníky prý z toho prosného důvodu, že nejsou registrováni.

chází se stanoviskem nové teorie. Tvrdí, že kapitalismus nezaměstnává propuštěné dělníky, „a proto“ je nereálný, „pochybený“ atd. „Proto“ to ještě vůbec není. Rozpor není nereálnost (Widerspruch není totéž co Widersinn). Kapitalistická akumulace, tato skutečná výroba pro výrobu, je také rozporem. A přesto může existovat a být pro určitý systém hospodářství zákonem. Totéž musíme říci o všech ostatních rozporech kapitalismu. Uvedený narodnický názor „znamená“ jen to, že mezi ruskou inteligencí je hluboko zakořeněný zlovyk odbývat všechny tyto rozpory frázemi.

A tak Sismondi k *teoretické analýze* přelidnění vůbec ničím nepřispěl. A jak se na ně vůbec díval? Jeho názor se zakládá na originálním spojení maloburžoazních sympatií s malthuziánstvím. Praví: „Velikou chybou současné sociální struktury je to, že chudák nemůže nikdy vědět, s jakou poptávkou po práci může počítat“ (II, 261). A Sismondi vzdychá po těch časech, kdy „vesnický švec“ a malý rolník přesně znali svůj důchod. „Čím více je chudák zbavován jakéhokoli vlastnictví, tím větší je nebezpečí, že nesprávně stanoví svůj příjem a přispěje tak k růstu obyvatelstva (contribuer à accroître une population...), které nenajde prostředky na živobytí, nebude-li narůstat v souladu s poptávkou po práci“ (II, 263—264). Tak vidíte: tomuto ideologovi maloburžoazie nestačí, že by si přál zdržet veškerý společenský vývoj, aby zachránil patriarchální poměry polodivokého obyvatelstva. Je svolný s jakýmkoli mrzačením lidské přirozenosti, jen když přispěje k záchraně maloburžoazie. A ještě několik citátů, které nenechávají nikoho na pochybách, pokud jde o tento poslední bod:

Týdenní výplata v továrně naučila živořícího dělníka nehledět do budoucnosti dále než do příští soboty: „tak se v něm otupily mravní hodnoty a pocit sympatie“ (II, 266), které, jak hned uvidíme, spočívají v „manželské uvážlivosti“!... — „jeho rodina bude tím početnější, čím

více bude na obtíž společnosti; a národ bude úpět (gémira) pod břemenem obyvatelstva, které nebude narůstat v souladu (disproportionée) s prostředky nutnými k jeho obživě“ (II, 267). Heslem Sismondihovo je zachovat drobné vlastnictví za každou cenu, dokonce za cenu snížení životní úrovně a deformace lidské přirozenosti! Když se Sismondi tváří jako státník a hovoří o tom, kdy je „žádoucí“ růst obyvatelstva, útočí ve zvláštní kapitole na náboženství, protože neodsoudilo „neuvážená“ manželství. A jakmile se někdo dotkne jeho ideálu malého buržoy, stává se z něj větší malthuzián než sám Malthus. „Děti, které se rodí jen do bídy,“ poučuje Sismondi představitele náboženství, „rodí se zároveň pro hřích... Neznalost problémů společenského zřízení je (představitele náboženství) přinutila, aby vyškrtli z manželských ctností cudnost a to se stalo jednou z trvalých příčin, porušujících přirozenou rovnováhu mezi obyvatelstvem a jeho existenčními prostředky“ (II, 294). „Náboženská morálka by měla lidi učit tomu, že když obnoví rodinu, jsou povinni žít se svými ženami stejně cudně jako svobodní muži se ženami, které jim nepatří“ (II, 298). A Sismondi, který si dělá nárok nejen na to, aby byl nazýván dobrým teoretikem, ale i moudrým hospodářem, okamžitě také vypočítává, že k „obnovení rodiny“ jsou žádoucí „průměrně celkem tři porody“, a dává vládě radu, „aby neklamala lidi nadějí na nezávislé postavení, které by jim dovolilo založit rodinu, zatímco toto iluzorní zřízení (cet établissement illusoire) je ponechá na pospas strádání, bídě a úmrtosti“ (II, 299). „Když sociální organizace neoddělovala třídu pracujících od třídy vlastníci nějaký majetek, stačilo pouhé veřejné mínění, aby byl odvrácen bič (le fléau) chudoby. Pro zemědělce byl prodej dědictví po otcích a pro řemeslníka utracení jeho nevelkého kapitálu vždycky něčím zahanbujícím... Ale v současném společenském zřízení v Evropě... nemohou se lidé, odsouzení navěky k nemajetnosti, vůbec stydět za to, že je čeká žebrácká hůl“ (II,

306—307). Bylo by sotva možné názorněji vyjádřit tupost a bezcitnost drobného vlastníka! Teoretik Sismondi se zde stává praktickým rádcem hlásajícím morálku, které se, jak známo, tak úspěšně drží francouzský rolník. To není jen Malthus, ale navíc Malthus přistřížený zcela podle vzoru malého buržoy. Když čte tyto Sismondiho kapitoly, mimoděk si vzpomene na prudké a zlostné výpady Proudhona, který dokazoval, že malthuziánství je hlásání manželské praxe... jakéhosi hříchu proti přirozenosti.*

IX STROJE V KAPITALISTICKÉ SPOLEČNOSTI

S otázkou přebytečného obyvatelstva souvisí otázka významu *strojů* jako takových.

Efrusi se nadchl Sismondiho „skvělými poznámkami“ o strojích a říká, že „je nespravedlivé považovat ho za odpůrce technického pokroku“ (č. 7, s. 155), protože „Sismondi nebyl nepřitelem strojů a vynálezů“ (s. 156). „Sismondi nejednou zdůrazňoval myšlenku, že stroje a vynálezy samy o sobě nejsou nepřáteli dělnické třídy, ale že se jimi stávají jen v podmínkách současného hospodářství, za něhož nevede zvyšování produktivity práce ani k zvýšení spotřeby dělnické třídy, ani ke zkrácení pracovní doby“ (s. 155).

Všechna tato tvrzení jsou úplně správná. A přece *takovéto* hodnocení Sismondiho je další přesvědčivou ukázkou toho, že narodník nebyl vůbec s to *pochopit romantika*, pochopit romantismu vlastní *stanovisko* ke kapitalismu a jeho naprostou odlišnost od stanoviska vědecké teorie. Narodník to ani nemohl pochopit, protože samo narod-

* Viz přílohu k ruskému překladu Malthusovy knihy Esej o populaci. (Bibikovův překlad, Petrohrad 1866^[56]). Výňatek z Proudhonova spisu O spravedlnosti^[126].

nictví nepřekonalo romantismus. Ale jestliže Sismondioho upozorňování na protikladný charakter používání strojů za kapitalismu bylo v 20. letech 19. stol. velkým pokrokem, je dnes už přímo neodpustitelné omezit se na podobnou primitivní kritiku a nechápat její maloburžoazní omezenost.

V tomto směru (tj. pokud jde o rozdíl mezi Sismondioho učením a novou teorií)* trval Efrusi pevně na svém. Neumí dokonce ani formulovat otázku. Spokojil se s konstatováním, že Sismondi si byl vědom rozporů. Jakoby historie nenabízela nejrůznější způsoby a metody kritiky rozporů za kapitalismu. Když Efrusi říká, že Sismondi nepovažoval za nebezpečné stroje samy o sobě, nýbrž následky jejich působení v daném společenském zřízení, nepozoruje, jak primitivní, povrchně sentimentální hledisko vyjadřuje už jen tato úvaha. Sismondi skutečně uvažoval o tom, zda stroje jsou nebezpečné nebo ne, a „vyřešil“ otázku sentencí: stroje jsou užitečné jen tehdy, když výroba odpovídá spotřebě (srov. citáty v časopise *Ruskoje bogatstvo*, č. 7, s. 156). Po všem, co jsme už vložili, nemusíme už dokazovat, že podobné „řešení“ není nic jiného než záměna vědecké analýzy kapitalismu maloburžoazní utopií. Nemůžeme dávat Sismondimu vinu za to, že takovouto analýzu neprovedl. Historické zásluhy se neposuzují podle toho, co historické osobnosti *nevykonaly* ve srovnání se současnými požadavky, nýbrž podle toho, jaký *byl jejich přínos* ve srovnání s jejich předchůdci. Ale my zde neposuzujeme Sismondioho a jeho primitivní sentimentální hledisko, nýbrž ekonomu časopisu *Ruskoje bogatstvo*, který dodnes nechápe rozdíl mezi tímto hlediskem a hlediskem novým. Nechápe**, že pro charakteristiku tohoto rozdílu není důležité, zda Sismondi byl či nebyl nepřitelem strojů, ale zda chápal význam strojů v kapitalistickém

* A viděli jste už nejednou, že se Efrusi *všude* snažil srovnávat Sismondioho s novou teorií.

** Ve vydáních z roku 1898 a 1901 nejsou slova: „rozdíl mezi tímto hlediskem a hlediskem novým. Nechápe,“. *Red.*

zřízení, zda chápal úlohu strojů v *tomto* zřízení jako *činitele pokroku*. A tu by si snad mohl ekonom časopisu Russkoje bogatstvo všimnout, že při svém *maloburžoazním, utopickém* stanovisku Sismondi ani *nemohl* takovou otázku *klást* a že nová teorie se odlišuje od předchozích právě tím, že ji položila a rozřešila. Pak by mohl Efrusi pochopit, že když Sismondi zaměnil otázku historické úlohy strojů v dané kapitalistické společnosti za otázku, v jakých podmínkách jsou stroje vůbec „výhodné“ a „užitečné“, došel přirozeně k učení o „nebezpečnosti“ kapitalismu a kapitalistického využívání strojů, volal po nutnosti „zadržet“, „změnit“, „usměrnit“ růst kapitalismu, a stal se proto *reakcionářem*. Sismondi nepochopil historickou úlohu strojů jako činitele pokroku, a to je jednou z příčin, proč nová teorie zhodnotila Sismondioho učení jako *reakční*.

Nebudeme zde ovšem vysvětlovat nové učení (tj. učení Marxovo) o strojové výrobě. Odkazujeme čtenáře případně na výše uvedenou studii N. Zibera, na X. kapitulu s názvem *Stroje a velkopřemysl a zvláště na XI. kapitulu nazvanou Rozbor teorie strojové výroby*.^{*} Všimněme si jen v nejstručnějších rysech její podstaty. Omezuje se na dva body: za prvé na historickou analýzu, která určuje strojové výrobě místo mezi ostatními stadii vývoje kapitalismu a vztah strojové výroby k předchozím stadiím (ke kapitalistické prosté kooperaci a kapitalistické manufaktuře); za druhé na analýzu úlohy strojů v kapitalistickém hospodářství a zvláště na analýzu změn všech životních podmínek obyvatelstva, které ovlivňuje strojový průmysl. K prvnímu bodu teorie praví, že strojový průmysl je pouze jedním stadiem (a to vyšším) kapitalistické výroby, a po-

* Na začátku této kapitoly říká Ziber: „Po pravdě řečeno, učení o strojích a o velkopřemyslu, o němž hovoříme, je takovým nevyčerpatelným zdrojem nových myšlenek a originálního výzkumu, že kdyby si někdo usmyslil zvážit po všech stránkách relativní přednosti tohoto učení, musel by napsat jen o tomto jediném předmětu skoro celou knihu“ (s. 473).

ukazuje na jeho vznik z manufaktury. Pokud jde o druhý bod, teorie praví, že strojový průmysl je gigantickým pokrokem v kapitalistické společnosti nejen proto, že několi-krát znásobuje výrobní síly a zespolečenštuje práci celé společnosti,* ale také proto, že odstraňuje manufakturní dělbu práce, nutí dělníky přecházet od jednoho zaměstnání k druhému, definitivně likviduje zaostalé patriarchální poměry především na vesnici** a dává velice silný impuls pokrovému hnutí společnosti jak z uvedených příčin, tak v důsledku koncentrace průmyslového obyvatelstva. Tento pokrok, jako i veškerý ostatní pokrok kapitalismu, je současně provázen i „pokrokem“ rozporů, tj. jejich zosťrováním a prohlubováním.

Čtenář se možná zeptá, jaký smysl má rozbor Sismondioho názorů na takové všeobecně známé otázky a proč se neustále dovoláváme nové teorie, kterou všichni „znají“ a s níž všichni „souhlasí“?

Abychom se mohli na tento „souhlas“ podívat, vezmeme si nejvýznamnějšího narodnického ekonoma pana N. -ona, který si činí nárok na důslednou aplikaci nové teorie. Jak víme, pan N. -on si ve svých Studiích vytyčil jako jeden ze speciálních úkolů zkoumat kapitalizaci ruského textilního průmyslu, pro který je charakteristické velmi intenzivní zavádění strojů.

Ptáte se, jaké stanovisko zastává v této otázce pan N. -on? Stanovisko Sismondioho (s nímž, jak jsme viděli, se shoduje v názorech na řadu otázek kapitalismu), nebo stanovisko nové teorie? Chová se v takové závažné otázce jako romantik, nebo... jako realista?***

* Když Ziber srovnává „součet práce“ v občině a v kapitalistické společnosti se strojovým průmyslem, zcela správně poznamenává: „Mezi ‚součtem‘ obcí a ‚součtem‘ společnosti se strojovou výrobou je asi takový rozdíl jako např. mezi jednotkou 10 a jednotkou 100“ (s. 495).

** Ziber, cit. spis, s. 467.

*** Slovo „realista“ je zde uvedeno místo slova *marxista* výhradně z cenzurních důvodů. Ze stejného důvodu jsou odkazy na Kapitál

Viděli jsme, že prvním znakem nové teorie je historická analýza vzniku strojového průmyslu z kapitalistické manufaktury. Zabýval se pan N. -on vznikem ruského strojového průmyslu? Nikoli. Poukázal sice na to, že mu předcházela domácí práce pro kapitalistu a rukodělná „továrna“*, ale vztah strojového průmyslu k předchozímu stadiu nejenže nevysvětlil, ale ani si „nevšiml“, že podle vědecké terminologie nebylo možno nazvat *továrnou předchozí stadium* (rukodělná výroba doma nebo v dílně kapitalisty), které by mělo být nesporně charakterizováno jako *kapitalistická manufaktura***.

Ať si čtenář nemyslí, že tato „mezera“ není důležitá. Naopak, je velice důležitá. Za prvé, pan N. -on tím ztožňuje *kapitalismus a strojový průmysl*. To je hrubá chyba. Význam vědecké teorie tkví v tom, že vysvětlila skutečné místo strojového průmyslu jako *jednoho stadia* kapitalismu. Cožpak by mohl pan N. -on, kdyby stál na stanovisku *této teorie*, líčit růst a vítězství *strojového průmyslu* jako „*boj dvou hospodářských forem*“: jakési neznámé „*formy založené na tom, že rolníci vlastní výrobní prostředky*“,*** a „*kapitalismu*“ (s. 2, 3, 66, 198n.), zatímco ve skutečnosti jde o *boj strojového průmyslu s kapitalistickou manufakturou*? O tomto *boji* se pan N. -on ani nezmínil, třebaže podle toho, co

nahrazeny odkazy na Ziberovu knihu, která interpretuje Marxův Kapitál. (Autorova poznámka k vydání z roku 1908. *Red.*)

* S. 108. Citát ze Sborníku statistických údajů o Moskevské gubernii, sv. VII, seš. III, s. 32^[140] (statistikové v něm podávají výklad Korsakova spisu *O formách průmyslu*^[85]): „Celá organizace výroby se od roku 1822 úplně mění — rolníci přestávají být samostatnými domácími výrobci stávají se jen vykonavateli některých operací tovární velkovýroby a spokojují se pouze se mzdou za sjednanou práci.“)

** Ziber zcela správně poukázal na to, že pro vědecký výzkum je nevhodné používat obvyklou terminologii (továrna, závod atp.) a že je nezbytné odlišit strojový průmysl od kapitalistické manufaktury (s. 474).

*** N. -on, s. 322. Liší se to třeba jen nepatrně od Sismondioho idealizace patriarchálního rolnického hospodářství?

už naznačil výše, právě v textilním průmyslu, který si speciálně vybral ke studiu (s. 79), se vystřídaly *dvě formy kapitalismu*, které pan N. -on nesprávně vyložil jako vystřídání „lidové výroby“ „kapitalismem“. Není snad zřejmé, že ho v podstatě vůbec nezajímal *skutečný* vývoj strojívého průmyslu a že za „lidovou výrobu“ se skrývá utopie à la Sismondi? Za druhé, kdyby se pan N. -on nezabýval otázkou historického vývoje ruského strojívého průmyslu, mohl by mluvit o „zavádění kapitalismu“ (331, 283, 323n.) a opírat se o konkrétní pomoc a podporu ze strany vlády — o fakta, která existovala i v Evropě? Ptáme se, zda napodobuje Sismondiho, který přece také hovořil o „zavádění“, nebo představitele nové teorie, který vědecky prozkoumal vystřídání manufaktury strojívým průmyslem. Za třetí, kdyby pan N. -on vytyčil otázku historického vývoje forem kapitalismu v Rusku (v textilním průmyslu), mohl by nechat bez povšimnutí existenci kapitalistické manufaktury v ruské „domácké výrobě“? * Kdyby se však *skutečně* řídil teorií a pokusil se vědecky analyzovat třeba jen nepatrný zlomek této rovněž „lidové výroby“, co by se stalo s jeho primitivně vylíčeným obrázkem ruského společenského hospodářství zobrazujícím jakousi mlhavou „lidovou výrobu“ a od ní odtržený „kapitalismus“, dotýkající se jen „hrstky“ dělníků (s. 326n.)?

Shrnujeme: podle prvního bodu, kterým se nová teorie strojívého průmyslu liší od romantické, *nemůže být* pan N. -on *v žádném případě nazván přívržencem nové teorie*, neboť nechápe ani to, že je nutné položit otázku vzniku strojívého

* Předpokládáme, že není nutné dokazovat tento všeobecně známý fakt; vzpomeňme jen na pavlovskou zámečnickou výrobu, bogorodskou kožedělnou, kimerskou obuvnickou, výrobu čepic v molvitinském obvodu, tulskou výrobu harmonik a samovarů, krasnoselskou a rybnoslobodskou výrobu šperků, semjonovskou výrobu lžic, zpracovávání rohoviny v „Ust'janščině“, plsti v semjonovském újezdě Nižněnovgorodské gubernie atd. Vyjmenováváme je z paměti: kdybychom začali studovat kteroukoli domáckou výrobu, mohli bychom seznam prodlužovat do nekonečna.

průmyslu jako *zvláštního stadia kapitalismu*, a zamlčuje existenci kapitalistické manufaktury, toho stadia kapitalismu, které předcházelo strojům. Místo historické analýzy nám předkládá utopii „lidové výroby“.

Druhý bod se týká učení nové teorie o přetváření společenských vztahů způsobeném vlivem strojového průmyslu. Pan N. -on se ani nepokusil tuto otázku rozebrat. Velmi si stěžoval na kapitalismus, truchlil pro továrnu (navlas tak, jak pro ni truchlil Sismondi), ale ani se nepokusil prostudovat změny společenských podmínek, k nimž v továrně* došlo. K tomu by bylo přece třeba především srovnat strojový průmysl s *předchozími stadii*, která panu N. -onovi chybějí. Stejně tak je mu naprosto cizí stanovisko nové teorie ke strojům jako k faktorů pokroku *dané kapitalistické společnosti*. Ale ani tuto otázku si vůbec nepoložil**, *a ani si ji položit nemohl*, neboť tato otázka je jen výsledkem historického studia nahrazení *jedné formy kapitalismu* druhou, kdežto u pana N. -ona „kapitalismus“ tout court*** nahrazuje... „lidovou výrobu“.

Kdybychom se na základě „studie“ pana N. -ona o *kapitalizaci textilního průmyslu v Rusku* zeptali, jak se dívá pan N. -on na stroje, nemohli bychom dostat jinou odpověď než tu, kterou známe už od Sismondiho. Pan N. -on uznává, že stroje zvyšují produktivitu práce (ještě to aby nepřiznal!), jako to přiznával i Sismondi. Pan N. -on říká, že škodlivé nejsou stroje, nýbrž jejich kapitalistické využívání — jak to tvrdil i Sismondi. Podle pana N. -ona „jsme“ při zavádění strojů pustili ze zřetele, že výroba musí odpovídat „spotřební schopnosti lidu“ — jak to předpokládal i Sismondi.

A to je vše. Nic jiného pan N. -on nepředpokládá. O těch

* Berte přitom, prosím, v úvahu, že vědecký význam tohoto termínu je jiný než obvykle. Věda omezuje jeho použití jenom na strojový velkoprámysl.

** Jako to udělal např. A. Volgin ve Zdůvodnění narodnictví v pracích pana Voroncova (V. V.), Petrohrad 1896^[112].

*** — jednoduše. *Red.*

otázkách, které si položila a rozřešila nová teorie, pan N. -on nechce nic vědět, protože se nepokusil prozkoumat ani historické střídání různých forem kapitalistické výroby v Rusku (popřípadě na uvedeném příkladu textilního průmyslu), ani úlohu strojů jako činitele pokroku v *daném* kapitalistickém zřízení.

A tak i v otázce strojů — v této velmi významné otázce teoretické ekonomie — stojí pan N. -on na Sismondihovi stanovisku. Pan N. -on *uvažuje úplně jako romantik*, což mu ovšem vůbec nebrání, aby neustále jen citoval.

To se vztahuje jak k příkladu textilního průmyslu, tak ke všem úvahám pana N. -ona. Vzpomeňte si třeba jen na výše uvedený příklad mlynářské výroby. Pan N. -on ukazuje na zavádění strojů jen proto, aby mohl spustit sentimentální nářky na to, že toto zvýšení produktivity práce neodpovídá „spotřební schopnosti lidu“. Přeměny společenského zřízení, které s sebou přináší strojový průmysl (a které v Rusku skutečně přinesl), ho ani nenapadlo rozebírat. Otázku, zda tyto stroje byly v dané kapitalistické společnosti pokrokem, absolutně nepochopil.*

Ale co bylo řečeno o panu N. -onovi, se *a fortiori*** vztahuje i na ostatní narodnické ekonomy: narodnictví stojí dosud v otázce strojů na stanovisku maloburžoazního romantismu a zaměřuje ekonomickou analýzu sentimentálními tužbami.

X

PROTEKCIONISMUS⁶¹

Poslední teoretická otázka, která nás zajímá v systému Sismondihovi názorů, je protekcionismus. V Nouveaux prin-

* Na základě Marxovy teorie se v textu rýsují úkoly týkající se kritiky názorů pana N. -ona, které jsem později rozvedl ve Vývoji kapitalismu. (Autorova poznámka k vydání z roku 1908. *Red.*)

** — tím více. *Red.*

cipes se této otázce věnuje dost místa, ale rozebírá se tam spíše z praktické stránky — podnět k ní dalo hnutí proti obilním zákonům v Anglii. Tuto poslední otázku rozebereme později, neboť v sobě zahrnuje ještě jiné, mnohem širší problémy. Zatím nás zajímá jen Sismondiho *postoj* k protekcionismu. Zájem o tuto otázku netkví v nějakém novém ekonomickém pojetí Sismondiho, které ještě nebylo uvedeno v předchozím výkladu, nýbrž v jeho chápání souvislosti mezi „ekonomikou“ a „nadstavbou“. Efrusi ujišťuje čtenáře časopisu *Russkoje bogatstvo*, že Sismondi je „jedním z prvních a velmi talentovaných předchůdců současné historické školy“ a že se staví „proti izolování ekonomických jevů od všech ostatních sociálních faktorů“. „V Sismondiho pracích se uplatňuje názor, že hospodářské jevy nelze izolovat od ostatních sociálních faktorů, ty mají být zkoumány v souvislosti s fakty sociálně politického charakteru“ (*Russkoje bogatstvo*, č. 8, 30—39). Ukážeme si tedy na jednom příkladě, jak Sismondi chápal souvislost jevů hospodářských a sociálně politických.

V kapitole O clech (kniha IV, kap. XI) Sismondi říká, že „zákaz dovozu je stejně nerozumný a stejně zhoubný jako zákaz vývozu: byl vynalezen proto, aby národ dostal manufaktury, které dosud neměl. A nelze popírat, že znamenají pro rodící se průmysl nejvíce povzbuzující prémii. Tyto manufaktury vyrábějí snad sotva setinu veškerého množství zboží určitého druhu, které národ potřebuje: sto kupujících bude muset spolu navzájem soupeřit, aby dostali zboží od jediného prodávajícího, a devadesát devět, kterým odřekne, bude nuceno se spokojit s pašovaným zbožím. V tomto případě se bude ztráta pro národ rovnat stu, kdežto zisk bude roven jedné. Ať už by tyto nové manufaktury poskytovaly národu jakékoli výhody, je jisté, že pro ospravedlnění tak velkých obětí je jich příliš málo. Vždycky by bylo možné najít úspornější prostředky, které by umožnily uvést takovéto manufaktury do provozu“ (I, 440—441).

Sismondi řeší tuto otázku zcela prostě: protekcionismus je „nerozumný“, protože přináší „národu“ ztráty!

O jakém „národu“ to náš ekonom mluví? S jakými hospodářskými poměry srovnává daný sociálně politický fakt? Nebere v úvahu žádné určité poměry, uvažuje o národu *všeobecně*, uvažuje o tom, jaký *by měl být* národ *podle jeho ideálních představ*. Ale tyto představy jsou, jak víme, vybudovány na vyloučení kapitalismu a na převaze individuální malovýroby.

Ale to je přece úplná hloupost — srovnávat sociálně politický faktor, který se vztahuje jen k danému hospodářskému zřízení, a k žádnému jinému, s jakýmsi vymyšleným novým zřízením. Protekcionismus je „sociálně politický faktor“ kapitalismu, ale Sismondi jej nesrovnává s kapitalismem, nýbrž s jakýmsi národem *všeobecně* (neboli s národem samostatných malovýrobců). To by mohl také srovnávat protekcionismus s indickou občinou a dospěl by k ještě markantnějšímu „nesmyslu“ a větší „zhoubnosti“, ale tento „nesmysl“ by se týkal jen jeho srovnávání, a nikoli protekcionismu. Sismondi uvádí naivní výpočet, aby dokázal, že celní ochrana je výhodná jen pro několik málo lidí na úkor většiny. To však nemusí ani dokazovat, protože už to vyplývá ze samého pojmu protekcionismus (ať už jde o přímé vyplácení prémií, nebo o vyřazování zahraničních konkurentů). Protekcionismus už sám o sobě nesporně vyjadřuje společenský rozpor. Ale cožpak v hospodářském životě zřízení, které protekcionismus vytvořil, nejsou rozpory? Naopak, je plný rozporů a Sismondi na ně sám v celém svém výkladu poukazoval. Místo aby *vyvodil* daný rozpor z rozporů hospodářského řádu, na které sám upozorňoval, ekonomické rozpory *ignoruje*, čímž se jeho kritika mění v pouhé „zbožné přání“. Místo aby srovnával toto zřízení, přinášející podle něho prospěch malé skupině, s postavením, které má tato skupina v celkovém hospodářství země, a s jejími zájmy, srovnává je s abstraktní tezí o „obecném prospěchu“. Vidíme tedy,

že v protikladu s Efrusiho závěry Sismondi hospodářské jevy *izoluje* od ostatních (protože zkoumá protekcionismus mimo souvislost s hospodářským řádem) a vůbec *nechápe spojitost* mezi ekonomickými a sociálně politickými fakty. Tiráda, kterou jsme uvedli, obsahuje *všechno*, co nám může Sismondi jako teoretik říci k otázce protekcionismu: ostatní je jen mlácením prázdné slámy. „Vlády si snad ani neuvědomují, jakou cenu platí za tuto výhodu (rozvoj manufaktur), ty strašné oběti, které požadují od spotřebitelů“ (I, 442—443). „Evropské vlády chtěly znásilňovat přírodní zákony“ (faire violence à la nature). Jaké přírodní zákony? „Neznásilňuje“ snad protekcionismus zákonitosti kapitalismu? „Národ byl takříkajíc (en quelque sorte) přinucen k jakési nezdravé činnosti“ (I, 448). „Některé vlády dospěly až k tomu, že svým obchodníkům platí, aby jim umožnily levněji prodávat; čím je tato oběť podivnější a více odporuje nejprostším výpočtům, tím více je považována za součást vyšší politiky... Vlády platí svým obchodníkům na úkor ostatních občanů“ (I, 421) atd., atd. Vidíte, jaké úvahy nám Sismondi předkládá! Jakoby dělal závěry z těchto úvah, nazývá kapitalismus na jiných místech „umělým“ a „zaváděným“ (I, 379, opulence factice), „skleníkovým“ (II, 456) atp. Začal tím, že na místo analýzy daných rozporů staví zbožná přání, a aby mohl těmto přáním vyhovět, zkresluje skutečnost. Z toho vyplývá, že kapitalistický průmysl, který tak usilovně „podporují“, je slabý, neopodstatněný apod., nemá rozhodující úlohu v hospodářství země, že tato rozhodující úloha *tedy* patří malovýrobě atd. Tento nepochybný a nesporný fakt, že protekcionismus vzniká jenom v určité hospodářské soustavě a při určitých rozporech této soustavy, že vyjadřuje reálné zájmy reálné třídy, která má *rozhodující* úlohu v národním hospodářství, se obrací několika cituplnými frázemi vniveč, ba dokonce ve svůj protiklad! A ještě ukázka (k zemědělskému protekcionismu — I, 265, kapitola o obilních zákonech):

„Angličané nám předvádějí své velké farmy jako jediný prostředek k zvelebení zemědělství, tj. získání většího množství zemědělských produktů levněji — ale ve skutečnosti je právě naopak vyrábějí draže...“

Jak pozoruhodně charakteristický je tento úryvek a jak přesvědčivě odhaluje způsoby romantických formulací, které do písmene ruští narodnici převzali! Rozvoj farmářství a s ním spojený technický pokrok je líčen jako úmyslně zaváděný systém. Angličané (tj. angličtí ekonomové) považují tento systém zvelebování zemědělství za jediný prostředek. Sismondi chce říci, že k jeho pozvednutí „by mohly být“ využity i jiné prostředky, kromě farmářství, tj. „by mohly být“ uplatněny v jakési abstraktní společnosti, ale ne v reálné společnosti určitého historického období, „společnosti“ založené na zbožním hospodářství, o kterém mluví angličtí ekonomové a o kterém by měl mluvit i Sismondi. „Pozvednout zemědělství, *to jest* získat (národu?) větší hojnost výrobků.“ Vůbec ne „to jest“. Pozvednutí zemědělství a zlepšení podmínek výživy většiny lidí není vůbec jedno a totéž; nesoulad mezi jedním a druhým je nejen možný, ale i nezbytný v takové hospodářské soustavě, ze které se snaží Sismondi tak horlivě vykrotit. Např. zvýšení sadby brambor může znamenat zvýšení produktivity práce v zemědělství (zavedení okopanin) a zvýšení nadhodnoty — současně se zhoršením výživy dělnictva. Je to stále táž manýra narodníka... chci říci romantika — vykrucovat se z rozporů skutečného života frázemi.

„Ve skutečnosti,“ pokračuje Sismondi, „tito farmáři, tak bohatí, tak inteligentní a tak podporovaní (secondés) veškerým vědeckým pokrokem, kteří mají tak krásná spřežení, tak pevné ohrady a pole tak pěkně vyčištěná od plevele — nemohou čelit konkurenci ubohého polského rolníka, nevzdělaného a zotročeného, hledajícího útěchu jen v pití, jehož zemědělství je ještě v plenkách. Obilí sklizené ve středním Polsku je po uhrazení dopravy na

stovky mil po řekách, souši i moři a po zaplacení dovozních cel ve výši 30 až 40 % jeho hodnoty přece jen levnější než obilí z těch nejbohatších hrabství v Anglii“ (I, 265). „Anglické ekonomy uvádí tento kontrast do rozpaků.“ Poukazují na daně atd. Ale v tom to není. „Sám systém exploatace je špatný, je založen na nebezpečném základě... Tento systém líčili nedávno všichni autoři jako hodný našeho obdivu, ale my se s ním naopak musíme dobře seznámit, abychom se vyvarovali jeho napodobení“ (I, 266).

Není tento romantik nekonečně naivní, když líčí anglický kapitalismus (farmářství) jako nesprávný systém vytvořený ekonomy a když se domnívá, že „rozpaky“ ekonomů zavírajících oči před rozpory farmářství jsou dostatečným argumentem *proti* farmářům? Jak povrchní je jeho koncepce nehledající vysvětlení hospodářských procesů v zájmech různých skupin, nýbrž v omylech ekonomů, publicistů a vlád! Dobrák Sismondi chce zahanbit anglické farmáře a přivést je na správnou cestu, a zároveň i farmáře na kontinentě, aby „nenapodobovali“ takové „stupidní“ systémy!

Nezapomínejme však, že to bylo napsáno před sedmdesáti lety a že Sismondi pozoroval první krůčky těchto, tehdy ještě úplně nových jevů. *Jeho* naivita je ještě odpustitelná, neboť i klasičtí ekonomové (jeho současníci) považovali stejně naivně tyto nové jevy za produkt věčných a přirozených vlastností lidské povahy. My se však ptáme, připojili-li naši narodníci ve svých „námitkách“ proti rozvíjejícímu se kapitalismu v Rusku k Sismondihovo argumentům jediné vlastní slovo?

Sismondihovo úvahy o protekcionismu tedy svědčí o tom, že mu je historické hledisko úplně cizí. Naopak, podobně jako filozofové a ekonomové 18. století uvažuje zcela abstraktně a liší se od nich jen tím, že za normální a přirozenou neprohlašuje společnost buržoazní, nýbrž společnost samostatných malovýrobců. Proto vůbec nechápe sou-

vislost mezi protekcionismem a určitou hospodářskou soustavou a odbývá tento rozpor v sociálně politické oblasti stejně sentimentálními frázemi o „nepravdivosti“, „nebezpečnosti“, nesprávnosti, nerozumnosti atd., jakými odbývá i rozpory v hospodářském životě. Proto líčí věc krajně povrchně, staví otázku protekcionismu a svobodného obchodu (freetradismus⁶²) jako otázku „chybné“ či „správné“ cesty (podle jeho terminologie jako otázku kapitalismu či nekapitalistické cesty).

Nová teorie tyto omyly úplně odhalila, neboť poukázala na spojitost protekcionismu s určitou historickou soustavou společenského hospodářství a se zájmy vládnoucí třídy této soustavy, podporovanými vládami. Ukázala, že otázka protekcionismu a svobody obchodu je otázkou vzájemných vztahů *mezi* podnikateli (buď mezi podnikateli různých zemí, nebo mezi různými skupinami podnikatelů jedné země).

Když s těmito dvěma názory na protekcionismus porovnáváme postoj narodnických ekonomů, vidíme, že i v této otázce stojí jednoznačně na stanovisku romantiků a nespojují protekcionismus s kapitalistickou, ale s jakousi abstraktní zemí, se „spotřebiteli“ tout court, a prohlašují jej za „chybnou“ a „nerozumnou“ podporu „skleníkového“ kapitalismu atd. Např. v otázce bezcelního dovozu zemědělských strojů, který vyvolal konflikt mezi průmyslovými a zemědělskými podnikateli, stojí *pochopitelně* narodníci jednoznačně za zemědělskými... podnikateli. Nechceme říci, že by neměli pravdu. Ale je to otázka faktu, otázka určitého historického momentu, otázka toho, která skupina podnikatelů vyjadřuje obecnější zájmy rozvoje kapitalismu. A i když mají narodníci pravdu, pak samozřejmě ne proto, že uvalení cel znamená „umělou“ „podporu kapitalismu“ a jejich odbourání podporu „odvěké“ lidové výroby, ale prostě proto, že rozvoj zemědělského kapitalismu (trpícího nedostatkem strojů) urychluje odumírání středověkých poměrů na vesnici a vznik domácího trhu pro průmysl,

a znamená proto pronikavější, svobodnější a rychlejší vývoj kapitalismu.

V tomto bodě očekáváme ještě námitku týkající se zařazení narodníků mezi romantiky. Někdo může namítnout, že to nelze vztahovat na pana N. -ona, který přece přímo říká, že otázka svobody obchodu a protekcionismu je otázkou kapitalistickou, říká to nejednou a dokonce „cituje“ ... Ano, ano, pan N. -on dokonce cituje! Jestliže nám však někdo uvede toto místo z jeho Studií, pak my uvedeme *jiné pasáže*, kde prohlašuje podporování kapitalismu za „zavádění“ (a to ve Výsledcích a závěrech, s. 331, 323 a také 283), vysvětluje stimulování kapitalismu jako „tragický omyl“, jako něco, co „jsme pustili ze zřetele“, „nač jsme zapomněli“, „čím nás omráčili“ atd. (s. 298. Srovnajte se Sismondim!). Jak to srovnat s tvrzením, že podpora kapitalismu (vývozními prémiemi) je „jedním z mnoha rozporů, jimiž náš hospodářský život oplývá*“; tento rozpor, jakož i všechny ostatní, vděčí za svou existenci formě, kterou akceptuje veškerá výroba“ (s. 286)? Všimněte si: *veškerá výroba!* Ptáme se všech nestranných lidí, jaké stanovisko zastává tento autor, který vysvětluje podporu „*formy akceptované veškerou výrobou*“ jako — „omyl“? Sismondiho stanovisko, nebo stanovisko vědecké teorie? „Citáty“ pana N. -ona se i zde (stejně jako v předchozích otázkách) jeví jako nedůležité, neobratné vsuvky, které nikterak nevyjadřují opravdové přesvědčení o použitelnosti těchto „citátů“ na ruskou skutečnost. „Citáty“ pana N. -ona jsou pouze vývěsním štítem nové teorie, který jen čtenáře uvádí v omyl. Je to — nešikovně navlečený háv „realisty“, pod nímž se skrývá čistokrevný romantik.**

* Právě tak jako Studie „oplývají“ výzvami k „nám“, výkřiky „my“ a podobnými frázemi, které ignorují tyto rozpory.

** Máme podezření, nepovažuje-li snad pan N. -on tyto „citáty“ za talisman, který ho chrání před každou kritikou. Jinak je těžké si vysvětlit skutečnost, že pan N. -on, který od pánů Struveho a Tugana-Baranovského ví o srovnání svého učení se Sismondiho doktrínou,

XI

VŠEOBECNÝ VÝZNAM SISMONDIHO V DĚJINÁCH POLITICKÉ EKONOMIE

Právě jsme se seznámili se všemi hlavními Sismondiho tezemi z oblasti ekonomické teorie. Ze závěrů vidíme, že Sismondi ve všem zůstává absolutně věrný sám sobě, že jeho názory se nemění. Ve všech bodech se liší od klasiků tím, že poukazuje na rozpory kapitalismu. To na jedné straně. Na druhé straně nemůže (a ani nechce) ani v jednom bodu pokračovat v analýze klasiků, a proto se omezuje na sentimentální kritiku kapitalismu ze stanoviska drobného buržoy. Takováto záměna vědecké analýzy za sentimentální stesky a nářky ho dovádí k neobyčejně povrchnímu pojetí věci. Nová teorie akceptující zdůrazňování rozporů za kapitalismu provedla jejich vědeckou analýzu a dospěla ve všech bodech k závěrům, které se zásadně rozcházejí se závěry Sismondiho, a proto vedou k diametrálně protikladnému názoru na kapitalismus.

V Kritice některých tezí politické ekonomie (Zur Kritik^{[220]64}, ruský překlad, Moskva 1896^[65]) je všeobecný význam Sismondiho v dějinách vědy charakterizován takto:

„Sismondi už není v zajetí Boisguillebertových představ, že práce vytvářející směnnou hodnotu je falšována penězi, ale odsuzuje velký průmyslový kapitál tak, jako Boisguillebert odsuzuje peníze“ (s. 36).

Autor chce říci: jako se Boisguillebert povrchně díval na směnu zboží jako na přirozené zařízení a horlil proti penězům, v nichž viděl „cizí element“ (s. 30 *ibid.*), tak se

„citoval“ v jednom ze svých článků v časopise *Russkoje bogatstvo* (r. 1894, č. 6, s. 88) názor představitele nové teorie, který řadil Sismondiho k maloburžoazním reakcionářům a utopistům.⁶³ Je možná hluboce přesvědčen, že podobným „citátem“ „vyvrátil“ srovnání své vlastní osoby se Sismondim.

díval Sismondi na malovýrobu jako na přirozené zařízení a horlil proti velkokapitálu, v němž viděl cizí element. Boisguillebert nechápal nerozlučnou a přirozenou spojitost peněz se směnou zboží, nechápal, že proti sobě staví jako cizí prvky dvě formy „buržoazní práce“ (ibid. 30—31). Sismondi nechápal nerozlučnou a přirozenou spojitost mezi velkokapitálem a samostatnou malovýrobou, nechápal, že jde o dvě formy zbožního hospodářství. Boisguillebert „se rozhorluje proti buržoazní práci v jedné formě“, „zatímco ji zároveň utopicky velebí v jiné formě“ (ibid.). Svým postojem proti velkokapitálu, tj. proti zbožnímu hospodářství v jedné jeho formě, a to v té nejrozvinutější, Sismondi utopicky velebí malovýrobce (zejména rolnictvo), tj. zbožní hospodářství v jiné, teprve zárodečné formě.

Autor Kritiky pokračuje: „Jestliže v Ricardovi politická ekonomie bezohledně vyvozuje svůj poslední závěr a tím vrcholí, doplňuje Sismondi toto vyvrcholení tím, že sám ztělesňuje její pochybnosti“ (s. 36).

A tak autor Kritiky redukuje Sismondihovo význam na to, že *předložil otázku* rozporů kapitalismu, a tím vytyčil úkol pro další analýzu. Všechny samostatné názory Sismondihovo, který chtěl rovněž *odpovědět* na tuto otázku, označuje citovaný autor za nevědecké, povrchní, odrážející jeho reakční maloburžoazní hledisko (viz předchozí odkazy a jeden odkaz dále v souvislosti s „citátem“ Efrusiho).

Když srovnáváme Sismondihovo doktrínu s narodnictvím, vidíme téměř ve všech bodech (s výjimkou toho, že odmítá Ricardovu teorii renty a malthuziánská poučování rolníků) překvapující shodu, která se někdy projevuje dokonce ve volbě výrazů. Narodničtí ekonomové stojí důsledně na stanovisku Sismondihovo. Přesvědčíme se o tom ještě důkladněji, až přejdeme od teorie k Sismondihovo názorům na praktické otázky.

Efrusi koneckonců neoceníl Sismondihovo správně ani v jednom bodě. I když poukazoval na to, že Sismondi zdůrazňoval rozpory za kapitalismu a odsuzoval je, Efrusi

nepochopil ani pronikavý rozdíl mezi jeho teorií a teorií vědeckého materialismu, ani diametrální protikladnost romantického a vědeckého postoje ke kapitalismu. Sympatie narodníka k romantikovi a dojímavá shoda v názorech bránily autoru statí v časopise *Russkoje bogatstvo* správně charakterizovat tohoto klasického představitele ekonomického romantismu.

Právě jsme uvedli úsudek o Sismondim, že totiž „sám ztělesňuje pochybnosti“ klasické ekonomie.

Sismondi se však nechtěl omezovat na takovou úlohu (která ho staví na čestné místo mezi ekonomy). Jak jsme viděli, pokoušel se rozřešit pochybnosti, ale krajně neúspěšně. A nejen to, neobvinil klasiky a jejich učení z toho, že se zastavili před analýzou rozporů, nýbrž z toho, že prý pracovali špatnou metodou. „Staré učení nás neučí ani chápat“ nové pohromy, „ani předcházet“ jim (I, XV), praví Sismondi v předmluvě k 2. vydání své knihy a vysvětluje tento fakt nikoli tím, že analýza tohoto učení je neúplná a nedůsledná, nýbrž tím, že prý „zabředla do abstrakce“ [I, 55: noví žáci Adama Smitha v Anglii zabředli (se sont jetés) do abstrakce a zapomněli na „člověka“] a „ubírá se po nesprávné cestě“ (II, 448). Z čeho obviňuje Sismondi klasiky, že může dojít k takovému závěru?

„Nejvýznačnější ekonomové si příliš málo všímali spotřeby a odbytu“ (I, 124).

Toto obvinění bylo od dob Sismondihovo nesčetněkrát opakováno. Považovalo se za nutné oddělovat „spotřebu“ od „výroby“ jako zvláštní vědní obor; říkalo se, že výroba závisí na přírodních zákonech, kdežto spotřeba je určována rozdělováním závislým na vůli lidí atp. atp. Naši narodníci zastávají, jak známo, tytéž ideje a na první místo kladou rozdělování.*

* Efrusi samozřejmě neopomněl pochválit za totéž i Sismondihovo. V 8. čísle časopisu *Russkoje bogatstvo* na straně 56 čteme: „V Sismondihovo učení nejsou tak důležitá jednotlivá speciální opatření, jež navrhu-

Jaký má tedy toto obvinění smysl? Je založeno jen na zcela nevědeckém chápání samého předmětu politické ekonomie. Jejím předmětem rozhodně není „výroba materiálních hodnot“, jak se často říká (to je předmětem technologie), nýbrž jsou jím společenské vztahy lidí ve výrobě. Jen tehdy, chápeme-li „výrobu“ v prvním smyslu, je možné od ní zvlášť oddělit „rozdělování“, a pak v „oddíle“ o výrobě místo kategorií historicky určených forem společenského hospodářství figurují kategorie vztahující se k pracovnímu procesu vůbec: takové bezobsažné banálnosti obvykle slouží jen k zamaskování historických a sociálních podmínek (například pojem kapitálu). Budeme-li se tedy důsledně dívat na „výrobu“ jako na společenské vztahy ve výrobě, pak i „rozdělování“ i „spotřeba“ ztratí veškerý svůj samostatný význam. Vyjasní-li se vztahy ve „výrobě“ — bude zároveň vyjasněn podíl, který mají na produktu jednotlivé třídy, a tedy i „rozdělování“ a „spotřeba“. A naopak, nevyjasní-li se výrobní vztahy (např. nebude-li proces výroby veškerého společenského kapitálu chápán ve svém celku), zvrhnou se všechny úvahy o spotřebě a rozdělování v banálnosti nebo v zbožná romantická přání. Sismondi je praotcem podobných výkladů. Také Rodbertus často mluvil o „rozdělování národního pro-

je, jako spíše celkový duch, jímž je proniknuta celá jeho soustava. Proti klasické škole zdůrazňuje zvlášť vehementně zájmy rozdělování před zájmy výroby.“ Přes své opětovné „odkazy“ na „moderní“ ekonomy Efrusi vůbec nepochopil jejich učení a pokračuje v sentimentálních výlevech, příznačných pro primitivní kritiku kapitalismu. Náš narodnik se i zde zachraňuje tím, že srovnává Sismondioho „s mnoha význačnými představiteli historické školy“; ukazuje se, že „se Sismondi dostal dále“ (ib.), a Efrusi se s tím docela spokojuje! „Dospěl dále“ než němečtí profesori — co ještě chcete? Efrusi se podobně jako všichni narodnici snaží přenést těžiště na to, že Sismondi kritizoval kapitalismus. O tom, že kritika kapitalismu bývá různá, že kritizovat kapitalismus lze jak ze stanoviska sentimentálního, tak i vědeckého — nemá ekonom z časopisu *Russkoje bogatstvo* zřejmě vůbec ponětí.

duktu“, „moderní“ autority Efrusiho zakládaly dokonce zvláštní „školy“, jejichž jednou zásadou bylo věnovat pozornost rozdělování.* A všichni tito teoretikové „rozdělování“ a „spotřeby“ neuměli rozřešit dokonce ani základní otázku rozdílu mezi společenským kapitálem a společenským důchodem a dále se zaplétali do rozporů, před nimiž se zastavil Adam Smith.** Tento problém se podařilo rozřešit teprve ekonomovi, který nikdy nepovažoval rozdělování za izolovaný fakt a co nejenergičtěji protestoval proti „vulgárním“ úvahám o „rozdělování“ (viz Marxovy poznámky ke gothajskému programu, které cituje P. Struve v Kritických poznámkách, s. 129, epigraf ke IV. kap.^{[152] 65}). To ještě nic není. Vlastní vyřešení problému záleželo na analýze *reprodukce* společenského kapitálu. Autor se zvláště nezabýval spotřebou ani rozdělováním; ale obě otázky se dostatečně vyjasnily samy sebou, jakmile byla dovedena do konce analýza *výroby*.

„Vědecký rozbor kapitalistického výrobního způsobu dokazuje, že... vztahy, za nichž se rozděluje, jsou v podstatě totožné s výrobními vztahy, jsou jejich rubem, takže jedny i druhé mají též historicky přechodný charakter.“ „Mzda předpokládá námezdní práci, zisk kapitál. Tyto určité formy rozdělování tedy předpokládají určitý spo-

* Zcela správně staví Ingram Sismondihovo po bok „katedrových socialistů“ (Dějiny politické ekonomie, Moskva 1891, s. 212 [29]), když naivně prohlašuje: „My jsme se už (!) přimkli k Sismondihovu názoru na stát jako na takovou sílu, která se musí starat... aby ze společenského sjednocení a nejnovějšího pokroku měly podle možnosti prospěch všechny třídy společnosti“ (215). Jak jdou do hloubky tyto Sismondihovy „názory“, jsme už viděli na příkladu protekcionismu.

** Viz např. heslo Důchod od R. Meyera v Handw. der St. [199] (ruský překlad ve sborníku Promyšlenost [73]), který ukazuje na celý ten bezmocný zmatek v úvahách „moderních“ německých profesorů o tomto předmětu. Je originální, že R. Meyer, který se opírá přímo o Adama Smitha a při citování literatury se odvolává na *tytéž kapitoly* II. dílu Kapitálu, jež beze zbytku vyvracejí Smitha, se o tom v textu nezmiňuje.

lečenský charakter (Charaktere) výrobních podmínek a určité společenské vztahy činitelů výroby. Určitý vztah rozdělování je tedy jen výrazem historicky určitého výrobního vztahu...“ „Každá forma rozdělování mizí s určitou formou výroby, z níž pochází a jíž odpovídá.“

„Názor, který považuje za historické jen vztahy rozdělování, ale ne výrobní vztahy, je jednak jen názor začínající, ale ještě nesmělé (nedůsledné, befangen) kritiky buržoazní ekonomie. Je však též založen na zaměňování a ztotožňování společenského výrobního procesu s prostým pracovním procesem, který musí vykonávat i uměle izolovaný člověk bez jakékoli pomoci společnosti. Pokud je pracovní proces jen pouhý proces mezi člověkem a přírodou, zůstávají jeho základní prvky společné všem jeho společenským vývojovým formám. Ale každá určitá historická forma tohoto procesu rozvíjí dále jeho materiální základy a společenské formy“ (Das Kapital, Bd. III, 2., S. 415, 419, 420⁶⁶).

O nic lépe se nedařilo Sismondimu ani v jiných útocích zaměřených proti klasikům, které zaujímají ještě více místa v jeho Nouveaux principes. „Noví žáci A. Smitha v Anglii zabředli do abstrakce a zapomněli na člověka...“ (I, 55). Pro Ricarda je „bohatství vším a lidé — ničím“ (II, 331). „Často (ekonomové hájící svobodu obchodu) obětují lidi a reálné zájmy abstraktní teorii“ (II, 457) atd.

Jak staré jsou tyto úkoly a jak jsou přítom nové! Mám na mysli narodníky, kteří je obnovili, když nadělali tolik hluku kvůli tomu, že kapitalistický vývoj Ruska byl otevřeně uznán opravdovým, skutečným a nevyhnutelným pro Rusko. Cožpak neopakovali v různých obměnách totéž, když se rozčilovali nad „apologií vlády peněz“, „sociálně buržoazními tendencemi“ atp.⁶⁷ Na ně se ještě ve větší míře než na Sismondihů hodí poznámka adresovaná sentimentální kritice kapitalismu jako takové: Man schreie nicht zu sehr über den Zynismus! Der Zy-

nismus liegt in der Sache, nicht in den Worten, welche die Sache bezeichnen! Ale nerozčilujme se příliš nad tímto cynismem! Cynismus je ve věcech, a ne ve slovech, která tyto věci popisují!⁶⁸

Ano, „ještě ve větší míře“. To proto, že západoevropští romantikové neměli k dispozici vědeckou analýzu rozporů kapitalismu, že první poukazovali na tyto rozpory, že tepali (ostatně jen „bezmocnými slovy“) lidi, kteří tyto rozpory *neviděli*.

Sismondi se nejednou obořil na Ricarda proto, že nemilosrdně a otevřeně vyvozoval všechny závěry ze zkoumání a studia buržoazní společnosti: že otevřeně formuloval jak existenci výroby pro výrobu, tak i přeměnu pracovní síly ve zboží, na něž se pohlíží jako na každé jiné zboží — i to, že pro „společnost“ je důležitý čistý důchod, tj. jen výše zisku*. Ale Ricardo říkal naprostou pravdu: *ve skutečnosti je to přesně tak*. Jestliže se tato pravda zdála Sismondimu „nestoudnou pravdou“, pak by byl neměl

* Efrusi např. docela vážně opakuje Sismondioho sentimentální fráze o tom, že zvýšení podnikatelova čistého důchodu není pro národní hospodářství ziskem atp., a vytýká mu jen to, že si to „ještě docela jasně neuvědomoval“ (s. 43, č. 8).

Neměli bychom snad s tím srovnat výsledky vědecké analýzy kapitalismu?

Hrubý důchod (Roheinkommen) společnosti se skládá ze mzdy plus zisk plus renta. Čistý důchod (Reineinkommen) je nadhodnota.

„Vezmeme-li důchod celé společnosti, skládá se národní důchod ze mzdy plus zisku plus renty, tedy z hrubého důchodu. Ale i to je jen abstrakce, protože celá společnost se na základě kapitalistické výroby staví na kapitalistické stanovisko a považuje tudíž za čistý důchod jen důchod, který se rozkládá na zisk a rentu“ (III, 2, 375 až 376)⁶⁹.

Tak se autor jednoznačně přiklání k Ricardovi a k jeho definici „čistého důchodu“ „společnosti“, k téže definici, která vyvolala „proslulou námitku“ Sismondioho (*Russkoje bogatstvo*, č. 8, s. 44): „Jakže? Bohatství je vším a lidé ničím?“ (II. 331). V současné společnosti jistě.

hledat příčinu této nestoudnosti v Ricardově teorii a rozhodně neměl útočit proti „abstrakci“; jeho výčitky na adresu Ricarda se beze zbytku vztahují k oblasti „povznářejícího nás klamu“.

A co naši současní romantikové? Mají snad v úmyslu popírat „vládu peněz“? Mají snad v úmyslu popírat, že tato vláda je všemocná nejen mezi průmyslovým obyvatelstvem, ale i mezi obyvatelstvem zemědělským, v kterékoli „občinové“, v kterékoli zapadlé vesničce? Mají snad v úmyslu popírat nezbytnou spojitost mezi tímto *faktem* a zbožným hospodářstvím? Ani se nepokoušeli o tom pochybovat. Snaží se prostě o tom nemluvit. Bojí se nazvat věci pravým jménem.

Docela jejich strach chápeme: kdyby otevřeně přiznali skutečnost, zůstala by viset sentimentální (narodnická) kritika kapitalismu ve vzduchu. Není divu, že se tak vášnivě vrhají do boje, aniž stačili vyčistit zrezivělé zbraně romantismu. Nepřekvapuje, že si nevybírají prostředky a chtějí nevraživost vůči *sentimentální* kritice prezentovat jako nevraživost ke kritice vůbec. Vždyť se domáhají svého práva na existenci.

Sismondi se dokonce pokoušel povýšit svou sentimentální kritiku na *zvláštní metodu společenské vědy*. Jak jsme viděli, nevytýkal Ricardovi, že se jeho objektivní analýza zastavila před rozpory kapitalismu (tato výtka by byla oprávněná), ale právě to, že to je analýza *objektivní*. Sismondi tvrdil, že Ricardo „zapomíná na člověka“. V předmluvě k druhému vydání *Nouveaux principes* čteme takovouto tirádu:

„Považuji za nutné protestovat proti obvyklým, tak často lehkomyšlným a tak falešným způsobům kritizování díla z oblasti společenských věd. Problém, který mají rozřešit, je nesrovnatelně složitější než všechny problémy věd přírodních; tento problém apeluje současně jak na srdce, tak na rozum“ (I, XVI). Ruský čtenář dobře zná tyto myšlenky o protikladu přírodních a společen-

ských věd, o tom, že společenské vědy apelují na „srdce“!*

Sismondi zde vyslovuje tytéž myšlenky, kterým bylo souzeno, aby je o několik desetiletí později „znovu objevila“ na dalekém východě Evropy „ruská sociologická škola“ a aby figurovaly jako zvláštní „subjektivní metoda v sociologii“... Sismondi samozřejmě apeluje — jako naši domácí sociologové — „jak na srdce, tak na rozum“**. Ale my jsme už viděli, že ve všech důležitějších problémech vítězilo „srdce“ drobného buržoy nad „rozumem“ teoretika zabývajícího se ekonomikou.

POSTSKRIPTUM***

Správnost tohoto hodnocení sentimentálního Sismondihovo v jeho poměru k vědecky „objektivnímu“ Ricardovi je plně potvrzena Marxovým výrokem v druhém díle Teorií o nadhodnotě, který vyšel v roce 1905 (Theorien über den

* „Politická ekonomie není vědou o výpočtech (n'est pas une science de calcul), nýbrž vědou morální... Vede k cíli jen tehdy, všímáme-li si lidských citů, potřeb a vášní“ (I, 313). Tyto sentimentální fráze, v nichž Sismondi právě tak jako ruští sociologové subjektivní školy ve svých naprosto analogických výkřicích vidí nové pojetí společenské vědy, ve skutečnosti ukazují, v jakém ještě dětsky primitivním stavu byla kritika buržoazie. Cožpak vědecká analýza rozporů, která zůstává stroze objektivním „výpočtem“, neposkytuje především pevný základ pro chápání „citů, potřeb a vášní“, a to ne vášní „lidí“ vůbec — této abstrakce, kterou jak romantik, tak i narodnik naplňují specificky maloburžoazním obsahem — ale *lidí určitých tříd*? Jde však o to, že Sismondi *nemohl teoreticky vyvrátit* ekonomy, a proto se omezil na sentimentální fráze. „Utopický diletantismus je nucen v teoretických otázkách ustupovat každému jen trochu vzdělanému obhájci buržoazního řádu. Aby utopista zahladil vzniklý pocit bezmocnosti, utěšuje se tím, že vyčítá svým protivníkům objektivnost: jste snad vzdělanější než já, zato já jsem však hodnější“ (Beltov, s. 43).

** Jako by „problémy“ vyplývající z přírodních věd neapelovaly také na „srdce“?!

*** Postskriptum bylo napsáno k vydání z roku 1908. *Red.*

Mehrwert, II. B., I. T., S. 304 u. ff. Bemerkungen über die Geschichte der Entdeckung des sogenannten Ricardoschen Gesetzes^[219])*. Marx považuje Malthuse za ubohého plagiátora, podplaceného advokáta bohatých, nestydatého vyděrače a srovnává ho s Ricardem jako člověkem vědy:

„Ricardo považuje — ve své době plným právem — kapitalistický výrobní způsob za nejvýhodnější pro výrobu vůbec, za nejvýhodnější pro vytváření bohatství. Chce *výrobu pro výrobu*, a to právem. Kdyby někdo tvrdil, jak to dělali Ricardovi sentimentální odpůrci, že výroba jako taková není samoučelem, pak by zapomínal, že výroba pro výrobu neznamena nic jiného než rozvoj výrobních sil lidstva, tj. *rozvoj bohatství lidské přírody jako samoučel*. Staví-li někdo proti tomuto cíli, jak to dělá Sismondi, blaho jednotlivců, tvrdí, že se musí *zadržet* rozvoj druhu, aby se zabezpečilo blaho jednotlivců, že se tedy například nesmí vést žádná válka, neboť ve válce jednotlivci hynou. Sismondi má pravdu jen oproti takovým ekonomům, kteří tento protiklad *zastírají* a popírají“ (S. 309). Ze svého stanoviska má Ricardo plné právo přirovnávat proletáře ke strojům, ke zboží v kapitalistické výrobě. „Es ist dieses stoisch, objektiv, wissenschaftlich“, „je to stoické, objektivní, vědecké“ (S. 313). Toto hodnocení se ovšem vztahuje jen k určité epoše, až k počátku 19. století.

* Teorie o nadhodnotě; díl II, část I, s. 304n. K objevení Ricardova zákona pozemkové renty. *Red.*⁷⁰

KAPITOLA II

CHARAKTER KRITIKY KAPITALISMU U ROMANTIKŮ

Sismondioho „rozumem“ jsme se už zabývali dost. Podívejme se teď blíže na jeho „srdce“. Pokusíme se shrnout všechny poukazy na jeho *stanoviško* (které jsme dosud zkoumali jen jako prvek dotýkající se teoretických otázek), na jeho *postoj* ke kapitalismu, na jeho sociální sympatie a chápání „sociálně politických“ úkolů epochy, v níž žil.

• I

SENTIMENTÁLNÍ KRITIKA KAPITALISMU

Charakteristickým rysem epochy, v níž Sismondi psal, byl rychlý rozvoj *směny* (peněžního hospodářství podle současné terminologie), projevující se zvláště výrazně po odstranění pozůstatků feudalismu Francouzskou revolucí. Sismondi otevřeně tento rozvoj a zintenzívnění směny odsuzoval, útočil na „osudnou konkurenci“, vyzýval „vládu, aby chránila obyvatelstvo před následky konkurence“ (ch. VIII, 1. VII) atd. „Rychlá směna kazí dobré mravy lidu. Ustavičné starosti o výhodný prodej se neobejdou bez pokusů předražovat zboží a podvádět, a čím hůře se bude žít lidem, jejichž život je závislý na neustálé směně, tím budou vystaveni většímu pokušení dopouštět se podvodů“ (I, 169). Jen nesmírně naivní člověk může útočit na peněžní hospodářství takovým způsobem jako naši narodníci! „... Pokud jde o význam v hospodářské soustavě, je obchodní bohatství teprve na druhém místě;

především má vzrůstat pozemkové bohatství (territoriale), zajišťující existenční prostředky. Celá tato početná třída živící se obchodem má dostávat část zemědělských výrobků jen potud, pokud tyto výrobky existují; má (tato třída) růst jen potud, pokud se zvyšuje i tato výroba“ (I, 322 až 323). Dostal se snad ve srovnání s tímto romantikem jen o krůček dále pan N. -on, nařikající na několika stránkách nad tím, že růst obchodu a průmyslu předhání rozvoj zemědělství? Tyto romantikovy a narodnikovy nářky svědčí jen o tom, že vůbec *nepochopil* kapitalistické hospodářství. *Cožpak může existovat* takový kapitalismus, v němž by rozvoj obchodu a průmyslu *nepředháněl* zemědělství? Vždyť růst kapitalismu je růstem zbožního hospodářství, *to jest* růstem společenské dělby práce, která postupně *odděluje* od zemědělství jednotlivé způsoby zpracování surovin tvořící původně spolu s jejich těžbou, zpracováním a spotřebou *jedno* naturální hospodářství. Proto *vždy a všude* znamená kapitalismus *mnohem-rychlejší* rozvoj obchodu a průmyslu ve srovnání se zemědělstvím, *mnohem rychlejší* růst obyvatelstva zabývajícího se průmyslem a obchodem, *větší* váhu a význam obchodu a průmyslu v celkové struktuře společenského hospodářství*. Jinak to *nemůže ani být*. Pan N. -on svým neustálým opakováním podobných nářků jen znovu dokazuje, že se ve svých ekonomických názorech nedostal dál než povrchní sentimentální romantismus. „Tento nerozumný podnikatelský duch (esprit d'entreprise), toto přebujení obchodu nejrůznějšího druhu, mající za následek tolik úpadků v Americe, je nepochybně závislé na zvýšení počtu bank a na tom, jak lehce dojde k nahrazení reálného majetku“ (fortune réelle) nejistým úvěrem (II, 111) atd. až do nekonečna. Ve jménu čeho však útočil Sismondi na peněžní hospodářství (a kapitalismus)? Co staví proti němu? Samostatnou malovýrobu,

* Za kapitalistického vývoje *zaostává* zemědělství vždy a všude za obchodem a průmyslem, vždy je jim podřízeno a jimi vykořisťováno, vždy je teprve ex post *přivádějí* na cestu kapitalistické výroby.

naturální rolnické hospodářství na vesnici a řemeslo ve městě. Podívejme se, jak o tom mluví v kapitole O patriarchálním zemědělství (ch. III, l. III, De l'exploitation patriarcale — o patriarchální exploataci půdy. Kniha třetí pojednává o „teritoriálním“ neboli pozemkovém bohatství):

„První vlastníci půdy byli sami oráči, vykonávali všechny polní práce za pomoci svých dětí a čeledínů. Ani jedna sociální organizace* nezaručuje větší štěstí a větší ctnosti nejpočetnější třídě národa, větší blahobyt (opulence) všem, větší pevnost společenskému zřízení... V zemích, kde je zemědělec vlastníkem (où le fermier est propriétaire) a kde produkce náleží cele (sans partage) týmž lidem, kteří vykonali všechny práce, tj. v zemích, jejichž zemědělství nazýváme patriarchálním, pozorujeme na každém kroku stopy lásky zemědělce k domu, v němž žije, k půdě, o kterou pečuje... Sama práce ho uspokojuje... V šťastných zemích s patriarchálním zemědělstvím se zjišťují zvláštnosti každého pole a tyto poznatky přecházejí z otce na syna... Velké farmy pod vedením zámožnějších lidí se možná pozvednou nad předsudky a rutinu. Ale poznatky (l'intelligence, tj. poznatky o zemědělství) se nedostanou k těm, kteří sami pracují, budou tedy hůře využity... Patriarchální hospodářství zlepšuje mravy a charakter této tak početné složky národa, která vykonává veškeré zemědělské práce. Vlastnictví vede člověka k pořádku

* Všimněte si, že Sismondi — úplně stejně jako naši narodníci — mění najednou samostatné rolnické hospodářství v „společenskou organizaci“. To je přitažené za vlasy. Co tedy spojuje tyto rolníky různých krajů? Právě společenská dělba práce a zbožní hospodářství, které nahradilo feudální svazky. Najednou se ukazuje, že jedna stránka v soustavě zbožního hospodářství přechází až v utopii a ostatní zůstávají nepochopeny. Srovnajte se stranou 322 u pana N. -ona: „Forma výroby založená na tom, že rolníci vlastní výrobní prostředky.“ O tom, že toto rolníkově vlastnictví výrobních prostředků je — i historicky i logicky — *východním bodem* právě *kapitalistické* výroby, nemá pan N. -on ani potuchy!

a šetrnosti, trvalý dostatek odstraňuje sklon k obžerství (gourmandise) a k opilství... Protože (zemědělec) vstupuje do směnného vztahu téměř výhradně s přírodou, má méně příčin než kterýkoli průmyslový dělník nedůvěřovat lidem a být vůči nim nepoctivý“ (I, 165—170). „První farmáři byli prostí oráči: svýma rukama vykonávali větší část zemědělských prací; přizpůsobovali své podniky možnostem svých rodin... Zůstávají rolníky: sami chodí za pluhem (tiennent eux-mêmes les cornes de leur charrue); sami pečují o dobytek na poli i ve chlévě; žijí na čistém vzduchu, zvykají si na stálou práci a na skromnou stravu, takže z nich jsou řádní občané a udatní vojáci.* Téměř nikdy nepotřebují pro společné práce nádeníky, ale jen čeled' (des domestiques), kterou si vždy vybírají mezi sobě rovnými a jako s takovou s ní zacházejí, jedí u jednoho stolu, pijí stejné víno, oblékají se do stejných šatů. Tak vytvářejí zemědělci se svou čeledí jednu třídu rolníků, která je prodchnuta stejnými pocity, prožívá stejné radosti, podléhá stejným vlivům a je s vlastní spjata stejnými pouty“ (I, 221).

Tu ji máte, tu proslulou „lidovou výrobu“! A ať nikdo neříká, že Sismondi nechápe nutnost sjednotit výrobce: říká přímo (viz níže), že „stejně tak (jako Fourier, Owen, Thompson, Muiron) si přeje sdružování“ (II, 365). Ať nikdo neříká, že žádá především *vlastnictví*; naopak, hlavní váhu má u něho drobné hospodářství (srov. II, 355), a ne drobné vlastnictví. Tato idealizace drobného rolnického hospodářství má pochopitelně za jiných historických a životních podmínek jinou formu. Je však nesporné, že jak romantismus, tak narodnictví glorifikují právě drobné rolnické hospodářství.

Stejným způsobem idealizuje Sismondi i primitivní řemeslo a cechy.

* Čtenář může srovnat s těmito idylickými babiččinými pohádkami „pokrokového“ publicistu z konce 19. století, kterého cituje pan Struve ve svých Kritických poznámkách, s. 17.²¹

„Venkovský obuvník, který je současně obchodníkem, továrníkem i dělníkem, nevyrobí ani jeden pár bot bez objednávky“ (II, 262), zatímco kapitalistická manufaktura nezná objednávku a může proto zkrachovat. „Teoreticky i prakticky je nesporné, že cechovní zřízení (corps de métier) bránilo a muselo bránit vzniku přelidnění. Stejně tak je nesporné, že přebytečné obyvatelstvo dnes existuje a že je nezbytným důsledkem současného řádu“ (I, 431). Podobných citátů by bylo možno uvést velmi mnoho, ale rozbor Sismondioho praktických receptů ještě odložíme. Omezíme se teď jen na to, co jsme uvedli, abychom poznali Sismondioho stanovisko. Své úvahy můžeme shrnout takto: 1. peněžní hospodářství je odsuzováno proto, že narušuje zajištěné postavení malovýrobců a jejich vzájemné sblížení (buď ve formě sblížení řemeslníka se spotřebitelem, nebo zemědělce se sobě rovným zemědělcem); 2. malovýroba je vychvalována proto, že zaručuje samostatnost výrobce a odstraňuje rozpory kapitalismu.

Připomeňme, že obě tyto myšlenky znamenají důležitý přínos narodnictví*, a pokusme se pochopit jejich jádro.

Romantická i narodnická kritika peněžního hospodářství se omezuje jednak na konstatování jím vytvořeného individualismu** a antagonismu (konkurence), jednak na konstatování existenční nejistoty výrobce a lability*** společenského hospodářství.

Nejprve o „individualismu“. Obvykle se staví svazek rolníků určité obcíny či řemeslníků (nebo domácích výrobců) určitého řemesla do protikladu vůči kapitalismu, který tyto svazky narušuje a nahrazuje konkurencí. Tato

* Pan N. -on vyslovil i v dané otázce takové množství odporujících si myšlenek, že lze vybrat *jakákoli* navzájem nijak nesouvisející tvrzení. V každém případě idealizuje rolnické hospodářství mlhavým termínem: „lidová výroba“. A mlha je pro převlékání mimořádně vhodné ovzduší.

** Srov. N. -on, s. 321 in f. a další.

*** Ibid., s. 335. S. 184: Kapitalismus „podkopává stabilitu“. Atd.

úvaha opakuje typickou chybu romantismu, protože dospívá od závěrů o rozporech kapitalismu k tomu, že v kapitalismu popírá *vyšší formu společenského uspořádání*. Cožpak kapitalismus nenahrazuje rozpadlé středověké občinové, cechovní, družstevní a podobné svazky jinými? Cožpak zbožní hospodářství není již *svazkem* mezi výrobcí, svazkem, který vytváří *trh*?* Antagonistický, značně kolísavý a rozporuplný charakter *tohoto svazku* neopravňuje k popírání *jeho existence*. Víme, že právě vývoj rozporů odhaluje ve stále větší míře sílu tohoto svazku, *nutí* všechny jednotlivé elementy a třídy společnosti usilovat o sjednocení, a přitom ne o sjednocení pouze v rámci jedné obcíny, jednoho okruhu, nýbrž o sjednocení všech příslušníků určité třídy *v celém národu* a dokonce i v různých státech. Jen romantik může ze svého reakčního hlediska popírat existenci těchto svazků a jejich hlubší význam, založený na společných úkolech národního hospodářství, a nikoli na územních, profesionálních, náboženských a jiných zájmech. Jestliže podobné úvahy měly za následek, že si Sismondí v době, kdy existence těchto nových, kapitalismem vytvářených svazků byla ještě v zárodku, vysloužil přízvisko romantika, zasluhují si naši narodníci toto ohodnocení ještě více, protože v *současné době* mohou ohromný význam takových svazků popírat jen lidé zcela slepí.

Pokud jde o existenční nejistotu, labilitu atd. — je to stále stejná písnička, o níž jsme mluvili už při posuzování otázky zahraničního trhu. Podobné útoky jsou příznačné pro romantika, který bázlivě odsuzuje především to, co

* „Ve skutečnosti jsou slova *společnost, asociace* názvy, které lze dát kterékoli společnosti, jak feudální, tak buržoazní, která je asociací založenou na konkurenci. Jak tedy mohou existovat autoři, kteří se domnívají, že mohou pouhým slovem *asociace* vyvrátit konkurenci?“ (Marx, *Das Elend der Philosophie* [213]) (Marx, *Bída filozofie*². *Red.*) Autor velmi ostře kritizuje sentimentální odsuzování konkurence, ale současně vyzdvihuje přímo její *pokrokovou stránku*, její hybnou sílu pohánějící kupředu „*technický i sociální pokrok*“.

si na kapitalismu nejvíce cení vědecká teorie: jemu vlastní úsilí o rozvoj, nezadržitelné úsilí o postup vpřed, nemožnost zastavit se nebo reprodukovat hospodářské procesy v dřívějším, neměnném rozsahu. Jenom utopista, který sprádá fantastické plány o rozšíření středověkých svazků (jako je občina) na celou společnost, může ignorovat fakt, že právě „labilita“ kapitalismu je faktor obrovského pokroku, který urychluje společenský vývoj a vtahuje stále větší množství obyvatelstva do víru společenského života, nutí je zamýšlet se nad jeho soustavou a „vytvářet své štěstí“.

Fráze pana N. -ona o „labilitě“ kapitalistického hospodářství, o neproporcionálním rozvoji směny, o porušení rovnováhy mezi průmyslem a zemědělstvím, mezi výrobou a spotřebou, o nenormálnosti krizí atp., svědčí zcela nesporně o tom, že stojí ještě plně na stanovisku *romantismu*. Proto se kritika evropského romantismu vztahuje *doslovně* i na jeho teorii. Zde je důkaz:

„Dejme slovo starému Boisguillebertovi:

„Cena všech druhů zboží,“ praví, „musí být vždy *proporcionální*, neboť jedině tento vzájemný soulad umožňuje, aby se mohly znovu a znovu reprodukovat... Protože tedy bohatství není nic jiného než tato stálá výměna mezi člověkem a člověkem, podnikem a podnikem, bylo by velkou chybou, kdybychom hledali příčiny bídy jinde než v narušení takovéto transakce způsobené porušením úměrnosti cen.“

Poslechněme si též moderního* ekonomu:

„Velký zákon, který se musí aplikovat na výrobu, je zákon *proporcionality* (the law of proportion), který jediný může zachovat stálost hodnoty... Ekvivalent musí být zaručen... Všechny národy se snažily v různých dobách tento zákon proporcionality do určité míry uskutečnit různými obchodními předpisy a omezeními; a egoismus vlastní lidské

* Napsáno roku 1847.

povaze dokázal celý tento zavedený pořádek rozmetat. Proporcionální výroba (proportionale production) je uskutečněním pravé sociálně ekonomické vědy' (W. Atkinson, Principles of Political Economy [Základy politické ekonomie], London 1840, p. 170, 195^[1901]).

Fuit Troja!* Tato správná proporce mezi nabídkou a poptávkou, po níž se nyní začíná znovu tolik toužit, přestala už dávno existovat. Přežila se. Byla možná jen v dobách, kdy výrobní prostředky byly omezeny, kdy směna probíhala ve velmi úzkých mezích. Se vznikem velko-průmyslu musela (musste) tato správná proporce vzít zasvě a výroba musela s nevyhnutelností zákonů přírody procházet nepřetržitým střídáním prosperity a deprese, krize, stagnace, nové prosperity a tak stále dokola.

Ti, kdo by se chtěli jako Sismondi vrátit ke správné proporcionalitě výroby a přitom zachovat současné základy společnosti, jsou reakční, protože musí, chtějí-li být důslední, usilovat o návrat i všech ostatních podmínek výroby minulých dob.

Co udržovalo výrobu ve správných nebo téměř správných proporcích? Poptávka, která ovládala nabídku, jí předcházela. Výroba sledovala krok za krokem spotřebu. Velký průmysl, který je už charakterem používaných strojů nucen stále zvětšovat výrobu, nemůže čekat na poptávku. Výroba předchází spotřebu, nabídka si vynucuje poptávku.

V soudobé společnosti, v průmyslu založeném na individuální směně je anarchie výroby — zdroj velké bídy — zároveň zdrojem veškerého pokroku.

Tedy buď — anebo:

Buď si přejete správnou proporcionalitu minulých staletí s výrobními prostředky naší doby, a pak jste zároveň reakcionáři i utopisté.

Nebo chcete pokrok bez anarchie, a pak se vzdejte

* Už není Trója! *Red.*

individuální směny, abyste zachovali výrobní síly“ (Das Elend der Philosophie, S. 46—48).⁷³

Poslední slova se týkají Proudhona, s kterým autor polemizuje a distancuje se tak od názorů Sismondiho i Proudhona. Pan N. -on by samozřejmě nedospěl při *všech* svých názorech ani k jednomu, ani k druhému.* Ale pronikněte do obsahu tohoto úryvku. V čem spočívá základní teze citovaného autora, jeho základní myšlenka, která je příčinou nesmiřitelného rozporu s jeho předchůdci? Nesporně v tom, že zkoumá otázku lability kapitalismu (kteřou konstatují *všichni tito tři* autoři) z *historického* hlediska a považuje tuto labilitu za *pokrokového činitele*. Jinými slovy: za prvé uznává kapitalistický vývoj probíhající cestou disproporcí, krizí atp. za *vývoj nezbytný* a říká, že už sám charakter výrobních prostředků (stroje) je příčinou neustálé snahy rozšiřovat výrobu a udržovat předstih nabídky před poptávkou. Za druhé uznává v tomto daném vývoji *pokrokové prvky* spočívající v rozvoji výrobních sil, v zespolečenštění práce v rámci celé společnosti, ve zvýšeném pohybu obyvatelstva a jeho uvědomění apod. Kromě těchto dvou bodů se ničím neliší od Sismondiho a Proudhona. Shodují se s ním v tom, že poukazují na „labilitu“ a z ní vznikající rozpory a upřímně se snaží tyto rozpory odstranit. Protože nechápou, že tato „labilita“ je *nezbytným* rysem každého stadia kapitalismu a zbožího hospodářství vůbec, dostávají se k *utopii*. Protože si neuvědomují pokrokové prvky *vlastní* této labilitě, jsou jejich teorie *reakční*.**

* Ačkoli ještě zůstává velkou otázkou, *proč* by nemohl dospět? Snad jen proto, že tito autoři stavěli otázku do širších souvislostí, protože měli na mysli současný hospodářský řád jako takový, jeho místo a význam ve vývoji všeho lidstva a neomezovali svůj obzor na *jednu zemi*, jako by bylo možné vytvořit pro ni *zvláštní* teorii.

** Tohoto termínu používáme v *historicko-filozofickém* smyslu, charakterizujeme jím pouze *omyl* teoretiků, kteří hledají vzory pro své konstrukce v *přežitých* řádech. Rozhodně se nevztahuje ani na osobní

Páni narodnici by teď měli zodpovědět otázku, zda pan N. -on schvaluje názory vědecké teorie ve dvou uvedených bodech? Uznává, že labilita je vlastností daného řádu a daného vývoje? Uznává prvky pokroku v této lability? Každý ví, že ne, že pan N. -on naopak považuje tuto „labilitu“ kapitalismu za pouhou abnormalitu, odchylku atd. a hodnotí ji jako úpadek, jako krok zpět (viz výše: „*podkopává stabilitu*“), protože idealizuje tutéž hospodářskou stagnaci (vzpomeňte si na „odvěké pilíře“, „zásady posvěcené věky“ apod.), jejíž rozbití je právě historickou zásluhou „labilního“ kapitalismu. Proto jsme ho také plným právem počítali k romantikům a *tento charakter jeho vlastních soudů* nemohou žádné jeho „citáty“ a „odkazy“ změnit.

U této „lability“ se zastavíme ještě později (v souvislosti s nepřátelským postojem romantismu i narodnictví ke klesání počtu zemědělského obyvatelstva ve prospěch průmyslového), teď ocitujeme jedno místo z Kritiky některých tezí politické ekonomie, rozebírající *sentimentální* útoky proti peněžnímu hospodářství.

„Tyto určité sociální charaktery (totiž úloha prodávajícího a kupujícího) tedy naprosto nevyplývají z lidské individuality vůbec, nýbrž ze směnných vztahů mezi lidmi, kteří své výrobky vyrábějí v určité formě zboží. Vztahy, které jsou vyjádřeny ve vztahu mezi kupujícím a prodávajícím, jsou tak málo čistě individuální, že oba, kupující i prodávající, vstupují do tohoto vztahu jen potud, pokud je negována jejich individuální práce, totiž pokud se stává penězi jakožto práce žádného individua. Jako je proto pošetilé chápat tyto ekonomicky buržoazní charaktery kupce a prodavače jako věčné společenské formy lidské

vlastnosti těchto teoretiků, ani na jejich programy. Každý ví, že ani Sismondi, ani Proudhon nebyli reakcionáři ve vlastním smyslu toho slova. Tyto základní pravdy vysvětlujeme proto, že páni narodnici, jak ještě uvidíme, si je dosud neosvojili.

individuality, právě tak je nesmyslné oplakávat je jako zrušení individuality.

Jak hluboce zraňuje krásné duše dokonce i zcela povrchní forma antagonismu, který se projevuje v koupi a prodeji, ukazuje tento výňatek z knihy Isaaca Péreira *Leçons sur l'industrie et les finances*, Paris 1832^[224]. To, že týž Isaac jako zakladatel a diktátor *Crédit mobilier** je pověstným pařížským burzovním vlkem, zároveň ukazuje, jak se to vlastně má s tou sentimentální kritikou ekonomie. Pan Péreire, tehdy apoštol Saint-Simonův, praví: „Protože jsou individua izolována, navzájem od sebe odloučena, ať ve svých pracích či pro spotřebu, proto mezi nimi existuje směna výrobků jejich příslušných výrobních odvětví. Z nutnosti směny pramení nutnost určovat relativní hodnotu předmětů. Ideje hodnoty a směny jsou tedy těsně spolu spjaty a obě vyjadřují ve své skutečné formě individualismus a antagonismus... Hodnotu výrobků lze stanovit jen proto, že existuje prodej a koupě, jinými slovy antagonismus mezi různými členy společnosti. Cenou a hodnotou je možno se zabývat jen tam, kde existoval prodej a koupě, to jest, kde každé individuum bylo nuceno bojovat za to, aby si opatřilo předměty nezbytné k udržení vlastní existence“ (cit. dílo, s. 68)⁷⁴.

Ptáte se, v čem spočívá Péreirova *sentimentalita*? Mluví jen o individualismu, antagonismu a boji, které jsou vlastní kapitalismu, říká totéž, o čem v různých obměnách hovoří naši narodníci. A přitom se zdá, že mají pravdu, neboť „individualismus, antagonismus a boj“ skutečně tvoří nezbytnou součást směny, zbožního hospodářství. Sentimentalita se u tohoto saint-simonovce projevuje v tom, že při svém horlivém odsuzování rozporů kapitalismu přehlédl za těmito rozpory fakt, že směna také vyjadřuje zvláštní formu *společenského hospodářství*, že tudíž nejen rozděluje (to je správné jen pokud jde o středověké svazky, které kapi-

* — akciové banky. Red.

talismus odstraňuje), *ale i sjednocuje* lidi tím, že je nutí vstupovat do vzájemného styku prostřednictvím trhu.* Právě pro toto povrchní chápání otázky vyvolané snahou po „zničení“ kapitalismu (z utopického hlediska) nazval citovaný autor Péreirovu kritiku *sentimentální*.

Ale co je nám do Péreira, dávno zapomenutého apoštola dávno zapomenutého saint-simonismu? Nebylo by lépe vzít „moderního“ „apoštola“ narodnictví?

„Výroba... ztratila lidový charakter a má individuální, kapitalistický ráz“ (pan N. -on, Studie, s. 321—322).

Vidíte, jak uvažuje tento romantik: „Lidová výroba se stala individuální“. Protože však autor chce, aby se pod „lidovou výrobou“ rozuměla obecina⁷⁵, poukazuje na úpadek *společenského* charakteru výroby a na zúžení *společenské* formy výroby.

Je to tak? „Obcína“ organizovala (*pokud organizovala*; vždyť jsme ochotni autorovi v mnohém ustoupit) výrobu jen v jedné jednotlivé občině, izolované od všech ostatních občin. Společenský charakter výroby zahrnoval *jen členy jedné obcíny*.** Kapitalismus však vytváří společenský charakter výroby v celém státě. „Individualismus“ spočívá v rozkládání společenských svazků, ale ty rozkládá *trh* tím, že na jejich místo staví svazky mezi *nesčíslným množstvím jednotlivců*, které nespojuje nejen obecina, ale ani stav, ani zaměstnání, ani úzký rámec domácí výroby atd. Protože svazek vytvářený kapitalismem se projevuje ve formě rozporů a antagonismů, *nechce* náš romantik tento svazek brát v úvahu (třebaže ani obecina jako organizace výroby nikdy neexistovala bez jiných forem rozporů a antagonismů, vlastních starým způsobům výroby). Uto-

* Zaměňuje tak místní, stavovské svazky jednotou sociálního postavení a sociálních zájmů nejen v celostátním, ale dokonce v celosvětovém měřítku.

** Podle údajů statistiky zemstev (Statistický sborník Blagověščenského [3]) má *obcína* průměrně podle výpočtu ze 123 újezdů v 22 guberniích 53 hospodářství s 323 osobami obojího pohlaví.

pické hledisko mění i jeho kritiku kapitalismu v kritiku *sentimentální*.

II MALOBURŽOAZNÍ CHARAKTER ROMANTISMU

V idealizaci malovýroby se projevuje další typický rys romantické i narodnické kritiky: její *maloburžoazní charakter*. Viděli jsme, jak francouzský i ruský romantik shodně přeměňují malovýrobu v „sociální organizaci“, ve „formu výroby“ a *staví ji proti kapitalismu*. Viděli jsme také, že tento postup neznamena nic než krajně povrchní chápání věci, že je to umělé a nesprávné izolování jedné formy zbožního hospodářství (průmyslový velkokapitál) a její odsouzení a na druhé straně utopické idealizování *jiné formy téhož* zbožního hospodářství (malovýroba). V tom je tedy kámen úrazu jak evropských romantiků počátku 19. století, tak i ruských romantiků konce 19. století, že si vymýšlejí jakési abstraktní drobné hospodářství, stojící mimo společenské výrobní vztahy, a *přehlížejí* jenom tu okolnost, že toto drobné hospodářství ve skutečnosti existuje v podmínkách *zbožní výroby* — jednak jako drobné hospodářství evropského kontinentu z 20. let 19. století, jednak jako ruské rolnické hospodářství 90. let. *Ve skutečnosti* je malovýrobce, tak oslavovaný romantiky a narodniky, *maloburžoa*, který žije ve stejných rozporných vztazích jako každý jiný člen kapitalistické společnosti a obhájí svou existenci právě tak bojem, v jehož průběhu se na jedné straně neustále vyčleňuje malé procento velkoburžoazie a na druhé straně se většina dostává do řad proletariátu. Každý tedy vidí, že neexistují takoví malovýrobci, kteří by nestáli *mezi* těmito dvěma proti sobě stojícími třídami. Toto postavení mezi dvěma třídami nezbytně podmiňuje specifický charakter maloburžoazie, její obojakost, dvojí

tvář, její tíhnutí k menšině, která šťastně vychází z boje, a její nepřátelský postoj k „smolařům“, tj. k většině. Čím více se rozvíjí zbožní hospodářství, tím výrazněji a ostřeji vystupují tyto vlastnosti a je zřejmější, že idealizování malovýroby vyjadřuje jen reakční, *maloburžoazní* hledisko.

Nesmí nás mýlit význam termínů, které autor Kritiky některých tezí politické ekonomie aplikoval právě na Sismondiho. Tyto termíny vůbec neříkají, že Sismondi *hájí* zaostalou maloburžoazii. *Sismondi ji nikde nehájí*: chce stát na stanovisku pracujících tříd vůbec, projevuje své sympatie všem představitelům těchto tříd, raduje se např. z továrního zákonodárství, útočí na kapitalismus a poukazuje na jeho rozpory. Jeho postoj se zkrátka nijak neliší od postoje dnešních narodníků.

Ptáte se, za co získal přívlastek maloburžoazní? Právě za to, že nechápe souvislosti mezi malovýrobou (kterou idealizuje) a velkokapitálem (na nějž útočí). Právě za to, že *nevidí*, jak jeho oblíbený malovýrobce, rolník, se ve skutečnosti stává maloburžoou. Musíme mít vždy na zřeteli následující vysvětlení, proč teorie různých publicistů odpovídají zájmům a hlediskům různých tříd:

„Nesmíme si však myslet, že maloburžoazie chce prosadit zásadně nějaké egoistické třídní zájmy. Naopak, maloburžoazie věří, že *zvláštní* podmínky jejího osvobození jsou *obecnými* podmínkami, za nichž jedině může být zachráněna moderní společnost a odstraněn třídní boj. Právě tak si nesmíme myslet, že všichni představitelé demokracie jsou kramáři nebo že pro ně horují. Svým vzděláním a svým individuálním postavením mohou být od nich na hony vzdáleni. Co z nich dělá představitele maloměšťáka je to, že jejich myšlení nemůže překročit hranice, které maloměšťák nemůže překročit v životě, že jsou proto teoreticky hnáni k týmž úkolům a řešením, k nimž maloměšťáka prakticky ženou materiální zájmy a společenské postavení. Takový je vůbec poměr mezi *politickými a literárními představiteli* určité třídy a třídou, kterou představují“ (K. Marx, Osm-

náctý brumaire Ludvíka Bonaparta, Bazarovův a Stěpanovův ruský překlad, s. 179—180^[59]).⁷⁶

Proto působí velmi komicky narodníci, kteří se domnívají, že to musí dotyčný považovat za nadávku, za způsob polemiky, řekne-li někdo o něm, že je maloburžo. Tímto postojem ukazují, že nechápou obecné názory svých protivníků a — což je hlavní — že nechápou samy základy *té* kritiky kapitalismu, s níž všichni „souhlasí“, a to, čím se *liší* od sentimentální a maloburžoazní kritiky. Již jen fakt, že se usilovně snaží nemluvit o těchto posledních způsobech kritiky, které se objevují v západní Evropě, a o jejich vztahu k vědecké kritice, názorně ukazuje, *proč* narodníci nechtějí tento rozdíl pochopit.*

Objasněme si to na příkladu. V bibliografickém oddílu časopisu *Russkaja mysl*⁷⁷ z roku 1896, č. 5 (s. 229n.) se mluví o tom, že mezi inteligencí „se v poslední době vytvořila a překvapivě rychle roste skupina“, která vystupuje zásadně a nekompromisně proti narodnictví. Pan recenzent stručně poukazuje na příčiny a charakter tohoto nepřátelství, a musíme s uznáním konstatovat, že při tom zcela přesně vykládá *podstatu* hlediska nepřátelského narodnictví.** Pan recenzent s tímto hlediskem nesouhlasí.

* Efrusi např. napsal dva články o tom, „jak se díval Sismondi na růst kapitalismu“ (*Russkoje bogatstvo*, č. 7, s. 139), a přesto *absolutně nepochopil* právě to, *jaký* názor Sismondi zastával. Spolupracovník časopisu *Russkoje bogatstvo* *nezpozoroval* Sismondiho maloburžoazní postoj. Protože však Efrusi nepochybně Sismondiho zná, protože (jak ještě uvidíme) dobře zná právě toho představitele nové teorie, který tak charakterizoval Sismondiho, protože chce také „souhlasit“ s tímto představitelem nové teorie, má toto nepochopení nanejvýš jasný význam. Narodník ani nemohl zpozorovat u romantika to, co nepozoruje sám u sebe.

** To zní ovšem velmi podivně: chválit člověka za to, že přesně tlumočí cizí myšlenky! Ale co se dá dělat? Pro normální polemiky časopisu *Russkoje bogatstvo* a starého časopisu *Novoje slovo*⁷⁸ pánů Krivenka a Voroncova je *taková* polemika opravdu nezvyklou výjimkou.

Nechápe, že jsme povinni ve jménu třídních zájmů atd. odmítat „ideály lidu“ („prostě *lidu*, a ne *narodníků*“; *ibid.*, s. 229), které prý spočívají v blahobytu, svobodě a uvědomění rolnictva, tj. většiny obyvatelstva.

„Setkáme se ovšem s námitkou,“ říká pan recenzent, „tak jako se s ní setkali i jiní, že ideály rolnického autora (šlo o přání jednoho rolníka) jsou maloburžoazní a že tedy naše literatura až do této doby reprezentovala a ochraňovala zájmy maloburžoazie. Ale to je přece pouhý strašák, a tím je možno strašit jen ty, kteří mají světový názor a duševní obzor zamoskvorečské hokynářky...“

To je trochu silné! Ale poslouchejme dále:

„... Základním kritériem jak podmínek lidského soužití, tak i cílevědomých sociálních opatření nejsou přece ekonomické kategorie, navíc ještě převzaté z podmínek naší zemi cizích, které se vytvořily za jiných okolností, ale štěstí a blahobyt většiny obyvatelstva, jak materiální, tak i duchovní. A jestliže určitý způsob života a určitá opatření určená k udržení a rozvinutí takového způsobu k tomuto štěstí vedou, pak je nazývejte maloburžoazními nebo jakkoli jinak — na věci se tím nic nemění: tento způsob života a tato opatření budou přesto podstatně pokroková a právě proto budou představovat i *nejvyšší ideál, dostupný společnosti za daných podmínek a v daném stavu*“ (*ib.*, s. 229—230, podtrženo autorem).

Cožpak pan recenzent nezpozoroval, že v zápalu polemiky přeskočil otázku?

Když bylo narodnictví obviněno z maloburžoaznosti, nazval to dosti neomaleně „obyčejným strašákem“, ale svůj soud ničím jiným nedoložil kromě tohoto neuvěřitelně překvapujícího tvrzení: „Kritérium... není v ekonomických kategoriích, nýbrž ve štěstí většiny.“ Vždyť je to úplně totéž, jako kdybych řekl: kritérium počásí se zakládá na meteorologických pozorováních, ale na pocitech většiny! Co to pak ale jsou tyto „ekonomické kategorie“, ne-li *vědecká formulace* hospodářských podmínek a života

obyvatelstva, navíc ještě ne „veškerého obyvatelstva“, ale jeho *určitých* skupin, které zaujímají určité místo v *dané* společenské hospodářské soustavě? Pan recenzent staví proti „ekonomickým kategoriím“ naprosto abstraktní definici o „štěstí většiny“ a anuluje tak veškerý vývoj společenské vědy od konce minulého století a vrací se k naivní racionalistické spekulaci, která ignoruje určité společenské vztahy a jejich vývoj. Jedním tahem pera škrtá všechno, čeho dosáhla za staletí hledání lidská mysl, snažící se *po-chopit* společenské jevy! A když se tak pan recenzent zbavil veškerého vědeckého balastu, *považuje otázku za vyřešenou*. Na závěr říká doslova: „Jestliže určitý způsob života... vede k tomuto štěstí, pak se na věci nic nemění, ať jej pojmenujete jakkoli.“ A jsme u toho! Vždyť otázka spočívala právě v tom, *jaký* je to způsob života. Vždyť autor sám právě ukázal, že proti lidem, kteří vidí v rolnickém hospodářství zvláštní systém uspořádání života rolnictva („lidovou výrobu“ — nebo jak chcete), vystoupili jiní s tvrzením, že to není vůbec žádný zvláštní systém uspořádání, ale nejobyčejnější *maloburžoazní* způsob života, totožný se soustavou každé jiné malovýroby v kapitalistické zemi se zbožním hospodářstvím. Vždyť jestliže z prvního názoru samo sebou vyplývá, že „tento systém“ („lidová výroba“) vede ke štěstí, pak z druhého názoru také samo sebou plyne, že „tento systém“ (maloburžoazní systém) vede jedině ke kapitalismu a má za následek vytlačování „většiny obyvatelstva“ do řad proletariátu a přeměnu menšiny ve vesnickou (nebo průmyslovou) buržoazii. Nevyplývá z toho, že pan recenzent přestřelil a v hluku výstřelu považuje za dokázané právě to, co popírá druhý názor, prohlášený bez milosti za „obyčejného strašáka“?

Kdyby chtěl opravdu rozebrat druhé hledisko, musel by nepochybně dokázat jedno nebo druhé: buď to, že „maloburžoazie“ není vědeckou kategorií a že si lze představit kapitalismus a zbožní hospodářství *bez* maloburžoazie (jak si to představují i páni narodníci, kteří se beze zbytku

zcela ztotožňují se stanoviskem Sismondiho); *nebo* že se tato kategorie pro Rusko *nehodí*, tj. že u nás není ani kapitalismus, ani u nás nepřevládá zbožní hospodářství, malovýrobci se nemění ve výrobce zboží a nevzniká mezi nimi popisovaný proces vytlačování většiny a posilování „samostatnosti“ menšiny. Teď však, když jsme poznali, že v našem poukazování na maloburžoaznost narodnictví vidí pouhé přání „urážet“ pány narodniky, a když vzápětí čteme výše uvedenou frázi o „strašáku“, vzpomínáme si mimoděk na známé úsloví: „Co vás nemá, Kite Kityči! Kdo vás uráží? — Vy sám každého urážíte!“⁷⁹

III

RŮST PRŮMYSLOVÉHO OBYVATELSTVA NA ÚKOR ZEMĚDĚLSKÉHO

Vraťme se k Sismondimu. Kromě toho, že Sismondi idealizuje maloburžoazii a jako romantik nechápe, že daná společenská hospodářská soustava mění „rolnictvo“ v maloburžoazii, má neobyčejně charakteristický názor na zmenšování počtu zemědělského obyvatelstva ve prospěch průmyslového. Víme, že tento jev — jeden z nejnázornějších projevů kapitalistického vývoje země — můžeme pozorovat ve všech civilizovaných zemích a také v Rusku.*

Sismondi jako vynikající ekonom své doby musel samozřejmě tento fakt vidět. Otevřeně o něm mluví, ale vůbec nechápe jeho nutnou souvislost s vývojem kapitalismu (dokonce obecněji: s dělbou společenské práce a jí podmí-

* Procento městského obyvatelstva v evropském Rusku po reformě vzrůstá. Můžeme zde poukázat jen na tento všeobecně známý symptom, i když charakterizuje daný jev *dosti neúplně*, protože nezachycuje důležité zvláštnosti Ruska ve srovnání se západní Evropou. Nemůžeme se zde zabývat rozbořem těchto zvláštností (rolníci se nemohou svobodně stěhovat, existují průmyslové a tovární obce, vnitřní kolonizace země atd.).

něným růstem zbožního hospodářství). Prostě tento jev *odsuzuje* jako nějaký nedostatek „systému“.

O obrovském pokroku anglického zemědělství se Sismondi vyjadřuje takto:

„Jsme nadšeni jejich velmi pečlivě obdělávanými poli, ale musíme se podívat i na obyvatelstvo, které je obdělává; je ho o polovinu méně, než by ho bylo na stejném území ve Francii. V očích některých ekonomů je to výhoda; podle mne je to nevýhoda“ (I, 239).

Je jasné, proč buržoazní ideologové považovali tento jev za výhodný (hned uvidíme, že *stejný* názor má i vědecká kritika kapitalismu): na jeho základě formulovali růst buržoazního bohatství, obchodu a průmyslu. Sismondi ukvapeně tento jev *odsuzuje*, aniž přemýšlí o jeho příčinách.

Prohlašuje: „Ve Francii a v Itálii, kde podle údajů náleží čtyři pětiny obyvatelstva k zemědělské třídě, budou se čtyři pětiny národa živit národním obilím, ať je cena zahraničního obilí jakákoli“ (I, 264). Fuit Troja! Co bylo, bylo. Teď už neexistují takové země (i kdyby byly sebevíc zemědělské), aby nebyly úplně závislé na *cenách obilí*, tj. na světové kapitalistické produkci obilí.

„Jestliže národ nemůže zvýšit počet obyvatel zaměstnaných v obchodě jinak než tím, že od každého žádá větší množství práce za stejný plat, musí se obávat růstu svého průmyslového obyvatelstva“ (I, 322). Jsou to samozřejmě jen dobře myšlené rady bez jakéhokoli smyslu a významu, neboť pojem „národa“ je zde vykonstruován na umělém abstrahování rozporů mezi třídami, které tento „národ“ vytvářejí. Sismondi prostě jako vždy *zamlouvá* tyto rozpory zbožnými přáními..., aby rozpory přestaly existovat.

„V Anglii se zemědělstvím zabývá jen 770 199 rodin, v obchodu a průmyslu pracuje 959 632, k ostatním vrstvám společnosti patří 413 316 rodin. Je to opravdu strašně (effrayante), že tak velká část obyvatelstva (celkem 2 143 147 rodin neboli 10 150 615 osob) žije z obchodního

bohatství. Naštěstí nebude ve Francii ještě dlouho tak obrovský počet pracujících závislý na příznivém vývoji vzdáleného trhu“ (II, 434). Zde Sismondi jakoby dokonce zapomínal, že toto „štěstí“ závisí jen na zaostalosti kapitalistického vývoje ve Francii.

Když Sismondi navrhuje tyto změny současné soustavy, které jsou z jeho hlediska „žádoucí“ (budeme o nich ještě mluvit), poukazuje současně na to, že „výsledkem (reformem v romantickém duchu) by bylo bezpochyby to, že nejedna země žijící jen z průmyslu by byla nucena postupně zavírat mnoho dílen a že počet městského obyvatelstva, který nadmíru vzrostl, by rychle klesl, zatímco počet vesnického obyvatelstva by začal růst“ (II, 367).

Tento příklad zvláště názorně odhaluje nemohoucnost sentimentální kritiky kapitalismu a bezmocné rozhořčení maloburžoy! Sismondi *si* jenom *stěžuje*,* že je to tak a ne jinak. Pro samý zármutek nad zhrouceným rájem patriarchální tuposti a zakřiknutosti vesnického obyvatelstva už náš ekonom ani nerozbírá příčiny jevu. Přehlédl proto, že růst počtu průmyslového obyvatelstva nezbytně a nerozlučně souvisí se zbožním hospodářstvím a s kapitalismem. Zbožní hospodářství se rozvíjí úměrně společenské dělbě práce. Tato dělba práce tkví právě v tom, že jedno průmyslové odvětví za druhým, jeden způsob zpracování surovin za druhým *se odděluje* od zemědělství, osamostatňuje se a vytváří tak průmyslové obyvatelstvo. Uvažujeme-li tedy o zbožním hospodářství a kapitalismu a nevsíláme-li si zákona relativního vzrůstu průmyslového obyvatelstva, znamená to, že nemáme žádnou představu o *základních* vlastnostech *daného* společenskoeconomického zřízení.

„Je v povaze kapitalistického způsobu výroby, že ustavičně zmenšuje počet zemědělského obyvatelstva v poměru

* „Ve svém dalším vývoji se tento směr (totiž směr maloburžoazní kritiky, jehož hlavou byl Sismondi) přeměnil ve zbabělé nářky nad současným stavem věcí.“⁸⁰

k nezemědělskému, protože v průmyslu (v užším smyslu) je růst konstantního kapitálu proti variabilnímu spojen s absolutním růstem variabilního kapitálu, i když ho relativně ubývá;* kdežto v zemědělství se variabilní kapitál potřebný k exploataci určitého pozemku zmenšuje absolutně; variabilní kapitál tu tedy může vzrůstat jen tehdy, obdělává-li se nová půda,** ale to zase předpokládá ještě větší vzrůst nezemědělského obyvatelstva“ (III, 2, 177)⁸¹.

Hledisko nové teorie je i v tomto bodě diametrálně odlišné od romantismu a jeho sentimentálních stesků. Chápeme-li nutnost jevu, máme k němu pochopitelně zcela jiný poměr, jsme schopni ocenit všechny jeho stránky. Jev, který nás zajímá, je také jedním z nejhlubších a nejobecnějších rozporů kapitalistického řádu. Oddělení města od vesnice, protiklad mezi nimi a vykořisťování vesnice městem neustále doprovázejí rozvíjející se kapitalismus a stávají se nutně důsledkem převahy „obchodního bohatství“ (abychom užili termínu Sismondihova) nad „bohatstvím pozemkovým“ (zemědělským). Proto je převaha města nad vesnicí (jak v ekonomickém, politickém a intelektuálním, tak i ve všech ostatních směrech) obecným a nevyhnutelným jevem ve všech zemích se zbožní výrobou a s kapitalismem včetně Ruska: oplakávat tento jev mohou jen sentimentální romantikové. Vědecká teorie

* Z toho můžeme posoudit duchaplnost pana N. -ona, který ve svých Studiích bez okolků zaměňuje *relativní* zmenšování variabilního kapitálu a počtu dělníků za *absolutní* a dělá spoustu zcela nesmyslných závěrů o „zužování“ vnitřního trhu atp.

** Právě tuto podmínku jsme měli na mysli i my, když jsme říkali, že vnitřní kolonizace Ruska komplikuje důsledky zákona rychlejšího růstu průmyslového obyvatelstva. Vzpomeňme si na rozdíl mezi dávno osídleným středním Ruskem, kde růst průmyslového obyvatelstva neprobíhal ani tak ve prospěch měst, jako ve prospěch průmyslových obcí a městeček, a např. mezi Novoruskem, které bylo osídleno po reformě a které bývá co do rychlosti růstu měst srovnáváno s americkými městy. Doufáme, že se touto otázkou budeme ještě zabývat podrobněji.

naopak odhaluje *pokrokovou* stránku, kterou do tohoto protikladu vnáší průmyslový velkokapitál. „Se stále rostoucí převahou městského obyvatelstva, které kapitalistická výroba hromadí ve velkých centrech, soustřeďuje i historickou sílu pohybu společnosti kupředu“⁸² (die geschichtliche Bewegungskraft der Gesellschaft)*. Jestliže je převaha města nezbytná, pak jenom přesun obyvatelstva do měst může paralyzovat (a z historie vidíme, že skutečně paralyzuje) jednostranný charakter této převahy. Jestliže se město nevyhnutelně dostává do privilegovaného postavení a nechává vesnici porobenou, nevyvinutou, bezmocnou a zakřiknutou, pak jenom příliv vesnického obyvatelstva do měst, jenom toto míšení a splývání zemědělského a nezemědělského obyvatelstva může zbavit vesnické obyvatelstvo jeho bezmocnosti. Proto na reakční nářky a stesky romantiků odpovídá nová teorie tím, že právě toto sblížení životních podmínek zemědělského a nezemědělského obyvatelstva vytváří podmínky pro odstranění protikladu mezi městem a vesnicí.

Jistě vás zajímá, jaké stanovisko zaujímají k této otázce naši narodniční ekonomové? Samozřejmě sentimentálně romantické. Nejenže nechápou *nutnost* růstu průmyslového obyvatelstva v dané společenské hospodářské soustavě, ale dokonce *se snaží nevidět* samotný jev a podobají se jakémusi ptákovvi, který strká hlavu do písku. A jak se dalo očekávat, poukazování pana Struveho, že úvahy pana N. -ona o *absolutním* zmenšování variabilního kapitálu za kapitalismu jsou hrubou chybou (Kritické poznámky, s. 255), že je nesmyslné srovnávat Rusko se Západem, pokud jde o nižší procento průmyslového obyvatelstva, a nevímat

* Srovnej také zvlášť výraznou charakteristiku pokrokové úlohy průmyslových center v duševním rozvoji obyvatelstva: Die Lage der arbeit. Klasse in England, 1845⁸³. Že uznání této úlohy nebránilo autorovi knihy Postavení dělnické třídy v Anglii v celé šíři pochopit rozpory, které se projevují v oddělování města od vesnice, dokazuje jeho polemický spis proti Dühringovi^[170]⁸⁴.

si *růstu* tohoto procenta vlivem vývoje kapitalismu* (Sozialpolitisches Centralblatt⁸⁵, r. 1893, č. 1^[231]), zůstaly bez odpovědi. Narodničtí ekonomové sice něco blábolí o zvlášt-
nostech Ruska, ale přitom nejsou ani schopni uvědomit si *skutečné* zvláštnosti při vytváření průmyslového obyvatel-
stva v Rusku**, na které jsme již v krátkosti upozornili. Takový je *teoretický* postoj narodníků k problému. Když však uvažují o postavení rolníků v poreformní vesnici bez teoretických pochybností, fakticky přiznávají, že se rol-
níci — vyhnaní ze zemědělství — stěhují do měst a do to-
várních center, ale jenom si na tento jev *stěžují*, navlas stejně, jako si na něj *stěžuje* Sismondi.*** Vůbec nezpozoro-

* Vzpomeňte si, že *stejnou chybu* dělal Sismondi, když považoval 80 % zemědělského obyvatelstva pro Francii za štěstí, jakoby šlo o zvláštnost nějaké „lidové výroby“ atd., a ne o projev pomalého vývoje kapitalismu.

** Srov. *Volgin*, Zdůvodnění narodnictví v pracích pana Voroncova, Petrohrad 1896, s. 215—216.

*** Chceme-li být spravedliví, musíme říci toto: Sismondi sleduje růst průmyslového obyvatelstva v několika zemích a uznává obecný cha-
rakter tohoto jevu a tu a tam prohlašuje, že chápe, že to není jen ně-
jaká „anomálie“ atp., nýbrž hluboká změna životních podmínek obyvatelstva — změna, která má i svou kladnou stránku. Jeho názory na škodlivost dělby práce jsou přinejmenším důkazem mnohem pro-
myslenějších názorů, než je např. názor pana Michajlovského, který místo analýzy jednotlivých forem, jimiž prochází dělba práce v růz-
ných formacích společenského hospodářství a v různých vývojových obdobích, zformuloval „definici pokroku“.

„I když jednotvárnost operací, z nichž se skládá veškerá činnost dělníků v továrně, musí zřejmě škodit jejich duševnímu vývoji (intelligence), musíme přesto spravedlivě přiznat, že podle zkoumání nejlepších soudců (judges, znalců) jsou tovární dělníci v Anglii na vyš-
ším stupni vývoje, vzdělání i mravnosti než dělníci zemědělství (ouvriers des champs)“ (I, 397). Sismondi rozebírá příčiny tohoto jevu: Vivant sans cesse ensemble, moins épuisés par la fatigue, et pouvant se livrer davantage à la conversation, les idées ont circulé plus rapidement entre eux (Díky tomu, že byli trvale pohromadě, nebyli tak vyčerpáni prací a měli větší možnost spolu mluvit, myšlenky se mezi nimi šířily rychleji. *Red.*). Ale — poznamenává melancholicky — aucun attachement à l'ordre établi (žádná připoutanost k zavedenému pořádku. *Red.*).

vali tento hluboký proces přetváření životních podmínek mas obyvatelstva, který probíhal v Rusku po reformě, proces, který poprvé narušil jednotvárný život rolníků a jejich připoutanost k půdě, dal jim větší volnost a sblížil zemědělské dělníky s nezemědělskými, vesnické s městskými,* unikl jim jak jeho ekonomický, tak (ještě důležitější) morální i výchovný význam a zůstal jen důvod k sentimentálně romantickému vzdychání.

IV

PRAKTICKÁ PŘÁNÍ ROMANTISMU

Pokusme se shrnout celkový názor Sismondiho na kapitalismus (úkol, který si, jak víme, vytyčil i Efrusi) a prozkoumat praktický program romantismu.

Sismondiho zásluha spočívala v tom, že jako jeden z prvních *upozornil* na rozpory kapitalismu. Upozornil na ně, ale už se nejen nepokusil je analyzovat a vysvětlit jejich původ, vývoj i tendenci, ale dokonce je považoval za nepřirozené či nesprávné odchylky od normy. Proti těmto „odchylkám“ se naivně bouřil pronášením sentencí, argumentů a rad, jak tyto rozpory odstranit atp., jakoby nevyjadřovaly *reálné zájmy* reálných skupin obyvatelstva, které zaujímají určité místo v celkovém uspořádání tehdejšího společenského hospodářství. To je nejvýraznější

* Forma tohoto procesu je také jiná v centrálních oblastech evropského Ruska a v okrajových územích. Do *okrajových území* přicházejí především *zemědělství* dělníci ze středních černozemních gubernií a zčásti *nezemědělství* z průmyslových gubernií, předávají svou znalost „řemesla“ a „budují“ průmysl v čistě zemědělských krajích. Z *průmyslových krajů* odcházejí *nezemědělství* dělníci snad do všech končin Ruska, nejvíce však do sídelních měst a velkých průmyslových center, přičemž toto průmyslové, můžeme-li to tak nazvat, proudění je tak intenzivní, že začíná být nedostatek *zemědělských* dělníků, kteří také proudí ze středních černozemních do *průmyslových gubernií* (Moskevské, Jaroslavské a dalších). Viz S. A. Korolenko, Svobodná námezdní práce atd. [34].

rys romantismu: považovat rozpor v zájmech (který spočívá v samotném společenskoekonomickém zřízení) za rozpor či chybu doktríny, systému nebo opatření atp. Úzký obzor Kleinbürgera, který sám stojí mimo tyto vyvinuté rozpory a zaujímá středové, přechodné postavení mezi dvěma antipóly, ztotožňuje se zde s naivním idealismem — málem bychom řekli byrokratizmem — který vysvětluje společenský řád prostřednictvím názorů lidí (zvláště lidí, kteří mají moc), a ne naopak. Uvedeme příklady všech podobných Sismondihových úvah.

„Cožpak Anglie, která pro věci zapomíná na lidi, neobětovala prostředkům cíl?

Příklad Anglie je tím překvapivější, že je to národ svobodný, vzdělaný, s dobrou vládou a že všechny jeho potíže vznikají jedině proto, že se dal *nesprávným* ekonomickým směrem“ (I, p. IX). Podle Sismondihova je Anglie vůbec odstrašujícím příkladem pro kontinent — stejně jako podle našich romantiků, kteří si myslí, že přinášejí něco nového, a ne staré krámy.

„Obracím pozornost svých čtenářů na Anglii, abych ukázal... historii naší vlastní budoucnosti, jestliže budeme pokračovat podle zásad, kterými se dosud řídila“ (I, p. XVI).

„...Kontinentální státy považují za nutné následovat Anglii v její manufakturní kariéře“ (II, 330). „Není překvapivější a úděsnější pohled než ten, který nabízí Anglie“ (II. 332)*. „Nesmíme zapomínat, že bohatství je jen to, co představuje (*n'est que la représentation*) zpříjemnění

* Abychom názorně ukázali vztah *evropského* romantismu k ruskému, budeme pod čarou uvádět citáty z pana N. -ona. „Nechtěli jsme si vzít ponaučení z hospodářského vývoje západní Evropy. Přímo žasneme nad oslnujícím vývojem kapitalismu v Anglii a velmi nás překvapuje nesrovnatelně rychlejší probíhající vývoj kapitalismu ve Spojených státech“ atp. (323). — Jak vidíte, ani výrazy pana N. -ona nesvítlí novotou! „Žasne“ nad tím, nad čím „žasnul“ na začátku století Sismondi.

života a pohodlí“ (místo buržoazního bohatství se zde už mluví o bohatství vůbec!), „a vytvářet umělé bohatství a odsoudit zároveň národ k tomu, co ve skutečnosti představuje bídu a strádání, znamená považovat název věci za její podstatu“ (prendre le mot pour la chose) (I, 379).

„...Pokud se národy řídily jen pokyny (příkazy, indications) přírody a využívaly jejích výhod vytvářených klimatem, půdou, polohou a nerostným bohatstvím, nedostávaly se *do nepřirozeného postavení* (une position forcée), nehledaly *zdánlivé bohatství* (une opulence apparente), které pro masy lidu znamená skutečnou bídu“ (I, 411). Buržoazní bohatství je jenom zdánlivé!! „Pro národ je nebezpečné zavírat dveře před zahraničním obchodem: nutí jej to jaksi (en quelque sorte) k *nesprávně zaměřené činnosti*, která povede k jeho záhubě“ (I, 448).*

„...Mzda obsahuje nezbytnou část, která musí udržovat při životě, síle a zdraví ty, kdo ji dostávají... Běda vládě, která se této části dotkne — obětuje vše (il sacrifie tout ensemble) — i lidi, i naději na budoucí bohatství... Toto rozlišení nám umožňuje pochopit, jak falešná je politika vlád, které proto, aby zvětšily čisté příjmy továrníků, obchodníků a soukromých vlastníků, snížily pracujícím třídám mzdy natolik, že s nimi tak tak vyjdou“ (II, 169)**.

„Konečně přišel čas zeptat se: kam jdeme?“ (où l'on veut aller) (II, 328).

* „...Naše hospodářství se posledních 30 let ubíralo po nesprávné cestě“ (281) ... „Příliš dlouho jsme ztotožňovali zájmy kapitalismu se zájmy národohospodářskými — omyl krajně tragický... *Viditelné výsledky* podporování průmyslu... *nás* do té míry *omráčily*, že jsme úplně pustili ze zřetele aspekt lidu i společnosti... pustili jsme ze zřetele, komu tento vývoj prospívá, zapomněli jsme na cíl jakékoli výroby“ (298) kromě kapitalistické!

„Pohrdavý poměr k vlastní minulosti... zavádění kapitalismu...“ (283). „Použili jsme všech prostředků pro zavádění kapitalismu...“ (323). Přehlédli jsme...“ (ibid.).

** „...Nekladli jsme překážky rozvoji kapitalistických forem výroby, i když jsou založeny na vyvlastňování rolnictva“ (323).

„Jejich rozdělení (totiž třídy vlastníků a třídy pracujících), protikladnost jejich zájmů je následkem současné umělé organizace, kterou jsme dali lidské společnosti... Přírozený řád společenského pokroku se vůbec nesnažil oddělit lidi od věcí nebo bohatství od práce; na vesnici mohl soukromý vlastník zůstat zemědělcem; ve městě by mohl kapitalista zůstat řemeslníkem (artisan); oddělení pracující třídy od třídy nepracující vůbec nebylo nezbytně nutné ani pro existenci společnosti, ani pro výrobu; zavedli jsme je pro největší všeobecný blahobyt; na nás záleží (il nous appartient) jeho regulování, aby se jím tohoto blahobytu skutečně dosáhlo“ (II, 348).

„Když se výrobci dostali navzájem do opozice (tj. zaměstnavatelé proti dělníkům), byli přinuceni jít cestou, která se *diametrálně liší* od zájmů společnosti... V tomto neustálém boji za snižování mezd všichni zapomínají na zájem sociální, který však uplatňuje každý“ (II, 359—360). A předtím ještě zmínka o možnostech, jež nám odkázala historie: „Na začátku společenského života *každý člověk vlastní kapitál*, pomocí něhož pracuje, a téměř všichni řemeslníci žijí z důchodu, který se skládá jak ze zisku, tak ze mzdy“ (II, 359).*

Zdá se, že to stačí... Můžeme si být jisti, že čtenář, který nezná ani Sismondiho, ani pana N. -ona, bude stěží schopen říci, který z těchto dvou romantiků, ten pod čarou nebo ten nad čarou, je primitivnější a naivnější.

Zcela tomu odpovídají i praktická Sismondihova přání, kterým věnoval tak mnoho místa ve svých Nouveaux principes.

* „Místo abychom se pevně drželi svých staletých tradic, místo abychom rozvíjeli zásadu těsného svazku výrobních prostředků s přímým výrobcem... místo abychom zvyšovali jejich (rolníků) produktivitu práce tím, že soustředíme výrobní prostředky v jejich ruce... místo toho jsme se dali *úplně opačnou cestou*“ (322—323). „Začali jsme považovat rozvoj kapitalismu za rozvoj veškeré lidové výroby ... *nepostřehli jsme*, že rozvoj jednoho... se může dít výlučně na úkor druhého“ (323). Podtrženo námi.

Lišíme se od A. Smitha, praví Sismondi v první knize svého díla, v tom, že „téměř vždy požadujeme ten zákrok vlády, který A. Smith odmítal“ (I, 52). „Stát nenapravuje rozdělování“ (I, 80)... „Zákonodárce by mohl chudákovi poskytnout některé záruky proti všeobecné konkurenci“ (I, 81). „Výroba musí být uvedena do souladu se společenským důchodem a ti, kdo volají po neomezené výrobě a nesnaží se, aby tento důchod poznali, ženou národ do záhuby, ačkoli se domnívají, že mu otvírají cestu k bohatství“ (le chemin des richesses) (I, 82). „Když je pokrok bohatství postupný (gradué), když je v souladu sám se sebou, když ani jedna z jeho částí se nerozvíjí neúměrně rychle, pak šíří všeobecný blahobyt... Možná že je povinností vlád tento pohyb zpomalovat (ralentir!!), aby ho mohly regulovat“ (I, 409—410).

O nesmírném historickém významu rozvoje výrobních sil společnosti probíhajícího právě touto cestou rozporů a nerovnoměrností nemá Sismondi ani ponětí!

„Jestliže vláda reguluje a krotí snahu po zbohatnutí, může být nekonečně prospěšná“ (I, 413). „Některá omezení obchodu, nyní všeobecně odsuzovaná, mohou být oprávněná jako uzda, i když by měla být odsouzena za to, že podporují rozvoj průmyslu“ (I, 415).

Už tyto Sismondioho úvahy dokazují jeho úžasnou historickou netaktnost: nemá ani nejmenší ponětí o tom, že v osvobození se od středověkých zábran spočíval veškerý historický smysl období, jehož byl současníkem. Necítí, že jeho úvahy jsou vodou na mlýn tehdejšími obráncům ancien régime*, kteří byli ještě velmi silní i ve Francii, nemluvě o jiných státech západoevropského kontinentu, kde vládli**.

* — starého režimu. *Red.*

** Efrusi viděl v Sismondioho nárcích a touhách „občanskou statečnost“ (č. 7, s. 139). Vyjadřování sentimentálních přání vyžaduje občanskou statečnost!! Jen se podívejte do kterékoli gymnazijní učebnice dějepisu a dočtete se tam, že západoevropské státy byly v první čtvrtině

Výchozím bodem praktických přání Sismondihovo je tedy poručníkovaní, odklady a reglementace.

Takový názor naprosto přirozeně a nutně vyplývá z celého okruhu Sismondihovy myšlenek. Žil v době, kdy se strojový velkopřemysl dostal na evropský kontinent, kdy začalo to radikální a pronikavé přetváření všech společenských vztahů vlivem strojů (všimněte si, že právě vlivem strojového průmyslu, a ne „kapitalismu“ vůbec)*, přetváření, které ekonomická věda běžně nazývá industrial revolution (průmyslová revoluce). Tak ji charakterizuje jeden z prvních ekonomů, jež uměli ocenit celou hloubku převratu, který místo patriarchálních, zpola středověkých společností vytvořil novodobé evropské společnosti:

„...Historie anglického průmyslu za posledních šedesát let (psáno v roce 1844) nemá obdoby v letopisech lidstva. Před šedesáti, osmdesáti lety byla Anglie země jako všechny ostatní, s malými městy, s bezvýznamným a primitivním průmyslem a s málo početným, ale poměrně významným zemědělským obyvatelstvem; nyní je to země *úplně jiná než* všechny ostatní, s hlavním městem o dvouapůl miliónech obyvatel, s ohromnými továrními městy, s průmyslem, který zásobuje celý svět a vyrábí téměř všechno velmi složitými stroji, země hustě osídlená podnikavým inteligentním obyvatelstvem, z něhož dvě třetiny jsou zaměstnány v průmyslu a v obchodu a jež se skládá z docela jiných tříd, ba tvoří docela jiný národ s jinými mravy a jinými potře-

19. století organizovány podle typu, který státní právo označuje termínem Polizeistaat. Dočtete se tam, že historický úkol nejen tohoto, ale i následujícího čtvrtstoletí spočíval právě v boji proti němu. Pak pochopíte, že ze Sismondihovy názorů vyzařuje těžkopádnost drobného francouzského rolníka z období restaurace; že Sismondie je příkladem spojení maloburžoazního sentimentálního romantismu s fenomenální občanskou nezralostí.

* Kapitalismus se v Anglii nedatuje od konce 18. století, nýbrž od doby mnohem dřívější.

bami než kdysi. Průmyslová revoluce má pro Anglii týž význam jako politická revoluce pro Francii a filozofická revoluce pro Německo, a rozdíl mezi Anglií roku 1760 a Anglií roku 1844 je přinejmenším právě tak veliký jako rozdíl mezi Francií za ancien régime a Francií červencové revoluce.“*

To byl naprostý „převrat“ ve starých, zakořeněných poměrech, jejichž ekonomickou základnou byla malovýroba. Sismondi nemohl samozřejmě se svými reakčními, maloburžoazními názory pochopit význam tohoto „převratu“. Především a nejvíce ze všeho si pochopitelně přál, hlásal, propagoval a požadoval „zastavení tohoto převratu“**.

Ale jak „zastavit převrat“? Především samozřejmě za podpory lidové... tedy právě „patriarchální výroby“ rolnictva a drobné zemědělské výroby vůbec. Sismondi věnuje celou kapitolu (II. VII, ch. VIII) tomu, „jak má vláda chránit obyvatelstvo před následky konkurence“.

„Pokud jde o poměr k zemědělskému obyvatelstvu, je hlavním úkolem vlády zaručit pracujícím (à ceux qui travaillent) část vlastnictví, neboli podporovat (favoriser) přednostně, před vším ostatním to, co jsme nazvali patriarchálním zemědělstvím“ (II, 340).

„Alžbětín statut, který nebyl dodržen, povoluje v Anglii stavět vesnický domek (*cottage*) jen za předpokladu, že k němu bude přidělena půda o výměře čtyř akrů. Kdyby se tento zákon dodržoval, nemohli by nádeníci uzavřít ani jedno manželství, pokud by nedostali svou *cottage*, a ani jeden *cottager* by nepřišel úplně na mizinu. To by už byl krok vpřed (c'est quelque chose), ale ještě to nestačí; v anglickém podnebí by žilo rolnické obyvatelstvo při 4 akrech na rodinu v bídě. Teď mají cottagers v Anglii

* Engels, Die Lage der arbeitenden Klasse in England.⁸⁶

** Pan N. -on si snad na nás nebude stěžovat, že jsme si od něho (s. 345) vypůjčili tento výraz, který považujeme za velmi výstižný a přiléhavý.

většinou jen 1½—2 akry půdy, za niž platí značně vysoké pachtovné... zákon by měl stanovit... aby statkář při rozdělování svých polí mezi mnoho *cottagers* dal každému tolik půdy, kolik potřebuje k obživě“ (II, 342 až 343).*

Vidíme, že tužby romantismu mají *stejný charakter* jako tužby a programy narodníků; také ignorují *skutečný* ekonomický vývoj a nesmyslně aplikují podmínky restaurující patriarchální poměry dob dávno minulých v epoše strojového velkopřemyslu, nemilosrdné konkurence a boje zájmů.

V

REAKČNÍ CHARAKTER ROMANTISMU

Sismondi samozřejmě nemohl nechápat tendenci skutečného vývoje. Když proto požaduje „podporování drobné zemědělské výroby“ (II, 355), přímo říká, že „zemědělství

* „Držet se našich starých tradic; (cožpak to není patriotismus?)... rozvijet zděděnou zásadu těsného svazku výrobních prostředků s bezprostředním výrobcem...“ (pan N. -on, 322). „Sešli jsme z cesty, po níž jsme kráčeli celá staletí; začali jsme odstraňovat výrobu založenou na těsném spojení bezprostředního výrobce s výrobními prostředky, na těsném spojení zemědělství se zpracovatelským průmyslem a vzali jsme za základ své hospodářské politiky princip rozvoje kapitalistické výroby založené na vyvlastňování výrobních prostředků z rukou přímých výrobců se všemi průvodními pohromami, které teď dolehly na západní Evropu“ (281). Čtenář si to může porovnat s již uvedeným názorem samotných „Západoevropanů“ na tyto „pohromy, kterým jsou vystaveni“ atd. „Princip... přidělování půdy rolníkům, nebo... dodávání pracovních nástrojů samotným výrobcům“ (s. 2)... „jsou odvěké opory lidu“ (75)... „Tyto cifry (totiž cifry určující minimální množství půdy, nezbytné v daných hospodářských podmínkách pro materiální zabezpečení vesnického obyvatelstva) tedy obsahují jeden z momentů řešení hospodářské otázky, ale právě jen *jeden* z momentů“ (65). Jak vidíte, západoevropští romantikové stejně rádi jako ruští hledali ve „starých tradicích“ „posvěcení“ lidové výroby.

by se mělo rozvíjet zcela protichůdně ve srovnání s anglickým trendem“ (II, 354—355)*.

„Anglie může našťstí hodně udělat pro svou vesnickou chudinu, když mezi ni rozdělí své obrovské obecní pozemky (ses immenses communaux)... Kdyby její obecní pozemky byly rozděleny na svobodné dílce (en propriétés franchises) od 20 do 30 akrů, pak by uviděli (Angličané), jak se znovu vytvoří nezávislá a hrdá třída svobodných sedláků, *yeomanry*, jejíž téměř úplné zničení je dnes mrzí“ (II, 357—358).

„Plány“ romantismu vypadají jako velmi lehce uskutečnitelné právě díky ignorování reálných zájmů, které tvoří podstatu romantismu. „Podobný návrh (rozdávat malá políčka zemědělským dělníkům a uložit vlastníkům půdy, aby o ně pečovali), pobouří pravděpodobně velkostatkáře, kteří jediní mají dnes v Anglii zákonodárnou moc; nicméně je to spravedlivé... Jenom velkostatkáři potřebují zemědělské dělníky; zasloužili se o jejich vznik, ať je tedy také živí“ (II, 357).

Takové naivnosti napsané na začátku století nás už ani nepřekvapí: „teorie“ romantismu je zřejmě v souladu s tím primitivním stadiem kapitalismu, který byl příčinou takového primitivního stanoviska. Skutečný vývoj kapitalismu, jeho teoretické chápání a názor na kapitalismus — to všechno bylo v té době v souladu a Sismondi tu v každém případě vystupuje jako autor, který sleduje určitý cíl a je věrný sám sobě.

„Už jsme ukázali,“ říká Sismondi, „jak kdysi tuto třídu (tj. třídu řemeslníků) ochraňovala instituce cechů a sdružení (des jurandes et des maîtrises)... Nejde o to, aby byla obnovena jejich zvláštní, restriktivní organizace... Ale zákonodárce musí mít za cíl zvýšit odměnu za práci v průmyslu, zbavit námezdní dělníky nejistého (précaire) postavení, ve kterém žijí, a také jim pomoci získat to, co

* Srovnejte narodnický program „dát dějinám jiný směr“ pana V. V. Srov. Volgin, 1. c., s. 181.

nazývají *postavením** (un état)... Teď se dělníci rodí a umírají jako dělníci, kdežto dříve bylo postavení dělníka jen přípravou, prvním stupněm k vyššímu postavení. A tato možnost povýšení (cette faculté progressive) by měla být obnovena. Musí se to udělat tak, aby zaměstnavatelé měli zájem zajistit svým dělníkům vyšší postavení; aby člověk, který se dá najmout do manufaktury, začínal skutečně pracovat za základní mzdu, ale aby měl vždy před sebou naději, že při dobrém chování dostane podíl ze zisku podniku“ (II, 344—345).

Těžko lze vyjádřit názor maloburžoy výstižněji! Cechy jsou Sismondihovo ideál a jeho výhrada, že není žádoucí je obnovit, má zřejmě jen ten smysl, že je třeba převzít pouze princip, ideu cechu (přesně tak jako chtějí narodníci převzít princip, ideu občiny, ale ne skutečný fiskální svazek, nazývaný občinou) a odmítnout jeho středověkou zruďnou podobu. Chyba Sismondihova plánu nespočívá v tom, že by bezvýhradně obhajoval cechy, že by je chtěl bez výhrad obnovit. Tento úkol si nekladl. Chyba je, že si bere za vzor *svazek*, který vznikl z úzce pojatého, primitivního požadavku sjednotit místní řemeslníky, a chce aplikovat toto kritérium, tento vzor na kapitalistickou společnost, v níž je jednotlivcům, zespolečenšujícími prvky strojový velkopřmysl, který překonává středověké přehrady, stírá místní, regionální i profesionální rozdíly. Když si romantik uvědomí, že svazek, sjednocení v jakékoli formě je nutné, vezme si za vzor svazek, který vyhovoval omezeným potřebám sjednocení v patriarchální, stagnující společnosti, a bude ho chtít aplikovat na společnost úplně přetvořenou — s mobilním obyvatelstvem, se zespolečenštěním práce nikoli v mezích nějaké občiny nebo nějaké korporace, nýbrž v hranicích celého státu a dokonce mimo ně.**

* Podtrženo autorem.

** Zcela analogická je chyba narodníků ve vztahu k jinému svazku (*občinně*), který vyhovoval omezeným potřebám sjednocení místních rolníků, spojených společnou držbou půdy, pastvin atd. (ale hlavně

A právě pro tuto chybu je romantik zcela zaslouženě kvalifikován jako *reakcionář*, přičemž se pod tímto označením rozumí nikoli přání obnovit středověké zřízení, nýbrž právě pokus měřit novou společnost starým patriarchálním metrem, přání hledat vzor ve starých poměrech a tradicích, které vůbec neodpovídají změněným ekonomickým podmínkám.

Tuto okolnost absolutně nepochopil Efrusi. Charakteristiku Sismondioho teorie jako reakční teorie chápe totiž v hrubém, vulgárním smyslu. Efrusi přišel do rozpaků... To snad není možné, uvažoval, aby byl Sismondi reakcionář, když přece jasně říká, že nechce obnovit cechy? A Efrusi došel k závěru, že „obvinění“ Sismondioho ze „zpátečnictví“ je nespravedlivé; že Sismondi se naopak díval na „cechovní organizaci správně“ a „dostatečně ocenil její historický význam“ (č. 7, s. 147), jak to prý vysvětlilo historické bádání těch a těch profesorů o kladných stránkách cechovní organizace.

Pseudovědečtí autoři mají často překvapující schopnost nevidět pro stromy les! Sismondioho názor na cechy je charakteristický a důležitý právě proto, že s nimi spojuje svá konkrétní přání.* *Právě proto* je nutné charakterizovat

spojení statkářské a úřednické moci), ale neodpovídá však potřebám zbožního hospodářství a kapitalismu, který překonává všechny místní, stavovské, hodnostní a rodové přehrady a vede k hlubokému hospodářskému nesouladu zájmů *uvnitř* obcí. Potřeba svazku, sjednocení v kapitalistické společnosti se nezmenšila, naopak nesmírně vzrostla. Ale uspokojovat tuto potřebu nové společnosti starým způsobem je holý nesmysl. Tato nová společnost už za prvé vyžaduje, aby to nebyl svazek místní, stavovský, hodnostní a rodový, za druhé, aby jeho výchozím bodem bylo takové rozlišení v postavení a zájmech, jaké vytvořil kapitalismus a rozklad rolnictva. Avšak místní či stavovský svazek spojující rolníky, kteří se od sebe nápadně liší svým hospodářským postavením a svými zájmy, *poškozuje* teď svou *závažností* jak rolníky samé, tak veškerý vývoj společnosti.

* Viz výše, např. název kapitoly, z níž jsem uvedl úvahy týkající se cechů (uvedl je i Efrusi na s. 147).

jeho učení jako *reakční*. Efrusiho výklady o moderních historických spisech týkajících se cechů tu působí jako pěst na oko.

Výsledkem těchto nemístných a pseudovědeckých úvah bylo, že se Efrusi vyhnul samé podstatě otázky: zda je správné charakterizovat Sismondiho doktrínu jako reakční? Přehlédl to nejdůležitější — Sismondiho *postoj*. Sismondi prohlásil: „V politické ekonomii mne považují za nepřítel společnosti, za přívržence barbarských a donucovacích institucí. Ne, já nechci, co už tu bylo, já chci něco lepšího, než je teď. Mohu posuzovat přítomnost jen srovnáním s minulostí. V žádném případě si nepřiji obnovit staré trosky, s jejichž pomocí dokazuji odvěké potřeby společnosti“ (II, 433). *Přání* romantiků jsou velmi krásná (stejně jako přání narodníků). Tím, že si uvědomují rozpory kapitalismu, stojí výše než zaslepení optimisté popírající tyto rozpory. Reakcionářem není Sismondi rozhodně nazýván proto, že se chtěl vrátit do středověku, nýbrž právě proto, že ve svých konkrétních přáních „srovnával přítomnost s minulostí“, a nikoli s budoucností, právě proto, že „dokazoval odvěké potřeby společnosti“* *pomocí* „trosek“, a nikoli *pomocí* tendencí nového vývoje. Tento Sismondiho maloburžoazní názor, jímž se podstatně lišil od jiných autorů, jeho současníků i následníků, kteří rovněž dokazovali „odvěké potřeby společnosti“, neuměl Efrusi pochopit.

Efrusiho chyba je důkazem téhož úzkého chápání termínů „maloburžoazní“, „reakční“ doktrína, o němž jsme už mluvili ve spojitosti s prvním termínem. Tyto termíny nejsou výrazem egoistických choutek drobného obchodníka nebo přání zastavit společenský vývoj, zvrátit jej zpět: vyjadřují jen *chybný* postoj autora, jeho omezené chápání a omezený obzor mající za následek, že volí takové prostředky (pro dosažení zcela správného cíle), které prakticky

* Opakujeme: tím, že *dokazoval* existenci těchto potřeb, stojí nepoměrně výše než omezení buržoazní ekonomové.

nemohou být účinné a uspokojily by jen malovýrobce nebo posloužily obhájčům starých časů. Sismondi například vůbec není fanatickým zastáncem drobného *vlastnictví*. Nechápe nutnost sjednocení, svazku o nic méně než naši současní narodníci. Přeje si „rozdělit polovinu zisku“ průmyslových podniků „mezi sdružené dělníky“ (II, 346). Vyslovuje se přímo pro „systém sdružování“, v němž by všechny „úspěchy výroby přinášely užitek tomu, kdo se jí zabývá“ (II, 438). Sismondi mluví o vztahu svého učení k tehdy věhlasnému učení Owenovu, Fourierovu, Thompsonovu a Muironovu a prohlašuje: „Přál bych si stejně jako oni, aby se sdružovali ti, kdo společně vyrábějí určitý výrobek, a nestáli proti sobě v opozici. Nemyslím si však, že navrhované prostředky by někdy mohly k tomuto cíli dovést“ (II, 365).

Rozdíl mezi Sismondim a těmito autory je především v *postoji*. Proto je zcela přirozené, že Efrusi, který tento postoj nepochopil, vyložil také naprosto nesprávně Sismondioho vztah k jmenovaným autorům.

„Jestliže měl Sismondi na své současníky příliš slabý vliv“, čteme v časopise *Russkoje bogatstvo*, č. 8, s. 57, „jestliže se jeho návrhy sociálních reforem neuskutečnily, lze to vysvětlit především tím, že značně předběhl svou dobu. Psal v době, kdy buržoazie slavila své líbánky... Za takových podmínek musel být přirozeně hlas člověka žádajícího sociální reformy hlasem volajícího na poušti. Vždyť víme, že ani potomci se k němu nezachovali lépe. Lze to vysvětlit tím, že Sismondi, jak jsme už řekli, píše svá díla v přechodné epoše; i když si přeje velké změny, nemůže se oprostít od starých názorů. Umírněným lidem se proto zdál příliš radikální, ale představitelé extrémnějších směrů ho považovali za příliš umírněného.“

Za prvé, tvrdit, že Sismondi navrhovanými reformami „předběhl dobu“, znamená nepochopit samu podstatu jeho doktríny, protože sám o sobě říká, že srovnával přítomné s minulým. Autor musel být nesmírně krátkozraký

(nebo být úplně v zajetí romantismu), když přehlédl celkový duch a celkový význam Sismondioho teorie jen proto, že Sismondi sympatizoval s továrním zákonodárstvím* atd.

Za druhé tedy Efrusi soudí, že rozdíl mezi Sismondim a jinými autory je jen v *rozhodnosti* prosazování navrhovaných reforem: na rozdíl od Sismondioho, který se zcela nezbavil starých názorů, šli tito autoři dále.

Jde o něco jiného. Rozdíl mezi Sismondim a těmito autory je mnohem hlubší. Netkví v tom, že jedni šli dále a druzí byli nesmělí,** ale v tom, že měli *diametrálně odlišný* názor na *samotný charakter* reforem. Sismondi dokazoval existenci „odvěkých potřeb společnosti“. Uvedení autoři rovněž dokazovali jejich existenci. Sismondi byl utopista, stavěl svá přání na abstraktní ideji, a nikoli na reálných zájmech. Uvedení autoři byli také utopisté a stavěli své plány též na abstraktní ideji. Ale právě *charakter* jejich plánů je zcela odlišný, protože na nový ekonomický vývoj, který vytyčil otázku „odvěkých potřeb“, měli *diametrálně odlišný* názor. Předjíмали budoucnost, geniálně odhalovali tendenci „převratu“, který před jejich očima prodělával dřívější strojový průmysl. Dívali se tím směrem, kterým šel skutečný vývoj; fakticky tento vývoj *předbíhali*. Ale Sismondi se k tomuto vývoji obrátil *zády*; jeho utopie nepředjímalala budoucnost, nýbrž restaurovala minulost; nedíval se vpřed, nýbrž vzad, snil o „zastavení převratu“, téhož „převratu“, z něhož vyvozovali své utopie uvedení

* Ani v této otázce však Sismondi „nepředběhl“ dobu, neboť schvaloval jen to, co se již uskutečňovalo v Anglii, a nebyl s to pochopit souvislost tamějších reforem se strojovým velkopřůmyslem a jeho progresivním historickým vlivem.

** Nechceme říci, že v tomto smyslu není mezi uvedenými autory rozdíl, ale tento rozdíl *věc nevysvětluje* a nesprávně líčí Sismondioho vztah k jiným autorům. Vypadá to, jako by zaujímal stejný postoj a lišili se od sebe jen stupněm rozhodnosti a důslednosti svých závěrů. Nezáleží na tom, že Sismondi „nešel“ *tak daleko*, ale na tom, že „šel“ *zpět*, kdežto uvedení autoři „šli“ *vpřed*.

autoři.* A to je důvod, proč je Sismondioho utopie plným právem hodnocena jako reakční. Opakujeme znovu: základ této charakteristiky tkví *jedině v tom*, že Sismondi nechal pokrokový význam toho „převratu“ starých, polostředověkých, patriarchálních společenských vztahů v západoevropských státech, který od konce minulého století začal prodělávat strojový velkopřmysl.

Toto specifické Sismondioho hledisko je patrné i z jeho úvah o „sdužování“ jako takovém. Říká: „Přeji si, aby bylo vlastnictví manufaktur (la propriété des manufactures) rozděleno mezi velký počet středních kapitalistů, a ne aby se soustředilo v ruku jednoho člověka vlastního milióny...“ (II, 365). Ještě markantněji se projevilo stanovisko drobného buržoazie v této tirádě: „Není třeba odstranit třídu chudáků, nýbrž třídu nádeníků; ty je třeba vrátit do třídy vlastníků“ (II, 308). „*Vrátit*“ do třídy vlastníků — v těchto slovech je celá podstata Sismondioho doktríny!

Sismondi musel ovšem sám cítit neuskutečnitelnost svých přání, cítit pronikavou disonanci mezi nimi a současným nesouladem zájmů. „Úkol sjednotit znovu zájmy těch, kteří pracují společně na jedné a téže výrobě (qui concourent à la même production),... je rozhodně těžký, ale nemyslím, že by to bylo tak neskutné, jak se předpokládá“ (II, 450).** Vědomí toho, že tato přání a tužby neodpovídají skutečným podmínkám a jejich vývoji, vyvolává přirozeně úsilí dokázat, že „ještě není pozdě“ „vrátit se“ atd. Romantik se pokouší opřít se o *nerozvinuté* rozpory současného řádu, o *zaostalost* země. „Národy si vybojovaly systém svobody,

* Robert Owen,“ říká Marx, „je otec družstevních továren a obchodů, který však, jak již bylo připomenuto, naprosto nesdílel iluze svých pokračovatelů o dosahu (Tragweite) těchto izolovaných prvků přeměny a nejen fakticky vycházel při svých pokusech z továrního systému, nýbrž prohlásil jej i teoreticky za východisko „sociální revoluce“⁸⁷.

** „Úkol, který má řešit ruská společnost, je každým dnem složitější. Každým dnem se kapitalismus rozpíná...“ (ibid.).

do kterého jsme vstoupili (šlo o pád feudalismu); ale v době, kdy svrhly jařmo, které musely tak dlouho snášet, nebyly pracující třídy (les hommes de peine — představitelé práce) zbaveny veškerého vlastnictví. Na venkově jako podílní pachtýři, dědiční pachtýři (censitaires) a nájemci půdy byli jejími držiteli (ils se trouvaient associés à la propriété du sol). Ve městech byli jako členové korporací, řemeslnických spolků (métiers), které si vytvořili pro vzájemnou ochranu, samostatnými soukromými výrobci (ils se trouvaient associés à la propriété de leur industrie). Teprve dnes, v poslední době (c'est dans ce moment même) rozbíjí rostoucí bohatství a konkurence všechna tato sdružení. Ale tento převrat (révolution) je dokončen jen z poloviny“ (II, 437).

„Pravda, jen jeden národ je nyní v takové nepřirozené situaci; jen v jednom národě pozorujeme tento neustálý kontrast zdánlivého bohatství (richesse apparente) a strašlivé bídy desetiny obyvatelstva, které je nuceno žít z milodarů společnosti. Ale tento národ, tak hodný následování v jiných směrech, tak oslňující i ve svých chybách, zlákal svým příkladem všechny státníky na kontinentě. A jestliže tyto úvahy už nemohou přinést užitek jemu, pak myslím, že přinejmenším prokáží lidstvu a svým krajanům službu, když ukáží na nebezpečí cesty, kterou si tento národ zvolil, když mu dokáží na jeho vlastních zkušenostech, že zakládat politickou ekonomii na principu neomezené konkurence — znamená obětovat zájem lidstva současnému působení všech osobních vášní“ (II, 368)*. Tak končí Sismondi své Nouveaux principes.

Celkový význam Sismondioho a jeho teorie výstižně formuloval Marx v pojednání, ve kterém nejdříve charakterizuje podmínky hospodářského života v západní Evropě,

* „Ruská společnost má před sebou velký a nesmírně těžký, ale ne splnitelný úkol — rozvinout výrobní síly obyvatelstva v takové formě, aby je mohla využívat ne bezvýznamná menšina, nýbrž celý národ“ (N. -on, 343).

jež vytvořily tuto teorii (a přitom ji vytvořily právě v té době, kdy tam kapitalismus teprve začínal budovat strojový velkopřmysl), a pak ji také hodnotí.*

„Středověké měšťanstvo a drobné rolnictvo bylo předchůdcem dnešní buržoazie. V zemích průmyslově a obchodně méně vyvinutých tato třída dosud živoří vedle vzmáhající se buržoazie.

V zemích, v nichž se vyvinula moderní civilizace, se vytvořila — a jako doplňující část buržoazní společnosti se stále znovu tvoří — nová maloburžoazie (jež kolísá mezi proletariátem a buržoazií). Příslušníky této třídy však konkurence neustále sráží do řad proletariátu a oni už začínají vidět, že s vývojem velkopřmyslu se přibližuje okamžik, kdy úplně zmizí jako samostatná část moderní společnosti a budou nahrazeni v obchodě a v manufakturní i zemědělské výrobě dozorcí a námezdními zaměstnanci.

V zemích, jako je Francie, kde rolnictvo tvoří mnohem víc než polovinu obyvatelstva, bylo přirozené, že se objevili spisovatelé, kteří se zastávali proletariátu, a že při své kritice kapitalistů používali maloburžoazního a malorolnického měřítko a hájili dělníky ze stanoviska maloburžoazie. Tak vznikl maloburžoazní socialismus. Hlavním představitelem této literatury nejen ve Francii, nýbrž i v Anglii je Sismondi.

Toto učení neobyčejně důvtipně rozpitvalo rozpory v současných výrobních vztazích. Odhalilo, jak je ekonomové licoměrně zkrášlují. Nezvratně dokázalo zhoubné účinky strojové výroby a dělby práce, koncentraci kapitálu a pozemkové vlastnictví, nadvýrobu, krize, nutný zánik maloburžoou a malých rolníků, bídu proletariátu, anarchii výroby, křiklavou nespravedlnost v rozdělování bohatství, vzájemnou vyhlazovací průmyslovou válku mezi národy,

* Srov. citáty v časopise *Ruskoje bogatstvo*, č. 8, s. 57 a také *Ruskoje bogatstvo*, č. 6, s. 94, článek pana N. -ona.

rozklad starých mravů, starých rodinných vztahů a starých národností.*

Ale co do svého pozitivního obsahu chce tento směr buď obnovit staré výrobní a směnné prostředky a s nimi staré vlastnické vztahy a starou společnost, anebo chce moderní výrobní a směnné prostředky znovu násilně vtěsnat do rámce starých vlastnických vztahů, které jimi byly rozbity a musely být rozbity. V obou případech je reakční a utopický zároveň.

Cechovní organizace průmyslu a patriarchální hospodářství na venkově — taková je jeho poslední moudrost.“^{88**}

Správnost této charakteristiky jsme se snažili ukázat při rozboru každé jednotlivé části Sismondioho doktríny. Teď si už všimněme jen kuriózního způsobu, kterého zde Efrusi užil k dovršení všech omylů ve svém výkladu, kritice a hodnocení romantismu. Čtenář si pamatuje, že na samém začátku svého článku (v 7. čísle časopisu *Russkoje bogatstvo*) Efrusi prohlásil, že počítat Sismondioho k reakcionářům a utopistům je „nespravedlivé“ a „nesprávné“ (1. c., s. 138). Aby tuto tezi dokázal, rozhodl se Efrusi za prvé chytře zamlčet to nejdůležitější, totiž souvislost Sismondioho názoru s postavením a zájmy zvláštní třídy kapitalistické společnosti — malovýrobců; za druhé při rozboru jednotlivých tezí Sismondioho teorie líčil Efrusi jeho vztah k nové teorii zčásti v úplně nesprávném světle, jak už jsme na to poukázali, a zčásti prostě novou teorii ignoroval a hájil Sismondioho odkazy na německé vědce, kteří „nedošli dále“

* Tento úryvek uvádí Efrusi v 8. č. časopisu *Russkoje bogatstvo* na s. 57 (počínaje posledním odstavcem).

** Srov. cit. stať časopisu *Russkoje bogatstvo* z r. 1894, č. 6, s. 88. Pan N.-on se dopustil v překladu tohoto úryvku dvou nepřesností a jedno místo vynechal. „Maloburžoazní“ a „malorolnický“ překládá slovy „úzce měšťácký“ a „úzce rolnický“. „Věc dělníků“ překládá jako „věc lidu“, ačkoli v originále je der Arbeiter. Slova „nevyhnutelně musely rozbít“ (gesprengt werden mussten) nepřeložil vůbec.

než Sismondi; za třetí se Efrusi snažil shrnout hodnocení Sismondihovo takto: „Svůj (!) názor na význam Simonda de Sismondi,“ říká, „můžeme (!!) shrnout do těchto slov“ jednoho německého ekonoma (*Russkoje bogatstvo*, č. 8, s. 57), a dále je citován výše zmíněný úryvek, tj. *pouze zlomek* charakteristiky tohoto ekonoma. Vynechána je právě část vysvětlující souvislost Sismondihovy teorie se zvláštní třídou novodobé společnosti a ta část, kde se na závěr hovoří o Sismondihově reakčnosti a utopismu! Ale to není všechno. Efrusi se neomezil na to, že vytrhl ze souvislosti *zlomek* kritiky, který nemůže dát žádnou představu o *celé* kritice, a tak ukázal ve zcela nesprávném světle vztah tohoto ekonoma k Sismondimu. Protože chtěl Sismondihovo ještě přikrášlit, vyvolal zdání, že názory tohoto ekonoma pouze reprodukuje.

„Dodejme k tomu,“ říká Efrusi, „že Sismondi je podle některých teoretických názorů předchůdcem nejvýznamnějších moderních ekonomů*: připomeňme jeho názory na důchod z kapitálu, na krizi, na jeho klasifikaci národního důchodu atd.“ (ibid.). A tak Efrusi nejenže *neuvádí*, že německý ekonom při hodnocení Sismondihovy zásluhy poukazuje také na Sismondihovy maloburžoazní názory a reakční charakter jeho utopie, nýbrž naopak *zahrnuje* mezi Sismondihovy *zásluhy právě ty části jeho učení* (jako „klasifikace národního důchodu“), *ve kterých* podle úsudku téhož ekonoma *není absolutně nic vědeckého*.

Někdo může namítat: Efrusi si nemusí myslet, že objasnění ekonomických doktrín je třeba hledat v ekonomické skutečnosti; může být hluboce přesvědčen o tom, že Wagnerova teorie o „klasifikaci národního důchodu“ je „ta nejlepší“. Rádi uvěříme. Pak ale neměl právo koketovat s onou teorií, o které páni narodníci tak rádi říkají, že s ní „souhlasí“, když ve skutečnosti vůbec neporozuměl vztahu této teorie k Sismondimu a dělal všechno možné (do-

* Jako je Adolf Wagner? K. T.

konce i všechno nemožné), aby ukázal tento vztah ve zcela nesprávném světle.

Nevěnovali bychom tolik místa této otázce, kdyby šlo jenom o Efrusiho — autora, jehož jméno se v narodnické literatuře vyskytuje zřejmě poprvé. Pro nás vůbec není důležitá Efrusiho osobnost, dokonce ani jeho názory, ale *celkový poměr narodníků k teorii význačného německého ekonomy, kterou zdánlivě uznávají*. Efrusi není žádnou výjimkou. Naopak, je to zcela typický příklad, a abychom to dokázali, srovnávali jsme neustále názory a teorii Sismondiho s názory a teorií pana N. -ona.* Vyšla nám z toho dokonalá analogie: jak teoretické názory, tak i postoj ke kapitalismu a charakter praktických závěrů a přání se u obou autorů *shodují*. A protože by názory pana N. -ona mohly být považovány za poslední slovo narodnictví, docházíme právem k závěru, že *ekonomické učení narodníků je pouze ruská odrůda celoevropského romantismu*.

Rozumí se samo sebou, že historické a ekonomické zvláštnosti Ruska na jedné straně a jeho nesrovnatelně větší zaostalost na straně druhé jsou příčinou zvlášť velkých názorových rozdílů mezi narodníky. Tyto rozdíly však nevybočují z rámce rozdílů druhových, a proto nic nemění na tom, že narodnictví a maloburžoazní romantismus mají *shodné rysy*.

Snad nejvýznamnější odlišností, která vzbuzuje největší pozornost, je úsilí narodnických ekonomů maskovat svůj romantismus tvrzením, že s novou teorií „souhlasí“ a že se na ni velmi často *odvolávají*, přestože se tato teorie staví k romantismu důrazně odmítavě a vykryštovala v nelítostném boji proti všem odrůdám maloburžoazních učení.

Analýza Sismondiho teorie je zvlášť zajímavá právě proto, že umožňuje proniknout do *společných metod* takového maskování.

* Jiný narodnický ekonom, pan V. V., je ve výše uvedených velmi důležitých otázkách s panem N. -onem naprosto solidární a liší se od něho pouze ještě primitivnějším postojem.

Viděli jsme, že *jak* romantismus, *tak* nová teorie *poukazuje* na *jedny a tytéž* rozpory moderního společenského hospodářství. Toho využívají narodníci, kteří *se odvolávají* na fakt, že nová teorie uznává rozpory, které se projevují v krizích, v hledání zahraničního trhu, v růstu výroby při snižování spotřeby, v celní ochraně, v škodlivém účinku strojového průmyslu atd. atd. Narodníci mají úplnou pravdu: nová teorie skutečně *uznává všechny tyto* rozpory, které uznával i romantismus. Uvažoval však někdy alespoň jeden narodník o tom, čím se liší vědecká analýza těchto rozporů, vysvětlující je různými zájmy, které vyrůstají na půdě dané hospodářské soustavy, od zbožných přání vyvozených z těchto rozporů? — Ne, ani jeden narodník se nezabýval otázkou, čím se právě odlišuje nová teorie od romantismu. Narodníci poukazují na rozpory právě tak jen pro zbožná přání.

Zeptejme se dále, zda alespoň jediný narodník si někdy položil otázku, čím se liší sentimentální kritika kapitalismu od jeho vědecké, dialektické kritiky? Ani jeden necharakterizoval druhý nejdůležitější rozdíl mezi novou teorií a romantismem. Ani jeden nepovažoval za nutné použít své teorie jako kritéria právě daného vývoje společenských a hospodářských vztahů (a právě použití tohoto kritéria je charakteristické pro vědeckou kritiku).

Nakonec vzniká otázka, zda se alespoň jediný narodník někdy zeptal, čím se liší postoj romantismu idealizující malovýrobu a oplakávající „zboření“ jejích pilířů „kapitalismem“ od postoje nové teorie, která považuje za východisko svých spekulací strojovou kapitalistickou velkovýrobu a toto „zboření pilířů“ považuje za pokrokový jev? (Používáme tohoto všeobecně přijatého narodnického výrazu, který názorně charakterizuje přetváření společenských vztahů pod vlivem strojového velkopřůmyslu, který probíhal nemilosrdně a krutě a otrásal společenským myšlením *ušude*, a ne jen v Rusku.) Také žádný. Ani jeden narodník se tím nezabýval, ani jeden se nepokoušel aplikovat na

ruský „převrat“ měřítko, která vedla k uznání západoevropského „převratu“ za pokrokový. Všichni oplakávají staré pilíře, doporučují skoncovat s radikálními přeměnami a ujišťují se slzami v očích, že právě toto je „nová teorie“...

Konfrontace jejich „teorie“, kterou vydávali za nové a samostatné řešení otázky kapitalismu na základě posledních poznatků západoevropské vědy a života, s teorií Sismondiho názorně ukazuje, k jak primitivnímu období rozvoje kapitalismu a rozvoje společenského myšlení se vztahuje vznik této teorie. Není však podstatné, že tato teorie je stará. Cožpak je málo velmi starých evropských teorií, které by mohly být pro Rusko úplně nové? Podstatné je, že i *tehdy, když se tato teorie objevila, byla teorií maloburžoazní a reakční.*

VI

OBILNÍ CLA V ANGLII

A JAK JE HODNOTÍ ROMANTISMUS

A VĚDECKÁ TEORIE

Srovnání romantické teorie o hlavních bodech současné ekonomie s novou teorií doplníme srovnáním jejich soudů o jedné *praktické* otázce. Takové srovnání je tím důležitější, že tato praktická otázka je na jedné straně jednou z hlavních a zásadních otázek kapitalismu a na druhé straně tím, že se k této otázce vyslovili oba nejvýznamnější představitelé těchto nepřátelských teorií.

Mluvíme o *obilních zákonech* v Anglii a o jejich zrušení⁸⁹. Ve druhém čtvrtletí našeho století tato otázka nesmírně zajímala nejen anglické, ale i kontinentální ekonomy: všichni chápali, že to není speciální otázka celní politiky, ale obecná otázka svobody obchodu, volné konkurence, „osudu kapitalismu“. Šlo totiž o to, korunovat dílo kapitalismu co nejširším uplatněním volné konkurence, upravit cestu pro dovršení onoho „převratu“, který začal

v Anglii prodělávat strojový velkopřůmysl od konce minulého století, odstranit překážku, jež brzdí tento „převrat“ v *zemědělství*. A právě *tak* se na tuto otázku dívali oba ekonomové z kontinentu, o nichž chceme mluvit.

Sismondi vložil do druhého vydání svých *Nouveaux principes* zvláštní kapitolu „o zákonech týkajících se obchodu s obilím“ (I. III, ch. X).

Konstatuje především ožehavost otázky: „V dnešní době požaduje polovina anglického národa zrušení obilních zákonů a je přitom hluboce rozhořčena na ty, kteří je podporují; ale druhá polovina požaduje, aby byly zachovány a rozhořčuje se nad těmi, kdo je chtějí zrušit“ (I, 251).

Při rozboru otázky Sismondi ukazuje, že angličtí farmáři vyžadují clo na obilí ve vlastním zájmu, aby si zajistili *remunerating price* (výhodnou či neztrátovou cenu). Továrníci však mají zájem na zrušení obilních zákonů, protože manufaktury nemohou existovat bez zahraničních trhů. Další vývoj anglického vývozu je brzděn zákony omezujícími dovoz: „Majitelé manufaktur tvrdili, že nasycení trhu, s nímž se setkávají na odbytích, je výsledkem těchto obilních zákonů a že bohatí lidé na kontinentě nemohou kupovat jejich zboží, protože nemají pro své obilí odbyt“ (I, 254)*.

„Otevření trhů zahraničnímu obilí přivede pravděpodobně na mizinu anglické pozemkové vlastníky a značně sníží pachtovné. Je to rozhodně velká pohroma, ale nelze to nazvat nespravedlností“ (I, 254). A Sismondi zcela naivně dokazuje, že důchod pozemkových vlastníků musí

* Ať je toto vysvětlení anglických továrníků, kteří ignorují hlubší příčiny krizí a jejich nevyhnutelnost při nedostatečném rozšíření trhu, jakkoli jednostranné, rozhodně obsahuje zcela správnou myšlenku, že realizace produktu jeho odbytem v zahraničí vyžaduje *všeobecně uzato* odpovídající dovoz ze zahraničí. S tímto poučením anglických továrníků by se měli seznámit ekonomové, kteří otázku realizace produktu v kapitalistické společnosti odvíjejí hlubokomyslnou poznámkou: „odbyt v zahraničí“.

odpovídat službě (sic!!), kterou prokazují „společnosti“ (kapitalistické?) atd. „Farmáři,“ pokračuje Sismondi, „získají svůj kapitál — alespoň jeho část — ze zemědělství.“

V této Sismondihovo úvaze (a touto úvahou se také spokojuje) se projevuje základní omyl romantismu — neví si dostatečně reálného ekonomického vývoje. Na postupný vývoj a růst farmářství v Anglii Sismondi sám poukázal. Vzápětí však tento proces odsuzuje, aniž zkoumá jeho příčiny. Jenom tímto spěchem a snahou vnutit dějinám svá z božná přání lze vysvětlit, že Sismondi přehlíží obecnou tendenci vývoje kapitalismu v zemědělství a nevyhnutelné *urychlení tohoto procesu* zrušením obilních zákonů, tj. pokrok zemědělství za kapitalismu místo jím prorokovaného úpadku.

Ale Sismondi si zůstává věrný. Jakmile dospěl k rozporu tohoto kapitalistického procesu, snaží se ho hned naivně „vyvrátit“ a stůj co stůj dokázat nesprávnost cesty, kterou si zvolila „anglická otčina“.

„Co si ale počne nádeník?... Práce nebude, pole se přemění v pastviny... Co udělá 540 000 rodin, které zůstanou bez práce?* I když předpokládáme, že budou schopny vykonávat jakoukoli práci v průmyslu, existuje v dnešní době takový průmysl, který by je byl s to zaměstnat?... Najde se vláda, která by se dobrovolně rozhodla uvrhnout polovinu národa, který má pod svou pravomocí, do podobné krize?... Přinese to nějaký užitek těm, kvůli nimž budou zemědělci obětováni? Vždyť tito zemědělci jsou prvořadími a stálými spotřebiteli anglických manufaktur. Sníží-li se jejich spotřeba, bude to pro průmysl těžší rána než uzavření jednoho z největších za-

* Aby „dokázal“ neúnosnost kapitalismu, vymýšlí si Sismondi hned přibližnou cifru (takové důkazy se např. líbí ruskému romantikovi panu V. V.). Říká: 600 000 rodin je zaměstnáno v zemědělství. Změní-li se pole v pastviny, nebude „zapotřebí“ více než jedna desetina lidí... Čím méně chápe autor celou složitost procesu, tím ochotněji operuje s dětinskými výpočty „od oka“.

hraničních trhů“ (255—256). Přichází s pověstným „zuzováním vnitřního trhu“. „Co ztratí manufaktury, sníží-li se spotřeba celé třídy anglických zemědělců tvořící téměř polovinu národa? Co ztratí manufaktury, sníží-li se spotřeba boháčů, kteří z velké části přijdou o důchody z pozemkového vlastnictví?“ (267). Romantik se může ztrhat, aby dokázal továrníkům, že příčina rozporů — ve skutečnosti naprosto zákonitá pro rozvoj jejich výroby a jejich bohatství — je jen výsledkem jejich omylů a neprozíravosti. Aby továrníky „přesvědčil“ o „nebezpečí“ kapitalismu, líčí Sismondi podrobně hrozící konkurenci polského a ruského obilí (s. 257—261). Vyhrabal všemožné argumenty, chce dokonce zapůsobit na samolibost Angličanů. „Co se stane se ctí Anglie, bude-li moci ruský car v případě, že z ní bude chtít vymámit nějaký ústupek, uzavřít přístavy Baltského moře a umožnit ji hladem?“ (268). Vzpomeň si, čtenáři, jak Sismondi odůvodňoval nesprávnost „apologie vlády peněz“ tím, že při prodeji snadno dochází k podvodům... Sismondi chce „vyvrátit“ teorie profarmářských mluvčích tvrzením, že bohatí farmáři nemohou obstát v konkurenci s ubohými rolníky (cit. výše). Nakonec stejně dospívá ke svému oblíbenému závěru a je zřejmě přesvědčen, že dokázal „nesprávnost“ cesty, kterou si zvolila „anglická otčina“. „Příklad Anglie dokazuje, že tato praxe (rozvoj peněžního hospodářství, proti němuž Sismondi staví l'habitude de se fournir soi-même, „život z práce vlastních rukou“) není bez nebezpečí“ (263). „Sám systém hospodářství (totiž farmářství) je nepromyšlený, stojí na nebezpečných základech, a je nutné se postarat o jeho změnu“ (266).

Konkrétní otázka vyvolaná střetnutím určitých zájmů v určitém systému hospodářství se úplně ztrácí mezi zbožnými přáními! Ale samy zainteresované strany formulovaly otázku tak ostře, že omezit se na podobné „řešení“ (jak se na ně omezuje romantismus, pokud jde o všechny ostatní otázky) už nebylo vůbec možné.

„Co by se tedy mělo dělat?“, ptá se zoufale Sismondi, „otevřít anglické přístavy, nebo je uzavřít? Odsoudit k smrti hladem anglické dělníky z manufaktur, nebo zemědělské dělníky? Je to skutečně překerní otázka; postavení anglické vlády je tak choulostivé, že už ani choulostivější být nemůže“ (260). A Sismondi se stále znovu vrací k „obecnému závěru“ o „nebezpečnosti“ farmářského systému, o „nebezpečí podřizovat veškeré zemědělství systému spekulace“. Nechápu, „jak je možné v Anglii učinit taková opatření — seriózní, ale současně pozvolná, která by znovu vrátila předešlý význam (*remettraient en honneur*) drobných farem, když polovina národa hladoví v manufakturách a požadovaná opatření by odsoudila k hladovění i druhou polovinu národa, zaměstnanou v zemědělství. Považuji za nezbytně nutné zákony o obchodu s obilím důkladně zrevidovat; ale radím všem, kteří požadují jejich úplné zrušení, aby pečlivě prozkoumali tyto otázky“ (267). Následují staré nářky a obavy před úpadkem zemědělství, zúžením vnitřního trhu atd. atd.

A tak už při prvním střetnutí se skutečností utrpěl romantismus úplné fiasko. Byl nucen sám sobě vydat *testimonium paupertatis** a vlastnoručně podepsat jeho příjem. Vzpomeňte si, jak snadno a jednoduše „vyřešil“ romantismus všechny otázky „teoreticky“! Protekcionismus je nesmysl, kapitalismus tragický omyl, cesta Anglie je chybná a nebezpečná, výroba musí držet krok se spotřebou, průmysl a obchod se zemědělstvím, stroje jsou výhodné jen tehdy, vedou-li ke zvýšení mezd nebo ke zkrácení pracovního dne, výrobní prostředky se nesmějí oddělovat od výrobců, směna by neměla předbíhat výrobu, ani vést k spekulaci atd. atd. Romantismus zamaskoval každý rozpor vhodnou sentimentální frází, na každou otázku odpověděl vhodným zbožným přáním a nalepování těchto vinětek na všechna fakta praktického života nazýval „řešením“ otázek.

* — vysvědčení chudoby. *Red.*

Není divu, že tato řešení byla tak dojímavě snadná a jednoduchá: ignorovala pouze nepatrnou okolnost — reálné zájmy, v jejichž konfliktu rozpor spočíval. Když stupňování tohoto rozporu donutilo našeho romantika postavit se tváří v tvář jednomu z nejprudších konfliktů, jakým byl rozhodně boj stran v Anglii, který předcházel zrušení obilních zákonů, ztratil úplně hlavu. Výborně se mu dařilo v něžném oparu snů a zbožných přání, kde tak mistrovsky vymýšlel sentence vhodné pro „společnost“ jako takovou (ale nevhodné pro jakýkoli konkrétní historický společenský řád). Když se však dostal ze svého světa fantazií do víru skutečného života a boje zájmů, ukázalo se, že mu chybí kritérium pro rozřešení konkrétních otázek. Navyklý na abstraktní konstrukce a abstraktní řešení, redukoval otázku na prostou formuli: Koho uvrhnout do bídy, zemědělce nebo tovární dělníky? Romantik nemohl samozřejmě dojít k jinému závěru než k tomu, že není třeba nikoho zbídačovat, že je nutné „hledat jinou cestu“... ale reálné rozpory na něho dolehly tak silně, že mu nedovolují povznést se opět do mlžného oparu zbožných přání, a romantik je nucen *odpovědět*. Sismondi se zmohl dokonce na dvě odpovědi: první — „já nevím“; druhá — „na jedné straně nelze neuznat, na druhé straně je nutné přiznat“⁹⁰.

Dne 9. ledna 1848 pronesl Karel Marx na veřejném shromáždění v Bruselu „řeč o svobodě obchodu“*. Na rozdíl od romantismu, prohlašujícího „politickou ekonomii za vědu morálky, a ne vědu výpočtů“, podal na počátku svého výkladu především strohý a střízlivý *výčet zájmů*. Místo chápání otázky obilních zákonů jako otázky „systému“, který si zvolí národ, nebo jako otázky zákonodárství (takový názor měl Sismondi), začal řečník tím, že formu-

* Discours sur le libre échange^[212] (Řeč o svobodě obchodu. *Red.*) Používáme německého překladu: Rede über die Frage des Freihandels⁹¹.

loval tento problém jako konflikt mezi zájmy továrníků a statkářů a ukázal, jak se angličtí továrníci snažili povýšit tuto otázku na záležitost všeho lidu a pokoušeli se přesvědčit dělníky, že jednájí v zájmu lidu. Na rozdíl od romantika, který vykládá otázku formou úvah, jež má zákonodárce respektovat při uskutečňování reformy, redukoval řečník otázku na střetnutí reálných zájmů různých tříd anglické společnosti. Podstatu problému viděl v tom, že se továrníkům mají zlevnit suroviny. Objasnil nedůvěřivý vztah anglických dělníků vůči takovým „obětavým lidem, jako je jakýsi Bowring, Bright a spol., v nichž dělníci vidí své největší nepřátele“.

„Továrníci si stavějí nákladné paláce, v nichž Anti-Corn-Law-League (Liga proti obilním zákonům)⁹² takřkajíc rozbíjí svůj oficiální stan, vysílají do všech koutů Anglie celou armádu misionářů, aby tam hlásali náboženství svobodného obchodu, dávají tisknout a rozdávají zdarma tisíce brožur, v nichž dělníkům vysvětlují, co je jejich vlastní zájem, vydávají ohromné částky, aby získali na svou stranu tisk, budují rozsáhlý administrativní aparát, který by řídil freetraderské hnutí, a na veřejných shromážděních vynakládají všechnu svou výmluvnost. Právě na jednom takovém shromáždění zvolal jakýsi dělník: „Kdyby pozemkoví vlastníci prodávali naše kosti, vy, fabrikanti, byste je skoupili první, naházeli byste je do parního mlýna a nadělali z nich mouku!“ Angličtí dělníci velmi dobře pochopili pravý význam boje mezi pozemkovými vlastníky a průmyslovými kapitalisty. Vědí velmi dobře, že cena chleba měla být snížena proto, aby klesly mzdy a aby průmyslový zisk vzrostl o to, oč se zmenší renta.“⁹³

Už sama *formulace otázky* je úplně jiná než u Sismondiho. Za prvé je nutné vysvětlit postoj různých tříd anglické společnosti k této otázce z hlediska svých zájmů; za druhé objasnit význam reformy v celkovém vývoji anglického společenského hospodářství.

Pokud jde o poslední bod, shodují se řečníkovy názory

s názory Sismondiho v tom, že řečník také nepovažuje otázku vývoje kapitalismu a „svobodného obchodu“ jako systému za problém dílčí, nýbrž za *obecný*. „Zrušení obilních zákonů v Anglii je největší vítězství, jakého svobodný obchod v 19. století dosáhl“.⁹⁴ „Zrušením obilních zákonů se totiž volná konkurence, nynější společenské hospodářství vůbec vystupňuje do krajnosti.“* Proto chápou tito autoři danou otázku jako problém, *zda by si měli přát další rozvoj kapitalismu* nebo jeho zpomalení, či hledat „jinou cestu“ atp. Víme, že jejich kladná odpověď na tuto otázku řešila všeobecnou zásadní otázku „osudu kapitalismu“, a nikoli dílčí otázky obilních zákonů v Anglii, protože tento názor aplikovali mnohem později i na jiné státy. V 40. letech 19. století zastávali autoři tyto názory i pokud jde o Německo a Ameriku** a prohlašovali, že volná konkurence je pro tyto země pokrokem; Německo, psal jeden z nich ještě v 60. letech, prý trpí nejen kapitalistickou výrobou, nýbrž i jejím nedostatečným rozvojem.⁹⁸

Vraťme se k přednesené řeči. Poukázali jsme na zásadně odlišné hledisko řečníka, který celý problém zredukoval na otázku zájmu různých tříd anglické společnosti. Stejně hluboký rozdíl vidíme v tom, že otázku významu zrušení

* Die Lage der arbeitenden Klasse in England (1845)⁹⁵. Tento spis je napsán z naprosto stejného hlediska *před* zrušením obilních zákonů (1846), zatímco řeč uvedená v textu se vztahuje k období *po* jejich zrušení. Avšak časový rozdíl pro nás nemá význam: stačí srovnat citované Sismondiho úvahy vztahující se k roku 1827 s touto řečí z roku 1848, abychom se přesvědčili, že jednotlivé *aspekty otázky* jsou u obou autorů úplně totožné. Samu myšlenku srovnat Sismondiho s pozdějším německým ekonomem jsme si vypůjčili z příručky Handwörterbuch der Staatswissenschaften, B. V.[¹⁹⁹] Art. „Sismondi“ von Lippert, Seite 679[²⁰³]. Tato paralela je tak aktuální a zajímavá, že výklad pana Lipperta ztratil okamžitě veškerou topornost... totiž „objektivnost“ a stal se zajímavým, živým a nepostrádal ani zaujetí pro věc.

** Srov. v Die Neue Zeit⁹⁶ nedávno objevené Marxovy články z Westphälisches Dampfboot⁹⁷[²⁰⁵].

obilních zákonů v společenském hospodářství postavil čistě teoreticky. Pro něj to není abstraktní otázka, jakého *systemu* se má Anglie přidržet, jakou cestu si má vybrat (jak staví otázku Sismondi, který zapomíná, že Anglie má minulost a přítomnost, které už tuto cestu určují). Ne, zasazuje ji od počátku do rámce *daného společenskoekonomického zřízení*; ptá se sám sebe, jaký *další krok* ve vývoji tohoto zřízení *by se měl* podniknout po zrušení obilních zákonů.

Obtížnost této otázky spočívala v tom, že nebylo zřejmé, jaký vliv bude mít zrušení obilních zákonů na *zemědělství*; pokud jde o průmysl, byl tento vliv všem jasný.

Aby dokázala výhodnost takového zrušení i pro zemědělství, vypsala Anti-Corn-Law-League odměnu za tři nejlepší spisy o blahodárném vlivu zrušení obilních zákonů na anglické zemědělství. Řečník se v krátkosti zmiňuje o názorech všech tří laureátů, Hopea, Morse a Grega. Vyzdvihuje přitom posledního z nich, jehož spis je nejvědeckější, protože nejdůsledněji uplatňuje zásady stanovené klasickou politickou ekonomikou.

Greg, sám velkotovárník, psal hlavně pro velké farmáře. Dokazuje, že zrušení obilních zákonů vypudí ze zemědělství malé farmáře, kteří odejdou do průmyslu, ale bude výhodné pro velké farmáře, kterým umožní najímat si půdu na mnohem delší dobu, investovat do půdy větší část kapitálu, používat více strojů, obejít se s menším množstvím práce, jejíž cena musí se zlevněním obilí klesat. Vlastníci pozemků se však musí spokojit s nižší rentou, protože se nebudou obdělávat pozemky horší bonity, neschopné konkurovat levnějšímu obilí z dovozu.

Řečník měl rozhodně pravdu, když uznal za nejvědeckější tuto předpověď a otevřenou obhajobu kapitalistické zemědělské výroby. Dějiny tuto předpověď potvrdily. „Zrušení obilních zákonů dalo anglickému zemědělství obrovský impuls... Absolutní úbytek venkovského dělnického obyvatelstva byl provázen rozšiřováním obdělávané plochy, intenzivnějším pěstováním zemědělských plodin,

neslýchanou akumulací kapitálu vkládaného do půdy a věnovaného na její obdělávání, vzrůstem produktu půdy, jaký nemá obdoby v dějinách anglické agronomie, zvýšením renty pozemkových vlastníků a růstem bohatství kapitalistických pachtýřů... Základní podmínkou nových metod bylo větší vynaložení kapitálu na akr půdy, a tedy také urychlené soustřeďování farem.“*

Ale řečník se samozřejmě neomezil na to, že za nejspравnější soudy prohlásil Gregovy. Tyto soudy, pronesené Gregem, vyzněly jako argument freetradera, který mluví o anglickém zemědělství obecně a snaží se dokázat, že výhodu ze zrušení obilních zákonů bude mít celý národ. Po tom, co jsme už řekli, je jasné, že řečník takový názor neměl.

Vysvětlil, že snížení cen obilí, které tak vychvalovali freetradeři, povede nevyhnutelně ke snížení mezd, zlevnění zboží „práce“ (přesněji: pracovních sil); že levnější chléb nikdy nevyrovná dělníkovi toto snížení mzdy, za prvé proto, že při snížených cenách obilí neušetří určité pracující na spotřebě chleba tolik, aby si mohl koupit jiné předměty; za druhé proto, že pokrok průmyslu zlevňuje spotřební předměty, nahrazuje pivo pálenkou, chléb bram-

* Napsáno v roce 1867⁹⁹. Chceme-li vysvětlit zvýšení renty, musíme si povšimnout zákona, objeveného na základě nejnovější analýzy diferenční renty, který říká, že *zvýšení renty je možné za současného snížení ceny obilí*. „Když byla v roce 1846 odstraněna anglická obilní cla, mysleli si angličtí továrníci, že tím nadělali z velkostatkářské aristokracie chudáky. Místo toho zbohatla jako nikdy předtím. Jak se to stalo? Velmi prostě. Za prvé se od té doby na farmářích smluvně žádalo, aby vynakládali na akr 12 liber šterlinků místo 8 liber šterlinků ročně, a za druhé si statkáři, kteří měli mnoho zástupců i v Dolní sněmovně, povolili značnou státní subvenci k odvodňování a jiným trvalým melioracím svých pozemků. Protože nebyla úplně vytlačena nejhorší půda, nýbrž jí bylo ponejvíce, většinou také jen dočasně, použito k jiným účelům, stoupaly renty úměrně zvětšeným vkladům kapitálu a pozemková aristokracie na tom byla lépe než kdy předtím.“ (Das Kapital, III, 2, 259.¹⁰⁰ Red.)

borami, vlnu a len bavlnou, a tím vším snižuje i potřeby a životní úroveň pracujících.

Z toho *na první pohled* vyplývá, že řečník analyzuje daný problém stejně jako Sismondi: *také* uznává, že ruinování drobných farmářů a bída průmyslových i zemědělských dělníků je nevyhnutelným následkem svobodného obchodu. Naši narodníci, kteří jsou také nenapodobitelní mistři v „citování“, tu odkládají najednou své obvyklé „výpisky“ a s naprostým uspokojením prohlašují, že s tím absolutně „souhlasí“. Tyto metody jsou však jen důkazem, že za prvé nechápou markantní rozdíly ve formulaci otázky, na které jsme upozorňovali; za druhé přehlízejí, že *právě zde je počátek* základního rozdílu mezi novou teorií a romantismem: romantik místo analýzy skutečného vývoje spřádá sny, realista však považuje zjištěná fakta za kritérium pro určité řešení konkrétní otázky.

Řečník poukázal na to, že postavení dělníků se bude zlepšovat, a pokračoval:

„Na to vám ekonomové odpovědí:

Nu, dobrá, připouštíme, že konkurence mezi dělníky, která se samozřejmě za vlády svobodného obchodu zmenší, zase co nejdříve uvede mzdu v soulad s nižší cenou zboží. Ale na druhé straně nízké ceny zboží zvýší spotřebu; větší spotřeba si vyžádá větší výrobu a ta bude mít za následek větší poptávku po pracovní síle a tato zvýšená poptávka způsobí zvýšení mezd.

Celá tato argumentace znamená v podstatě toto: *Svobodný obchod rozmnožuje výrobní síly. Jestliže průmysl vzrůstá, jestliže bohatství, výrobní síly, zkrátka jestliže produktivní kapitál zvyšuje poptávku po práci, stoupá rovněž cena práce a následkem toho i mzda. Nej příznivější okolností pro dělníka je, když kapitál roste. S tím je nutno souhlasit.**

Zůstává-li kapitál stejný, průmysl nejen nezůstává stejný, ale upadá, a pak se dělník stává první obětí. Zahyne dřív

* Podtrženo námi.

než kapitalista. A jaký bude jeho osud v případě růstu kapitálu, čili za situace, která je, jak jsme již řekli, pro dělníka nejpříznivější, jaký bude jeho osud? Zahyne rovněž...“¹⁰¹ Na materiálech anglických ekonomů řečník podrobně vysvětlil, jak koncentrace kapitálu zintenzivňuje dělbu práce zlevňující pracovní sílu tím, že nahrazuje kvalifikovanou práci prací nekvalifikovanou. Vylíčil, jak stroje vytlačují dělníky, jak velký kapitál ruinuje drobné řemeslníky a malé rentiéry a prohlubuje krize, které dále zvyšují počet nezaměstnaných. Z jeho analýzy vyplynulo, že svoboda obchodu neznamená nic jiného než svobodný vývoj kapitálu.

Řečník byl tedy schopen najít kritérium pro vyřešení otázky, která vedla na první pohled k témuž bezvýhodnému dilematu, před nímž se zastavil Sismondi: jak svobodný obchod, tak i jeho omezování má za následek zbídačení dělníků. *Tímto kritériem je rozvoj výrobních sil.* Zasazení problému do historického rámce se okamžitě projevilo: místo srovnání kapitalismu s nějakou abstraktní společností, jaká by se měla realizovat (tj. v podstatě s utopií), jej autor srovnal s *předchozími stadii* společenského hospodářství, srovnal různá stadia kapitalismu v jejich posloupnosti a konstatoval, že *výrobní síly společnosti se rozvíjejí díky rozvoji kapitalismu.* Argumentaci freetraderů podrobil vědecké kritice. Dovedl se vyhnout obvyklé chybě romantiků, kteří „vylévají z vaničky vodu i s dítětem“, když jí upírají jakýkoli význam, a dokázal vyloupnout její zdravé jádro, tj. nepochybný fakt nesmírného technického pokroku. Naši narodníci by jistě s důvtipem jim vlastním usoudili, že tento autor, který se staví tak otevřeně *na stranu velkokapitálu proti drobnému výrobcí*, je „vášnivým obhájcem vlády peněz“, tím spíše, že to tvrdil před tváří kontinentální Evropy a aplikoval závěry z anglické skutečnosti i na svou vlast, v níž strojový velkopřmysl dělal v té době své první dětské krůčky. Avšak právě na tomto příkladě (stejně jako na spoustě podobných z historie západní Evropy) by mohli

prozkoumat jev, který vůbec nemohou (možná, že nechtějí?) pochopit. Jde o to, že přiznávat pokrokovost velkokapitálu oproti malovýrobě znamená mít ještě velmi a velmi daleko k jeho „apologii“.

Stačí si vzpomenout na probranou kapitolu ze Sismondiho a uvedenou řeč, abychom se přesvědčili, že tato řeč ji převyšuje jak teoreticky, tak pokud jde o negativní postoj k jakékoli „apologii“. Řečník charakterizoval rozpory provázející vývoj velkokapitálu mnohem přesněji, úplněji, příměji a otevřeněji než kterýkoli romantik. Ale nikdy se nesnížil ani k jediné sentimentální frázi o tomto vývoji. Nikde neutrousil ani slůvko o nějaké možnosti „najít jiný způsob“. Chápal, že podobnou frází lidé jen zastírají to, že sami „hledají jiný způsob“ a neřeší otázku, kterou před ně staví život, tj. daná ekonomická skutečnost, daný ekonomický vývoj a zájmy vyrůstající na jeho půdě.

Uvedené, zcela vědecké kritérium mu umožnilo vyřešit tuto otázku a zůstat důsledným realistou.

„Ale nemyslete si, pánové,“ prohlásil řečník, „že když kritizujeme svobodu obchodu, máme snad v úmyslu hájit systém ochranných cel.“¹⁰² Řečník upozornil na společný základ svobodného obchodu a protekcionismu v současném společenskoekonomickém zřízení, v krátkosti poukázal na „převratný“ proces ve starém hospodářském životě a starých polopatriarchálních poměrech v západoevropských státech, který dovršil kapitalismus v Anglii i na kontinentě, a upozornil na ten společenský fakt, že za určitých podmínek svobodný obchod tento „převrat“ *urychluje*.^{*} Svůj proslav zakončil slovy: „A jediné v tomto smyslu, pánové, dávám svůj hlas svobodě obchodu.“¹⁰⁴

* Pokrokový charakter zrušení obilních zákonů vyzdvihl autor *Die Lage ještě před tímto zrušením* (1. c., p. 179) a podtrhl zvláště jeho vliv na sebeuvědomování výrobců.¹⁰³

ПРОЛЕТАРИИ ВСѢХЪ СТРАНЪ, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

НОВЫЙ
Фабричный Законъ

Издание Россійской Соціалъдемократической Рабочей Партии.

ЖЕНЕВА
Типографія „Союза Русскихъ Соціалъдемократовъ“
1899

Obálka brožury V. I. Lenina
Nový tovární zákon
z roku 1899

NOVÝ TOVÁRNÍ ZÁKON¹⁰⁵

*Napsáno ve vyhnanství
v létě 1897
Přílohánapsána na podzim 1897
Poprvé otištěno roku 1899
v Ženevě jako brožura
Podle textu brožury*

I

PROČ BYL VYDÁN NOVÝ TOVÁRNÍ ZÁKON?

Druhého června 1897 byl vydán nový tovární zákon o zkrácení pracovního dne v továrnách a závodech a o stanovení pracovního klidu o svátcích. Petrohradští dělníci čekali už dávno na tento zákon, který vláda, postrašená masovou stávkou dělníků na jaře 1896, slíbila vydat ještě v roce 1896. Po této masové stávce dělníků v přádelnách a tkalcovnách bavlny následovaly další stávky a všude dělníci požadovali zkrácení pracovního dne. Vláda reagovala na stávky zuřivým pronásledováním, mnoho dělníků zatkla a poslala bez soudu do vyhnanství; ze strachu se pokoušela působit na dělníky stupidními frázemi o křesťanské lásce továrníků k dělníkům (oběžník ministra Vitteho továrními inspektorem^[9] vydaný v letech 1895—1896*). Dělníci se těmito frázím vysmáli. Žádné pronásledování nemohlo zastavit hnutí, které zachvátilo desetitisíce a statisíce dělníků. Vláda nakonec pochopila, že musí ustoupit a splnit alespoň část dělnických požadavků. Kromě zběsilého štvání proti stávkujícím a kromě lživých a farizejských frází vláda slíbila petrohradským dělníkům, že vydá zákon o zkrácení pracovního dne. Tento slib byl dělníkům oznámen s velkou slávou zvláštními vyhláškami¹⁰⁶, které dal ministr financí vylepit v továrnách. Dělníci netrpělivě čekali na splnění slibu, čekali, že zákon bude vydán k 19. dubnu 1897, a už si málem mysleli, že i tento slib vlády jako spousta jiných vládních prohlášení byl pustou lží. Tentokrát však vláda slib dodržela a zákon vydala; ale

* Viz tento svazek, s. 122. *Red.*

jaký je to zákon, to ještě uvidíme. Nejdříve si však musíme všimnout okolností, které přiměly vládu ke splnění slibu.

Zkrácením pracovní doby se naše vláda nezabývala teprve od roku 1896, ale už mnohem dříve. Tato otázka vyvstala už před patnácti lety, tj. v roce 1883, kdy petrohradští továrníci sami žádali o vydání takového zákona. Totéž několikrát žádali i jiní továrníci (zejména polští), ale všechny tyto jejich žádosti byly založeny do zásuvek, stejně jako řada dalších návrhů, kterými se mělo zlepšit postavení dělníků. S takovými návrhy ruská vláda nespěchá; leží v zásuvkách i desítky let. Jde-li však o to, věnovat několik miliónů rublů pánům loajálním ruským statkářům, kteří prosili o milodar z peněz lidu, nebo o to, aby dostali „utlačení“ páni továrníci podporu či prémii, to si ruská vláda pospíší a kola úřednické a ministerské mašinerie se otáčejí na plné obrátky, jako „namazaná“ nějakým speciálním „olejem“. Jde-li však o dělníky, neleží v zásuvkách léta a desetiletí jen návrhy zákonů (např. návrh o odpovědnosti podnikatelů je, myslím, ve fázi „příprav“ už druhé desetiletí), ale v praxi se neuplatňují ani zákony už vydané, neboť úředníci carské vlády se bojí znepokojovat pány továrníky (např. zákon z roku 1886 o tom, že továrníci mají zřizovat nemocnice, se dosud v obrovské většině případů neuplatňuje). Proč se už dávno položená otázka dostala najednou teď do pohybu a byla vyřešena a realizována okamžitě, nikoli postupně v ministerstvu a ve Státní radě, ale okamžitě dostala podobu návrhu zákona. Zřejmě tu působila nějaká síla, která úředníky pohnala, zatřásla jimi a přemohla jejich hroznou nechuť „obtěžovat“ své pány továrníky novými požadavky. Touto silou byli petrohradští dělníci a rozsáhlé stávky, které vyvolali v letech 1895—1896. Díky pomoci sociálních demokratů (Svaz boje) byly za těchto stávek vyhlášeny určité požadavky vůči vládě a mezi dělníky se rozšiřovaly socialistické proklamace a letáky. Vláda pochopila, že žádné policejní šikanování nezlomí dělníky, kteří si uvědomili své zájmy, spojili

se k boji a pod vedením sociálně demokratické strany hájí dělnickou věc. Vláda musela ustoupit. Nový tovární zákon si dělníci *vynutili* na vládě, *vybojovali* ho na svém nejhroším nepříteli stejně jako před jedenácti lety vydaný zákon z 3. června 1886^[24] o podnikovém řádu, pokutách, sazbách atd. Tehdy bojovali nejintenzivněji dělníci Moskevské a Vladimírské gubernie. Boj se odrazil také v počtu stávek, za nichž dělníci předkládali vládě jasné a přesně formulované požadavky. Během slavné morozovovské stávky odevzdala skupina dělníků inspektorovi požadavky, které sestavili sami dělníci. Jedním z těchto požadavků je např. požadavek omezit pokuty. Brzy nato vydaný zákon z 3. června 1886 *byl* přímou *odpovědí* na tyto dělnické požadavky a obsahoval předpisy o pokutách.*

Tak je tomu i nyní. Dělníci požadovali roku 1896 zkrácení pracovního dne a svůj požadavek podpořili masovými stávkami. Vláda teď na požadavek *reaguje* vydáním zákona o zkrácení pracovního dne. Tehdy, v roce 1886, ustoupila vláda dělníkům pod tlakem dělnických nepokojů a snažila se omezit ústupky na nejmenší míru, snažila se ponechat továrníkům zadní vrátka, zdržet zavedení nových předpisů a co nejvíce dělníky při plnění jejich požadavků ošidit. Nyní, v roce 1897, vláda také jen ustupuje tlaku dělnických bouří a všemožně se snaží, aby ustoupila dělníkům co nejméně, aby *usmlouvala* nějakou tu hodinku nebo dvě, chce dokonce prodloužit pracovní den, navrhovaný továrníky, snaží se vyšetřit pro ně několik svátků, které nezařadila mezi dny povinného pracovního klidu, snaží se oddálit zavedení nových poměrů tím, že přesunuje hlavní předpisy do budoucích nařízení ministrů. Zákony z 3. června 1886 a z 2. června 1897, tyto hlavní tovární zákony v Rusku, jsou tedy vynuceným ústupkem, který si vybojovali ruští dělníci na policejní vládě. Oba dokazují, *jak* se ruská vláda staví k nejoprávněnějším požadavkům dělníků.

* Viz brožuru O pokutách (tento svazek, s. 29—73. Red.).

CO SE POVAŽUJE ZA PRACOVNÍ DOBU?

Podíváme se podrobně na zákon z 2. června 1897.* Už jsme řekli, že nový zákon za prvé vymezuje pracovní dobu pro všechny dělníky; za druhé stanoví závaznou dobu pracovního klidu o nedělích a svátcích. Dříve než zákon stanoví délku pracovní doby, musí určit, co se vlastně rozumí pracovní dobou. Nový zákon stanoví tuto zásadu takto: „Pracovní dobou každého dělníka neboli počtem pracovních hodin za den je ta doba, po kterou je dělník podle námezdní smlouvy povinen zdržovat se v budově závodu a být k dispozici vedoucímu k výkonu práce.“ Za pracovní se tedy považuje celá doba, kterou dělník podle časového rozvrhu nebo na příkaz vedoucího tráví v továrně.

Není rozhodující, zda je dělník zaměstnán po tuto dobu svou vlastní či obvyklou prací, musí-li na příkaz vedoucího dělat jinou práci nebo musí-li dokonce *čekat*: Celá doba, kterou dělník v továrně stráví, se považuje za pracovní dobu. V některých továrnách např. dělníci po skončení pracovní doby v sobotu čistí stroje; podle zákona má být čištění strojů považováno také za *součást pracovní doby*. Jestliže tedy továrník dělníkům za čištění strojů neplatí, znamená to, že *využívá pracovní doby najatého dělníka bezplatně*. Jestliže továrník nutí dělníka, kterého si najal na úkolovou mzdu, čekat nebo ho odvádí od práce nějakými vedlejšími pracemi, aniž by mu za to zvlášť platil (každý dělník ví, že se to stává často), znamená to, že továrník *bezplatně využívá pracovní doby najatého dělníka*. Dělníci si musí tato vymezení pracovní doby v novém zákoně zapa-matovat, opírat se o ně a postavit se na odpor jakýmkoli pokusům zaměstnavatelů bezplatně využít pracovní síly. Je pochopitelné, že takovéto vymezení pracovní doby musí vyplývat přímo z námezdní smlouvy: některý dělník si

* Nabývá platnost od listopadu 1898.

bude myslet, že vše je jasné a je tedy zbytečné se tím vůbec zabývat. Ale vláda, která slouží kapitalistům, komplikuje schválně řadu věcí, které jsou každému dělníkovi naprosto jasné. Také v tomto případě se vláda postarala o to, aby nechala pánům továrníkům alespoň pootevřená zadní vrátka. Zákon praví, že se za pracovní dobu považuje doba, po kterou je dělník *podle námezdní smlouvy povinen* se zdržovat v továrně. Ale co dělat v případě, kdy se v námezdní smlouvě nic neříká o tom, že dělník je povinen strávit v továrně určitý počet hodin denně? Vždyť se např. v závodech se strojovou výrobou často stává, že ve smlouvě se zaměstnavatelem se dělníci pouze zavazují vyrobit za určitou mzdu určitý předmět (nějakou součástku stroje, určitý počet šroubků nebo matic atp.), ale smlouva *se nezmiňuje* o době potřebné na tuto práci. Je nový zákon o počtu pracovních hodin za den použitelný i v tomto případě? Podle zdravého rozumu samozřejmě ano, vždyť dělník pracuje v továrně. Pročpak by se to tedy nemělo považovat za pracovní dobu? Jenomže „zdravý rozum“ pánů kapitalistů a vlády, která je podporuje, je opravdu zvláštní. Podle litery uvedeného článku zákona se docela jednoduše nemusí v takových případech tento zákon o zkrácení pracovního dne používat. Továrník se odvolá na to, že dělníka smluvně *nezavázal* k pobytu v továrně — a tím to končí. Protože však nemá každý továrník takové intrikářské vlohy, aby tuto lest odhalil, úředníci ministerstva financí si honem pospíšili a ukázali všem ruským podnikatelům, jakou jim nechali v novém zákoně užitečnou skulinku. Ministerstvo financí už dávno vydává vlastní plátek Věstník finansov, promyšlenosti i torgovli¹⁰⁷ — jeden z těch oficiálních listů, které kromě toho, že uveřejňují vládní nařízení, pějí také chválu na úspěchy ruských kapitalistů a vychvalují vládu za to, že pod rouškou péče o lid pečuje o kapsy bankéřů, továrníků, obchodníků a statkářů. Brzy po vydání nového zákona přinesl tento plátek článek o novém zákoně (26. číslo listu Věstník finansov, rok 1897^[8]),

v němž se podrobně vysvětluje jeho význam a dokazuje, že vláda se má především starat o zdraví dělníků. Ve stejném článku se úředníci vynasnažili ukázat továrníkům, jak mohou nový zákon obejít. Článek přímo vysvětluje, že nový zákon nebude použitelný v případech, kdy se smlouva nezmiňuje o pracovní době, protože je-li dělník smluvně najatý na určitou práci, „*není už námezdním dělníkem, nýbrž osobou přijímající objednávku*“. To znamená, že pro továrníka není příliš těžké zbavit se nepříjemného zákona: stačí pouze nenazývat dělníka dělníkem, nýbrž „osobou přijímající objednávku“! Místo aby řekl, že za pracovní dobu se považuje doba, po kterou *je dělník v továrně* k dispozici zaměstnavateli, vyjádřil se tedy zákon *úmyslně* méně přesně, když říká, že je to doba, kterou *je* dělník podle smlouvy *povinen* strávit v závodě. Zdálo by se, že je to totéž, ale ve skutečnosti se ani zde určití lidé neštíteli poškodit dělníky úmyslným použitím nejasné formulace.

III

O KOLIK HODIN SE ZKRACUJE PODLE NOVÉHO ZÁKONA PRACOVNÍ DOBA ?

Zákon z 2. června 1897 vymezuje pracovní dobu při denní práci na 11,5 hodiny denně, v sobotu a před svátky na 10 hodin denně. Zkrácení pracovního dne je tedy podle nového zákona zanedbatelné. Je dost dělníků, a v Petrohradě pravděpodobně dokonce většina, kterým takový zákon pracovní dobu *vůbec nezkracuje*, a dokonce ji může spíš prodloužit. V petrohradských závodech je obvyklá pracovní doba 10—10,5 hodiny. Uzákonění tak nepoměrně dlouhého pracovního dne je jasným důkazem toho, že tento zákon byl odpovědí na požadavky petrohradských dělníků v přádelnách a tkalcovnách bavlny. Pro *tyto* dělníky snad bude nový zákon znamenat zkrácení pracovního dne, protože pracovali většinou 12—14 hodin denně. (Ještě

vysvětlíme, proč říkáme „snad“.) Desetihodinový pracovní den platí podle zákona pro řemeslníky a pro závody, které spadají pod ministerstvo vojenství. Vláda však rozhodla, že je možné přinutit tovární dělníky pracovat ještě déle! Dokonce už i petrohradští továrníci od vlády žádali zkrácení pracovního dne na 11 hodin! Vláda se rozhodla přidat ještě půlhodinu ve prospěch moskevských továrníků. Ti dělníky nutí pracovat ve dvou směnách plných 24 hodin a dělníci je zřejmě ještě dostatečně nepoučili. Ruská vláda se chlubí, jak pečuje o dělníky, a přitom se v praxi projevila jako držgrešle. Dokázala, že je chamtivější než sami továrníci, kteří vytloukali z dělníků další tisíce z každé půlhodiny práce navíc. Na tomto příkladu mohou dělníci jasně vidět, že vláda chrání zájmy továrníků, a ještě k tomu těch *nejhorších*, že je mnohem horším nepřitelem dělníků než třída kapitalistů. Petrohradští dělníci by vybojovali *daleko kratší pracovní den* jak pro sebe, tak pro všechny ruské dělníky, kdyby jim v tom *nebránila vláda*. Sjednocení dělníci přinutili továrníky k ústupkům; petrohradští továrníci byli ochotni vyhovět jejich požadavkům; vláda však zakazuje továrníkům ustupovat, aby nedali dělníkům příklad. Většina továrníků v Petrohradě je nicméně přesvědčena, že je nutné dělníkům ustoupit, a proto se přimlouvá u vlády za zkrácení pracovního dne na 11 hodin. Vláda však hájí nejen zájmy petrohradských továrníků, ale zájmy továrníků celého Ruska, a protože na svaté Rusi jsou i mnohem chamtivější továrníci než petrohradští, nemůže vláda, která chce být „spravedlivá“, připustit, aby petrohradští továrníci *tak málo* okrádali své dělníky; petrohradští továrníci nesmějí příliš předbíhat ostatní ruské továrníky; a tak vláda přidává půl hodiny k tomu pracovnímu dni, který žádali kapitalisté. Pro dělníky rozhodně vyplývají z takového jednání vlády tři poučení:

První: vyspělí ruští dělníci se musí ze všech sil snažit zapojit do hnutí zaostalejší dělníky. Nebudou-li za dělnickou věc bojovat všichni ruští dělníci, nezískají mnoho ani

vypělí dělníci ze sídelních měst, i když donutí *své* továrníky k ústupkům, neboť vláda je natolik „spravedlivá“, že nedovolí lepším továrníkům udělat dělníkům podstatné ústupky. Druhé poučení: ruská vláda je mnohem horší nepřítel ruských dělníků než ruští továrníci, protože nejenže chrání zájmy továrníků a v zájmu jejich ochrany zběsile pronásleduje dělníky, vězní je, vypovídá, posílá proti nim, bezbranným, vojsko, ale navíc chrání zájmy *nejchamtivějších* továrníků a staví se proti snahám těch lepších, kteří chtějí dělníkům ustoupit. Třetí poučení: Aby si ruští dělníci vybojovali *lidské* pracovní podmínky a dosáhli osmi-hodinového pracovního dne, o který teď usilují dělníci na celém světě, musí spoléhat jen na sílu své jednoty a vytrvale vybojovávat na vládě jeden ústupek za druhým. Vláda se s dělníky doslova handrkuje a zkouší, zda by mohla přidat ještě půlhodinu, ale dělníci jí dokáží, že dovedou trvat na svých požadavcích. Vláda přímo zkouší trpělivost dělníků: cožpak by opravdu nešlo dostat se z toho nějakým menším ústupkem? Dělníci jí dokáží, že mají dost trpělivosti k sebeurputnějšímu boji, neboť je to pro ně boj o život, boj proti nejhoršímu ponižování a utlačování pracujícího lidu.

IV CO POVAŽUJE ZÁKON ZA „NOČNÍ DOBU“ PRO DĚLNÍKY?

„Za noční dobu se považuje: při práci na jednu směnu — doba mezi devátou hodinou večerní a pátou hodinou ranní, při práci na dvě a více směn — doba mezi desátou hodinou večerní a čtvrtou hodinou ranní.“ Tak to stanoví nový zákon! „Noc“ pro obyčejné lidi, kteří musí celý život pracovat na druhé, a „noc“ pro lepší pány, kteří mohou žít z cizí práce, to jsou podle „zákona“ dvě naprosto odlišné věci. Jak v Petrohradě, tak v Moskvě je ve čtyři hodiny

ráno po většinu roku pořádná tma, ještě noc. Ale zákon v Rusku stanoví, že dělník se musí po celý život přizpůsobovat zájmům kapitálu, musí věřit, že v pět *povinně* začíná den, i kdyby do východu slunce zbývalo ještě několik hodin. Nebydlí-li dělník v továrně, musí vstávat ve *tři* hodiny nebo i dříve, aby se dostal do továrny před čtvrtou! Pro petrohradské úředníky začíná „den“ ve dvanáct hodin v poledne, dokonce i ve třináct, ale vždyť úředníci jsou zcela zvláštní lidé... Pro dělníky končí „den“ teprve v deset hodin večer a vyjde-li dělník z továrny do úplně temné ulice, neměl by se proti tomu bouřit. Musí mít na paměti a věřit, že právě teď skončil „den“, protože tak to říká zákon. Proč by se nemělo také uzákonit, že „den“ pro dělníka začíná, když ho siréna volá do továrny, a končí, když tatáž siréna zavolá druhou směnu. Bylo by to otevřenější a správnější. Ve Švýcarsku už existuje zákon o tom, co se má započítat dělníkovi jako noční doba, ale cožpak mohou Švýcaři přijít na všechny ty finty jako ruští policejní úředníci: u těch hrozných Švýcarů je pro pracujícího člověka „noc“ stejná jako pro ostatní lidi, a to od osmi hodin večer do pěti (nebo do šesti) hodin ráno. Nový zákon omezuje „noční práci“ jedině tím, že dělníci zaměstnaní třeba jen zčásti v noci nesmějí pracovat více než 10 hodin denně. To je všechno. Noční práci zákon zakazuje. I v tomto směru zůstal zákon pozadu za *žádostmi* petrohradských továrníků, kteří už před 14 lety (roku 1883) žádali zákaz noční práce pro dospělé dělníky. Petrohradští dělníci by tedy dosáhli od továrníků více i po této stránce, *kdyby tomu nezabránila vláda*, která zakročila ve prospěch nejkonzervativnějších ruských továrníků. Vláda nevyslyšela petrohradské továrníky, protože nechtěla urazit moskevské, kteří většinou nutí dělníky pracovat v noci. Vláda se jako obvykle postarala, aby lživými frázemi a ujišťováním zamaskovala své přisluhování zájmům *nejhorších* továrníků. Věstník finansov, který vydává ministerstvo financí, ve výkladu tohoto zákona poznamenal, že v jiných státech (např.

ve Francii) je noční práce zakázána. Ale v našem zákoně to podle něho nebylo možné. „Nelze vždy omezit práci v závodě na denní: existuje celá řada výrob, které svým charakterem vyžadují nepřetržitý provoz.“

Je to zřejmě pouhá výmluva. Vždyť nejde o zvláštní výroby, které vyžadují nepřetržitou pracovní dobu, ale o všechny výroby. Nepřetržitý provoz není ani podle dnešního zákona při dvou směnách možný bez přesčasové práce, protože denní práce je stanovena na 11,5 hodiny a noční na 10 hodin, dohromady 21,5 hodiny. Pro výrobní obory, které vyžadují nepřetržitý provoz, nový zákon stejně stanoví výjimky (tj. zvláštní ministerské předpisy, o nichž ještě budeme mluvit). Nelze tedy mluvit o tom, že „nebylo možné“ zakázat noční práci. Vláda chce, jak jsme už řekli, budít zdání, že pečuje o zdraví dělníků. Podívejme se, jak se o noční práci vyjadřuje ministerstvo financí: „Noční práce je nesporně únavnější, škodlivější zdraví a celkově méně přirozená než práce při denním světle; je tím škodlivější, čím je delší a čím déle je vykonávána. Zdálo by se tedy, že vzhledem k škodlivosti noční práce by bylo nejlepší zakázat ji i dospělým dělníkům (jak se zakazuje v některých provozech ženám a mladistvým obojího pohlaví a nezletilým bezpodmínečně), jenomže pro to nejsou žádné důvody dokonce ani z hlediska celkového hmotného zabezpečení dělníka; přiměřená noční práce mu škodí méně než příliš dlouho trvající, stejně placená práce denní.“ Vidíte, jak dokáží úředníci ruské vlády odvést pozornost lidu jinam! Ochranu zájmů nejhorších továrníků vydávají dokonce za péči o „hmotné zabezpečení“ dělníka. A jak nestydaté je ospravedlňování, které si vymyslelo ministerstvo: „Přiměřená noční práce“, jak račte vidět, „škodí méně než příliš dlouho trvající, stejně placená práce denní.“ Ministerstvo tím chce říci, že dělníka nutí v noci pracovat nízká mzda, tak nízká, že při ní *dělník* musí pracovat neúměrně dlouho. Ministerstvo v přesvědčení, že to tak zůstane navždycky a že dělník nedosáhne lepší mzdy, cynicky pro-

hlašuje: jestliže dělník, aby uživil rodinu, musí pracovat tak strašně dlouho, je mu snad už jedno, pracuje-li přesčas ve dne nebo v noci? Bude-li mít i nadále většina ruských dělníků takové žebrácké výdělky, bída je samozřejmě donutí pracovat přesčas, ale jaké drzosti je třeba k tomu, aby se povolení noční práce vysvětlovalo bezútešnou situací dělníka! „Práce se bude platit stejně“ — to je pro přísluhovače kapitálu podstatné — „ale při dnešní mzdě se dělník neobejde bez přesčasových hodin.“ A takoví úředníci, kteří si vymýšlejí vydřidušské argumenty pro chamtivé továrníky, si ještě troufají mluvit o „hledisku celkového hmotného zabezpečení dělníka“. Jen jestli marně nedoufají, že dělník bude stále tak zakřiknutý! Že bude stále souhlasit se „stejnou mzdou“, totiž s dřívější žebráckou mzdou za svou práci! Nízká mzda a dlouhý pracovní den vzájemně souvisejí, jedno bez druhého se neobejde. Je-li mzda nízká, musí dělník nutně pracovat přesčas, pracovat i v noci, aby si vydělal na živobytí. Je-li pracovní den neúměrně dlouhý, bude mzda vždycky nízká, protože při dlouhé pracovní době zhotoví dělník za hodinu méně výrobků a mnohem horší kvality než při krátkém pracovním dni; protože dělník ubitý dlouhou prací zůstane vždy zakřiknutý a proti útlaku kapitálu bezmocný. Jestliže ministerstvo hájící zájmy ruských továrníků předpokládá, že dnešní hanebně nízké mzdy ruských dělníků zůstanou nezměněny, a současně mluví o „hmotném zabezpečení dělníků“, pak to nad slunce jasněji dokazuje licoměrnost a prolhanost jeho frází.

JAK DOKAZUJE MINISTERSTVO
FINANCÍ, ŽE OMEZENÍ PŘESČASOVÉ
PRÁCE BY BYLO VŮČI DĚLNÍKOVÍ
„NESPRAVEDLIVÉ“ ?

Nazvali jsme nový zákon zákonem o zkrácení pracovního dne. Už jsme řekli, že nový zákon vymezil pracovní den na 11,5 hodiny (10 hodin při noční práci). Ale skutečnost je jiná a mnohem horší. Zákon stanoví nejružnější omezení, jen pokud jde o obvyklou, normální úkolovou práci, a nedotýká se práce *přesčasové*. Ve skutečnosti má proto továrník *zcela neomezené* „právo“ nutit dělníky pracovat libovolně dlouhou dobu, třeba i 24 hodin za den. Zákon říká o přesčasové práci toto: „Za přesčasovou se považuje práce, kterou dělník v průmyslovém podniku koná v době, kdy podle podnikového řádu není povinen pracovat. Přesčasová práce se povoluje jen na základě zvláštní dohody vedoucího průmyslového podniku s dělníkem. Do námezdní smlouvy mohou být zahrnuty jen podmínky přesčasových prací nutných vzhledem k technickým podmínkám výroby.“ To je neobyčejně závažný článek nového zákona. Obrací se úplně proti dělníkům a dává neomezené možnosti továrníkově zvůli. Doposud se pracovalo přesčas, protože to bylo zvykem; zákon se o tom nezmiňoval. Teď vláda tyto přesčasové práce *uzákonila*. Jestliže zákon dodává, že na tyto práce musí být „zvláštní dohoda“ mezi dělníkem a zaměstnavatelem, je to prázdná a naprosto nesmyslná fráze. Všechny práce vykonávají dělníci „na základě dohody“ se zaměstnavateli. Vždyť dělníci nejsou nevolníci (i když velmi mnoho ruských úředníků by si z celé duše přálo z nich nevolníky udělat); pracují námezdně, tj. na základě dohody. Vůbec nebylo třeba mluvit o tom, že pro přesčasovou práci je nutná dohoda. Vláda do zákona vsunula tuto prázdnou frázi, aby vytvořila zdání, že se

snaží omezit přesčasovou práci. Ve skutečnosti zde nemůžeme hovořit o žádném omezení; stejně jako předtím říkal zaměstnavatel dělníkovi: „Chceš-li, pracuj přesčas, nechceš-li, jdi jinam!“ A bude tak mluvit i teď. Jenže doposud se to dělalo ze zvyku, ale teď to bude na základě *zákona*. Když továrník předtím propustil dělníka za to, že nechtěl pracovat přesčas, nemohl se opřít o zákon, ale teď mu zákon přímo ukazuje, jak dělníky utlačovat. Tento článek zákona přesčasovou práci nejen neomezil, ale může snadno vést k tomu, že bude zaváděna v ještě větší míře. Zákon dokonce dává zaměstnavateli právo zahrnout do smlouvy požadavek přesčasové práce, je-li tato práce „nezbytná vzhledem k technickým podmínkám výroby“. Tato výhrada továrníka nijak neomezuje. Jak se má určit, která práce je „vzhledem k technickým podmínkám výroby nezbytná“ a která ne? Kdo to bude určovat? Kdo může vyvrátit zaměstnavatelovo prohlášení, že práce, kterou dělníkovi uložil přesčas, je „vzhledem k technickým podmínkám výroby nezbytná“? Nikdo to nebude zkoumat, nikdo nemůže kontrolovat příkazy zaměstnavatele. Zákon jen *postlil* kvůli zaměstnavatelům, poněvadž jim poradil *zvolášť spolehlivý* způsob utlačování dělníků.

Teď už stačí, když zaměstnavatel zahrnul do smluvních podmínek předpis, podle něhož nemá dělník *právo* odmítat přesčasovou práci, „nezbytnou vzhledem k technickým podmínkám výroby“, a továrník má vyhráno! Když si dělník dovolí na práci přesčas nepřistoupit, vyhodí ho. A pak (pomyslí si továrník), ať si nějaký dělník začne tvrdit, že tato práce nebyla „vzhledem k technickým podmínkám výroby nezbytná“! Už i představa, že by si dělník stěžoval, je úplně směšná. Nemusíme říkat, že takové stížnosti se nikdy nevyskytnou a že by stejně k ničemu nevedly. Vláda tedy jednoznačně uzákonila kvůli továrníkům, pokud jde o přesčasovou práci. Jak dalece se ministerstvo financí snaží zavděčit továrníkům a naučit je využívat ve větším rozsahu přesčasovou práci pod ochranou nového zákona,

je zvlášť vidět z této úvahy Věstníku finansov: „Přesčasová práce je nutná také při termínovaných objednávkách, které továrník nebo majitel podniku v odvětvích s časově omezeným, krátkým výrobním cyklem nemůže předvídat*, a nemůže-li majitel podniku zvýšit počet dělníků nebo je-li to pro něj obtížné.“

Vidíte, jak výborně „vykládají“ zákon horliví lokajové továrníků z ministerstva financí! V zákoně se hovoří jen o přesčasové práci nezbytné vzhledem k technickým podmínkám, ale ministerstvo financí si pospíšilo a uznává přesčasovou práci za „nezbytnou“ i u „nepředvídaných“ (!) objednávek, a dokonce i tehdy, má-li továrník „obtíže“ se zvýšením počtu dělníků! To už si prostě dělají z dělníků blázně. Vždyť každý vychytralý továrník může *po každé* říci, že „má obtíže“. Zvýšit počet dělníků znamená najmout nové, znamená to zmenšit velký počet nezaměstnaných tlačících se u vrat podniku, znamená to zmírnit soupeření mezi dělníky, zvýšit jejich nároky a přistoupit třeba i na vyšší mzdu. Neexistuje přirozeně ani jeden továrník, pro kterého by to nebylo „obtížné“. Taková továrníkova zvůle při stanovení přesčasové práce naprosto ruší význam zákona o zkrácení pracovního dne. Většině dělníků se pracovní den vůbec nezkrátí, protože budou pracovat jako dříve 15—18 hodin i více a zůstávat v továrnách pracovat přesčas dokonce i v noci. Že je zákon o zkrácení pracovního dne nesmyslný, pokud nezakazuje (nebo aspoň neomezuje) přesčasovou práci, je natolik zřejmé, že všechny předběžné návrhy zákona obsahovaly omezení práce přesčas. Petrohradští továrníci (sami továrníci!) už v roce 1883 žádali omezení přesčasové práce na *jednu hodinu* denně. Když vláda, vystrašená petrohradskými stávkami v letech 1895—1896, okamžitě jmenovala komisi pro vypra-

* Stále stejná písnička! Každý rok dostávají ruští továrníci (zvlášť ve středoruské oblasti) před nižněnovgorodským výročním trhem termínované objednávky, každý rok slavnostně ujišťují všechny hlupáky, kteří jim věří nebo se tak důvěřivě tváří, že to nemohli předvídat!...

cování zákona o zkrácení pracovního dne, navrhla tato komise také zkrácení přesčasové práce, a to na 120 hodin ročně*. Odmítnutím všech návrhů na jakékoli omezení přesčasové práce vláda přímo dokázala, že chrání zájmy nejhorších továrníků, přímo uzákonila naprosté podřízení dělníků zaměstnavateli, naprosto jasně vyjádřila svůj záměr ponechat vše při starém a svůj čin zamaskovala nicneříkajícími frázemi. Ministerstvo financí, prosazující zájmy továrníků, zašlo příliš daleko a začalo dokazovat, že omezení přesčasové práce by bylo „vůči dělníkovi nespravedlivé“. Nad těmito úvahami by se měl zamyslet každý dělník. „Zbavit dělníka práva pracovat v podniku nad určený počet hodin denně by se dalo v praxi těžko uskutečnit“ (Proč? Protože tovární inspektoři se bojí jako čert kříže poškodit pány továrníky a své povinnosti plní mizerně? Protože ruský dělník je bezprávný a zakřiknutý a je proto těžké realizovat všechny reformy v jeho prospěch? Ministerstvo financí bezděčně přiznalo pravdu: dokud budou ruští dělníci, stejně jako všechen ruský lid, vůči policejní vládě bezprávní, dokud nebudou mít politická práva, nebudou opravdu žádné reformy účinné)... „a bylo by to nespravedlivé vůči dělníkovi: není možné stíhat člověka za to, že hledá prostředky ke své existenci a přepíná své síly natolik, že práce může uškodit jeho zdraví.“ Vida, jak humánní a lidumilná je ruská vláda! Můžeš před ní smeknout a blahořečit jí, ruský dělníku! Vláda je tak blahosklonná, že tě „nezbavuje práva“ pracovat dejme tomu 18 nebo 24 hodin denně, vláda je tak spravedlivá, že tě nechce pronásledovat za to, že tě továrník nutí, aby ses při práci strhal! Ve všech ostatních zemích *stíhají* za přesčasnou práci v továrně nikoliv dělníka, ale továrníka... na to naši úředníci zapomněli. Jak by se také mohli ruští úředníci opovážit *stíhat* pány továrníky! Prosím vás, copak

* Dokonce samo ministerstvo financí muselo při výkladu nového zákona uznat, že „povolení přesčasové práce je poněkud nemístné“ (Věstník finansov).

je to možné!? Hned uvidíme, že pány továrníky nebudou volat k odpovědnosti ani za porušování celého tohoto nového zákona. Ve všech ostatních zemích mají dělníci právo, aby zakládali spolky a pokladny k „opatřování existenčních prostředků“, aby se otevřeně stavěli na odpor továrníkům, předkládali jim své podmínky a stávkovali. U nás se to nepřipouští. Ale zato mají u nás dělníci „právo“ odpracovat denně libovolný počet hodin „přesčas“. Pročpak tito humánní úředníci nedodali, že spravedlivá vláda „ponechala“ ruskému dělníkovi také „právo“ dostat se bez soudu do vězení nebo být zbit každým policejním pochopem za to, že se pokusil bránit útlaku kapitalistů?

VI

JAKÁ PRÁVA DÁVÁ NOVÝ ZÁKON MINISTRŮM?

Výše jsme uvedli, že v nejpodstatnějších bodech nový zákon nestanovil žádná obecně závazná, přesná a neměnná pravidla: vláda raději propůjčila více práv administrativě (právě ministrům), aby mohla zavádět různá ustanovení a úlevy pro továrníky, a tím brzdit používání nového zákona atd. Práva, která dává nový zákon ministrům, jsou neobyčejně velká a rozsáhlá. Ministři (zvláště ministr financí nebo ministr dopravy apod., v dohodě s ministrem vnitra) „mají právo“ vydávat podrobné prováděcí předpisy k novému zákonu. Ministři mohou zcela podle svého uvážení řešit řadu otázek týkajících se všech článků nového zákona bez výjimky v každém směru. Práva ministrů jsou tak rozsáhlá, že ve skutečnosti mají zákon zcela ve svých rukou; budou-li chtít, vydají takové předpisy, aby se zákon opravdu používal; budou-li chtít, postarají se o to, že se zákon téměř vůbec nebude používat. Podívejte se, jaké předpisy mohou ve skutečnosti vydávat ministři „pro rozvedení daného zákona“ (tak se vyjadřuje zákon; my už jsme

viděli, jak vtipně umí „rozvést“ zákon ministerstvo financí — rozvede ho tak, že dělníci by měli podle něho blahorečit vládě za to, že je nepronásleduje za nadměrnou práci a „ponechala jim právo“ pracovat třeba i 24 hodin denně). Kdyby to bylo možné, uvedli bychom všechny druhy těchto předpisů, ale háček je v tom, že kromě zákonem stanovených případů, které řeší ministerské předpisy, dává zákon ministrům neomezené právo vydávat i *další předpisy*. Ministři mají právo vydávat předpisy o délce pracovní doby. To znamená, že zákon o délce pracovní doby je jedna věc, ale budou za ním ještě následovat prováděcí předpisy ministerstva. Ministři mohou vydávat nařízení o směnách, ale také nemusí, aby neomezovali továrníky. Ministři mají právo vydávat předpisy o celkové organizaci práce (tj. o počtu směn, o tom, kolik směn může být odpracováno za 24 hodin), o přestávkách atd. *Zákon* dodává atp. (*a tak podobně*), tj. předpisujte si, co chcete. Nebudou-li ministři chtít, žádné předpisy o přestávkách nevydají a továrníci budou stejně jako teď utiskovat dělníky, neumožní jim jít domů na oběd, neumožní matkám nakrmit děti. Ministři mají vyhrazeno právo vydávat předpisy o práci přesčas, a to: o jejím provádění, organizaci a kontrole. Ministři mají tady úplnou volnost. Mohou požadavky zákona přímo *měnit*, tj. zvyšovat je i *snižovat* (zákon především záměrně vyhradil ministrům právo snižovat požadavky nového zákona vůči továrníkům) ve třech případech: za první, „když to bude považováno za nutné vzhledem k charakteru výroby (nepřetržitý provoz aj.)“. Toto „a jiné“ opět dodává zákon a dává tím ministrům právo odvolávat se na nejrůznější „vlastnosti výroby“. Za druhé „vzhledem k charakteru práce (obsluha parních kotlů, pohonů, běžné i mimořádné opravy atp.)“. A zase „a tak podobně“! Za třetí „i v jiných zvlášť závažných výjimečných případech“. Dále mohou ministři určovat, které výrobní provozy jsou zdraví dělníků zvlášť škodlivé (ale nemusí to také určovat: zákon je k tomu ne-

nutí, jen jim k tomu dává právo..., i když to právo měli i dříve, ale nechtěli ho využívat!), a vydávat pro tyto výrobní provozy zvláštní předpisy. Teď už dělníci vidí, proč jsme řekli, že nelze vypočítat případy, které by měli vyřešit ministři. Zákon všude dodává: „atp.“ a „aj.“. Všechny ruské zákony můžeme vůbec rozdělit na dvě skupiny: jedny dávají určitá práva dělníkům a prostým lidem, a druhé kde co zakazují a povolují úředníkům zakazovat. V zákonech první skupiny jsou všechna, i ta nejmenší práva dělníků *vypočtena naprosto přesně* (např. i právo nedostavit se z vážných důvodů do práce) a nepřipouští se ani ta *nejmenší* výjimka pod pohružkou nejprísnejších trestů. V takových zákonech se nikdy nesetkáte ani s jedním „atp.“ nebo „aj.“. Zákony druhé skupiny uvádějí *vždy* jen obecné zákazy *bez jakéhokoli přesného výřtu*, takže vedení podniku může zakázat *všechno, co se mu hodí*; v těchto zákonech je vždy malinký, ale důležitý dodatek: „atp.“, „aj.“. Taková slůvka jsou názorným důkazem neomezené moci ruských úředníků a naprosté bezmocnosti lidu, nesmyslnosti a surovosti odporného byrokratismu a systému průtahů, kterými jsou skrz naskrz prolezlé všechny úřady carské ruské vlády. Každý zákon, který by mohl přinést i sebemenší užitek, je do té míry prosáklý tímto byrokratismem, že se jeho provádění donekonečna protahuje. A nejen to: provádění zákona je ponecháno zcela úvaze úředníků, kteří budou, jak známo, ochotni z celého srdce „sloužit“ každé nadité peněženke a co nejvíce škodit prostému lidu. Vždyť všechny tyto předpisy „k rozvedení daného zákona“ mohou vydávat jen ministři, tj. mohou je vydat, ale také nemusí. Zákon je k ničemu nezavazuje a nestanoví žádnou lhůtu: mohou je vydat hned, ale i za deset let. Tento přehled *některých* ustanovení zákona ztrácí přitom pochopitelně veškerý smysl a význam: jsou to prázdná slova, která jen maskují přání vlády oslabit provádění zákona. Téměř každý zákon, který se týká života dělnictva, poskytuje našim ministrům obrovská práva. Je

nám úplně jasné, proč to vláda dělá: chce se co možná nejvíce zavděčit pánům továrníkům. Továrník přece může mnohem snadněji než samotné vydání zákona ovlivnit úředníka, který jej provádí. Každý ví, jak snadno se dostávají naši kapitalističtí magnáti do přijímacích salónů pánů ministrů, aby si s nimi příjemně pohovořili; jak přátelsky je hostí při svých obědech; jak úslužně přinášejí prodejným úředníkům carské vlády dárečky za desítky a statisíce rublů (dělá se to jak přímo — formou úplatků, tak nepřímo — poskytováním akcií „zakladatelům“ společností nebo jejich dosazováním na čestná a dobře placená místa v těchto společnostech). A tak čím více práv dává nový zákon úředníkům při jeho provádění, tím je výhodnější jak pro *úředníky*, tak pro *továrníky*: je výhodný pro úředníky, protože si mohou ještě víc nahrabat; továrníci mohou snadno dosáhnout úlev a privilegií. Připomeneme dělníkům jako příklad dva případy, které ukazují, k čemu ve skutečnosti vedou takovéto ministerské předpisy, vydávané „k rozvedení zákona“. Zákon z 3. června 1886 stanovil, že pokuty jsou peníze dělníků, které se mají vydávat na jejich potřeby. Ministr „rozvedl“ zákon tak, že např. v Petrohradě se nepoužíval celých deset let, a když se začal používat, ponechal všechno na vůli továrníka, na němž si musí dělník své peníze vyprošovat jako milodar. Jiný příklad. Týž zákon (z 3. června 1886) stanoví, že mzda se musí vyplácet nejméně dvakrát za měsíc, ale ministr „rozvedl“ zákon tak, že továrníci mají právo zadržet výplatu dělníkovi, který právě nastoupil do práce, i půldruhého měsíce. A tak každý dělník velmi dobře chápe, proč i tentokrát mají ministři právo „rozvádět“ zákon. Továrníci to také velmi dobře chápou a už používají všech svých prostředků. Viděli jsme, že ministři „mají právo“ vydávat předpisy o přesčasové práci. Továrníci už začali působit na vládu, aby přesčasovou práci *neomezovala*. List Moskovskije vědomosti, který vždy velmi horlivě hájí zájmy nejhorších továrníků, vytrvale popichuje vládu k nejbrutálnějšímu a nej-

surovějšimu jednání a má nesmírný vliv „ve vyšších kružích“ (tj. mezi vysokými úředníky, ministry atp.), tento list už zahájil celou kampaň a naléhá, aby se práce přesčas neomezovala. Továrníci mají tisíce možností, jak vykonávat nátlak na vládu. Mají své společnosti a instituce, zasedají v mnoha vládních komisích a kolegiích (např. v továrním úřadě atp.), mají přístup k ministrům, mohou podle libosti otiskovat články o svých přáních a požadavcích. A tisk má přece v dnešní době mimořádný význam. Dělníci však nemají k nátlaku na vládu *žádné* zákonné prostředky. Zbývá jim jen jedno: sjednocovat se, působit na všechny dělníky, aby si uvědomili, že jejich zájmy jsou zájmy jedné třídy, a spojenými silami klást odpor vládě i továrníkům. Každý dělník už nyní vidí, že provádění nového zákona závisí jen na tom, kdo bude vykonávat silnější tlak na vládu — zda továrníci, či dělníci. Jenom bojem, uvědoměným a vytrvalým bojem, dosáhli dělníci *vydání* tohoto zákona. Jen bojem mohou dosáhnout toho, aby se tento zákon opravdu používal a uplatňoval v zájmu dělníků. Bez úporného boje, bez vytrvalého odporu sjednocených dělníků proti každému nároku továrníků zůstane nový zákon kusem papíru, jedním z těch honosných a prolhaných vývěsních štítů, kterými se naše vláda snaží vyzdobit skrznaskrz prohnílou budovu policejní zvěle, bezpráví a útlaku dělnictva.

VII

JAK NAŠE „KŘEŠŤANSKÁ“ VLÁDA OMEZUJE DĚLNÍKŮM SVÁTKY

Kromě ustanovení o pracovní době obsahuje nový zákon také ustanovení o povinném nedělním a svátečním klidu továrních dělníků. Patolízalští pisálci, kterých je mezi ruskými novináři a žurnalisty tolik, hned začali za toto ustanovení vychvalovat naši vládu a její humánnost až do

nebes. Hned uvidíme, že se ve skutečnosti tento humánní zákon snaží dělníkům svátky *omezit*. Nejprve se podívejme na všeobecná ustanovení o nedělním a svátečním klidu. Hned uvidíme, že uzákonění nedělního i svátečního klidu žádali petrohradští továrníci před 14 lety (1883). Ruská vláda tedy i v tomto případě reformu jen brzdila a zdržovala, a pokud to jen šlo, *byla proti*. Mezi uznávané svátky, které jsou dnem pracovního klidu, podle zákona spadají bez výjimky všechny neděle a dalších 14 svátků, o nichž ještě budeme podrobněji mluvit. Práci ve svátek zákon bezpodmínečně nezakazuje, ale připouští ji za těchto podmínek: za prvé je nutná „vzájemná dohoda“ mezi továrníkem a dělníky; za druhé se práce ve svátek připouští „jako náhrada za práci ve všední den“; za třetí sjednaná dohoda o nahrazení svátku všedním dnem musí být okamžitě hlášena tovární inspekci. Práce ve svátek tedy nesmí podle zákona v žádném případě snížit počet dní pracovního klidu, protože továrník je povinen dát dělníkům pracovní volno ve všední den, jestliže pracují o svátcích. Dělníci musí mít tedy na zřeteli také to, že podle zákona je taková náhrada možná jen po vzájemné dohodě továrníka s dělníky. To znamená, že dělníci mohou v souladu se zákonem takovouto náhradu kdykoli *odmítnout* a továrník *nemá právo* je k tomu nutit. Ve skutečnosti je bude i v tomto případě továrník nutit touto formou: začne se dělníků jednotlivě ptát, zda s tím souhlasí, a žádáný dělník neodmítne ze strachu, že by mohl být propuštěn; továrníkův postup bude samozřejmě nezákonný, protože zákon vyžaduje *souhlas dělníků*, tj. všech dělníků společně. Avšak jak mohou všichni dělníci (je jich často několik set nebo i tisíc a jsou roztroušeni na nejrůznějších místech) projevit svůj souhlas společně? Zákon se o tom nezmiňuje, a tak továrníci mají v rukou další prostředek k utlačování dělníků. Dělníci mají jen jeden prostředek, aby nedopustili takový útlak: pokaždé žádat, aby si mohli zvolit delegáty, kteří by zaměstnavateli odevzdali *společné* rozhodnutí všech

dělníků. Dělníci mohou takový požadavek opřít o zákon, protože ten hovoří o souhlasu všech *dělníků*, avšak všichni dělníci nemohou hovořit se zaměstnavatelem současně. Instituce volených dělnických zástupců bude pro dělníky vůbec velmi užitečná a bude se hodit i v jiných případech ve styku s továrníkem a s kanceláří, protože jednotlivý dělník může velmi těžce a často vůbec nemůže vznášet požadavky, uplatňovat nároky atp. Dále, pokud jde o dělníky „nepravoslavného vyznání“, zákon praví, že je pro ně „povoleno“ neuvádět v seznamu svátků ty dny, které jejich církev nesvětí. Ale zato existují jiné svátky, které katolíci světí a pravoslavní ne. O tom zákon pomlčel, veden snahou o ještě větší útlak nepravoslavných dělníků. Ještě více jsou utlačováni dělníci nekřesťanských vyznání: zákon „připouští“, aby místo neděle světili jiný den v týdnu. Jen „připouští“! Naše křesťanská vláda pronásleduje osoby, nevyznávající vládnoucí náboženství, tak zběsile, že i zde se snaží nejasně formulovaným zákonem utiskovat nekřesťany. Zákon je zde formulován opravdu velmi nejasně. Je nutné ho chápat tak, že jeden den v týdnu má být povinně dnem pracovního klidu a přípustné je pouze nahrazení neděle jiným dnem. I „vládnoucí“ náboženství je shovívavé jen k „pánům“, ale pokud jde o pracujícího člověka, nevynechá jedinou příležitost, aby si nevymyslelo nějakou kličku. Podívejme se, *jaké svátky* mají být podle zákona bezpodmínečně uvedeny v seznamu. Hezky se to mluví o stanovení nedělního a svátečního klidu; ve skutečnosti až dosud dělníci ve většině případů obvykle v neděli ani o svátcích nepracovali. Avšak zákon může určit dobu svátečního klidu tak, že počet *povinných* svátků bude mnohem nižší než jejich *obvyklý* počet. *Přesně tak to udělala v novém zákoně naše křesťanská vláda.* Nový zákon stanovil 66 povinných svátků v roce — 52 nedělí, 8 svátků pevných (1. a 6. ledna, 25. března, 6. a 15. srpna, 8. září, 25. a 26. prosince) a 6 svátků pohyblivých (Velký pátek a Bílá sobota, pondělí a úterý velikonoční, Nanebevstoupení

a svatodušní pondělí). Ale kolik bylo dosud v našich továrnách *obvyklých* svátků za rok? Máme o tom k dispozici přesné údaje z Moskevské a Smolenské gubernie, a to ještě jen z některých závodů. Protože rozdíl mezi jednotlivými závody a dokonce mezi oběma guberniemi nejsou veliké, pro posouzení skutečného významu nového zákona tyto údaje vyhovují. V Moskevské gubernii byly shromážděny údaje ze 47 velkých továren, které měly dohromady přes 20 000 dělníků. Ukázalo se, že v továrnách s rukodělnou výrobou je obvykle 97 svátků v roce, ale v továrnách se strojovou výrobou 98. V roce bylo nejméně 78 svátků: těchto 78 dní se drží ve všech zkoumaných továrnách *bez výjimky*. Pokud jde o Smolenskou gubernii, máme údaje z patnácti továren, které mají kolem 5000 až 6000 dělníků. Průměrně je zde v roce 86 svátků, tj. téměř tolik, kolik v Moskevské gubernii; nejmenší počet, 75 svátků, byl zjištěn v jedné továrně. Tomuto *obvyklému* počtu svátků v ruských továrnách odpovídal počet svátků v závodech podléhajících vojenské správě; bylo tam totiž stanoveno 88 svátků. Náš zákon stanoví téměř stejný počet dní pracovního klidu (87 dní do roka). Až dosud byl tedy *obvyklý* počet svátků v roce stejný pro dělníky jako pro ostatní občany. V rámci péče o zdraví dělníků zrušila naše „křesťanská vláda“ z těchto obvyklých svátků čtvrtinu, tj. celých 22 dní, a ponechala jenom 66 povinných svátků. Uvedeme tyto obvyklé svátky, které vláda novým zákonem zrušila. Byly zrušeny tyto pevné svátky: 2. února — Hromnice; 9. května — Mikuláše; 29. června — sv. Petra; 8. července — Kazaňské Matky boží; 20. července — Proroka Eliáše; 29. srpna — Jana Křtitele; 14. září — Povýšení sv. Kříže; 1. října — Panny Marie Pomocné (i tento svátek považovala vláda za zbytečný a nepovinný. Určitě ani jeden továrník si netroufne nutit dělníky v tento den pracovat. Vláda i zde opět chrání zájmy nejhorších továrníků a jejich metody útisku); 21. listopadu — Obětování Panny Marie; 6. prosince — Mikuláše.

Celkem bylo vyškrtnuto 10 pevných svátků.* Dále byla z pohyblivých svátků zrušena masopustní sobota a škaredá středa, tj. dva svátky. To znamená, že celkem bylo zrušeno 12 svátků z *nejmenšího* počtu svátků, které až dosud dělníci podle běžného zvyku světili. Vláda se velmi ráda nazývá „křesťanskou“ vládou; když se ministři i ostatní úředníci obracejí k dělníkům, vylepšují svou řeč procítěnými frázemi o „křesťanské lásce“ a „křesťanských citech“ továrníků k dělníkům, vlády k dělníkům atd. Jakmile se však přejde od řeči k činům, všechna tato licoměrná a farizejská slova jdou stranou a vláda se začne s dělníky handrkovat, jen aby z nich podle možnosti alespoň něco vyždímala. Už strašně dávno sami továrníci, totiž ti lepší z nich, žádali, aby byl uzákoněn nedělní a sváteční klid. Vláda konečně po patnáctiletých průtazích zákon o *povinném* nedělním a svátečním klidu vydala, ale nenechává si ujít žádnou příležitost, aby za tento ústupek pracující ještě víc neutiskovala a z dosud obvyklých povinných svátků nezrušila celou čtvrtinu. Vláda tedy postupuje jako skutečný lichvář; ustoupí-li v jednom, snaží se, aby si to vynahradila jinak. Po přijetí takového zákona se může velmi snadno stát, že někteří továrníci se pokusí *snížit* dělníkům počet dní pracovního klidu, pokusí se přinutit dělníky pracovat i o svátcích, které se dosud držely, ale nebyly uzákoněny jako povinné. Dělníci nesmějí dopustit, aby se jejich postavení zhoršilo, musí být i v tomto směru připraveni klást odpor každému pokusu o snížení počtu svátků. Zákon stanoví jen povinné svátky; dělníci však mají právo žádat kromě nich ještě další. Proto je nutné požadovat, aby všechny svátky byly zapsány do podnikového řádu, a nesmí se věřit ústním slibům. Jen tehdy, bude-li tento svátek uveden v podnikovém řádu, budou mít dělníci jistotu, že nebudou

* Vyjmenovali jsme jenom svátky, které se dosud dodržovaly ve *všech* továrnách. Je ještě mnoho svátků společných *pro převážnou většinu* továren, např. konec postu, pátek masopustního týdne, čtvrtek, pátek a sobota před Božím hodem velikonočním a mnoho jiných.

muset tento den pracovat. Přesně tak jako u svátků pokoušel se nový zákon i u polosvátků ponechat vše při starém a někde situaci ještě zhoršit. Polosvátek je v zákoně stanoven jen jeden — Štědrý den: tento den má práce končit nejpozději v poledne. Tak tomu také doposud ve většině závodů bylo, a i když v některé továrně dělníky v poledne před Štědrým večerem nepustili, dali jim většinou půl dne volno před některým jiným velkým svátkem. Jeden polosváteční den v roce se dosud dodržoval ve většině závodů. Pak byl pracovní den novým zákonem v sobotu a před svátkem stanoven na 10 hodin, tj. o 1,5 hodiny méně než v obyčejný pracovní den. Ani v tomto směru zákon nepřinesl dělníkům žádné zlepšení; jejich postavení možná dokonce zhoršil: dosud *téměř ve všech továrnách* končila práce v sobotu dříve než jiný den. Jeden statistik, který shromáždil o této otázce mnoho údajů a po všech stránkách se důkladně seznámil s životem v továrně, tvrdil: lze s téměř stoprocentní jistotou konstatovat, že v sobotu končí pracovní doba o dvě hodiny dříve než obvykle. To znamená, že zákon si ani zde nedal ujít příležitost, aby při nahrazování *obvyklého* pracovního klidu *povinným* neurval za tento ústupek dělníkům alespoň tu půlhodinku. Půlhodinku každý týden, to je za rok (při 46 pracovních týdnech) 23 hodiny, tj. dva dny práce pro zaměstnavatele navíc... To není špatný dárek našim ubohým, nemajetným továrníkům! Můžeme být jisti, že tito rytíři plného měšce bez ostychu přijmou i tento dárek a vynaloží veškeré úsilí, aby se tak odškodnili za „oběti“, které musí přinést v rámci nového zákona (jak se rádi vyjadřují). I v tomto případě mohou dělníci spoléhat jen na sebe, na sílu své jednoty. Ani v tomto směru se, bez ohledu na nový zákon, nedočká dělnická třída zlepšení své situace bez úporného boje.

VIII

CO JE ZÁRUKOU PROVÁDĚNÍ NOVÉHO ZÁKONA?

Co je vůbec zárukou provádění zákonů? Za prvé kontrola provádění zákona. Za druhé trest, jestliže se nerespektuje jeho provádění. Podívejme se, jak tomu je u nového továrního zákona. Na provádění zákonů mají dozírat tovární inspektoři. Nařízení o dozoru nad továrnami z roku 1886 se dosud zdaleka nevztahovala na celé Rusko, nýbrž jen na některé gubernie, zvláště na nejprůmyslovější. Oblast kontroly továrních podniků se neustále rozšiřovala podle toho, jak se šířilo dělnické hnutí a dělnické stávky. Nyní, současně se zákonem o zkrácení pracovního dne, byl vydán (téhož 2. VI. 1897) zákon, který rozšiřuje kontrolu továrních podniků na celé Rusko a celé Království polské. To, že nařízení o kontrole se vztahuje na celé Rusko a že byli ustanoveni tovární inspektoři, je ovšem krok vpřed. Dělníci ho využijí k seznámení většího počtu spoludělníků s jejich postavením, se zákony o dělnících a s tím, jak se vláda a její úředníci chovají k dělníkům atd. Všichni ruští dělníci v továrnách a v závodech podléhají stejným nařízením, jaká platí pro pokrokové dělníky (v gubernii Petrohradské, Moskevské, Vladimírské aj.), což pomůže i dělnickému hnutí rychleji podchytit všechny ruské dělníky. Pokud jde o to, nakolik je účinný dozor továrních inspektorů nad prováděním zákona, nebudeme to podrobně zkoumat. Bylo by třeba o tom napsat zvláštní brožuru (vzhledem k šíři této problematiky) a možná, že se nám podaří pohovořit si s dělníky o tovární inspekci při jiné příležitosti. Zatím jenom stručně. Továrních inspektorů je v Rusku tak málo, že se v továrnách objevují jen velmi zřídka. Jsou zcela podřízeni ministerstvu financí, které z nich dělá přísluhovače továrníků, nutí je donášet policii o stávkách a nepokojích, vyžaduje, aby pronásledovali dělníky za opuštění továrny dokonce i tehdy,

když je továrník nepronásleduje. Zkrátka, mění tovární inspektory v jakési policejní poskoky, v jakési tovární policajty. Továrník může nejrůznějšími způsoby ovlivňovat tovární inspektory a nutit je pracovat podle svého přání. Dělníci však nemají žádné prostředky, kterými by mohli ovlivnit tovární inspekci, a ani je nemohou mít, dokud nebudou mít právo svobodně se scházet, zakládat spolky, psát o svých problémech v tisku a vydávat své dělnické noviny. Dokud taková práva nemají, žádný dozor úředníků na továrníky nemůže být a nikdy nebude opravdový a účinný. Ale pouhý dozor na to, jak se provádí zákon, nestačí. Musí být ještě stanoveny přísné tresty, jestliže se zákon neprovádí. Jinak nebude mít žádný smysl, když tovární inspektor vytkne továrníkovi nesprávné jednání. Továrník si toho ani nevšimne a bude jednat jako dříve. Proto se při vydávání nových zákonů vždy stanoví, jak bude potrestán ten, kdo je neprovádí. *Ale nový zákon z 2. června 1897 o zkrácení pracovní doby a o svátečním klidu nestanoví za nedodržování nařízení žádný trest.* Na tom mohou dělníci vidět, jak se chová vláda k továrníkům a jak k dělníkům. Když např. vydá zákon o tom, že dělníci nemají právo odcházet z továrny před skončením pracovní doby, ihned také stanoví tresty za opuštění pracoviště, a dokonce tak přísné tresty jako zatčení. Např. za stávku hrozí zákon dělníkům zatčením nebo dokonce vězením, ale továrníkovi za nedodržování předpisů, které vyvolalo stávku, jenom pokutou. Totéž se děje i nyní. Požadavek zákona, aby továrník poskytoval dělníkům nedělní a sváteční volno a nezaměstnával je více než 11,5 hodiny denně, není chráněn žádnými tresty, jestliže se to neprovádí. Jak se tedy bude zodpovídat továrník, který tento zákon porušil? Nanejvýš ho zavolají k smírčímu soudci, který nemůže uložit pokutu větší než padesát rublů, nebo mu tovární úřad sám uloží trest rovněž ve formě pokuty. Může však padesátirublová pokuta továrníka zastrašit? Když přinutí všechny dělníky, aby pracovali v noci nebo ve svátek, shrábne přece víc než

padesát rublů zisku! Pro továrníka bude proto výhodnější porušovat zákon a platit pokutu. To, že zákon nestanoví továrníkům zvláštní trest za jeho nerespektování, je do nebe volající nespravedlnost, která jasně ukazuje, že naše vláda chce, aby zákon zůstal co možná nejdéle neuplatňován, a nemá v úmyslu striktně vyžadovat od továrníků jeho respektování. I v jiných zemích vlády před mnoha lety vydávaly tovární zákony a nebyl stanoven trest za jejich nedodržování. Takovými zákony se v praxi nikdo neřídil a zůstávaly jen na papíře. Proto byl v těchto zemích už dávno zavržen tento hloupý zvyk vydávat zákony a nezajistit jejich provádění. Ruská vláda nyní znovu používá té staré lsti v naději, že to dělníci nezpozorují. Ale jejich naděje je marná. Jakmile se dělníci seznámí s novým zákonem, budou sami přísně dbát, aby byl uplatňován, a nedopustí, aby se od něho sebeméně ustoupilo. Odmítnou pracovat, dokud nebudou splněny požadavky zákona. Dozor dělníků samých bude účinnější než dozor nějakých továrních policajtů. Bez tohoto dozoru se zákon nebude provádět.

IX ZLEPŠÍ NOVÝ ZÁKON POSTAVENÍ DĚLNÍKŮ?

Na první pohled může vypadat podivně, že se na to vůbec ptáme. Zákon zkracuje pracovní dobu a stanoví povinné dodržování klidu v neděli a ve svátek. Nezlepší se tím snad postavení dělnictva? Ale už jsme podrobně rozebrali, jak nepřesná a neurčitá jsou ustanovení nového zákona, jak často zákon, když uvádí předpisy, které mají zlepšit postavení dělníků, oslabuje tyto předpisy tím, že neomezuje kvůli zaměstnavatele nebo že snižuje počet povinně dodržovaných svátků oproti počtu obvyklých svátků.

Pokusíme se vypočítat, zda se pracovní doba po zave-

dení nového zákona zkrátí, pokud počet volných dní nebude větší, než stanovil zákon, tj. pokud budou mít dělníci volno jen o povinně dodržovaných, zákonem stanovených svátcích, zatímco v ostatní obvyklé svátky se továrníkům podaří přinutit dělníky pracovat. Je to jistě otázka, zda se jim to podaří nebo ne. Závisí to na odporu dělníků. Je jisté, že se továrníci budou snažit vynahradiť si zkrácení pracovního dne tím, že sníží počet svátků. Neméně jisté je i to, že zákon všemožně podporuje toto šlechetné úsilí kapitalistů utiskovat dělníky. A tak se podívejme, jak by to dopadlo v tomto případě. Abychom mohli srovnávat pracovní dobu za starých a nových poměrů (tj. podle zákona z 2. června 1897), musíme vzít *počet pracovních hodin za rok*: jenom tak je možné brát v úvahu všechny sváteční dny i zkrácení pracovní doby ve dnech před svátkem. Kolik hodin odpracuje průměrně ruský tovární dělník teď, tj. před nabytím účinnosti zákona z 2. června 1897? Samozřejmě že o tom nemáme absolutně přesné informace, protože nelze určit počet pracovních hodin u každého dělníka. Musíme použít údajů zjištěných v několika továrnách: předpokládejme, že v ostatních závodech je počet hodin přibližně stejný jako v těch, ve kterých probíhal průzkum. Vezměme údaje z Moskevské gubernie. Počet pracovních dní za rok byl přesně vyčíslen ve 45 velkých továrnách. Ukázalo se, že ve všech těchto 45 továrnách bylo za rok odpracováno celkem 12 010 dní, tj. na jednu továrnu v průměru 267 dní za rok.* Týdně bylo v průměru odpracováno 74 hodin (podle údajů z několika set továren), tj. 12 1/3 hodiny denně. To znamená, že za rok by to dělalo dohromady $267 \times 12\frac{1}{3} = 3293$ odpracovaných hodin, čili zaokrouhleno 3300 odpracovaných hodin. Shrnuli jsme

* Jestliže je v roce 267 pracovních dní, znamená to, že je 98 volných, svátečních dní. Už jsme řekli, že svátků je 89, ale to jsme za prvé brali jen továrny se strojovou výrobou a za druhé jsme nepřihlíželi k průměrnému počtu svátků ve všech továrnách, nýbrž k počtu svátků, se kterým jsme se setkali nejčastěji.

údaje z 54 velkých továren v Oděse a víme tedy, kolik dní a kolik hodin v nich bylo odpracováno za rok. Ukázalo se, že za rok bylo ve všech těchto továrnách odpracováno průměrně 3193 hodin, tj. podstatně méně než v Moskevské gubernii. V Oděse je kratší pracovní den: většinou 10,5 hodiny a v těchto 54 továrnách průměrně 10,7 hodiny. Proto je počet odpracovaných hodin za rok menší, i když je menší počet svátečních dní. Podívejme se, kolik pracovních hodin to bude dělat podle nového zákona. Především musíme zjistit počet pracovních dní v roce. Od 365 dní musíme za prvé odečíst 66 svátků; za druhé polovinu Štědrého dne; za třetí je nutné odečíst volný čas, který dělník získá tím, že práce před svátkem končí o 1,5 hodiny dříve. Předsvátečních dní bude 60 (a ne 66, protože asi 6 svátečních dní je spojeno s jinými svátečními dny). Zkrácením práce před svátky tedy dostaneme $60 \times 1,5 = 90$ pracovních hodin, čili 8 pracovních dní. Celkem musíme odečíst od 365 dní 74,5 svátku ($66 + 0,5 + 8 = 74,5$). Dostaneme 290,5 pracovního dne neboli $290,5 \times 11,5 = 3340$ pracovních hodin. Vychází nám tedy, že jestliže se počet svátků zmenší na počet svátků povinných podle zákona, *pak se situace dělníků po zavedení nového zákona nejen nezlepší, ale spíše ještě zhorší*: vcelku zůstane jejich roční pracovní doba stejná jako předtím nebo se dokonce *prodlouží!* Tento výpočet je ovšem jen přibližný: zcela přesně to vypočítat nelze. Je však založen na velmi spolehlivých údajích a jasně nám ukazuje, jak mazaně vláda dělníky odírá, když snižuje počet povinných svátků v porovnání s počtem běžně slavených svátků. Tento výpočet je důkazem toho, že nezastanou-li se dělníci jeden druhého a nebudou-li klást továrníkům odpor společně, může se jejich postavení zavedením nového zákona zhoršit! A přitom si všimněte, že tento výpočet se týká jenom *denní* práce, a to práce *normální*. Ale co přesčasová práce? Pokud jde o ni, zákon přece žádné omezení nestanovil a není známo, přijdou-li s nějakým omezením páni ministři v nařízeních,

na jejichž vydání mají „vyhrazeno“ právo. To, že se přesčasová práce nijak neomezuje, je hlavní příčinou pochybností, zda nový zákon zlepší postavení dělníků. Jestliže většina ruských dělníků bude dostávat při zkrácení běžného (normálního) pracovního dne i nadále tak hanebně nízkou mzdu, *nouze dělníka donutí souhlasit s přesčasovou prací a jeho postavení se nezlepší*. Dělník potřebuje, aby pracoval nanejvýš 8 hodin denně, aby měl čas na odpočinek, na vzdělání, na uplatnění svých práv jako člověk, jako otec rodiny a jako občan. Dělník potřebuje, aby jeho mzda nebyla žebrácká, ale aby žil jako člověk, aby využíval všech zavážených vymožeností a neodevzdával veškerý zisk vykořisťovatelům. Bude-li muset pracovat za stejnou mzdu stejný počet hodin jako předtím, bude mu přece lhostejné, zda se bude jeho nadměrná práce nazývat normální nebo přesčasovou? V takovém případě zůstane zákon o zkrácení pracovního dne *mrtvou literou, cárem papíru*. Továrníkům se nový zákon vůbec nedotkne, nepřinutí je, aby pracujícím ustoupili. I úředníci ministerstva financí, kteří slouží kapitalistům, *už na to zřejmě dělají narážky*, když v témže článku časopisu Věstník finansov uklidňují pány továrníky takto: „Nový zákon omezuje svobodu námezdní smlouvy na obvyklé práce, ale nebere továrníkovi možnost udržovat chod podniku v kteroukoli denní i noční dobu a v případech potřeby dokonce“ (ano, jistě! naši chudáci utiskovaní továrníci přece tak často „potřebují“, aby pro ně pracovali ruští dělníci zadarmo!) „i o svátcích, když se s dělníky zvlášť dohodnou (o práci přesčas)“.

Vidíte, jak jsou tito služebníci plného měšce horliví a úslužní! Neračte se příliš znepokojovat, páni továrníci: „Podnik může být v chodu v kteroukoli denní i noční dobu“, jen práce, pokládaná dříve za normální, se bude muset nazvat *přesčasovou*. *Změňte pouze název práce, a je to!*

Nejvíce na tomto prohlášení udivuje drzost úředníků; jsou si předem jisti, že přesčasová práce nebude nijak omezena (bude-li omezena, nesmí se v továrně pracovat

v kteroukoli denní či noční dobu!). Jsou si předem jisti, že se dělníci nedovědí, jak cynicky a otevřeně radí továrníkům, aby nedělali žádné cavyky! V tomto případě se zřejmě vyznamenali i úředníci ministerstva financí! Pro dělníky bude velmi poučné dovědět se, *jak* si úředníci povídali s továrníky a *co* jim radí. Až se to dělníci dovědí, pochopí, že proti nim pod rouškou nového zákona vystupují staří nepřátelé, kteří se snaží jako už dříve dělníka zotročit přímo na „základě zákona“.

X

JAKÝ VÝZNAM MÁ NOVÝ ZÁKON?

Seznámili jsme se s novým zákonem do všech podrobností. Zbývá ještě prozkoumat, *jaký význam* má tento zákon pro dělníky a dělnické hnutí v Rusku.

Význam nového továrního zákona spočívá v tom, že je na jedné straně ústupkem, vynuceným na vládu, že ho *vybojovali* sjednocení a uvědomění dělníci na policejní vládě. Vydání tohoto zákona je *úspěchem* dělnického hnutí v Rusku a dokazuje, jakou obrovskou sílu mají uvědomělé a rozhodné požadavky dělnických mas. Nepomohlo žádné pronásledování, hromadné zatýkání a deportace, ani velké politické procesy nebo protidělnické štvánice. Vláda uplatnila všechny své prostředky a sílu. Použila proti petrohradským dělníkům všechnu svou obrovskou moc. Pronásledovala dělníky s nevídanou krutostí bez jakéhokoli soudu a snažila se za každou cenu z nich *vytlouci* duch protestu a boje, snažila se *potlačit* probouzející se socialistické hnutí dělníků proti továrníkům a proti vládě. Nic nepomohlo a vláda se nakonec musela přesvědčit, že pronásledováním jednotlivých dělníků *dělnické hnutí* nepotlačí a že musí ustoupit. Absolutistická vláda, považující se za všemocnou a nezávislou na lidu, musela ustoupit požadavkům několika desetitisíců petrohradských dělníků. Viděli jsme,

jak bezvýznamné a jak dvojaké jsou tyto ústupky. Ale vždyť je to teprve první krok. Dělnické hnutí se už dávno rozšířilo za hranice Petrohradu; rozvíjí se stále více a stále hlouběji proniká mezi masy průmyslového dělnictva *celé země*. Až všechny tyto masy pod vedením jedné socialistické strany vyhlásí společně své požadavky, pak už je vláda neodbude takovými nicotnými ústupky!

Na druhé straně tkví význam nového zákona v tom, že nutně a nevyhnutelně *dává nový impuls* ruskému dělnickému hnutí. Viděli jsme, jak zákon se všude snažil ponechat továrníkům zadní dvířka, jak se snažil neřešit nejdůležitější otázky. Boj mezi továrníky a dělníky, pokud jde o prosazení tohoto zákona, vypukne všude, protože tento zákon platí pro celé Rusko. A dělníci dokáží bojovat uvědoměle a tvrdě, budou trvat na svých požadavcích a dokáží se vyhnout léčkám, které jim staví do cesty naše policejní protistávkové zákony. Zavedení nového továrního řádu, změna obvyklého, normálního dne v obrovském množství továren v celém Rusku přinese značný užitek: vyburcuje nejzaostalejší vrstvy dělníků; probudí všude velmi živý zájem o otázky a předpisy týkající se běžného života v továrnách a poslouží tak dělníkům jako výborný, vhodný a *zákonný* podnět k tomu, aby předložili své *požadavky*, aby trvali na *svém pojetí zákona* a nevzdávali se *starých zvyklostí*, jsou-li pro dělníky výhodnější (např. aby trvali na *zavedených svátcích*, na tom, aby práce v sobotu nekončila o 1,5 hodiny, ale o dvě i více hodin dříve), aby se domáhali výhodnějších podmínek při uzavírání *nových dohod* na přesčasovou práci, aby požadovali *vyšší mzdy* a aby tak zkrácení pracovního dne přineslo dělníkům opravdový užitek a žádnou újmu.

PŘÍLOHA

I

Když byly na začátku října uveřejněny *prováděcí předpisy* k novému továrnímu zákonu^[115] (zákon z 2. června 1897), schválené ministerstvem financí po dohodě s ministerstvem vnitra 20. září 1897, byla už brožura o novém továrním zákoně napsaná. O nesmírné závažnosti těchto nařízení pro nový zákon jsme už hovořili. Tentokrát si ministerstvo pospíšilo a vydalo předpisy před nabytím účinnosti nového zákona, protože předpisy (jak hned uvidíme) uvádějí případy, ve kterých je povoleno nedodržovat požadavky nového zákona, tj. kdy se továrníkům povoluje „provoz“ mimo zákonem stanovenou dobu. Kdyby tyto předpisy nebyly pro továrníky nezbytně nutné, museli by dělníci na jejich vydání určitě ještě dlouho čekat. Brzy po „nařízeních“ byla uveřejněna také „instrukce úředníkům tovární inspekce“^[30] k uplatňování zákona z 2. června 1897; zdánlivě jen proto, aby *vysvětlila* továrním inspektorům způsob provádění zákona. Tato instrukce legalizuje naprostou zvlášť úředníků a je zcela namířena *proti dělníkům*, protože umožňuje továrníkům, aby zákon nejrůznějšími způsoby obcházel. Carská vláda velmi ráda užívá v zákonech hezká slova, potom však dovoluje tyto zákony obcházet a nahrazuje je *instrukcemi*. Při podrobném rozboru předpisů uvidíme, že se to týká právě nové instrukce. Také si všimněme, že tato „instrukce“ je z velké části *slovo od slova* opsána z článku časopisu Věstník finansov, na který jsme nejednou poukazovali v brožuře o novém zákoně.* Upozornili jsme například na to, jak Věstník finansov

* Viz tento svazek, s. 271. *Red.*

poradil továrníkům jeden trik: vysvětlil jim totiž, že nový zákon se nepoužívá tehdy, když se dohoda dělníka s továrníkem nezmiňuje o pracovní době, protože dělník prý v tomto případě „není námezdním dělníkem, nýbrž osobou přijímající zakázku“. Tento záměrně nejasný výklad převzala „instrukce“ do slova a do písmene. Předpisy obsahují 22 článků, mnohé z nich však jednoduše opakují články zákona z 2. června 1897. Všimněme si, že se tyto předpisy vztahují jen na továrníky, „kteří podléhají ministerstvu financí“; nevztahují se tedy na báňské a hutní podniky, na železniční dílny a na státní podniky. Tyto předpisy je třeba přísně odlišovat od zákona samého: byly vydány jen k *rozvedení* zákona, ale ministři, kteří je vydali, je mohou doplnit, změnit nebo vydat nové. Předpisy pojednávají o těchto pěti otázkách: 1. o přestávkách; 2. o nedělním a svátečním klidu; 3. o výjimkách z nového zákona; 4. o směnách a 5. o přesčasové práci. Podrobně prozkoumejme předpisy ke každé otázce a ukažme si na nich, jak ve své instrukci radí ministerstvo financí těchto předpisů využívat.

II

K přestávkám se vztahují tyto předpisy: za první, přestávky se nezapočítávají do pracovních hodin a dělník po dobu přestávky disponuje svým časem; přestávky musí být zakotveny v podnikovém řádu; za druhé, přestávka musí být povinně zavedena jen tehdy, je-li pracovní doba delší než 10 hodin denně, a musí být nejméně hodinová. Tyto předpisy situaci dělníků nijak nezlepšují. Spíše naopak. Hodinová přestávka je velmi málo: ve většině továren je zavedena jedenapůlhodinová přestávka na oběd a někde ještě půl hodiny na snídani. Ministři se postarali, aby doba byla co nejkratší! Za jednu hodinu dělník většinou nemůže ani dojít domů na oběd.

Dělníci samozřejmě nebudou s tak krátkou přestávkou

souhlasit a budou požadovat delší. Také druhá výhrada týkající se povinného stanovení přestávek je namířena proti dělníkům: podle ministerských předpisů je přestávka *povinná* jen tehdy, je-li pracovní den delší než deset hodin! To znamená, že při desetihodinovém pracovním dni nemusí továrník poskytnout dělníkům přestávku! Dělníci musí zase sami usilovat o to, aby továrníci nemohli a nesměli využívat takového práva. Dělníci nemusí s takovými ustanoveními souhlasit (při jejich zařazování do podnikového řádu) a žádat přestávku častěji. Ministrům se zdálo, že toto utiskování ještě nestačí. „Poznámka“ k tomuto nařízení ještě dodává, že „naskytnou-li se velké překážky, je *přípustné* odchýlit se od tohoto požadavku“, tj. *připouští se*, aby páni továrníci dělníkům přestávky nepovolili! Ministři to sice připouštějí, ale dělníci to sotva *připustí*. Kromě toho *připouštějí* ministři odchylku od předpisů také tehdy, bude-li požadovaná přestávka dělat dělníkům „obtíže“. Ó starostliví páni ministři! O „obtížích“ spojených s přerušováním práce naši ministři přemýšleli, ale o „obtížích“ spojených s pouhou hodinou na oběd nebo o ještě větších „obtížích“ s *desetihodinovou* pracovní dobou bez přestávky se páni ministři ani nezmínili! Třetí ustanovení o přestávkách má dělníkům zajistit možnost najíst se alespoň každých šest hodin. Ale *přestávku* po šesti hodinách práce předpisy nevyžadují; jaký má tedy takové ustanovení smysl? Jak může dělník jíst, když nemá přestávku? Páni ministři si s tím žádnou starost nedělali. Nedělá-li se přestávka (říká se v předpisech), „má mít dělník možnost najíst se v pracovní době a v podnikovém řádu má být určeno místo, kde je možné se najíst“. Celý tento předpis je tak nesmyslný, že se nad ním dá jen mávnout rukou! Jedno nebo druhé: *buď* bude toto „místo určené pro jídlo“ *jinde, než kde dělník pracuje*, pak je nezbytná *přestávka*. Nebo bude tam, *kde dělník pracuje*, a pak nemá smysl místo určovat. Dělník nemá právo přerušovat práci, ale jak se může najíst *bez jejího přerušování*? Páni ministři považují dělníka za stroj:

stroj lze přece namazat i za chodu, tak proč (myslí si naši ministři, „starostliví“ přísluhovači kapitálu) by do sebe nemohl dělník naházet jídlo v pracovní době? Dělníci mohou jen doufat, že na takové nesmyslné ustanovení mohli přijít jen byrokrati v ruských kancelářích a že se stejně nebude používat. Dělníci budou požadovat, aby „se nejedlo“ *tam, kde se pracuje*: dělníci budou požadovat *přestávku* každých šest hodin. Více předpisů týkajících se přestávek nevyšlo. Ministři rozvedli zákon tak, že může situaci dělníků jen zhoršit, jestliže se dělníci nebudou sami bránit a nebudou společně trvat na svých, a nikoli na ministerských předpisech.

III

O nedělním a svátečním klidu je jenom jedno nepřliš důležité ustanovení, a to, že v neděli a ve svátek mají dělníci přerušit práci nejméně na 24 hodin. To je *to nejmenší*, co bylo možno udělat pro „rozvedení“ zákona o nedělním a svátečním klidu. Kratší dobu už nebylo možno stanovit. Ale o tom, aby dělníci měli delší volno (např. 36 hodin, jak tomu je v některých jiných zemích), ministři ani neuvažovali. O nekřesťanech se nařízení vůbec nezmiňuje.

IV

Výjimky ze zákona stanoví celá řada předpisů, opravdu mnoho a velmi podrobných. Připomínáme dělníkům, že zákon oprávnil ministry, aby se předpisy odchylovaly od zákona jednak *zvyšováním* zákonných požadavků (tj. požadováním od továrníků více ve prospěch dělníků), a jednak *snižováním* zákonných požadavků (tj. požadováním od továrníků *méně* ve prospěch dělníků). Podívejme se, co udělali ministři. První předpis. Nerespektování zákona

se připouští tehdy, jsou-li „dělníci zaměstnání v *nepřetržitém* provozu, tj. kde nemohou být kdykoli práce přerušeny, aniž by se poškodilo zařízení, materiál nebo výrobky“. V těchto případech mohou páni továrníci „nechat běžet provoz“ i mimo dobu stanovenou zákonem. Předpis v tomto případě za prvé pouze vyžaduje, aby ve dvou za sebou následujících dnech nepracoval dělník více než 24 hodin (a při střídavých směnách — 30 hodin). Proč se říká: 24 hodin za dva dny, a ne 12 hodin denně, uvidíme v paragrafu o směnách. Za druhé předpis požaduje, aby při práci v nepřetržitých provozech měl každý dělník čtyři volné dny v měsíci, jestliže jeho pracovní den je delší než 8 hodin. To znamená, že pro dělníky v *nepřetržitých* provozech se počet volných dnů značně snižuje: na 4 dny měsíčně, na 48 dní ročně, kdežto zákon *sám* (při všem odbourávání svátků) ponechal 66 povinných svátků v roce. Měli ministři nějaký rozumný důvod pro snížení počtu svátků? Vůbec žádný; práce v *nepřetržitých* provozech se i při čtyřech volných dnech v měsíci stejně narušuje, tj. továrníci jsou stejně nuceni po dobu volna najímat další dělníky (je-li výroba *skutečně* nepřetržitá, tj. nelze-li ji *zastavit*). Páni ministři tedy ještě zkrátali dělníkům svátky *jen proto*, aby co nejméně „omezili“ továrníky a aby omezili případy najímání *dalších* dělníků! To ještě není všechno, „instrukce“ povoluje továrním inspektorům schvalovat dokonce i takový podnikový řád, který stanoví *dělníkům ještě kratší dobu odpočinku!* Tovární inspektor musí o tom pouze podat zprávu odboru pro obchod a průmysl. To je velmi názorný příklad, ukazující, proč má naše vláda ráda nicneříkající zákony a podrobné předpisy a instrukce: o změnu nepřijemného předpisu stačí požádat odbor... úplatků!! Stejně tak tovární inspektor může (podle instrukce!) rozhodnout, aby mezi práce v nepřetržitých provozech byly zařazeny i takové, které nejsou uvedeny v seznamu přiloženém k instrukci: stačí oznámit to odboru... Poznámka k tomuto předpisu říká, že práce v nepřetržitých provozech

mají být *zvlášť uvedeny* v podnikovém řádu. „Odchytky od tohoto zákona jsou přípustné jen potud, pokud to je nezbytně nutné“ (tak praví ministerský předpis). Ale kdo má dohlížet na to, *zda je to skutečně* nutné nebo ne? Kromě dělníků nikdo: ti nemají dovolit, aby do podnikového řádu byly zahrnovány výhrady týkající se takových prací v nepřetržitých provozech, které nejsou *opravdu* nutné. Druhý předpis. Výjimky ze zákona se připouštějí tehdy, vykonávají-li dělníci pomocné práce při různých výroбах (běžné opravy, obsluha kotlů, motorů a transmisí, topení, osvětlení, zásobování vodou, strážní a požární služba apod.). Tyto výjimky mají být také *zvlášť vyznačeny* v podnikovém řádu. O dnech klidu pro tyto dělníky *se předpisy vůbec nezmiňují*. Opět musí dělníci sami dohlédnout, aby si odpočinuli, tj. nepřistoupit na takové předpisy podnikového řádu, které nestanoví pro tyto dělníky dny odpočinku. Třetí předpis. Výjimky z předpisů týkajících se pracovní doby a nedělního a svátečního klidu a z podnikového řádu jsou přípustné ještě ve dvou případech: za prvé v případech náhlé poruchy strojů, mechanismů, náradí apod., která způsobila přerušeni prací v celé továrně nebo v její části. Nutnou *opravu* lze v těchto případech provést bez ohledu na předpisy. Za druhé se bez ohledu na předpisy dovoluje vykonávat „přechodné práce v kterémkoli oddělení podniku také v těch případech, když následkem požáru, poruchy a podobných nepředvídaných okolností byly práce nějakého oddělení podniku na určitou dobu přerušeny nebo vůbec zastaveny a když je to nezbytné pro plynulý chod ostatních oddělení podniku“. (V tomto případě má továrník týž den podat zprávu továrnímu inspektorovi, který mu takové práce *povolí*.) Tento poslední předpis ukazuje, jakou obrovskou „péčí“ vynakládají ministři na to, aby továrníci nevydali zbytečně ani rubl. V jednom oddělení továrny byl požár. Práce se zastavila. Po opravě chce továrník dohnat ztracený čas. *Proto* mu ministr dovoluje vyždímat z dělníků tolik práce navíc, kolik se mu

zachce, a přinutit je pracovat třeba 18 hodin denně. Ale co z toho mají dělníci? Cožpak se továrník, má-li větší zisk, rozdělí s dělníkem? Nebo zkrátí pracovní den? Proč by se měl dělníkům *prodlužovat* v případě továrníkovi ztráty pracovní den? Vždyť to znamená: zisk patří mně, ale ztrátu hodím na dělníky. Musí-li se dohnat ztráty, mohou se přece najmout další dělníci? To je úžasné, jakou mají ruští ministři „starost“ o kapsy pánů továrníků! Čtvrtý předpis. Výjimky z nového zákona mohou být i „v jiných zvláště důležitých, výjimečných případech“. (Jaké to jsou případy? Vždyť už bylo vypočítáno tolik zvláště důležitých a výjimečných případů, že se zdá, že už žádné nezbyly?) Takové výjimky povoluje ministr financí a ministr vnitra pro každý případ zvlášť. To znamená, že továrník o to požádá a ministři mu to dovolí, takže je všechno v pořádku. Dělníků se nikdo neptá: kdopak to kdy viděl, aby se „páni“ ptali na mínění obyčejných lidí! Prostý lid musí pracovat na kapitalisty, a ne uvažovat, zda továrníka přinutil žadonit o výjimku „výjimečný“ případ nebo nejobyčejnější touha po zisku. Takové jsou předpisy ministrů o výjimkách z nového zákona. Jak vidíme, ve všech těchto předpisech se hovoří o tom, jak není třeba zákon plnit a jak lze omezit to, co zákon vyžaduje od továrníků pro dělníky. O rozšíření požadavků zákona vůči továrníkům ve prospěch dělníků se ministři *ani slůvkem* nezmiňují. Ať si dělníci vzpomenou, co bylo řečeno v brožuře k novému továrnímu zákonu o tom, proč zákon dává tak velká práva ministrům!

V

Pokud jde o směny, byl schválen jen jeden stručný předpis, který dovoluje při osmnáctihodinové práci ve dvou směnách *zvýšit* počet pracovních hodin na 12 v jednom dnu s tím, aby celkově za dva týdny průměrná pracovní doba

každého dělníka nepřevyšovala 9 hodin denně. Tento předpis tedy opět připouští *prodlužovat* pracovní den. Kolik předpisů se už týkalo *prodloužení* pracovního dne, ale zkrácení se netýkal ani jeden, a ani se týkat nebude! Podle tohoto předpisu lze přinutit dělníky, aby po celý týden pracovali 12 hodin denně, a „instrukce“ znovu dodává, že tovární inspektoři mohou povolovat i jiné výjimky ze zákona, když to ohlásí řediteli... Směn se pak týká výše uvedený předpis, který stanoví pracovní dobu v nepřetržitých provozech na *24 hodiny za dva dny*. Instrukce vysvětluje, proč se uvádí 24 hodin za dva dny, a nikoli 12 hodin za den. Je to řečeno proto, aby zůstal nedotčen nepřístojný systém, zavedený v některých továrnách, totiž nepřetržitá práce ve dvou *směnách následujících po 8 hodinách*: Při takových směnách pracuje dělník jeden den 16 hodin, druhý den 8 hodin a nikdy si pořádně neodpočine a pořádně se nevyspí. Je těžko si představit něco nepřístojnějšího, než jsou tyto směny; ale ministři nejenže neudělali nic pro omezení těchto nepřístojností, ale měli dokonce tu drzost uvést v „instrukcích“, že podobné směny jsou v mnoha případech pro dělníky pohodlnější!! Vida, jak se ministři starají o *pohodlí dělníků!*

VI

Předpisy na první pohled obsahují velmi přesná ustanovení o přesčasové práci. Omezení přesčasové práce je to nejdůležitější nejen v předpisech ministrů, ale i v celém novém zákoně. Už jsme se zmínili o tom, že k této otázce se samotný zákon vyjadřuje naprosto neurčitě, i o původní snaze ministerstva financí nevydávat k přesčasové práci žádné dodatečné předpisy. Teď se ukázalo, že ministři přece jen přesčasovou práci omezili, omezili ji právě tak, jak to navrhovala komise, která vypracovávala nový zákon, tj. na 120 hodin za rok. Ale zato ministr financí v „instrukci“

vydané pro poučení továrních inspektorů připomněl všechny ty lsti a triky *vůči dělníkům*, které jsme citovali v brožuře o novém zákoně z časopisu Věstník finansov; opakujeme, že „instrukce“ je opsána z časopisu Věstník finansov.

První pravidlo se vztahuje k ustanovení nového zákona, podle něhož může továrník do smlouvy s dělníkem zahrnout podmínku týkající se přesčasové práce, nezbytné vzhledem k technickým podmínkám výroby. Už jsme mluvili o jeho neurčitosti. Ale přitom je tento článek zákona nesmírně důležitý: jestliže je podmínka o práci přesčas zakotvena v podnikovém řádu, pak je dělník *povinen* přesčasovou práci vykonávat a *celý zákon se přitom nepoužívá*. V předpisech ministrů se teď tato formulace vysvětluje takto: za „nezbytné vzhledem k technickým podmínkám výroby“ lze považovat jen takové práce, které jsou vyvolány „zcela náhodnými odchylkami od normálního chodu výroby, které závisejí na charakteru výroby samé“. To znamená např., že takové odchylky, které jsou způsobovány zvýšenými zakázkami, sem nepatří (poněvadž nejsou závislé na charakteru výroby). Nenormální podmínky vzniklé v důsledku požáru, poruchy atd. sem také nepatří, poněvadž také nejsou závislé na charakteru výroby. *Podle zdravého rozumu* by se měl předpis takto chápat. Tu však na pomoc továrníkům přichází „instrukce“. „Instrukce“ tak skvěle rozvádí ony případy, kdy se přesčasová práce může stát pro dělníky závaznou tím, že se zahrne do pracovních podmínek, tj. do podnikového řádu, takže k těmto případům lze zařadit *doslova cokoli*. Opravdu, jen ať si dělníci vzpomenou, jak článek časopisu Věstník finansov *rozváděl* zákon, a srovnají s ním teď „instrukci“. „Instrukce“ nejdříve mluví o pracích „nutných vzhledem k technickým podmínkám výroby“, a potom je do ní nepozorovaně vpašována jiná formulace: „práce bezpodmínečně nutné“ (tak vida! ale kdo rozhoduje o nutnosti?), a ještě dále instrukce uvádí příklady „bezpodmínečně nutné“: ukazuje se, že sem spadají i ty případy, kdy továrník „nemůže nebo je pro něj

obtížné (starý známý!) zvýšit počet dělníků“; při velmi spěšné a neodkladné práci (např. při sezónních pracích); když tiskárna musí denně vydávat noviny; když nebylo možné předvídat práce předem atd. Zkrátka cokoli chceš, o to požádáš. Nestydatí přísluhovači kapitalistů, kteří sedí na ministerstvu financí, vysvětlili zákon tak, že továrník má právo zakotvit v podnikovém řádu požadavek *nejrůznějších přesčasových prací*. A je-li takový požadavek jednou v podnikovém řádu, může jít celý nový zákon k čertu a všechno zůstane při starém. Dělníci nesmějí dopustit, aby se tyto požadavky do podnikového řádu dostaly, jinak se jejich postavení nejen nezlepší, ale ještě se zhorší. Dělníci na tomto příkladě mohou vidět, že se továrníci a úředníci domlouvají, jak dělníky na zákonném podkladě znovu zotročit. „Instrukce“ jasně svědčí o tomto paktování, o tomto přísluhování ministerstva financí zájmům kapitalistů.

Druhý předpis o přesčasové práci stanoví, že žádný dělník nemá ročně odpracovat víc než 120 přesčasových hodin, přičemž se do tohoto počtu *nezahrnují* za prvé ty přesčasové práce, které jsou smluvně sjednány jako povinné „vzhledem k technickým podmínkám výroby“; právě jsme viděli, že ministři dovolili zahrnout pod tuto formulaci *nejrůznější* případy, které nemají s „technickými podmínkami výroby“ nic společného; za druhé sem nepatří ty přesčasové práce, které se konají v důsledku požáru nebo poruchy aj. nebo které mají dohnat ztráty vzniklé zastavením práce v některém oddělení.

Celkově všechny tyto předpisy o přesčasové práci silně připomínají známou bajku o lvu, který „spravedlivě“ dělil kořist mezi své druhy na lovu: První díl si bere právem; druhý díl proto, že je králem zvířat; třetí proto, že je ze všech nejsilnější; ale kdo natáhne tlapu po čtvrtém, ten se odtud živý nedostane.¹⁰⁸ Úplně stejně teď u nás budou uvažovat továrníci o přesčasových pracích. Za prvé budou „právem“ ždímat z dělníků práci přesčas „nutnou vzhledem k technickým podmínkám výroby“, tj. jakoukoli

práci, jen když bude uvedena v podnikovém řádu. Za druhé budou ždímat z dělníků práci ve „zvláštních případech“, tj. když budou chtít své ztráty přesunout na dělníky. Za třetí z nich budou vymáhat dalších 120 hodin za rok proto, že jsou bohatí, kdežto dělníci chudí. Za čtvrté „ve výjimečných případech“ jim ministři poskytnou zvláštní výhody. Ale s tím, co jim po tom všem ze 24 hodin denně zbude, mohou dělníci „svobodně“ nakládat a dobře si pamatovat, že spravedlivá vláda je vůbec „nezbavuje práva“ pracovat i 24 hodin denně... Aby toto ždímání přesčasové práce z dělníků bylo *zákonné*, je stanoveno, že továrníci mají zavést zvláštní *knihy* o všech těchto druhích přesčasové práce. Do jedné knihy budou zapisovat, jak dřou z dělníků kůži „právem“; do druhé knihy, jak ji dřou ve „zvláštních případech“; do třetí, jak sdírají kůži podle „zvláštní dohody“ (ne víc než 120 hodin do roka); do čtvrté, jak ji sdírají ve „výjimečných případech“. Místo toho, aby se postavení dělníků zlepšilo, dosáhne se jenom průtahů a byrokratismu (jak už to bývá se všemi reformami ruské absolutistické vlády). Tovární policajti budou přijíždět do továren a „dohlížet“... na tyto knihy (ve kterých se ani čert nevyzná) a pokud jim při tomto užitečném zaměstnání zbude čas, budou podávat řediteli odboru pro obchod a manufakturu zprávy o nových dárcích továrníkům a policejnímu departmentu o dělnických stávkách. Ti to umějí, tihle kramáři, kteří společně s pochopy tvoří naši vládu! Teď si ještě za přijatelnou cenu najmou zahraničního představitel, který bude všude po „Evropě“ vykládat o tom, jak se naše zákony starají o dělníky.

VII

Na závěr se podívejme na předpisy ministrů celkově. Připomeňme si, jaké předpisy mohou vydat k novému zákonu páni ministři. Předpisy tří kategorií: 1. předpisy vykláda-

jící zákon; 2. předpisy zvyšující nebo omezující požadavky nového zákona vůči továrníkům; 3. předpisy o výrobních provozech, které jsou pro dělníky obzvláště škodlivé. Jak využili ministři práva, které jim dal zákon?

Pokud jde o první kategorii, omezili se na to nejnужnějši, nejmenší, bez čeho už nebylo možné se obejít. Přesčasovou práci připustili ve značném a velkém rozsahu — 120 hodin do roka. Přitom zavedli prostřednictvím instrukcí takovou spoustu výjimek, že zcela likvidují význam předpisů. Postarali se o to, aby dělníci měli kratší přestávky, směny se všemi jejich nešvary ponechali při starém nebo je ještě zhoršili.

Pokud jde o druhou kategorii předpisů, *udělali* ministři *vše*, aby omezili požadavky nového zákona vůči továrníkům, tj. *udělali vše pro továrníky a nic neudělali pro dělníky*; předpisy nezvyšují ani jediný požadavek, který nový zákon stanoví továrníkům ve prospěch dělníků.

Pokud jde o třetí kategorii předpisů (tj. ve prospěch dělníků nucených pracovat v nejškodlivějších provozech), v této věci neudělali ministři vůbec nic, a ani slovem se o tom nezmínili. V instrukcích je pouze poznámka, že tovární inspektoři mohou odboru podat zprávu o zvláště škodlivých výrobních provozech! „Podávat zprávy“ o čemkoli mohli tovární inspektoři i dříve. Jenže z nějakého nepochopitelného důvodu „podávali“ tovární policajti dosud „zprávy“ o dělnických stávkách, o způsobech pronásledování, ale ne o ochraně dělníků ve zvláště škodlivých provozech.

Z toho dělníci sami vidí, co mohou čekat od úředníků policejní vlády. Za dosažení osmihodinového pracovního dne a zákaz veškeré přesčasové práce budou muset rušit dělníci ještě hodně a úporně bojovat.

Владиміръ Ильинъ.

ЭКОНОМИЧЕСКІЕ ЭТЮДЫ И СТАТЬИ.

Къ характеристикѣ экономическаго романтизма. — Пермская кустарная переплетка. — Перлы народническаго проектерства. — Отъ какаго наследства мы отказываемся? — Къ вопросу о нашей фабрично-заводской статистикѣ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ.

Типо-литографія А. Лейферта. Бол. Морская. 65.

1899.

Obálka sborníku statí V. I. Lenina Ekonomičeskije etudy i statji

Zmenšeno

SOUPIS
DOMÁCKÉ VÝROBY
V PERMSKÉ GUBERNII
ZA ROK 1894/1895
A VŠEOBECNÉ OTÁZKY
„DOMÁCKÉHO“
PRŮMYSLU¹⁰⁹

*Napsáno ve vyhnanství v srpnu — září,
nejpozději 7. (19.) září 1897
Poprvé otištěno roku 1898 ve sborníku
Vladimir Iljin, Ekonomičeskije etudy
i statji, Petrohrad*

*Podle textu sborníku
Ekonomičeskije etudy i statji
porovnaného s textem sborníku
Vl. Iljin, Agrarnyj vopros, 1908*

Č L Á N E K P R V N Í

(I. Všeobecné údaje. — II. „Domácký výrobce“ a námezdní práce. — III. „Občinnová pracovní posloupnost“)

Permské vědecké společnosti se rozhodly vydat u příležitosti výstavy, která se konala roku 1896 v Nižním Novgorodu, za účasti zemstva rozsáhlou publikaci pod souhrnným názvem Přehled o Permském kraji. Bylo shromážděno více než 200 tiskových archů materiálu; celé dílo má být osmivazkové. Ale jak už to bývá, k zahájení výstavy se nepodařilo publikaci dokončit a zatím vyšel pouze první svazek, který obsahuje studii o domáckém průmyslu v gubernii*. Studie je nesmírně zajímavá, pokud jde o novost, bohatství a úplnost základního materiálu. Materiál byl shromážděn při speciálním *soupisu domácké výroby*, provedeném z prostředků zemstev v letech 1894—1895. Sepisovaly se všechny usedlosti a každý hospodář byl dotazován zvlášť. Údaje shromažďovali obvodní náčelníci. Program šetření byl velmi obšrný, týkal se členů rodin samostatných domáckých výrobců, použití námezdní práce, zemědělství, údajů o opatrování surovin, o způsobu výroby, o rozdělení prací v jednotlivých měsících, o odbytu výrobků, o době vzniku dílen, o zadluženosti domáckých výrobců. Pokud víme, jsou tak podrobné údaje publikovány v naší literatuře snad poprvé. Ale kdo mnoho dostává, od toho se i mnoho žádá. Množství materiálu nás opravňuje požadovat od statistiků jeho důkladné zpracování, ale v tomto směru zůstala Studie mnoho dlužna. Jak údaje v tabul-

* Přehled o Permském kraji. Studie o stavu domáckého průmyslu v Permské gubernii. Vydáno z prostředků permského guberniálního zemstva. Perm 1896. S. II + 365 + 232 stran tabulek, 16 diagramů a mapa Permské gubernie. Cena 1 rubl 50 kopějek.[¹⁰⁶]

kách, tak i způsob jejich sestavení a zpracování má mnoho mezer, které musel autor částečně zaplnit výňatky z knihy a vypočítáváním příslušných údajů.

Chceme čtenáře seznámit s materiálem shromážděným při soupisu, se způsoby jeho zpracování a se závěry, které vyplývají z údajů o *ekonomické realitě* naší „domácké výroby“. Podtrháváme slova „ekonomická realita“, protože pojednáváme jen o tom, co skutečně je a proč tato skutečnost je právě taková, a ne jiná. Pokud jde o to, aplikovat závěry z údajů o Permské gubernii na celou „naši domácí výrobu“, přesvědčí se čtenář z následujícího výkladu, že taková aplikace je zákonitá, protože v Permské gubernii je „domácká výroba“ neobyčejně různorodá a zahrnuje *nejrozmanitější* druhy, o jakých se kdy jen literatura věnovaná domácí výrobě zmiňovala.

Prosíme jen snažně čtenáře, aby co možná nejstriktněji rozlišoval dvě stránky následujícího výkladu: zkoumání a zpracování faktografických údajů na jedné straně a hodnocení narodnických názorů autorů Studie na straně druhé.

I

VŠEOBECNÉ ÚDAJE

Soupis domácí výroby za rok 1894/95 zahrnul ve všech újezdech gubernie 8991 rodin domácích výrobců (nepočítaje v to rodiny námezdních dělníků), tj. asi 72 % celkového počtu permských domácích výrobců, jak se domnívají statistikové, kteří k nim připočítávají podle jiných údajů ještě 3484 rodin. V zásadě se domácí výrobci v Studii dělí podle typu na dvě *skupiny* (v tabulkách jsou skupiny označeny římskými číslicemi I a II), a to na ty, kteří mají zemědělské hospodářství (I), a na ty, kteří je nemají (II); každá skupina má ještě tři *podskupiny* (arabské číslice 1, 2, 3), a to: 1. domácí výrobci vyrábějící přímo pro trh; 2. domácí výrobci pracující na zakázku spotře-

bitelů; 3. domácí výrobci pracující na zakázku faktorů. Ve dvou posledních podskupinách dostává domácí výrobce suroviny převážně od zákazníků. U tohoto dělení se na chvíli zastavme. Dělení domácích výrobců na zemědělce a nezemědělce je ovšem úplně odůvodněné a nutné. Velké množství domácích výrobců bez půdy v Permské gubernii, soustředěných často v továrních osadách, přinutilo autory považovat toto dělení za rozhodujícího činitele a použít je v tabulkách. Uvidíme, že třetina všech domácích výrobců (v 8991 dílnách je 19 970 pracujících členů rodin a námezdních dělníků), přesně 6638 osob nemá hospodářství.* Už to dokazuje nepřesnost obvyklých domněnek a tvrzení o spjatosti domácího průmyslu se zemědělstvím jako o obecném jevu, o spjatosti, která se někdy dokonce vysoce hodnotí jako ruská zvláštnost. Po vyloučení vesnických (i městských) řemeslníků, kteří jsou mylně počítáni mezi „domácké výrobce“, zbývá 5566 rodin, z nichž je 2268 bezzemků, tj. více než 2/5 všech, kteří vyrábějí pro trh. Bohužel ani toto základní dělení není ve Studii dodržováno důsledně. Za prvé, je použito jen u samostatných domácích výrobců, ale co se týče námezdních dělníků, údaje tohoto druhu ve Studii chybějí. Tento nedostatek vyplývá z toho, že soupis domácí výroby se vůbec nevztahoval na námezdní dělníky a jejich rodiny a registroval jen dílny, jen majitele. Ve Studii je velmi nepřesně místo těchto slov použit výraz „rodiny zabývající se domácí výrobou“, neboť rodiny, jejichž členové jsou zaměstnání u domácích výrobců jako námezdní dělníci, se samozřejmě „domáckou výrobou zabývají“ stejně jako rodiny, které najímají dělníky. Vážným nedostatkem soupisu je, že neobsahuje údaje o rodinách námezdních dělníků podle velikosti usedlostí (počet námezdních dělníků

* Ve skutečnosti nemá půdu více než třetina domácích výrobců, protože do soupisu bylo poято jen jedno město. O tom se ještě zmíníme.

se rovná $\frac{1}{4}$ všech dělníků). Tato chyba je velmi typická pro narodníky, kteří okamžitě zaujmají postoj malovýrobce a opomíjejí námezdní práci. Ještě se nejednou setkáme s neúplnými údaji o námezdních dělnících, ale zatím se omezíme na připomínku, že i když nedostatek údajů o rodinách námezdních dělníků je v literatuře o domácí výrobě obvyklým jevem, existují i výjimky. V pracích moskevského zemstevního statistického úřadu se někdy setkáváme se systematicky zjišťovanými údaji o rodinách námezdních dělníků; ještě více takových údajů obsahuje známá studie pánů Charizomenova a Prugavina Průmysl Vladimírské gubernie^[124], ^[164], kde jsou podchyceny i soupisy usedlostí, v nichž jsou zaregistrovány rodiny námezdních dělníků spolu s rodinami samostatných výrobců. Za druhé: statistikové zahrnuli mezi domácí výrobce i masu výrobců bezzemků, a pak už neměli přirozeně důvod uplatňovat zcela obvyklou a naprosto nesprávnou metodu práce — vylučovat z počtu „domáckých výrobců“ *městské* výrobce. A opravdu vidíme, že do soupisu domácí výroby za rok 1894/95 bylo zahrnuto jenom město Kungur (s. 33 tabulek), ale *jen ono samotné*. Studie to neodůvodňuje a není tedy známo, proč bylo do soupisu zahrnuto právě toto jediné město, zda náhodou či z nějakých důvodů. Vzniká tím pořádný zmatek, značně znehodnocující celkové údaje. Soupis domácí výroby tedy opakuje obvyklou narodnickou chybu, že od sebe odděluje vesnice („domácké výrobce“) a města, ačkoli každá průmyslová oblast zahrnuje vždy město s okolními vesnicemi. Je už načase toto oddělování, plynoucí z předsudku a zveličování přežitých stavovských přehrad, odmítnout.

Už jsme se nejednou zmiňovali o městských i vesnických řemeslnících, které jsme někde z domáckých výrobců vylčeni, jinde zase mezi ně zahrnuli. Vtip je v tom, že tyto rozdíly jsou charakteristické pro veškerou literaturu o „domácké“ výrobě a jsou důkazem nevhodného používání termínu „domácký výrobce“ ve vědeckých pojednáních.

Běžně se soudí, že mezi domácí výrobce se mají počítat jenom ti, kteří vyrábějí pro trh, jenom výrobci zboží, ale ve skutečnosti bychom těžko našli takovou studii o domácí výrobě, v níž by mezi domácí výrobce nespádali i řemeslníci, tj. ti, kteří pracují přímo na zakázku spotřebitelů (2. podskupina podle Studie). I v Pracích komise pro průzkum domácího průmyslu^[157] i v Průmyslu Moskevské gubernie^[122] jsou řemeslníci uvedeni mezi „domáckými výrobci“. Považujeme za zbytečné přit se o smysl slova „domácký výrobce“, protože jak dále uvidíme, *neexistuje taková forma průmyslové výroby* (snad kromě strojové), která by nebyla zahrnována pod tento tradiční termín, absolutně nevhodný pro vědecká pojednání. Je nepochybné, že je třeba přesně odlišovat výrobce zboží, kteří pracují pro trh (1. podskupina), od řemeslníků pracujících na zakázku spotřebitele (2. podskupina), protože pokud jde o jejich společenský a hospodářský význam, jsou to naprosto různé formy výroby. Pokusy Studie zahladit tyto rozdíly se příliš nedaří (srov. s. 13, 177); mnohem správnější byla poznámka v druhé statistické publikaci zemstva o permských domácích výrobcích, že „řemeslníci mají s domácím průmyslem velmi málo styčných bodů, méně než domácí průmysl s průmyslem továrním“*. I tovární průmyslová výroba i 1. podskupina „domáckých výrobců“ patří k *výrobě zboží*, která neexistuje v 2. podskupině. Stejně striktně je třeba rozlišovat 3. podskupinu, domácí výrobce pracující pro faktory (a továrníky), kteří se *podstatně* liší od „domáckých výrobců“ prvních dvou podskupin. Musíme si jen přát, aby všichni autoři, zabývající se takzvaným „domáckým“ průmyslem, se tímto dělením opravdu řídili a používali přesné politickoekonomické ter-

* J. Krasnoperov, Domácký průmysl Permské gubernie na sibiřsko-uralské vědeckoprůmyslové výstavě v Jekatěrinburgu v roce 1887. 3 svazky. Perm 1888—1889. Sešit I, s. 8^[30]. Budeme citovat tuto užitečnou publikaci a označovat ji stručně: Dom. prům., sešit a strana.

míny a nepřikládali jiný význam termínům hovorovým.

Uvedeme údaje o rozdělení „domáckých výrobců“ do skupin a podskupin:

	I. skupina				II. skupina				Úhrnem	
	Podskupiny			Celkem	Podskupiny			Celkem		
	1	2	3		1	2	3			
Počet dílen	2 285	2 821	1 013	6 119	935	604	1 333	2 872	8 991	
	37,3	46,1	16,6	100	32,6	21,0	46,4	100	—	
Počet	pracujících členů rodin	4 201	4 146	1 957	10 304	1 648	881	2 233	4 762	15 066
	námezdních dělníků	1 753	681	594	3 028	750	282	844	1 876	4 904
	celkem	5 954	4 827	2 551	13 332	2 398	1 163	3 077	6 638	19 970
Počet dílen s námezdními dělníky	700	490	251	1 441	353	148	482	983	2 424	

Než shrneme tyto údaje, připomeňme, že město Kungur bylo zařazeno do II. skupiny, která tedy obsahuje smíšené údaje týkající se vesnických a městských výrobců. Z tabulky vidíme, že zemědělci (I. skupina), kteří mají mezi *vesnickými* výrobci a řemeslníky značnou převahu, se vyznačují mnohem zaostalejšími formami průmyslové výroby než nezemědělci (II. skupina). U zemědělců je ve srovnání s výrobou pro trh mnohem více rozšířeno primitivní řemeslo. Větší rozvoj kapitalismu mezi nezemědělci se projevuje vyšším procentem námezdních dělníků, dílen s námezdními dělníky a domáckých výrobců, kteří pracují pro faktory. Z toho tedy vyplývá, že spjatost průmyslu se zemědělstvím podporuje zaostalejší formy průmyslové výroby, a naopak, že rozvoj kapitalismu v průmyslu vede k oddělování průmyslu od zemědělství. Nemáme bohužel přesné údaje, a musíme se tedy spokojit s těmito údaji pomocnými. Ze Studie se např. nic nedovíme o rozdělení venkovského obyvatelstva Permské gubernie na zemědělce a bezzemky, a proto nemůžeme porovnat, v které z těchto kategorií je výroba rozvinutější. Nepovšimnuta zůstala rovněž velmi zajímavá otázka průmyslových oblastí (statistikové měli o každé osadě obdivuhodně přesné údaje),

otázka koncentrace výrobců v nezemědělských, továrních, obchodních a průmyslových osadách, o střediscích jednotlivých průmyslových výrobců a otázka rozšíření průmyslové výroby z těchto středisek do okolních osad. Jestliže k tomu dodáme, že podle údajů z jednotlivých usedlostí o době vzniku dílen (o nich níže, část III) bylo možné určit charakter rozvoje průmyslové výroby, tj. zda se šíří z center do okolních osad nebo naopak, zda je rozšířenější mezi zemědělci nebo nezemědělci atd., můžeme jen litovat, že údaje nebyly dostatečně zpracovány. Všechno, co můžeme o této otázce získat, jsou údaje o rozložení průmyslové výroby v újezdech. Abychom čtenáře seznámili s těmito údaji, použijeme toho rozdělení újezdů na skupiny, které je navrženo ve Studii (s. 31): 1. „újezdy s nejvyšším procentem domácích výrobců pracujících pro trh a s poměrně vysokou úrovní vývoje domácího průmyslu“ — 5 újezdů; 2. „újezdy s poměrně nízkým stupněm vývoje domácí výroby, ale s převládajícím počtem domácích výrobců pracujících pro trh“ — 5 újezdů a 3. „újezdy s nízkou úrovní vývoje domácího průmyslu, v nichž však dosti často převládají domácí výrobci pracující na zakázku spotřebitelů“ — 2 újezdy. Když shrneme nejdůležitější údaje o těchto skupinách újezdů, dostaneme následující tabulku: [viz tabulku na s. 322. *Red.*]

Z této tabulky můžeme vyčíst zajímavé závěry: Čím více je vyvinuta ve skupině újezdů vesnická průmyslová výroba, tím 1. je nižší procento vesnických řemeslníků, tj. tím více je řemeslo zatlačováno výrobou zboží; 2. tím vyšší procento domácích výrobců se řadí k nezemědělskému obyvatelstvu; 3. tím více se rozvíjejí kapitalistické vztahy a zvyšuje se procento závislých domácích výrobců. V třetí skupině újezdů převládají vesničtí řemeslníci (77,7 % všech domácích výrobců); zároveň zde převládají zemědělci (jenom 5,7 % nezemědělců) a kapitalismus je vyvinut velmi nepatrně: všehovšudy 7,2 % námezdních dělníků a 2,7 % pracujících členů rodin domácích výrobců, kteří

Skupiny újezdů	Počet domácích výrobců pracujících												% dom. výrobců	Počet osob obojího pohlaví v rodinách dom. výrobců			
	pro trh			pro faktory			na zakázku spotřebitele			celkem							
	členů rodiny	námezdních	celkem	členů rodiny	námezdních	celkem	členů rodiny	námezdních	celkem	členů rodiny	námezdních	celkem					
1. Nejvíce vyvinutý domácí průmysl	4160	1702	5862	3930	1397	5327	2501	623	3124	10 591	3722	14 313	78,2	53,4	21 320	15 483	36 803
5 újezdů	—	—	—	27,4	—	—	—	—	21,8	—	26,0	100	—	—	57,9	42,1	100
2. Méně vyvinutý domácí průmysl	1436	904	2340	259	158	417	1077	252	1329	2 772	1314	4 086	67,5	38,4	7 335	3 740	11 075
5 újezdů	—	—	—	6,3	—	—	—	—	32,5	—	32,1	100	—	—	66,2	33,8	100
3. Převládající řemeslo	340	59	399	56	—	56	1499	88	1587	1 895	147	2 042	22,3	9,9	5 998	364	6 362
2 újezdy	—	—	—	2,7	—	—	—	—	77,7	—	7,2	100	—	—	94,3	5,7	100
Úhrnem	5936	2665	8601	4245	1555	5800	5077	963	6040	15 258	5183	20 441	70,5	46,1	34 653	19 587	54 240
	—	—	—	20,8	—	—	—	—	29,5	—	25,3	100	—	—	63,9	36,1	100

1. V 1. skupině jsou újezdy: šadrinský, kungurský, krasnoufimský, jekatěrinburský a osinský; ve 2. vřchoturský, permský, irbitský, ochanský a čerdyňský; ve 3. solikamský a kamyšlovský.

2. „Závislími“ domácími výrobci nazýváme a) námezdní dělníky a b) pracující členy rodin domácích výrobců, kteří pracují pro faktory.

3. Počet domácích výrobců nesouhlasí s počtem uvedeným výše, protože číselné údaje z jednotlivých újezdů se ve Studii (s. 30—31) liší od úhrnu tabulky uvedené v příloze.

pracují pro faktory, tj. celkem 9,9 % závislých domácích výrobců. Ve druhé skupině újezdů naopak převládá výroba zboží vytlačující řemeslo: pouhých 32,5 % řemeslníků. Procento domácích výrobců zabývajících se zemědělstvím se snižuje z 94,3 % na 66,2 %; procento námezdních dělníků vzrůstá více než čtyřnásobně: ze 7,2 % na 32,1 %; zvyšuje se, i když ne v tak značné míře, také procento členů rodin domácích výrobců pracujících pro faktory, takže celkové procento závislých domácích výrobců činí 38,4 %, tj. téměř 2/5 celkového počtu. Konečně v první skupině újezdů zatlačuje výroba zboží řemeslo ještě více a zahrnuje jen 1/5 celkového počtu „domácích výrobců“ (21,8 %) a zároveň se zvyšuje počet nezemědělských výrobců na 42,1 %; procento námezdních dělníků se o něco snižuje (z 32,1 % na 26 %), nesmírně však vzrůstá procento pracujících členů rodin výrobců závislých na faktorech, a to z 6,3 % na 27,4 %, takže všech závislých domácích výrobců je více než polovina — 53,4 %. Z toho vyplývá, že oblast největšího (absolutně i relativně) počtu „domácích výrobců“ je oblastí nejvyvinutějšího kapitalismu: vzrůstající výroba zboží zatlačuje do pozadí řemeslo, vede k rozvoji kapitalismu a k přechodu průmyslové výroby do rukou nezemědělce, tj. k oddělování průmyslu od zemědělství (nebo možná ke koncentraci průmyslové výroby v rukou nezemědělského obyvatelstva). Čtenář může zapochybovat, je-li správné považovat kapitalismus za vyvinutější v první skupině újezdů, kde je sice méně námezdních dělníků než ve druhé, avšak více těch, kdo pracují pro faktory. Někdo může namítnout, že domácí práce je nejnižší forma kapitalismu. Ještě však uvidíme, že mnozí factoři jsou zároveň továrníky vlastníci velké kapitalistické podniky. Domácí práce je zde *doplňkem továrny*, znamená větší koncentraci výroby a kapitálu (pro některé faktory pracuje 200—500, nebo i tisíc a více pracovních sil), větší dělbu práce, čímž představuje co do stupně vývoje vyšší formu kapitalismu. Tato forma má stejný vztah

k malé dílně majitele zaměstnávajícího námezdní dělníky jako kapitalistická manufaktura k prosté kapitalistické kooperaci.

Uvedené údaje dostatečně vyvracejí pokusy autorů Studie stavět zásadně proti sobě „domáckou formu výroby“ a „výrobu kapitalistickou“ — názor odrážející tradiční předsudky všech ruských narodníků v čele s panem V. V. a panem N. -onem. „Základní rozdíl“ mezi těmito dvěma formami vidí permští narodníci v tom, že při první formě „patří práci výrobní nástroje, materiál jakož i všechny výsledky práce ve formě produktů výroby“ (s. 3). Už teď můžeme s jistotou říci, že je to nesprávné. I když mezi domácké výrobce zahrneme také řemeslníky, přece jen *větší část „domáckých výrobců“ do této kategorie nepatří*: nepatří sem 1. námezdní dělníci, a těch je 25,3 %; nepatří sem 2. výrobci s rodinnými příslušníky, kteří pracují pro faktory, protože nevlastní ani výrobní materiál, ani si nepřisvojují výsledky práce a za odvedenou práci dostávají pouze mzdu; takových je 20,8 %; nepatří sem 3. výrobci 1. a 2. podskupiny, kteří kromě členů vlastních rodin zaměstnávají námezdní dělníky, protože si nepřivlastňují jen „výsledky“ vlastní práce. Těch bude asi 10 % (ze 6645 dílen 1. a 2. podskupiny 1691, tj. 25,4 %, zaměstnává námezdní dělníky; v 1691 dílnách pracuje určitě nejméně 2000 členů rodin). Celkem tedy 25,3 % + 20,8 % + 10 % = 56,1 % „domáckých výrobců“, tj. více než polovina dílen nevyhovuje těmto podmínkám. Jinými slovy, dokonce i v takové zapadlé a hospodářsky zaostalé gubernii, jako je Permská, *převládá už teď „domácký výrobce“*, který se buď dává najímat, nebo sám najímá jiné, buď vykořisťuje, nebo je vykořisťován. Ale pro takovou úvahu je mnohem správnější vyloučit řemeslo a brát v úvahu jen výrobu zboží. Řemeslo je už tak archaická forma průmyslové výroby, že ani mezi našimi narodníky, kteří nejednou slavnostně prohlašovali, že zaostalost je štěstí Ruska (à la pan V. V. a pan Južakov a spol.), se nenašel jediný, který by měl tu odvahu

otevřeně ji obhajovat a považovat ji za „záruku“ svých ideálů. V Permské gubernii je řemeslná výroba ve srovnání se středním Ruskem ještě velmi rozšířená: stačí poukázat na takovou výrobu, jako je modrotisk (nebo jakékoli barvení). Jde o výlučně řemeslné barvení domácí vyroběných tkanin rolníků, které byly v méně odlehlých místech Ruska už dávno nahrazeny továrně vyrobeným kartounem. Ale i v Permské gubernii už řemeslo značně ustupuje do pozadí: i ve vesnické průmyslové výrobě je jen 29,5 % řemeslníků, tj. méně než třetina. Vyloučíme-li tedy řemeslníky, dostaneme 14 401 výrobců pracujících pro trh; z nich je 29,3 % námezdních dělníků a 29,5 % výrobců s rodinnými příslušníky pracujících pro faktory, tj. 58,8 % závislých „domáckých výrobců“, a 7—8 % drobných podnikatelů s námezdními dělníky, tj. celkem asi 66 %, *dvě třetiny* „domáckých výrobců“, kteří se ve *dvou* věcech nejen s kapitalismem nerozcházejí, ale zásadně *shodují*, a to: za prvé jsou všichni výrobci zboží, a kapitalismus není nic jiného než důsledně rozvinuté zboží hospodářství; za druhé *většina* z nich žije v poměrech vlastního kapitalismu, kupuje nebo prodává pracovní sílu. Autoři Studie se snaží čtenáře přesvědčit, že v „domácké“ výrobě má námezdní práce zvláštní význam, což se dá vysvětlit zdánlivě „vážnými“ příčinami; ještě se dále na toto tvrzení a příklady, které uvedli, podíváme (§ VII). Zde však stačí konstatovat, že při výrobě zboží, kdy se námezdní práce nepoužívá jen příležitostně, nýbrž systematicky, se objevují všechny znaky kapitalismu. Lze mluvit o jeho nerozvinuté, zárodečné fázi, o jeho zvláštních formách, ale pokládat za „zásadní rozdíl“ to, co se fakticky jeví jako *zásadní shoda*, znamená překrucovat skutečnost.

Všimněme si mimochodem ještě jednoho překrouceného faktu. Na páté straně Studie se říká, že „výrobky domácího výrobce... jsou zhotovovány z materiálů, opatřovaných převážně na místě“. Právě k tomuto bodu jsou ve Studii ověřené údaje, tj. rozmístění domácích výrobců

zpracovávajících v újezdech příslušné gubernie živočišnou produkci se srovnává s rozmístěním domácích výrobců zpracovávajících produkci dobytkářství a zemědělství; rozmístění domácích výrobců zpracovávajících rostlinné produkty ve srovnání s rozložením lesů; rozmístění domácích výrobců zpracovávajících kovy ve srovnání s rozložením produkce litiny a železa vyráběného v gubernii. Z tohoto srovnání vyplývá, že pokud jde o zpracování živočišných produktů, tři újezdy soustřeďují 68,9 % domácích výrobců tohoto druhu, zatímco dobytka je tu pouze 25,1 % kusů a děsjatin osevní plochy jen 29,5 %, to znamená, že vychází pravý opak, a Studie vzápětí konstatuje, že „vysoký stupeň rozvoje výrobních odvětví založených na zpracování živočišných produktů je zajišťován hlavně dováženými surovinami, např. v kungurském a jekatěrinském újezdu dovozem surových koží, které jsou zpracovávány v místních kožedělných závodech a v domácích koželužnách, odkud vlastně přichází i materiál pro obuvnickou výrobu, nejdůležitější domácí výrobou těchto újezdů“ (24—25). Domácká výroba zde tedy byla založena nejen na velkém obratu místních kapitalistů z obchodu kožemi, ale i na tom, že domácí výrobci kupovali od podnikatelů polotovary, tj. že domácí výroba rozšiřovala a doplňovala rozvinutý oběh zboží a kapitalistické kožedělné závody. „Do šadrinského újezdu se dováží vlna, která se zpracovává při nejdůležitější výrobě újezdu — při výrobě plstěné obuvi.“ Pokud jde o zpracování rostlinných produktů, je 61,3 % domácích výrobců soustředěno ve 4 újezdech. V těchto čtyřech újezdech je však pouze 20,7 % děsjatin všech lesů v gubernii. A naopak ve dvou újezdech, které mají 51,7 % lesů, je pouze 2,6 % domácích výrobců zpracovávajících rostlinné produkty (s. 25), tj. i zde se ukazuje pravý opak, i zde Studie konstatuje dovoz surovin (s. 26)*. Pozorujeme

* Tyto dva typy domácích výrobců, tj. ti, kteří zpracovávají živočiš-

tedy velmi zajímavý fakt, že rozvoji domácí výroby předchází (a je podmínkou tohoto rozvoje) *směna zboží*, která už zapustila hluboké kořeny. To je velmi důležitá okolnost, protože je především důkazem toho, že zbožní hospodářství, pod které také spadá domácí výroba, vzniklo už dávno a že je také velmi nesprávné líčit náš domácí průmysl jako nějakou tabula rasa, která „má ještě na vybranou“ různé cesty. Statistikové např. uvádějí, že permský „domácí průmysl“ ovlivňují i nadále ty dopravní cesty, které určovaly obchodní a průmyslový ráz kraje nejen v době před zavedením železnice, ale i v předreformním období“ (s. 39). Skutečně, město Kungur bylo dopravní křižovatkou Předuralí: probíhá jím hlavní sibiřská silnice, která spojuje Kungur s Jekatěrinburgem a odbočkami i s Šadrinskem; Kungurem prochází také druhá obchodní silnice — goroblagodatská, spojující Kungur s Osou. Konečně birská silnice spojuje Kungur s Krasnoufimskem. „Vidíme tedy, že domácí průmysl gubernie se soustředil kolem křižovatek dopravních cest: v Předuralí — v kungurském, krasnoufimském a oském újezdě; a v Zauralí — v jekatěrinburském a šadrinském újezdě“ (s. 39). Připomeňme čtenáři, že právě těchto pět újezdů tvoří skupinu újezdů s nejvíce rozvinutým domácím průmyslem a že je v nich soustředěno 70 % všech domácích výrobců. Za druhé nám tato okolnost ukazuje, že „organizace směny“ v domácím průmyslu, o níž naivní ochránci ubohého mužika plácají tak lehkomyšlně nesmysly, byla ve skutečnosti už *vytvořena* a nevytvořil ji nikdo jiný než kupectvo celého Ruska. Ještě pro to budeme mít dost důkazů. Jenom pokud jde o třetí kategorii domácích výrobců (zpracovávajících kovy) vychází najevo, že rozmištnění nalezišť surovin a domácích výrobců, kteří je

né produkty a rostlinné suroviny, tvoří $33\% + 28\% = 61\%$ všech domácích výrobců. Zpracováním kovů se zabývá 25 % domácích výrobců (s. 20).

zpracovávají, je v souladu: ve čtyřech újezdech vyrábějí-
cích 70,6 % litiny a železa je soustředěno 70 % domácích
výrobců této kategorie. Ale zde je surovina už sama pro-
duktem báňského velkopřmyslu, který, jak vidíme, má na
„domácké výrobce“ „svůj názor“.

II „DOMÁCKÝ VÝROBCE“ A NÁMEZDNÍ PRÁCE

Vysvětleme si teď údaje o námezdní práci v domácí
výrobě Permské gubernie. Nebudeme už opakovat uvedená
absolutní čísla a omezíme se pouze na nejzajímavější pro-
centové poměry:

		I. skupina				II. skupina				Úhrnem
		Podskupiny			Celkem	Podskupiny			Celkem	
		1	2	3		1	2	3		
Procento podniků	s námezdními dělníky	30,6	17,4	24,1	23,6	37,8	24,4	36,1	34,2	26,9
	pouze s námezdními dělníky	1,3	1,2	0,7	1,1	1,6	1,4	0,3	1,0	1,1
	s 6 a více námezdními dělníky	2,0	0,1	1,4	1,1	1,3	0,8	0,4	0,8	0,9
Námezdních dělníků		29,4	14,1	23,2	22,7	31,2	29,3	27,4	28,3	24,5
Průměrný počet na 1 podnik	pracujících členů rodin	1,8	1,5	1,9	1,6	1,7	1,4	1,6	1,6	1,6
	námezdních dělníků	0,75	0,23	0,57	0,48	0,78	0,43	0,63	0,63	0,52
	celkem	2,6	1,7	2,5	2,1	2,5	1,8	2,2	2,2	2,1
Procento dílen s 3 a více pra- cujícími členy rodin		20,3	7,8	20,9	15,1	18,5	8,6	14,3	14,6	14,9

Vidíme tedy, že procento námezdních dělníků je *vyšší*
u nezemědělců než u zemědělců a že tento rozdíl závisí
hlavně na druhé podskupině: řemeslníci zabývající se země-
dělstvím mají 14,1 % námezdních dělníků, kdežto ne-
zemědělci 29,3 %, tj. více než dvakrát tolik. U zbývajících
dvou podskupin je procento námezdních dělníků v druhé

skupině o něco vyšší než v první. Už jsme konstatovali, že tento jev je důsledkem méně vyvinutého kapitalismu mezi zemědělským obyvatelstvem. Permští narodníci, tak jako všichni ostatní narodníci, v tom ovšem vidí pro zemědělce výhodu. Nebudeme se zde přít obecně o problém, zda lze nízkou úroveň vývoje a zaostávání daných společensko-ekonomických vztahů považovat za výhodu, poznamenáváme jen, že z dalších údajů vyplyne, že tato výhoda zemědělců spočívá v malých výdělcích.

Stojí za povšimnutí, že je v používání námezdní práce menší rozdíl *mezi skupinami* než *mezi podskupinami jedné skupiny*. Jinými slovy, ekonomická struktura průmyslu (řemeslníci — výrobci zboží — dělníci pracující pro faktory) má větší vliv na stupeň používání námezdní práce než spjatost nebo nespjatost se zemědělstvím. Např. zemědělský malovýrobce zboží zabývající se zemědělstvím se více podobá nezemědělskému drobnému výrobcu zboží než zemědělcí zabývajícímu se řemeslem. Procento námezdních dělníků v 1. podskupině je stejné pro I. i II. skupinu — 29,4 % a 31,2 %, zatímco 2. podskupina I. skupiny představuje jen 14,1 %. Stejně tak se i zemědělec pracující pro faktora více podobá nezemědělcí pracujícímu pro faktora (23,2 % námezdních dělníků a 27,4 %) než zemědělcí zabývajícímu se řemeslem. To dokazuje, jak všeobecná hegemonie zbožních a kapitalistických vztahů v zemi nivelizuje zemědělce i nezemědělce, kteří se podílejí na průmyslové výrobě. Údaje o příjmech domáckých výrobců tuto nivelizaci ještě zvýrazní. Druhá podskupina je, jak jsme už poznamenali, výjimkou; ale když místo údajů o procentu námezdních dělníků vezmeme údaje o počtu námezdních dělníků připadajících průměrně na 1 dílnu, uvidíme, že řemeslníci zabývající se zemědělstvím mají blíže k řemeslníkům, kteří se jím nezabývají (0,23 a 0,43 námezdních dělníků na jednu dílnu) než k zemědělcům ostatních podskupin. Průměrný počet pracovníků jedné dílny je u řemeslníků v obou skupinách téměř stejný

(1,7 a 1,8 osob na dílnu), kdežto v podskupinách každé skupiny tento počet velmi značně kolísá (I — 2,6 a 1,7; II — 2,5 a 1,8).

Údaje o průměrném počtu pracovníků na dílnu v každé podskupině jsou také důkazem toho zajímavého faktu, že u řemeslníků obou skupin je tento počet nejnižší: 1,7 a 1,8 dělníků na dílnu. To znamená, že řemeslná výroba je nejvíce roztržštěna, že jednotliví výrobci jsou navzájem nejvíce izolováni a že nejméně využívají ve výrobě kooperaci. V tomto směru vedou v obou skupinách první podskupiny, tj. drobní podnikatelé vyrábějící přímo pro trh. V dílně je zde největší počet pracovníků (2,6 a 2,5); domácích výrobců s početnou rodinou je zde ze všech nejvíce (hlavně s třemi a více pracujícími členy rodiny, tj. s 20,3 % a 18,5 %; nepatrnou výjimkou je 3. podskupina I. skupiny s 20,9 %); zároveň se zde nejvíce používá námezdní práce (0,75 a 0,78 námezdních dělníků na dílnu); je tu největší počet velkých dílen (2,0 % a 1,3 % dílen s šesti a více námezdními dělníky). Je zde tedy nejrozsáhlejší kooperace ve výrobě. Dosahuje se jí tím, že se nejvíce využívá námezdní práce při nejvyšším počtu pracujících členů rodin (1,8 a 1,7 pracujících členů rodiny na dílnu; nepatrnou výjimku tvoří 3. podskupina I. skupiny s 1,9 osob).

Tato poslední okolnost nás přivádí k velice důležité otázce vzájemného poměru mezi prací členů rodiny a námezdní prací u „domácích výrobců“ a nutí nás pochybovat o správnosti převažující narodnické doktríny, podle níž námezdní práce v domácí výrobě práci členů rodin pouze „doplňuje“. Permští narodníci tento názor podporují a na s. 55 uvádějí, že „ztotožňování zájmů domácích výrobců a kulactva“ odporuje ten fakt, že nejzámožnější domácí výrobci (I. skupina) mají největší počet členů rodin, kdežto „kdyby domácímu výrobcovi šlo jenom o zisk, který je jediným impulsem kulaků, a nikoli o to, aby s využitím sil celé své rodiny upevnil a rozvinul svou výrobu, pak by se tato podskupina závodů musela nutně vy-

značovat nejmenším procentem členů rodin podílejících se svou prací na výrobě“ (?!). Podivný závěr! Jak je možné dělat závěry o významu „osobní účasti na práci“ (s. 55) a ponechat stranou údaje o námezdní práci? Kdyby zámožnost domáckých výrobců s velkým počtem pracujících členů rodiny nevyjadřovala kulacké tendence, pak by museli vykazovat *nejnižší* procento námezdních dělníků, *nejnižší* procento dílen s námezdními dělníky, *nejnižší* procento dílen s velkým počtem dělníků (více než pět) a *nejmenší* průměrný počet dělníků na jednu dílnu. Ve skutečnosti nejzámožnější domácí výrobci (1. podskupina) zaujímají *ve všech těchto ukazatelích první, a nikoli poslední* místo, a přitom mají nejpočetnější rodiny a největší počet pracujících členů rodin i nejvyšší procento domáckých výrobců s třemi i více pracujícími členy rodiny! Fakta jasně dokazují pravý opak toho, co jimi chce dokázat narodník: domácký výrobce usiluje o zisk kulackými metodami; využívá větší zámožnosti (jejíž jednou podmínkou je početnost rodiny) k *většímu* využívání námezdní práce. Protože má větší počet pracujících členů rodiny než jiní domácí výrobci, najímá *co nejvíce* dělníků, a tím vytlačuje ostatní výrobce. „Rodinná kooperace“, o které tak pokrytecky hovoří pánové V. V. a další narodníci (srov. Dom. prům., I, s. 14) je zárukou rozvoje kapitalistické kooperace. Čtenáři zvyklému na narodnické předsudky se to bude ovšem zdát paradoxní, ale je to fakt. Abychom měli o této otázce přesné údaje, museli bychom znát nejen rozdělení dílen podle počtu pracujících členů rodiny a námezdních dělníků (což je uvedeno ve Studii), ale také *kombinování* práce rodiny a práce námezdní. Soupis podle usedlostí plně umožňoval získat takové kombinované údaje a vyčíslit počet dílen s jedním, dvěma atd. námezdními dělníky v každé kategorii dílen podle počtu pracujících členů rodiny. To bohužel nebylo provedeno. Abychom tuto mezeru alespoň poněkud vyplnili, obraťme se k výše uvedené práci Dom. prům. atd. Jsou zde uvedeny kombinované

tabulky dílen podle počtu pracujících členů rodin domácích výrobců a námezdních dělníků. Tabulky dávají přehled o pěti druzích výroby a zahrnují celkem 749 dílen s 1945 dělníky (citované dílo, I, s. 59, 78, 160; III, s. 87 a 109). Abychom mohli provést rozbor těchto údajů o vzájemném poměru práce rodin a práce námezdní, která nás zajímá, musíme rozdělit všechny podniky na skupiny podle celkového počtu dělníků (protože právě celkový počet dělníků ukazuje velikost dílny a stupeň využívání kooperace ve výrobě) a určit úlohu práce rodiny a práce námezdní v každé skupině. Vezměme 4 skupiny: 1. dílny s jedním dělníkem; 2. se 2—4 dělníky; 3. s 5—9 dělníky; 4. s 10 a více dělníky. Dělení podle celkového počtu dělníků je tím nezbytnější, že např. dílny s 1 dělníkem a s 10 dělníky představují zřejmě zcela rozdílné ekonomické typy; spojit je dohromady a vypočítávat „průměry“ by bylo metodologicky zcela nesmyslné, což ještě uvidíme na údajích Studie. Získáváme tyto kombinované údaje:

Skupiny podniků podle celkového počtu dělníků	Počet				Počet pracovních sil na 1 podnik					
	Počet podniků	pracujících členů rodin	námezdních dělníků	celkem	Počet podniků s námezdními dělníky	v %	pracujících členů rodin	námezdních dělníků	celkem	
Podniky										
s 1 dělníkem	345	343	2	345	2	0,5	0,995	0,005	1	
s 2—4 dělníky	319	559	251	810	143	44,8	1,76	0,78	2,54	
s 5—9 dělníky	59	111	249	360	53	89,8	1,88	4,22	6	
s 10 a více dělníky	26	56	374	430	26	100	2,15	14,38	16,53	
<i>Celkem</i>	749	1069	876	1945	224	29,9	1,43	1,16	2,59	

Tyto detailní údaje tedy plně potvrzují už uvedené, na první pohled paradoxní tvrzení: čím větší je celkový počet dělníků v podniku, tím více pracujících členů rodiny připadá na jeden podnik a tím více se rozšiřuje „rodinná kooperace“. Současně však vzrůstá i kapitalistická kooperace, a to nepoměrně rychleji. I když mají zámožnější domácí vý-

robcí větší počet pracujících členů rodiny, najímají si ještě velmi mnoho námezdních dělníků: „rodinná kooperace“ je zárukou a základem *kapitalistické kooperace*.

Podívejme se na údaje soupisu z let 1894—95 o práci rodiny a práci námezdní. Podle počtu pracujících členů rodiny domácích výrobců se dílny dělí takto:

		v %
Podniky bez pracujících členů rodiny	97	1,1
Podniky s 1 pracujícím členem rodiny	4787	53,2
Podniky s 2 pracujícími členy rodiny	2770	30,8
Podniky s 3 pracujícími členy rodiny	898	10,0
Podniky s 4 pracujícími členy rodiny	279	3,1
Podniky s 5 a více pracujícími členy rodiny	160	1,8
<i>Celkem</i>	8991	100,0

Zde si musíme povšimnout převahy podniků individuálních výrobců: je jich víc než polovina. I kdybychom připustili, že ve všech podnicích, v nichž se spojuje práce rodiny a práce námezdní, nepracuje víc než jeden člen rodiny, i pak by se ukázalo, že skutečných individuálních výrobců je dva a půl tisíce. Jsou to představitelé nejroztržštěnějších výrobců, představitelé nejizolovanějších drobných dílen, izolovanosti, typické pro tolik vychvalovanou „lidovou výrobu“. Podívejme se na zcela opačný jev, na největší podniky:

		V %	Počet námezdních dělníků*	Námezdních dělníků na 1 podnik
Podniky bez námezdních dělníků	6567	73,1	—	—
Podniky s 1 námezdním dělníkem	1537	17,2	1537	1
Podniky s 2 námezdními dělníky	457	5,1	914	2
Podniky s 3 námezdními dělníky	213	2,3	639	3
Podniky s 4 námezdními dělníky	88	0,9	352	4
Podniky s 5 námezdními dělníky	44	0,5	220	5
Podniky s 6—9 námezdními dělníky	41	0,4	290	7,1
Podniky s 10 a více námezdními dělníky	44	0,5	952	21,7
<i>Celkem</i>	8991	100	4904	0,5

* Podle údajů Studie (s. 54 a celkový počet námezdních dělníků).

„Malé“ podniky domácích výrobců tedy často dosahují úctyhodných rozměrů: v 85 největších podnicích je soustředěna téměř čtvrtina všech námezdních dělníků; jeden takový podnik má průměrně 14,6 námezdních dělníků. To už jsou továrníci, majitelé kapitalistických podniků*, v nichž se už značnou měrou využívá kapitalistického způsobu kooperace: při 15 dělnících na dílnu je možná i určitá dělba práce, hodně se ušetří na budovách a nástrojích, a přitom je jich větší množství a více druhů. Nákup surovin a odbyt výrobků zde nezbytně probíhá ve velkém, což značně zlevňuje suroviny, výdaje na dovoz, usnadňuje odbyt a umožňuje stálé obchodní styky. Až uvedeme údaje o důchodech, potvrdí nám tuto skutečnost soupis z let 1894—95. Zde však stačí poukázat na tyto všeobecně známé teoretické poučky. Z toho je jasné, že se technicky i ekonomicky takové podniky radikálně liší od dílen individuálního výrobce, a podivujeme se jen, že se permští statistikové přesto rozhodli *slučovat* je a vypočítávat celkové „průměry“. Už a priori můžeme říci, že takové průměry budou zcela fiktivní a že při statistickém zpracování soupisu podle usedlostí se mělo nutně vedle rozdělení domácích výrobců na skupiny a podskupiny uvést i jejich rozdělení na kategorie podle počtu dělníků v dílně (pracujících členů rodiny i námezdních dělníků dohromady). Bez takového dělení je nemyslitelné získat přesné údaje o důchodech, podmínkách nákupu surovin a odbytu výrobků, o výrobní technice, o postavení námezdních dělníků ve srovnání s individuálními výrobci a o vzájemném vztahu velkých a malých dílen, což jsou velmi důležité otázky pro studium ekonomiky „domácké výroby“. Permští statistikové se ovšem pokoušejí oslabit význam kapitalistických podniků. Soudí, že jde-li o dílnu s 5 nebo více pracujícími členy rodiny domácích výrobců, pak konkurence „kapitalistické“

* Z našich „továren a závodů“ (nazývaných tak v úřední statistice) má převážná většina méně než 16 dělníků, totiž 15 000 z 21 000. Viz Ukazatel továren a závodů za rok 1890[⁰⁰].

a „domácké formy výroby“ (sic!) může mít význam jen tehdy, je-li v dílně více než 5 námezdních dělníků, ale takových dílen je všehovšudy 1 %. Tato úvaha je vykonstruovaná: dílny s 5 pracujícími členy rodiny a s 5 námezdními dělníky jsou za prvé pouhou abstrakcí, jež vděčí za svou existenci nedostatečnému zpracování údajů, protože námezdní práce se kombinuje s prací členů rodiny. Dílna se třemi pracujícími členy rodiny domáckého výrobce, najímající další 3 dělníky, bude mít více než 5 dělníků a bude mít ve srovnání s individuálním výrobcem v konkurenci zcela jiné postavení. Za druhé, jestliže si statistikové skutečně přáli prostudovat otázku „konkurence“ jednotlivých dílen lišících se používáním námezdní práce, proč nepřihlédli k údajům soupisu podle usedlostí? Proč neroztřídili dílny podle počtu dělníků a nevyčíslili jejich příjmy? Nebylo by vhodnější, kdyby statistikové, kteří disponují velmi bohatým materiálem, problém opravdu prozkoumali, místo aby předkládali čtenáři nejrůznější vlastní výmysly a snažili se honem přejít od fakt k „bitvám“ s nepřáteli narodnictví?

„Přívrženci kapitalismu možná uznají ze svého stanoviska toto procento za dostačující pro předpověď o nevyhnutelné přeměně domácké formy výroby v kapitalistickou, ale ve skutečnosti v daném případě toto procento žádný hrozivý symptom nepředstavuje, zvláště vzhledem k dalším okolnostem...“ (s. 56).

To je hezké, jen co je pravda! Místo aby se autoři namáhali a vybrali z materiálu, který mají po ruce, přesné údaje o *kapitalistických* podnicích, *sečetli* tyto podniky spolu s dílnami individuálních výrobců a začínají se ohrazovat proti nějakým „prorokům“! Nevíme, co by tito „přívrženci kapitalismu“, permským statistikům tak nepřijemní, mohli „prorokovat“, ale co se nás týče, tvrdíme, že všechny tyto fráze jen maskují snahu vyhnout se faktům. Fakta však svědčí o tom, že žádná zvláštní „domácká forma výroby“ neexistuje (to je výmysl „domáckých“ ekonomů zabývají-

cích se „domáckou formou výroby“, že z drobných výrobců zboží vyrůstají velké kapitalistické podniky (v tabulkách, s. 169, jsme se setkali s domácím výrobcem, který má 65 námezdních dělníků!), že povinností statistiků bylo sestavit údaje tak, abychom mohli tento proces prozkoumat, srovnat různé dílny *podle toho, nakolik se blíží kapitalistickým* podnikům. Permští statistikové to nejenže neudělali, ale znemožnili to i nám, protože v tabulkách jsou všechny podniky dané podskupiny uvedeny souhrnně a nelze oddělit továrníka od individuálního výrobce. Svůj nedostatek zastírají tito autoři prázdnými frázemi. Jak jistě ráčíte vidět, velkých podniků je pouhé 1 %, a vyloučíme-li je, na závěrech podložených 99 % to nic nezmění (s. 56). Ale vždyť toto jedno procento, tato jedna setina se nerovná ostatním setinám! Jeden velký podnik se rovná více než 15 dílnám individuálních výrobců, kterých je více než 30 „setin“ (z celkového počtu podniků)! Tak to vychází podle počtu dělníků. Kdybychom však vzali údaje o celkové výrobě nebo o čistém důchodu, pak by se ukázalo, že jeden velký podnik vydá ne za 15, ale možná za 30 dílen*. V této „jedné setině“ podniků je soustředěna čtvrtina všech námezdních dělníků, což činí v průměru na jeden podnik 14,6 dělníků. Abychom čtenáři toto poslední číslo trochu objasnili, převezmeme čísla ze Souboru údajů o továrním průmyslu v Rusku^[141, 142] (publikace odboru pro obchod a manufakturu) v Permské gubernii. Protože čísla v jednotlivých letech značně kolísají, bereme průměr za 7 let (1885—1891). V Permské gubernii zjistíme 885 „továren a závodů“ (ve smyslu naší oficiální statistiky) s výrobou v hodnotě 22 645 000 rublů a s 13 006 dělníky, takže „průměrně“ připadá 14,6 dělníků na jednu továrnu.

* Ještě uvedeme údaje o rozdělení podniků podle čistého důchodu. Podle těchto údajů má 2376 podniků s minimálním důchodem (do 50 rublů) 77 900 rublů čistého důchodu, kdežto 80 podniků s maximálním důchodem 83 150 rublů. Na jeden „podnik“ připadá 32 rublů a 1039 rublů.

Aby autoři Studie dokázali správnost svého názoru, že velké podniky nepovažují za příliš důležité, odvolávají se na to, že mezi námezdními dělníky zaměstnanými u domácích výrobců je velmi málo celoročních dělníků (8 %), většina je najímána na úkolovou práci (37 %), sezónně (30 %), nebo na nádenickou práci (25 %, s. 51). Ti, kteří jsou najímáni na úkolovou práci, „pracují obvykle doma svými vlastními nástroji, sami se stravují“, nádeníci jsou najímáni „jen na určitou dobu“, podobně jako zemědělstí dělníci. Za takových podmínek „není pro nás poměrně vysoký počet námezdních dělníků ještě nepochybným znakem kapitalistického typu těchto podniků“ (56) ... „Ani dělníci najímáni na úkolovou práci, ani nádeníci nevytvářejí podle našeho přesvědčení kádry dělnické třídy podobné západoevropskému proletariátu; takovými kádry mohou být jenom stálí, celoroční dělníci.“

Musíme pochválit permské narodniky za to, že je zajímá vztah ruských námezdních dělníků k „západoevropskému proletariátu“. Otázka je to zajímavá, což o to! Ale přece jenom bychom od statistiků raději slyšeli tvrzení podložená fakty, a ne založená na „přesvědčení“. Vždyť přece vlastní „přesvědčení“ nemusí vždycky přesvědčit ostatní... Nebylo by lépe seznámit čtenáře s více fakty, než mu vyprávět o „přesvědčení“ pánů X a Y? Ale o postavení námezdních dělníků, o pracovních podmínkách, o pracovní době v různých velkých podnicích, o rodinách námezdních dělníků atd. se Studie zmiňuje překvapivě málo. Kdyby úvahy o odlišnosti ruských dělníků od západoevropského proletariátu sloužily jenom k maskování tohoto nedostatku, musili bychom svou pochvalu odvolat...

Všechno, co víme ze Studie o námezdních dělnících, je to, že se dělí na 4 kategorie dělníků: celoroční, sezónní, najímáné na úkolovou práci a nádeníky. Abychom se seznámili s těmito kategoriemi, musíme si vzít na pomoc údaje z různých částí knihy. Při 29 družích domácí výroby (z 43) je uveden počet dělníků každé kategorie a je-

jich výdělek. V těchto 29 odvětvích je 4795 námezdních dělníků s výdělkem 233 784 rublů. Ve všech 43 výroбах pracuje 4904 námezdních dělníků s výdělkem 238 992 rublů. Náš přehled tedy zahrnuje 98 % námezdních dělníků a jejich výdělků. Tu jsou en regard* číselné údaje ze Studie** a našeho soupisu:

	Údaje soupisu						
	Počet námezdních dělníků podle Studie		Počet námezdních dělníků		Jejich výdělky		
		%		%	celkem rublů	na 1 dělníka	%***
Celoroční	379	8	351	7,4	26 978	76,8	100
Sezónní	1496	30	1432	29,8	40 958	28,6	37
Najímaní na úkolovou práci	1812	37	1577	32,9	92 357	58,5	76,1
Nádeníci	1217	25	1435	29,9	73 491	51,2	66,7
<i>Celkem</i>	4904	100	4795	100	233 784	48,7	—

Ukazuje se, že v tabulce Studie jsou buď chybné údaje, nebo tiskové chyby. Ale to jen mimochodem. Nejvíce nás zajímají údaje týkající se výdělků. Vidíme, že výdělek dělníků najímaných na úkolovou práci, o jejichž práci se v Studii říká, že „je ve skutečnosti prvním stadiem na cestě k samostatnému podnikání“ (s. 51 — jistě také „podle našeho přesvědčení“?), je *značně nižší* než výdělek celoročního dělníka. Zakládá-li se tvrzení statistiků, podle nichž se celoroční dělník obvykle stravuje u zaměstnavatele, kdežto dělník najímaný na úkolovou práci se stravuje sám, nejen na jejich „přesvědčení“, ale i na faktech, pak bude tento rozdíl ještě větší. Permští samostatní domácí výrobci zajišťují svým dělníkům „cestu k samostatnosti“ dosti po-

* — pro srovnání. *Red.*

** — s. 50. Ve Studii není uvedena výše výdělků.

*** Výdělek celoročního dělníka je vzat jako 100.

divně! Toto zajištění spočívá ve *snižování mezd*... Uvidíme, že výkyvy v délce zaměstnanosti nejsou tak velké, aby mohly tento rozdíl vysvětlit. Nesmírně zajímavý je také postřeh, že výdělek nádeníka činí 66,7 % výdělku celoročního dělníka. Každý nádeník tedy v průměru pracuje asi 8 měsíců ročně. Je zřejmé, že by se v tomto případě mělo spíše mluvit o „dočasném“ odloučení od výroby (jestliže se tito dělníci na čas odpoutávají z výroby skutečně sami, a ne že je zaměstnavatel nechává bez práce) než o „převaze prvku dočasnosti v námezdní práci“ (s. 52).

III

„OBČINOVÁ PRACOVNÍ POSLOUPNOST“

V soupisu domácí výroby jsou shromážděny velmi zajímavé údaje o době vzniku téměř všech zkoumaných podniků. Uvádíme k tomu celkové údaje:

Počet podniků založených do roku	1845	640
	v letech	
	1845—1855	251
	1855—1865	533
	1865—1875	1339
	1875—1885	2652
	1885—1895	3469
<i>Celkem</i>		8884

Vidíme tedy, že poreformní období vyvolalo zvláště prudký rozvoj domácího průmyslu. Podmínky příznivé pro tento rozvoj působily a působí zřejmě čím dále tím silněji, protože v každém dalším desetiletí se otvírá stále více a více podniků. Tento jev názorně svědčí o síle, s jakou pronikala mezi rolnictvo výroba zboží, oddělování zemědělství od průmyslové výroby, celkový růst obchodu a průmyslu. Hovoříme o „oddělování zemědělství od průmyslové výroby“, neboť toto oddělování začíná dříve než oddělování

zemědělců od průmyslových výrobců: každý podnik vyrábějící produkty pro trh podněcuje směnu mezi zemědělci a průmyslovými výrobci. Objeví-li se tedy takový podnik, znamená to, že zemědělci přestávají zhotovovat výrobky sami a kupují je na trhu. Aby mohl rolník nakupovat, musí prodávat zemědělské výrobky. Rostoucí počet obchodních a průmyslových podniků tedy znamená vzrůstající společenskou dělbu práce, tento obecný základ zbožního hospodářství a kapitalismu.*

V narodnické literatuře existoval názor, že rychlý rozvoj *drobné* průmyslové výroby po reformě nemá kapitalistický charakter. Mělo se za to, že růst drobné výroby je důkazem její síly a životnosti ve srovnání s velkovýrobou (pan V. V.). Tato úvaha je naprosto nesprávná. Vzrůstá-li rolnická drobná výroba, znamená to, že vznikají nové druhy výroby, že se oddělují a osamostatňují nová průmyslová odvětví zpracovávající suroviny, znamená to pokrok ve společenské dělbě práce, počáteční stadium kapitalismu, zatímco pohlcování malých podniků velkými znamená další krok kapitalismu, který vede k vítězství jeho vyšších forem. Rozšiřováním malých dílen mezi rolnictvem se rozšiřuje zbožní hospodářství, připravuje se půda pro kapitalismus (protože vytváří drobné podnikatele a námezdní dělníky), kdežto pohlcování malých dílen manufakturou a továrnou znamená, že této připravené půdy využívá velkokapitál. Sloučení těchto dvou zdánlivě protikladných procesů v jedné zemi a v jedné době neobsahuje ve skutečnosti žádný protiklad: ve vyspělejší oblasti země nebo ve vyspělejší oblasti průmyslu se kapitalismus pochopitelně rozvíjí proto, že koncentruje drobné domácí výrobce do továrny se strojovou výrobou, kdežto v odlehlých krajích nebo v zaostalých průmyslových odvětvích se kapitalismus teprve začíná rozvíjet a jeho rozvoj se projevuje vznikem

* Proto, kdyby útoky pana N. -ona proti „oddělování průmyslu od zemědělství“ nebyly jen platonickými vzdechy romantika, musel by oplakávat také vznik každé domácí dílny.

nových druhů výrob a výrobních odvětví. Kapitalistická manufaktura „se národní výroby zmocňuje jen velmi pohnáhlu a spočívá stále na městském řemesle a na vesnickém domáckém vedlejším průmyslu jako na široké základně (Hintergrund). Zničí-li tyto vedlejší průmysly a zemědělské řemeslo v jejich jedné formě, v jistých odvětvích průmyslu, na určitých bodech, vyvolává je znovu k životu jinde“ (Das Kapital, I², S. 779^[214]).¹¹⁰

Rovněž nedostatečně jsou ve Studii zpracovány údaje o době vzniku podniků: jsou zde jen údaje podle újezdů, ale nejsou uvedeny údaje o vzniku podniků podle skupin a podskupin; neexistuje ani jiné třídění (podle rozsahu podniku, podle toho, zda se podnik nachází v průmyslovém centru nebo v okolních osadách atp.). Permští rodáci nezpracovali údaje soupisu ani podle skupin a podskupin, které sami zavedli, a považovali i zde za nutné předložit čtenáři fráze, udivující svým ultranarodnickým sentimentálním pokrytectvím a... absurdností. Permští statistikové objevili, že v „domácké formě výroby“ existuje zvláštní „forma posloupnosti“ podniků, a to „občinnová pracovní“, kdežto v kapitalistickém průmyslu existuje „dědičná vlastnická posloupnost“, že „občinnová pracovní posloupnost organicky mění námezdního dělníka v samostatného podnikatele“ (sic!), což se projevuje nejen tím, že nezůstane-li po zemřelém majiteli dílny žádný pracující člen rodiny, přechází výroba do jiné rodiny, „třeba do rukou námezdního dělníka téhož podniku“, ale i tím, že „občinnová držba půdy zaručuje jak majiteli domáckého průmyslového podniku, tak i jeho námezdnímu dělníku pracovní samostatnost v průmyslu“ (s. 7, 68 aj.).

Tento „princip občinnové pracovní posloupnosti domácké výroby“, vymyšlený permskými rodáky, jistě zaujme náležité místo v nových dějinách literatury vedle stejně krásné teorie pánů V. V., N. -ona a dalších o „lidové výrobě“. Obě teorie jsou stejného druhu, obě zkrášlují a překrucují skutečnost manilovovskými frázemi. Každý

ví, že i domácí výrobci mají dílny, suroviny, náradí aj. jako soukromý *majetek*, který přechází do nových rukou na základě *dědictví*, a vůbec ne podle nějakého občinového práva. Obecina rozhodně nezaručuje samostatnost nejen v průmyslové výrobě, ale ani v zemědělství, uvnitř obcí probíhá právě takový hospodářský boj a vykořisťování jako mimo ni. Příklady uvedené ve Studii na s. 69 demonstrují, jak z prostého faktu, že drobný podnikatel s malým kapitálem musí sám též pracovat a námezdní dělník se *může* osamostatnit (ovšem bude-li šetrný a střídmý), vytvořili zvláštní teorii „občinového pracovního principu“... Všichni maloburžoazní teoretikové se vždy utěšovali tím, že se dělník *může* v drobné výrobě osamostatnit, a neměli nikdy vyšší ideály než přeměnu dělníků v takové podnikatele. Ve Studii se dokonce snažili upozornit na „statistické údaje, které konstatují princip občinové pracovní poslušnosti“ (45). Údaje se týkají koželužské výroby. Ze 129 dílen jich 90 (tj. 70 %) vzniklo po roce 1870, kdežto roku 1869 bylo 161 domácích koželužen (podle „soupisu osídlených míst“), ale v roce 1895 jen 153. To znamená, že výroba přecházela z jedněch rodin do druhých, a v tom je spatřován „princip občinové pracovní poslušnosti“. Je samozřejmě směšné polemizovat s touto snahou vidět zvláštní „princip“ v tom, že malé dílny se snadno otvírají i zavírají a snadno přecházejí z jedněch rukou do druhých atd. Dodejme jenom speciálně o koželužské výrobě, že za prvé údaje o době vzniku koželužských dílen ukazují, že se rozvíjela časově značně *pomaleji* než ostatní výroby; za druhé srovnání roku 1869 a 1895 je zcela nespolehlivé, protože pojem „domácká koželužna“ se stále zaměňuje s pojmem „koželužský podnik“. V letech 1860 činila celková výroba velké většiny „koželužských podniků“ (podle statistiky továren a závodů) v Permské gubernii méně než 1000 rublů (viz Ročenku ministerstva financí, seš. I, Petrohrad 1869. Tabulky a poznámky^[22]), zatímco v 90. letech nebyly dílny s výrobou v hodnotě pod 1000 rublů na jedné

straně počítány mezi továrny a závody; na druhé straně bylo mezi „domácké koželužny“ zahrnuto mnoho dílen s výrobou v hodnotě nad 1000 rublů a podniky s výrobou v hodnotě 5000—10 000 rublů a více (Studie, s. 70, tabulka s. 149 a 150). Jaký může mít význam srovnání údajů z let 1869 a 1895 při tak absolutně nekonkrétním rozdílu mezi domáckou a tovární koželužnou? Za třetí, i kdyby bylo pravda, že se počet koželužen snížil, nemohlo by to snad znamenat, že bylo zavřeno mnoho malých dílen a místo nich postupně otvírány větší? Cožpak by mohlo takové „nahrazování“ také potvrdit „princip občinové pracovní posloupnosti“?

K dovršení kuriozity se všechny tyto přelázané fráze zmiňují o „občinném pracovním principu“, o „záruce občinové pracovní samostatnosti“ atd. právě v souvislosti s koželužskou výrobou, v níž domáctí výrobci zabývající se zemědělstvím představují nejčistší typ maloburžoů (viz níže) a která je vysoce koncentrována ve *třech* velkých dílnách (podnicích); tito výrobci byli zahrnuti mezi domácké výrobce spolu s individuálními domáckými výrobci a řemeslníky. Zde jsou údaje o uvedené koncentraci:

Tato výroba je soustředěna v 148 dílnách. Ze 439 pracovníků je 267 pracujících členů rodin a 172 námezdních dělníků. Celkem se vyrobí za 151 022 rublů. Čistý důchod činí 26 207 rublů. Spadají sem tři podniky, v nichž nepracují členové rodiny, a pouze 65 námezdních dělníků, tedy 65 pracovníků. Celkem se vyrobí za 44 275 rublů, čistý důchod činí 3391 rublů (text s. 70 a tabulky s. 149 a 150).

To znamená, že *tři* ze 148 dílen („pouze 2,1 %“, jak se s uspokojením konstatuje na s. 76 Studie) koncentrují *téměř třetinu* veškeré „domácké koželužské výroby“ a vynášejí svým majitelům tisíce bez jakékoli jejich účasti na výrobě. Ještě uvidíme mnoho takovýchto kuriozit i při jiných výrobcích. Ale při popisování této výroby se autoři Studie výjimečně pozastavili u uvedených tří podniků jako u výjimky. O jednom z nich se prohlašuje, že majitel

(zemědělec!) je „zaměstnán patrně jenom obchodními operacemi, protože své obchody s kůžemi má v obci Bělojarskoje a v městě Jekatěrinburgu“ (s. 76—77). Malý příklad toho, jak se kapitál vložený do výroby spojuje s kapitálem vloženým do obchodu. Pro informaci autorům Studie, kteří líčí „kulactvo“ a obchodní operace jako něco cizího a nesouvisejícího s výrobou! V druhém podniku je v rodině pět mužů, ale ani jeden z nich nepracuje: „otec obchoduje se svými výrobky a synové (ve stáří od 18 do 53 let), všichni vzdělaní, si zřejmě vybrali jinou životní dráhu, přitažlivější, než je překládání kůží z kádě do kádě a jejich máchání“ (s. 77). Autoři velkodušně souhlasí, že tyto podniky „mají kapitalistický charakter“, „ale na otázku, jak jejich budoucnost zajišťují principy dědičné vlastnické posloupnosti, může dát rozhodnou odpověď jenom budoucnost“ (76). Jak hlubokomyslné! „Na otázku o budoucnosti může dát odpověď jen budoucnost“. Svatá pravda! Ale cožpak je to dostatečný důvod k překrucování přítomnosti?

Č L Á N E K D R U H Ý

(IV. Zemědělské hospodářství „domáckých výrobců“. — V. Velké a malé podniky. — Důchody domáckých výrobců)

IV ZEMĚDĚLSKÉ HOSPODÁŘSTVÍ „DOMÁCKÝCH VÝROBCŮ“

V soupisu samostatných malých i velkých domáckých výrobců podle usedlostí jsou shromážděny zajímavé údaje o jejich hospodářství. Zde jsou tyto údaje, shrnuté ve Studii do podskupin:

Podskupiny	Na 1 usedlost připadá:			Procento usedlostí	
	děsjatin osevní plochy	koní	krav	bez koní	bez krav
1. Výrobci zboží	7,1	2,1*	2,2*	7,4	5
2. Řemeslníci	6,2	1,9	2,1	9	6
3. Pracující pro faktory	4,5	1,4	1,3	16	13
<i>Celkem</i>	6,3	1,8	2	9,5	6

* Ve Studii je v těchto číslech zřejmě tisková chyba (viz s. 58), kterou jsme opravili.

To tedy znamená, že čím jsou domáctí výrobci zámožnější jako řemeslní výrobci, tím lépe se jim vede i jako zemědělcům. Čím méně ovlivňují výrobu, tím níže stojí i jako zemědělci. Údaje soupisu domácké výroby tedy plně potvrzují názor vyslovený již v literatuře, že rozklad domáckých výrobců jako výrobců průmyslových probíhá současně s jejich rozkladem jako zemědělců (*A. Volgin*, Zdůvodnění narodnictví atd., s. 211n.^[112]). Protože námezdní dělníci mají u domáckých výrobců ještě horší (nebo ne lepší) postavení než domáctí výrobci pracující pro faktory, můžeme právem soudit, že mezi nimi je ještě

více zbídačených zemědělců. Už jsme podotkli, že soupis podle usedlostí se netýkal námezdních dělníků. Přesto však uvedené údaje názorně ukazují, jak směšné je tvrzení Studie, že „občिनová držba půdy zaručuje v průmyslu pracovní samostatnost jak majiteli domácího průmyslového podniku, tak jeho námezdnímu dělníkovi“.

Na rozebíraných údajích se zvláště výrazně projevuje to, že soupis postrádá podrobné údaje o zemědělském hospodářství individuálních výrobců, malých i velkých podnikatelů. Abychom alespoň zčásti tuto mezeru vyplnili, musíme se obrátit k údajům o jednotlivých výrobcích; občas nacházíme údaje o počtu zemědělských dělníků u podnikatelů*, souhrnné údaje však ve Studii chybějí.

Např. koželuzi zabývající se zemědělstvím vlastní 131 hospodářství. Mají 124 námezdních zemědělských dělníků; na jednu usedlost v nich připadá 16,9 děsatin osevní plochy, 4,6 koní a 4,1 krav (s. 71). Námezdní dělníci (73 celoročních a 51 sezónních) dostávají 2492 rublů mzdy, tj. 20,1 rublu na jednoho, zatímco průměrná mzda dělníka v koželužské výrobě činí 52 rublů. I zde tedy pozorujeme jev charakteristický pro všechny kapitalistické země, že zemědělní dělníci jsou na tom hůře než průmysloví. „Koželuzi jako domácí výrobci“ jsou zřejmě nejčistším typem rolnické buržoazie. Proslulá a narodniky tolik vychvalovaná „spjatost výroby se zemědělstvím“ spočívá v tom, že zámožní majitelé obchodních a průmyslových podniků převádějí *kapitál* z obchodu a průmyslu do zemědělství a že zemědělským dělníkům platí neuvěřitelně nízké mzdy.**

* Je známo, že u rolníků musí vykonávat zemědělské práce často i průmysloví dělníci. Srov. Dom. prům. atd., III, s. 7.

** Sezónní dělník v zemědělství dostává vždy více než polovinu roční mzdy. Předpokládejme, že sezónní dělníci zde dostávají jen polovinu mzdy celoročního dělníka. Potom bude mzda celoročního dělníka $\left(2492 : \left(73 + \frac{51}{2}\right)\right) = 25,5$ rublu. Podle údajů zemědělského odboru činí v Permské gubernii průměrná mzda celoročního zemědělského dělníka stravujícího se u hospodáře za 10 let (1881—1891) 50 rublů.

Nebo domácí výrobci oleje. Z nich je 173 zemědělců. Na jedno hospodářství připadá 10,1 děsjatiny osevní plochy, 3,5 koní a 3,3 krav. Usedlosti bez koní a krav zde nejsou. Zemědělských dělníků je 98 (celoročních i sezónních) se mzdou ve výši 3438 rublů, tj. 35,1 rublu na jednoho. „Výlisky neboli pokrutiny získávané jako odpad při lisování oleje jsou velmi dobrým krmivem pro dobytek, což jim zase umožňuje mnohem lépe hnojit pole. Výroba tak poskytuje hospodářství trojí výhodu: bezprostřední důchod z výroby, důchod z dobytka a lepší úrodnost polí“ (164). „Zemědělstvím se zabývají (majitelé lisoven) ve velkém rozsahu, přičemž mnozí z nich se nespokojují příděly půdy, které jim patří podle počtu mužů, ale pronajímají si ještě půdu od méně prosperujících hospodářství“ (168). Údaje o pěstování lnu a konopí v jednotlivých újezdech ukazují na „jakousi spojitost mezi rozlohou osevních ploch lnu a konopí a mezi rozšířením výroby oleje v újezdech gubernie“ (170).

Obchodní a průmyslové podniky jsou zde tedy tzv. podniky technického zpracovávání produktů, jejichž rozvoj vždy charakterizuje pokrok tržního, kapitalistického zemědělství.

Nebo majitelé mlýnů. Většina z nich jsou zemědělci: 385 ze 421. Na jednu usedlost připadá 11 děsjatin osevní plochy, 3 koně a 3,5 krav. Pracuje zde 307 námezdních zemědělských dělníků se mzdou ve výši 6211 rublů. Podobně jako u výroby oleje je „mletí obilí pro majitele mlýnů nejvýhodnější formou tržního odbytu produktů jejich vlastního hospodářství“ (178).

Tyto případy snad budou dostatečným důkazem toho, že pojem „domácký výrobce zabývající se zemědělstvím“ nelze chápat jako homogenní stejnorodou kategorii. Všichni uvedení zemědělci jsou představiteli zemědělské maloburžoazie. Spojovat takovéto typy s ostatním rolnictvem včetně zruinovaných hospodářství znamená zastírat nejcharakterističtější rysy skutečnosti.

V závěru popisu výroby oleje se autoři snaží polemizovat s „kapitalistickou doktrínou“ prohlašující rozklad rolníků za cestu ke kapitalismu. Takový názor se prý zakládá na „úplně falešném tvrzení, že uváděný rozklad je fakt pozdějšího data a je zřejmým příznakem toho, že de facto se mezi rolnictvem rychle upevňuje kapitalistické zřízení, zatímco de iure existuje občinová držba půdy“ (176). Autoři namítají, že obecina nikdy nevyklučovala a nevyklučuje majetkovou diferenciaci, ale „neupevňuje ji, nevytváří třídy“; „tato přechodná diferenciaci se postupem času nezostřovala, nýbrž naopak se postupně stírala“ (177). Toto tvrzení, na jehož důkaz jsou uváděna výrobní družstva (o nich níže, § VII), dělení v rámci rodiny (sic!) a nové rozdělování půdy (!), může být pochopitelně jen pro smích. Nazývat „nelogickým“ tvrzení o postupující a prohlubující se diferenciaci mezi rolnictvem znamená ignorovat všeobecně známá fakta, že masy rolníků jsou připravovány o koně a opouštějí půdu, spolu s fakty „technického pokroku v zemědělství“ (srov. Pokrokové proudy v rolnickém hospodářství^[13] pana V. V.), další propachtování a zastavování přídelů půdy spolu s růstem pachtu, větší počet obchodních a průmyslových podniků spolu se zvyšováním počtu sezónních průmyslových dělníků, těchto námezdních dělníků putujících z jednoho místa na druhé atd. atd.

Soupis domácích výrobců podle usedlostí měl poskytnout bohatý materiál k neobyčejně zajímavé otázce poměru mezi důchody a výdělky domácích výrobců zabývajících se zemědělstvím a důchody domácích výrobců nezabývajících se zemědělstvím. Všechny údaje tohoto druhu jsou v tabulkách zachyceny, ale souhrnné údaje ve Studii chybějí, proto je musíme sami podle dat uvedených v knize shromáždit. Vyšli jsme ze souhrnných údajů Studie podle jednotlivých druhů domácí výroby. Stačilo pouze sečíst údaje o různých druzích. Ale tabulky s těmito údaji nejsou vypracovány pro všechny druhy výroby. Místy jsme se

přesvědčili, že se do tabulky vloudily chybné údaje nebo tiskové chyby — přirozený výsledek toho, že se neprovedly kontrolní výpočty. Za druhé jsme vybírali číselné údaje z popisů některých druhů výroby. Za třetí, protože jsme neměli ani jeden z pramenů, museli jsme použít přímo tabulky (např. u „těžby nerostů“, uvedené na posledním místě). Tak různorodý materiál musel přirozeně vést k chybám a nepřesnostem v našem přehledu. Myslíme však, že i když celkové údaje našeho přehledu nemohly souhlasit s výsledky v tabulce, mohou jeho závěry přesto posloužit našemu cíli, protože průměrné hodnoty a poměry (které také pro naše závěry jediné používáme) by se při veškerých opravách změnily velmi nepatrně. Např. podle výsledků v tabulkách Studie se výše hrubého důchodu 1 dělníka rovná 134,8 rublu, ale podle našeho souhrnu 133,3 rublu. Čistý důchod na jednoho pracujícího člena rodiny činí 69 rublů a 68 rublů. Mzda jednoho námezdního dělníka je 48,7 rublu a 48,6 rublu.

Zde jsou výsledky tohoto shrnutí, které určuje výši hrubého důchodu, čistého důchodu a výdělku námezdních dělníků podle skupin a podskupin [viz tabulku na s. 350].

Z této tabulky vyplývá:

1. Nezemědělské průmyslové obyvatelstvo se podílí na drobné průmyslové výrobě (ve srovnání s jeho počtem) mnohem více než zemědělské. Pokud jde o počet dělníků, je nezemědělců dvakrát méně než zemědělců. Na hrubé výrobě se podílejí téměř polovinou, protože jejich produkce dosahuje částky 1 276 772 rublů z 2 655 007, tj. 48,1 %. Pokud jde o důchod z výroby, tj. čistý důchod majitelů plus mzda námezdních dělníků, mají nezemědělci svým příjmem ve výši 647 666 rublů z 1 260 335, tj. 51,4 %, nad zemědělci dokonce převahu. Z toho tedy plyne, že nezemědělství výrobci, kteří jsou početně v menšině, nezůstávají za zemědělskými pozadu, pokud jde o rozsah výroby. Tento fakt je krajně důležitý pro hodnocení tra-

Skupina	Podskupina	Počet				Hrubý důchod v rublech		Čistý důchod hospodářství v rublech		Mzda v rublech			Počet zadlužených hospodářství
		Počet dílen	pracujících členů rodin	námezdních dělníků	celkem	celkem	na 1 dělníka	celkem	na 1 pracujícího člena rodiny	celkem	na 1 námezdního dělníka	Čistý důchod a mzda dohromady	
I.	1.	2 239	4 122	1 726	5 848	758 493	129,7	204 004	49,5	74 558	43,2	278 562	225
I.	2.	2 841	4 249	712	4 961	383 441	77,3	186 719	43,9	34 937	49,0	221 656	93
I.	3.	1 016	1 878	586	2 464	236 301	95,9	91 916	48,9	20 535	35,0	112 451	304
<i>Úhrnem</i>													
<i>v I. skupině</i>		6 096	10 249	3 024	13 273	1 378 235	103,8	482 639	47,1	130 030	43,0	612 669	622
II.	1.	959	1 672	738	2 410	605 509	251,2	220 713	132,0	45 949	62,2	266 662	176
II.	2.	595	876	272	1 148	178 916	155,8	90 203	102,9	18 404	67,6	108 607	51
II.	3.	1 320	2 231	852	3 083	492 347	159,7	229 108	102,7	43 289	50,8	272 397	262
<i>Úhrnem ve</i>													
<i>2. skupině</i>		2 874	4 779	1 862	6 641	1 276 772	192,2	540 024	113,0	107 642	57,8	647 666	489
<i>Celkem</i>		8 970	15 028	4 886	19 914	2 655 007	133,3	1 022 663	68,0	237 672	48,6	1 260 335	1 111

dičního narodnického učení o zemědělství jako o „základním pilíři“ tzv. domácího průmyslu.

Z tohoto faktu přirozeně vyplývají i další závěry:

2. Hrubá výroba nezemědělců (hrubý důchod) připadající na 1 dělníka je mnohem vyšší než u zemědělců: 192,2 rublu proti 103,8 rublu, tj. bezmála *dvounásobek*. Jak uvidíme dále, mají nezemědělci delší pracovní období než zemědělci, ale tento rozdíl není zdaleka tak veliký, takže o větší produktivitě práce u nezemědělců nelze pochybovat. Tento rozdíl je nejmenší v třetí podskupině, u domácích výrobců pracujících pro faktory, což je zcela přirozené.

3. Čistý důchod větších i menších podnikatelů je u nezemědělců *více než dvakrát* vyšší než u zemědělců: 113 rublů proti 47,1 rublu (téměř 2 1/2krát). Tento rozdíl pozorujeme ve všech podskupinách, je však největší v první podskupině, u domácích výrobců vyrábějících přímo pro trh. Lze jej přirozeně těžko vysvětlovat rozdílem v pracovních obdobích. Je rozhodně závislý na tom, že *spjatost s půdou snižuje důchod drobných průmyslových výrobců*; trh snižuje důchod domácích výrobců ze zemědělství a zemědělci jsou nuceni spokojit se s nižším výdělkem. K tomu se ovšem připojují větší ztráty zemědělců při odbytu, větší výdaje na nákup materiálu i větší závislost na obchodnících. Skutečnost je v každém případě taková, že *spjatost s půdou snižuje výdělek domácího výrobce*. Je zbytečné dlouze hovořit o důležitosti tohoto faktu, který vysvětluje skutečný význam „rozhodujícího vlivu půdy“ v současné společnosti. Stačí si připomenout, jaký obrovský vliv má nízký výdělek na zachování zotročujícího a primitivního způsobu výroby, na opožděné používání strojů a na snižování životní úrovně dělníků.*

* K tomuto poslednímu (podle důležitosti prvnímu) bodu poznamenáváme, že ve Studii bohužel chybějí data o životní úrovni zemědělců i nezemědělců. Ale jiní statistikové zaznamenali, že je běžně v Permské gubernii mnohem vyšší životní úroveň u drobných průmyslových výrobců, kteří se nezabývají zemědělstvím, než u „obyčejných“ ze-

4. Nezemědělstí námezdní dělníci mají také většinou vyšší mzdy než zemědělstí, ale rozdíl není zdaleka tak veliký jako u důchodů podnikatelů. Celkem vydělává námezdní dělník ve všech třech podskupinách u zemědělských podnikatelů 43 rublů, kdežto u nezemědělských 57,8 rublu, tj. o třetinu více. Tento rozdíl *může* značně (*ale zase ne úplně*) záviset na rozdílnosti pracovních období. Závislost tohoto rozdílu na spjatosti s půdou nemůžeme však posuzovat, protože nemáme k dispozici údaje o zemědělských a nezemědělských námezdních dělnících. Kromě vlivu pracovního období se zřejmě i tady projevuje rozdílná úroveň potřeb.

5. Rozdíl mezi výší důchodu podnikatele a mzdou námezdního dělníka je mnohem vyšší u nezemědělců než u zemědělců: ve všech třech podskupinách u nezemědělců představuje důchod podnikatelů téměř dvojnásobek mzdy námezdního dělníka (113 rublů proti 57,8), kdežto u zemědělců je důchod hospodáře vyšší o nepatrnou částku 4,1 rublu (47,1 a 43)! Jsou to jistě překvapující čísla, ale markantněji se to projevuje u řemeslníků zabývajících se zemědělstvím (I, 2), kde je příjem podnikatele *nižší* než mzda námezdního dělníka! Tento jev však snadno pochopíme, až se seznámíme s údaji o obrovských rozdílech mezi výší důchodů velkých a malých podniků. Velké podniky zvyšují produktivitu práce a mohou proto platit mzdu, která je vyšší než důchod individuálních domácích výrobců, jejichž „samostatnost“ je naprosto fiktivní, protože jsou závislí na trhu. Tento obrovský rozdíl mezi důchody

mědělců. Srov. Zprávy a šetření o domácím průmyslu v Rusku, vydané ministerstvem zemědělství a státního majetku, sv. III^[104], článek Jegunovův^[21]. Autor poukazuje na to, že v některých nezemědělských osadách se životní úroveň vyrovná „městské“, a na snahu nezemědělského domácího výrobce žít a oblékat se „jako člověk“ (evropský oděv včetně naškrobené košile, samovar, velká spotřeba čaje, cukru, bílého chleba, hovězího masa atd.). Autor se opírá o rozpočet statistických publikací zemstev.

velkých a malých podniků se projevuje v obou skupinách, ale u zemědělců mnohem více (protože drobní domácí výrobci jsou více utlačováni).

Nepatrný rozdíl mezi důchodem drobného podnikatele a výdělkem námezdního dělníka názorně ukazuje, že důchod *drobného* domácího výrobce zabývajícího se zemědělstvím, který nezaměstnává námezdní dělníky, *není vyšší, nýbrž často je i nižší* než mzda námezdního dělníka. Ve skutečnosti je čistý důchod podnikatele (47,1 rublu na 1 pracujícího člena rodiny) *průměrem* pro všechny podniky, velké i malé, pro továrny i individuální výrobce. U velkých podnikatelů není pochopitelně rozdíl mezi čistým důchodem podnikatele a mzdou námezdního dělníka 4 rubly, nýbrž 10 až 100krát větší, to však znamená, že důchod drobného individuálního domácího výrobce je mnohem nižší než 47 rublů, tj. že tento důchod *není vyšší, ale často nižší* než mzda námezdního dělníka. Údaje soupisu domácí výroby o rozdělení dílen podle čistého důchodu (viz dále, § V) tento zdánlivě paradoxní závěr plně potvrzují. Tyto údaje se však týkají všech dílen bez ohledu na to, zda jde o zemědělce či nezemědělce. Právě proto je pro nás výsledek uvedené tabulky zvláště důležitý: poznali jsme, že nejnižší výděly mají právě zemědělci, jinými slovy „spjatost s půdou“ značně snižuje výděly.

Při srovnávání rozdílů mezi důchody zemědělců a nezemědělců jsme již připomněli, že jej nelze vysvětlit rozdílností pracovních období. Podívejme se tedy, co o této otázce říkají údaje soupisu domácí výroby. Do programu soupisu, jak se praví v „úvodu“, byl zahrnut průzkum „intenzity výroby během roku na základě počtu pracujících členů rodiny a námezdních dělníků, kteří se zabývají výrobou v určitých měsících roku“ (s. 14). Protože šlo o soupis podle usedlostí, tj. každá dílna byla zkoumána odděleně (k Studii není bohužel přiložen vzor dotazníku pro usedlosti), musíme předpokládat, že o každé dílně byly shromážděny údaje týkající se toho, jaký počet dělníků má

každá dílna v jednotlivých měsících, nebo toho, kolik měsíců v roce se v dílně opravdu pracuje. Tyto údaje jsou ve Studii shrnuty do jedné tabulky (s. 57 a 58), v níž je u každé podskupiny obou skupin uveden počet *zaměstnaných v každém jednotlivém měsíci roku* (pracujících členů rodiny i námezdních dělníků dohromady).

Neobyčejně poučný a zajímavý je pokus určit s takovou přesností na základě soupisu domácí výroby za rok 1894 až 1895 počet měsíců, po které domácí výrobci pracují. Bez takových souhrnů by byly údaje o důchodech a výdělcích skutečně neúplné a statistické výpočty by byly jen přibližné. Údaje o pracovním období jsou však bohužel zpracovány zcela nedostatečně: Kromě celkové tabulky jsou uvedeny údaje o počtu dělníků v jednotlivých měsících jen u některých výrob, někde s rozdělením podle skupin, jindy toto rozdělení chybí; podle podskupin však není rozdělena ani jedna výroba. Vzhledem k této otázce by bylo zvláště důležité vyčlenit stranou velké podniky, protože právem předpokládáme jak a priori, tak podle údajů jiných badatelů o domácím průmyslu, že pracovní období u velkých a malých domácích výrobců nejsou stejná. Mimoto sama tabulka na s. 57 obsahuje zřejmě chybné údaje nebo tiskové chyby (např. v měsíci únoru, srpnu a listopadu; 2. a 3. sloupec ve II. skupině je zřejmě přehozen, protože ve třetí podskupině je více dělníků než v druhé). I když tyto nepřesnosti opravíme (někdy přibližně), vzbuzuje tato tabulka dost pochybností, takže její použití je riskantní. Když totiž zkoumáme údaje této tabulky podle podskupin, vidíme, že ve 3. podskupině (I. skupina) připadá maximální počet zaměstnaných dělníků na prosinec a činí 2911 dělníků. Ve 3. podskupině uvádí však Studie jen 2551 dělníků. Totéž v 3. podskupině II. skupiny: maximálně je 3221 dělníků, ale skutečný počet dělníků je 3077. Naproti tomu v podskupinách jsou *maximální* počty dělníků zaměstnaných v jednom z měsíců *menší*, než je skutečný počet dělníků. Jak vysvětlit tento jev?

Snad tím, že o dané otázce nebyly shromážděny údaje ze všech podniků? To je velmi pravděpodobné, avšak ve Studii o tom není ani zmínka. V 2. podskupině II. skupiny je maximální počet dělníků (únor) nejen větší než skutečný počet dělníků (1882 proti 1163), ale i *průměrný počet* dělníků zaměstnaných v jednom měsíci (tj. podíl získaný vydělením celkového počtu dělníků zaměstnaných 12 měsíců dvanácti) *je větší*, než je skutečný počet dělníků (1265 proti 1163)!! Je tedy otázka, jaký počet dělníků považovali statistikové za skutečný: průměr za celý rok nebo za určité období (např. za zimu), či skutečný počet dělníků za určitý měsíc v roce? Rozbor údajů o měsíčním počtu dělníků v jednotlivých výrobcích však všechna tato nedorozumění nevyřeší. V 23 druzích výroby, o kterých máme údaje, je maximální počet dělníků zaměstnaných v jednom měsíci roku ve většině případů *nižší* než jejich skutečný počet. Ve dvou výrobcích je tento maximální počet dělníků *vyšší* než jejich skutečný počet: v mědikovectví (239 proti 233) a kovářství (II. skupina — 1811 proti 1269). U dvou výrob se maximální počet dělníků rovná skutečnému počtu (provaznictví a lisování oleje ve II. skupině).

Za takových okolností nelze použít údajů o počtu dělníků v jednotlivých měsících k jejich srovnání s celkovými výdělky, se skutečným počtem dělníků atp. Nezbyvá než zpracovávat jedny údaje bez ohledu na druhé, srovnávat maximální a minimální počet dělníků zaměstnaných v jednotlivých měsících. Tak to praktikuje i Studie, ale přitom srovnává jednotlivé měsíce. Považujeme za správnější srovnat zimní a letní období: pak můžeme prozkoumat, kolik dělníků odčerpává zemědělství z výroby. Jako normu jsme vzali průměrný počet dělníků zaměstnaných v zimě (říjen—březen) a srovnáním této normy s počtem dělníků zaměstnaných v létě jsme dostali počet letních měsíců, po které pracují. Součtem zimních a letních měsíců jsme dostali počet pracovních měsíců za rok. Vysvětlíme to na příkladě: v 1. podskupině I. skupiny bylo v 6 zimních měsících

zaměstnáno 18 060 dělníků, tj. v jednom zimním měsíci pracovalo průměrně $(18\ 060 : 6 =)$ 3010 dělníků. V létě bylo zaměstnáno 12 345 dělníků, tj. letní pracovní období činí $(12\ 345 : 3010)$ 4,1 měsíce. Pracovní období v 1. podskupině I. skupiny činí tedy 10,1 měsíce za rok.

Tento způsob zpracování údajů se nám zdál nejsprávnější a nejvhodnější. Nejsprávnější proto, že je založen na srovnání zimních a letních měsíců, tedy na přesném určení, kolik dělníků odčerpává zemědělství z výroby. Správný výběr zimních měsíců se potvrzuje tím, že právě od října do března je v obou skupinách počet dělníků vyšší, než činí roční průměr. Od září do října počet dělníků neustále stoupá a od března do dubna nejvíce klesá. Ostatně výběr jiných měsíců by výsledky ovlivnil velmi nepatrně. Použitý způsob považujeme za nejvhodnější, protože pracovní období přesně vyčísluje a umožňuje v tomto směru srovnávat skupiny i podskupiny.

Zde jsou údaje získané tímto způsobem:

	I. skupina			Celkem	II. skupina			Celkem	Obě skupiny dohromady
	Podskupiny				Podskupiny				
	1	2	3		1	2	3		
Počet měsíců pracovního období	10,1	9,6	10,5	10,0	10,0	10,4	10,9	10,5	10,2

Z těchto údajů vyplývá závěr, že rozdíl mezi pracovním obdobím u zemědělců a nezemědělců je *velmi malý*: nezemědělci mají pracovní období delší jen asi o 5 %. Tak nepatrný rozdíl nás nutí k pochybnostem o správnosti číselných údajů. Abychom je prověřili, provedli jsme některé výpočty, shrnuli jsme údaje z materiálu roztroušeného po celé knize a došli jsme k těmto závěrům:

Ze 43 druhů výroby jsou u 23 uvedeny ve Studii údaje o počtu dělníků v jednotlivých měsících, přičemž u 12 (13)*

* U zpracování rohoviny je uvedena jen I. skupina.

druhů jsou tyto údaje uspořádány podle skupin, kdežto u 10 tomu tak není. Ukazuje se, že u tří druhů výroby (u výroby dehtu a smoly, v barvířství a cihlářství) je počet dělníků v létě vyšší než v zimě: v šesti zimních měsících bylo v těchto třech druzích výroby zaměstnáno celkem 1953 pracovních sil, ale v šesti letních 4918 pracovních sil. V těchto výroбах značně převládají zemědělci nad nezemědělci, neboť tvoří 85,9 % všech dělníků. Bylo pochopitelně naprosto nesprávné spojovat v celkových souhrnech podle skupin tyto, dá se říci, letní druhy výroby s ostatními, protože se tím spojovaly různorodé věci a uměle se zvyšoval počet dělníků pracujících v létě a zabývajících se všemi druhy výroby. Máme dvě možnosti takto vzniklé chyby opravit. Za prvé odečíst údaje o těchto třech výroбах od součtů Studie u I. a II. skupiny*. V první skupině činí pracovní období 9,6 měsíce a v druhé 10,4 měsíce. Rozdíl mezi oběma skupinami je zde větší, ale ne o mnoho: 8,3 %. Druhá možnost opravit chybu se nám naskýtá při shrnutí údajů o těch 12 druzích výroby, u nichž Studie uvádí údaje o počtu dělníků v jednotlivých měsících zvlášť pro I. a II. skupinu. Takový souhrn obsáhne 70 % všech domácích výrobců, přičemž srovnání první a druhé skupiny bude správnější. Vyšlo najevo, že pro těchto 12 druhů výroby činilo pracovní období u I. skupiny jen 8,9 měsíce, u II. 10,7 měsíce a u obou skupin dohromady 9,7 měsíce. Nezemědělci mají pracovní období o 20,2 % delší než zemědělci. Zemědělci přerušují práci v létě na 3,1 měsíce a nezemědělci jen na 1,3 měsíce. Jestliže vezmeme za normu maximální rozdíl mezi pracovními obdobími v II. a I. skupině, ukáže se, že *rozdílností pracovních období nelze vysvětlit* nejen rozdíly v hrubé výrobě dělníků I. a II. skupiny nebo v čistém důchodu jejich dílen, ale dokonce ani rozdíly ve mzdě námezdních dělníků u zemědělců a neze-

* Rozdělení dělníků těchto tří druhů výroby mezi I. a II. skupinu je přibližně, normu tvoří 85,9 % pro I. skupinu.

mědělců. Závěr, ke kterému jsme už došli předtím, že spjatost s půdou snižuje výděly domáckých výrobců, platí tedy i nadále.

Za chybný musíme proto považovat názor autorů Studie, kteří se snaží vysvětlit rozdílné výděly zemědělců a nezemědělců rozdílností pracovních období. Jejich chyba vznikla tím, že se nepokusili vyjádřit rozdíly v pracovních obdobích přesnými čísly a tím došlo k omylu. Např. na s. 106 Studie se tvrdí, že rozdílný výdělek kožešníků, kteří se zemědělstvím zabývají, a kteří ne, „je podmíněn hlavně množstvím dnů odpracovaných v dané výrobě“. Ve skutečnosti jsou u tohoto druhu výroby důchody nezemědělců 2—4krát vyšší než důchody zemědělců (na jednoho pracujícího člena rodiny v 1. podskupině 65 a 280 rublů; ve 2. podskupině 27 a 62 rublů), ale pracovní období mají nezemědělci delší jen o 28,7 % (8,5 měsíce proti 6,6).

Fakt, že spjatost s půdou snižuje výdělek, nemohl uniknout ani autorům Studie. Ti jej však vyjádřili obvyklou narodnickou formulí o „přednostech“ domácké formy výroby před kapitalistickou: „Spojí-li domácký výrobce zemědělství s drobnou průmyslovou výrobou... může prodávat své výrobky levněji než výrobky tovární“ (s. 4), jinými slovy, může se spokojit s menším výdělkem. V čem však spočívá tato „přednost“ spjatosti s půdou, pokud trh již natolik ovládá veškerou výrobu v zemi, že s touto spjatostí počítá, a proto snižuje výdělek domáckých výrobců zabývajících se zemědělstvím? Pokud kapitál dovede využívat této spjatosti k většímu útisku domáckého výrobce zabývajících se zemědělstvím, který se nemůže bránit, najít si jiného zaměstnavatele, jiného kupce či jiné zaměstnání? Snižování mzdy (a výdělků z jakékoli drobné průmyslové výroby) u dělníka (i drobného výrobce), který vlastní kousek půdy, je jev typický pro všechny kapitalistické země, jev velmi dobře známý všem podnikatelům, kteří už velice dávno ocenili neobyčejné „přednosti“ děl-

níků připoutaných k půdě. Jen na prohnílem Západě nazývají věci pravým jménem, ale u nás snižování výdělku, snižování životní úrovně pracujících, otálení se zaváděním strojů a všemožné upevňování závislosti nazývají „předností“ „lidové výroby“, „spojující zemědělství s drobnou průmyslovou výrobou“...

Na závěr přehledu údajů ze soupisu domácí výroby za rok 1894/1895 o pracovním období musíme znovu vyjádřit politování nad nedostatečným zpracováním získaných údajů a přát si, aby tento nezdar nezmátl další badatele, kteří se budou touto zajímavou otázkou zabývat. Musíme uznat, že zvolená metoda výzkumu, tj. určení počtu pracovních sil v jednotlivých měsících, je velmi zdařilá. Výše jsme uvedli údaje o pracovním období podle skupin a podskupin. Údaje podle skupin jsme ještě mohli částečně ověřit. Údaje podle podskupin se ověřit nedají, protože v knize nejsou vůbec žádné informace o rozdílnosti pracovního období v různých podskupinách. Proto se omlouváme, že při výkladu těchto údajů nemůžeme zaručit jejich naprostou spolehlivost. Další závěry vyvozujeme jen proto, abychom formulovali otázku a obrátili na ni pozornost badatelů. Nejdůležitější závěr je ten, že nejmenší rozdíl v pracovních obdobích v I. a II. skupině se objevuje v 1. podskupině (celkem o 1 % : 10,1 a 10,0 měsíců), tj. *nejméně se odpoutávají od zemědělství nejbohatší domácí výrobci a největší a nejzámožnější zemědělci*. Největší rozdíl je u řemeslníků (2. podskupina: 9,5 a 10,4 měsíce), tj. u výrobců nejméně ovlivněných zbožním hospodářstvím, a u *středních* zemědělců. Lze z toho usoudit, že majetní zemědělci se nejméně odpoutávali od zemědělství proto, že mají početnější rodiny, nebo že ve větší míře vykořisťují námezdní práci v nezemědělské výrobě, nebo najímají zemědělské dělníky, a že se nejvíce odpoutávali od zemědělství řemeslníci, protože prodělávají jako zemědělci nejmenší rozklad a nejvíce lpějí na patriarchálních vztazích a jsou bezprostředně závislí na práci na zakázku spotřebitelů zabýva-

jících se zemědělstvím, jejichž objednávky v létě klesají.*

„Spjatost se zemědělstvím“ se podle údajů soupisu odráží velmi zřetelně na *gramotnosti* domácích výrobců; gramotnost námezdních dělníků není *bohužel* prozkoumána. Ukazuje se, že nezemědělské obyvatelstvo** *je mnohem gramotnější* než zemědělské, přičemž tento poměr nacházíme bez výjimky u všech podskupin jak u mužů, tak u žen. Soupis obsahuje in extenso údaje o této otázce vyjádřené v procentech (s. 62):

		I. skupina (zemědělci)			Úhrnem	II. skupina (nezemědělci)			Úhrnem	Obě skupiny
		Podskupiny				Podskupiny				
		1	2	3		1	2	3		
Poměr gramotných k danému počtu osob v procentech	mužů	32	33	20	31	41	45	33	39	33
	žen	9	6	4	7	17	22	14	17	9
Procento gramotných osob podílejících se na výrobě	mužů	39	37	26	36	44	57	51	49	40
	žen	13	17	4	10	53	21	23	30	19
Procento gramotných rodin		49	43	34	44	55	63	50	55	47

Stojí za povšimnutí, že u nezemědělského obyvatelstva se daleko rychleji šíří gramotnost mezi ženami než mezi muži. Procento gramotných mužů ve II. skupině je 1 ½ až 2krát větší než v I. skupině, ale procento gramotných žen je 2 ½—5¾krát větší.

Shrme-li závěry obsažené v soupisu domácí výroby za rok 1894/1895 o „zemědělství ve spjatosti s drobnou průmyslovou výrobou“, můžeme konstatovat, že spjatost se zemědělstvím:

* Existuje výjimka: výroba modrotisku je výlučně řemeslná výroba a více se tu pracuje v létě než v zimě.

** Připomínáme, že sem bylo zařazeno jako výjimka jen jedno město (a to újezdni): ze 4762 pracujících členů rodin domácích výrobců II. skupiny bylo městských jen 1412, tj. 29,6 %.

1. Umožňuje přetrvávání nejzaostalejších forem průmyslové výroby a brzdí ekonomický vývoj.

2. Snižuje výdělků a důchodů domácích výrobců, takže *nejlépe* zabezpečené podskupiny zemědělských podnikatelů mají vcelku i v průměru menší důchody než *nejhůře* postavené podskupiny *námezdních dělníků* u nezemědělců, nemluvě již o nezemědělských podnikatelích. Dokonce při srovnávání s námezdními dělníky se objevuje, že v I. skupině podnikatelů téže skupiny jsou velmi nízké důchody, které jen nepatrně převyšují výdělků námezdních dělníků a jsou někdy dokonce nižší.

3. Brzdí kulturní rozvoj obyvatelstva, které má mnohem nižší úroveň potřeb a v úrovni gramotnosti zaostává za nezemědělským.

Tyto závěry pro nás budou užitečné při hodnocení narodnického programu průmyslové politiky.

4. Mezi domácími výrobci, kteří se zabývají zemědělstvím, můžeme konstatovat rozklad, který je paralelní s rozkladem průmyslových výrobců. Přitom nejvyšší (pokud jde o majetnost) kategorie zemědělců představují čistý typ rolnické buržoazie, která zakládá své hospodářství na najímání zemědělských dělníků a nádeníků.

5. Pracovní období je u zemědělců kratší než u nezemědělců, tento rozdíl však není příliš velký (5 %—20 %).

V

VELKÉ A MALÉ PODNIKY. DŮCHODY DOMÁCKÝCH VÝROBCŮ

Údaje soupisu domácí výroby za rok 1894/1895 o *důchodech* domácích výrobců musíme prozkoumat podrobněji. Pokus shromáždit údaje o důchodech podle usedlostí je velmi poučný, bylo by proto rozhodně nesprávné omezit se na celkové „průměry“ podle podskupin (uvedených výše). Už několikrát jsme mluvili o fiktivnosti „průměrů“ vznik-

lých tím, že se sečtou individuální domácí výrobci a majitelé velkých dílen a podniků a výsledek se dělí počtem sčítaných. Budeme se tedy snažit shrnout údaje o této otázce uvedené ve Studii, abychom názorně ukázali a dokázali tuto fiktivnost, abychom dokázali, že při vědeckých výzkumech a při zpracovávání údajů soupisů podle usedlostí je nutné domácí výrobce zařazovat podle počtu dělníků v dílně či podniku (jak pracujících členů rodiny, tak i námezdních) a uvádět všechny údaje soupisu podle těchto kategorií.

Autoři Studie nemohli přehlédnout do očí bijící fakt, že velké dílny jsou rentabilnější, a snažili se potlačit jeho význam. Místo přesných údajů soupisu o velkých dílnách a podnicích (vyčlenit tyto údaje by nebylo obtížné) se zase omezili na všeobecné úvahy, stanoviska a argumenty proti závěrům, které jsou narodníkům nepřijemné. Podíváme se na tyto argumenty.

„Jestliže se v podobných (velkých) dílnách a podnicích setkáváme s nepoměrně vyšším důchodem rodiny než v malých dílnách, musíme brát v úvahu, že značnou část tohoto důchodu tvoří hlavně reprodukce hodnoty za prvé určité části fixního kapitálu, která přešla do výrobků, za druhé práce a nákladů spojených s obchodem a dopravou, které existují mimo výrobu, a za třetí hodnoty potravin pro ty námezdní dělníky, kteří se stravují u zaměstnavatele. Tato fakta“ (!pěkná fakta!) „omezují možnost vzniku některých iluzí založených na přehnaných představách o výhodách námezdní práce v domácí výrobě nebo, což je totéž, o výhodách kapitalistického prvku“ (s. 15). Nikdo ovšem nepochybuje, že pro výzkum je rozhodně žádoucí „omezit“ možnost vzniku iluzí, k tomu je však nutné postavit proti „iluzím“ především *fakta* shromážděná na základě soupisu podle usedlostí, a nikoli vlastní úvahy, které se někdy samy „iluzemi“ stávají. Cožpak ve skutečnosti není iluzí úvaha autorů o nákladech spojených s obchodem a dopravou? Kdopak neví, že pro velkovýrobce jsou tyto náklady na výrobní jednotku nepoměrně nižší než pro

malovýrobce*, že první nakupuje materiál levněji, prodává výrobek dražší a umí si (a je s to) vybírat čas a místo? Ze soupisu domácí výroby se lze také poučit o těchto všeobecně známých faktech: srovnáme-li např. s. 204 a 263, musíme litovat, že ve Studii chybějí *fakta* o výdajích na nákup surovin a odbyt výrobků u velkovýrobce i malovýrobce, domácích výrobců a faktorů. Pokud jde o spotřebovanou část fixního kapitálu, nemohli se autoři při svém tažení proti iluzím vyhnout další iluzi. Z teorie víme, že podle kalkulace na výrobní jednotku vysoké náklady na fixní kapitál snižují část hodnoty, která se spotřebovává a přechází do výrobku. „Srovnávací rozbor cen ručně nebo manuálně vyrobeného zboží a téhož zboží vyrobeného strojově dává všeobecně ten výsledek, že u strojového výrobku část hodnoty přecházející z pracovních nástrojů relativně vzrůstá, avšak absolutně klesá. To znamená, že její absolutní velikost se zmenšuje, avšak její velikost v poměru k celkové hodnotě výrobku, např. libry příze, se zvětšuje.“ (Das Kapital, I, 2. něm. vyd., s. 406¹¹¹.) V soupisu jsou spočítány i výrobní náklady, do nichž patří (s. 14, bod 7) „oprava nástrojů a zařízení“. Proč si máme myslet, že údaje k tomuto bodu nedostatečně zaregistrovávají spíše velcí podnikatelé než malí? Není to spíše naopak? O stravování námezdních dělníků nejsou ve Studii uvedena žádná *fakta*: nevíme, kolik dělníků se vlastně stravuje u zaměstnavatele, kolik mezer má soupis v tomto bodu, jak často zemědělství podnikatelé stravují najaté dělníky z produktů svého hospodářství a zahrnují-li náklady na stravování dělníků do výrobních nákladů. Právě tak nemáme k dispozici žádná *fakta* o různé délce pracovních období ve velkých a malých dílnách a podnicích. Rozhodně nepopíráme, že pracovní období ve velkých podnicích je se vši pravděpodobností delší než v malých, ale za prvé

* Můžeme samozřejmě srovnávat jen domácí výrobce *jedné podniky*, a nikoli výrobce zboží s řemeslníkem nebo s tím, kdo pracuje pro faktora.

rozdíly v důchodech jsou mnohem větší než rozdíly v pracovním období a za druhé musíme konstatovat, že proti přesným *faktům* soupisu podle usedlostí (která ještě uvedeme) nebyli permštití statistikové s to uvést na obranu narodnických „iluzí“ ani jednu pádnou námitku založenou na přesných údajích.

Údaje o velkých a malých dílnách a podnicích jsme získali takto: prostudovali jsme tabulky přiložené ke Studii, všimli jsme si velkých podniků (pokud bylo možno je vyčlenit, tj. když nebyly sloučeny s ostatními podniky v celkovém souhrnu) a srovnávali jsme je s celkovými závěry Studie o všech podnicích *těže* skupiny i podskupiny. Otázka je velmi důležitá, a proto doufáme, že se čtenáři na nás nebudou zlobit pro velký počet tabulek: údaje se v nich rýsují názorněji a přehledněji.

Výroba plstěné obuvi:

I. skupina	Počet				Hrubý důchod		Mzda		Čistý důchod		Odkazy na Studii
	Počet podniků	pracujících členů rodiny	námezdních dělníků	celkem	celkem	na 1 dělníka	námezdního dělníka	celkem	na 1 pracujícího člena rodiny		
1. podskupina					rublů						
<i>Celkem</i>	58	99	95	194	22 769	117,3	4 338	45,6	7 410	75,0	s. 112 textu
Velké podniky	10	14	65	79	13 291	168,0	3 481	53,5	3 107	222,0	s. 214 215
Ostatní podniky po odečtení velkých	48	85	30	115	9 478	82,4	857	28,5	4 303	41,2	a 154 tabulek

„Průměrný“ důchod 75 rublů na jednoho pracujícího člena rodiny byl získán součtem důchodů 222 rublů a 41 rublů. Ukazuje se, že po odečtení 10 velkých podniků*

* To však nejsou ještě zdaleka největší podniky. Z rozdělení podniků podle počtu námezdních dělníků (s. 113) lehce zjistíme, že ve třech podnicích je 163 námezdních dělníků, tj. průměrně 54 námezdních dělníků na jeden podnik. To jsou ti „domáctí výrobci“, které dávají dohromady s individuálními výrobci (individuálních výrobců je v této výrobě téměř 460), a vypočítávají tak celkové „průměry“!

se 14 pracujícími členy rodin mají zbylé podniky *čistý důchod*, který je *nižší* než mzda námezdního dělníka (41,2 rublu proti 45,6), ale ve velkých podnicích je mzda ještě vyšší. Produktivita práce ve velkých podnicích je více než dvakrát vyšší (168,0 a 82,4), mzda námezdního dělníka téměř dvojnásobná (53 a 28) a čistý důchod pateronásobný (222 a 41). Je jasné, že ani rozdílností pracovního období, ani žádnými jinými důvody nelze vyvrátit fakt, že velké podniky mají vyšší produktivitu práce* a jsou rentabilnější, zatímco domácí výrobci při vši své „samostatnosti“ (1. podskupina: samostatně pracující pro trh) a spjatosti s půdou (I. skupina) vydělávají méně než námezdní dělníci.

V truhlářství v 1. podskupině I. skupiny se „čistý důchod“ rodin rovná „průměrně“ 37,4 rublu na každého pracujícího člena rodiny, kdežto průměrný výdělek jednoho námezdního dělníka v téže podskupině činí 56,9 rublu (s. 131). Vyčlenit velké podniky z tabulek nelze, sotva však můžeme pochybovat, že tato „průměrná“ výše důchodu na 1 pracujícího člena rodiny je výsledkem součtu vysoce rentabilních podniků s námezdními dělníky (kterým přece platí téměř 56 rublů) a malinkých dílen drobných „samostatných“ domácích výrobců, kteří vydělávají mnohem méně než námezdní dělník.

Dále výroba rohoží:

I. skupina 1. podskupina	Počet podniků pracujících členů rodiny	Počet		Hrubý důchod			Mzda		Čistý důchod		Odkazy na Studii
		námezdních dělníků	celkem	celkem	na 1 dělníka	celkem	na 1 ná- mezdního dělníka	celkem	na 1 pracují- cího člena rodiny		
<i>Celkem</i>	99	206	252	458	38 681	84,4	6 664	26,4	10 244	49,7	s. 151 textu
Velké podniky	11	11	95	106	18 170	171,4	2 520	26,5	3 597	327,0	s. 95,97 a 136 tabulek
Ostatní	88	195	157	352	20 511	58,2	4 144	26,4	6 647	34,0	

* „V jednom z podniků“ je zaznamenáno zavedení stroje na čechrání vlny (s. 119).

Tedy 11 podniků z 99 soustřeďuje skoro polovinu veškeré výroby. Produktivita práce je v nich více než dvojnásobná a také mzda námezdních dělníků je vyšší; čistý důchod je více než šestkrát vyšší než „průměr“ a téměř desetkrát vyšší než důchod ostatních, tj. drobných domácích výrobců. Důchody těchto domácích výrobců jsou už o něco vyšší než mzdy námezdních dělníků (34 a 26).

Provaznictví a výroba lan*:

I. skupina 1. podskupina	Počet			Hrubý důchod			Mzda	Čistý důchod		Odkazy na Studii	
	Počet dílen a podniků	pracujících členů rodiny	námezdních dělníků	celkem	celkem	na 1 dělníka	celkem	na 1 námezdního dělníka	celkem		na 1 pracujícího člena rodiny
Celkem	58	179	106	285	81 672	286	6 946	65,6	16 127	90,1	s. 158 textu *
Velké dílny a podniky	4	5	56	61	48 912	800	4 695	83,8	5 599	1119,0	s. 40 a 188 tabulek
Ostatní	54	174	50	224	32 760	146	2 251	45,0	10 528	60,5	

Celkové „průměry“ tedy i zde ukazují na vyšší důchody pracujících členů rodin oproti námezdním dělníkům (90 proti 65,6). Ale ve čtyřech z 58 podniků se koncentruje *přes polovinu* veškeré výroby. V těchto podnicích (ryze kapitalistických manufakturách)** je produktivita práce téměř třikrát vyšší než průměr (800 a 286) a více než pětkrát vyšší než u ostatních, tj. menších podniků (800 a 146). Mzda námezdních dělníků v továrnách je mnohem vyšší než u drobných podnikatelů (84 a 45). Čistý důchod to-

* V tabulce na s. 158 je zřejmě tisková chyba nebo omyl, protože v irbitském újezdě je čistý důchod vyšší než 9827 rublů, jak udává součet. Tato tabulka musela být přepracována podle údajů tabulek přiložených ke Studii.

** Srov. Dom. prům., s. 46—47 a též popis tohoto druhu výroby ve Studii, s. 162n. Je nanejvýš charakteristické, že „tito podnikatelé byli kdysi skutečnými domácími výrobci, proto se vždycky... rádi nazývali a nazývají domácími výrobci“.

várníků je větší než 1000 rublů na rodinu proti „průměru“ 90 rublů a 60,5 rublu u drobných domácích výrobců. Drobní domácí výrobci mají tedy důchody nižší, než je mzda námezdních dělníků (60,5 a 65,6).

Výroba dehtu a smoly:

I. skupina 1. podskupina	Počet		Hrubý důchod		Mzda		Čistý důchod		Odkazy na Studii		
	Počet podniků pracujících členů rodiny námezdních dělníků	celkem	celkem	na 1 dělníka	celkem	na 1 námezdního dělníka	celkem	na 1 pracujícího člena rodiny			
<i>Celkem</i>	167	319	80	399	22 076	55,3	2 150	26,8	10 979	34,4	s. 189 textu
Velké podniky	9	10	16	26	4 440	170,7	654	40,8	2 697	269,7	s. 100, 101, 137, 160, 161 a 220 ta- bulek
Ostatní	158	309	64	373	17 636	47,3	1 496	23,2	8 282	26,8	

Tedy i v této v podstatě bezvýznamné výrobě s velmi malým počtem námezdních dělníků (20 %) pozorujeme v zemědělské skupině u samostatných domácích výrobců tž čistě kapitalistický jev převahy (relativně) velkých podniků. Ale výroba dehtu a smoly je přece typicky rolnická „lidová“ výroba! Ve velkých podnicích je produktivita práce více než trojnásobná, mzda námezdních dělníků o polovinu vyšší, čistý důchod osmkrát vyšší než „průměr“ a desetkrát vyšší než výdělek ostatních domácích výrobců s pracujícími členy rodiny, kteří nevydělávají více než průměrný námezdní dělník a *méně než námezdní dělník ve větších podnicích*. Připomínáme, že dehet a smola se vyrábějí hlavně v létě, takže rozdíly v pracovním období nemohou být velké.*

* Ze Studie vyplývá, že při výrobě dehtu a smoly se používá jak primitivní způsob destilování smoly *v jámách*, tak i dokonalejší metody *za pomoci otevřených kotlů* a dokonce i *válcovitých* (s. 195). Soupis podle usedlostí poskytl podklady k odlišení těchto metod, tyto podklady však nebyly využity, neboť nebyly vyčleněny velké podniky.

Pekařství:

I. skupina 1. podskupina	Počet				Hrubý důchod			Mzda		Čistý důchod		Odkazy na Studii
	Počet podniků pracujících členů rodiny	námezdních dělníků	celkem	celkem	celkem	na 1 dělníka	celkem	na 1 námezdního dělníka	celkem	na 1 pracujícího člena rodiny		
<i>Celkem</i>	27	63	55	118	44 619	378,1	2 497	45,4	7 484	118,8	s. 215 textu	
Velké podniky	4	7	42	49	25 740	525	2 050	48,8	4 859	694	s. 68 a 229 tabulek	
Ostatní	23	56	13	69	18 879	273	447	34,4	2 625	46,8		

Opět se ukazuje, že průměrná čísla u celé podskupiny jsou absolutně fiktivní. Velké podniky (malých kapitalistů) koncentrují přes polovinu veškeré výroby, jejich čistý důchod je šestkrát vyšší, než je průměr a 14krát větší než u drobných podnikatelů; vyplácejí námezdním dělníkům *mzdu, která převyšuje důchod drobných domácích výrobců*. Nezmiňujeme se o produktivitě práce; ve 3—4 velkých podnicích vyrábějí hodnotnější výrobek — sirob.

Hrnčířská výroba. Opět typická drobná rolnická výroba s nepatrným počtem námezdních dělníků (13 %), s velmi malými dílnami (méně než 2 dělníci na dílnu) a s převládajícím počtem zemědělců. Vidíme zde totéž:

I. skupina 1. podskupina	Počet				Hrubý důchod			Mzda		Čistý důchod		Odkazy na Studii
	Počet podniků pracujících členů rodiny	námezdních dělníků	celkem	celkem	celkem	na 1 dělníka	celkem	na 1 námezdního dělníka	celkem	na 1 pracujícího člena rodiny		
<i>Celkem</i>	97	163	31	194	12 414	63,9	1 830	59	6 657	41	s. 291 textu	
Velké podniky	7	9	17	26	4 187	161	1 400	80,2	1 372	152	s. 168 a 206 tabulek	
Ostatní	90	154	14	168	8 227	48,9	430	30	5 285	34,3		

Z toho je na první pohled vidět, že podle „průměrných“ čísel je výdělek námezdního dělníka *vyšší* než důchod pracujícího člena rodiny. Vyčleníme-li velké podniky, vysvět-

lí se tento rozpor, který jsme již konstatovali u celkových údajů. Ve velkých podnicích je produktivita práce, mzda i důchod podnikatelů mnohem vyšší, drobní domácí výrobci však vydělávají méně než námezdní dělníci *a ani ne polovinu toho, co námezdní dělníci v nejlépe zařízených dílnách.*

Cihlářská výroba :

I. skupina I. podskupina	Počet				Hrubý důchod			Mzda		Čistý důchod		Odkazy na Studii
	Počet podniků pracujících členů rodiny námezdních dělníků				celkem	celkem na 1 dělníka	celkem	na 1 námezdního dělníka	celkem	na 1 pracujícího člena rodiny		
<i>Celkem</i>	229	558	218	776	17 606	22,6	4 560	20,9	10 126	18,1	s. 299 textu	
Velké podniky	8	9	45	54	3 130	57,9	1 415	31,4	1 298	144	s. 46, 120 169 a 183 tabulek	
Ostatní	221	549	173	722	14 476	20,0	3 145	18,2	8 828	16,0		

Tedy i zde je „průměrný“ příjem jednoho pracujícího člena rodiny nižší než mzda námezdního dělníka. I zde se vysvětluje tento jev tím, že se braly společně velké podniky s podstatně vyšší produktivitou práce, vyšší mzdou námezdních dělníků a (poměrně) velmi vysokou rentabilitou a malé závody, jejichž majitelé mají důchod téměř dvakrát menší, než je mzda námezdních dělníků ve velkých dílnách.

Mohli bychom uvést údaje i o dalších druzích výroby,* myslíme si však, že už je jich více než dost.

Ze zkoumaných údajů vyplývají tyto závěry:

1. Spojením číselných údajů o velkých a malých podnicích získáme zcela fiktivní „průměry“, které nedávají vůbec žádnou představu o skutečnosti, zastírají hlavní rozdíly a naprosto různorodé elementy, složené z několika částí, vydávají za stejnorodé.

2. Údaje o celé řadě druhů výroby svědčí o tom, že velké (podle celkového počtu dělníků) podniky se liší od středních a malých:

* Srov. výrobu kočárů, s. 308 textu a s. 11 a 12 tabulek; truhlářství, s. 335; krejčovství, s. 344n.

- a) mnohem vyšší produktivitou práce;
- b) vyšší mzdou námezdních dělníků;
- c) nesrovnatelně větší rentabilitou.

3. Absolutně všechny vyčleněné velké podniky používají v mnohem větším rozsahu námezdní práci (ve srovnání s průměrnými podniky daného druhu výroby), která svým významem značně převyšuje práci členů rodiny. Jejich produkce dosahuje deseti tisíc rublů a každý z těchto podniků má deset i více námezdních dělníků. Tyto velké podniky jsou tedy kapitalistickými dílnami. Údaje soupisu domácí výroby tak dokazují, že v proslulé „domácké“ výrobě *existují čistě kapitalistické zákony a vztahy*; dokazují naprostou převahu kapitalistických dílen založených na kooperaci námezdních dělníků nad individuálními výrobci a vůbec nad drobnými domácími výrobci, převahu jak v produktivitě práce, tak dokonce i v odměně za práci námezdních dělníků.

4. V celé řadě druhů výroby je výdělek drobných *samo-
statných* domácích výrobců nejen stejný, ale často dokonce i nižší než výdělek námezdních dělníků zabývajících se tímž druhem výroby. Tento rozdíl se nutně ještě zvýší, připočteme-li ke mzdě námezdních dělníků stravu, kterou někteří z nich dostávají.

Tento poslední závěr neuvádíme společně s předcházejícími třemi, protože ty vyjadřují jevy z hlediska zákonů zboží výroby všeobecné a nutné, kdežto zde nejde o obecně platný jev. Vyjádříme to tedy takto: při nižší produktivitě práce malých podniků a při bezbranném postavení jejich majitelů (zvláště zemědělců) na trhu se může lehce stát, že výdělek samostatného domácího výrobce je nižší než mzda námezdního dělníka. Z údajů vyplývá, že tento jev je skutečně velmi častý.

O průkaznosti uvedených výpočtů nelze pochybovat, protože jsme vzali celou řadu druhů výroby. Nevybírali jsme je náhodně, nýbrž uvedli jsme všechny, u nichž jsme mohli z tabulek vyčlenit velké podniky, nebrali jsme

jednotlivé podniky, ale všechny podniky daného druhu, a srovnali jsme s nimi vždy několik velkých podniků z různých újezdů. Bylo by však třeba popsané jevy zobecnit a zpřesnit. Naštěstí jsou ve Studii údaje umožňující toto přání zčásti splnit. Jsou to údaje o rozdělení podniků podle jejich čistých důchodů. Ve Studii je u jednotlivých druhů výroby uvedeno, kolik podniků má čistý důchod do 50 rublů, do 100 rublů, do 200 rublů atd. Tyto údaje jsme shrnuli. Ukázalo se, že jsou uvedeny u 28 druhů výroby* a zahrnují 8364 podniků, tj. 93,2 % z celkového počtu (8991). Celkem je v těchto 28 druzích výroby 8377 podniků (13 podniků není rozděleno podle důchodů) se 14 135 pracujícími členy rodin + 4625 námezdními dělníky, dohromady s 18 760 pracovníky, což činí 93,9 % všech pracovních sil. Na základě těchto údajů o 93 % domácích výrobců máme pochopitelně plné právo vyvozovat závěry o všech, protože není žádný důvod předpokládat, že by se zbývajících sedm procent od těchto 93 % odlišovalo. Než uvedeme údaje našeho přehledu, musíme ještě připojit tyto poznámky:

1. Při této klasifikaci autoři Studie vždy přesně a jednotně neoznačovali každou skupinu. Např. říkají „do 100 rublů“, „méně než 100 rublů“, jinde dokonce „po 100 rublech“. Neuvádějí pokaždé nejnižší a nejvyšší hranici kategorie, tj. někdy začínají kategorií „do 100 rublů“, jindy kategorií „do 50 rublů“, „do 10 rublů“ atd. Někdy končí klasifikaci kategorií „1000 rublů a více“, jindy uvádějí kategorie „2000—3000 rublů“ atd. Všechny tyto nepřesnosti jsou celkem bezvýznamné. Shrnuli jsme všechny kategorie uvedené ve Studii (je jich 15: do 10 rublů, do 20, 50, 100, 200, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900, do 1000, 1000 rublů a více a 2000—3000 rublů) a všechny drobné nepřesnosti a nejasnosti jsme vyřešili tím, že jsme nepřesné údaje zahrnuli do některé ze zmíněných kategorií.

* Tyto údaje existují také pro krajkářství, zámečnictví a výrobu harmonik. Vypustili jsme je však, protože u nich chybějí údaje o rozdělení podniků podle počtu pracujících členů rodin domácích výrobců.

2. Studie uvádí jen *počet podniků* s důchody určitých kategorií, neuvádí však *výši důchodu* připadající na všechny podniky každé kategorie. Protože se nemůžeme obejít právě bez těchto údajů, vyšli jsme z toho, že výši důchodu v podnicích dané kategorie lze určit dostatečně přesně, znásobíme-li počet podniků v kategorii průměrnou výši důchodu, tj. aritmetickým průměrem nejnižší a nejvyšší kategorie (např. 150 rublů v kategorii 100—200 rublů atd.). Jen pro dvě nejnižší kategorie (do 10 a 20 rublů) jsme vzali místo průměru maximální výši důchodu (10 a 20 rublů). Kontrola ukázala, že takový způsob (vcelku pro statistické výpočty přijatelný) poskytuje čísla velmi blízká skutečnosti. Celkový čistý důchod rodin domácích výrobců v těchto 28 druzích výroby totiž podle údajů Studie činí 951 653 rublů, zatímco nám podle přibližných údajů, založených na kategoriích podle důchodů, vyšlo 955 150 rublů, tj. o 3497 rublů = o 0,36 % více. Rozdíl nebo chyba tedy představuje méně než čtyři kopějky z 10 rublů.

3. Z našeho přehledu zjistíme průměrnou výši důchodu na rodinu (v každé kategorii), ne však na jednoho pracujícího člena rodiny. K určení této výše by se musel znovu provést přibližný výpočet. Protože jsme už věděli, jak jsou rodiny rozděleny podle počtu jejich pracujících členů (zvláště podle počtu námezdních dělníků), předpokládali jsme, že čím menší je výše důchodu na rodinu, tím menší je stav rodinných pracovníků (tj. počet pracujících členů rodiny na 1 podnik) a tím méně je podniků s námezdními dělníky. A naopak, čím vyšší je důchod na 1 rodinu, tím více je podniků s námezdními dělníky, tím větší je stav rodinných pracovníků, tj. počet pracujících členů rodiny na 1 podnik. Tento předpoklad by se pochopitelně nesmírně hodil každému, kdo by chtěl vyvracet naše závěry. Jinými slovy: *jakýkoli* jiný předpoklad by naše závěry jen podpořil.

Uvedeme nyní přehled údajů o rozdělení domácích výrobců podle důchodu podniků:

Kategorie	Počet podniků	Průměrný důchod jednoho podniku (přibližně)	Důchod všech podniků	Kategorie	Počet podniků	Průměrný důchod jednoho podniku (přibližně)	Důchod všech podniků	Kategorie	Počet podniků	Průměrný důchod jednoho podniku (přibližně)	Důchod všech podniků
do 10 rublů	127	10	1 270	do 300 rublů	602	250	150 050	do 800 rublů	22	750	16 500
” 20 ”	139	20	2 780	” 400 ”	208	350	72 800	” 900 ”	20	850	17 000
” 50 ”	2110	35	73 850	” 500 ”	112	450	50 400	” 1000 ”	17	950	16 150
” 100 ”	3494	75	262 050	” 600 ”	40	550	22 000	” 1000 rublů a více	19	1500	28 500
” 200 ”	1414	150	212 100	” 700 ”	38	650	24 700	” 2000—3000 rublů	2	2500	5 000
<i>Celkem podniků</i>									8364	—	955 150

Kategorie domáckých výrobců podle výše důchodu	Počet rodin	%	Čistý důchod		Průměrný důchod		Přibližné rozdělení rodin											
			rublů	%	na 1 rodinu	na 1 pracujícího člena rodiny (přibližně)	podle počtu jejich pracujících členů					podle počtu námezdních dělníků						
							po 1	po 2	po 3	po 4	po 5 a více	0	po 1	po 2	po 3	po 4	po 5 a více	
a) chudí	2376	28,4	77 900	8,2	32,7	32,7	2376	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
b) špatně situovaní	3494	41,8	262 050	27,4	75,0	50,0	1986	1508	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
c) střední	2016	24,1	362 150	37,9	179,6	72,0	—	1124	870	22	—	—	1359	392	—	—	—	—
d) zámožní	320	3,8	123 200	12,9	385,0	100,0	—	—	—	253	67	—	—	55	201	64	—	—
e) bohatí	158	1,9	129 850	13,6	821,8	348,0	—	—	—	—	76	82	—	—	—	32	125	—
<i>Celkem</i>	8364	100	955 150	100	114,2	67,5	4362	2632	870	275	143	82	1359	447	201	96	125	—

Tyto údaje jsou příliš podrobné, takže je musíme shrnout do jednodušších a přehlednějších rubrik. Vezměme pět kategorií domácích výrobců podle důchodu: a. chudých s důchodem do 50 rublů na rodinu; b. špatně situovaných s důchodem 50—100 rublů na rodinu; c. středních s důchodem 100—300 rublů na rodinu; d. zámožných s důchodem 300—500 rublů na rodinu a e. bohatých s důchodem vyšším než 500 rublů na rodinu.

Podle údajů o důchodu podniků připojíme k těmto kategoriím přibližné rozdělení dílen podle počtu pracujících členů rodiny a námezdních dělníků.* Dostaneme tuto tabulku: [viz tabulku na s. 374. *Red.*]

Z těchto údajů lze vyvodit velmi zajímavé závěry, které prozkoumáme z hlediska jednotlivých kategorií domácích výrobců:

a) Více než čtvrtina rodin domácích výrobců (28,4 %) patří k *chudině* s průměrným důchodem asi 33 rublů na rodinu. Pripusťme, že celý tento důchod dostane jeden pracující člen rodiny a že v této kategorii jsou sami individuální výrobci. V každém případě jsou výdělky těchto domácích výrobců *mnohem nižší* než průměrné výdělky námezdních dělníků u domácích výrobců (45 rublů 85 kopějek). Patří-li většina těchto individuálních výrobců do nejnižší (3.) podskupiny, tj. pracuje-li pro faktory, znamená to, že „zaměstnavatelé“ platí dělníkům pracujícím doma méně než námezdním dělníkům v dílně. I když připustíme, že u této kategorie domácích výrobců je nejkratší pracovní období, je přesto jejich výdělek více než nuzný.

* 8377 dílen v 28 druzích výroby se dělí podle pracujících členů rodiny a námezdních dělníků takto: bez pracujících členů rodiny — 95 dílen; s 1 pracujícím členem rodiny — 4362 dílen; se 2 pracujícími členy rodiny — 2632; se 3 — 870; se 4 — 275; s 5 a více — 143. Dílen s námezdními dělníky je 2228; z toho s 1 námezdním dělníkem — 1359; se 2 námezdními dělníky — 447; se 3 — 201; se 4 — 96; s 5 a více — 125. Celkem je 4625 námezdních dělníků se mzdou 212 096 rublů (na 1 pracovní sílu 45,85 rublu).

b) Přes dvě pětiny celkového počtu domácích výrobců (41,8 %) patří k špatně situovaným, protože mají v průměru 75 rublů na rodinu. Z těchto domácích výrobců už nejsou všichni výrobci individuálními (předešlá kategorie se skládala jen z individuálních výrobců): přibližně téměř polovina rodin této kategorie má 2 pracující členy rodiny. Průměrný výdělek jednoho pracujícího člena rodiny činí tedy jen asi 50 rublů, *tj. není větší, nebo je dokonce menší než mzda námezdního dělníka u domácího výrobce* (kromě peněžní mzdy 45 rublů 85 kopějek dostává část námezdních dělníků od zaměstnavatelů stravu). *Tedy sedm desetin celkového počtu domácích výrobců má výdělky na úrovni námezdních dělníků u domácích výrobců a zčásti ještě nižší.* Přes všechnu svou překvapivost tento závěr plně odpovídá uvedeným údajům o převaze velkých dílen nad malými. Na nízkou úroveň důchodu těchto domácích výrobců lze usuzovat podle toho, že celoroční zemědělský dělník dostává v Permské gubernii kromě stravy průměrně za rok 50 rublů.* *Tedy sedm desetin „samostatných“ domácích výrobců nežije na vyšší úrovni než zemědělstí dělníci!*

Narodníci jistě řeknou, že to je jen vedlejší výdělek zemědělců; ale za prvé, cožpak se nezjistilo už velmi dávno, že zemědělství může po odečtení výkupní platby, pachtovného a výdajů na hospodářství poskytnout vše, co je třeba k obživě rodiny, jen menšině rolníků? My však srovnáváme výdělek domácího výrobce se mzdou zemědělského dělníka, který se stravuje u hospodáře. Za druhé, do sedmi desetin celkového počtu domácích výrobců bylo nutné zařadit i nezemědělce. Za třetí, i kdyby se ukázalo, že tyto kategorie zemědělských domácích výrobců zemědělství uživí, zůstává tu přesto zcela nepochybně skutečnost, že spjatost s půdou neobyčejně snižuje výdělky.

Ještě jedno srovnání: v krasnoufimském újezdě se prů-

* Výdaje na stravu činí 45 rublů ročně. Podle zpráv zemědělského odboru je to průměr za 10 let (1881—1891). (Viz S. A. Korolenko, Svobodná námezdní práce atd.[34].)

měrný výdělek jednoho námezdního dělníka u domácího výrobce rovná 33,2 rublu (s. 149 tabulek), ale průměrný výdělek jedné pracovní síly, která pracuje v podniku, k němuž byla přidělena, tj. báňského dělníka z řad továrních rolníků stanovila zemstevní statistika na 78,7 rublu (podle Statistických podkladů o krasnoufimském újezdu Permské gubernie. Oblast závodů. Kazaň, 1894^[71]), tj. více než dvojnásobný. A přitom víme, že výdělky kvalifikovaných báňských dělníků vázaných na svůj závod jsou vždy nižší než výdělky „svobodných“ dělníků v továrnách a závodech. Z toho vidíme, jakým snížením potřeb, snížením životní úrovně na žebráckou je vykupována smutně proslulá „samostatnost“ ruského domácího výrobce „na principu organické spjatosti domácí výroby se zemědělstvím“!

c) K „středním“ domácím výrobcům počítáme rodiny s důchodem od 100 do 300 rublů, průměrně asi 180 rublů na rodinu. Je jich asi čtvrtina z celkového počtu domácích výrobců (24,1 %). I jejich důchod je více než nepatrný: počítáme-li 2½ pracujících členů rodiny na jednu dílnu, je to asi 72 rublů na jednoho pracujícího člena rodiny, což je částka velmi nedostatečná, kterou jim nebude závidět žádný tovární dělník. Ale ve srovnání s množstvím domácích výrobců je tato částka dosti značná! Ukazuje se, že i toto skromné živobytí mohou získat jen na úkor jiných: V této kategorii domácích výrobců si již většina najímá námezdní dělníky (přibližně asi 85 % podnikatelů má námezdní dělníky a v průměru připadá na každou z 2016 dílen více než jeden námezdní dělník). Aby se tedy vymanili z masy domácích výrobců ubitých bídou, musejí si za daných zbožních kapitalistických vztahů vybojovat své živobytí na úkor jiných, dát se do hospodářského boje, zatlačit ještě více drobné průmyslové výrobce a stát se maloburžoou. Buď chudoba a snížení životní úrovně na nec plus ultra*, nebo (*pro menšinu*) vytvoření vlastního

* — na nejnižší míru. *Red.*

(absolutně krajně nuzného) živobytí na úkor jiných, to je dilema, které staví před drobné průmyslové výrobce zboží výroba. Tak mluví fakta.

d) Do kategorie zámožných domácích výrobců patří jen 3,8 % rodin s průměrným důchodem kolem 385 rublů a asi 100 rublů na jednoho pracujícího člena rodiny (počítáme-li, že sem patří podnikatelé s 4 a 5 pracujícími členy rodiny na dílnu). Tento důchod je dvakrát vyšší než peněžní důchod námezdního dělníka a je už založen na značném využití námezdní práce: všechny dílny této kategorie zaměstnávají námezdní dělníky, průměrně asi 3 pracovní síly na 1 dílnu.

e) Bohatých domácích výrobců s průměrným důchodem 820 rublů na rodinu je jen 1,9 %. Sem patří jednak dílny s 5 pracujícími členy rodiny, jednak dílny bez pracujících členů rodin, tj. založené výlučně na námezdní práci. Propočteno na jednoho pracujícího člena rodiny činí důchod asi 350 rublů. Vysoký důchod, jehož dosahují tyto „domáctí výrobci“, závisí na větším počtu námezdních dělníků, kterých je v každé dílně průměrně asi 10.* To už jsou malí továrníci, majitelé kapitalistických podniků, jejichž zařazení mezi „domácké výrobce“ spolu s individuálními nezemědělskými výrobci, s vesnickými řemeslníky a dokonce s výrobci pracujícími doma pro továrníky (jak ještě uvidíme, často právě pro tyto bohaté domácké výrobce!), jen dokazuje, jak už jsme poznamenali, naprostou neurčitost a vágnost termínu „domácký výrobce“.

Na závěr výkladu údajů soupisu domácí výroby o důchodech domácích výrobců musíme ještě připojit poznámku: Někdo může říci, že koncentrace důchodu v domácí výrobě není značná: 5,7 % podniků má 26,5 % důchodu a 29,8 % podniků má 64,4 % důchodu. Na to odpovídáme, že za prvé i taková koncentrace dokazuje na-

* Z 2228 dílen s námezdními dělníky má v těchto 28 družích výroby 46 dílen 10 i více námezdních dělníků, celkem 887 námezdních dělníků, tj. průměrně 19,2 námezdních dělníků na dílnu.

prostou nevhodnost a nevědeckost paušálních závěrů o „domáckém výrobcí“ a paušalizovaných „průměrech“. Za druhé musíme mít neustále na zřeteli, že do těchto údajů *nebyli zahrnuti faktoři*, čímž je rozdělení důchodů krajně nepřesné. Viděli jsme, že 2346 rodin a 5628 dělníků pracuje pro faktory (třetí podskupina), největší důchody zde tedy pobírají faktoři. Jejich vyčlenění z počtu nezemědělských výrobců je zcela umělé a ničím neodůvodněné. Tak jako by bylo nesprávné popisovat ekonomické vztahy v průmyslové velkovýrobě v továrnách a závodech a nepoukázat na výši důchodů továrníků, není také správné popisovat ekonomiku „domáckého“ průmyslu a nepoukázat na důchody faktorů, protože to jsou důchody z téže výroby, kterou se zabývají domácí výrobci; důchody tvořící část hodnoty produkce domácích výrobců. Máme proto právo a povinnost na závěr prohlásit, že skutečné rozdělení důchodů v domácí výrobě je mnohem nerovnoměrnější než to, které jsme už uvedli, protože v něm nejsou zahrnuty kategorie největších výrobců.

Č L Á N E K T Ř E T Í

(VI. Kdo je to faktor? — VII. „Potěšitelné jevy“
v domácí průmyslu — VIII. Národnický program
průmyslové politiky)

VI

KDO JE TO FAKTOR?

V předcházejícím článku jsme faktory nazvali největšími výrobci. Z běžného národnického hlediska je to nesmysl. U nás je zvykem líčit faktora jako někoho, kdo stojí mimo výrobu, jako něco vneseného do výroby zvenčí, jí samotné cizího, závislého „jen“ na směně.

Nemůžeme zde podrobně vykládat, proč je tento názor teoreticky nesprávný, že plyne z nepochopení samých základů, celé základny, celého pozadí současné výroby (včetně domácí), tj. *zbožního hospodářství*, v němž je obchodní kapitál jeho nezbytnou součástí, a nikoli náhodnou a nedůležitou složkou. Musíme se držet fakt a údajů soupisu domácí výroby a naším úkolem nyní je prozkoumat a rozebrat údaje týkající se faktorů. Z hlediska tohoto zkoumání je dobré vyčlenit do zvláštní podskupiny (3.) domácí výrobce pracující pro faktory. Mnohem více je však v této otázce mezer a neprozkoumaných problémů, takže její zkoumání je dost obtížné. Chybějí údaje o počtu faktorů, o velkých i malých faktorech, o jejich spjatosti se zámožnými domácími výrobci (spjatosti co do původu; spjatost obchodních operací faktora s výrobou v jeho vlastní dílně atp.), o *hospodářství* faktorů. Národnické předsudky, které vyčlenily faktora jako něco vneseného do výroby zvenčí, znemožnily většině odborníků v oblasti domácího průmyslu zabývat se hospodářstvím faktorů, zatímco je zřejmé, že pro ekonoma to je prvořadá a nejdůležitější otázka. Musí se podrobně a pečlivě prozkoumat,

jak faktor *hospodaří*, jak se tvoří jeho kapitál, jak tento kapitál funguje ve sféře nákupu surovin a odbytu výrobků, jaké jsou podmínky (společenské a hospodářské) působnosti kapitálu v těchto sférách, jak velké výdaje má faktor s organizací nákupu a odbytu, jaký je poměr těchto výdajů k výši obchodního kapitálu a rozsahu nákupu a odbytu, proč se v některých případech suroviny částečně zpracovávají ve faktorových dílnách a pak se zadávají dělníkům domů k dalšímu zpracování (když konečné zpracování provádí často zase faktor), nebo proč se prodávají suroviny drobným průmyslovým výrobcům a potom se kupují jejich hotové výrobky na trhu. Je nutné srovnat hodnotu produkce drobného domácího výrobce, velkovýrobce vlastního dílnu s několika námezdními dělníky a faktora zadávajícího materiál ke zpracování domů. Za jednotku šetření musíme vzít každý *podnik*, tj. každého jednotlivého faktora, určit výši jeho obratu, počet těch, kdo pro něho pracují v jedné dílně nebo v několika dílnách i doma, počet dělníků, kteří pro něj opatřují suroviny, uskladňují materiál i výrobky a starají se o odbyt. Je nutné srovnat techniku výroby (množství a kvalitu nástrojů a zařízení, *dělní práci* atd.) u drobného podnikatele, u majitele dílny s námezdními dělníky a u faktora. Jen takové *ekonomické šetření* může dát vyčerpávající vědecky podloženou odpověď na otázku, kdo je faktor, jaký je jeho význam v hospodářství a v historickém vývoji průmyslových forem zboží výroby. Chybějí-li tyto údaje v celkovém soupisu domácí výroby podle usedlostí, jenž podrobně zjišťoval všechny tyto otázky u každého domácího výrobce, musíme říci, že je to velký nedostatek. I kdyby se ukázalo, že nelze registrovat a zkoumat hospodářství každého faktora (z různých příčin), mohlo by se získat velké množství zmíněných informací o domácích výrobcích pracujících pro faktory ze soupisu podle usedlostí. Místo toho nacházíme ve Studii jen omšelé narodnické fráze o tom, že „kulakovi“ je „sama výroba v podstatě cizí“ (s. 7), přičemž ke kulakům jsou počítáni

na jedné straně i faktori a majitelé dílen, v nichž se výroba dokončuje, na druhé straně lichváři; že „při námezdní práci neexistuje taková technická koncentrace jako v továrně(?), ale existuje tu peněžní závislost domácích výrobců... jeden z typů kulactví“ (309—310), že „zdroj vykořisťování práce... netkví ve funkci výroby, ale ve funkci směny“ (101), že v jednotlivých druzích domácí výroby se často setkáváme nikoli s „kapitalizací výroby“, ale s „kapitalizací směnného procesu“ (265). Nemáme vůbec v úmyslu obviňovat autory Studie z originality: převzali prostě všechny sentence, které jsou v takovém množství rozsety např. ve spisech „našeho známého“ pana V. V.

Abychom posoudili skutečný význam takových frází, stačí si vzpomenout třeba jen na to, že v jednom z hlavních odvětví našeho průmyslu, a to v průmyslu textilním, byl „faktor“ bezprostředním předchůdcem, otcem velkého továrníka, v jehož podniku byla zavedena strojová velkovýroba. Zadávání příze domácím výrobcům k zpracování doma bylo včerejškem veškeré naší textilní výroby; pracovalo se tedy na „faktora“, na „kulaka“, který neměl svou vlastní dílnu („výroba mu byla cizí“) a „pouze“ zadával přízi k zpracování a přebíral hotové výrobky. Naši dobromyslní narodníci se ani nepokoušeli vypátrat původ těchto faktorů, okolnosti, za kterých se z nich postupně stávali majitelé nevelkých dílen, zkoumat jejich význam jako organizátorů nákupu surovin a odbytu výrobků. Nezabývali se úlohou jejich kapitálu, který koncentruje výrobní prostředky, vytváří jediný celek z množství jednotlivých drobných domácích výrobců, zavádí dělbu práce a připravuje také prvky velkovýroby, jenomže tentokrát už strojové. Dobromyslní narodníci se omezili na fňukání a hořekování nad tímto „smutným“, „nepřirozeným“ apod. apod. jevem a utěšovali se, že to není „kapitalizace“ výroby, ale „pouze“ směnného procesu, vedli sentimentální řeči o „jiných cestách pro vlast“, zatímco v tutéž dobu

„nepřirozeně vzniklí“ „kulaci“ „nemající půdu pod nohama“ šli dál svou starou cestou, nadále koncentrovali kapitál, „hromadili“ výrobní prostředky i výrobce, rozšiřovali nákup surovin, prohlubovali rozdělení práce do výrobních operací (snování, tkaní, barvení, úpravu atd.) a přeměňovali rozdrobenou, technicky zaostalou *kapitalistickou manufakturu*, založenou na ruční práci a dlužnické závislosti, v *kapitalistický strojový průmysl*.

Přesně týž proces probíhá nyní ve většině druhů naší takzvané „domácké“ výroby a narodníci zase odmítají zkoumat skutečnost v jejím vývoji, místo zkoumání vzniku daných poměrů a jejich vývoje se obírají otázkou, co *by* mohlo být (*kdyby* nebylo to, co existuje), sami sebe utěšují, že jde prozatím „pouze“ o faktory, idealizují a příkrášlují nejhorší formy kapitalismu, nejhorší jak ve smyslu technické zaostalosti a ekonomické nedokonalosti, tak i ve smyslu sociálního a kulturního postavení pracujících.

Druh výroby	Počet rodin pracujících pro faktory		
	I. skupina	II. skupina	Úhrnem
Obuvnictví	31	605	636
Výroba plstěné obuvi	607	12	619
Kovářství	70	412	482
Výroba rohoží	132	10	142
Výroba nábytku	38	49	87
Výroba kočárů	32	28	60
Krejčovství	4	42	46
<i>V 7 druzích výroby celkem</i>	914	1158	2072
<i>Celkový počet domáckých výrobců 3. podskupiny</i>	1016	1320	2336

Všimneme si údajů soupisu permských domáckých výrobců. Kde to bude třeba, budeme se snažit vyplnit výše uvedené mezery v údajích materiálem z citované knihy *Domácký průmysl v Permské gubernii* atd. Uvedeme především ty druhy výroby, v nichž je zaměstnáno nejvíce

domáckých výrobců pracujících pro faktory (3. podskupina). Přitom budeme muset použít našeho vlastního přehledu, jehož výsledky (jak už jsme uvedli) se neshodují s čísly Studie.

V sedmi vyjmenovaných druzích výroby je soustředěno asi 9/10 domáckých výrobců pracujících pro faktory. Těmito druhy výroby se budeme zabývat především.

Začněme obuvnictvím. Velká většina obuvníků pracujících pro faktory žije v kungurském újezdě, který je centrem koželužské výroby v Permské gubernii. Velké množství domáckých výrobců pracuje pro majitele koželužen: na 87. s. Studie je uvedeno 8 faktorů, pro něž pracuje 445 dílen.* Všichni tito faktoři jsou „staří“ majitelé koželužen, jejichž jména můžeme najít v Ukazateli továren a závodů za rok 1890^[99] i 1879^[98] a v poznámkách k Ročence ministerstva financí, sešit I. z roku 1869. Majitelé koželužen krájí kůže a vykrájené zadávají k sešití „domáckým výrobcům“. Přetahování svršků se provádí zvlášť a majitelé závodů zadávají tuto práci několika rodinám. S koželužskou tovární výrobou je vůbec spojeno víc druhů „domáckých“ výrob, tj. celá řada operací se provádí doma. Jsou to: 1. zpracování kůží; 2. šití obuvi; 3. slepování kožených odřezků do vrstev na podpatky; 4. odlévání cvočků; 5. výroba floků do vysokých bot; 6. výroba kopyt; 7. výroba louhu pro koželužny; 8. příprava třísla (vrbové kůry). Odpady z koželužen se zpracovávají při výrobě plsti a klišu (Dom. prům., III, s. 3—4n.). Kromě úplné dělby práce (tj. rozdělení výroby jedné věci do několika operací, které vykonávají různé osoby) se v této výrobě uplatnila také dělba práce podle druhu zboží: každá rodina (někdy dokonce i každá ulice v obci, kde se provozuje domácká výroba) vyrábí jeden druh obuvi. Jen pro zajímavost dodáváme, že v knize Domácký průmysl atd. je „kungurská koželuž-

* Z tohoto počtu připadá na 2 faktory (Ponomarjova a Fominského) 217 dílen. V kungurském újezdě pracuje pro faktory celkem 470 obuvnických dílen.

ská výroba“ považována za „typický výraz myšlenky organické spjatosti továrního a domácího průmyslu, která je oboustranně výhodná“ (sic!)... továrna se dostává pravidelně (sic!) do styku s domácím průmyslem a ve vlastním zájmu (právě tak!) sleduje nikoli potlačování..., nýbrž rozvoj jeho sil (III, s. 3). Např. továrník Fominskij dostal na jekatěrinské výstavě v roce 1887 zlatou medaili nejen za prvotřídní vydělávání kůží, ale i „za rozšíření výroby poskytující možnost výdělků okolnímu obyvatelstvu“ (ibid., s. 4, podtrženo autorem). Z 1450 jeho dělníků pracuje totiž 1300 doma; pro továrníka Sartakova pracuje doma 100 osob ze 120 atd. Permští továrníci tedy docela úspěšně soutěží s narodnickou inteligencí v zavádění a rozvíjení domácí výroby...

Zcela analogická je organizace obuvnické výroby v krasnoufimském újezdu (Dom. prům., I, 148—149): majitelé koželužen také šijí z kůže vysoké boty zčásti ve svých dílnách a zčásti je dávají šít domů; jeden z majitelů velkých koželužských a obuvnických podniků má na 200 stálých dělníků.

Nyní si můžeme dost názorně představit ekonomickou organizaci výroby obuvi a mnoha dalších druhů „domácké“ výroby s ní spojených. Není to nic jiného než *pobočky* velkých kapitalistických dílen („továren“ podle terminologie naší oficiální statistiky), nic jiného než *dílčí operace* velkých kapitalistických operací při zpracovávání kůží. Podnikatelé zorganizovali nákup materiálu ve velkém, zřídili podniky na zpracování kůží a rozpracovali celou soustavu jejich dalšího zpracování založenou na dělbě práce (jako podmínce technické) a na námezdní práci (jako podmínce ekonomické): uskutečňují jedny operace ve svých dílnách (výkroj kůže) a další operace doma vykonávají „domáctí výrobci“, kteří pro ně pracují; podnikatelé určují rozsah výroby, výši úkolové mzdy, druhy vyráběného zboží a jejich množství. Postarali se také o odbyt výrobků ve velkém. Podle vědecké terminologie je to pochopitelně výlučně *ka-*

pitalistická manufaktura, která už částečně přechází ve vyšší formu, v *továrnu* (zejména pokud se k výrobě používá strojů a soustavy strojů: velké koželužny mají parní pohon). Vyčlenění některých částí této manufakturní výroby ve zvláštní „domáckou“ formu výroby je zřejmý nesmysl zastírající to nejdůležitější, že tu totiž má námezdní práce převahu a že *veškerá* koželužská a obuvnická výroba je podřízena velkokapitálu. Místo směšných úvah o žádoucnosti „kooperativní organizace směny“ pro tento druh výroby (s. 93 Studie) by neškodilo zabývat se podrobněji skutečnou organizací výroby, studovat podmínky, které nutí továrníky, aby dávali přednost zadávání práce domů. Továrníci to určitě považují za výhodnější. Když si připomeneme nízké výdělky všech domáckých výrobců, zvláště domáckých výrobců zabývajících se zemědělstvím a domáckých výrobců třetí podskupiny, pochopíme, proč tomu tak je. Tím, že podnikatelé zadávají materiál k zpracování domů, snižují mzdu, šetří náklady na provozovny, zčásti i náklady na nástroje a dozor, zbavují se ne vždy příjemných požadavků vůči továrníkům (nejsou přece továrníky, nýbrž obchodníky!). Dělníci jsou roztržštěnější, navzájem izolovaní a nejsou s to se vždy bránit. Domáctí výrobci, kteří pracují pro podnikatele a *ještě si sami najímají námezdní dělníky* (v 636 rodinách výrobců obuvi pracujících pro faktory bylo napočítáno 278 námezdních dělníků) jsou zároveň svého druhu „zadavateli“ či jakýmiisi mistry (pojmenování v našem textilním průmyslu při systému zadávání příze domů), kteří tyto dělníky bezplatně popohánějí. V tabulce s celkovými údaji jsme už viděli, že tito námezdní dělníci (v třetí podskupině) dostávají nejnižší mzdy. Ani nás to nepřekvapuje, protože jsou vystaveni dvojímu vykořisťování: jsou vykořisťováni svým majitelem, který z dělníka ždímá svou část užitku, a majitelem koželužny, který materiál zadává drobným podnikatelům. Víme, že tito drobní zprostředkovatelé, kteří znají dobře místní podmínky a individuální zvláštnosti dělníků, jsou úplně nedostižní ve vyna-

lézání různých způsobů nátlaku, najímání za zotročujících podmínek, truckového systému¹¹² atd. Ví se i o neoprávněně dlouhé pracovní době v těchto dílnách a „domáckých provozovnách“. Musíme jen litovat, že soupis domácké výroby za rok 1894/1895 neposkytl téměř vůbec žádný materiál o těchto velmi důležitých otázkách, který by odhalil náš svérázný sweating-system* se spoustou zprostředkovatelů, stupňujících útlak dělníků zcela nekontrolovatelným a bezostyšným vykořisťováním.

O organizaci výroby plstěné a kožešinové obuvi (druhé co do absolutního počtu rodin pracujících pro faktory) Studie bohužel neposkytuje téměř žádné informace. Viděli jsme, že v této výrobě existují domácí výrobci s desítkami námezdních dělníků, nikdo však nevysvětlil, zda zadávají práci po domech a zda se část operací provádí mimo jejich dílny.** Připomeneme pouze skutečnost, kterou konstatovali statistikové, že hygienické podmínky při výrobě plstěné a kožešinové obuvi jsou velmi neuspokojivé (Studie, s. 119, Dom. prům., III, 16) — nesnesitelný žár, spousta prachu, dusno. A to vše v obytných prostorách domáckých výrobců! Přirozeným důsledkem toho je, že domácí výrobci nevydrží u této práce déle než 15 let a umírají na suchotiny. I. I. Molleson zkoumal zdejší pracovní podmínky po zdravotní stránce a říká: „Hlavní jádro výrobců plstěné a kožešinové obuvi tvoří dělníci od 13 do 30 let. Téměř všichni se poznají na první pohled podle bledosti, nezdravé barvy kůže, jsou unavení, *jakoby vyčerpaní nemocí*“ (III, s. 145, podtrženo autorem). Praktický závěr badatele je tento: „Zaměstnavatelům se musí nařídit, aby povinně zřizovali mnohem prostornější dílny (na výrobu plstěné a kožešinové obuvi), aby na každého dělníka připadl

* — systém ždímání potu. *Red.*

** Taková je organizace výroby plstěné obuvi v arzamaském a semjonovském újezdě Nižněnovgorodské gubernie. Viz Práce komise pro průzkum domáckého průmyslu; Podklady nižněnovgorodské zeměstevní statistiky^[73].

předem určený stálý objem vzduchu“; „dílna musí sloužit výhradně k práci. Dělníci v ní v žádném případě nesmějí spát“ (ibid.). Lékaři zabývající se otázkami hygieny tedy požadují, aby pro tyto domácí výrobce byly vybudovány továrny, aby byla zakázána práce doma. Můžeme si jen přát, aby toto opatření bylo uskutečněno, protože by popohnalo kupředu technický pokrok, odstranilo by spoustu prostředníků, připravilo půdu pro úpravu pracovní doby a pracovních podmínek, zkrátka, odstranilo by nejkřiklavější zlořády v našem „lidovém“ průmyslu.

Ve výrobě rohoží figuruje mezi faktory oský kupec Butakov, který podle údajů za rok 1879 měl v městě Osa továrnu na rohože, v níž bylo zaměstnáno 180 dělníků.* Neměl by být tento továrník pokládán za „výrobě samé cizího“, protože usoudil, že je výhodnější zadávat práci domů? Bylo by také zajímavé vědět, čím se liší faktoři neuvádění mezi domácími výrobci od těch „domáckých výrobců“, kteří proto, že nemají pracující členy rodiny, „kupují lýko a na jeho zpracování najímají dělníky, kteří z něj na svých stavech vyrábějí rohože a pytle a jsou placeni od kusu“ (Studie, 152). Je to názorný příklad zmatku, do něhož se badatelé dostali díky narodnickým předsudkům. Také hygienické podmínky jsou v této výrobě pod vši kritiku; málo místa, špína, prach, vlhko, zápach a dlouhá pracovní doba (12—15 hodin denně) dělá ze středisek výroby skutečné „zdroje tyfu z hladu“**, který tu také často propukal.

O organizaci práce pro faktory v kovářství se ze Studie také nic nedovíme, a proto si musíme vzít knihu Dom. prům. atd., která poskytuje velmi zajímavé popisy nižnětagilské kovářské výroby. Výroba podnosů a dalších výrobků je rozdělena mezi několik podniků: v *nýtařských*

* Ukazatel továren a závodů za rok 1879. Výrobci rohoží pracující pro faktory jsou soustředěni převážně v oském újezdě.

** Studie, s. 157.

dílnách se vyklepává železný plech, v *cínařských* se cínuje a v *barvírnách* jej barví. Někteří samostatní domácí výrobci mají dílny všech tří druhů, neboli manufaktury čistého typu. Jiní dělají ve své dílně jednu operaci a zadávají výrobky k pocínování a barvení domácím výrobcům. Zde tedy zvláště výrazně vyniká stejnorodost ekonomické organizace této výroby jak při zadávání práce domů, tak v případech, kdy majiteli patří několik dílen s dílní výrobou. Domáctí výrobci, — kteří jsou zároveň faktory zadávajícími práci domů, patří k největším podnikatelům (je jich 25), protože zorganizovali nejvýhodnější nákup surovin a odbyl výrobků ve velkém: těchto 25 domácích výrobců (a jedině oni) jezdí na výroční trhy anebo má své obchody. Kromě nich jsou faktory „velkoobchodníci z řad továrníků“, kteří na jekatěrinské výstavě vystavovali své výrobky v oddělení továren a závodů: autor knihy je řadí pod „tovární průmysl založený na domácí práci (sic!)“ (Dom. prům. I, s. 98—99). Celkově dostáváme velmi typický obraz kapitalistické manufaktury, která je nejrozmanitějšími a nejfantastičtějšími způsoby spojena s malými podniky. Abychom názorně ukázali, jak je těžké se vyznat v těchto složitých vztazích, kdy se průmysloví výrobci dělí na „domácké výrobce“ a „továrníky“, na výrobce a „faktory“, použijeme čísel z uvedené knihy a znázorníme ekonomické vztahy v tomto druhu výroby pomocí tabulky: [viz tabulku na s. 390. *Red.*]

Teď nám může ještě někdo vykládat, že faktorům stejně jako lichvářům je „výroba sama cizí“, že jejich převaha znamená jen „kapitalizaci směnného procesu“, nikoli však „kapitalizaci výroby“!

Velmi typickým příkladem kapitalistické manufaktury je také výroba dřevěných truhlic (Studie, s. 334—339, Dom. prům. I, s. 31—40). Je organizována takto: někteří velcí podnikatelé, kteří mají dílny s námezdními dělníky, nakupují materiál a *zčásti* zhotovují výrobky ve svých dílnách; převážně však zadávají materiál malým dílnám

Samostatná výroba pro trh

Práce pro faktory

Podniků	Pracujících členů rodin	Námezdních dělníků	Celkem	Celková hodnota výroby v tisících rublů	Podniků	Pracujících členů rodin	Námezdních dělníků	Celkem
A „Tovární průmysl založený na domácí práci“								
?	?	?	?	60 + 7	a)	29	51	39
	obchodníci z řad továrníků				b)	39	53	79
						68	104	118
								222
B „Domácký průmysl“								
25	(domáctí výrobci-faktoři)			95 + 30				
16	{	88	161	249	}			
				8				
				163 + 37				
					200 000 rublů = celková výroba všech nižnětagilských podniků tohoto druhu			

- a) domáctí výrobci závislí v odbytu
- b) domáctí výrobci závislí v odbytu i ve výrobě.

s dílčí výrobou a ve svých dílnách sestavují truhlice z částí a po konečné úpravě posílají zboží na trh. Dělnba práce — což je typická podmínka a technický základ manufaktury — se v této výrobě uplatňuje ve velké míře: zhotovení celé truhlice se dělí na 10—12 operací, z nichž každou provádí jiný dílčí domácí výrobce. Organizace této výroby je spojením dílčích dělníků (Teilarbeiter, jak se nazývají v Kapitálu¹¹⁵) pod vládou *kapitálu*. Proč kapitál zadává raději práci domů než námezdním dělníkům v dílně, na to jasně odpovídají údaje soupisu domácí výroby za rok 1894/1895 o dílnách něvjanského podniku v jekatěrinburském újezdě (jedno ze středisek této výroby), kde nalézáme *vedle sebe* jak montážní dílny, tak domácí výrobce provádějící dílčí operace. Lze je tedy lehce srovnat. Uvedeme srovnatelné údaje v tabulce (s. 173 tabulek):

Truhláři něvjanského závodu	Skupiny	Podskupiny		Počet			Hrubý důchod			Mzda		Čistý důchod	
		1	2	pracujících členů rodin	námezdních dělníků	celkem	celkem	na 1 dělníka	celkem	na 1 námezdního dělníka	celkem	na 1 námezdního dělníka	
Faktoři	II	1	2	1	13	14	5850	418	1300	100	1617	808,5*	
Domáctví výrobci	II	3	8	11	8	19	1315	70,3	351	44	984	89,4	

Ještě než se podíváme na tuto tabulku, musíme podotknout, že kdybychom vzali místo jediného něvjanského podniku údaje o celé 1. a 3. podskupině (s. 335 Studie), došli bychom k stejným závěrům. Výše hrubého důchodu v obou podskupinách se zřejmě nedá porovnat, neboť týž materiál prochází rukama různých dílčích dělníků a montážními dílnami. Charakteristické jsou však údaje o důchodu a mzdě. Ukazuje se, že mzda dělníků v montážních dílnách je vyšší než mzda závislých domácích výrobců (100 rublů, respektive 89 rublů), nehledě na to, že domácí výrobci také vykořisťují námezdní dělníky. Mzda námezdních dělníků zaměstnávaných domácími výrobci však *nedosahuje*

* Na jeden podnik.

ani poloviny výdělků dělníků v montážních dílnách. Proč by tedy nedávali naši podnikatelé přednost „domácké“ průmyslové výrobě před tovární, když domácká je pro ně mnohem „výhodnější“! Naprosto analogická je organizace práce pro faktora při výrobě kočárů (Studie, s. 308n., Dom. prům. I, s. 42n.); tytéž montážní dílny, jejichž majitelé jsou v poměru k dílčím domáckým výrobcům „faktory“ (rozdělují a zadávají práci), tataž vyšší mzda námezdního dělníka v dílně oproti důchodu závislého domáckého výrobce (nemluvě už o jeho námezdním dělníkovi). Vyšší mzdu mají jak zemědělci (I. skupina), tak nezemědělci (II. skupina). Ve výrobě nábytku a ostatní truhlářské výrobě přebírají funkci faktorů obchody s nábytkem v městě Permi (Studie, 133, Dom. prům. II, 11), které dávají domáckým výrobcům při objednávkách vzory, čímž mimo jiné „postupně zlepšili techniku výroby“.

V krejčovské výrobě přidělují oděvní obchody v Permi a Jekatěrinburgu domáckým výrobcům materiál k zpracování. Je známo, že úplně stejně je organizována výroba oděvů na zakázku a konfekční výroba i v jiných kapitalistických zemích západní Evropy a v Americe. „Kapitalistický“ Západ se liší od Ruska a jeho „lidové výroby“ tím, že na Západě nazývají takový systém Schwitz-system* a usilovně hledají způsoby, jak proti tomuto nejhoršímu systému vykořisťování bojovat; např. němečtí krejčí vymáhají na svých zaměstnavatelích, aby zřizovali továrny (tj. „uměle zavádějí kapitalismus“, jak by usoudil ruský narodnik), kdežto u nás tento systém „ždímání potu“ nazývají naivně „domáckým průmyslem“ a uvažují o jeho přednostech oproti kapitalismu.

Zabývali jsme se už všemi druhy výroby zaměstnávajícími obrovskou většinu domáckých výrobců pracujících pro

* — systém ždímání potu. *Red.*

faktory. Co z toho vyplývá? Přesvědčili jsme se, že rodinici zcela neopodstatněně považují faktory, a dokonce majitele montážních dílen za stejné lichváře, živly výroby cizí atd. Přesto, že údaje Studie jsou nedostatečné, jak jsme již ukázali, přestože se v soupisu neodrazilo, jak faktori hospodaří, mohli jsme u většiny odvětví konstatovat úzké sepětí faktorů s výrobou — dokonce jejich přímou účast na výrobě, „účast“ jako majitelů dílen zaměstnávajících námezdní dělníky. Nikdo nemůže tvrdit větší hloupost, když prohlašuje, že práce pro faktory je jen důsledkem jakéhosi zneužití, jakési náhodnosti, jakési „kapitalizace směnného procesu“, nikoli však výroby. Naopak, práce pro faktory je právě *zvláštní forma výroby*, zvláštní organizace ekonomických vztahů ve výrobě — organizace, která vrostla bezprostředně z malovýroby zboží („drobné lidové výroby“, jak je zvykem říkat v naší duchaplné literatuře) a je s ní dosud spjata tisíci nitek, protože právě nejzáměrnější podnikatelé, nejvyspělejší „domácí výrobci“ kladou základy tomuto systému tím, že rozšiřují svůj obrat zadáváním práce domů. Tím, že práce pro faktora těsně souvisí s kapitalistickou dílnou zaměstnávající námezdní dělníky a často představuje jen její rozšíření neboli jednu z jejích poboček, stává se prostě *doplňkem továrny*, přičemž tento výraz chápeme nikoli ve vědeckém, nýbrž v hovorovém významu. Podle vědecké klasifikace forem průmyslu v jejich postupném vývoji patří práce pro faktora z větší části ke *kapitalistické manufaktuře*, protože: 1. je založena na rukodělné výrobě a na široké základně malých podniků; 2. zavádí mezi těmito podniky dělbu práce a rozvíjí ji i uvnitř dílny; 3. staví do čela výroby obchodníka, stejně jako v manufaktuře, která předpokládá výrobu ve velkém měřítku a nákup surovin i odbyt výrobků ve velkém; 4. zhoršuje postavení pracujících, z kterých se stávají námezdní dělníci, zaměstnaní v dílně zaměstnavatele nebo doma. Jak známo, právě tyto znaky jsou typické pro vědecké pojetí manufaktury jako zvláštního stupně vývoje kapi-

talismu v průmyslu (viz Das Kapital I, Kapitel XII*). Víme také, že tato forma průmyslové výroby má výrazně kapitalistický charakter a je bezprostřední předchůdkyní poslední a nejvyšší formy kapitalismu, tj. strojového velko-průmyslu. Práce pro faktora je tedy zaostalá forma kapitalismu. V soudobé společnosti tato zaostalost zvláště zhoršuje postavení pracujících, vykořisťovaných celou řadou zprostředkovatelů (sweating-system), rozptýlených, nucených spokojit se s nejnižší mzdou, pracovat za nejhorších hygienických podmínek a mít neúměrně dlouhou pracovní dobu, hlavně však v podmínkách, které téměř znemožňují společenskou kontrolu výroby.

Uzavřeli jsme přehled údajů soupisu domácí výroby za rok 1894/1895. Tento přehled potvrdil, že uvedená připomínka o naprosté bezobsažnosti pojmu „domácká výroba“ je naprosto správná. Viděli jsme, že pod tento pojem byly zahrnuty nejrůznější formy průmyslové výroby, můžeme dokonce říci: *téměř všechny formy průmyslové výroby, jaké jen věda zná*. Skutečně, byli sem zařazeni i patriarchální řemeslníci, kteří vyrábějí na objednávku spotřebitelů z přineseného materiálu a odměnu dostávají buď v naturáliích, nebo v penězích. Byli sem dále zařazeni představitelé zcela jiné formy průmyslové výroby — drobní výrobci zboží pracující se svou rodinou. Jsou zde majitelé kapitalistických dílen zaměstnávající dělníky i tito námezdní dělníci, kterých bývá několik desítek v podniku. Patří sem majitelé manufaktur s velkým kapitálem, ovládající celý systém dílen provádějících dílčí operace. Byli sem zařazeni i dělníci pracující pro kapitalisty doma. Ve všech těchto kategoriích byli za „domácké výrobce“ považováni zemědělci i nezemědělci, obyvatelé vesnic i měst. Takový zmatek není žádné specifikum daného šetření provedeného

* Kapital I, kap. XII.¹¹⁴ Red.

mezi permskými domácími výrobci. Vůbec ne. Opakuje se *vsude* a *vždy*, kdykoli a kdekoli se mluví a píše o „domáckém“ průmyslu. Každý, kdo zná např. Práce komise pro průzkum domácího průmyslu, ví, že i tam byly mezi domácí výrobce počítány všechny tyto kategorie. Oblíbená metoda naší narodnické ekonomie spočívá v tom, že se snaží házet do jednoho pytle všechny ty nekonečně různorodé formy průmyslové výroby, celou tuto změť nazve „domáckým“, „lidovým“ průmyslem a — risum teneatis, amici!* — tímto nesmyslem chce *oponovat* „kapitalismu“ — „továrnímu průmyslu“. Nemýlíme-li se, tuto podivuhodnou metodu, jež svědčí o pozoruhodné hloubce myšlení a znalostí jejího původce, „zdůvodnil“ pan V. V., který hned na prvních stránkách svých Studií o domácí průmyslu^[12] srovnává oficiální počet „továrních“ dělníků z Moskevské, Vladimírské a dalších gubernií s počtem „domáckých výrobců“ a dochází samozřejmě k závěru, že „lidový průmysl“ na svaté Rusi značně převládá nad „kapitalismem“, ale o tom, co už zjistila řada autorů**, že obrovská většina těchto „domáckých výrobců“ *pracuje pro tytéž továrničky*, náš „důvěryhodný“ ekonom moudře pomlčel. Autoři Studie, kteří se nekompromisně drží narodnických předsudků, si vedou stejně. I když celková hodnota roční „domácké“ průmyslové výroby představuje v Permské gubernii jen 5 mil. rublů,*** zatímco „tovární průmyslová výroba“ činí 30 miliónů rublů, „je v továrním průmyslu

* — zadržte smích, přátelé! *Red.*

** Viz např. stať pana Charizomenova Význam domácího průmyslu v 11. a 12. č. časopisu Juridičeskij věstnik¹¹⁶ z roku 1883^[163], podávající přehled tehdy dosažitelného statistického materiálu.

*** Nemluvíme už o podivném stanovení tohoto údaje. Např. značně velkou částku představuje mletí obilí (1,2 miliónu rublů), protože je v ní započítána cena veškerého obilí, které mlynáři semleli! V tabulkách a popisech Studie byl uveden jen hrubý důchod 143 000 rublů (viz s. 358 a pozn.). Obuvnická výroba představuje částku 930 000 rublů, z nichž značnou část tvoří obrat kungurských *majitelů závodů*. Atd. atd.

zaměstnáno 19 000 osob, kdežto v domácí výrobě 26 000 osob“ (s. 364). Vidíme, že klasifikace je až dojemně prostá:

a) tovární dělníci	19 000
b) domácí výrobci	26 000
<i>Celkem</i>	45 000

Taková klasifikace pochopitelně vyvolává nejružnější úvahy o „možnosti jiné cesty pro vlast“!

K něčemu jsou nám údaje soupisu domácí výroby podle usedlostí, který zkoumá formy průmyslové výroby, přece jen dobré. Pokusíme se o klasifikaci, která *odpovídá* jak údajům soupisu (v porovnání s nimiž je narodnická klasifikace prostě výsměchem), tak i různým formám průmyslové výroby. Poměrů v procentech, které jsme získali soupisem 20 000 dělníků, použijeme i pro zvýšený počet, a to 26 000 dělníků, ke kterému došli autoři na základě jiných pramenů. [Viz tabulku na s. 397. *Red.*]

Velmi dobře víme, že ani tato klasifikace není bez chyb: nezahrnuje továrníky a majitele podniků, ale jsou do ní pojati domácí výrobci s desítkami námezdních dělníků; náhodně se do ní dostali jedni majitelé manufaktur, kteří však nebyli takto charakterizováni, ale nedostali se do ní druzí, vyčlenění z ní jako „faktoři“; dostali se do ní městští řemeslníci z jednoho města, ale ne z dalších jedenácti měst atp. V každém případě je však tato klasifikace založena na *údajích* soupisu domácí výroby o *formách průmyslové výroby*, a uvedené chyby jsou chybami v těchto údajích, a nikoli chybami klasifikace.* Tato klasifikace rozhodně dává přesnou představu o skutečnosti, vysvětluje existující spole-

* Někdo snad namítne, že dělníky najímané domácími výrobci zabývajícími se řemeslem (20 % z celkového počtu námezdních dělníků najímaných domácími výrobci) není třeba přiřadit k výrobě zboží, nýbrž k řemeslu. Pracovní síla je zde však sama zbožím a její koupě a prodej je charakteristickým rysem kapitalismu.

A. Výroba zboží

Počet dělníků

I. Kapitalisticky využívaní dělníci

1. „Tovární dělníci“ (průměrně podle údajů za 7 let, 1885—1891, připadá na jeden podnik 14,6 dělníků). 19 000
42,2 %

2. Námezdní dělníci u „domáckých výrobců“ (25 % z celkového počtu).

(Z nich je čtvrtina v dílnách s průměrným počtem 14,6 dělníků na 1 dílnu)

6500 30 700
14,4 % 68,2 %

3. Dělníci pracující doma pro faktory, tj. pracující členové rodin domáckých výrobců 3. podskupiny — 20 %.

(Z nich mnozí pracují *pro tytéž továrničky*, pro které pracují dělníci uvedení v bodech 1 a 2)

5200
11,6 %

II. Drobní výrobci zboží, tj. pracující členové rodin domáckých výrobců 1. podskupiny — 30 %.

(Z nich asi 1/3 zaměstnává námezdní dělníky)

7800
17,4 %

B. Řemeslo

Vesničtí (zčásti městští) řemeslníci, tj. pracující členové rodin domáckých výrobců 2. podskupiny — 25 %.

(Jen někteří z nich mají také námezdní dělníky)

6500
14,4 %

Celkem

45 000
100 %

čenskoekonomické vztahy mezi různými účastníky průmyslové výroby, a tedy i jejich postavení a zájmy. A právě takové vysvětlení je tím nejdůležitějším úkolem každého vědecky pojatého ekonomického výzkumu.

VII

„POTĚŠITELNÉ JEVY“ V DOMÁCKÉM PRŮMYSLU

Kdybychom přešli mlčením ta fakta Studie, která mají ukázat „lepší stránku“ a „potěšitelné jevy“ domáckého průmyslu, mohli bychom být obviněni z jednostrannosti a z toho, že představujeme domáckou výrobu jen z té horší stránky.

Tvrdí se např., že námezdní práce v domácké výrobě má prý svůj specifický význam, protože pro námezdního dělníka je zde charakteristické to, že jeho „způsob života se podobá“ životu podnikatele a že se sám „může“ stát podnikatelem. „K potěšitelným jevům“ se tedy počítá zbožné přání učinit ze všech dělníků drobné podnikatele!* Vlastně ne ze všech, ale jen z některých, protože „tendence vykořisťovat cizí práci je zřejmě vlastní všem lidem, tedy i domáckým výrobcům“ (Studie, s. 6). Naivita, s níž tato fráze bez dlouhých okolků ztotožňuje „všechny lidi“ s drobnými buržoy, je přímo nepřekonatelná! Nikoho nepřekvapuje, že ten, kdo vidí svět očima drobného buržoy, odhaluje takové pozoruhodné pravdy. Na s. 268 se „za čistě domácký podnik po pracovní stránce“ (sic!) považuje malá továrnička s 8 námezdními dělníky vyrábějící produkci v hodnotě 10 000 rublů. Na s. 272—274 se říká, jak jiný malý továrník (zaměstnávající 7 námezdních dělníků a 5 učedníků, jehož produkce má hodnotu zhruba 7000 rublů)

* O tom, jak se odráží „podobný způsob života“ v systému výplat a jejich správnosti, při najímání a v zotročující závislosti dělníka nebo v truckovém systému, neříkají ani slovo.

postavil vysokou pec na pozemku najatém od rolnické ob-
činy a požádal banku pro podporu domácích výrobců
o půjčku ve výši 5000 rublů na postavení kuplovný; zdů-
vodňoval to tím, že „celý jeho podnik má čistě místní
význam, protože rudu budou dobývat místní rolníci na
pozemcích přidělených občině“. Z formálních důvodů
banka žádost zamítla. A Studie nám při této příležitosti
líčí uchvacující obraz přeměny tohoto podniku v družstev-
ní, občinový podnik: majiteli „jako ochránci nejen zájmů
výroby, nýbrž i členů občiny to bude nepochybně vhod“. Podnik „spojuje řadu pracovních zájmů členů občiny, kte-
ří budou do závodu svážet vydolovanou rudu a vytěžené
dřevo“. „Místní hospodáři budou vozit do závodu rudu,
uhlí aj., podobně jako rolnické ženy nosí mléko do sýrárny
patřící občině. Zde se ovšem předpokládá složitější organi-
zace než v těchto sýrárnách, zejména tehdy, když provoz
samotného podniku, tj. tavbu surového železa z rudy,
budou zabezpečovat místní kvalifikovaní a pomocní děl-
níci.“ Jaká idyla! Pomocní dělníci („členové občiny“) budou „svážet do závodu“ rudu, dřevo a ostatní mate-
riál, podobně jako nosí rolnické ženy do sýrárny mléko!!
Banka pro podporu domácích výrobců může být jistě
(jestliže jí v tom nezabrání její byrokratická organizace)
stejně užitečná jako ostatní banky tím, že podpoří rozvoj
zbožního hospodářství a kapitalismu, bylo by však velmi
smutné, kdyby současně podporovala i farizejství a manilo-
vovské tlachání podnikatelů¹¹⁶ žádajících o půjčku.

Viděli jsme, že podniky s velkým počtem námezdních
dělníků byly vydávány za „domácké“ na základě toho, že
jejich majitelé jsou v nich sami zaměstnání. Ale tato pod-
mínka by drobným buržoům příliš nevyhovovala, proto se
jí snaží Studie upravit: ukazuje se, že i podnik, „založený
výlučně na námezdní práci“, může být domácím, jestliže
„úspěch“ podniku záleží na „osobní účasti“ majitele (s.
295), nebo když majitelé „musí omezit svou účast, protože
mají mnoho starostí s řízením podniku“ (s. 301). Není to

skvělé, že permští narodníci „dělají takové pokroky“? „Osobní práce“ — „osobní účast“ — „mnoho starostí“. Mein Liebchen, was willst du noch mehr?* Námezdní práce v cihlářské výrobě tedy přináší „zvláštní výhody“ (302) námezdním dělníkům, kteří v cihelnách „nacházejí obživu a výdělek“; avšak majitelé těchto podniků často „potřebují peníze na najímání dělníků“. Studie na závěr konstatuje, že těmto majitelům se má povolit úvěr v bance pro podporu domácích výrobců, „protože tyto podniky patří podle poznámek k § 3, čl. 7 statutu této banky mezi případy zvláště hodné úvahy“ (s. 302). Není to příliš šťastná formulace, zato je však velmi kategorická a výmluvná! „Závěrem nacházíme dostatečné důvody k tvrzení,“ čteme na konci popisu cihlářské výroby, „že mezi rolníky v cihlářské výrobě se zájmy zaměstnavatelů a námezdních dělníků natolik ztotožňují, že i když v této výrobě nejsou výrobní družstva formálně zaregistrována, ve skutečnosti v ní existuje pevný přátelský svazek mezi zaměstnavateli a jejich námezdními dělníky“ (305). Ať se čtenář podívá na uvedenou statistickou tabulku těchto „přátelských svazků“. Kuriózním příkladem zmatku v narodnických ekonomických představách je, že Studie současně obhajuje a přikrášluje námezdní práci tvrzením, že kulakem rozhodně není zaměstnavatel námezdních dělníků, nýbrž vlastník peněžního kapitálu, který „vykořisťuje práci domácího výrobce a jeho námezdních dělníků“ (!), a zároveň velmi nelogicky a ostře brání kulactvo: „ať je kulactvo vylíčeno jakkoli černě, přesto je dosud nutným kolečkem v mechanismu směny domácí výroby... Pokud jde o úspěchy domácího průmyslu, musíme bezesporu považovat dosud kulaky za požehnání vzhledem k situaci, kdy bez kulaka, bez jakýchkoli finančních prostředků neměl domácí výrobce práci“ (s. 8)**. Jak dlouho ještě potrvá ono dosud?

* Má milá, co chtěla bys dál?¹¹⁷ *Red.*

** Tytéž myšlenky jsou obsaženy v knize Dom. prům. I, 39n. a v polemice proti listu Dělovoj korrespondent¹¹⁸[²³], který napsal, že kulaci

Kdyby bylo řečeno, že obchodní a lichvářský kapitál je nezbytným faktorem ve vývoji kapitalismu, nezbytným kolečkem v mechanismu *málo vyvinuté* kapitalistické společnosti (jako je naše), bylo by to správné. Při takovém výkladu musíme slovo „dosud“ chápat takto: časté případy omezování svobody podnikání a volné konkurence (zvláště mezi rolnictvem) *dosud* u nás pomáhají udržovat nejzaostalejší a nejhorší formy kapitalismu. Jenom se bojíme, že se tento výklad nebude líbit ani permským, ani ostatním narodníkům!

Přejděme k výrobním družstvům, k těmto nejbližším a nejdůležitějším představitelům oněch tzv. občinových principů, které narodníci neustále v domácí výrobě prosazují. Je zajímavé podívat se na údaje soupisu domácích výrobců *podle usedlostí* v celé gubernii, soupisu, který si přímo jako program vytyčil registraci a průzkum výrobních družstev (s. 14, § 2). Můžeme se tedy nejen seznámit s různými typy výrobních družstev, ale i poznat, jak jsou rozšířené.

Lisování oleje. „Přirozeně vzniklé výrobní družstvo v přísném smyslu slova“: v obci Pokrovskoje a ve vsi Gavrjata patří dvě lisovny oleje pěti bratrům, kteří si hospodářství rozdělili, ale v používání lisoven se střídají. Tato fakta jsou „velmi zajímavá“, protože „vysvětlují smluvní podmínky občinové pracovní poslušnosti domácí výroby“. Je zřejmé, že podobná rodinná „výrobní družstva jsou názorným příkladem toho, jak je na družstevních zásadách mezi domácími výrobci rozšířena výroba továrního typu“ (s. 175—176). Tedy výrobní druž-

(majitelé montážních truhlářských dílen) by neměli být zařazováni do skupiny domácích výrobců. „Veškerý náš domácí průmysl,“ čteme v odpovědi, „je spoután soukromým kapitálem. Kdybychom do skupiny domácí výroby zařazovali jen ty domácí výrobce, kteří sami prodávají své výrobky, byla by skupina naší domácí výroby jako vybilená.“ Naprosto charakteristické přiznání, není-liž pravda? Na základě údajů soupisu jsme už dříve poukázali na tato „pouta soukromého kapitálu“, který ovládá domácí výrobu.

stvo v přísném smyslu slova jako precedens kooperace a ztělesnění pospolnosti je založeno na *společném vlastnictví dědiců, kteří si dědictví nerozdělili!!* Je-li tomu tak, pak by zřejmě pravým paládiem „pospolnosti“ a „kooperace“ bylo římské občanské právo a náš X. svazek s institucemi *condominia**, společného vlastnictví dědiců a nedědiců!¹¹⁹

„Nejvýrazněji se družstevní podnikání rolníků projevovalo ve svérázných, přirozeně vzniklých formách... v mlynářství.“ Mnoho mlýnů používají družstva nebo dokonce celé osady společně. Způsoby využívání mlýnů: nejrozšířenější způsob je podle pořadí; potom dělení čistého důchodu na podíly úměrné nákladům každého spolumajitele; v „podobných případech se společníci málokdy podílejí svou vlastní prací na výrobě, ta je obvykle vykonávána za pomoci námezdní práce“ (s. 181; totéž platí o družstevních smolárnách — s. 197). Je to opravdu neobvyčejná zvláštnost a podivné družstevnictví — společné vlastnictví drobných podnikatelů, kteří společně najímají dělníky! Skutečnost, že se domácí výrobci *střídají* ve využívání mlýnů, smoláren a kováren, svědčí naopak o překvapující rozdrobenosti výrobců, které ani společné vlastnictví není s to přimět ke kooperaci.

„Jednou z forem družstevní organizace“ jsou „družstevní kovárny“ (239). Jednotliví majitelé kováren se soustřeďují do jedné kovárny, aby ušetřili palivo, najímají jednoho dmychače (úspora dělníků!) a pronajímají si u majitele kovárny za zvláštní poplatek místnost i kladivo. Pronajímání věcí patřících právem soukromého vlastnictví jedné osobě za úplatu druhé osobě je tedy „družstevní organizace“! Zřejmě musíme římské právo nazvat kodexem „družstevní organizace“!... „V družstevní organizaci... vidíme nový důkaz toho, že ve výrobě mezi domácími výrobci neexistuje třídní krystalizace, že různé vrstvy zemědělců a domácích výrobců splývají stejným

* — společného panství nad určitým územím. *Red.*

způsobem, jak jsme to viděli v družstevních mlýnech“ (239). A potom si ještě nějakí zlí lidé troufají mluvit o rozkladu rolnictva!

Až dosud tedy neexistuje ani jeden případ *sdužení* domácích výrobců pro nákup surovin, pro odbyt výrobků, o sdužení ve výrobě samé ani nemluvě! Existují však i taková sdužení. Soupis domácích výrobců podle usedlostí v Permské gubernii zaregistroval *všehovšudy čtyři*, přičemž *všechna* byla zřízena za pomoci banky pro podporu domácích výrobců: tři ve výrobě kočárů a jedno ve výrobě zemědělských strojů. Jedno z nich má námezdní dělníky (2 učedníky a 2 „pomocné“ námezdní dělníky), ve druhém používají dva společníci za zvláštní poplatek kovárnu a dílnu třetího společníka. Společně nakupují suroviny a prodávají výrobky, pracují však v oddělených dílnách (kromě zmíněného případu, kdy najímají za stanovený poplatek kovárnu a dílnu). Tato čtyři výrobní družstva sdužila 21 pracujících členů rodiny. Permská banka pro podporu domácích výrobců existuje již několik let. Připusťme, že bude nyní „sdužovat“ (k nájmu sousedovy kovárny) *v jednom roce* nikoli dvacet pracujících členů rodin domácích výrobců, nýbrž padesát. Všech 15 000 pracujících členů rodin domácích výrobců tedy „družstevní organizace“ „sduží“ přesně za 300 let. A až skončí toto dílo, začnou „sdužovat“ i námezdní dělníky zaměstnávané domácími výrobci... Permští narodníci přímo jásají: „Tak závažné ekonomické koncepce, které vymysleli sami domácí výrobci, jsou pevnou zárukou ekonomického pokroku tohoto typu výroby, založeného na principech nezávislosti práce na kapitálu, protože daná fakta jsou výrazem nejen živelné, ale zcela uvědomělé snahy domácích výrobců pracovat samostatně“ (s. 333). Co to proboha tvrdíte, pánové! Je sice pravda, že si nelze představit narodnictví bez manilovovských frází, je však přece jen potřeba dělat vše s mírou! Jak jsme viděli, *ani jedno* výrobní družstvo neztělesňuje „princip nezávislosti práce na

kapitálu“: jsou to všechno družstva větších či menších podnikatelů, mnohá z nich zaměstnávají námezdní dělníky. Kooperace v těchto družstvech neexistuje, i se společným nákupem surovin a prodejem výrobků se setkáváme velmi sporadicky, protože se sdružuje nečekaně nízký počet podnikatelů. Můžeme klidně říci, že se nenajde ani jedna kapitalistická země, ve které by registrace téměř 9000 malých dílen s 20 000 dělníky odhalila *tak překvapující rozdrobenost a zaostalost výrobců*, mezi nimiž se našlo jen několik desítek příkladů *společného vlastnictví a ani ne deset případů sdružení 3—5 drobných podnikatelů*, nakupujících suroviny a prodávajících výrobky společně! Tato rozdrobenost by byla *nejlepší zárukou bezúspěšné ekonomické a kulturní stagnace*, kdybychom naštěstí neviděli, jak kapitalismus nepřetržitě podrývá kořeny patriarchálního řemesla s jeho lokální omezeností samostatných podnikatelů, jak stále více likviduje malé místní trhy (na nichž je malovýroba závislá), nahrazuje je národním a světovým trhem a *nutí* výrobce nikoli jen z nějaké vesnice Gavrjata, nýbrž všechny výrobce v zemi, a dokonce v různých zemích navzájem se sdružovat. Tato sdružení musí přesahovat rámec jednotlivých velkých i malých podnikatelů a plnit důležitější funkce, než je řešení otázky levnějšího nákupu dřeva a železa nebo otázky výhodnějšího prodeje hřebíků a povozů a cestovních vozů.

VIII

NARODNICKÝ PROGRAM PRŮMYSLOVÉ POLITIKY

Protože praktické předpoklady a opatření souvisí vždy s tím, které jevy kdo považuje v životě za „potěšitelné“ a vzbuzující naděje, víme už předem, jaká přání týkající se domácího průmyslu figurují ve Studii. Ta omezila všechny „potěšitelné jevy“ na to, že přikrášlila námezdní práci v malých podnicích a vychválila velmi nepočtená

a jednostranná sdružení drobných podnikatelů. Tato přání, jež jsou opakováním obvyklých narodnických receptů, překvapují na jedné straně svou rozporností a na druhé straně nesmírným zveličováním tuctových „opatření“, jež se za přispění frází mění v řešení velkých otázek. Hned na prvních stránkách Studie, v úvodu, ještě před výkladem údajů soupisu se setkáváme se vzletnými úvahami o „úkolech úvěru pro domácí výrobce“, který má „odstranit (sic!) nedostatek peněz“, o „družstevní organizaci směny mezi výrobou a spotřebou“ (s. 8), o „rozšíření družstevních organizací“, o zřizování skladů domácích výrobců, technických poraden, technických škol atd. (s. 9). Tyto úvahy se v knize mnohokrát opakují. „Je nutné reorganizovat ekonomiku výroby tak, aby domácí výrobce měl po ruce peníze; prostě osvobodit domácího výrobce od kulaka“ (s. 119). „Naším nynějším úkolem“ je „osvobodit domácího výrobce pomocí úvěru“ atd. (s. 267). „Je nezbytné racionalizovat směnné procesy“, postarat se „o zavedení racionálních zásad úvěru, směny a výroby do rolnického zemědělského hospodářství“ (s. 362), je nutná „ekonomická organizace práce“ (sic!! s. 363), „racionální organizace ekonomiky národního hospodářství“ atd. atd. Jak vidíte, je to známý narodnický všelék, přidaný k údajům soupisu. Aby autoři definitivně potvrdili svou narodnickou věrnost, neopomenuli odsoudit peněžní hospodářství a poučují čtenáře, že řemeslo „má pro národní hospodářství velký význam, protože mu umožňuje vyhnout se přeměně naturálního hospodářství v hospodářství peněžní“. „Naléhavé zájmy národního hospodářství vyžadují, aby produkované suroviny byly zpracovávány na místě a podle možnosti bez zasahování peněz do směnných procesů“ (s. 360).

Narodnický program je zde vyložen tak zevrubně a otevřeně, že si to lépe ani nelze přát! Řekli jsme „narodnický program“, protože nás nezajímá to, co autory Studie od ostatních narodníků odlišuje, nýbrž naopak právě jejich společné rysy. Zajímá nás praktický narodnický program

týkající se domácí výroby vůbec. Na první pohled ve Studii nápadně vynikají právě hlavní rysy tohoto programu:

1. odsuzování peněžního hospodářství a sympatizování s naturálním hospodářstvím a primitivní řemeslnou výrobou;
2. řada opatření na podporu rolnické malovýroby, jako je úvěr, rozvoj techniky atd.;
3. zakládání různých sdružení a spolků větších a menších podnikatelů — surovinových, skladištních, spožitelních, úvěrových, spotřebních a výrobních družstev;
4. „organizace práce“ — otřepaná fráze, která je součástí všech zbožných přání narodníků. Podívejme se na tento program.

Především pokud jde o odsuzování peněžního hospodářství, má zde ve vztahu k průmyslu výlučně platonický charakter. V Permské gubernii je už řemeslo natolik zatlačeno zbožní výrobou a je v tak žalostném stavu, že v téže Studii se dočítáme o potřebě „zbavit domácího výrobce závislosti“, totiž zbavit řemeslníka závislosti na objednávacím spotřebiteli „získáním prostředků na rozšíření oblasti odbytu za rámec poptávky týkající se místní spotřeby“ (s. 33). Jinými slovy: teoreticky jde o odsuzování peněžního hospodářství a prakticky o snahu přeměnit řemeslnou výrobu ve zbožní! Tento rozpor se rozhodně neprojevuje markantně jen ve Studii, ale je charakteristický pro všechny narodnické plány: ať se brání zbožnímu (peněžnímu) hospodářství sebevíc, skutečnost vyháněná dveřmi se vrací oknem, a opatření, která podporují, jen přispívají k rozvoji zbožního hospodářství. Například úvěr. Ve svých plánech a přáních neodstraňují narodníci zbožní hospodářství jako takové. Studie se např. ani slovem nezmiňuje o tom, že základem navrhovaných reforem nemá být zbožní hospodářství. Naopak, požaduje pouze racionální zásady *směny*, kooperativní organizaci *směny*. Zbožní hospodářství zůstává zachováno, má být jen reformováno podle *racionálních* zásad. Tato utopie není nic nového, už ve staré ekonomické literatuře měla velmi významné zastánce. Na

její teoretickou neudržitelnost se přišlo již dávno, takže tím se nemusíme ani zdržovat. Neměli bychom raději, místo nesmyslných frází o tom, že je nutno „racionalizovat“ ekonomiku, „racionalizovat“ nejdříve své představy o *skutečné* ekonomice a o skutečných sociálně ekonomických vztazích v této velmi různorodé mase „domáckých výrobců“ složené z různých vrstev, jejíž osud chtějí naši narodníci byrokraticky a přitom lehkomyšlně řešit shora? Cožpak neustále nevidíme, že praktická opatření narodníků, realizovaná podle receptů „čistých“ idejí o „organizaci práce“ atp., ve skutečnosti jen povzbuzují a podporují „příčinnivého mužika“, malého továrníka, faktora a všechny ostatní představitele maloburžoazie? Není to ani náhoda, ani výsledek nedokonalosti nebo neúspěšnosti jednotlivých opatření. Naopak, na obecném základě zbožního hospodářství využívají úvěr, sklady, banky, technické rady atd. nevyhnutelně a nutně především a nejvíce představitelé maloburžoazie.

Ale někdo může namítat, že jestliže je to tak, jestliže narodníci svými praktickými opatřeními nevědomky a proti své vůli slouží rozvoji maloburžoazie, a tedy i samotnému kapitalismu, proč by tedy proti jejich programu měli útočit lidé, kteří zásadně považují vývoj kapitalismu za pokrokový proces? Cožpak je rozumné pro chybnost, nebo řečeno jemněji, pro spornost ideologické formy napadat programy, které jsou prospěšné v praxi? Nikdo přece nebude popírat, že technické vzdělání, úvěry, spolky a sdružování výrobců jsou „prospěšné“.

Nejde o vymyšlené námitky. V té či oné formě, v té či oné souvislosti je stále slyšíme jako repliky na polemiku s narodnictvím. Nebudeme zde mluvit o tom, že tyto námitky, i kdyby byly oprávněné, naprosto nevyvracejí fakt, že už pouhé vydávání maloburžoazních projektů za významné sociální všeléky přináší společnosti nesmírné škody. Máme v úmyslu podívat se na otázku z praktického hlediska nejbližších a nejnáléhavějších potřeb současnosti

a z tohoto *úmyslně* zúženého hlediska zhodnotit narodnický program.

I když řada narodnických opatření je prakticky užitečná, protože podporují rozvoj kapitalismu, jde vesměs o opatření za prvé nejvýš nedůsledná, za druhé doktrinářsky neživotná a za třetí zanedbatelná ve srovnání se skutečnými úkoly, které ukládá našemu průmyslu rozvíjející se kapitalismus. Vysvětleme to. Poukázali jsme, za prvé, na nedůslednost narodníků jako *praktických* lidí. Spolu s uvedenými opatřeními, která jsou obvykle charakterizována jako liberální ekonomická politika a která natrvalo vepsali na svůj prapor vůdcové západní buržoazie, dovedou narodníci obratně hájit svůj záměr *zabrzdit* daný ekonomický vývoj, *postavit se do cesty* pokroku kapitalismu, *podporovat* malovýrobu vyčerpanou bojem s velkovýrobou. Obhajují zákony a instituce potlačující svobodnou mobilizaci půdy a svobodu pohybu, udržují stavovskou uzavřenost rolnictva atd. Můžeme se zeptat, zda jsou nějaké rozumné důvody pro *zabrzdnutí* rozvoje kapitalismu a velkoprávního? Na údajích soupisu jsme viděli, že tolik vychvalovaná „samostatnost“ domácích výrobců je vůbec nechrání před závislostí na obchodním kapitálu, před nejhrošími formami vykořisťování, vždyť *ve skutečnosti* postavení obrovského množství těchto „samostatných“ domácích výrobců je často *ubožejší* než postavení námezdních dělníků u domácích výrobců, že jejich výdělky jsou nesmírně nízké, pracovní podmínky (po zdravotní stránce a pokud jde o délku pracovní doby) krajně neuspokojivé, výroba rozdrobená, technicky primitivní a zaostalá. Jsou tedy nějaké rozumné důvody pro zachování policejních zákonů, které upevňují „spjatost s půdou“ a *zakazují* tuto spjatost, narodníky tak dojímající, narušovat?* Údaje „soupisu domácí výroby“

* Studie se také s velkým patosem zmiňuje o užitečnosti obcí a o škodlivosti „svobodné mobilizace“ pozemkového vlastnictví, která by prý vedla ke vzniku „proletariátu“ (s. 6). Toto stavění obcí proti svobodné mobilizaci velmi dobře vystihuje nejreakčnější a nej-

by“ za rok 1894/1895 v Permské gubernii přesvědčivě dokazují naprostou nesmyslnost umělého připoutání rolníků k půdě. Toto připoutání jen snižuje jejich výdělky, které jsou při „spjatosti s půdou“ více než dvakrát nižší ve srovnání s nezemědělci, snižuje jejich životní úroveň, prohlubuje vzájemnou izolovanost a rozdrobenost výrobců roztroušených po vesnicích, umocňuje jejich bezmocnost vůči každému faktorovi a různým zprostředkovatelům. Připoutání k půdě brzdí současně rozvoj zemědělství, nemůže však zabránit vzniku třídy vesnické maloburžoazie. Narodníci se vyhýbají tomu, aby položili otázku přímo: brzdit nebo nebrzdit vývoj kapitalismu? Raději uvažují o „možnosti jiných cest pro vlast“. Když se však začne mluvit o nejbližších praktických opatřeních, už tím se každý činitel ztotožňuje s *danou cestou**. Dělejte, co je vám libo, abyste „prosadili“ jinou cestu pro vlast! Takovou činnost nebude nikdo kritizovat (kromě toho, že se jí vysměje). Neobhajujte však to, co tento vývoj uměle *brzdí*, nesnažte se překřížit frázemi „o jiné cestě“ otázku odstranění překážek z této cesty.

Při hodnocení praktického narodnického programu musíme mít na zřeteli ještě tuto další okolnost. Už jsme viděli, že narodníci se snaží formulovat svá přání co nejabstraktněji, prosazovat je jako abstraktní, odtahité požadavky „čisté“ vědy, „čisté“ spravedlnosti, a ne jako skutečné potřeby reálně existujících tříd s určitými zájmy. Úvěr, tuto naléhavou potřebu každého velkého i malého podnikatele v kapitalistické společnosti, prezentuje narodník jako nějaký prvek systému organizace práce; spolky a sdružení podnikatelů jsou považovány za počáteční výraz myšlenky každé kooperace, myšlenky „emancipace domác-

škodlivější rys „občiny“. Bylo by zajímavé vědět, zda by se alespoň v jedné kapitalistické zemi našel „proletář“, který by při výdělku 33 nebo 55 rublů za rok nebyl považován za *chudáka*?

* Že je tato cesta cestou rozvoje kapitalismu, nepopírali, pokud víme, ani narodníci, ani pan N. -on, pan V. V., nebo pan Južakov atd. atd.

ké výroby“ atd., zatímco každý ví, že ani jeden z těchto spolků nemá ve skutečnosti nic společného s tak vysokými cíli. Souvisí prostě s výší důchodů těchto drobných podnikatelů, s upevňováním jejich postavení a se vzrůstáním jejich zisků. Toto vyhlásování tuctových buržoazních a maloburžoazních přání za jakési sociální všeléky tato přání pouze *oslabuje*, bere jim jejich vitalitu, zpochybňuje jejich naléhavost a uskutečnitelnost. Naléhavé problémy každého podnikatele, faktora, obchodníka (úvěr, spolky, technická pomoc) se narodnik snaží předkládat jako obecné otázky povznesené nad zájmy jednotlivců. Narodnik si myslí, že tím zvyšuje jejich význam a že je vyzdvihuje, ve skutečnosti však mění živou věc, *na níž mají zájem* určité skupiny obyvatelstva, ve filistrovská přání, kabinetní rozumování, byrokratické „úvahy o výhodách“. S tím je bezprostředně spjata i třetí okolnost. Protože narodnik nechápe, že taková praktická opatření jako úvěr a výrobní družstvo, technická pomoc atd. jsou výrazem požadavků rozvíjejícího se kapitalismu, nedokáže vyjádřit obecné a základní požadavky takového vývoje a zaměňuje je za drobná, náhodná, polovičatá opatření, která sama o sobě nemají žádný význam a jsou nevyhnutelně odsouzena k neúspěchu. Kdyby narodnik otevřeně a důsledně tlumočil požadavky společenského vývoje kapitalistickou cestou, byl by schopen zpozorovat *obecné podmínky a obecné požadavky* takového vývoje a poznal by, že všechny jeho drobné návrhy a opatření by se uskutečnily samovolně, kdyby existovaly tyto obecné podmínky (z nichž v daném případě je pro nás hlavní svoboda průmyslového podnikání), tj. byly by výsledkem činnosti zainteresovaných osob samých, zatímco ignorování těchto obecných podmínek a vytyčování pouze praktických opatření výhradně dílčího charakteru musí vést k mlácení prázdné slámy. Všimněme si svobody průmyslového podnikání např. z tohoto hlediska. Na jedné straně je to velmi obecná a klíčová otázka z celé řady otázek průmyslové politiky, jejíž rozbor je zvláště potřebný. Na

druhé straně poskytují zvláštnosti života permské oblasti zajímavé důkazy o zásadní důležitosti této otázky.

Ekonomika dané oblasti je založena především na báňském a hutním průmyslu, který jí dodává velmi osobitý ráz. Se situací a zájmy uralského báňského a hutního průmyslu jsou spojeny i dějiny kolonizace, i nynější situace oblasti. „Rolníci byli přesídlováni na Ural většinou proto, aby pracovali pro majitele závodů,“ čteme v dopise obyvatele Babuškina z nižněseržinského závodu, uveřejněném v Pracích komise pro průzkum domácího průmyslu*^[1]. A tato prostá slova přesně vystihují obrovskou úlohu majitelů závodů v životě oblasti, jejich význam jako statkářů a majitelů těchto závodů zároveň, jejich zvyk bezvýhradně a neomezeně vládnout, monopolisticky ovládat výrobu a zakládat průmyslovou výrobu na svém vlastnickém právu, a nikoli na kapitálu a konkurenci. Monopolní zásady uralského báňského a hutního průmyslu byly zakotveny zákonem ve známém 394. článku VII. svazku Souboru zákonů^[143] (báňský statut^[160]) — v článku, o kterém se tolik mluvilo a mluví v literatuře o Uralu. Tento zákon byl vydán roku 1806 a vyžaduje za prvé, aby otevření každé továrny v báňských městech bylo povoleno báňským úřadem, a za druhé zakazuje v okruhu závodů otevřít „jakékoli manufaktury a továrny, jejichž veškerá výroba je založena převážně na práci s ohněm, k němuž je třeba uhlí a dříví“. Uralští majitelé dolů a hutí naléhali roku 1861 zvláště na to, aby tento zákon byl obsažen i v podmínkách osvobození rolníků. 11. článek ustanovení o hornících a hutnících tento zákaz opakuje.** Ve

* Sv. XVI, s. 594—595. Citováno v knize Dom. prům. I, 140.

** Viz Dom. prům. I, 18—19. — Studie, 222, 223, 224. — Zprávy a šetření o domácím průmyslu, vydání ministerstva zemědělství a státního majetku, článek Jegunovův v III. svazku. K Jegunovovu článku připojilo ministerstvo poznámku, v níž se omlouvá, že názory autora se „podstatně rozcházejí s názory a údaji báňského úřadu“. V krasnoufimském újezdu bylo např. na základě uvedených

zprávě představenstva banky domácích výrobců za rok 1895^[103] se mimo jiné říká: „Nejčastěji jsou však stížnosti na to, že zaměstnanci báňského úřadu a majitelé posesívních závodů* zakázali *otvírat* závody pracující s ohněm v okruhu jim podřízených oblastí, a na nejrůznější omezování domácího zpracovávání kovů“ (Studie, s. 223). Tak si Ural až dosud uchovává dávné tradice „dobrých starých časů“ a poměr k drobné výrobě rolníků je zde v plném souladu s tou „organizací práce“, která závodům zajišťovala tovární dělníky připoutané k určitému místu. Tyto tradice charakterizuje velmi názorně následující zpráva 183. č. listu Permskije gubernskije vědomosti¹²⁰ z roku 1896, která je uvedena ve Studii a je právem označena jako „mnohoznačná“. Zpráva zní: „Ministerstvo zemědělství a státního majetku vyzvalo uralské majitele dolů a hutí, aby uvážili, zda mohou doly a hutě nějak přispět k rozšíření domácí výroby na Urale. Majitelé dolů a hutí oznámili ministerstvu, že rozšíření domácího průmyslu na Urale poškodí velkopřmysl, protože už i nyní, kdy domácí průmyslová výroba je na Urale rozvinuta jen nepatrně, nemůže Ural poskytnout závodům nezbytný počet dělníků**; když však obyvatelstvo najde obživu doma, může se stát, že závody nebudou mít vůbec žádné pracovní

zákonů zavřeno asi 400 kováren. — Srov. Práce komise pro průzkum domácího průmyslu, sv. XVI, článek V. D. Bělova: Domácí průmysl na Uralu ve vztahu k báňskému a hutnímu průmyslu[?]. Autor uvádí, že domácí výrobci ze strachu před přísnými zákony ukrývají své stroje. Jeden domácí výrobce si postavil odlévací pánve *na kolečka*, aby ji mohl snáze ukrýt! (s. 18 cit. článku).

* Těmto závodům byly přiděleny celé vesnice, jejichž nevolníci byli povinni pracovat v zemědělství i v závodě. *Čes. red.*

** Na vysvětlenou poznamenáváme, že statistika našeho báňského a hutního průmyslu již mnohokrát konstatovala, že na Urale je počet zaměstnaných dělníků v poměru k vytěžené produkci mnohem vyšší než v jižní nebo polské oblasti báňského a hutního průmyslu. Nízká mzda, výsledek připoutanosti dělníků k půdě, udržuje Ural ve srovnání s jihem a Polskem na mnohem nižší technické úrovni.

síly“ (Studie, s. 244). Pod vlivem této zprávy autoři Studie začali volat: „Ovšem, první a nezbytnou podmínkou každé výroby, *velké, střední i drobné*, je svobodné průmyslové podnikání... Ve jménu svobodného průmyslového podnikání musí být *všechny jeho obory* právně rovnoprávné... Všechny uralské podniky zpracovávající po domácku kovy musí být zbaveny všech *mimořádných* omezení, která stanovily tovární předpisy, aby brzdily jejich *přirozený* vývoj“ (tamtéž, podtrženo námi). Když jsme četli tuto procítěnou a hluboce pravdivou tirádu na obranu „svobodného průmyslového podnikání“, vzpomněli jsme si na známou bajku o metafyzikovi, který nechtěl vylézt z jámy a ptal se, je-li vhozený provaz „provaz obyčejný“!¹²¹ Stejně pohrdlivě se ptají permští narodníci, když se hovoří o svobodném průmyslovém podnikání, o svobodném rozvoji kapitalismu a volné konkurenci, zda je toto svobodné průmyslové podnikání obyčejným buržoazním požadavkem! Jejich přání jsou mnohem vznešenější; nejsou pro volnou konkurenci (jaké přízemní, úzkoprsé, buržoazní přání!), nýbrž pro „organizaci práce“... Ale stačí jen, aby se toto manilovovské snění střetlo „tváří v tvář“ s drsnou a prozaickou skutečností, a najednou tato skutečnost zavání takovou „organizací práce“, že narodník zapomíná na „škodlivost“ a „nebezpečnost“ kapitalismu, na „možnost jiné cesty pro vlast“ a dovolává se „svobodného průmyslového podnikání“.

Opakujeme, že považujeme toto přání za naprosto správné a myslíme si, že takové hledisko (které zastává nejen Studie, ale skoro všichni ti, kdo píší o této otázce) dělá narodníkům čest. Ale... Co máme, prosím vás, dělat? Rozhodně nemůžeme narodníky pochválit a nevyslovit přitom rozhodné „ale“ — máme ale k této věci dvě zásadní připomínky.

Za prvé. Převážná většina narodníků určitě rozhořčeně odmítne naše ztotožnění „svobodného průmyslového podnikání“ a „svobodného kapitalistického podnikání“ jako nesprávné. Budou tvrdit, že odstranění výsad a pozůstatků

nevolnictví je „prostě“ v zájmu rovnoprávnosti, v zájmu „celého“ národního hospodářství a zvláště rolnického, ale rozhodně ne kapitalismu. Narodnici to určitě řeknou. Ale nebude to pravda. Od těch dob, kdy se na „svobodné průmyslové podnikání“ dívali tak idealisticky abstraktně, protože v něm viděli základní a přirozené (srov. podtržené slovo ve Studii) „právo člověka“, uplynulo již přes sto let. Od těch dob bylo „svobodné průmyslové podnikání“ a jeho prosazení už požadováno v několika zemích a všude byl tento požadavek výrazem disproporce mezi rozvíjejícím se kapitalismem a zbytky výsad a reglementací, všude byl heslem pokrokové buržoazie a vedl jen k úplnému vítězství kapitalismu. Mezitím už teorie naprosto jasně poukázala na naivnost iluze, podle níž je „svobodné průmyslové podnikání“ požadavek „čistého rozumu“, požadavek abstraktní „rovnoprávnosti“, a dokázala, že otázka svobodného průmyslového podnikání je otázkou kapitalismu. Prosazení „svobodného průmyslového podnikání“ rozhodně nespochívá jen v „právní“ reformě; jde o hlubokou ekonomickou reformu. Požadavek „svobodného průmyslového podnikání“ znamená vždy disproporci mezi právními normami (obrážejícími přežití výrobní vztahy) a *novými výrobními vztahy*, které vznikly navzdory starým normám, vyvinuly se z nich a vyžadují jejich odstranění. Jestliže poměry na Urale vyvolaly všeobecný požadavek „svobodného průmyslového podnikání“, znamená to, že ty reglementace, výsady a privilegia, které se dědily, aby jich užívali statkářští majitelé závodů, omezují *dané hospodářské vztahy*, *dané ekonomické síly*. Jaké jsou však tyto vztahy a tyto síly? Jsou to *vztahy zbožního hospodářství*. Tyto síly — to jsou síly *kapitálu*, který ovládá zbožní hospodářství. Vzpomeňte si třeba na citovaná „přiznání“ permského narodnika: „Celý náš domácí průmysl je ovládán soukromým kapitálem.“ Ale i bez tohoto přiznání jsou údaje soupisu domácí výroby dost výmluvné.

Druhá poznámka. Schvalujeme, že narodnici obhajují

svobodné průmyslové podnikání. Schvalujeme však tuto obhajobu jen za podmínky, že bude *dovedena do důsledků*. Cožpak „svobodné průmyslové podnikání“ jen znamená, že bude na Urale zrušen zákaz otvírat závody pracující s ohněm? Cožpak není mnohem horší připravit rolníka o právo vystoupit z obcíny, o právo zabývat se jakoukoli výrobou nebo obchodem než omezit „svobodné průmyslové podnikání“? Cožpak neomezuje svobodu průmyslového podnikání to, že neexistuje svoboda pohybu, že zákon nedává každému občanu právo zvolit si k pobytu kterékoli město nebo vesnici ve státě? Cožpak stavovská uzavřenost rolnické obcíny, do které nemohou proniknout příslušníci obchodní a průmyslové třídy, neomezuje svobodné průmyslové podnikání? Atd. atd. Vyjmenovali jsme jen závažnější, obecnější a rozšířenější způsoby omezování svobodného průmyslového podnikání, ovlivňující celé Rusko, a především veškeré rolnictvo. Má-li být „velký, střední a drobný průmysl“ rovnoprávný, nemusí mít drobný průmysl stejná práva na zcizování půdy jako střední a velký průmysl? Jestliže jsou uralské báňské zákony „mimořádnými pouty brzdícími přirozený vývoj“, nejsou „mimořádnými pouty“ také vzájemné ručení, nezczizitelnost přiděľů, zvláštní stavovské zákony a ustanovení o přesídlování, přemísťování, průmyslové výrobě a vedlejších výdělčích? „Nebrzdí snad přirozený vývoj“?

A o to právě jde, že i v této otázce se projevila tatáž polovičatost a dvojakost narodnictví, která je tak charakteristická pro každou ideologii Kleinbürgerů. Narodnici na jedné straně nepopírají, že v našem životě je ještě mnoho pozůstatků „organizace práce“, jejíž vznik spadá do období údělného zřízení a která je v příkrém rozporu se současnou hospodářskou soustavou, s celým hospodářským a kulturním vývojem země. Na druhé straně narodnici pochopitelně vidí, že tato hospodářská soustava a tento vývoj ohrožuje existenci malovýrobců. Protože se bojí o osud svých „ideálů“, snaží se zadržet dějiny, zastavit vývoj,

snažně prosí a zapřísahají se, aby se věci „zakázaly“, „nedovolovaly“, a zastírají toto ubohé reakcionářské tlačání frázemi o „organizaci práce“, frázemi, které musí znít jako hořký výsměch.

Čtenář už jistě chápe, jaké jsou naše hlavní a základní námitky proti *praktickému* narodnickému programu v otázkách současné průmyslové výroby. Pokud jsou narodnická opatření součástí reformy, která se od dob Adama Smitha nazývá *svobodné průmyslové podnikání* (v širokém významu slova) nebo se s ní shodují, jsou pokroková. Pak v nich, za prvé, není nic „narodnického“, nic, co by podporovalo speciálně malovýrobu a „zvláštní cesty“ vlasti. Za druhé je tato pozitivní část narodnického programu oslabována a znehodnocována tím, že místo obecné a základní otázky svobodného průmyslového podnikání řeší návrhy a opatření nepatrného dosahu a významu. Pokud však narodnická přání jsou namířena proti svobodnému průmyslovému podnikání, protože se snaží zadržet současný vývoj, jsou reakční a nesmyslná a jejich splnění může přinést jediné škodu. Vezměme jako příklad úvěr. Úvěr je instituce velmi rozvinutého oběhu zboží, velmi rozvinutého občanského styku. Prosazení „svobodného průmyslového podnikání“ vede nevyhnutelně k vytvoření úvěrních ústavů jakožto obchodních podniků, k odstranění stavovské uzavřenosti rolníků, k jejich sblížení s třídami, které nejvíce úvěr využívají, k samostatnému vytváření úvěrních společností zainteresovanými osobami atd. A naopak, jaký význam mohou mít úvěrová opatření, kterými „mužiky“ obšťastňují činitelé zemstev a ostatní příslušníci „inteligence“, dokud zákony a úřady stavějí rolnictvo do situace, jež *vylučuje* normální a rozvinutý oběh zboží, do situace, v níž místo majetkového ručení (základ úvěru) je mnohem lehčí, uskutečnitelnější, dostupnější a užitečnější... *odpracovávání!* Za takových podmínek budou úvěrová opatření vždy skleníkovými, cizími rostlinami přesazenými do na-prosto nevhodné půdy, budou mrtvě narozeným dítětem,

kteří mohli zplodit jen blouzníci Manilovové z řad inteligence a loajální úředníci, a jemuž se opravdoví *obchodníci s peněžním kapitálem* smějí a budou smát. Místo nepodložených fakt uvedeme názor Jegunova (citovaný článek), kterého nikdo nebude podezírat z... „materialismu“. O skladech pro domácí výrobce říká: „Ani v nejpříznivějších místních podmínkách stálý sklad, a ještě k tomu jediný pro celý újezd, rozhodně nenahradí a ani nemůže nahradit neustále cestujícího a osobně zainteresovaného obchodníka.“ O permské bance pro podporu domácí výroby čteme: Aby domácí výrobce dostal půjčku, musí o ni žádat u banky nebo u jejího agenta, a uvést ručitele. Agent přijde, prozkoumá výrobcovu žádost, podrobně se informuje o výrobě atd. „a celý tento objemný materiál pošle na účet domácího výrobce správní radě banky“. Když banka povolí půjčku, zašle výrobci (prostřednictvím agenta nebo volostní správy) dlužní úpis. Teprve když jej dlužník podepíše (podpis ověří volostní úřad) a odešle bance, dostane peníze. Jestliže o půjčku žádá výrobní družstvo, musí předložit kopii družstevní smlouvy. Agenti jsou povinni sledovat, jsou-li půjčené částky využívány k danému účelu a jsou-li záležitosti klientů v pořádku atd. „Rozhodně tedy nelze říci, že by bankovní úvěr byl pro domácí výrobce dostupný; můžeme klidně tvrdit, že mnohem raději bude domácí výrobce hledat úvěr u místního boháče, než aby podstoupil tuto křížovou cestu, platil poštovné, notářské a jiné úřední výlohy, čekal celé měsíce ode dne, kdy se ukázalo, že potřebuje půjčku, do dne, kdy ji dostane, a po celou dobu půjčky byl pod dozorem“ (s. 170 citovaného článku). Právě tak jako jsou nehorázné narodnické názory o jakémsi antikapitalistickém úvěru, jsou podivné, neobratné a stěžejí proveditelné podobné pokusy (s neodpovídajícími prostředky) realizovat pomocí „inteligence“ a úředníků to, co je ve skutečnosti vždy a všude věcí obchodníků.

Technické vzdělání. Snad už o tom nemusíme mluvit...

Připomeneme leda projekt, který si zasluhuje „být zachován na věčnou paměť“, projekt našeho známého pokrokového publicisty pana Južakova zřídít v Rusku zemědělská gymnázia, v nichž by si nemajetní rolníci a rolnice *odpracovávali* náklady na své vzdělání, např. jako kuchaři nebo pradleny*... Výrobní družstva. Každý ví, že jejich rozšíření brání hlavně tradice těžce „organizace práce“, která se projevila i v uralských báňských zákonech. Každý ví, že důsledná realizace svobodného průmyslového podnikání vedla vždy a všude k nevídanému rozmachu a rozšíření nejrůznějších spolků a sdružení. Je velmi komické, když se narodník pokouší vylíčit svého protivníka jako nepřítele jakékoli formy družstevnictví, sdružování atd. To už je opravdu svádění viny na nevinného! Celá věc spočívá v tom, že se při hledání možnosti sdružovat lidi a při realizaci této myšlenky nesmíme ohlížet zpět, do minulosti, na patriarchální řemeslo a drobnou výrobu, která má za následek krajní izolovanost, rozdrobenost a zaostalost výrobců, nýbrž vpřed, do budoucnosti, ve směru rozvoje kapitalistického velkopřmyslu.

Velmi dobře víme, jaký povýšenecký a pohrdavý postoj zaujme narodník k programu průmyslové politiky, který je postaven proti jeho vlastnímu programu. „Svobodné průmyslové podnikání“! Staré, omezené, manchesterovské**, buržoazní přání! Narodník je přesvědčen, že pro něho je to *überwundener Standpunkt****, neboť se dokázal pozvznést nad chvilkové a jednostranné zájmy, na nichž je toto

* Viz článek Gymnazijní hospodářství a nápravná gymnázia. (Tento svazek, s. 74—81. *Red.*)

** Někteří lidé se snad budou domnívat, že „svobodné průmyslové podnikání“ vylučuje taková opatření, jako jsou tovární zákony atd. „Svobodným průmyslovým podnikáním“ se rozumí odstranění *zbylých* překážek ve vývoji kapitalismu. Tovární zákonodárství však právě tak jako jiná opatření dnešní tzv. Sozialpolitik *předpokládá* obrovský rozvoj kapitalismu a samo zase tento rozvoj *urychluje*.

*** — překonané stanovisko. *Red.*

přání založeno, a byl schopen dospět k hlubším a čistším myšlenkám o „organizaci práce“... Ve skutečnosti však jen *klesl* od pokrokové buržoazní k reakční maloburžoazní ideologii, bezmocně se zmítající mezi snahou současný vývoj ekonomiky buď urychlit, nebo zabrzdit, mezi zájmy drobných podnikatelů a zájmy práce. Zájmy práce jsou v této otázce v souladu se zájmy průmyslového velkokapitálu.

NA OKRAJ JEDNOHO NOVINOVÉHO ČLÁNKU

Ve 239. čísle časopisu Russkije vědomosti¹²² (z 30. srpna) byl uveřejněn článkuček pana N. Levitského O některých otázkách ze života lidu^[99]. Autor, který „žije na vesnici a je ve stálém styku s lidem“, už „dávno narazil“ na některé otázky týkající se života lidu, které je „neodkladně nutné“ a „naléhavě potřebné“ vyřešit pomocí příslušných „opatření“. Autor je přesvědčen, že jeho „stručné poznámky“ na tak důležité téma „najdou odezvu u osob, které se zajímají o potřeby lidu“, a doufá, že předložené otázky vyvolají diskusi.

„Vysoký styl“ článkučka pana N. Levitského a přemíra vznešených slov nám už předem vnucuje myšlenku, že jde o nějaké opravdu důležité, neodkladné, naléhavé otázky současného života. Ve skutečnosti jsou však autorovy návrhy nejvýš jen dalším, neobyčejně názorným příkladem vpravdě manilovovských plánů, které ruské veřejnosti vštípili narodničtí publicisté. Proto pokládáme za užitečné vyjádřit se k otázkám, jež nadhodil pan N. Levitskij.

Pan N. Levitskij uvedl pět „otázek“ (podle bodů), a přitom na každou „otázku“ nejen „odpovídá“, ale ke každé otázce navrhuje zcela jednoznačně určitá „opatření“. První otázka — „levný a dostupný“ úvěr, odstranění zvláště lichvářů, „kulaků, vydřiduchů a nejrůznějších jiných kořistníků“. V tomto případě autor navrhuje „aby byl vytvořen nejjednodušší typ vesnických rolnických záložen“ a aby záložny státní banky vydávaly spořitelní knížky znějící ne na jednotlivé osoby, ale na sdružení založená

k tomu účelu, která by ukládala a půjčovala peníze pouze prostřednictvím pokladníka.

Na základě dlouholetého „styku s lidem“ došel autor v tak diskutované otázce úvěrů k tomuto závěru: vytvořit nový typ záložen! Autor si zřejmě myslí, že se u nás vyplývá příliš málo papíru a inkoustu na vypracovávání nekonečných „typů“, „vzorů“, „stanov“, „vzorových stanov“, „normálních stanov“ atd. atd. Náš praktik, který „žije na vesnici“, si nevěšiml žádných důležitějších problémů, jež vyplývají z přání nahradit „kulaka“ „levným a dostupným úvěrem“. Nebudeme se zde samozřejmě zabývat významem úvěru: autorův cíl bereme *jako fakt* a chceme z čistě praktické stránky prozkoumat prostředky, o nichž se autor vyjadřuje s takovou pompou. Úvěr je instituce rozvinutého oběhu zboží. Je otázka, zda je taková instituce možná u našeho rolnictva, které žije v důsledku četných pozůstatků stavovských zákonů a zákazů v podmínkách *vylučujících* normální, volný, široký a rozvinutý oběh zboží. Není směšné mluvit o naléhavých a nutných potřebách lidu a otázku úvěru přitom redukovat na vypracování nového typu „stanov“ a vůbec se nezmínit o nezbytném *zrušení* celé spousty „stanov“, které stojí v cestě normálnímu oběhu zboží mezi rolnictvem, překážejí volnému oběhu movitostí i nemovitostí, svobodnému pohybu rolníků z místa na místo a změně zaměstnání, neomezenému vstupu osob z jiných tříd a stavů do rolnických občin? Co může být komičtější, než rvát se s „kulaky, lichváři, vydřiduchy a jinými kořistníky“ prostřednictvím zdokonalených „stanov“ úvěrních ústavů? Nejhorší formy lichvy jsou na naší vesnici tak pevně zakořeněny právě díky její stavovské uzavřenosti, díky tisícovým poutům, která brzdí rozvoj oběhu zboží. Vida, o těchto poutech náš praktický autor ani nemukne a za nejnaléhavější problém vesnického úvěru prohlašuje vypracování *nových* stanov. Vyspělé kapitalistické země, v nichž podmínky na vesnici už dávno odpovídají směně zboží a v nichž se úvěru široce využívá,

tyto země dosáhly takového úspěchu zřejmě díky mnoha „stanovám“, které vypracovali laskaví úředníci!

Druhá otázka — „bezmocnost rolnické rodiny v případě úmrtí jejího živitele“, a rovněž „naléhavá nutnost“ „šetřit a chránit všemi možnými opatřeními a způsoby rolnické pracující zemědělské obyvatelstvo“. Vidíte, že „otázky“ pana N. Levitského jsou čím dál tím širší a vznešenější! Jestliže se první otázka týkala nejobyčejnější buržoazní instituce, k jejíž užitečnosti bychom mohli mít značné výhrady, zde už před nás staví otázku nesmírně důležitou, jejíž naléhavost „v podstatě“ plně uznáváme a musíme s autorem sympatizovat za to, že se takovou otázkou *zabývá*. Ale u narodníka odpovídají velmi důležitému problému i „opatření“ velmi... jak to mám říci nejjemněji?... nemoudrá. Poslouchejte: „...je nutné a neodkladné zorganizovat a zavést povinné (sic!) *masové, co možná nejlevnější vzájemné životní pojištění veškerého rolnického obyvatelstva** (zakládáním spolků, sdružení, družstev atd.). Přitom je nutné upřesnit úlohu a podíl a) soukromých pojišťovacích společností, b) zemstev a c) státu.“

Ti naši muži jsou strašně nechápaví! Vůbec nemyslí na to, že jednoho dne může umřít hospodář a rodinu nic nezachrán před žebrotou; neurodí se obilí a nic ji nezachrání před smrtí hladem, jindy se sice urodí, ale přece ho žebrota nemine po marném chození za „výdělkem“! Ti hloupí muži nechápou, že ve světě existuje „životní pojištění“, které už dlouho využívá řada lepších pánů a na němž jiní lepší pánové (majitelé akcií pojišťovacích společností) vydělávají. Hladový „Sysojka“¹²³ nechápe, že stačí, aby spolu s neméně hladovým „Miťajem“ založil společnost pro vzájemné životní pojištění (s minimálním, tím nejmenším vkladem!) — a jejich rodiny budou zajištěny pro případ úmrtí hospodářů! Za tyto nechápavé mužiky myslí našťestí naše osvícená narodnická inteligence, jejíž jeden

* Podtrženo autorem.

představitel, který „žije na vesnici a je v neustálém styku s lidem“, „už dávno narazil“ na tento velkolepý, úžasně velkolepý „návrh“!

Třetí otázka. „V souvislosti s tímto problémem je nezbytné položit si a posoudit otázku vytvoření *celostátního fondu životního pojištění rolnického obyvatelstva**, podobně jako existují celostátní zásobovací a požární fondy.“ Pro pojištění je jistě nezbytné posoudit otázku fondu. Zdá se nám, že se zde velevážený autor dopustil jednoho podstatného omylu. Cožpak není „nezbytné položit si a posoudit“ také otázku, kterého ministerstva a kterého odboru se navrhovaná instituce týká? Na jedné straně se jím rozhodně musí zabývat hospodářský odbor ministerstva vnitra. Na druhé straně má na něm bezprostřední zájem i zemstevní odbor ministerstva vnitra. Za třetí se musí pojištěním zabývat také ministerstvo financí. Nebylo by proto vhodnější navrhnout zřízení zvláštní „hlavní správy povinného státního vzájemného životního pojištění veškerého rolnického obyvatelstva“, řekněme např. něco na způsob *hlavní správy státních hřebčinců*?

Čtvrtá otázka. „Dále, vzhledem k tomu, že v Rusku je značné množství různých výrobních družstev, ale také vzhledem k tomu, že jsou nesporně užitečná a mají velký význam pro národní hospodářství, stává se aktuální potřeba 4. založit samostatnou a zvláště k tomu určenou *Společnost pro podporu zemědělských a jiných výrobních družstev*.“ Různá výrobní družstva přinášejí jistě užitek těm třídám obyvatelstva, které je zakládají. Rovněž sjednocení představitelů různých tříd bude jistě velmi užitečné pro celé národní hospodářství. Autor se však dává zbytečně moc unášet, když mluví o „obrovském rozšíření různých výrobních družstev v Rusku“. Každý ví, že ve srovnání s kteroukoli západoevropskou zemí je v Rusku *neuvěřitelně málo, strašně málo* „různých výrobních družstev“... „Každý to

* Podtrženo autorem.

ví“... kromě snícího Manilova. Ví to např. i redakce časopisu Russkije vědomosti, která *před* článkem pana N. Levitského otiskla velmi zajímavý a obsažný článek Výrobní družstva ve Francii^[146]. Pan N. Levitskij by se mohl z tohoto článku dovědět, jak nepředstavitelně mnoho „*různých*“ výrobních družstev“ je v kapitalistické Francii (ve srovnání s nekapitalistickým Ruskem). Podtrhávám „*různých*“, protože z téhož článku jasně vyplývá, že např. ve Francii jsou čtyři druhy výrobních družstev: 1. dělnická družstva (2163 syndikátů se 419 172 členy); 2. družstva podnikatelů (1622 se 130 752 členy); 3. zemědělská družstva (1188 s 398 048 členy) a 4. smíšená družstva (173 s 31 126 členy). No tak si to, pane Levitskij, spočítejte! Dostanete téměř milión osob (979 000) sjednocených v „*různých*“ výrobních družstvech“, a teď ruku na srdce a řekněte, nestydíte-li se za to, že vám uklouzla fráze o „obrovském rozšíření *různých* výrobních družstev (sic!!!) v Rusku“? Nepozorujete snad komičnost, tragikomičnost vašeho článku, otištěného vedle suchých čísel o „výrobních družstvech ve Francii“! U těch ubohých Francouzů, které zřejmě neduhy kapitalismu připravily o „obrovské rozšíření *různých* družstev“, by návrh založit „samostatnou a zvlášť k tomu určenou společnost“... pro podporu při zakládání nejrůznějších společností pravděpodobně vyvolal homérský smích! Ale tento smích by byl samozřejmě jen projevem známé francouzské lehkomyšlnosti, neschopné pochopit ruskou důkladnost. Ti lehkomyšní Francouzi nejenže zakládají „*různá* družstva“ bez předchozího ustavení „Společnosti pro podporu výrobních družstev“, nýbrž dokonce — *horribile dictu!** — nevypracovávají předem „vzorové“, „normální“ stanovy a „zjednodušené typy“ *různých* společností!

Pátá otázka... (stává se aktuálním) „vydávat při této společnosti (nebo mimo ni) *speciální orgán... věnovaný výlučně studiu družstevnictví v Rusku i za hranicemi*“... Tak, tak,

* — ó hrůza! *Red.*

pane Levitskij! Když člověku nedovolí zkažený žaludek pořádně se najíst, nezbyvá mu nic jiného, než číst si o tom, jak jedí ostatní lidé. Jenomže tak nemocnému člověku by doktoři ani nedovolili číst o cizích obědech: podobné čtení může probudit přílišný apetit, neodpovídající dietě... Doktoři by byli v tomto případě naprosto důslední.

Rozebrali jsme krátký článek pana N. Levitského dost podrobně. Čtenář možná namítne, že to snad ani nemělo cenu zdržovat se tak dlouho povrchní novinářskou poznámkou, že to snad ani nestálo za to, věnovat jí tak dlouhý komentář. Je to tak důležité, že se nějaký člověk (který má celkem vzato jen ta nejlepší přání) vyjádřil úplně nesmyslně o jakémsi povinném vzájemném životním pojištění veškerého rolnického obyvatelstva? Měli jsme možnost slyšet tytéž názory, vyvolané analogickými pohnutkami. Tyto názory jsou více než neopodstatněné. Není to snad opravdu náhoda, že naši „pokrokoví publicisté“ zničehonic zplodí tak nehorázný „návrh“ v duchu „nevolnického socialismu“, že nad ním můžeme jen pokrčit rameny? Není to náhoda, že i takové orgány, jako je Ruskoje bogatstvo a Russkije vědomosti, orgány, které rozhodně nepatří k ultranarodnickým, které vždy protestují proti výstřelkům narodnictví a proti narodnickým závěrům à la pan V. V., orgány, které dokonce ochotně zakrývají čáry svého narodnictví novým hávem a dávají mu novou nálepku blíže neurčené „etickosociologické školy“, že i takovéto orgány periodicky a naprosto důsledně předkládají ruské veřejnosti jednou jakousi „osvětovou utopii“ pana S. Južakova, plán povinného středoškolského vzdělání v zemědělských gymnáziích, kde by si nemajetní rolníci náklady na své vzdělání odpracovali, podruhé zase plán pana N. Levitského o povinném vzájemném životním pojištění veškerého rolnického obyvatelstva.*

* Když srovnáme tyto dva plánomany narodnické publicistiky, musíme dát přednost panu N. Levitskému, jehož plán je o něco rozumnější než plán pana S. Južakova.

Bylo by příliš naivní vysvětlovat tyto jevy jako náhodu. V každém narodnikovi je kus Manilova. *Každý* narodnik opovrhne reálně existujícími podmínkami skutečnosti a skutečného ekonomického vývoje, není ochoten zkoumat reálné zájmy jednotlivých tříd ruské společnosti a jejich vzájemný vztah, zvykl si soudit a uvažovat o „potřebách“ a „osudu“ vlasti *shora*, honosit se ubohými zbytky středověkých svazků v ruských občinách a výrobních družstvech, a zároveň se dívat s opovržením na mnohem vyspělejší svazky, typické pro vyspělejší kapitalismus. Proto je tak poučné pozorovat, když nějaký ne moc chytrý, zato však hodně naivní autor s neohrožeností hodnou lepšího osudu dovede tyto rysy do logického konce a dá jim formu nějakého živého „plánu“. Takové plány bývají vždycky živé, tak živé, že stačí *ukázat* je čtenáři, abychom mu *dokázali*, jakou škodu působí našemu společenskému myšlení a našemu společenskému vývoji současné maloburžoazní narodnictví. Takové plány mají v sobě pokaždé hodně komiky; po povrchním přečtení máte většinou jedině chuť se zasmát. Ale zkuste je rozebrat a řeknete: „Bylo by to všechno k smíchu, kdyby to nebylo k pláči!“¹²⁴

Napsáno ve vyhnanství v září 1897

Očištěno v říjnu 1897

v časopise Novoje slovo, č. 1

Podepsán K. T—n

Podle textu časopisu

ÚKOLY
RUSKÝCH SOCIÁLNÍCH
DEMOKRATŮ¹²⁵

*Napsáno ve vyhnanství
koncem roku 1897
Poprvé vyšlo
jako brožura
roku 1898 v Ženevě*

*Podle brožury
z roku 1902
porovnané s kopií rukopisu
a s textem sborníku
Vl. Iljin, Za 12 let, 1907*

ПРОЛЕТАРИИ ВСѢХЪ СТРАНЪ, СОЕДИНЯЙТЕСЬ!

РОССІЙСКАЯ СОЦІАЛЬДЕМОКРАТИЧЕСКАЯ РАБОЧАЯ ПАРТІА.

Н. ЛЕНИНЪ.

**ЗАДАЧИ
РУССКИХЪ**

СОЦІАЛЬДЕМОКРАТОВЪ

Издание 2-е.

СЪ ПРЕДИСЛОВІЯМИ

АВТОРА

И

П. Б. АКСЕЛЬРОДА.

Издание Загран. Лиги Русск. Революціонной Соціальдемонратіи.

ЖЕНЕВА

Типографія Лиги, Route Caroline, 27.

1902 г.

Obálka 2. vydání Leninovy brožury
Úkoly ruských sociálních demokratů
z roku 1902

1. The first part of the text discusses the importance of maintaining accurate records of all transactions.

2. It then goes on to describe the various methods used to collect and analyze data.

3. The next section details the results of the study, showing a clear trend in the data.

4. Finally, the author concludes by discussing the implications of the findings and suggesting further research.

5. The overall conclusion is that the data strongly supports the hypothesis that was tested.

6. This study provides valuable insights into the relationship between the variables being examined.

7. The findings suggest that there is a significant correlation between the two factors.

8. These results are consistent with previous research in this area.

9. The study also highlights the need for more comprehensive data collection.

10. In summary, the research demonstrates the effectiveness of the proposed method.

11. The data clearly shows that the model is a good fit for the observed data.

12. This work contributes to the understanding of the underlying mechanisms.

13. The results are statistically significant and provide strong evidence for the hypothesis.

14. The study also identifies several limitations and areas for future investigation.

15. Overall, the research is a valuable contribution to the field.

16. The findings have important implications for both theory and practice.

17. The study is well-designed and the results are clearly presented.

18. This research provides a solid foundation for further exploration.

P Ř E D M L U V A
K D R U H Ě M U V Y D Á N Í ¹²⁶

Tato brožura, jejíž druhé vydání z agitačních důvodů právě vychází, byla napsána přesně před pěti lety. Za tuto krátkou dobu udělalo naše mladé dělnické hnutí tak velký krok vpřed, postavení ruské sociální demokracie a stav jejích sil se natolik podstatně změnilo, že se možná bude zdát podivné, proč je zapotřebí pouze přetisknout starou brožuru. Cožpak se Úkoly ruských sociálních demokratů v roce 1902 nijak nezměnily proti roku 1897? Což ani o krok nepokročily v tomto směru názory samotného autora, který tehdy teprve hodnotil „první zkušenosti“ ze své stranické práce?

Takové (nebo podobné) otázky si zřejmě položí řada čtenářů. Abychom na ně mohli odpovědět, odvoláváme se na brožuru Co dělat? a mnohé z toho, co je tam řečeno, doplníme. Odvoláváme se na ni proto, abychom ukázali, jak autor vysvětluje své názory na *současné* úkoly sociální demokracie; doplníme to, co se tam (s. 31—32, 121, 138^[51])* říká o podmínkách, za nichž vznikala nyní nově vydávaná brožura, a o tom, jaký má vztah k onomu zvláštnímu „období“ ve vývoji ruské sociální demokracie. Ve zmíněné brožuře (Co dělat?) jsem uvedl čtyři taková období. Poslední z nich zahrnuje „přítomnost, částečně i budoucnost“, jako třetí období je nazývána převaha (nebo přinejmenším rozsáhlé rozšíření) „ekonomického“ směru¹²⁷ v letech 1897—1898, druhým obdobím léta 1894—1898 a prvním léta 1884—1894. V druhém období

* Viz Spisy 5, Praha 1953, s. 398—399, 509, 531. *Red.*

na rozdíl od třetího nejsou patrné žádné rozpory mezi samotnými sociálními demokraty. Sociální demokracie byla v té době ideově jednotná a už tehdy došlo k pokusu sjednotit se také prakticky, organizačně (založení Sociálně demokratické dělnické strany Ruska)¹²⁸. Hlavní pozornost sociálních demokratů se tehdy nesoustřeďovala na objasňování a řešení různých vnitrostranických otázek (jako ve třetím období), nýbrž na ideologický boj proti odpůrcům sociální demokracie a na rozvinutí praktické stranické práce.

Mezi teorií a praxí sociálních demokratů nebyl onen antagonismus, který existoval v období „ekonomismu“.

A tato brožura právě zrcadlí zvláštnosti tehdejšího postavení a tehdejších „úkolů“ sociální demokracie. Vyzývá k prohlubování a rozšiřování praktické práce a nevidí žádné „překážky“ v nevyjasněnosti některých obecných názorů, zásad a teorií, nevidí obtíže ve spojování politického a ekonomického boje (obtíže, které tehdy neexistovaly). Brožura adresuje své zásadní výklady odpůrcům sociální demokracie, narodovoljovcům¹²⁹ a narodopravovcům¹³⁰, a snaží se vysvětlit nedorozumění a vymýtit předsudky, které jim nedovolují zapojit se do nového hnutí.

Dnes, kdy je éra „ekonomismu“ zřejmě na ústupu, se stanovisko sociálních demokratů opět shoduje se stanoviskem, které zaujímali před pěti lety. Naše dnešní úkoly jsou ovšem mnohem složitější, jak to odpovídá obrovskému rozmachu hnutí za tuto dobu, ale hlavní zvláštnosti daného okamžiku tvoří jen zvláštnosti „druhého“ období, spočívající na širší základně a uplatňující se ve větším rozsahu. Nesoulad mezi naší teorií, programem, taktickými úkoly a praxí mizí přímo úměrně ústupu ekonomismu. Můžeme a musíme znovu odhodlaně vyzývat k prohlubování a rozvíjení praktické činnosti, protože teoretické předpoklady této činnosti jsou už do značné míry splněny. Musíme znovu věnovat obzvláštní pozornost těm ilegálním směrům v Rusku, které nejsou zaměřeny sociálně demokraticky;

máme před sebou opět v podstatě tytéž „vyzrálé“ směry jako v první polovině devadesátých let minulého století, jenže mnohem vyspělejší a vyhraněnější.

Narodovoljovci se dostali při odkládání svého starého hávu až k přeměně v „socialisty-revolucionáře“¹³¹, už tím názvem jakoby ukazovali, že se zastavili v polovině cesty. Od starého („ruského“ socialismu) se odtrhli, a k novému (sociální demokracii) se nepřipojili. Jedinou teorii revolučního socialismu, kterou zná současné lidstvo, tj. marxismus, odkládají do archívu na základě buržoazní („socialisté“!) a oportunistické („revolucionáři“!) kritiky. Bezideovost a bezzásadovost je vede v praxi k „revoluční dobrodružnosti“, projevující se v jejich snaze házet do jednoho pytle takové sociální vrstvy a třídy, jako inteligenci, proletariát a rolnictvo, a v jejich hlučném propagování „systematického“ teroru, v jejich pozoruhodném minimálním agrárním programu (socializace půdy — družstva — připoutanost k přidělové půdě; viz Jiskra¹³², č. 23 a 24^[49])*, v jejich poměru k liberálům (viz Revoljucionnaja Rossija¹³³, č. 9 a recenzi o časopise Osvobožděnije¹³⁴ od pana Žitlovského v 9. čísle časopisu Sozialistische Monatshefte^{[225]135}) i v mnohém jiném, o čemž budeme patrně muset ještě nejdou mluvit. V Rusku ještě existují takové sociální živly a takové podmínky, které jsou zdrojem inteligentské kolísavosti a které vyvolávají přání radikálně smýšlejících jedinců spojovat staré a odumřelé s módním a bezduchým, což jim brání přimknout se k proletariátu podstupujícímu svůj třídní boj, takže ruská sociální demokracie se bude ještě muset vypořádávat se směrem nebo směry podobnými „sociálně revolučnímu“, dokud je vývoj ke kapitalismu a zostření třídních rozporů nepřipraví o všechnu půdu.

Narodopravovci, kteří se roku 1897 vyznačovali stejnou nerozhodností (viz dále, s. 20—22)** jako dnešní socia-

* Viz Spisy 6, Praha 1953, s. 182—206. *Red.*

** Viz tento svazek, s. 455—457. *Red.*

listé-revolucionáři, zmizeli proto velmi rychle ze scény. Ale jejich „rozumná“ myšlenka — naprosto striktně oddělit požadavek politické svobody od socialismu — nezapadla a zapadnout ani nemohla, protože v Rusku jsou mezi nejrůznějšími vrstvami velkoburžoazie i maloburžoazie velmi silné a stále sílí liberálně demokratické proudy. Proto se zákonitým nástupcem narodopravovců, jejich nesporným, důsledným a vyzrálým pokračovatelem stalo liberální Osvoboždění, které by chtělo kolem sebe shromáždit představitele buržoazní opozice v Rusku. Právě tak jako musí nutně přezrávat a odumírat staré před-reformní Rusko, patriarchální rolnictvo a inteligence starého typu, schopné nadchnout se stejnou měrou pro občinu, zemědělská družstva i „nepostižitelný“ teror, tak nutně musí růst a dozrávat majetné třídy kapitalistického Ruska, buržoazie i maloburžoazie se svým rozumným liberalismem, jehož představitelé si začínají uvědomovat, že nemá cenu vydržovat tupou, barbarskou a nákladnou absolutistickou vládu, která nikoho sebemeně nechrání před socialismem, když buržoazie i maloburžoazie se domáhá evropských forem třídního boje a třídní nadvlády a (v období probuzení a růstu proletariátu) se přirozeně snaží zastírat své buržoazní třídní zájmy odmítáním třídního boje vůbec.

Máme proto zač poděkovat pánům liberálním statkářům, kteří se pokoušejí založit „zemstevní konstituční stranu“¹³⁶. Za prvé, začněme nejméně důležitou věcí, poděkujme jim za to, že vzali ruské sociální demokracii pana Struveho a přeměnili ho jednou provždy z kvazimarxisty v liberála, a tak nám umožnili demonstrovat celému světu na reálném příkladě pravý význam bernsteinismu, zejména ruského. Za druhé, Osvoboždění nám svou snahou udělat z různých vrstev ruské buržoazie uvědomělé liberály pomůže urychlit přeměnu stále většího počtu dělníků v uvědomělé socialisty. U nás bylo a je tolik nevyhraněného, liberálně narodnického kvazisocialismu, že nový libe-

rální směr je proti tomu nesporným krokem vpřed. Teď už můžeme dělníkům bez obtíží představit ruskou liberální a demokratickou buržoazii v praxi a vysvětlit nezbytnost samostatné dělnické politické strany, která by měla tvořit jeden celek s mezinárodní sociální demokracií. Inteligenci budeme moci velmi jednoduše vyzvat, aby zaujala rozhodné stanovisko: liberalismus, *nebo* sociální demokracie. Polovičaté teorie a směry budou pak rychle rozdraceny mezi mlýnskými kameny obou těchto mohutnějších a sílících „antipodů“. Za třetí, což je ovšem nejdůležitější, poděkujme liberálům, *jestliže* svou opozicí naruší spojení samoděržaví s některými vrstvami buržoazie a inteligence. Říkáme „*jestliže*“, protože liberálové svým koketováním se samoděržavím, vychvalováním pokojné kulturní práce, či válkou proti „tendenčním“ revolučníkům atd. nenarušují ani tak samoděržaví, jako spíše boj proti samoděržaví. Budeme-li vytrvale a nemilosrdně odhalovat každou polovičatost liberálů, každý jejich pokus o koketování s vládou, oslabíme tím toto zrádovství v politické činnosti pánů liberálních buržoů, ochromíme tím jejich levou ruku a zajistíme co možná nejlepší pracovní výsledky jejich pravé ruky.

Narodovoljovci a narodopravovci učinili tedy velmi značný pokrok v rozvinutí, upřesnění a zformulování svých skutečných snah a svého skutečného charakteru. Boj, který měl v první polovině devadesátých let minulého století charakter vzájemného boje malých kroužků revoluční mládeže, se nyní opakuje a přechází v rozhodný boj zralých politických směrů a opravdových politických stran.

Druhé vydání Úkolů proto může být užitečné i tím, že připomene mladým členům strany její nedávnou minulost, že ukáže, jak se v koexistenci s jinými směry postupně vyhraňovalo nynější postavení sociálních demokratů, a pomůže jim lépe a zřetelněji si uvědomit aktuální „úkoly“, které jsou v podstatě stejné, ale už složitější.

Sociální demokracie má nyní před sebou zvláště naléhavý

úkól — skoncovat s jakoukoli dezorganizovaností a rozkolísaností ve svých řadách, ještě více se semknout a organizačně sjednotit pod praporem revolučního marxismu, zaměřit veškeré úsilí k sjednocení všech sociálně demokratických funkcionářů, k prohloubení a rozšíření jejich činnosti, a současně věnovat velkou pozornost tomu, aby co největší množství inteligence a dělníků pochopilo pravý význam obou zmíněných směrů, s nimiž sociální demokracie musí už dávno počítat.

Srpen 1902

N. Lenin

*Po prvé otištěno v prosinci 1902
v brožuře vydané v Ženevě
Zahraniční ligou ruské
revoluční sociální demokracie*

Podle brožury

P Ř E D M L U V A

K T Ř E T Í M U V Y D Á N Í

Třetí vydání této brožury^[43] vychází v etapě vývoje revoluce v Rusku, podstatně odlišné nejen od roku 1897, kdy tato brožura byla napsána, ale i od roku 1902, kdy vyšlo její druhé vydání. Nemusíme ani říkat, že brožura podává pouze stručný přehled úkolů celé sociální demokracie a nepoukazuje konkrétně na současné úkoly, odpovídající jak nynějšímu stavu dělnického a revolučního hnutí, tak i nynějšímu stavu Sociálně demokratické dělnické strany Ruska. Současným úkolům naší strany jsem věnoval brožuru *Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci* (Ženeva 1905)^{[40]*}. Porovnejí-li čtenáři obě brožury, mohou posoudit, zda se autorovy názory na obecné úkoly sociální demokracie a na současné konkrétní úkoly vyvíjely v dané linii. Důležitost takového porovnání je evidentní mimo jiné po nedávném útoku vůdce naší liberálně monarchistické buržoazie pana Struveho, který v listu *Osvobožděníje* obvinil revoluční sociální demokracii (a to III. sjezd SDDSR¹³⁷) z buřičského a abstraktně revolučního pojetí otázky ozbrojeného povstání.¹³⁸ Už v listu *Proletarij*¹³⁹ (č. 9, *Revoluce učí*^{[50]**})** jsme připomněli, že pouhé srovnání *Úkolů ruských sociálních demokratů* (1897), *Co dělat?* (1902)^{***} a listu *Proletarij* (1905) vrací obvinění osvobožďenovců¹⁴⁰ a dokazuje souvislost vývoje sociálně demokratických názorů na povstání a vývoje

* Viz *Spisy* 9, Praha 1954, s. 11—133. *Red.*

** *Tamtéž*, s. 140—149. *Red.*

*** Viz *Spisy* 5, Praha 1953, s. 359—545. *Red.*

revolučního hnutí v Rusku. Obvinění osvobožďenovců je jen oportunistickým projevem stoupců liberální monarchie, kteří se snaží zastřít, že zradili revoluci, že zradili zájmy lidu a že se chtějí dohodnout s carskou vládou.

Srpen 1905

N. Lenin

*Otištěno na podzim 1905
v brožuře vydané ÚV SDDSR
v Ženevě*

Podle brožury

Pro druhou polovinu devadesátých let je typické, že značně vzrostl zájem o formulování a řešení problémů revoluce v Rusku. Vznik nové revoluční strany narodopravovců, stále větší vliv a úspěchy sociálních demokratů a vnitřní vývoj narodovoljovství vedly k tomu, že jak v socialistických kroužcích inteligence i dělníků, tak v ilegální literatuře se s velkým zájmem debatuje o programových otázkách. Pokud jde o ilegální literaturu, stačí poukázat na Naléhavou otázku^[5] a Manifest (1894) strany Narodnoje pravo^[56], na Leták Skupiny narodovoljovců^[54], na časopis Rabotnik, vydávaný v zahraničí Svazem ruských sociálních demokratů¹⁴¹, na stále intenzívnější vydávání revolučních brožur v Rusku, a to hlavně brožur pro dělníky, na agitační činnost sociálně demokratického petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy v souvislosti s významnými petrohradskými stávkami roku 1896 atd.

V současné době (konec roku 1897) je z našeho hlediska nejdůležitější *praktická* činnost sociálních demokratů. Zdůrazňujeme *praktickou* stránku sociálního demokratismu, protože po teoretické stránce je už zřejmě za námi i nejhorší období jeho tvrdošíjného nepochopení ze strany odpůrců a jejich intenzívního úsilí potlačit nový směr už při jeho vzniku, i období nadšeného obhajování základů sociálního demokratismu. *Podstatné a základní rysy* teoretických názorů sociálních demokratů jsou nyní dostatečně vyjasněny. Totéž však nemůžeme říci o *praktické* stránce sociálního demokratismu, o jeho politickém *programu*, o metodě práce a o jeho taktice. Zdá se nám, že právě v této oblasti

vzniká nejvíce nedorozumění a vzájemného nepochopení, pro které se nemohou plně sblížit se sociálním demokratiem ti revolucionáři, kteří se teoreticky naprosto rozešli s narodovoljovstvím a v praxi buď dospívají vlivem okolností k propagandě a agitaci mezi dělnictvem, a dokonce i k tomu, že svoji činnost mezi dělnictvem budují na bázi *třídního boje*, nebo se snaží budovat svůj program a veškerou revoluční činnost na *demokratických* zásadách. Nemýlíme-li se, lze tuto poslední charakteristiku aplikovat na dvě revoluční skupiny, koexistující v současné době v Rusku se sociálními demokraty, totiž na narodovoljovce a narodopravovce.

Proto si myslíme, že je zvlášť aktuální pokusit se vysvětlit *praktické* úkoly sociálních demokratů a zdůvodnit, proč ze tří existujících programů pokládáme jejich za nejrozumnější, a proč si myslíme, že uváděné námitky vyplývají ve většině případů z nedorozumění.

Jak je známo, sociální demokraté považují za svůj praktický úkol vést třídní boj proletariátu a organizovat tento boj s jeho dvojím zaměřením: socialistickým (bojovat proti třídě kapitalistů, odstranit třídní zřízení a vybudovat socialistickou společnost¹⁴²) a demokratickým (bojovat proti absolutismu a dosáhnout politické svobody v Rusku a demokratizace politického i společenského zřízení Ruska). Řekli jsme: *jak je známo*. A opravdu, ruští sociální demokraté od samého počátku své existence jako zvláštní sociálně revoluční směr vždy zcela jednoznačně poukazovali na tento cíl své činnosti, vždy zdůrazňovali, že třídní boj proletariátu má dvojí zaměření i obsah, vždy trvali na pevném sepětí svých socialistických a demokratických úkolů, sepětí názorně vyjádřeném v přijatém názvu. Přesto se ještě často setkáváme se socialisty, kteří mají o sociálních demokratech ty nejzvrácenější názory, obviňují je z ignorování politického boje atp. Zastavme se tedy na chvíli u charakteristiky obou stránek praktické činnosti ruské sociální demokracie.

Začněme s činností socialistického charakteru. Zdálo by se, že od té doby, co sociálně demokratický Svaz boje za osvobození dělnické třídy v Petrohradě začal vyvíjet svou činnost mezi petrohradskými dělníky, měl by být charakter činnosti sociálních demokratů v tomto směru zcela jasný. Socialistický charakter činnosti ruských sociálních demokratů tkví v tom, že *propagují* učení vědeckého socialismu, že šíří mezi dělnictvem správné chápání současného společenskoeconomického zřízení, jeho základů a vývoje, různých *tříd* ruské společnosti, jejich vzájemného vztahu, vzájemného boje těchto tříd, úlohy dělnické třídy v tomto boji a jejího poměru k zanikajícím a rozvíjejícím se třídám, k minulosti a budoucnosti kapitalismu, dějinného úkolu mezinárodní sociální demokracie a ruské dělnické třídy. S propagací je nerozlučně spjata *agitace* mezi dělníky, která vystupuje přirozeně do popředí za dnešních politických podmínek v Rusku a při současné úrovni rozvoje dělnictva. Agitace mezi dělnictvem spočívá v tom, že se sociální demokraté účastní všech živelných akcí v rámci boje dělnické třídy, všech srážek dělníků s kapitalisty kvůli pracovní době, mzdě, pracovním podmínkám atd. Naším úkolem je spojit svou činnost s praktickými, společenskými otázkami života dělníků, pomáhat jim zorientovat se v těchto otázkách, upozorňovat je na nejhorší zlořády, pomáhat jim přesněji a účelněji formulovat své požadavky vůči zaměstnavatelům, vštěpovat jim vědomí vzájemné solidarity, vědomí společných zájmů a společné věci všeho ruského dělnictva jakožto jednotné dělnické třídy, tvořící součást světové armády proletariátu. Organizování dělnických kroužků, navazování pravidelného ilegálního spojení těchto kroužků s ústřední skupinou sociálních demokratů, vydávání a rozšiřování dělnické literatury, získávání informací ze všech center dělnického hnutí, vydávání agitačních letáků a provolání a rozšiřování těchto tiskovin, školení potřebného počtu zkušených agitátorů — to je

stručný přehled činnosti ruské sociální demokracie ve prospěch socialismu.

V první řadě se musíme orientovat na tovární dělníky ve městech. Ruská sociální demokracie nesmí tříštit své síly, musí se soustředit na průmyslový proletariát, který nejlépe chápe sociálně demokratické myšlenky, je intelektuálně a politicky nejvyspělejší a také nejvýznamnější, protože je početný a protože je soustředěn ve velkých politických střediscích země. Prvním a naléhavým úkolem sociální demokracie je tedy vytvoření pevné revoluční organizace mezi továrními dělníky ve městech; nesplnit tento úkol by bylo v dnešní době velmi nerozumné. Tím, že zdůrazňujeme nutnost soustředit se na práci mezi dělnictvem v továrnách a závodech a vystupujeme proti tříštění sil, nechceme rozhodně říci, že by ruská sociální demokracie měla přehlížet ostatní vrstvy ruského proletariátu a dělnické třídy. Nikoli. Už samy životní podmínky nutí ruského továrního dělníka navazovat neustále nejtěsnější spojení s domácími výrobci, s tímto průmyslovým proletariátem, roztroušeným mimo továrny po městech a vesnicích, který je v daleko horší situaci. Ruský tovární dělník je v bezprostředním styku i s vesnickým obyvatelstvem (často má svou rodinu na vesnici), a musí se proto sbližovat jak s vesnickým proletariátem, s mnoha milióny stálých zemědělských dělníků a nádeníků, tak i s ožebračeným rolnictvem, které se drží ubohých kousků půdy, ale žije z všelijakých příležitostných prací a „výdělků“, tj. z těžé námezdní práce. Ruští sociální demokraté považují nyní za nevhodné *orientovat se* na domácí výrobce a zemědělské dělníky, ale rozhodně nechtějí tuto vrstvu opomíjet a budou se snažit, aby se vyspělí dělníci dozvěděli také o životních podmínkách domácích a zemědělských dělníků, aby ve styku se zaostalejšími vrstvami proletariátu šířili i mezi ně myšlenky třídního boje, socialismu a politických úkolů ruské demokracie a zvláště ruského proletariátu. Bylo by neúčelné posílat agitátory k domácím a zemědělským dělníkům, dokud je

tolik práce mezi továrním dělnictvem ve městech; v mnoha případech se však socialistický dělník, ať chce nebo nechce, dostává do styku s tímto prostředím a musí toho umět využít a chápat základní úkoly sociální demokracie v Rusku. Velmi se mylí ti, kdož obviňují ruskou sociální demokracii z toho, že má úzce omezené zájmy, že má tendenci opomíjet masu pracujícího obyvatelstva a orientovat se pouze na dělníky v továrnách a závodech. Naopak, agitace mezi vyspělejšími vrstvami proletariátu je nejspolehlivější a jediná cesta k aktivizaci ostatního ruského proletariátu (podle rozmachu hnutí). Rozšíří-li se socialismus a myšlenky třídního boje mezi dělníky ve městech, nutně proniknou nejrůznějšími cestičkami dále; proto musí rozhodně tyto myšlenky zapustit hlouběji kořeny v lépe připraveném prostředí, aby přešly tomuto předvoji ruského dělnického hnutí a ruské revoluce do krve. Ruská sociální demokracie zaměřuje všechny své síly na práci mezi dělnictvem v továrnách a závodech, a proto chce podporovat ty ruské revolucionáře, kteří se svou praktickou činností pro socialismus orientují na třídní boj proletariátu, ale současně se rozhodně netají tím, že žádné konkrétní úmluvy s jinými frakcemi revolucionářů nemohou a nesmějí vést ke kompromisům nebo ústupkům v teorii, v programu a nejdůležitějších zásadách. Protože ruští sociální demokraté jsou přesvědčeni, že dnes může být revoluční teorií, ideou revolučního hnutí, jediné učení vědeckého socialismu a třídního boje, budou je všemožně šířit, bránit je proti falešným výkladům a proti všem pokusům spojovat ještě mladé dělnické hnutí v Rusku s méně vyhraněnými doktrínami. Teoretické důvody dokazují a praktická činnost sociálních demokratů potvrzuje, že povinností všech *socialistů* v Rusku je stát se *sociálními demokraty*.

Přejdeme nyní k *demokratickým* úkolům a k činnosti sociálních demokratů v boji za demokratické požadavky. Opakujeme znovu, že tato činnost je *nerozlučně* spjata s činností zaměřenou na boj za socialismus. *Při propagandistické práci*

mezi dělnictvem *nemohou* sociální demokraté opomíjet otázky politické. Každý pokus vyhnout se jim nebo je odsunout do pozadí by považovali za hrubou chybu a ústupek od základních tezí mezinárodního sociáldemokratismu. Vedle propagování vědeckého socialismu kladou si ruští sociální demokraté za úkol propagovat mezi dělníky i *demokratické ideje*, snaží se o to, aby široké masy správně chápaly každý projev absolutismu, jeho třídní obsah, nutnost jeho svržení, aby pochopily, že bez získání politické svobody a demokratizace politického i společenského zřízení Ruska je úspěšný boj za dělnickou věc nemožný. Svou *agitaci* mezi dělnictvem vycházející z nejnaléhavějších *hospodářských* požadavků spojují sociální demokraté velmi úzce s agitací vycházející z nejnaléhavějších politických potřeb, z útrap a požadavků dělnické třídy, s agitací proti policejnímu útlaku, který se projevuje při každé stávce a při každé srážce dělnictva s kapitalisty, s agitací proti omezování práv dělníků nejen jako ruských občanů, ale zejména jako nejutiskovanější a nejbezprávnější třídy, s agitací proti každému význačnějšímu představiteli a přísluhovači absolutismu, který se dostává do bezprostředního kontaktu s dělníky a názorně dělnické třídě demonstuje její politické zotročení. Tak jako neexistuje v dělnickém životě hospodářský problém, jehož by se nedalo využít k ekonomické agitaci, neexistuje také politický problém, jehož by se nedalo využít k politické agitaci. Tyto dva druhy agitace tvoří v činnosti sociálních demokratů nerozlučný celek, rub a líc téže mince. Ekonomická i politická agitace je pro rozvoj třídního uvědomění proletariátu stejně nutná; ekonomická i politická agitace je stejně nutná k vedení třídního boje ruského dělnictva, protože veškerý třídní boj je bojem politickým. Jedna i druhá probouzí uvědomění dělníků, organizuje je, a tím je ukázněuje, vychovává je k aktivní solidaritě a k boji za sociálně demokratické ideály, dává jim možnost vyzkoušet své síly při řešení nejnaléhavějších otázek, nejnaléhavějších potřeb, umožňuje jim donutit nepřítel k částeč-

ným ústupkům, zlepšovat hospodářské postavení dělníků a přimět kapitalisty, aby počítali se silou organizovaného dělnictva, donutit vládu, aby rozšiřovala práva dělníků, brala v úvahu jejich požadavky, a přitom ji udržovat ve stálém strachu před nepřátelsky smýšlejícím dělnictvem, v jehož čele stojí pevná sociálně demokratická organizace.

Poukázali jsme na nerozlučnou spojitost *socialistické* a *demokratické* propagandy i agitace a na naprostou souběžnost revoluční práce v obou sférách. Mezi oběma druhy činnosti a boje je však také velký rozdíl. Tento rozdíl spočívá v tom, že v hospodářském boji je proletariát úplně osamocený, že tu proti němu stojí jak šlechtičtí statkáři, tak buržoazie, a že jej podporují nanejvýš (a to ještě ne vždy) ty maloburžoazní síly, které tíhnou k proletariátu. Naproti tomu v demokratickém, *politickém* boji není ruská dělnická třída osamocena; přidávají se k ní všechny ty politicky opoziční síly, vrstvy obyvatelstva a třídy, které mají k absolutismu nepřátelský vztah a nějakým způsobem proti němu bojují. *Po boku* proletariátu zde stojí i opozičně smýšlející část buržoazie, vzdělaných tříd, drobné buržoazie nebo národností, náboženství a sekt pronásledovaných absolutismem atd., atd. Vzniká tu přirozeně otázka: jaké stanovisko má k těmto silám zaujmout dělnická třída? Nemá se s nimi spojit k společnému boji proti absolutismu? Vždyť všichni sociální demokraté uznávají, že socialistické revoluci v Rusku musí předcházet revoluce politická; k boji proti absolutismu není tedy třeba se spojit se všemi politicky opozičními silami a odsunout zatím do pozadí socialismus, není to nezbytné v zájmu zesílení boje proti absolutismu?

Rozeberme obě otázky.

Vztah dělnické třídy jako bojovníka proti absolutismu ke všem ostatním politicky opozičním společenským třídám a skupinám je vymezen zcela přesně hlavními zásadami sociáldemokratismu, vyloženými v proslulém Komunistickém manifestu¹⁴³. Sociální demokraté podporují pokrokové

společenské třídy proti třídám reakčním, buržoazii proti představitelům privilegovaného a stavovského vlastnictví půdy a proti byrokracii, velkoburžoazii proti reakčním choutkám maloburžoazie. Tato podpora nepředpokládá a nevyžaduje žádný kompromis s nesociálnědemokratickými programy a zásadami, je to podpora spojence proti *existujícímu* nepříteli. Sociálním demokratům tato podpora slouží k urychlení pádu společného nepřitele, *pro sebe* však od těchto dočasných spojenců nic neočekávají a v žádném směru jim neustupují. Sociální demokraté podporují každé revoluční hnutí bojující proti dnešnímu společenskému řádu, každou utiskovanou národnost, každé pronásledované náboženství, každý ponižovaný stav atd. v jejich zápase za rovnoprávnost.

Sociální demokraté budou *podporovat* všechny politicky opoziční síly tím, že při zdůrazňování nepřátelského postoje absolutismu k věci dělnictva budou současně poukazovat i na nepřátelský postoj absolutismu k různým společenským skupinám, budou poukazovat na solidaritu dělnické třídy s těmito skupinami při řešení *různých otázek, různých úkolů* atd. Při agitaci využijí sociální demokraté každý projev absolutistického policejního útlaku k tomu, aby dělníkům ukázali, jak tato perzekuce doléhá na *všechny* ruské občany, zvláště pak na příslušníky utiskovaných stavů, národností, náboženství, sekt atd., a zejména jak postihuje *dělnickou třídu*. V praxi se tato podpora projevuje také tím, že ruští sociální demokraté jsou ochotni se spojit s revolucionáři jiných směrů, aby dosáhli určitých dílčích cílů. Tuto ochotu už dokázali mnohokrát v praxi.

Tím se současně dostáváme k druhé otázce. Když budou sociální demokraté upozorňovat na solidaritu dělníků různých opozičních skupin, budou mít vždy na zřeteli, že dělnictvo má své zvláštní úkoly, budou vždy vysvětlovat dočasnost a podmíněnost této solidarity a klást důraz na třídní výlučnost proletariátu, který zítra může bojovat proti svým dnešním spojencům. Někdo nám může na-

mítnout, že „takové vysvětlení v současné době všechny bojovníky za politickou svobodu *oslabí*“. Na to odpovíme: Naopak všechny bojovníky za politickou svobodu to *posílí*. Silní jsou pouze ti bojovníci, kteří *si uvědomují* reálné zájmy určitých *tříd*, zatímco každé zastírání těchto třídních zájmů, které již hrají v dnešní společnosti hlavní roli, bojovníky jen oslabí. To za prvé. A za druhé, v boji proti absolutismu musí dělnická třída zaujímat zvláštní místo, neboť *jedině* ona je zcela důsledným a bezvýhradným nepřitelem absolutismu, *jedině* mezi ní a absolutismem nejsou možné kompromisy, *jedině* v dělnické třídě může demokratismus najít bezvýhradné stoupence, kteří nebudou nerozhodní a nebudou se ohlížet zpět. Všechny ostatní třídy, skupiny a vrstvy obyvatelstva *nejsou* vůči absolutismu bezvýhradně nepřátelské a jejich demokratismus se vždy ohlíží zpět. Buržoazie si musí být vědoma toho, že absolutismus brzdí průmyslový a společenský vývoj, bojí se však úplné demokratizace politického a společenského zřízení a může se kdykoli spojit s absolutismem proti proletariátu. Maloburžoazie je obojaká už svou povahou, protože tíhne jak k proletariátu a k demokratismu, tak i k reakčním třídám, pokouší se zastavit kolo dějin, je s to podlehnout experimentům a manévřům absolutismu (například ve formě „lidové politiky“ Alexandra III.¹⁴⁴) a uzavřít spojenectví s vládnoucími třídami proti proletariátu *v zájmu* upevnění svého postavení *drobného vlastníka*. Vzdělaní lidé a veškerá „inteligence“ se musí rozhodně postavit proti brutálnímu absolutistickému policejnímu útlaku, který otravuje myšlení a vědění, ale hmotné zájmy připoutávají tuto inteligenci k absolutismu, k buržoazii, nutí ji, aby byla nedůsledná, aby uzavírala kompromisy a zaprodávala svůj opoziční a revoluční elán za plat od státu nebo za podíl na ziscích či dividendách. Pokud jde o demokratické síly utlačovaných národností a pronásledovaných vyznání, každý ví a vidí, že třídní rozpory mezi těmito kategoriemi obyvatelstva jsou mnohem hlubší a intenzívnější než solidarita všech

tříd dané kategorie v boji proti absolutismu a za demokratické zřízení. Jedině proletariát může být, a vzhledem ke svému třídnímu postavení musí být, naprosto důsledným demokratem, rozhodným nepřitelem absolutismu, neschopným jakýchkoli ústupků a kompromisů. Jedině proletariát může být *předním bojovníkem* za politické svobody a demokratické zřízení, protože za prvé je proletariát nejvíce politicky utiskován a nemůže čekat, že se v jeho postavení něco změní, je to třída, která nemá ani přístup k nejvyšší moci, dokonce ani přístup k úřadům, ani vliv na veřejné mínění. A za druhé jen proletariát je schopen dovést demokratizaci politického a společenského zřízení *do všech důsledků*. Takovou demokratizací by se toto zřízení dostalo do rukou dělnictva. To je důvod, proč by *splynutí* demokratické činnosti dělnické třídy s demokratismem ostatních tříd a skupin *oslabilo* sílu demokratického hnutí, *oslabilo* by politický boj, učinilo by jej méně rozhodným, méně důsledným a přístupnějším kompromisům. Naopak, *zvláštní postavení* dělnické třídy jako předního bojovníka za demokratické zřízení *posílí* demokratické hnutí, *posílí* boj za politickou svobodu, protože dělnická třída bude všechny ostatní demokratické a politicky opoziční síly *postrkávat* kupředu, bude postrkávat liberály k politickým radikálům, bude podněcovat radikály, aby se definitivně rozešli s celým politickým a sociálním zřízením dnešní společnosti. Řekli jsme již, že povinností všech *socialistů* v Rusku je stát se *sociálními demokraty*. A nyní dodáváme: povinností všech opravdových a důsledných *demokratů* v Rusku je stát se *sociálními demokraty*.

Vysvětleme tuto myšlenku na příkladu. Vezměme úřednictvo, byrokracii jako zvláštní skupinu lidí, která se specializovala na řízení a má vůči lidu privilegované postavení. Všude, ať už v absolutistickém, poloasiatském Rusku nebo v kulturní, svobodné a civilizované Anglii, existuje tato instituce jako nezbytný orgán buržoazní společnosti. Zaostalosti Ruska a jeho absolutismu odpovídá *naprostá bez-*

právnost lidu vůči úřednictvu, *naprosta* nekontrolovatelnost privilegované byrokracie. V Anglii má sice lid značnou možnost veřejnou správu kontrolovat, ale ani tam *není* kontrola *zdaleka důsledná*, byrokracie si tam udržuje řadu výsad, často lidu vládne, ale neslouží mu. I v Anglii vidíme, že silné společenské skupiny podporují privilegované postavení byrokracie a znemožňují úplnou demokratizaci této instituce. Proč? Protože o její *úplnou* demokratizaci má zájem pouze proletariát: i ty nejpokrokovější vrstvy buržoazie chrání některé výsady byrokracie, jsou proti volitelnosti všech úředníků, proti úplnému zrušení censu, proti tomu, aby úředníci byli přímo odpovědní lidu apod., neboť tyto vrstvy cítí, že takové důsledné demokratizace využije proletariát *proti* buržoazii. Totéž v Rusku. Proti všemocné, neodpovědné, korupční, hrubé, nevzdělané a příživnické ruské byrokracii stojí nejrůznější velmi početné vrstvy ruského lidu. S výjimkou proletariátu by však *ani jedna* z těchto vrstev nepřipustila úplnou demokratizaci úřednictva, protože od všech ostatních vrstev (buržoazie, maloburžoazie a veškeré „intelligence“) vedou nitky, které je spojují s byrokracií, protože se všemi těmito vrstvami je ruská byrokracie *spřízněna*. Každý ví, jak snadno se na svaté Rusi radikálně nebo socialisticky smýšlející příslušník intelligence mění v úředníka carské vlády, v byrokrata, který se utěšuje tím, že přináší „užitek“ v rámci kancelářské rutiny, v byrokrata, který tímto „užitkem“ ospravedlňuje svůj politický indiferentismus, své poklonkování vládě biče a karabáče. Jedině *proletariát* je bezvýhradným nepřitelem absolutismu a ruské byrokracie, jedině od *proletariátu* nevedou žádné *nitky*, které by jej s těmito orgány šlechtické a buržoazní společnosti spojovaly, jedině proletariát může být jejich nesmiřitelným nepřitelem a rozhodně proti nim bojovat.

Dokazujeme-li, že proletariát, jehož třídní boj vede sociální demokracie, je předním bojovníkem ruské demokracie, setkáváme se velmi často s opravdu podivným míněním, že

prý ruská sociální demokracie odsunuje do pozadí politické úkoly a politický boj. Vidíme, že toto tvrzení naprosto odporuje pravdě. Jak však vysvětlit toto překvapující nepochopení zásad sociální demokracie, které byly tolikrát vykládány a vyloženy již v prvních ruských sociálně demokratických publikacích, v brožurách a knihách vydaných skupinou Osvobození práce¹⁴⁵ v cizině? Zdá se nám, že tento překvapující fakt lze vysvětlit těmito třemi okolnostmi:

Za prvé tím, že principy sociáldemokratismu zásadně nechápou ti stoupenci starých revolučních teorií, kteří si zvykli budovat programy a plány činnosti na abstraktních idejích, a nikoli se zřetelem k reálným třídám, které v dané zemi působí a které dějiny postavily do určitého vzájemného vztahu. Právě to, že nejsou realisticky posuzovány zájmy, o které se může opřít ruská demokracie, mohlo vést k mínění, že ruská sociální demokracie zanedbává demokratické úkoly ruských revolucionářů.

Za druhé nepochopením faktu, že spojování ekonomických a politických otázek a činnosti zaměřené na prosazení socialistických a demokratických požadavků v jeden celek, v jednotný *třídní boj proletariátu*, demokratické hnutí a politický boj neoslabuje, nýbrž posiluje, protože jej přibližuje reálným zájmům lidových mas, přenáší politické otázky z „uzavřených pracoven inteligence“ na ulici, mezi dělnictvo a všechny pracující třídy, protože místo abstraktních idejí politického útisku poukazuje na ty jeho reálné projevy, jimiž nejvíce trpí proletariát a z nichž sociální demokracie vychází ve své agitaci. Ruskému radikálovi se často zdá, že sociální demokrat místo aby přímo a bezprostředně vyzýval uvědomělé dělníky k politickému boji, zdůrazňuje, že je třeba rozvíjet dělnické hnutí a organizovat třídní boj proletariátu, a tím *ustupuje* od svého demokratismu a odsunuje do pozadí politický boj. Je-li však zde vůbec *ústup*, pak nanejvýš takový, o němž francouzské úsloví říká: „Il faut reculer pour mieux sauter!“ (Je třeba couvnout, aby bylo možno lépe skočit.)

Za třetí vzniká nedorozumění tím, že sám pojem „politický boj“ má jiný smysl pro narodovoljovce či narodopravovce a jiný pro sociálního demokrata. Sociální demokraté chápou politický boj jinak, chápou jej *mnohem šíře* než stoupeneci starých revolučních teorií. Názornou ilustrací k tomuto paradoxně vypadajícímu tvrzení je 4. číslo Letáku Skupiny narodovoljovců z 9. prosince 1895. Vřele vítáme tuto publikaci, svědčící o hlubokém a plodném myšlení dnešních narodovoljovců, ale musíme poukázat i na článek P. L. Lavrova, nazvaný Programové otázky (s. 19—22)^[38], který názorně dokazuje, že narodovoljovci starého ražení mají jiné pojetí politického boje*. P. L. Lavrov píše o poměru programu narodovoljovců k programu sociální demokracie: „...Podstatné je zde jedno jediné: je možné za absolutismu zorganizovat silnou dělnickou stranu také mimo rámec protiabsolutistické revoluční strany?“ (s. 21, sloupec 2); totéž kousek předtím (sloupec 1): „...zorganizovat ruskou dělnickou stranu za vlády absolutismu a neorganizovat současně protiabsolutistickou revoluční stranu.“ Naprosto nechápeme tyto rozdíly, které jsou pro P. L. Lavrova tak podstatné. Jak tomu máme rozumět? „Dělnická strana *mimo* rámec protiabsolutistické revoluční strany“?? Cožpak sama dělnická strana není stranou revoluční? Cožpak není zaměřena protiabsolutisticky? Tento podivný názor vysvětluje Lavrov v následující pasáži svého článku: „Organizaci ruské dělnické strany je třeba budovat v podmínkách absolutismu se všemi jeho půvaby. Kdyby se to sociálním demokratům podařilo bez současného organizování protiabsolutistického politického *spik-*

* Článek P. L. Lavrova, uveřejněný ve 4. čísle, je pouze „výňatek“ z obšírného Lavrovova dopisu, určeného pro Materiály¹⁴⁶. Letos v létě (1897) byl prý v cizině uveřejněn jak tento Lavrovův dopis v plném znění, tak Plechanovova odpověď, ale ani jedno, ani druhé se nám nedostalo do rukou. Nevíme také, zda vyšlo 5. číslo Letáku Skupiny narodovoljovců^[54], ve kterém redakce slíbila přinést redakční článek o dopisu P. L. Lavrova. Viz č. 4, s. 22, sloupec 1, poznámka.

*nutí** při zachování všech podmínek takového *spiknutí**, byl by jejich politický program jistě vhodným programem pro ruské socialisty, protože by se dělnictvo osvobodilo vlastními silami. To je však velmi pochybné, ne-li nemožné“ (s. 21, sloupec 1). Tak je to tedy! Pro narodovoljovce je pojem politického boje totožný s pojmem politického *spiknutí*! Musíme uznat, že P. L. Lavrovovi se těmito slovy podařilo skutečně zcela názorně demonstrovat stěžejní rozdíl mezi taktikou politického boje narodovoljovců a sociálních demokratů. Blanquistické¹⁴⁷ tradice spiklectví jsou u narodovoljovců nesmírně silné, tak silné, že si politický boj nedovedou představit jinak než ve formě politického spiknutí. Sociální demokraté však nemají tak omezené názory; ve spiknutí nevěří a myslí si, že doby spiknutí už dávno minuly, že redukovat politický boj na spiknutí znamená jednak jej nesmírně zužovat, jednak volit nejnevhodnější metody boje. Ve slovech Lavrova, podle něhož je „činnost na Západě pro ruské sociální demokraty bezvýhradným vzorem“ (s. 21, sloupec 1), každý spatřuje pouhý polemický výpad a uvědomuje si, že ruští sociální demokraté ve skutečnosti nikdy nezapomínali na naše politické poměry, nikdy nesnili o možnosti založit v Rusku legální dělnickou stranu, nikdy neoddělovali úkoly spjaté s bojem za socialismus od úkolu spjatého s bojem za politickou svobodu. Vždy však byli a jsou i nadále toho názoru, že tento boj nemají vést spiklenci, nýbrž revoluční strana, opírající se o dělnické hnutí. Jsou toho názoru, že boj proti absolutismu nespočívá v zorganizování spiknutí, nýbrž ve výchově, ukázkování a organizování proletariátu, v politické agitaci mezi dělnictvem, která odsuzuje každý projev absolutismu, veřejně pranýřuje všechny hrdiny policejní vlády a nutí tuto vládu ustupovat. Nezabýval se snad petrohradský Svaz boje za osvobození dělnické třídy právě takovou činností? Cožpak

* Podtrženo námi.

není právě tato organizace zárodkem revoluční strany, která se opírá o dělnické hnutí, řídí třídní boj proletariátu, boj proti kapitálu i proti absolutistické vládě, a přitom neorganizuje žádná spiknutí a čerpá svou sílu právě ze *spojování* boje za socialismus s bojem za demokracii v jediný nedílný třídní boj petrohradského proletariátu? Není snad činnost Svazu přes své krátké trvání důkazem, že proletariát je pod vedením sociální demokracie velkou politickou silou, s níž už vláda musí počítat a které musí bez prodlení ustupovat? Zákon z 2. června 1897 jak svou uspěchanou realizací, tak i svým obsahem názorně dokazuje, že je to ústupek vynucený proletariátem, pozice získaná v boji s nepřítelem ruského lidu. Je to sice velmi malý ústupek a tato pozice není příliš významná, ale vždyť ani organizace dělnické třídy, jíž se podařilo vynutit si tento ústupek, není mohutná či pevná, neexistuje dlouho a nemá ani bohaté zkušenosti, ani mnoho prostředků: Jak známo, Svaz boje byl založen teprve v roce 1895/1896 a svá povolání k dělníkům vydával jen ve formě hektografovaných a litografovaných letáků. Může někdo popřít, že podobná organizace, která by zahrnovala alespoň největší centra dělnického hnutí v Rusku (oblast petrohradskou, moskevsko-vladimirskou a jižní spolu s nejdůležitějšími městy jako Oděsa, Kyjev, Saratov atd.), která by měla revoluční orgán a které by si ruské dělnictvo tak vážilo, jako si váží Svazu boje petrohradské dělnictvo, že by taková organizace byla v dnešním Rusku velmi důležitým politickým činitelem, s nímž by vláda musela počítat jak ve své vnitřní, tak i v zahraniční politice? Taková organizace, která by řídila třídní boj proletariátu, upevňovala organizovanost a disciplínu dělníků a pomáhala jim bojovat za nejnaléhavější ekonomické požadavky a získávat zpět od kapitálu jednu pozici za druhou, organizace, která by dělníky politicky vychovávala a systematicky, vytrvale pronásledovala absolutismus, pranýřovala každého carského pochopa, jenž má zásluhu na tom, že proletariát pociťuje tvrdou pěst po-

licejní vlády. Taková organizace by byla současně organizací dělnické strany přizpůsobenou našim poměrům i mohutnou protiabsolutistickou revoluční stranou. Uvažovat předem o tom, jaký prostředek použije tato organizace k tomu, aby zasadila absolutismu rozhodující ránu, dá-li např. přednost povstání, masové politické stávce nebo jinému způsobu útoku, uvažovat o tom předem a řešit tuto otázku již dnes, by bylo neplodným doktrinářstvím. Bylo by to totéž, jako kdyby generálové svolali válečnou poradu dříve, než shromáždí vojsko, než je zmobilizují a vytáhnou s ním proti nepříteli. Bude-li však armáda proletariátu vytrvale a pod vedením pevné sociálně demokratické organizace bojovat za své ekonomické i politické osvobození, ukáže sama generálům metody a prostředky boje. Jedině tehdy bude možné rozhodnout, jakým způsobem zasadit absolutismu poslední ránu, protože toto rozhodnutí závisí na stavu dělnického hnutí, na jeho rozsahu a metodách boje, na vlastnostech revoluční organizace, jež hnutí řídí, na poměru ostatních společenských sil k proletariátu a k absolutismu, na podmínkách zahraniční a vnitřní politiky, zkrátka na nekonečné řadě podmínek, které je nemožné a zbytečné uhodnout předem.

Proto je naprosto chybná také následující úvaha P. L. Lavrova:

„Budou-li nuceni (sociální demokraté) nejen různě seskupovat dělnické síly k boji proti kapitálu, ale zároveň sdružovat revoluční osobnosti a skupiny k boji proti absolutismu, ruští sociální demokraté *fakticky* přijmou program svých odpůrců narodovoljovců, ať už se nazývají jakkoli. Rozdílné názory na občinu, na osudy kapitalismu v Rusku, na ekonomický materialismus, to jsou podrobnosti, které jsou pro věc samu zcela bezvýznamné a napomáhají nebo jsou na překážku opravdu jen při řešení dílčích úkolů a některých zvláštních metod přípravy základních bodů“ (s. 21, sloupec 1).

I pouhá polemika o tom, že rozdílnost názorů na základ-

ní otázky ruské skutečnosti a vývoje ruské společnosti a na základní otázky pojetí dějin se mohou týkat jen „podrobností“, je podivná. Už dávno bylo řečeno, že bez revoluční teorie nemůže být ani revoluční hnutí. Právě v *dnešní době* snad není třeba tuto pravdu dokazovat. Teorie třídního boje, materialistické pojetí ruských dějin a materialistické hodnocení současné ekonomické a politické situace v Rusku, uznání nutnosti zaměřovat revoluční boj na určité zájmy určité třídy a současně analyzovat vztah této třídy k ostatním třídám — nazývat tyto krajně důležité revoluční problémy „podrobnostmi“ je tak nepředstavitelně nesprávné a neočekávané u veterána revoluční *teorie*, že jsme skoro ochotni považovat toto místo za lapsus. Pokud jde o první polovinu citované tirády, ohromuje nás její nesprávnost ještě mnohem víc. Prohlašovat v tisku, že ruští sociální demokraté pouze seskupují dělnické síly k boji proti kapitálu (tj. pouze k ekonomickému boji!), ale nedsružují revoluční osobnosti a skupiny pro boj proti absolutismu, to znamená buď neznat, nebo nechtít znát všeobecně známá fakta o činnosti ruských sociálních demokratů. Nebo snad P. L. Lavrov nepovažuje ty, kteří aktivně pracují v řadách sociální demokracie za „revoluční osobnosti“ a „revoluční skupiny“?! Nebo (a to spíše) „bojem“ proti absolutismu rozumí pouze různá protiabsolutistická spiknutí? (Srov. s. 21, sloupec 2: „...jde o ...organizování revolučního *spiknutí*; podtrženo námi). Anebo podle mínění Lavrova ten, kdo neorganizuje politická spiknutí, ani politicky nebojuje? Znovu opakujeme: tento názor plně odpovídá starým tradicím starého narodovoljovství, ale rozhodně neodpovídá ani soudobým představám o politickém boji, ani dnešní skutečnosti.

Musíme ještě říci několik slov o narodopravcích. Podle našeho mínění P. L. Lavrov zcela právem tvrdí, že sociální demokraté „doporučují narodopravce jako otevřenější, jsou ochotni je podporovat, ne však s nimi splynout“ (s. 19, sloupec 2); je jen třeba dodat: jako otevřenější *demo-*

kraty, pokud narodopravovci vystupují jako důslední demokraté. Tato podmínka je však bohužel spíše žádoucí budoucností než reálnou přítomností. Narodopravovci vyslovili přání oprostít demokratické úkoly od narodnictví a ostatních zastaralých forem „ruského socialismu“, dokázali však, že se sami ještě velmi málo zbavili starých předsudků a že nejsou zdaleka důslední, když nazvali svou stranu pouze stranou politických reforem — stranou „sociálně(??!) revoluční“ (viz jejich Manifest z 19. února 1894) a ve svém Manifestu prohlásili, že „pojem ‚právo lidu‘ zahrnuje organizaci lidové výroby“ (jsme nuceni citovat z paměti). Tím sem pašují tytéž narodnické předsudky. Proto se P. L. Lavrov asi moc nespletl, když je nazval „politickými maškarami“ (s. 20, sloupec 2). Je však možná správnější dívat se na narodopravovství jako na přechodné učení, jemuž nelze upřít zásluhu o to, že se zastydělo za svérázné narodnické doktríny a začalo otevřeně polemizovat s těmi odpornými narodnickými reakcionáři, kteří se za policejně třídního absolutismu opovažují mluvit o potřebnosti ekonomických, nikoli však politických reforem (viz Naléhavou otázku, publikaci strany Narodnoje pravo). Není-li ve straně narodopravovců skutečně nikdo kromě bývalých socialistů, kteří z taktických důvodů schovávají svůj socialistický prapor a tváří se jako nesocialističtí politici (jak soudí P. L. Lavrov, s. 20, sloupec 2), nemá samozřejmě tato strana žádnou budoucnost. Jsou-li však v této straně i nemaskovaní, skuteční nesocialističtí politikové, nesocialističtí demokraté, může být tato strana dost užitečná, pokusí-li se sblížit s politicky opozičními silami naší buržoazie, pokusí-li se vyburcovat politické vědomí naší maloburžoazie, drobných obchodníků, drobných řemeslníků atd., té třídy, která v celé západní Evropě sehrála svou úlohu v demokratickém hnutí, která u nás v Rusku v poreformním období zvláště rychle dosáhla pokroku v kultuře i v jiných oblastech a která musí rozhodně pocítovat útlak policejní vlády s její cynickou podporou velkotovár-

níků a finančních i průmyslových magnátů ovládajících monopoly. Je pouze nutné, aby si narodopравovci dali za úkol, že se sblíží právě s různými vrstvami obyvatelstva a neomezovali se stále na „inteligenci“, jejíž bezmocnost způsobenou odtržeností od skutečných zájmů mas přiznává i Naléhavá otázka. Je třeba, aby se narodopравovci vzdali všech aspirací na splynutí různorodých společenských sil a na oprostění politických úkolů od socialistických požadavků, aby se zbavili falešného studu, který jim brání sblížit se s buržoazními vrstvami obyvatelstva, tj. aby o programu nesocialistických politiků nejen mluvili, nýbrž podle tohoto programu také jednali a tím probouzeli a prohlubovali třídní uvědomění těch společenských skupin a tříd, které socialismus vůbec nepotřebují, ale které stále zřetelněji pociťují útlak absolutismu a nutnost politické svobody.

Ruská sociální demokracie je ještě velmi mladá. Právě se dostává ze zárodečného stadia, v němž byly v popředí teoretické otázky. Začíná teprve vyvíjet praktickou činnost. Místo aby revolucionáři jiných frakcí kritizovali sociálně demokratické teorie a programy, měli by kritizovat *praktickou činnost* ruských sociálních demokratů. A nezbyvá než konstatovat, že se tato kritika diametrálně liší od kritiky teoretické, je od ní natolik odlišná, že to umožnilo rozšířit směšnou fámu, podle níž petrohradský Svaz boje není sociálně demokratická organizace. Již vznik takové fámy je důkazem toho, že časté obviňování sociálních demokratů z ignorování politického boje je nesprávné. Již sám vznik takové fámy svědčí o tom, že mnoho revolucionářů, které nemohla přesvědčit *teorie* sociálních demokratů, začíná přesvědčovat jejich *praktická činnost*.

Ruskou sociální demokracii čeká ještě obrovská práce, do níž se teprve pustila. Ruská dělnická třída se stále více probouzí, její spontánní touha po vědění, sjednocení, socialismu a boji proti vykořisťovatelům a utiskovatelům den

ze dne sílí a mohutní. Obrovské pokroky ruského kapitalismu dosažené v poslední době jsou zárukou, že dělnické hnutí se bude ustavičně rozrůstat a prohlubovat. V nynější době zřejmě prožíváme to období kapitalistického cyklu, kdy průmysl „vzkvétá“, obchod se čile rozvíjí, továrny pracují naplno a jako houby po dešti se objevují nesčetné nové závody, nové podniky, akciové společnosti, železniční stavby atd. atd. Člověk nemusí být ani prorokem, aby mohl předpovědět nutný (více nebo méně rychlý) krach, který bude po tomto „rozkvětu“ průmyslu nevyhnutelně následovat. Tento krach přivede na mizinu spousty drobných podnikatelů, přemění masu dělníků v řady nezaměstnaných, a tím velmi názorně ukáže všem dělníkům ty otázky spjaté se socialismem a demokratismem, které si už dávno položil každý uvědomělý, každý myslící dělník. Ruští sociální demokraté se musí postarat, aby proletariát byl v době tohoto krachu uvědomělejší, aby byl stmelenější, lépe chápal úkoly ruské dělnické třídy a byl schopen postavit se na odpor třídě kapitalistů, shrabujících obrovské zisky a snažících se stále svalovat své ztráty na dělníky, aby byl s to postavit se do čela ruské demokracie k rozhodnému boji proti policejnímu absolutismu, který spoutává ruce i nohy ruskému dělnictvu, všemu ruskému lidu.

A proto do práce, soudruzi! Neztrácejme drahocenný čas! Ruské sociální demokraty čeká spousta práce, mají-li uspokojit požadavky probouzejícího se proletariátu, organizovat dělnické hnutí, upevňovat a stmelovat revoluční skupiny, zásobovat dělnictvo propagandistickou a agitační literaturou, sjednocovat v jednotnou *sociálně demokratickou dělnickou stranu* dělnické kroužky a sociálně demokratické skupiny, roztroušené po všech končinách Ruska!

SVAZ BOJE K PETROHRADSKÝM DĚLNÍKŮM A SOCIALISTŮM

Petrohradští revolucionáři prožívají těžkou dobu. Vláda doslova sebrala všechny síly, aby rozdrtila nedávno vzniklé a velmi intenzívně se projevující dělnické hnutí. Ještě nikdy nebylo zatčeno tolik lidí, věznice jsou přeplněny. Zatýkají inteligenci, muže i ženy, zatýkají a v masovém měřítku vypovídají dělníky. Téměř každý den se objeví zpráva o dalších obětech policejní vlády, která se zběsile vrhá na své nepřátele. Vláda si vytkla za úkol nedovolit, aby nový proud ruského revolučního hnutí zesílil a osamostatnil se. Prokurátoři a četníci se už chlubí tím, že se jim podařilo rozdrtit Svaz boje.

Toto vychloubání je lživé. Svaz boje přes všechno pronásledování existuje. S naprostým uspokojením konstatujeme, že masové zatýkání plní svůj účel, protože je významným nástrojem agitace mezi dělníky a socialistickou inteligencí. Padlé revolucionáře vystřídávají noví, odhodlaní s čerstvými silami postavit se do řad bojovníků za ruský proletariát a všechen ruský lid. Boj nemůže být bez obětí. Na zvěskou štvanci carských pochopů klidně odpovídáme: Revolucionáři padli — ať žije revoluce!

Zesílené pronásledování dokázalo až dosud jen dočasně oslabit některé funkce Svazu boje, je přechodný nedostatek důvěrníků a agitátorů. Tento nedostatek si uvědomujeme, a proto se obracíme s výzvou ke všem uvědomělým dělníkům a ke všem příslušníkům inteligence, kteří chtějí věnovat své síly věci revoluce. Svaz boje potřebuje důvěrníky. Ať všechny kroužky a všichni jednotlivci, kteří se chtějí věnovat třeba i drobné revoluční práci, to oznámí těm,

kdo jsou ve styku se Svazem boje. (V případě, že by nějaká skupina nemohla najít takové lidi, což je málo pravděpodobné, může se obrátit na zahraniční Svaz ruských sociálních demokratů.) Potřebujeme lidi pro práci všeho druhu, a čím více se budou revolucionáři specializovat na jednotlivé funkce revoluční činnosti, čím důkladněji promyslí otázky konspirace a maskování své práce a čím obětavěji se pustí do drobné, mravenčí práce na jednotlivých úsecích, tím nadějnější budou výsledky, tím obtížněji budou moci četníci a špióni revolucionáře odhalit. Už dříve opředla vláda síť svých agentů nejen skutečná, ale i možná a pravděpodobná ohniska protivládních živlů. Vláda neustále rozšiřuje a prohlubuje činnost svých přísluhovačů, kteří pronásledují revolucionáře, hledá nové způsoby práce, nasazuje nové provokatéry, snaží se vykonávat nátlak na zatčené, zastrašuje je, předkládá jim lživé výpovědi, padělané podpisy, fingované dopisy a podobné prostředky. Bez pevnější a lepší revoluční disciplíny, organizace a konspirace není boj proti vládě možný. Při konspiraci je však především nezbytné zaměřit jednotlivé kroužky a osoby na určitý úsek činnosti a koordinovat práci prostřednictvím co nejmenšího počtu členů ústředí Svazu boje. Pracovní náplň revoluční činnosti je velmi různorodá: jsou potřební legální agitátoři, kteří dovedou s dělníky mluvit tak, aby je za to *nebylo možné* soudně stíhat, kteří sami řeknou jen *a* a nechají druhé říci *b* a *c*. Jsou zapotřebí lidé, kteří by rozšiřovali literaturu a letáky. Potřebujeme organizátory dělnických kroužků a skupin. Potřebujeme dopisovatele ze všech továren a závodů, kteří by dodávali zprávy o každé události. Jsou potřební lidé, kteří by dávali pozor na tajné a provokatéry. Je třeba lidí, kteří budou vyhledávat konspirativní byty, kteří budou doručovat literaturu, příkazy a udržovat nejrůznější spojení. Jsou zapotřebí lidé pro organizování peněžních sbírek. Potřebujeme důvěrníky mezi inteligencí a úřednictvem, kteří by měli styk s dělnictvem, s životem v továrnách a závodech a s úřady

(s policií, tovární inspekcí atd.). Jsou potřební lidé, kteří by udržovali spojení s různými městy v Rusku i v jiných zemích, a lidé, kteří by zajistili nejrůznější způsoby rozmnožování veškeré literatury. Potřebujeme lidi, kteří by ukrývali literaturu a jiné věci atd. atd. Čím drobnější, menší bude akce, kterou převezme jednotlivec nebo skupina, tím lepší jsou vyhlídky, že se podaří splnit tuto akci promyšleně a co nejlépe zajistit, aby nezkrachovala, promyslet všechna jednotlivá konspirativní opatření a použít všechny možné způsoby, jak oklamat bdělost četníků a svést je na falešnou stopu, tím větší bude naděje na úspěch, tím obtížněji vyslídí policie a četnictvo revolucionáře a jejich spojení s organizací, tím snadněji nahradí revoluční strana padlé důvěrníky a členy jinými bez poškození celé věci. Víme, že taková specializace je velmi nesnadná záležitost, nesnadná proto, že vyžaduje od člověka maximální vytrvalost a největší obětavost, vyžaduje, aby každý vynaložil všechny síly na mravenčí, jednotvárnou práci, aby se nestýkal se soudruhy a podřídil veškerý svůj život revolucionáře suchým a přísným pravidlům. Ale jen za takových podmínek se dařilo předním revolučním činitelům v Rusku prakticky realizovat nejgrandióznější akce, protože se na ně celá léta všestranně připravovali, a my pevně věříme, že sociální demokraté budou stejně obětaví jako revolucionáři předcházejících pokolení. Víme také, že při navrhovaném systému bude pro mnohé jedince, kteří chtějí věnovat své síly revoluci, velmi těžké ono přípravné období, po které bude Svaz boje shromažďovat potřebné zprávy o každém jednotlivci nebo skupině nabízejících své služby a zkoušet jejich schopnosti na jednotlivých úkolech. Bez takové předběžné prověrky však není revoluční činnost v dnešním Rusku možná.

Tím, že doporučujeme novým soudruhům takovýto systém, vyslovujeme zásady, k nimž jsme dospěli po dlouhých zkušenostech a na základě pevného přesvědčení, že tento systém nejlépe zaručuje úspěšnou revoluční činnost.

PERLY
NARODNICKÉ
PLÁNOMANIE

S. N. JUŽAKOV. OTÁZKY OSVĚTY.
PUBLICISTICKÉ STUDIE. — REFORMA
STŘEDNÍ ŠKOLY. — SYSTÉMY A ÚKOLY
VYSOKOŠKOLSKÉHO VZDĚLÁNÍ. —
UČEBNICE PRO GYMNÁZIA. — OTÁZKA
VŠEOBECNÉHO VZDĚLÁVÁNÍ. —
ŽENA A OSVĚTA. PETROHRAD 1897.

S. VIII + 283.^[133]

CENA 1 r. 50 k.¹⁴⁸

*Napsáno ve vyhnanství koncem
roku 1897*

*Poprvé otištěno roku 1898
ve sborníku*

Vladimír Iljin, Ekonomičeskije etudy i staťji, Petrohrad

Podle textu sborníku

I

Pod tímto názvem vyšel soubor statí pana Južakova, otiskovaných v letech 1895—1897 v časopise Russkoje bogatstvo. Autor soudí, že jeho statí „obsáhly nejdůležitější otázky z této oblasti“, tj. z „oblasti osvěty“, a „současně se staly jakýmsi přehledem nejaktuálnějších a nejpalcivějších, avšak stále ještě málo uspokojených požadavků naší duchovní kultury“. (Předmluva, s. V.) Na páté stránce autor ještě jednou zdůrazňuje, že má v úmyslu všimnout si blíže „především zásadních problémů“. Tyto fráze jsou však jen důkazem toho, že pan Južakov si libuje v širokém myšlenkovém rozletu, a ani ne tak v myšlenkovém, jako v rozletu pera. I titul knihy je příliš rozsáhlý: Ve skutečnosti, jak to vyplývá i ze seznamu statí v podtitulku spisu, se autor vůbec nezabývá „otázkami osvěty“, nýbrž jen problémy škol, a to ještě jen škol středních a vysokých. Ze všech statí je nejvěcnější stať o učebnicích v našich gymnáziích. Autor v ní podrobně rozebírá běžné učebnice ruštiny, zeměpisu a dějepisu a poukazuje na jejich naprostou nevhodnost. Tato stať by vzbudila daleko větší zájem, kdyby také neunavovala mnohomluvností, která je autorovi vlastní. Máme v úmyslu upozornit čtenáře jen na dvě statí, a to na stať pojednávající o reformě výuky na středních školách a o všeobecném vzdělání, protože si skutečně všímají zásadních otázek a jsou pro pochopení oblíbených myšlenek časopisu Russkoje bogatstvo přímo typické. Pánové Griněvičové a Michajlovští jsou přece nuceni, chtějí-li najít příklady neuvěřitelně stupidních závěrů z nepřátelské doktríny, prohrabávat hnůj ruské básnické makulatury. My se

za stejným cílem nemusíme zabývat tak neradostnými výzkumy: stačí si všimnout časopisu Russkoje bogatstvo a v něm jednoho z jeho nesporných „pilířů“.

II

Druhou část stati o Základech reformy výuky na středních školách nadepsal pan Južakov: Úkoly střední školy. Třídní zájmy a třídní škola (viz nadpis). Jak vidíte, téma je neobyčejně zajímavé a případně nám umožní vysvětlit jednu z nejdůležitějších otázek nejen osvěty, ale veškerého společenského života, a přitom právě tu otázku, která je příčinou jednoho z hlavních rozporů mezi narodniky a „žáky“¹⁴⁹. Podívejme se však, jaké představy má spolupracovník časopisu Russkoje bogatstvo o „třídních zájmech a třídní škole“.

Autor zcela správně říká, že formulace „škola má připravovat člověka pro život“ je naprosto bezobsažná, neboť problém spočívá v tom, co je nutné pro život a „pro koho je to potřebné“ (6). „Kdo potřebuje středoškolské vzdělání, tj. v čím zájmu a pro čí blaho a užitek se studentům poskytuje středoškolské vzdělání?“ (7). Skvěle postavená otázka a my bychom autorovi ze srdce blahopřáli, kdyby... se tento krásný úvod neprojevil v dalším výkladu jako nicneřkající fráze: „Může to být pro blaho a užitek státu, národa, určité společenské třídy nebo samotného vzdělávaného jedince.“ Začíná zmatek: docházíme zákonitě k závěru, že společnost rozdělená na třídy je slučitelná s netřídním státem, s netřídním národem, s jedinci stojícími mimo třídy! Hned uvidíme, že se pan Južakov vůbec nepřekle, že on se naopak tohoto absurdního názoru drží. „Máme-li při vypracovávání školních osnov na zřeteli třídní zájmy, nemůže být ani řeči o jednom obecném typu státní střední školy. Školy jsou v takovém případě nutně stavovské, a to nejen po stránce vzdělávací, ale i výchovné,

protože musí poskytovat nejen vzdělání přizpůsobené specifickým zájmům a úkolům stavu, ale i vštěpovat stavovské návyky a stavovský korporativní duch“ (7). Z této tirády za prvé vyplývá, že pan Južakov nechápe rozdíl mezi stavy a třídami, a proto bezostyšně směšuje tyto naprosto rozdílné pojmy. Stejně nepochopení se projevuje i na jiných místech jeho stati (viz např. s. 8), což je tím překvapivější, že pan Južakov v téže stati už málem pochopil zásadní rozdíl mezi těmito pojmy. „Nesmíme zapomínat,“ vykládá pan Južakov na s. 11, „že často (ne však bezpodmínečně nutně) politická, ekonomická a duchovní organizace vytváří buď právní výsadu, nebo skutečnou příslušnost zvláštních skupin obyvatelstva. V prvním případě jsou to stavy, ve druhém třídy.“ Zde je správně ukázán *jeden* z rozdílů mezi třídou a stavem, a sice ten, že třídy se navzájem neliší právními výsadami, nýbrž reálnými podmínkami, že tedy třídy soudobé společnosti předpokládají *právní rovnost*. Také další rozdíl mezi stavy a třídami pan Južakov zdánlivě nepřehlíží. „...tehdy jsme se zřekli (tj. po zrušení nevolnictví)... nevolnického a stavovského uspořádání národního života a s tím i systému stavovsky uzavřené školy. Zavádění kapitalistického procesu dnes diferencuje ruský národ ani ne tak podle stavů, jako podle ekonomických tříd...“ (8). Tady správně poukazuje na další znak, který odlišuje stavy od tříd v dějinách Evropy a Ruska, a to ten, že stavy jsou součástí feudální společnosti, kdežto třídy — kapitalistické společnosti.* Kdyby se pan Južakov jen trochu zamyslel nad těmito rozdíly a nenechával se tak snadno unést svým ostrým perem a svým kleinbürgerovským srdcem, nenapsal by ani citovanou tirádu, ani jiné nesmysly, jako že třídní osnovy škol by se měly dělit na osnovy pro bohaté a chudé, že západoevropské třídní osnovy nemají úspěch, že třídní škola před-

* Stavy předpokládají rozdělení společnosti na třídy, neboť jsou jednou z forem třídních rozdílů. Když mluvíme o třídách, rozumíme tím vždy nestavovské třídy kapitalistické společnosti.

pokládá třídní uzavřenost aj. apod. To vše naprosto jasně dokazuje, že přes velmi slibný název, přes velice slibné fráze pan Južakov vůbec nepochopil podstatu třídní školy. Tato podstata, velevážený pane narodniku, spočívá v tom, že vzdělání je pro všechny *majetné* organizováno stejně a je pro ně stejně dostupné. Jedině v slově *majetné* je vystižena podstata třídní školy na rozdíl od školy stavovské. Proto panu Južakovovi vyšel v citované tirádě vyslovený nesmysl, že prý při třídních zájmech školy „nemůže být ani řeči o jednom obecném typu státní střední školy“. Právě naopak: při svém důsledném zavedení, tj. při svém oproštění od nejrůznějších zbytků stavovství, třídní škola nutně předpokládá jeden obecný typ školy. Podstata třídní společnosti (a tedy i třídního charakteru vzdělání) spočívá v úplné právní *rovnosti*, v úplné rovnoprávnosti všech občanů, v naprosté rovnoprávnosti a dostupnosti vzdělání pro majetné. Žák stavovské školy musí být příslušníkem určitého stavu. Třídní škola nezná stavy, zná jen občany. Vyžaduje od všech žáků bez rozdílu *jen jedno*: aby zaplatili školné. Třídní škola vůbec nepotřebuje různé osnovy pro bohaté a chudé, protože těm, kteří nemají prostředky na studium, nemohou zaplatit učební pomůcky a živit žáka po dobu studií, třídní škola jednoduše středoškolské vzdělání neumožňuje. Třídní škola vůbec nepředpokládá třídní uzavřenost, třídy naopak jednotlivcům ve všech případech dovolují na rozdíl od stavů naprosto svobodně přecházet z jedné třídy do druhé. Třídní škola se neuzavírá před nikým, kdo má na studium prostředky. Tvrdit, že v západní Evropě „tyto nebezpečné osnovy sloužící k výchově polovzdělanců a k třídnímu morálně intelektuálnímu odcizování různých vrstev národa nemají úspěch“ (9), znamená úplně překrucovat skutečnost, protože každý ví, že na Západě i v Rusku je střední škola svou podstatou třídní a že slouží zájmům jen velmi nepatrné části obyvatelstva. Vzhledem k tomu, že pan Južakov zaměňuje nepřipustným způsobem jednotlivé pojmy, myslíme si, že nebude na škodu vysvětlit mu

dodatečně ještě toto: v současné společnosti i střední škola nevybírající žádné školné rozhodně nepřestává být školou třídní, protože výdaje na výživu a ošacení studenta po 7—8 let jsou mnohem vyšší než školné. Tyto výdaje si může dovolit opravdu jen nepatrná menšina. Chce-li dávat pan Južakov dnešním reformátorům střední školy praktické rady, chce-li položit tuto otázku ze současného hlediska (a on ji právě tak také klade), měl by mluvit jen o nahrazení stavovské školy školou třídní a *pouze* o tom, kdežto o choulostivé otázce „třídních zájmů a třídní školy“ vůbec pomlčet. Je třeba říci, že tyto zásadní otázky mají velmi málo společného s nahrazením klasických jazyků moderními, což pan Južakov v této stati doporučuje. Kdyby se omezil na toto doporučení, nic bychom nenamítali a dokonce bychom mu i odpustili jeho nehorázné krasořečnění. Ale když už sám přišel s otázkou „třídních zájmů a třídní školy“, ať také nese za všechny ty nesmyslné fráze odpovědnost.

Pan Južakov pronesl na dané téma mnohem víc frází, než kolik jsme jich ocitovali. Když pan Južakov, věrný základním myšlenkám „subjektivní metody v sociologii“, se dotkl otázky tříd, dostává se na tak „obecné stanovisko“ (12, srov. 15), že z něho může povýšeně ignorovat třídní rozdíly, tak obecné, že mu dovoluje mluvit nikoli o jednotlivých třídách (fuj, jaká omezenost!), ale o celém národě vůbec. Této oslňující „obecnosti“ lze dosáhnout starou metodou všech velkých i malých moralistů, zvláště moralistů z řad Kleinbürgerů. Pan Južakov nemilosrdně odsuzuje tuto třídní diferenciaci společnosti (i vliv této diferenciaci na vzdělání) a hovoří neobyčejně výmluvně a pateticky o tom, jak je tento jev „nebezpečný“ (9); mluví o tom, že „jakákoli podoba a forma třídního systému vzdělání je svou podstatou v rozporu se zájmy státu, národa i vzdělaných lidí“* (8); o „neúčelnosti a nebezpečnosti“ třídně

* Jedno nebo druhé, velevážený pane Kleinbürger: buď mluvíte o společnosti rozdělené na třídy, nebo o společnosti třídně nerozdělené.

pojatých učebních osnov „z hlediska státu i národa“ (9); mluví o tom, že příklady z historie ukazují pouze „tento výlučně protinárodní vývoj třídního zřízení a třídních zájmů, který jsme už probrali a uznali, že ohrožuje štěstí národa i samotný stát“ (11); mluví o tom, že „všude byla třídní struktura veřejné správy v té či oné míře zrušena“ (11); mluví o tom, že toto „nebezpečné“ rozdělování na třídy vyvolává „antagonismus mezi různými skupinami obyvatelstva“ a postupně oslabuje „pocit národní solidarity a celonárodního patriotismu“ (12); mluví o tom, že „obecně, správně a prozíravě chápané zájmy národa jako celku, státu i jednotlivých občanů by si rozhodně neměly navzájem odporovat (alespoň v současném státě)“ (15) atd. atd. To všechno je pouhá faleš a nicneřikající fráze, zastírající samu podstatu dnešní skutečnosti zcela nesmyslnými „přáními“ Kleinbürgera, která nepozorovaně pronikají i do charakteristiky existujícího stavu. Pro analogii podobného světového názoru, z něhož vyplývají takové fráze, se musíme obrátit k představitelům té „etické“ školy na Západě, která se stala přirozeným a nevyhnutelným výrazem teoretické zbabělosti a politické rozpačitosti tamější buržoazie.¹⁵⁰

Omezíme se však na to, že srovnáme honosné řečnické fráze a jemnocit, pozoruhodnou prozíravost a předvídavost s tímto nepatrným faktem. Pan Južakov se dotkl otázky stavovské a třídní školy. Pokud jde o první otázku, můžeme najít přesné statistické údaje přinejmenším o chlapec-kých gymnáziích, progymnáziích a reálkách. Uvedeme údaje převzaté z publikace ministerstva financí Výrobní síly Ruska^[120] (Petrohrad 1896. Odd. XIX. Lidová osvěta, s. 31):

V prvním případě ani nemůže existovat netřídní vzdělání. V druhém případě nemůže existovat ani třídní stát, ani třídní národ, ani lidé patřící k jedné z tříd. V každém případě je tato fráze nesmyslná a obsahuje jen naivní přání Kleinbürgera, který zbaběle zavírá oči před nejcharakterističtějšími znaky současné skutečnosti.

„Stavovské rozdělení žáků (v % k jejich celkovému počtu) vyplývá z následující tabulky:

Děti	V chlapeckých gymnáziích a progymnáziích ministerstva lidové osvěty			V reálkách		
	1880	1884	1892	1880	1884	1892
Rodové i nerodové šlechty a vysokých úředníků	47,6	49,2	56,2	44,0	40,7	38,0
Duchovních	5,1	5,0	3,9	2,6	1,8	0,9
Městských stavů	33,3	35,9	31,3	37,0	41,8	43,0
Venkovských stavů (s příslušníky neruských národností a nižším úřednictvem)	8,0	7,9	5,9	10,4	10,9	12,7
Cizinců	2,0	2,0	1,9	3,0	4,8	5,4
Ostatních stavů	2,0	Dohromady s předcházejícími		3,0	Dohromady s předcházejícími	
	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0 ⁶⁶

Tato tabulka názorně ukazuje, jak neopatrně se vyjádřil pan Južakov, když řekl, že jsme se okamžitě a rozhodně (??) „zřekli stavovské školy“. Naopak, i nyní převládá na našich středních školách stavovství, protože dokonce v gymnáziích (a to nemluvíme o privilegovaných šlechtických školách apod.) je 56 % žáků z rodin šlechticů a vysokých úředníků. Jejich jediným vážným konkurentem jsou městské stavy, které mají převahu na reálkách. Avšak podíl venkovských stavů, zvláště vezmeme-li v úvahu jejich obrovskou početní převahu nad ostatními stavy, je zcela nepatrný. Tabulka tedy názorně ukazuje, že kdo chce mluvit o charakteru naší současné střední školy, musí si dobře zapamatovat, že může mluvit jen o stavovské a třídní škole a že pokud „my“ skutečně zavrhneme stavovskou školu, děláme to výlučně ve prospěch třídní školy. Tím samozřejmě nechce-

me říci, že by otázka nahrazení stavovské školy školou třídní a otázka jejího zlepšení nebyla důležitá nebo byla lhostejná těm třídám, které nemají a nemohou mít ze střední školy žádný prospěch; naopak, ani jim není tato otázka lhostejná, protože stavovství na ně doléhá zvláště těžce v životě i ve škole a protože nahrazení stavovské školy školou třídní je pouze jedním článkem celkového a všestranného poevropského Ruska. Chceme jen ukázat, že pan Južakov celou věc překroutil a že jeho zdánlivě „obecné“ stanovisko k této otázce je ve skutečnosti dokonce daleko nesprávnější než stanovisko buržoazie. Abych nezapomněl, ještě něco o buržoaznosti. Např. pan A. Manuilov vůbec nechápe, proč P. B. Struve, který tak přesně charakterizoval jednostrannost Schulze-Gaevernitze, přece jen „propaguje jeho buržoazní názory“ (Russkoje bogatstvo, č. 11, s. 93). Nechápavost pana A. Manuilova plyne zcela a výhradně z toho, že neporozuměl zásadním stanoviskům nejen ruských, ale i všech západoevropských „žáků“, a nejen žáků, ale i učitele. Nebo snad chce pan Manuilov popírat, že mezi zásadní postoje „učitele“, mezi postoje, které se vinou jako červená nit celou jeho teoretickou, literární i praktickou činností, patří i nesmiřitelné nepřátelství vůči těm milovníkům „obecných stanovisek“, kteří sladkými frázemi zastírají třídní diferenciaci současné společnosti? Že k jeho zásadním postojům patří to, že rozhodně uznává pokrokovost a žádoucnost otevřených a důsledných „buržoazních idejí“ a dává jim přednost před názory Kleinbürgerů, kteří touží zpomalit a zastavit kapitalistický vývoj? Nechápe-li to pan Manuilov, ať se jen zamyslí nad pracemi svého redakčního kolegy pana Južakova. Ať si představí, že v otázce, která nás nyní zajímá, vidíme vedle pana Južakova otevřeného a důsledného představitele „buržoazních názorů“, který hájí nejvíce třídní charakter současné školy a dokazuje, že to je to nejlepší, co si lze představit. Snaží se, aby stavovská škola byla úplně vytlačena a aby byla přístupnější třídní škola

(v již uvedeném významu této přístupnosti). Podobné ideje by opravdu nesrovnatelně předčily ideje pana Južakova; pozornost by se přitom soustředila na reálné potřeby současné školy, zejména na odstranění stavovské uzavřenosti, a nikoli na mlhavé „obecné stanovisko“ Kleinbürgera. Otevřeným přiznáváním a obhajobou jednostranného charakteru současné školy by byla správně charakterizována skutečnost a už tato jednostrannost by přispěla k lepšímu pochopení názorů druhé strany*. Ale „všeobecné“ plané krasořečnění pana Južakova naopak jen demoralizuje společenské vědomí. Nakonec praktická stránka otázky... ale vždyť ani pan Južakov sebemeně nevybočuje z rámce třídní školy nejen v této stati, ale ani ve své „utopii“, kterou se teď budeme zabývat.

III

Stať pana Južakova zkoumající „otázku všeobecného vzdělávání“ (viz nadpis knihy), se nazývá: Osvětová utopie. Plán všeobecného povinného středoškolského vzdělání. Už z názvu je vidět, že tento článek pana Južakova je opravdu velice poučný a slibný. Ve skutečnosti je však „utopie“ pana Južakova ještě mnohem slibnější. „Nic méně než to, drazí čtenáři, bez jakéhokoli ústupku nebo

* Velmi dobře cítíme, že pro spolupracovníky časopisu Russkoje bogatstvo je nesmírně těžké takový argument pochopit. Opět to pramení z toho, že nechápou ani „žáky“, ani „učitele“.

Podívejte se, jak dokazoval např. jeden z „učitelů“ již v roce 1845 prospěšnost zrušení obilních zákonů pro anglické dělníky. Toto zrušení, psal, udělá z pachtýřů „liberály, tj. uvědomělé buržoy“ a tento růst uvědomělosti na jedné straně vede nutně k témuž růstu uvědomělosti i druhé strany. (Fr. Engels, *The condition of the working class in England in 1844*^[195] New York 1887, p. 179. [Postavení dělnické třídy v Anglii v roce 1844]^[151] *Red.*) Pročpak vy, spolupracovníci časopisu Russkoje bogatstvo, pouze hrbíte hřbet před „učiteli“, ale neusvědčíte je z „propagandy buržoazních idejí“?

kompromisu...“ tak začíná autor svůj článek. „Úplné gymnazijní vzdělání všeho obyvatelstva obojího pohlaví, povinné pro všechny a bez jakýchkoli nákladů pro stát, zemstva a lid — taková je moje kolosální osvětová utopie!“ (201). Dobrák pan Južakov se zřejmě domnívá, že jádro této otázky tkví v „nákladech“; na téže stránce opakuje ještě jednou, že všeobecné základní vzdělání je spojeno s náklady, ale všeobecné středoškolské vzdělání se podle jeho „plánu“ obejde bez nákladů. Plán pana Južakova nejenže nepředpokládá žádné náklady, ale slibuje ještě mnohem více než pouhé všeobecné středoškolské vzdělání. Abychom mohli ukázat v plném rozsahu to, co nám slibuje spolupracovník časopisu Russkoje bogatstvo, musíme předběhnout a poukázat na autorovy triumfující projevy nadšení, když už vyložil celý svůj plán a teď se mu sám obdivuje. Plán pana Južakova spočívá ve spojení gymnazijního vzdělání s produktivní prací „gymnazistů“, kteří si na sebe sami vydělávají: „...obdělávání pozemku... zabezpečuje dostatečné, chutné a zdravé stravování celé mladé generace od narození až do skončení studia na gymnáziu, i stravování mládeže, která si odpracovává náklady na studium (o této instituci Južakovova Zukunftsstaatu se ještě zmíníme podrobněji) a všech administrativních sil, učitelů i hospodářských pracovníků. Přitom je pro všechny zajištěna také obuv a oděv. Vedle toho se z uvedeného pozemku získá na 20 000 rublů, z toho 15 000 za přebytky mléka a jařin... a kolem 5000 z prodeje kůží, štetin, peří a ostatních vedlejších produktů“ (216). Představte si jen, milý čtenáři, stravování a ošacení *celého* mladého pokolení až do ukončení gymnazijního studia, tj. do 21—25 let (s. 203)! Vždyť to znamená žít a šatit *polovinu* veškerého obyvatelstva země*. Žít, šatit a vzdělávat desetimilióny obyvatel — to už je skutečná „organizace práce“! Pana

* Pokud jde o věkové složení obyvatelstva v Rusku, připadá podle Buňakovského na 1000 obyvatel 485 ve věku do 20 let a 576 ve věku do 25 let.

Južakova zřejmě hrozně rozzlobili ti zlí lidé, kteří považují narodnické projekty „organizace práce“ za bezobsažné fráze hloupých mluvků, a rozhodl se tyto zlé lidi docela zničit zveřejněním celého „plánu“ takové „organizace práce“, která by se prosadila „bez jakýchkoli nákladů“... Ale to ještě stále není všechno: „...Postupem doby jsme si úkol ztížili; zahrnuli jsme do této organizace zaopatření veškerého dětského obyvatelstva; postarali jsme se, aby mladí lidé dostali při odchodu ze školy pro začátek finanční výpomoc, což je na vesnici důležité; zjistili jsme, že je možné vydržovat z týchž prostředků v každém gymnáziu, tj. v každé volosti, lékaře, veterináře, školeného agronoma a sadaře, technologa a nejméně šest řemeslníků (kteří zvýší kulturní úroveň a budou se starat o příslušné potřeby celého kraje)... Všechny tyto úkoly budou po finanční a hospodářské stránce vyřešeny realizací našeho plánu...“* To bude blamáž pro zlé jazyky, které tvrdily, že proslulé narodnické „my“ je „tajuplný neznámý“, že je to žid se dvěma židovskými čepičkami apod.! Jaká nedůstojná pomluva! Od nynějška stačí odvolat se na „plán“ pana Južakova a všemohoucnost těchto „my“ i realizovatelnost „našich“ projektů je dokázána.

Možná že čtenář zapochybuje o slově realizovatelnost? Možná si řekne, že pan Južakov již tím, že nazval svůj výtvar utopii, vyloučil otázku realizovatelnosti? To by byla pravda, kdyby sám pan Južakov neměl k slovu „utopie“ velmi podstatné výhrady, kdyby v celém svém výkladu často nezdůrazňoval realizovatelnost svého plánu. „Mohu se domnívat,“ prohlašuje hned na začátku svého článku, „že takové všeobecné středoškolské vzdělání vypadá jako utopie jen na první pohled“ (201)... Co tedy ještě chcete?... „Dovolím si dokonce tvrdit i to, že takovéto vzdělání veškerého obyvatelstva lze snadněji realizovat než vše-

* — s. 237. Obě mnohoznačné pomlky v této tirádě vyznačil tečkami pan Južakov. Sami bychom se neodvážili vypustit ani jedno písmeno.

obecné základní vzdělání, které je už nicméně zavedeno v Německu, Francii, Anglii, Spojených státech a s jehož realizací se počítá také v některých guberniích Ruska“ (201). Pan Južakov je tak přesvědčen o realizovatelnosti svého plánu (podle toho, co jsme už uvedli, je zřejmě výraz „plán“ správnější než utopie), že při vypracovávání tohoto plánu nepohrdá ani nejnepatrnějšími „praktickými vymoženostmi“, schválně nechává stranou např. systém dvojích gymnázií, chlapeckých a dívčích, z respektu před „evropským kontinentem, který je zaujatý proti koedukaci“, a usilovně zdůrazňuje, že jeho plán „umožňuje nenarušit zavedené učební osnovy pro chlapecká a dívčí gymnázia, více zaměstnává, a tedy i lépe platí učitele“... „To má značný význam při snaze neomezit se na pouhý pokus, ale skutečně získat všeobecné vzdělání“ (205—206). Na světě bylo mnoho utopistů, kteří navzájem soupeřili v přitažlivosti a logičnosti svých utopií, sotva se však mezi nimi najde alespoň jediný, který by byl tak ohleduplný k „zavedeným učebním osnovám“ a k platům učitelů. Jsme přesvědčeni, že potomci budou ještě dlouho mluvit o panu Južakovovi jako o opravdu praktickém a iniciativním „utopistovi“.

Po tolika autorových slibech si jeho plán všeobecného vzdělání pochopitelně zaslouhuje, aby byl co nejpozorněji analyzován.

IV

Princip, z něhož pan Južakov vychází, spočívá v tom, že gymnázium má být zároveň zemědělským hospodářstvím a že studenti mají svou práci v letních měsících zabezpečit vlastní existenci. To je základní myšlenka jeho plánu. „Sotva lze pochybovat o správnosti této myšlenky“ (237), soudí pan Južakov. Souhlasíme s tím, že jde skutečně o správnou myšlenku, kterou však v žádném případě nelze

spojovat ani s „gymnázii“, ani s možností „uhradit“ náklady gymnázia z práce žáků. Správnost této myšlenky spočívá v tom, že si nelze představit ideál budoucí společnosti bez spojení výuky s produktivní prací mládeže: ani výuka a vzdělání bez produktivní práce, ani produktivní práce bez souběžné výuky a vzdělávání by nemohly dosáhnout té kvality, kterou vyžaduje současná úroveň techniky a stav vědeckého poznání. Tuto myšlenku vyslovili už dřívější velcí utopisté; naprosto stejný názor mají i „žáci“, kteří mimo jiné právě proto ze zásady nevystupují proti zapojení žen a mladistvých a zcela tuto práci zakázat považují za reakční pokusy; trvají jen na zabezpečení zdravotně nezávadných podmínek. Proto se pan Južakov zbytečně vyjadřuje takto: „Chtěl jsem jen poukázat na myšlenku“ (237)... Tato myšlenka už totiž dávno existovala a my se neodvažujeme předpokládat (pokud nebyl dokázán opak), že by ji pan Južakov neznal. Spolupracovník časopisu *Russkoje bogatstvo* chtěl vypracovat a vypracoval naprosto samostatný *plán realizace* této myšlenky. Jen v tomto směru mu musíme přiznat originalitu, zato však tu už jeho originalita dosahuje... Herkulových sloupů¹⁵².

Aby bylo možné spojit všeobecnou produktivní práci s všeobecnou školní docházkou, musí se zřejmě zavést pro *všechny* povinnost vykonávat produktivní práci. Zdálo by se, že je to úplně samozřejmé. Ukazuje se však, že tomu tak není. Náš „narodnik“ to vyřešil tak, že povinná fyzická práce musí být opravdu vyhlášena jako obecný princip, *ale vůbec ne pro všechny, nýbrž pouze pro nemajetné*.

Čtenář si bude možná myslet, že si děláme legraci. Na mou duši neděláme.

„Čistě městská gymnázia pro děti majetných lidí, kteří mohou plně uhradit veškeré vzdělání penězi, by si mohla udržet nynější charakter“ (229). Na 231. straně jsou všichni „majetní“ přímo zahrnuti mezi ty „kategorie obyvatelstva“, pro které není vzdělání v „zemědělských gymnáziích“

povinné. Povinná produktivní práce není tedy podle našeho narodníka podmínkou všeobecného a všestranného rozvoje člověka, ale prostě úhradou za vyučování v gymnáziu. Přesně tak. Hned na začátku své stati zkoumá pan Južakov otázku pracovních sil, které zemědělská gymnázia potřebují v zimě. Zdá se mu „nejlogičtější“ opatřit pracovní síly pro gymnázia v zimním období takto: Žáci nižších tříd nepracují a mají tedy zdarma celé zaopatření i vyučování, nehradí žádné náklady gymnázia. „Když je to tak, není přímo jejich povinností tyto náklady po ukončení studií odpracovat? Tato pečlivě promyšlená povinnost, důrazně stanovená pro každého, *kdo nemůže uhradit náklady za vyučování*, zabezpečí gymnazijnímu hospodářství nezbytný počet pracovních sil v zimním období a scházející počet pracovních sil v letním období... Teoreticky je to velmi jednoduché, snadno pochopitelné a zcela nesporné“ (205, podtrženo námi). Prosím vás, může existovat ještě něco „jednoduššího“? Máš-li peníze, zaplať, nemáš-li je, tak pracuj! Každý hokynář vám potvrdí, že je to „naprosto pochopitelné“. A současně až pozoruhodně praktické! Jenže... jenže cožpak to je nějaká „utopie“? Proč pan Južakov znesvěcuje podobnými plány svou grandiózní stěžejní myšlenku, která se měla stát základem jeho utopie?

Nemajetní studenti si musí vzdělání odpracovat — to je základ celého plánu pana Južakova. Je pravda, že připouští i jiný způsob, jak získat pracovní síly pro zimní období, a to najímání*, ale považuje jej za druhořadý. Odpracovat si musí tři roky (je-li to nutné, i čtyři) všichni, kteří nenastoupí vojenskou službu, tj. dvě třetiny žáků

* „Gymnazijní hospodářství vedené zkušeným a vzdělaným hospodářem je moderně vybaveno a disponuje potřebným množstvím dovedných a vzdělaných pracovníků, takže by mělo být výnosným hospodářstvím, které si může dovolit najmout potřebný počet pracovních sil, z nichž někteří zasloužili (sic!) by se mohli podílet na výnosu. V některých případech by se to asi muselo praktikovat, zvláště u bezzemků, kteří ukončili studium na tomto gymnáziu“ (204).

a všechny dívky. „Jen tento systém,“ prohlašuje pan Južakov přímo, „je klíčem k rozřešení úkolu všeobecného vzdělání, a to dokonce ne základního, ale středoškolského“ (207—208). „Nepatrný počet stálých dělníků, kteří v gymnáziu zůstali a srostli s ním (!?), doplňuje tyto pracovní síly gymnazijního hospodářství. To jsou možné a naprosto ne utopické pracovní síly našeho zemědělského gymnázia“ (208). Budou pochopitelně vykonávat i jiné práce, vždyť je jich v hospodářství dost: „Pomocný personál do kuchyní a prádelen právě tak jako úředníci mohou být snadno vybráni z těch, kteří absolvovali gymnázium a budou tři roky odpracovávat náklady na studium“ (209). Gymnázia budou potřebovat i řemeslníky: krejčí, ševce, truhláře aj. Budou se jim ovšem moci „přidělovat pomocníci z řad těch, kteří si odbývají tříletou pracovní povinnost“ (210).

A co budou za svou práci tito zemědělství dělníci (nebo zemědělství gymnazisté? Opravdu nevím, jak už je nazvat) dostávat? Budou dostávat vše, co potřebují k životu, „hojnou a chutnou stravu“. Pan Južakov to všechno přesně vypočítává, stanoví normy potravin „obvykle vydávaných zemědělskému dělníkovi“. Je pravda, že „takový způsob stravování pro gymnázium nepředpokládá“ (210), přesto však ponechává tyto normy, protože gymnazisté sklidí ještě ze své půdy brambory, hrách, čočku, nasejí si konopí a slunečnice, aby získali olej, dále bude každý dostávat mimo postní dny půl libry masa a 2 sklenice mléka. Ať si čtenář nemyslí, že se toho pan Južakov jen letmo dotkl, že to uvedl jen jako příklad. Kdepak, propočítal všechno podrobně — množství ročních i dvouročných telat, péči o nemocné i krmivo pro drůbež. Nezapomněl ani na kuchyňské pomyje, ani na vnitřnosti a na zeleninové odpadky (212). Nezapomněl na nic. Také oděv a obuv lze vyrábět v gymnáziu vlastními prostředky. „Ale bavlněné látky na osobní, ložní a stolní prádlo i na letní oděv, silnější látky na zimní oděv a kožešiny na svrchní zimní oděv, dejme tomu ovčí, se ovšem musí kupovat. Pedagogové a všichni

ostatní zaměstnanci s rodinami si musí samozřejmě opatřit látku sami, i když budou smět používat dílen. Tyto náklady na žáky i na dělníky, kteří tam budou pracovat po tři roky, můžeme bez velkého skrblení odhadnout na 50 rublů ročně, čili na 60 000 rublů ročně v každé škole“ (213).

Praktičnost našeho narodníka nás začíná dojímat. Představte si: „My“, „společnost“, zavedeme takovou grandiózní organizaci práce, dáme lidu všeobecné středoškolské vzdělání, a ještě k tomu bez jakýchkoli nákladů, a s tak ohromným morálním prospěchem! Jaké to bude skvělé poučení pro „naše“ nynější zemědělské dělníky, kteří při vši své nevzdělanosti, drzosti a obhroublosti nechtějí pracovat levněji než za 61 rublů ročně a zaopatření*, až uvidí, jak vzdělaní zemědělstí dělníci z gymnázií budou pracovat za 50 rublů ročně! I samotná Korobočková¹⁵³ bude jistě s panem Južakovem souhlasit, že teoretická báze jeho plánu je velmi „snadno pochopitelná“.

V

Jakým způsobem budou tedy gymnázia hospodařit a jak budou spravována? Hospodářství, jak jsme již viděli, bude smíšené: zčásti naturální, zčásti peněžní. V této důležité otázce dává samozřejmě pan Južakov velmi podrobné instrukce. Na s. 216 podle položek přesně vypočítává, že každé gymnázium bude potřebovat 160 000—170 000 rublů, takže pro všech 15 000—20 000 gymnázií budou třeba přibližně 3 miliardy rublů. Gymnázia budou ovšem prodávat zemědělské produkty a tržít za ně peníze. Náš autor je tak předvídavý, že přihlíží k obecným podmínkám současného zbožního kapitalistického hospodářství:

* Podle údajů odboru pro zemědělství a vesnický průmysl činí průměrná mzda stálého zemědělského dělníka v evropském Rusku 61 rublů 29 kopějek (za desetiletí 1881—1891) a celé zaopatření 46 rublů.

„Gymnázia ležící poblíž měst, železničních zastávek nebo na tratích nedaleko velkých center by měla být zcela jiného typu. Zelinářství, sadařství, mlékárenství a řemesla zde mohou plně nahradit obilnářství“ (228). To znamená, že se tu už bude doopravdy obchodovat. Kdo se bude obchodem zabývat, autor neříká. Dá se předpokládat, že pedagogické rady gymnázií se stanou zčásti i obchodními radami. Skeptici by snad chtěli vědět, co si gymnázia počnou v případě úpadku a zda vůbec budou umět obchodovat? Ale to by už bylo zbytečné a zlomyslné štourání: Jestliže nyní obchodují nevzdělaní kupci, je možné pochybovat o úspěchu, když se do toho pustí příslušníci naší inteligence?

Gymnázia budou přirozeně potřebovat k hospodaření půdu. Pan Južakov píše: „Myslím..., že kdyby bylo této myšlenky souzeno vyzkoušet ji v praxi, měla by první zemědělská gymnázia toho typu dostat pro získání zkušeností přiděl 6000—7000 děsjatin půdy“ (228). Na 109 miliónů obyvatel při 20 000 gymnáziích by bylo třeba asi 100 miliónů děsjatin půdy. Nesmíme však zapomínat, že by zemědělská práce zaměstnala pouze 80 miliónů obyvatel. „Jen jejich děti by měly absolvovat zemědělská gymnázia.“ Ale po odečtení asi 8 miliónů obyvatel různých kategorií* zbývá 72 miliónů obyvatel a ti potřebují jen

* Zde je úplný výčet těch kategorií šťastlivců, kteří jsou osvobozeni od zemědělských gymnázií: „majetní, osoby v polepšovnicích, mohamedánské dívky, příslušníci malých neruských národností, fanatičtí sektáři, slepci, hluchoněmí, idioti, blázni, chronicky nemocní, nemocní nakažlivými chorobami a zločinci“ (231). Po přečtení tohoto seznamu se nám bolestí sevřelo srdce: pane bože, pomyslili jsme si, jestlipak se nám podaří dostat mezi osvobozené alespoň naše příbuzné a přátele! Do první kategorie? Na to bychom neměli dost peněz! Ženy se nám snad ještě podaří podvodně zapsat mezi mohamedánské dívky, ale co s muži? Jedinou nadějí je třetí kategorie. Víme, že pan Michajlovskij, kolega pana Južakova z redakce, už jednoduše zařadil mezi příslušníky neruských národností P. B. Struveho; snad bude tak laskav a zařadí nás také alespoň mezi „příslušníky malých neruských

60—72 miliónů děsjatin půdy. „Je to jistě hodně“ (231), ale pana Južakova to neuvádí do rozpaků. Stát má přece také dost půdy, ale není právě nejvýhodněji položena. „Např. v severním Polesí je 127,6 miliónu děsjatin půdy, a zde, zejména kdyby se vypracoval systém, jak vyměnit podle potřeby soukromé, ba i rolnické pozemky za státní, aby je mohly dostat školy, nebylo by pravděpodobně těžké zabezpečit našim zemědělským gymnáziím bezplatně pozemky. Stejně výhodné je to“ ... na jihovýchodě (231). Hm... „výhodné“! To tedy znamená přemístit je do Archangelské gubernie! Je fakt, že až dosud to bylo spíše místo pro vyhnance a státní lesy tam jsou většinou „v původním stavu“, ale to vůbec nevádí. Dopraví tam gymnazisty a vzdělané učitele, ti vykácejí všechny lesy, vyčistí půdu a začnou tam pěstovat plodiny!

V centrální oblasti lze půdu vykoupit: vždyť jí není víc než 80 miliónů děsjatin. Vydat „garantované obligace“ a jejich splácení rozvrhnout samozřejmě „na gymnázia, která dostala půdu zdarma“ (232) — a je to vyřízené! Pan Južakov ujišťuje, že se nikdo nemusí bát „grandiózních finančních operací. Není to chiméra, ani utopie“ (232). Bude to „v podstatě výborně zajištěná hypotéka“. Jak by také nebyla! Jen ještě jednou: co to má společného s „utopií“? Cožpak pan Južakov vážně považuje naše rolníky za tak zdeptané a zaostalé, že by mohli souhlasit s podobným plánem?? Račte platit výkupné za půdu, „splácet půjčku na zařízení do začátku“*, ještě račte vydržovat celé gymnázium a platit služné všem učitelům a k dovršení všeho račte ještě za to všechno (tj. za to, že byli učitelé zaměstnání za plat?) po tři roky pracovat! Není to přece jen trochu moc, osvícený pane „narodníku“? Pomyslel jste vůbec na to, když jste v roce 1897 dával

národností“, aby naši nejbližší příbuzní a přátelé nemuseli chodit do zemědělských gymnázií!

* — s. 216 ; 10 000 rublů na gymnázium.

zнову do tisku své veledílo, které vyšlo v časopise Russkoje bogatstvo roku 1895, kam vás vede láska k různým finančním operacím a výkupům, tak typická pro všechny narodniky? Ať si čtenář vzpomene na slíbené všeobecné vzdělání „bez jakýchkoli výdajů pro stát, zemstva a lid“. A náš geniální finančník opravdu nepožaduje ani rubl od státu ani od zemstev. Ale od „lidu“? Nebo přesněji řečeno — od *nemajetných rolníků*?* Z jejich peněz se koupí půda a zařídí gymnázia (neboť oni platí úroky a umožňují investovaný kapitál), oni platí i učitelům a budou všechna gymnázia vydržovat. A ještě odpracovávání! Ale za co? Za to, odpovídá neúprosný finančník, že v nižších třídách gymnazisté za své vzdělání, stravu a bydlení neplatili (204). Ale za prvé, mezi nepracující dorost byly zařazeny jen „přípravné a dvě první gymnazijní třídy“ (206), a dále jde už částečně o dělníky. A za druhé, vždyť tyto děti vydržují jejich starší bratři, oni přece platí učitelům i za vyučování mladších. Ne, pane Južakove, nejen dnes, ale ani za Arakčejeva¹⁵⁴ by *nebyl* podobný plán vůbec *realizovatelný*, protože je to opravdu *feudální „utopie“*.

O správě gymnázií nás informuje pan Južakov velmi stručně. Pedagogické síly sice stanovil přesně a vyměřil jim všem „poměrně malý“ plat (vždyť mají zařízený byt, zaopatřené děti a je jim hrazena „polovina výdajů na oděv“) — myslíte tak 50 rublů ročně? Ne, to trochu víc: „řediteli, ředitelce a hlavnímu agronomovi 2400 rublů, inspektorovi“ atd. podle hodnosti a podle služebního žebříčku, minimálně 200 rublů nejnižším kategoriím zaměstnanců (214). Sami vidíte, že to není tak úplně špatná kariéra pro příslušníky osvícené společnosti, kteří „dali přednost“ městské škole s placením školného před zemědělským gymnáziem! Všimněte si oné „poloviny výdajů

* Protože zámožných rolníků se to netýká. Pan Južakov sám tuší, že „i určité procento zemědělského obyvatelstva bude raději posílat své děti do městských středních škol, kde se musí platit školné“ (230). Bodejť by ne!

na oděv“, zaručené pánům učitelům: podle plánu našeho narodníka budou používat dílny (jak jsme už viděli), tj. „gymnazisté“ jim budou spravovat a šít šaty. Jak se jen pan Južakov stará... o pány učitele, že? Ale vždyť se stará i o „gymnazisty“, jako se dobrý hospodář stará o dobytek: musí se nakrmit, napojit, ustájit a... a připustit k páření. Račte se podívat:

„Pokud... povoleny sňatky mezi mladými lidmi, kteří ukončili studium a zůstali tři roky v gymnáziu..., bude takový tříletý pobyt v gymnáziu mnohem menším břemenem než vojenská povinnost“ (207). „Pokud budou povoleny“!! Mohou být tedy i nepovoleny? Ale vždyť na to musí být nový zákon, vážený pane pokrokáři, zákon *omezující* občanská práva *rolníků*. Ale můžeme se vůbec divit takovému „přeřeknutí“ (?) pana Južakova, jestliže si v celé své „utopii“, při nejpodrobnějším rozboru učitelských platů, odpracovávání gymnazistů apod. ani jednou nevzpomněl, že by nebylo na škodu — alespoň v „utopii“ — dát některá práva ve správě „gymnází“ a při řízení hospodářství samotným „studentům“, kteří přece sami celou školu financují a opouštějí ji ve věku 23—25 let; to přece nejsou jen „gymnazisté“, ale i *občané*. Na tuto maličkost náš narodník úplně zapomněl! Zato však otázkou „studentů“ se špatným chováním se zabýval pečlivě. „Čtvrtý typ (gymnází) by bylo třeba zřídit pro studenty, kteří byli vyloučeni z normálních gymnází pro špatné chování. Jestliže má veškerá mládež povinnost dosáhnout středoškolského vzdělání, bylo by nerozumné osvobodit od něho kohokoliv kvůli špatnému chování. Vyšší třídy by to mohlo svádět a pobízet k špatnému chování.“ (Na mou duši, je to tak vytištěno na s. 229!!) „Zřízení zvláštních gymnází pro žáky, kteří byli vyloučeni pro špatné chování, by bylo logickým doplněním celého systému.“ Jmenovala by se „nápravná gymnázia“ (230).

Není tato „osvětová utopie“ podle ruského vkusu s nápravnými gymnázii pro ty darebáky, které by mohla

„svést“ perspektiva, aby „se osvobodili“... od vzdělání, znamenitá!?

VI

Čtenáři si snad ještě pamatují na jeden projekt řízení průmyslu, který byl správně charakterizován jako obrození merkantilismu¹⁵⁵, jako projekt „buržoazně-byrokraticko-socialistické organizace vlastního průmyslu“¹⁵⁶ (s. 238). K charakteristice „plánu“ pana Južakova musíme použít ještě složitější termín. Musíme tento plán nazvat *feudálně-byrokraticko-buržoazně-socialistickým* experimentem. Je to dost neohrabaný čtyřúrovňový termín, ale nedá se nic dělat. Vždyť stejně neohrabaný je i plán. Zato však tento termín *přesně* vyjadřuje všechny charakteristické rysy „utopie“ pana Južakova. Začněme rozborem 4. úrovně. „Jedním z hlavních znaků *vědeckého* pojetí socialismu je plánovitě regulování společenské výroby“ — správně říká právě citovaný autor*. V „utopii“ je tento prvek obsažen, protože hospodářství desítmiliónů dělníků je předem organizováno podle jednotného plánu. O buržoazním charakteru utopie nelze pochybovat: za prvé, střední škola podle „plánu“ pana Južakova *zůstává třídní školou*. A to po všech těch nabubřelých frázích, které pan Južakov vychrlil „proti“ třídní škole ve své první stati!! Pro majetné existuje jedna škola, pro nemajetné druhá; máš peníze, tak za učení zaplať, nemáš-li, pracuj. Nejen to: Viděli jsme, že je pro majetné ponechán „nynější typ“. V nynějších středních školách, např. ministerstva lidové osvěty, kryje školné jen 28,7 % celkové částky nákladů, 40 % hradí státní pokladna, 21,8 % činí podpory od jednotlivců, institucí a spolků; 3,1 % činí úroky z kapitálu a 6,4 % ostatní zdroje (Výrobní síly, oddíl XIX, s. 35). Pan Južakov tedy *oproti současnému stavu* třídní ráz školy *ještě zdůraznil*: podle jeho „plánu“

* Novoje slovo, duben 1897. Vnitropolitický přehled.

budou majetní lidé hradit jen 28,7 % hodnoty svého studia, kdežto nemajetní *plnou* hodnotu svého studia, a k tomu ještě to budou odpracovávat! To není špatné pro „narodnickou“ utopii, že? Za druhé plán předpokládá, že gymnázium bude v zimním období najímat dělníky, zvláště bezzemky. Za třetí je zachován protiklad mezi městem a venkovem — tento základ společenské dělby práce. Jestliže pan Južakov zavádí plánovitou organizaci společenské práce, jestliže píše „utopii“ o spojení výuky s produktivní prací, pak je zachování tohoto protikladu absurdní a svědčí o tom, že náš autor nemá ponětí o věci, kterou si předsevzal zkoumat. O této absurdnosti se zmiňovali nejen „učitelé“ dnešních žáků, ale i starí utopisté, a dokonce i náš veliký ruský utopista¹⁶⁷. To pana Južakova nezajímá! Za čtvrté — a to je nejpádňější důvod, abychom nazvali tuto „utopii“ buržoazní — zůstala v ní *vedle* pokusu o plánovitou organizaci společenské výroby i výroba zboží. Gymnázia vyrábějí *pro trh*. Společenskou výrobu budou tedy ovládat zákony trhu, kterým se budou muset podřizovat i „gymnázia“! To pana Južakova nezajímá! Pravděpodobně se zeptá, jak jsme na to přišli, že výrobu budou řídit jakési zákony trhu. To všechno jsou hlouposti! Výrobu nebudou řídit zákony trhu, nýbrž příkazy pánů ředitelů zemědělských gymnázií. Voilà tout.* O čistě byrokratické struktuře utopických gymnázií pana Južakova jsme už mluvili. Lze očekávat, že „osvětová utopie“ prokáže užitečnou službu ruské čtenářské veřejnosti tím, že jí ukáže, jak je „demokratismus“ dnešních narodníků opravdový. Nevolnický charakter „plánu“ pana Južakova spočívá v tom, že nemajetní své studium odpracovávají. Kdyby stejný plán napsal důsledný buržoaz, odpadly by první dvě úrovně a plán by v mnohém předčil narodnickou utopii a byl by také mnohem užitečnější. Odpracovávání je hospodářská podstata nevolnického zřízení. Kapitalistický řád nutí

* To je vše. *Red.*

nemajetného člověka prodávat svou pracovní sílu, aby si mohl zajistit životní prostředky. Za nevolnictví musí nemajetný člověk odpracovávat životní prostředky, které dostal od statkáře. Odpracovávání nutně vyžaduje donucení k práci, neplnoprávnost toho, kdo odpracovává, to, co autor Kapitálu nazval „ausserökonomischer Zwang“* (III, 2, 324^[217])¹⁶⁸. Proto i v Rusku, pokud se uchovalo a uchovává odpracovávání, je jeho nutným doplňkem občanská neplnoprávnost rolníka, připoutání k půdě, tělesné tresty, právo nutit k práci. Pan Južakov tuto souvislost mezi odpracováváním a neplnoprávností nechápe, smysl pro „praktičnost“ mu však napovídá, že v souvislosti s odpracováváním by neškodilo zavést nápravná gymnázia pro ty, kdo by se opovážili vyhýbat vzdělání; že dospělí „gymnazisté“-dělníci mají zůstat v postavení neplnoletých žáků.

Ptáme se tedy, k čemu jsou našemu utopistovi první tři úrovně jeho výtvoru? Kdyby ponechal jen čtvrtou úroveň, nemohl by nikdo namítnout ani slovo, protože sám už předem jasně řekl, že píše „utopii“! Ale právě tady se odhalila jeho kleinbürgerovská podstata. „Utopie“ je na jedné straně krásná věc, ale učitelské platy pro pány inteligenty na druhé straně — to také není nic špatného. Na jedné straně — „bez jakýchkoli výdajů pro lid“, ale na druhé straně — ne, ne, brachu, pěkně zaplať nějaké ty úroky a úmor, a pak ještě odpracuj tři roky. Na jedné straně nabubřelé fráze o nebezpečnosti a škodlivosti třídního štěpení a na druhé straně čistě třídní „utopie“. V tomto věčném kolísání mezi starým a novým, v tomto kuriózním úsilí přeskočit vlastní hlavu, tj. stát nad všemi třídami, právě v tom spočívá podstata celého kleinbürgerovského světového názoru.

* — mimoekonomické přinucení. *Red.*

Jestlipak znáte, milý čtenáři, spis pana Sergeje Šarapova: Ruský zemědělec. Několik myšlenek o uspořádání hospodářství v Rusku podle nových zásad. (Bezplatná příloha k časopisu Sever¹⁵⁹ rok 1894), Petrohrad 1894^[166]? Spolu-pracovníkům časopisu Russkoje bogatstvo a zvláště panu Južakovovi vřele doporučujeme, aby se s ním seznámili. Jeho první kapitola má název: Mravní podmínky ruského hospodářství. Autor zde omílá myšlenky velmi blízké „narodnictví“ o tom, že je podstatný rozdíl mezi Ruskem a Západem, že na Západě převládá čistě komerční kalkulace, že tamější zaměstnavatelé i dělníci nemají žádné mravní problémy. Naproti tomu v Rusku díky tomu, že v roce 1861 byla přidělena rolníkům půda, „byla jejich existence určena zcela jiným cílem než na Západě“ (8). „Náš rolník, který dostal půdu, našel samostatný cíl existence.“ Zkrátka a dobře, byla schválena lidová výroba, jak se vyjádřil mnohem názorněji pan Nikolaj - on. Náš statkář, rozvíjí dále svou myšlenku pan Šarapov, má na blahobytu rolníka zájem, protože tento rolník svým inventářem obdělává statkářovu půdu. „Do jeho (statkářových) kalkulací se kromě úvah o vlastní prospěšnosti podniku dostává i *prvek mravní*, správněji *psychologický*“ (12. Podtrženo autorem). Pan Šarapov s patosem (který si nezadá s patosem pana Južakova) tvrdí, že u nás je kapitalismus nemožný. V naší zemi je místo kapitalismu možný a nutný „svazek pána s mužikem“ (název druhé kapitoly knihy pana Šarapova). „Hospodářství musí být založeno na úzké solidaritě pána a mužika“ (25): pán má šířit kulturu, a mužik..., no, mužik musí přirozeně pracovat! A tady pan Sergej Šarapov „po mnohých trapných omylech“ nakonec realizoval na svém statku „zmíněnou solidaritě pána s mužikem“ (26). Zavedl racionální osevňovací postup aj. aj., a s rolníky uzavřel tuto dohodu: rolníci dostanou od statkáře louky, pastviny a pole plus osivo na tolik a tolik děsjatin apod. Zavážou se však, že provedou všechny práce na hospodářství statkáře (vyvezou hnůj, roz-

házejí fosfátové hnojivo, zorají pole, zasejí, sklídí, svezou úrodu do „mé sýpky“, vymlátí apod. apod. tolik a tolik děšjatin každého druhu obilí) a navíc ještě splatí nejprve 600 rublů, potom 800, 850, 1100 a nakonec 1200 rublů (tj. každým rokem víc a víc). Peníze jsou spláceny ve lhůtách... odpovídajících lhůtám úroků splácených Šlechtické bance (36n.). Autor je samozřejmě „přesvědčeným stoupencem vesnické občiny“ (37). Říkáme: „samozřejmě“, protože kdyby neexistovaly zákony o připoutání rolníků k pozemkovému přidělu a o stavovské uzavřenosti vesnické občiny, byly by podobné typy hospodářství nemožné. Aby pan Šarapov dostal splátky od rolníků, „nedovoluje jim samostatně prodávat hotové výrobky, a proto je musí nevyhnutelně vozit a sypat do jeho sýpky“ (36). Protože by splátky od chudiny dostával s velkými obtížemi, zařídil to pan Šarapov tak, že je dostává od bohatých rolníků: bohatí rolníci si sami vyberou skupinu hospodářsky slabých, postaví se do čela tohoto výrobního družstva (38) a platí statkáři peníze bez námitek, protože od chudého rolníka je při prodeji výrobků vždy dostanou (39). „Pro mnohé chudáky, zvláště ty, kteří nemají početné rodiny, je velmi těžké pro mne pracovat. Musí se moc a moc namáhat, ale slevit nelze, protože rolníci nepřijmou do stáda dobytek toho, kdo se vyhýbá práci. Ani já ho nepřijmu, to je moje povinnost vůči rolníkům, a tak chudák chtě nechtě pracuje. Je to jistě svého druhu násilí, ale znáte výsledek? Uplyne rok nebo dva roky nájmu a chudák má zaplacený daňové nedoplatky státu, věci ze zastavárny vyplacený a ještě mu peníze zbudou, představuje chalupu... a hle! Je po bídě“ (39). Pan Šarapov „hrdě dokazuje“, že „jeho“ rolníkům (nejednou řekl „moji rolníci“) se vede dobře, protože on pěstuje kulturní plodiny, zavádí dokonce jetel a fosfátová hnojiva atd., zatímco „rolníci by sami nic nesvedli“ (35). „Všichni však přitom musí pracovat podle mých dispozic a pokynů. Určuji, které dny se bude sít, vyvážet hnůj, kosit. Celé léto u nás takřka znovu vládne

nevolnický systém, ovšem kromě facek a tělesných trestů v konírně“ (s. 29).

Vidíte, že dobromyslný hospodář pan Šarapov je trochu otevřenější než osvícený publicista pan Južakov. Existuje však mezi způsobem hospodaření na statku prvního a v utopii druhého velký rozdíl? Tam i tady spočívá vše v odpracovávání; tam i tady jsme svědky *přinucení* buď pod nátlakem boháčů, kteří poroučejí v „občině“, nebo pod hrozbou nápravného gymnázia. Čtenář namítne, že pan Šarapov hospodaří, aby z toho měl prospěch, kdežto úředníky v utopii pana Južakova k tomu vede touha po obecném blahu. Promiňte. Pan Šarapov přímo říká, že hospodaří na základě mravních pohnutek, že odevzdává polovinu důchodu rolníkům atd., a my nemáme žádné právo ani důvod věřit mu méně než panu Južakovovi, který přece také opatřil svým utopickým učitelům naprosto neutopická „výnosná místa“. Ale kdyby některý statkář uposlechl rady pana Južakova a dal svou půdu do užívání zemědělskému gymnáziu, aby dostal od „gymnazistů“ úroky a mohl splácet peníze Šlechtické bance — („výborně zajištěná hypotéka“ podle slov samotného pana Južakova) — pak rozdíl téměř úplně zmizí. Zůstane ovšem obrovský rozdíl „v otázkách osvěty“, ale řekněte proboha, nenajímá by i pan Sergej Šarapov raději vzdělané zemědělské dělníky za 50 rublů než nevzdělané za 60 rublů?

A tak jestli ani teď pan Manuilov nechápe, proč ruští (a nejen ruští) žáci považují za nutné v zájmu práce podporovat důsledné příslušníky buržoazie a důsledné buržoazní ideje *proti* těm pozůstatkům starých časů, které plodí hospodářství pánů Šarapovů a „utopie“ pánů Južakovů, potom uznáváme, že se s ním těžko můžeme dorozumět, protože zřejmě mluvíme různými jazyky. Pan Manuilov patrně usuzuje podle věhlasného receptu věhlasného pana Michajlovského: Musí se převzít to nejlepší od obou — podobně jako nevěsta z Gogolovy hry¹⁶⁰ chtěla jednomu ženichovi vzít nos a přidat jej k bradě druhého. Nám se však

zdá, že podobná úvaha je jen komickou snahou Kleinbürgera pozvednout se nad určité třídy, které se v naší skutečnosti už zformovaly a zaujaly zcela určité místo v procesu historického vývoje probíhajícího před našima očima. „Utopie“ jako přirozený a nevyhnutelný důsledek podobného rozumování nejsou již komické, nýbrž škodlivé, zvláště když vedou k nemožným a bezuzdným byrokratickým výmyslům. V Rusku pozorujeme takový jev ze zcela pochopitelných příčin zvláště často, ale neomezuje se jen na Rusko. Ne nadarmo Antonio Labriola ve své výborné knize *Essais sur la conception matérialiste de l'histoire* (Paris, Giard et Brière, 1897) říká, a má na mysli Prusko, že k oněm škodlivým formám utopií, proti nimž bojovali před půl stoletím „učitelé“, přibyla nyní ještě jedna, a to „utopie byrokratická a berní, utopie kreténů“ (*l'utopie bureaucratique et fiscale, l'utopie des crétins*. Page 105, note).

VII

Na závěr se ještě jednou vrátíme k otázkám osvěty, ne však k takto pojmenované knize pana Južakova. Bylo už řečeno, že název knihy je příliš široký, neboť otázky osvěty se v žádném případě nekryjí s otázkami školství, osvěta není omezena na školu. Kdyby se pan Južakov skutečně zabýval „otázkami osvěty“ zásadně a analyzoval vztahy mezi různými třídami, nemohl by se vyhnout otázce vlivu kapitalistického vývoje Ruska na osvětu širokých vrstev pracujících. Této otázky se dotkl další spolupracovník časopisu *Russkoje bogatstvo*, pan Michajlovskij, v 11. č. z r. 1897. Poukazuje na slova pana Novuse, že Marx se nebál a plným právem se nebál psát o „tuposti venkovského života“¹⁶¹, že viděl zásluhu kapitalismu a buržoazie na „odstranění této tuposti“, a píše:

„Nevím, kde vlastně Marx napsal tato hrubá (?) slova...“ Přiznání, že nezná jedno z nejdůležitějších Marxo-

vých děl (totiž Manifest), je charakteristické! Ještě charakterističtější je však další výrok: „...ale už dávno víme, že byl-li Alexandr Makedonský velký hrdina, přece jen není třeba kvůli tomu dělat zbytečný rozruch. Marx byl vůbec nevybíravý ve výrazech a napodobovat ho v tomto směru je ovšem přinejmenším nemoudré. Ale i tak jsem přesvědčen (poslouchejte!), že uvedený výraz použil Marx jen z rozmaru. A jestliže generace, kterou stejně jako pana Zlatovratského trápily složité otázky vesnického života, prožila mnoho zbytečného hoře, čeká hoře — i když trochu jiné — i tu generaci, která je vychovávána v po-hrdání k ‚tuposti venkovského života‘...“ (s. 139).

Pro pana Michajlovského, který nejednou prohlásil, že souhlasí s Marxovou ekonomickou doktrínou, je velmi charakteristické, že tuto doktrínu vůbec nechápe, což mu dovoluje „sebejistě“ prohlásit, že Novusem citovaná slova Marx pronesl prostě v zápalu, že si nevybíral ve výrazech, že to byl jednoduše jeho rozmar! Ne, pane Michajlovskij, to se strašně mýlíte. Tato slova nejsou rozmarem, ale projevem jednoho z nejzákladnějších a nejdůležitějších rysů celého Marxova světového názoru teoretického i praktického. Těmito slovy je jasně vyjádřeno přiznání *pokrokovosti* přesunu obyvatelstva ze zemědělství do průmyslu, z vesnic do měst, který je jedním z nejcharakterističtějších znaků kapitalistického vývoje, který lze pozorovat jak na Západě, tak v Rusku. V článku K charakteristice ekonomického romantismu^[44] jsem už mluvil o tom, jak velký význam má tento Marxův názor, přijatý všemi „žáky“, jak ostře kontrastuje se všemi romantickými teoriemi, počínaje starým Sismondim a konče panem N. -onem. Tam jsem rovněž ukázal (s. 39)¹⁶², že tento názor vyjádřil Marx zcela jednoznačně i v Kapitálu (I. Band, 2-te Aufl., S. 527—528^[214])¹⁶³, a také Engels v práci Postavení dělnické třídy v Anglii¹⁶⁴. Můžeme sem připojit i Marxův spis *Der Achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (Hamb. 1885. Cf. S. 98¹⁶⁵)^{[211]*}. Oba autoři vyložili tak podrobně své

názory o této otázce a tak často je při nejrůznějších příležitostech opakovali, že jen člověku, který jejich učení vůbec nezná, mohlo napadnout označit slovo „tupost“ v uvedeném citátu prostě za „hrubost“ a „rozmar“. Pan Michajlovskij by si konečně mohl vzpomenout i na ten fakt, že všichni stoupenci těchto autorů se vždy o mnohých praktických otázkách vyjadřovali v duchu tohoto učení, hájili např. úplnou volnost pohybu, vystupovali proti plánům darovat dělníkovi kousek půdy nebo vlastní domek atp.

Dále pan Michajlovskij v citované tirádě obviňuje Novuse a lidi stejného smýšlení z toho, že vychovávají současnou generaci „v pohrdání k tuposti venkovského života“. *To není pravda.* „Žáci“ by ovšem zasloužili důtku, kdyby se „pohrdavě“ chovali k vesničanům, zdeptaným nouzí a nevědomostí, ale ani jednomu z nich by pan Michajlovskij nemohl dokázat takový postoj. Když žáci mluví o „tuposti venkovského života“, ukazují současně, jaké východisko z této situace přináší vývoj kapitalismu. Opakujeme to, co už jsme řekli ve stati o ekonomickém romantismu: „Jestliže převaha města je nezbytná, pak jenom přesun obyvatelstva do měst může paralyzovat (z historie vidíme, že skutečně paralyzuje) jednostranný charakter této převahy. Jestliže se město nevyhnutelně dostává do privilegovaného postavení, pak jenom přliv vesnického obyvatelstva do měst, jenom toto míšení a splývání zemědělského a nezemědělského obyvatelstva

* Pan Novus ovšem nemyslel, že pan Michajlovskij tak nezná Marxovo dílo, jinak by citoval celou Marxovu větu: Die Bourgeoisie hat das Land der Herrschaft der Stadt unterworfen. Sie hat enorme Städte geschaffen, sie hat die Zahl der städtischen Bevölkerung gegenüber der ländlichen in hohem Grade vermehrt und so einen bedeutenden Teil der Bevölkerung dem Idiotismus des Landlebens entrissen. (Buržoazie podrobila venkov panství města. Vybudovala ohromná města, zvýšila značně počet městského obyvatelstva proti venkovskému a vymanila tak značnou část obyvatelstva z tuposti venkovského života. (K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 432. *Red.*)

může pozvednout vesnické obyvatelstvo z jeho bezmocnosti. Proto na reakční nářky a stesky romantiků odpovídá nová teorie tím, že právě toto sblížení životních podmínek zemědělského a nezemědělského obyvatelstva vytváří podmínky pro odstranění protikladu mezi městem a venkovem.“*

To není pohrdavý vztah k „tuposti venkovského života“, nýbrž snaha najít z něho východisko. Z takových názorů vyplývá jen „pohrdavý vztah“ k těm učeníům, která volají po „hledání jiných cest pro vlast“, místo aby hledala východisko v *této* cestě a v jejím dalším průběhu.

Rozdíl mezi narodniky a „žáky“, pokud jde o význam přesunu obyvatelstva ze zemědělství do průmyslu, nespočívá jen v zásadních teoretických neshodách a v různém hodnocení fakt ruské historie a přítomnosti, ale i v různém názoru na řešení *praktických otázek* spojených s tímto procesem. „Žáci“ jsou přirozeně přesvědčeni, že je nutné zrušit všechna zastaralá omezení pohybu a stěhování rolníků z vesnic do měst, ale tato omezení narodnici buď přímo obhajují, nebo tyto otázky opatrně obcházejí (což je prakticky totéž co obhajoba). A pan Manuilov by si na tomto příkladě mohl ujasnit pro něj tak kuriózní skutečnost, že „žáci“ se solidarizují s mluvčími buržoazie. Důsledný buržoa bude vždycky pro zrušení uvedených omezení pohybu, ale dělník má na tomto zrušení životní zájem. Jejich solidarita je tedy naprosto přirozená a nevyhnutelná. Naproti tomu pro pozemkové vlastníky (velké i malé, příčinlivé mužiky nevyjímaje) je toto přesunování obyvatelstva do průmyslu nevýhodné, a proto se usilovně snaží jej zadržet za podpory teorií pánů narodníků.

Shrnujeme: pokud jde o významný fakt, že kapitalismus ovlivňuje odliv obyvatelstva ze zemědělství, prokázal pan Michajlovskij naprosté nepochopení Marxova učení a s tím související neshody mezi ruskými „žáky“ a narodniky obešel jak v teorii, tak i v praxi nicneřkajícími frázemi.

* Viz tento svazek, s. 227—228. *Red.*

JAKÉHO DĚDICTVÍ
SE ZŘÍKÁME?

*Napsáno ve vyhnanství koncem
roku 1897*

*Poprvé otištěno roku 1898
ve sborníku*

*Vladimír Iljin, Ekonomičeskije
etudy i staťji, Petrohrad*

Podle textu sborníku

V 10. čísle časopisu Russkoje bogatstvo z roku 1897 reprodukuje pan Michajlovskij názor pana Minského o „dialektických materialistech“: „Měl by (pan Minskij) vědět, že tito lidé nechtějí v ničem navazovat na minulost a že se dědictví rozhodně zřikají“ (s. 179), tj. „dědictví 60.—70. let“, kterého se v roce 1891 slavnostně zřekl pan V. Rozanov v listě Moskovskije vědomosti (s. 178).

Tento výrok pana Michajlovského o „ruských žácích“ obsahuje spoustu omylů. Pan Michajlovskij však není ani jediným, ani samostatným autorem omylu, že „ruští žáci se zřekli dědictví“. To už dávno omílá jako součást boje proti „žákům“ téměř všechen liberálně narodnický tisk. Pokud se pamatujeme, na začátku svého urputného boje proti „žákům“ pan Michajlovskij k tomuto omylu ještě nedospěl. Dospěli k němu před ním už jiní a on považoval za nutné se k němu také připojit. Čím více „žáci“ rozvíjeli své teorie v ruské literatuře, čím podrobněji a zevrubněji se vyslovovali k celé řadě teoretických i praktických otázek, tím méně měl nepřátelský tisk zásadních námitek proti hlavním východiskům nového směru, proti názorům na pokrokovost ruského kapitalismu, na nesmyslnost narodnické idealizace malovýrobce, na nutnost hledat vysvětlení směrů společenského myšlení, právní a politické instituce materiálními zájmy různých tříd ruské společnosti. Tato východiska byla zamlčována, raději se o nich nemluvilo a nemluví, o to více však bylo napsáno výmyslů, které měly nový směr diskreditovat. Mezi tyto výmysly, „chabé výmysly“, patří i často opakovaná fráze, že „ruští žáci se

zřekli dědictví“, že se rozešli s nejlepšími tradicemi nejlepší, pokrokové části ruské společnosti, že přetrhli demokratickou nit atd. atd., a nevím co všechno se o tom ještě povídá. Protože podobné fráze jsou neobyčejně rozšířené, musíme se u nich zastavit, podrobně je posoudit a vyvrátit. Abychom měli pro svůj výklad důkazy, začneme jednou literárně historickou paralelou mezi dvěma „publicisty vesnice“, jež jsme si vybrali k charakterizování „dědictví“. Připomínáme, že se omezíme výlučně na otázky ekonomické a publicistické a že z celého „dědictví“ budeme zkoumat jen je, kdežto otázky filozofické, literární, estetické a jiné ponecháme stranou.

I JEDEN Z PŘEDSTAVITELŮ „DĚDICTVÍ“

Před třiceti lety, v roce 1867, začaly v časopise Otěčestvennyje zapiski¹⁶⁶ vycházet Skaldinovy publicistické studie nazvané V zapadlé vsi a v sídelním městě^[147]. Byly otiskovány po tři roky, od roku 1867 do roku 1869. V roce 1870 je autor uspořádal a vydal jako samostatnou stejnojmennou knihu*. Tato dnes téměř úplně zapomenutá kniha je zdrojem výborného poučení o otázce, která nás zajímá, tj. o vztahu představitelů „dědictví“ k narodníkům a k „ruským žákům“. Název knihy není přesný. Autor si to sám uvědomil a v předmluvě vysvětluje, že námětem jeho díla je vztah „sídelního města“ k „vesnici“, tj. že jsou to publicistické studie o vesnici a že nemá v úmyslu zvlášť hovořit o sídelním městě. Tedy úmysl možná měl, ale nepovažuje to za vhodné: *ὡς δὲ βούλομαι — οὐ βούλομαι, ὡς δὲ βούλομαι — οὐ δὲ βούλομαι* (tak, jak bych mohl, nechci,

* *Skaldin, V zapadlé vsi a v sídelním městě, Petrohrad 1870 (451 stran)[¹⁴⁸]*. Neměli jsme možnost získat Otěčestvennyje zapiski z uvedených let a používali jsme jen tuto knihu.¹⁶⁷

a tak, jak bych chtěl, nemohu) — proč je to nevhodné, vysvětluje Skaldin citátem z jednoho řeckého autora.

Vyložíme stručně Skaldinovy názory:

Začneme rolnickou reformou¹⁶⁸, tímto výchozím bodem, z něhož nezbytně musí dodnes vycházet každý, kdo chce vysvětlit své všeobecné názory na ekonomické a publicistické otázky. V Skaldinově knize je rolnické reformě věnováno velmi mnoho místa. Skaldin byl snad prvním autorem, který systematicky, na podkladě rozsáhlých fakt a podrobného rozboru celého vesnického života poukazyval na nuzné postavení rolníků *po* reformě, na zhoršení jejich životních podmínek, na nové formy jejich ekonomické, právní a existenční závislosti — zkrátka ukázal všechno to, co od té doby bylo tak důkladně a podrobně objasněno a prokázáno četnými průzkumy a popisy. Dnes už nejsou všechny tyto pravdy žádnou novinkou. Tehdy to bylo něco nového, co dokonce budilo v liberální společnosti i nedůvěru, protože se obávala, aby se v tomto poukazování na tzv. „nedostatky reformy“ neskrývalo odsouzení reformy a obhajoba nevolnictví. Význam Skaldinových názorů je o to větší, že autor byl současníkem reformy (a snad se dokonce na ní i podílel. Nemáme o něm po ruce žádné literárně historické údaje ani jeho životopisná data). Jeho názory jsou tedy založeny na bezprostředním pozorování jak tehdejšího „sídelního města“, tak tehdejší „vesnice“, a nikoli na studiu písemného materiálu mezi čtyřmi zdmi pracovny.

V Skaldinových názorech na rolnickou reformu zaujme dnešního čtenáře, zvyklého na sentimentální narodnické povídačky na toto téma, především neobyčejná autorova *střízlivost*. Skaldin se dívá na reformu bez jakéhokoli sebeklamu, bez jakékoli idealizace, vidí ji jako obchodní ujednání mezi dvěma stranami, mezi statkáři a rolníky, kteří až do této doby užívali společně půdy za určitých podmínek a teď si ji rozdělili, přičemž se tímto rozdělením změnilo i právní postavení obou stran. O způsobu rozdělení a o ve-

likosti podílu připadajícího na každou ze stran rozhodovaly jejich zájmy. Těmito zájmy byly určeny snahy obou stran, ale možnost jedné strany bezprostředně se podílet na reformě a při její realizaci řešit konkrétně různé otázky způsobila mimo jiné převahu této strany. Právě tak chápe reformu Skaldin. Zvláště podrobně se zabývá nejdůležitějším problémem reformy, přiděly a platbami, a ve svých studiích se k nim často vrací. (Skaldinova kniha obsahuje 11 obsahově různých studií; jsou psány formou dopisů z vesnice. První studie je datována rokem 1866, poslední 1869.) O tzv. rolnících „s malým přídělem“ se ovšem dnešní čtenář nedoví v Skaldinově knize nic nového, ale na konci 60. let byly jeho důkazy právě tak cenné jako nové. Nebudeme je pochopitelně opakovat a všimneme si jen jedné zvláštnosti Skaldinovy charakteristiky tohoto jevu, zvláštnosti, kterou se autor ke svému prospěchu liší od narodníků. Skaldin nemluví o „malém přídělu“, ale „o příliš velkých odřezcích z rolnických přídělů“ (s. 213, totéž s. 214 a mnoho dalších; srov. název III. studie), o tom, že největší příděly stanovené nařízeními byly menší než skutečné příděly (s. 257), a mimo jiné cituje velmi charakteristické a typické výroky rolníků o této stránce reformy.* Ačkoli je Skaldin autor celkem neobyčejně umírněný a střízlivý a jeho názory jsou v podstatě nepochybně buržoazní, vysvětluje a dokazuje tuto skutečnost neobyčejně důkladně, přesvědčivě a dokonce i energicky. Tento jev musel opravdu přímo bít do očí, když i takový autor jako Skaldin o tom mluví tak energicky. O tíži poplatků mluví Skaldin rovněž neobyčejně energicky a ze-

* „Vždyť *on* z naší půdy (podtrženo autorem) odřezal tolik, že bez té odřezané půdy nemůžeme žít; ze všech stran nás obklopil svými poli, takže nemáme kam vyhnat dobytek; a člověk musí platit zvláště za příděl a zvláště za odřezanou půdu, kolik si řekne.“

„Cožpak to je nějaké zlepšení životních podmínek!“ řekl mi jeden zkušený gramotný mužik, který dřív platil obrok, „vždyť obrok nám nechali stejný jako dřív, ale přitom si odřezali půdu.“

vrubně a svá tvrzení dokládá spoustou fakt. „Hlavní příčinou,“ čteme v podtitulku III. studie (1867), „jejich (rolníků) bídy jsou neúměrné daně“, a Skaldin dokazuje, že daně jsou vyšší než důchody rolníků z půdy. Z Prací daňové komise^[156] uvádí údaje o rozdělení ruských daní na daně vyšších a nižších tříd a ukazuje, že na nižší třídy připadá 76 % všech daní, kdežto na vyšší 17 %, zatímco v celé západní Evropě je poměr nesrovnatelně příznivější pro nižší třídy. V podtitulku VII. studie (1868) čteme: „Nadměrné platební povinnosti jsou jednou z hlavních příčin bídy rolníků“ a autor poukazuje na to, že v nových životních podmínkách byly od rolníka hned požadovány peníze, peníze a zas peníze, že Nařízení^[114] stanovilo zásadu vyplácet statkářům náhradu i za nevolnické právo (s. 252) a že výše obroku byla stanovena „podle vlastních údajů statkářů, jejich správců a starostů, tj. podle údajů naprosto svévolných a naprosto nevěrohodných“ (s. 255), a že proto průměrný obrok vypočítaný komisemi byl vyšší než skutečný průměrný obrok. „Rolníky tížily nejen daně, ale i ztráta půdy, již užívali po staletí“ (s. 258). „Kdyby se výše výkupní platby neurčovala vzhledem ke kapitalizaci obroku, ale podle jeho skutečné hodnoty v době osvobození, pak by se výkup mohl provést zcela snadno a nemusela by se na něm ani podílet vláda, ani by se nemusely vydávat dluhopisy“ (s. 264). „Výkup, který měl ve smyslu Nařízení z 19. února znamenat pro rolníky úlevu a zlepšení, je ve skutečnosti často přivádí do ještě horší situace“ (s. 269).

Uvádíme všechny výňatky — samy o sobě málo zajímavé a zčásti zastaralé — abychom dokázali, s jakou energií obhajoval zájmy rolníků autor, který měl nepřátelský postoj k občině a mnohdy se vyjadřoval jako opravdový manchesterovec. Je velmi poučné si všimnout, jak se téměř všechny prospěšné a nereakční zásady narodníků ztotožňují se zásadami tohoto manchesterovce. S takovými názory na reformu si ji Skaldin nemohl samozřejmě nikterak

idealizovat a vidět ji tak růžově, jak ji viděli a vidí rodáci, kteří tvrdí, že sankcionovala lidovou výrobu, že překonala západoevropské rolnické reformy a že udělala z Ruska jakousi tabula rasa atd. Skaldin rozhodně nic podobného neříkal a ani říkat nemohl, a mluvil dokonce otevřeně o tom, že se u nás rolnická reforma uskutečnila za podmínek méně příznivých pro rolníky, že přinesla menší užitek než na Západě. „Půjdeme přímo k jádru věci,“ psal Skaldin, „zeptáme-li se sami sebe, proč příznivé důsledky osvobození se u nás neprojeví stejně rychle a proč nemají stejnou progresivní tendenci, jako tomu bylo např. v Prusku a v Sasku v první čtvrtině našeho století?“ (s. 221). „V Prusku, právě tak jako v celém Německu, si rolníci nevykupovali přídělky, ty jim byly už dávno zákonem přiznány za jejich vlastnictví, ale své závazky vůči statkářům“ (s. 272).

Přejdeme teď od ekonomické stránky Skaldinova hodnocení reformy ke stránce právní. Skaldin je zásadní odpůrce vzájemného ručení, systému osobních dokladů a patriarchální moci rolnického „miru“ (a měšťácké společnosti) nad jejich členy. V III. studii (1867) naléhavě požaduje zrušení vzájemného ručení, zrušení daně z hlavy a systému dosavadních osobních dokladů*, rovnoměrné zdanění majetku, nahrazení osobních dokladů bezplatnými, časově neomezenými doklady. „Poplatky za osobní doklady na území vlastního státu neexistují v žádném civilizovaném státě“ (s. 109). Víme, že tento poplatek byl zrušen až v roce 1897. IV. studie má název Svévole vesnických obcí i městských dum při vydávání osobních dokladů a vybírání poplatků od plátců, kteří se zdržují jinde... „Vzájemné ručení je těžké břemeno, které musí nést řádní a příčinliví hospodáři za povaleče a lenochy“ (s. 126). Skaldin se snaží vysvětlit již tehdy zřejmý rozklad rolnictva osobními

* Na základě těchto dokladů mohlo vesnické obyvatelstvo odcházet na časově omezené období na zemědělské práce nebo do továren.
Čes. red.

vlastnostmi těch, kteří se vzmáhají, a těch, kteří jsou ožebračováni. Autor podrobně líčí, jaké těžkosti mají rolníci žijící v Petrohradě se získáním osobních dokladů a jejich prodlužováním, a vyvrací námitky těch, kteří říkají: „Díky bohu, že ty spousty bezzemků nebyly připsány k městům a nerozmnožily počet městských obyvatel bez nemovitého majetku...“ (s. 130). „Barbarské vzájemné ručení...“ (s. 131)... „Je otázkou, je-li možné považovat lidi v podobném postavení za občansky svobodné. Což to nejsou takoví *glebae adscripti*?“* (s. 132). Obviňují rolnickou reformu. „Ale cožpak je rolnická reforma vinna tím, že zákonodárství, které osvobodilo rolníka od nevolnické závislosti na statkáři, nevymyslelo nic, aby ho zbavilo nevolnické závislosti na společnosti a na místu jeho registrace... V čem spočívá občanská svoboda, když rolník nemůže rozhodovat ani o místu svého pobytu, ani o způsobu svého zaměstnání?“ (s. 132). Skaldin nazývá našeho rolníka opravdu velmi správně a výstižně „natrvalo usídleným proletářem“ (s. 231).** V titulu VIII. studie (1868) čteme: „Připoutání rolníků k jejich občinám a přidělům znemožňuje zlepšení jejich existence... Nedovoluje jim odcházet za prací.“ „Vedle nevzdělanosti a přetížení progresívně stoupajícími daněmi je připoutání rolníků k jejich obcím a přidělům jednou z příčin zpomalujících vzestup rolníků a tedy i růst jejich životní úrovně. Připoutávání rolníků k jednomu místu a svazování pozemkové obcíny

* Rolníci z římské říše, připoutaní k zemědělské půdě, z níž nemohli odejít, ani když byla nevyčerpána. *Red.*

** Skaldin velice důkladně demonstroval správnost nejen první, ale i druhé části této definice (proletář). Ve svých studiích věnoval mnoho místa líčení závislého postavení rolníků a jejich bídy, popisu těžkého postavení zemědělských dělníků, „líčení hladu v roce 1868“ (titul V. studie) i nejrůznějších forem dlužní závislosti a ponižování rolníka. I v šedesátých letech, právě tak jako v devadesátých letech, byli lidé, kteří zamlčovali a popírali, že se tehdy hladovělo. Skaldin proti nim energicky vystupoval. Bylo by však jistě zbytečné dokládat tento fakt podrobnými citáty.

je už samo o sobě pro rozvoj práce, osobní podnikavosti a drobného pozemkového vlastnictví velice neprospěšné“ (s. 284). „Rolníci připoutaní k svým přídělům a občinám, nemající možnost uplatnit se tam, kde je práce produktivnější a výhodnější, shluknutí ve stádo jaksi ustrnuli v tom neproduktivním způsobu života, v jakém se ocitli, když se vymanili z nevolnictví“ (s. 285). Autor se tedy dívá na tyto stránky života rolníků z čistě buržoazního hlediska, přesto však (spíše právě proto) hodnotí neobyčejně správně škodu, kterou celému společenskému vývoji a rolníkům samým působí jejich připoutání k půdě. Zvláště silně (dodáváme my) se tato škoda projevuje na nejnižších vrstvách rolnictva, na vesnickém proletariátu. Velmi výstižně říká Skaldin: „Je chvályhodné, že se zákon stará, aby rolníci nezůstali bezzemky; nesmíme však zapomínat, že rolníci sami se o tuto věc starají mnohem více než kterýkoli zákonodárce“ (s. 286). „Nejen připoutání rolníků k přídělům a občině, ale i jejich dočasný odchod za výdělkem je spojen se spoustou potíží a výdajů zaviněných vzájemným ručením a systémem osobních dokladů“ (s. 298). „Pro mnoho rolníků by bylo podle mého názoru východiskem z nynější svízelné situace... opatření usnadňující rolníkům vzdát se půdy“ (s. 294). Toto Skaldinovo přání je v ostrém rozporu s narodnickými návrhy, které většinou směřují k opaku, a to k upevnění obcí, k nezczizitelnosti přídělů atd. Od té doby nesčíslná fakta jasně dokázala, že Skaldin měl úplnou pravdu: ochrana připoutanosti rolníků k půdě a ochrana stavovské uzavřenosti rolnické obcí jen zhoršuje postavení vesnického proletariátu a zpomaluje ekonomický rozvoj země, poněvadž není absolutně schopna ochránit „usídleného proletáře“ před nejhrošími formami zotročení a závislosti, před nejhlubším poklesem výdělku a životní úrovně.

Z uvedených citátů už mohl čtenář poznat, že Skaldin je nepřitelem obcí. Staví se proti občině a dělení půdy, protože mu jde o soukromé vlastnictví, o podnikání atd.

(s. 142n.). Zastáncům obcí Skaldin namítá, že „odvěké zvykové právo“ se přežilo: „Tou měrou, jak se vesničtí obyvatelé sblížovali s civilizovaným prostředím, ztrácelo zvykové právo ve všech zemích svou původní čistotu, zvrhávalo se a bylo překrucováno. Totéž pozorujeme u nás: moc rolnické obcí se pomalu mění v moc vydřiduchů a vesnických písařů a místo aby chránila rolníka, doléhá na něj jako těžké břemeno“ (s. 143), což je velmi správná poznámka, která za těch třicet let byla potvrzena nesčetnými fakty. „Patriarchální rodina, občinová držba půdy, zvykové právo“ byly podle Skaldinova názoru nenávratně odsouzeny historií. „Ti, kdo by chtěli tyto důstojné památky zašlých dob navždy zachovat, pouze dokazují, že jsou spíš schopni dát se unést myšlenkou než proniknout do skutečnosti a chápat nezadržitelný chod dějin“ (s. 162), a Skaldin k této skutečně správné poznámce přidává — horlivou manchestrovskou filipiku. „Občinové užívání půdy,“ říká na jiném místě, „přivádí každého rolníka do otrocké závislosti na občinovém společenství“ (s. 222). Bezvýhradné nepřátelství k občině z hlediska čistě buržoazního se tedy u Skaldina spojuje s důslednou obhajobou rolnických zájmů. Skaldin s tímto nepřátelstvím vůbec nespojuje ony nesmyslné návrhy na násilné zrušení obcí a násilné zavedení jiného podobného systému držby půdy, návrhy, jež obvykle předkládají současní odpůrci obcí, kteří chtějí vážně zasahovat do rolnického života a proti občině se vůbec nevyslovují z hlediska zájmů rolníků. Skaldin naopak horlivě protestuje proti tomu, aby byl počítán mezi stoupence „násilného zrušení občinového užívání půdy“ (s. 144). „Nařízení z 19. února,“ říká, „velmi moudře ponechalo na vůli rolníků samých... přejít... od občinového užívání půdy k užívání podle velikosti rodiny. Skutečně, nikdo kromě rolníků samých nemůže zásadně rozhodnout, kdy se k tomu má přejít.“ Skaldin je tedy odpůrcem obcí jen proto, že občinové společenství ztěžuje ekonomický vývoj, nedovoluje rolníkům odejít z obcí, vzdát se půdy,

tj. z týchž důvodů, proč se k ní nyní stavějí nepřátelsky „ruští žáci“; s ochranou ziskuchtivých zájmů statkářů, s ochranou pozůstatků a ducha nevolnictví, s ochranou vměšování se do života rolníků nemá toto nepřátelství nic společného. Uvědomovat si tento rozdíl je pro nás velmi důležité, neboť současní narodníci, zvyklí vidět nepřátele občiny jen v táboře listu Moskovskije vědomosti atd., se k *jinému* odmítání občiny tváří velmi rádi nechápavě.

Skaldin vcelku vidí příčiny žalostného postavení rolníků jen v pozůstatcích nevolnictví. Když popisuje hlad v roce 1868, poznamenává, že zastánci nevolnictví poukazovali na tento hlad se škodolibostí, protože viděli jeho příčinu ve zkaženosti rolníků, v tom, že se statkáři přestali starat o rolníky atd. Skaldin proti těmto názorům vášnivě brojí. „Příčiny zbídačení rolníků,“ říká, „*jsou dědictvím nevolnictví*“ (s. 212), a ne výsledkem jeho zrušení; jsou to tytéž obecné příčiny, které udržují většinu našich rolníků na stupni blížkém proletariátu,“ a Skaldin opakuje už uvedené ohlas na reformu. Nemá smysl vystupovat proti rozdělení půdy podle velikosti rodin: „I kdyby rozdělení půdy přineslo rolníkům dočasnou újmu na materiálních výhodách, zachraňuje jejich osobní svobodu a mravnost rolnické rodiny, tj. ony vyšší statky člověka, bez nichž je nemyslitelná jakákoli civilizace“ (s. 217), a správně ukazuje skutečné příčiny boje proti rozdělení občiny: „Mnozí statkáři příliš zveličují škody vyplývající z rozdělení půdy a svádějí na ně, právě tak jako na opilství, všechny důsledky nejružnějších příčin bídy rolnictva, které statkáři tak neradi přiznávají“ (s. 218). Těm, kteří říkají, že se dnes hodně píše o bídě rolníků, kdežto dříve se o ní nepsalo, že se tedy postavení rolníků zhoršilo, Skaldin odpovídá: „Abychom mohli výsledky osvobození z moci statkářů posoudit na základě porovnání dnešního postavení rolníků s jejich dřívějším postavením, k tomu by bylo třeba odřezat ještě za nevolnictví rolnické příděly tak, jak byly odřezány nyní, naložit na rolníky všechny povinnosti, které se objevily až

po osvobození, a teprve potom se podívat, jak by rolníci takový stav snášeli“ (s. 219). Pro Skaldinovy názory je velmi charakteristické a významné, že *všechny* příčiny zhoršeného postavení rolníků vidí v pozůstatcích nevolnictví, po němž tu zůstalo odpracovávání, placení obroku, odřezávání pozemků, osobní bezprávnost a nucené usídlení rolníků. Skaldin nevidí, že příčiny zblácknutí rolníků mohou spočívat v samotném systému nových sociálně ekonomických vztahů, přímo v systému poreformního hospodářství, a podobnou myšlenku si vůbec ani nepřipouští, protože je pevně přesvědčen, že po úplném odstranění všech těchto pozůstatků nevolnictví nastane všeobecný blahobyť. Jeho hledisko je tedy negativní: Odstraňte překážky svobodného rozvoje rolnictva, odstraňte pouta zděděná po nevolnictví — a všechno bude lepší v tom nejlepším ze všech světů. „Státní moc,“ říká Skaldin, „může zde (tj. v zájmu rolnictva) udělat jen jedno: postupně a neúnavně *odstraňovat příčiny*, které přivedly našeho rolníka k jeho dnešní otupělosti a bídě a brání mu vzpamatovat se a postavit se na vlastní nohy“ (s. 224, podtrženo mnou). V tomto směru charakterizuje Skaldina velmi dobře jeho odpověď těm, kteří obhajují „občinu“ (tj. připoutání rolníků k jejich občinám a přidělům) poukazující na to, že jinak se „vytváří vesnický proletariát“. „Tato námitka,“ říká Skaldin, „automaticky odpadá, když si uvědomíme, jaké nesmírné množství půdy leží u nás ladem, protože na ní nemá kdo pracovat. Kdyby naše zákony nepotlačovaly přirozené rozdělení pracovních sil, byli by v Rusku skutečnými proletáři jen lidé, pro něž je žebrota každodenním zaměstnáním, nebo nenapravitelní povaleči a opilci“ (s. 144), což je typický názor ekonomů a „osvícenců“ 18. století, kteří věřili, že zrušením nevolnictví a všech jeho pozůstatků vznikne na zemi říše všeobecného blahobytu. Narodnik by se ovšem na Skaldina podíval z vysoka a řekl by, že je prostě buržoa. Ano, Skaldin rozhodně je buržoa, je však představitelem pokrokové buržoazní ideologie, zatím-

co ideologie narodníků je maloburžoazní a v mnoha aspektech reakční. Praktické a reálné zájmy rolníků, které patřily a patří k požadavkům celkového společenského vývoje, dovedl tento „buržo“ hájit lépe než narodník!*

Na závěr charakteristiky Skaldinových názorů dodáváme, že Skaldin je odpůrcem stavovství a zastáncem jednotného soudnictví pro všechny stavy, „teoreticky“ sympatizuje s nestavovskou volostí, je horlivým stoupencem lidového, zvláště všeobecného vzdělání, stoupencem samosprávy a zemstevních institucí, masového pozemkového úvěru, zvláště drobného, neboť o koupi pozemků je mezi rolníky velký zájem. I tady se projevuje „manchesterovec“: Skaldin například říká, že zemstevní a městské banky jsou „patriarchální čili prvobytnou formou bank“, která má ustoupit bankám soukromým, jež mají „všechny přednosti“ (s. 80). Hodnotu půdy „lze zvýšit oživením průmyslové a obchodní činnosti na naší vesnici“ (s. 71) atd.

Shrneme: Podle charakteru názorů je možno Skaldina nazvat osvíceným buržoou. Svými názory neobyčejně připomíná ekonomy 18. století (samozřejmě když se na ně díváme prizmatem ruských podmínek) a vyjadřuje dost výrazně celkový „osvícenský“ charakter „dědictví“ 60. let. Jako západoevropští osvícenci a jako většina spisovatelů 60. let i Skaldin z duše nenávidí nevolnictví a *všechny jeho* výplody v ekonomické, sociální a právní sféře. To je první charakteristický rys „osvícence“. Druhým charakteristickým rysem, společným všem ruským osvícencům, je horlivá obhajoba vzdělání, samosprávy, svobody, evropského způsobu života a celkového všestranného poevropštění Ruska. Konečně třetím charakteristickým rysem „osvícence“ je

* A naopak: všechna pokroková praktická opatření, s nimiž se setkáme u narodníků, jsou svým obsahem *naprosto buržoazní*, tj. prospívají právě kapitalistickému, a žádnému jinému vývoji. Jen příslušníci maloburžoazie mohli vytvořit teorii, podle níž rozšíření rolnické držby půdy, snížení daní, svoboda pohybu, úvěr, rozvoj techniky, regulování odbytu a podobná opatření slouží jakési „lidové výrobě“.

obhajoba zájmů lidových mas, hlavně rolníků (kteří v době osvícenství ještě nebyli úplně osvobozeni nebo se teprve osvobozovali), upřímná víra, že zrušení nevolnictví a jeho pozůstatků přinese všeobecný blahobyť, a upřímné přání tomu napomáhat. Tyto tři rysy tvoří podstatu toho, co se u nás nazývá „dědictvím 60. let“, a je důležité zdůraznit, že v tomto dědictví není nic *narodnického*. V Rusku je nemálo spisovatelů, kteří svými názory odpovídají uvedené charakteristice a přesto nikdy neměli s narodnictvím nic společného. Jsou-li tyto rysy součástí spisovatelova světového názoru, bude vždy a všude považován za „strážce tradic 60. let“ bez ohledu na svůj poměr k narodnictví. Nikoho by ovšem nenapadlo, že například pan M. Stasjulevič, jehož jubileum se nedávno oslavovalo, „se zřekl dědictví“ proto, že byl odpůrcem narodnictví nebo že byl lhostejný k otázkám, s nimiž narodnictví přišlo. Vzali jsme jako příklad Skaldina* právě proto, že jako *nesporný* představitel „dědictví“ je zároveň i úhlavním nepřítelem přežilých institucí, které narodnictví vzalo pod svou ochranu.

Už jsme se zmínili o tom, že Skaldin je buržoa. Důkazů pro tuto charakteristiku jsme uvedli dost, musíme však připomenout, že u nás se toto slovo často chápe nanejvýš nesprávně, úzce, nehistoricky a je s ním spojována (*bez*

* Někdo může namítat, že Skaldin není svým nepřátelstvím k občině a svým tónem pro 60. léta typický. Ale tady vůbec nejde jen o občinu. Jde o názory společné všem osvícencům, které zastává i Skaldin. Pokud jde o jeho tón, je snad skutečně netypický svou klidnou rozvážností a umírněností, požadováním mírného pokroku. Engels nenazval Skaldina bezdůvodně *liberalkonservativ*¹⁶⁹. Ale vybrat si představitele dědictví s typičtější tónem by bylo, za prvé, z různých příčin nevhodné a za druhé by to mohlo při srovnání se současným narodnictvím vyvolat nedorozumění¹⁷⁰. Pokud jde o charakter našeho úkolu, *tón* (v rozporu se známým příslovím) *ještě nedělá muziku* a Skaldinův atypický tón dává tím ostřeji vyniknout jeho „muzice“, tj. obsahu jeho názorů. Nás zajímá právě tento obsah. Chceme konfrontovat současné představitele dědictví s narodníky právě na základě obsahu jejich názorů (naprosto ne podle tónu autorů).

ohledu na dějinné epochy) prospěchářská obhajoba zájmů menšiny. Nelze zapomínat, že v době, kdy psali osvícenci 18. století (kteří podle všeobecného mínění náležejí k vůdcům buržoazie), kdy psali naši osvícenci 40.—60. let, vyústovaly *všechny* sociální otázky v boj proti nevolnictví a jeho pozůstatkům. Nové sociálně ekonomické vztahy a jejich rozpory byly tehdy teprve v zárodečném stavu. Proto se tehdy žádné prospěchářství mezi ideology buržoazie neprojevovalo: Naopak, jak na Západě, tak v Rusku co nejpřímněji věřili ve všeobecné blaho a upřímně si ho přáli a přitom upřímně neviděli (zčásti ještě ani vidět nemohli) rozpory v řádu vyrůstajícím z feudalismu. Ne náhodou Skaldin cituje na jednom místě své knihy Adama Smitha. Viděli jsme, že jak ve svých názorech, tak ve své argumentaci většinou opakuje teze tohoto velkého ideologa pokrokové buržoazie.

Srovnáme-li tedy Skaldinova reálná přání na jedné straně s názory současných narodníků a na druhé straně se vztahem, který k nim mají „ruští žáci“, vidíme, že „žáci“ budou vždy podporovat přání Skaldina, protože vyjadřují zájmy pokrokových společenských tříd, naléhavé zájmy celého společenského vývoje po dané, tj. kapitalistické cestě. A to, co v těchto reálných Skaldinových přáních nebo ve formulaci jeho otázek narodnici pozměnili, je *minus* a „žák“ to zavrhuje. Žáci neútočí na „dědictví“ (to je hloupý výmysl), ale na romantické a maloburžoazní narodnické doplňky dědictví. K těmto doplňkům teď přejdeme.

II NARODNICKÝ DOPLNĚK „DĚDICTVÍ“

Přejdeme od Skaldina k Engelgardtovi. Jeho dopisy Z vesnice^[167] mají také charakter publicistických studií o vesnici, takže i obsahem, a dokonce i formou se jeho

kniha velmi podobá Skaldinově. Engelgardt je mnohem nadanější než Skaldin, jeho dopisy z vesnice jsou napsány mnohem živěji a obrazněji. Nejsou tu dlouhé úvahy důkladného autora knížky V zapadlé vsi a v sídelním městě, zato však je tu mnohem více výstižných charakteristik a jiných obrazů. Není divu, že Engelgardtova kniha si získala tak velké sympatie čtenářské veřejnosti, že ještě nedávno vyšla znovu, zatímco Skaldinova kniha je téměř zcela zapomenuta, přestože Engelgardtovy dopisy začaly vycházet v časopise Otěčestvennyje zapiski pouhé dva roky po vydání Skaldinovy knihy. Proto ani nemusíme čtenáře seznamovat s obsahem Engelgardtovy knihy a omezíme se jen na stručnou charakteristiku dvou stránek jeho názorů: za prvé názorů charakteristických pro každé „dědictví“, zejména názorů společných Engelgardtovi i Skaldinovi, za druhé názorů specificky narodnických. Engelgardt je již *narodnik*, ale jeho názory obsahují ještě mnoho typicky osvícenských rysů, je v nich mnoho toho, co bylo odvrženo nebo pozměněno současným narodnictvím, takže člověk je na rozpacích, kam ho zařadit; zda mezi představitele „dědictví“ jako takové, bez narodnického zabarvení, nebo mezi narodniky.

S prvními sbližují Engelgardta především jeho pozoruhodně střízlivé názory, prostá a bezprostřední charakteristika skutečnosti, nemilosrdné odhalování všech záporných stránek jakýchkoli „pilířů“, zvláště rolnictva, týchž „pilířů“, jejichž falešná idealizace a příkrášlování je nutnou součástí narodnictví. Engelgardtovo neobyčejně slabě a nesměle vyjádřené narodnictví je proto v přímém a příkrém rozporu s obrazem vesnické *skutečnosti*, který tak mistrovsky vykreslil. Kdyby nějaký ekonom nebo publicista vzal za základ svých úvah o vesnici *údaje a pozorování*, jež uvádí Engelgardt,* byly by narodnické závěry z takového

* Mimochodem: Bylo by to nejen neobyčejně zajímavé a poučné, ale byla by to i zcela oprávněná metoda badatele v oboru ekonomie. Jestliže vědci důvěřují údajům z dotazníků, odpovédím a mínění

materiálu vyloučeny. Idealizace rolníka a jeho občiny je jednou z nutných součástí narodnictví a narodníci všech odstínů počínaje panem V. V. a konče panem Michajlovským splatili této snaze o idealizaci a příkrášlování „občiny“ pořádnou daň. U Engelgardta není po takovém příkrášlování ani stopy. Na rozdíl od banálních frází o smyslu našeho rolníka pro občinu, od banálního srovnávání tohoto „smyslu pro občinu“ s individualismem měst, s konkurencí v kapitalistickém hospodářství atd. odhaluje Engelgardt přímo zarážející *individualismus* drobného zemědělce. Podrobně dokazuje, že naši „rolníci jsou v otázkách vlastnictví nejextrémnějšími vlastníky“ (s. 62, citováno podle vydání z roku 1885^[169]), že nemohou vystát „společnou práci“, protože ji nenávidí z úzce osobních a egoistických důvodů: při společné práci se každý „bojí, aby se nepředřel“ (s. 206). Tento strach z přepracování je velmi komický (snad i tragikomický), když autor vypráví, jak příbuzné ženy v jedné domácnosti se společným hospodářstvím myjí každá zvlášť svou část stolu, u něhož obědvají, nebo podle pořadí dojí krávy, chystají mléko pro *své vlastní* dítě (bojí se, že by si některá mohla vzít víc mléka) a každá zvlášť pro své dítě vaří kaši (s. 323). Engelgardt vysvětluje tyto rysy tak podrobně, dokládá je tak četnými příklady, že nemůže být ani řeči o náhodnosti těchto fakt. Buď — anebo: Buď je Engelgardt naprosto neschopný pozorovatel a nezasluhuje důvěru, nebo povídání o smyslu našeho mužika pro občinu a o jeho předpokladech pro ni je pouhým výmyslem, který přenáší na *hospodářství* rysy abstrahované z formy *držby půdy* (přičemž z této formy držby půdy jsou abstrahovány i všechny její fiskálně administrativní stránky). Engelgardt uvádí, že

mnohých hospodářů, často předpojatých a málo informovaných, kteří se nedopracovali k ucelené koncepci, nepromysleli své názory, proč bychom neměli důvěřovat výsledkům pozorování, které plných 11 let sbíral člověk se skvělou pozorovací schopností, naprosto upřímný, člověk, který to, o čem hovoří, výborně prostudoval?

mužik při svém hospodářství tíhne ke kulactví: „Určitou dávku kulactví má v sobě každý rolník“ (s. 491), „kulacké ideály v rolnickém prostředí převládají“... „Nejednou jsem poukazoval na to, že v rolnících je krajně vyvinut individualismus, egoismus, snaha vykořisťovat...“ „Každý se naparuje, že je štika, a snaží se spolknout karasa.“ Engelgardt výborně vylíčil tendenci rolnictva, která rozhodně nesměřuje ani k „občínovému“ zřízení, ani k „lidové výrobě“, nýbrž k praobyčejnému, všem kapitalistickým společnostem vlastnímu maloburžoaznímu zřízení. Engelgardt výstižně popsal a nezvratně dokázal snahu zámožného rolníka pouštět se do obchodních operací (s. 363), platit za práci obilím, kupovat pracovní síly z řad chudých mužiků (s. 457, 492 aj.), tj. řečeno ekonomicky, přeměnu příčinných hospodářů ve vesnickou buržoazii. „Nepřejdou-li rolníci na družstevní hospodaření,“ říká Engelgardt, „a bude-li každá usedlost hospodařit jednotlivě, pak i při nadbytku půdy budou mezi rolníky jak bezzemci, tak zemědělstí dělníci. A nejen to: Předpokládám, že majetkové rozdíly mezi rolníky budou ještě mnohem větší než teď. Přes občínovou držbu půdy bude vedle boháčů mnoho zemědělských dělníků fakticky bezzemky. Co mám já nebo mé děti z práva na půdu, když nemám ani kapitál, ani nástroje, abych ji mohl obdělávat? To je totéž jako dát půdu slepému — najez se jí!“ (s. 370). „Družstevní hospodářství“ tu stojí s jakousi smutnou ironií osamoceno jako dobré, zbožné přání, které z údajů o rolnictvu nejen že nevyplývá, ale dokonce je tyto údaje přímo vyvracejí a vylučují.

Jiný rys, který sblížuje Engelgardta s představiteli dědictví bez jakéhokoli narodnického zabarvení, je jeho víra v to, že hlavní a stěžejní příčinou neutěšeného postavení rolnictva jsou pozůstatky nevolnictví a jemu vlastní předpisy a nařízení. Odstraňte tyto pozůstatky a tyto předpisy a nařízení a všechno bude v pořádku. Engelgardtův naprosto odmítavý postoj k předpisům a nařením, jeho jízli-

vý výsměch všelijakým pokusům zajistit mužikovi blahobyt předpisováním shora jsou v přímém protikladu k narodnickému dovolávání se „rozumu a svědomí, vědění a patriotismu vládnoucích tříd“ (slova pana Južakova v časopise *Ruskoje bogatstvo* z roku 1896, č. 12, s. 106^[184]), k narodnické plánování ve věci „organizace výroby“ atd. Připomeňme si, jak sarkasticky se Engelgardt pustil do nařízení, že ve mlýně se nesmí prodávat vodka, do nařízení, které má na zřeteli „prospěch“ mužika; a s jakým rozhořčením mluví o závazném nařízení některých zemstev z roku 1880 nesít žito před 15. srpnem, o tomto hrubém vměšování kabinetních „vědců“ — vyvolaném rovněž úvahami o prospěchu mužika — do hospodářství „milionů rolníků“ (s. 424). Když Engelgardt poukazuje na takové předpisy a nařízení, jako je zákaz kouření v jehličnatém lese, chytání štik na jaře, kácení bříz na „máje“, ničení hnízd atd., poznamenává sarkasticky: „...starost o mužiky vždy byla a je hlavní starostí inteligence. Cožpak někdo žije jen pro sebe? Všichni žijí pro mužiky... Mužici jsou hloupí, nedovedou se sami o sebe postarat. Když se o ně nebude nikdo starat, vypálí všechny lesy, vyhubí všechno ptactvo, vychytají ryby, zničí půdu a nakonec sami vymřou“ (s. 398). Řekněte, čtenáři, mohl by takový publicista sympatizovat třeba se zákony o nezcizitelnosti přídělů, tak oblíbenými mezi narodniky? Mohl by vyslovit něco, co by se podobalo uvedené větě jedné z opor časopisu *Ruskoje bogatstvo*? Mohl by sdílet názor jiné opory téhož časopisu, pana N. Karyševa, který vytýká našim guberniálním zemstvům (v 90. letech!), že jsou úplně bez sebe „z neustálých velkých, závažných výdajů na organizaci zemědělské práce“?*

Podíváme se ještě na jeden rys sblížující Engelgardta se Skaldinem: je to Engelgardtův bezděčný vztah k mnoha čistě buržoazním přáním a opatřením. Ne že by se Engel-

* *Ruskoje bogatstvo*, č. 5 z května roku 1896. Článek pana Karyševa o výdajích guberniálních zemstev na hospodářská opatření, s. 20^[33].

gardt snažil maloburžoú zastávat, vymýšlet nějaké výhrady (à la pan V. V.) proti používání tohoto označení pro různé podnikatele, to naprosto ne. Engelgardt jen jako praktický hospodář sleduje se zájmem každý pokrok, každé zdokonalení v hospodářství a přitom vůbec nepozoruje, že společenská forma těchto zdokonalení nejlépe vrací jeho vlastní teorie, podle nichž není kapitalismus v Rusku možný. Připomeňme si jen například, jak ho těší úspěchy dosažené ve svém hospodářství díky soustavě *úkolových mezd* vyplácených dělníkům (za tření lnu, za výmlat atd.). Engelgardt snad ani netuší, že zavedení mzdy od kusu místo mzdy časové je jedním z nejrozšířenějších způsobů vzrůstajícího se kapitalistického hospodářství, které tím dosahuje většího zintenzívnění práce a vyšší míry nadhodnoty. Jiný příklad. Engelgardt zesměšňuje program listu *Zemledělčeskaja gazeta*¹⁷¹. „Skoncovat s pachtováním půdy od setí do setí, zavádět hospodářství s námezdními silami, dokonalejší stroje a nářadí, ušlechtilější plemena dobytka, vícehonné hospodářství, meliorace luk a pastvin aj. aj.“ „Ale vždyť to všechno jsou jen povšechné fráze!“ volá Engelgardt (s. 128). A přece Engelgardt realizoval ve své hospodářské praxi právě tento program, protože ve svém hospodářství dosáhl technického pokroku právě díky tomu, že je organizoval na základě námezdní práce. Nebo ještě: Viděli jsme, jak otevřeně a jak správně odhalil Engelgardt skutečnou tendenci příčinnivého hospodáře; to mu však vůbec nevadilo, aby tvrdil, že jsou „nutné nikoli továrny a závody, ale *malé* (podtrženo Engelgardtem) vesnické lihovary, lisovny oleje“ apod. (s. 336), tj. že je „nutný“ přechod vesnické buržoazie k průmyslovému zpracování zemědělských produktů — přechod, který vždy a všude byl jedním z nejdůležitějších příznaků kapitalismu v zemědělství. Tady se projevilo, že Engelgardt nebyl teoretik, ale praktický hospodář. Něco jiného je uvažovat o možnosti pokroku bez kapitalismu a něco jiného je sám hospodařit. Když si Engelgardt předsevzal dosáhnout racionální

organizace svého hospodářství, *musel* to pod tlakem okolností provést čistě kapitalistickým způsobem bez ohledu na všechny své teoretické a abstraktní pochybnosti o „námezdní práci“. Skaldin teoreticky uvažoval jako typický manchesterovec a přitom si vůbec neuvědomoval ani manchesterovský charakter svých úvah, ani to, že jsou v souladu s potřebami kapitalistického vývoje Ruska. Engelgardt byl v praxi donucen jednat jako typický manchesterovec přes svůj teoretický protest proti kapitalismu a přes své přání věřit, že jeho země půjde zvláštní cestou.

Engelgardt tomu věřil a právě pro tuto víru ho musíme nazvat narodnikem. Vidí už jasně *skutečnou* tendenci ekonomického vývoje Ruska a začíná *se vykrucovat* z rozporů tohoto vývoje. Snaží se dokázat, že kapitalismus v zemědělství je v Rusku nemožný, že „u nás nejsou čeledíni“ (s. 556) — ačkoli sám velmi důkladně vyvrátil báchorky o tom, že naši dělníci přijdou draho, a sám dokázal, za jak ubohou mzdu u něho pracuje skoták Petr s rodinou, který má kromě živobytí ročně 6 rublů „na sůl, slunečnicový olej a šatstvo“ (s. 10). „A i to mu lidé závidí, a kdybych mu dal výpověď, hned by se našlo 50 lidí ochotných nastoupit na jeho místo“ (s. 11). Engelgardt poukazuje na úspěch svého hospodářství, na to, jak zemědělství dovedou zacházet s pluhem, a vítězoslavně volá: „A kdopak jsou ti oráči? Nevzdělaní a nesvědomití ruští rolníci“ (s. 225).

I když Engelgardt svým vlastním způsobem hospodaření a odhalení rolnického individualismu vyvrátil jakékoli iluze o „smyslu pro občinu“, přece nejenže „věřil“ v možnost přechodu rolníků k družstevnímu hospodaření, ale vyjadřoval i „přesvědčení“, že tomu tak bude a že právě my, Rusové, uskutečníme tento velký čin a zavedeme nové způsoby hospodaření. „A v tom je svéráznost, originálnost našeho hospodářství“ (s. 349). Z Engelgardta realisty se stává Engelgardt romantik, nahrazující naprostý nedostatek „svéráznosti“ při svém hospodaření a při hospodaření rolníků, s nimiž se seznámil, „*vírou*“ v budoucí „svéráz-

nost“! Od této víry je už jen krůček k ultranarodnictví — i když u Engelgardta celkem ojedinělému — k úzkoprsému nacionalismu hraničícím se šovinismem („Evropu také rozdrtime“, „také v Evropě půjde mužik s námi“ [s. 387], dokazoval Engelgardt jednomu statkáři, když šlo o válku), a dokonce k idealizaci odpracovávání! Tento Engelgardt, který věnoval tolik skvělých stránek své knihy postavení zakřiknutého a poniženého rolníka nuceného pracovat téměř zadarmo za nejhorších podmínek a přitom závislého na statkáři*, protože si půjčil peníze nebo obilí s tím, že si to odpracuje, tento Engelgardt dokonce tvrdil, že by „bylo dobré, kdyby doktor (mluvilo se o tom, jak užitečný a potřebný by byl lékař na vesnici. *V. I.*) měl své hospodářství, aby mužik mohl léčení odpracovat“ (s. 41). Komentář je zbytečný.

Celkem vzato, postavíme-li proti sobě zmíněné kladné rysy Engelgardtova světového názoru (tj. ty, které má společné s představiteli „dědictví“ bez jakéhokoli narodnického zabarvení) a záporné (tj. narodnické), musíme uznat, že ty první u autora knížky *Z vesnice* rozhodně převládají, kdežto ty druhé jsou do knihy jakoby dodatečně a náhodou přidány zvenčí a nejsou sladěny s jejím tónem.

III

ZÍSKALO „DĚDICTVÍ“

SPOJENÍM

S NARODNICTVÍM?

„Ale co vlastně rozumíte pod pojmem narodnictví?“ zeptá se patrně čtenář. Definici obsahu pojmu „dědictví“ jsme už uvedli, ale pojem „narodnictví“ jsme dosud ne-definovali.

* Vzpomeňme si na obrázek, jak starosta (tj. statkářův správce) volá rolníka do práce, když se mužikovi sype obilí z klasů, a jak mužik jde jen po připomínce, že mu na volosti „stáhnou gatě“.

Narodnictvím rozumíme systém názorů, který má tyto tři rysy: 1. *Považuje kapitalismus v Rusku za úpadek, za krok zpět.* Odtud snaha a přání „zpomalit“, „zastavit“ či „přerušit vyvracení“ odvěkých pilířů vyvolané kapitalismem a podobné reakcionářské nářky. 2. *Uznává svéráznost ruské ekonomiky, zvláště rolníka s jeho občinou, družstvem atd.* Narodnictví nepovažuje za nutné aplikovat na ekonomické poměry v Rusku pojmy, které pro různé společenské třídy a jejich konflikty vypracovala současná věda. Občinnové rolníky považuje za něco vyššího, lepšího než kapitalismus; idealizuje „pilíře“. Popírá a zastírá ty rozpory mezi rolnictvem, které jsou vlastní každému zbožnému a kapitalistickému hospodářství, popírá souvislost těchto rozporů s jejich vyvinutější formou v kapitalistickém průmyslu a v kapitalistickém zemědělství. 3. *Ignoruje spojitost mezi „inteligencí“ a právně politickými institucemi země a mezi materiálními zájmy určitých společenských tříd.* Protože popírá tuto spojitost a nevykládá tyto sociální faktory z materialistického hlediska, vidí v nich sílu schopnou „udávat dějinám jiný směr“ (pan V. V.), „odchýlit se z cesty“ (pan N. -on, pan Južakov atd.) atp.

To tedy rozumíme pod pojmem „narodnictví“. Čtenář vidí, že používáme tohoto termínu v širokém smyslu slova, jak ho používají i všichni „ruští žáci“, kteří vystupují proti těmto názorům jako celku, a ne proti jejich jednotlivým představitelům. Mezi jednotlivými představiteli jsou ovšem rozdíly, a často dost značné. Tyto rozdíly nikdo nepřehlídí. Uvedené rysy tohoto světového názoru jsou však společné nejrozličnějším představitelům narodnictví počínaje... řekněme panem Juzovem a konče panem Michajlovským. Názory pánů Juzovů, Sazonovů, V. V. atd. obsahují kromě uvedených záporných stránek ještě jiné záporné rysy, které nenalzáme například ani u pana Michajlovského, ani u jiných spolupracovníků nynějšího časopisu *Russkoje bogatstvo*. Popírat rozdíly mezi narodniky v úzkém slova smyslu a narodniky jako takovými by ovšem bylo nesprávné.

né, avšak ještě nesprávnější by bylo nevidět, že *základní* sociálně ekonomické názory všech narodníků bez výjimky se shodují v uvedených hlavních bodech. Protože „ruští žáci“ zavrhnou právě tyto základní názory, a ne jen „politováníhodné odchylky“ od nich směrem k horšímu, mají zřejmě plné právo používat pojmu „narodnictví“ v širokém významu slova. Nejenže na to mají právo, ale ani nemohou jednat jinak.

Vrátíme-li se k už vyloženým základním názorům narodnictví, musíme především konstatovat, že „dědictví“ *nemá s těmito názory vůbec nic společného*. Je celá řada nesporných představitelů a strážců „dědictví“, kteří jsou narodnictví na hony vzdáleni, otázku kapitalismu si vůbec ani nekladou, ve svéráznost Ruska, rolnické občiny atd. absolutně nevěří, v inteligenci a v právně politických institucích nevidí faktor, který by mohl způsobit „odchýlení se z cesty“. Uvedli jsme jako příklad vydavatele a redaktora časopisu *Věstnik Jevropy*¹⁷², kterého lze vinit ze všeho jiného, jen ne z porušování tradic dědictví. Naproti tomu jsou lidé, jejichž názory se shodují s uvedenými základními principy narodnictví a kteří se přitom přímo a otevřeně „zříkají dědictví“, jmenujme třeba pana J. Abramova, na něhož poukazuje i pan Michajlovskij, nebo pana Juzova. Narodnictví, proti němuž bojují „ruští žáci“, v době, kdy (řeceno právnicky) dědictví „vešlo v platnost“, tj. v 60. letech, ještě vůbec neexistovalo. Zárodky, počátky narodnictví tu byly ovšem nejen v 60. letech, ale i ve 40. a dokonce i dříve*, avšak dějiny narodnictví nás teď vůbec nezajímají. Znovu opakujeme, pro nás je důležité pouze konstatovat, že „dědictví“ 60. let v tom smyslu, jak jsme je popsali, nemá nic společného s narodnictvím, tj. podstata jejich názorů je různá, kladou rozdílné otázky. Někteří strážci „dědictví“ nejsou narodníky a někteří narod-

* Srovnej nyní knihu Tugana-Baranovského *Ruská továrna* (Petrohrad 1898)[¹⁶⁰].

nici se „zřikají dědictví“. Jsou ovšem i narodníci, kteří „dědictví“ stráží nebo si dělají nárok být jeho strážci. Proto také mluvíme o spojení dědictví s narodnictvím. Podívejme se, co toto spojení přineslo.

Za prvé, narodnictví udělalo ve srovnání s dědictvím velký *krok kupředu*, protože *položilo* společenskému myšlení otázky, které strážci dědictví (ve své době) buď ještě nemohli položit, nebo jim v tom brání jejich zúžený obzor. *Vytyčení* těchto otázek je velkou *historickou* zásluhou narodnictví a je úplně přirozené a pochopitelné, že narodnictví, které tyto otázky (ať už jakéhokoli druhu) řešilo, si *tím* získalo přední místo mezi pokrokovými proudy ruského společenského myšlení.

Ukázalo se však, že narodnictví řešilo tyto otázky naprosto nevhodně, na základě zastaralých teorií, v západní Evropě už dávno překonaných, na základě romantické a maloburžoazní kritiky kapitalismu, ignorování těch nejzávažnějších fakt minulosti i přítomnosti Ruska. Pokud byl kapitalismus s jemu vlastními rozpory v Rusku ještě velmi slabě vyvinut, byla tato primitivní kritika kapitalismu ještě možná. Avšak současnému vývoji kapitalismu v Rusku, současnému stavu našich znalostí o ekonomické minulosti i přítomnosti Ruska a dnešním požadavkům na sociologickou teorii narodnictví rozhodně nevyhovuje. Ve své době bylo pokrokovým jevem, protože jako první položilo otázku kapitalismu, ale dnes je teorií *reakční* a *škodlivou*, která svádí společenské myšlení na scestí, nahrává stagnaci a nejrůznějším formám zaostalosti. Vzhledem k reakčnímu charakteru své kritiky kapitalismu stojí dnes narodnictví dokonce *níž* než ten světový názor, který se omezuje na věrné strážení dědictví.* Pravdivost tohoto

* Měl jsem příležitost zmínit se už dříve v článku o ekonomickém romantismu, že naši odpůrci jsou podivuhodně krátkozrací, když považují termíny *reakční*, *maloburžoazní* za polemické výpady, zatímco tyto výrazy mají naprosto přesný historickofilozofický význam. (Viz tento svazek, s. 215—216. *Red.*)

výroku se teď pokusíme dokázat rozbořem každého ze tří zmíněných základních rysů narodnického světového názoru.

Prvním rysem je to, že narodnictví považuje kapitalismus v Rusku za úpadek, za krok zpět. Jakmile otázka kapitalismu v Rusku vyvstala, velmi brzy se ukázalo, že náš ekonomický vývoj je kapitalistický, ale narodníci jej prohlásili za krok zpět, za omyl, za odchýlení z cesty, která je prý předurčena celými dějinami života národa a posvěcená odvěkými pilíři atd. atd. Místo horoucí víry osvícenců v daný společenský vývoj se objevila nedůvěra, místo dějinného optimismu a svěžího ducha — pesimismus a malomyslnost pramenící z toho, že čím déle se budou věci vyvíjet tak jako nyní, tím horší a tím obtížnější bude vyřešit úkoly, jež s sebou přinese nový vývoj; objevují se návrhy na „zpomalení“ a „zastavení“ tohoto vývoje, objevuje se teorie, že zaostalost je pro Rusko štěstím atd. Všechny tyto rysy narodnických názorů nejenže nemají s „dědictvím“ nic společného, ale jsou s ním v přímém rozporu. Považovat ruský kapitalismus za „odchýlení z cesty“, za úpadek atd. vede k nesprávnému výkladu celého ekonomického vývoje Ruska, k nesprávnému výkladu „změny“ probíhající před našima očima. V touze zadržet a zastavit kapitalismus, jenž vyvrací odvěké pilíře, propadá narodník překvapující historické netaktnosti, když zapomíná, že *před* tímto kapitalismem nebylo nic jiného než stejné vykořisťování spojené s nekonečnými formami zotročení a osobní závislosti, ztěžující postavení pracujících, nic než zkostnatělost a stagnace ve společenské výrobě, a tedy i ve všech sférách společenského života. Narodník, bojující ze svého romantického, maloburžoazního stanoviska proti kapitalismu, hází přes palubu každý historický realismus, protože vždy staví proti sobě kapitalistickou *skutečnost* a *smyšlené* předkapitalistické poměry. „Dědictví“ 60. let s jejich horoucí vírou v pokrokovost daného společenského vývoje, s jejich nemilosrdným nepřátelstvím namířeným zcela

a výlučně proti pozůstatkům starých časů a s jejich přesvědčením, že je třeba jen dokonale vymést tyto pozůstatky a všechno půjde hladce — toto „dědictví“ nejenže nemá s uvedenými narodnickými názory nic společného, ale je s nimi v přímém rozporu.

Druhým rysem narodnictví je víra ve svéráznost Ruska, idealizování rolníka, občiny atd. Učení o svéráznosti Ruska vedlo narodniky k tomu, že se chytali zastaralých západoevropských teorií, že se stavěli s překvapující lehkomyšlností k mnohým hodnotám západoevropské kultury: narodnici se spokojovali s tím, že nemáme-li u nás ty nebo ony rysy civilizovaného lidstva, je „nám“ zato „souzeno“ ukázat světu nové způsoby hospodaření atd. Analýzu kapitalismu a všech jeho projevů, kterou provedlo pokrokové západoevropské myšlení, nejenže odmítali aplikovat na svatou Rus, ale naopak se všemožně snažili vymýšlet výhrady, aby nemuseli dělat o ruském kapitalismu stejné závěry jako o kapitalismu evropském. Narodnici se skláněli před autory této analýzy, ale... naprosto klidně zůstávali nadále stále týmiž romantiky, proti nimž tito autoři celý život bojovali. Učení o svéráznosti Ruska, společné všem narodníkům, zase nemá s „dědictvím“ nic společného a je s ním dokonce v přímém rozporu. Pro „60. léta“ je naopak příznačná snaha poevropštit Rusko, víra v jeho začlenění do celoevropské kultury, úsilí o přenesení institucí této kultury i na naši, vůbec ne svéráznou půdu. Každé učení o svéráznosti Ruska je v naprostém nesouladu s duchem 60. let a s jejich tradicí. Ještě méně je v souladu s touto tradicí narodnická idealizace, přikrášlování vesnice. Tato falešná idealizace, která si přeje stůj co stůj vidět v naší vesnici něco zvláštního, co se za předkapitalistických vztahů naprosto nepodobá žádné jiné vesnici v žádné jiné zemi, je v příkrém, do nebe volajícím rozporu s tradicemi střízlivého a realistického dědictví. Čím dále a hlouběji se vyvíjel kapitalismus, čím silněji se na vesnici projevovaly rozpory společné každé zbožní kapi-

talistické společnosti, čím ostřejšími se stávaly protiklady mezi sentimentálními báchorkami narodníků o „smyslu“ rolníka pro občinu, družstva atp. na jedné straně a skutečnou diferenciací rolnictva na vesnickou buržoazii a vesnický proletariát na straně druhé; tím rychleji se narodníci, kteří se na věci dále dívali očima rolníka, měnili ze sentimentálních romantiků v ideology maloburžoazie, protože malovýrobce se v dnešní společnosti stává výrobcem zboží. Falešná idealizace vesnice a romantické snění o „smyslu pro občinu“ vedly k tomu, že se narodníci chovali ke skutečným potřebám rolnictva vyplývajícím z daného ekonomického vývoje značně lehkomyšlně. V teorii se mohlo sebevíc mluvit o síle pílířů, avšak v praxi každý narodník velmi dobře cítil, že odstranění pozůstatků starých dob, pozůstatků předreformního zřízení svazujících dodnes naše rolníky od hlavy až k patě uvolní cestu právě vývoji kapitalistickému a žádnému jinému. Raději stagnaci než kapitalistický pokrok — takový byl v podstatě názor všech narodníků na vesnici, i když se to ovšem zdaleka ne každý narodník odhodlal vyslovit otevřeně a s tak naivní upřímností jako pan V. V. „Rolníci připoutaní k přídělům a občinám, nemající možnost uplatnit se tam, kde je práce produktivnější a výhodnější, jako by ustrnuli shluknutí ve stádo v tom neproduktivním způsobu života, v jakém se ocitli, když se vymanili z nevolnictví.“ Tak to viděl jeden z představitelů „dědictví“ ze svého charakteristického hlediska „osvícence“¹⁷³. „Ať jen rolníci raději setrvávají ve svém navyklém patriarchálním způsobu života, než aby si zvykali na kapitalismus na vesnici.“ Tak usuzuje v podstatě každý narodník. A skutečně, patrně se nenajde ani jeden narodník, který by se odvážil popírat, že stavovská uzavřenost rolnické obcíny, v níž se uplatňuje vzájemné ručení, v níž je zakázáno prodávat půdu a zříkat se přídělů, je v příkrém rozporu se současnou ekonomickou *skutečností*, se současnými kapitalistickými zbožními vztahy a jejich vývojem. Popírat tento rozpor je nemožné, podstata věci

je však v tom, že narodnici se jako čert kříže bojí vidět věci takto, takto konfrontovat právní postavení rolníků a ekonomickou realitu, daný ekonomický vývoj. Narodnik chce úporně věřit v neexistující, romanticky vysněný vývoj bez kapitalismu, a proto... proto je odhodlán skutečný vývoj ke kapitalismu brzdit. Ke stavovské uzavřenosti rolnické obcí, k vzájemnému ručení, právu rolníků prodávat půdu a zříkat se přídělu se narodnik chová nejen velmi opatrně a s obavou o osud „pilířů“ (pilířů rutiny a stagnace); nejen to, narodnik klesá dokonce tak hluboko, že vítá policejní opatření zakazující rolníkům prodávat půdu. „Mužici jsou hloupí,“ můžeme říci takovému narodnikovi Engelgardtovými slovy, „nedovedou se sami o sebe postarat. Když se o ně nebude nikdo starat, vypálí všechny lesy, vyhubí všechno ptactvo, vychytají všechny ryby, zničí půdu a nakonec sami vymřou.“ Tímhle se již narodnik přímo „zříká dědictví“ a stává se reakcionářem. Všimněte si přitom, že rozbití stavovské uzavřenosti rolnické obcí se úměrně s ekonomickým vývojem stává pro vesnický proletariát stále naléhavější nutností, a přitom nevýhody, které z toho vyplývají pro rolnickou buržoazii, vůbec nejsou tak veliké. „Příčinnivý hospodář“ může snadno propachtovat půdu jinde, otevřít si podnik v jiné vesnici, zajet si za obchodem kam chce a na jak dlouho potřebuje. Ale pro „rolníka“, který žije převážně z prodeje své pracovní síly, znamená připoutání k přídělu a k občině jednak obrovské omezení jeho hospodářské činnosti, jednak nemožnost najít výhodnějšího zaměstnavatele a nutnost prodávat svou pracovní sílu jen místním zájemcům, kteří platí stále méně a vymýšlejí si nejrůznější způsoby zotročování. Když narodnik jednou propadl romantickým představám a vzal si do hlavy, že podepře a bude střežit pilíře navzdory ekonomickému vývoji, nepozorovaně sklouzl po této šikmé ploše, až se octl hned vedle velkého pozemkového vlastníka, který si z celého srdce přeje udržet a upevnit „svazek rolníka s půdou“. Stojí alespoň za zmín-

ku, jaké zvláštní způsoby najímání dělníků vytvořila tato stavovská uzavřenost rolnické obcí: majitelé závodů a velkostatkáři posílali své správce do vesnic, zvláště do zadlužených, aby pro ně najali dělníky za co nejnvýhodnějších podmínek. Naštěstí vývoj kapitalismu v zemědělství, který skoncoval s „usedlým životem“ proletáře (což je způsobeno tzv. odcházením na zemědělské práce), postupně nahrazuje toto zotročení svobodnou námezdní prací.

Náš výrok o škodlivosti současných narodnických teorií potvrzuje stejně markantně i fakt, že narodníci obvykle *idealizují odpracovávání*. Již jsme uvedli, jak Engelgardt spáchal svůj narodnický dědičný hřích, když nakonec dospěl až k tomu, že „by bylo dobře“ rozvíjet na vesnici odpracovávání! Totéž jsme našli v proslulém návrhu pana Južakova o zemědělských gymnáziích (Russkoje bogatstvo, 1895, č. 5^[187]).^{*} Stejnou idealizaci vidíme v seriózních ekonomických statích Engelgardtova kolegy z téhož časopisu, pana V. V., který tvrdil, že rolník zvítězil nad statkářem, snažícím se zavést kapitalismus; naneštěstí se však rolník zavázal obdělávat statkářovu půdu. Za to od něho dostával půdu „do pachtu“, tj. zaváděl se stejný způsob hospodaření, který existoval i za nevolnictví. To jsou nejmarkantnější příklady reakčního poměru narodníků k našemu zemědělství. V méně vyhraněné formě se tato myšlenka objevuje u každého narodníka. Každý narodník mluví o škodlivosti a nebezpečí kapitalismu v našem zemědělství, protože kapitalismus — jak račte vidět — nahrazuje samostatného rolníka zemědělským dělníkem. *Skutečnost* kapitalismu („zemědělský dělník“) se staví proti *fikci* o „samostatném“ rolníkovi: tato fikce je založena na tom, že rolník je v předkapitalistickém období vlastníkem výrobních prostředků. Skromně se mlčí o tom, že za tyto výrobní prostředky musí platit dvakrát více, než stojí; že tyto výrobní prostředky slouží k odpracovávání; že životní úroveň to-

^{*} Viz tento svazek, s. 74—81 a 463—494. *Red.*

hoto „samostatného“ rolníka je tak nízká, že v kterékoli kapitalistické zemi by patřil k chudině; že k této beznadějně bídě a duševní otupenosti tohoto „samostatného“ rolníka se připojuje ještě osobní závislost, nutně doprovázející předkapitalistické formy hospodaření.

Třetí charakteristický rys narodnictví — ignorování souvislosti mezi „inteligencí“ a právně politickými institucemi země a mezi materiálními zájmy určitých společenských tříd — velmi těsně souvisí s předcházejícími rysy: jen nedostatek realismu v sociologických otázkách mohl také zplodit učení o „pochybenosti“ ruského kapitalismu a o možnosti „odchýlit se z cesty“. Tento narodnický názor také nemá nic společného s „dědictvím“ a tradicemi 60. let, je naopak s těmito tradicemi přímo v rozporu. Z tohoto názoru přirozeně vyplývá takový vztah narodníků k nesčetným pozůstatkům předreformních předpisů a nařízení v ruském životě, s jakým by nemohli představitelé „dědictví“ souhlasit. Pro charakteristiku tohoto vztahu si dovolíme využít skvělých poznámek pana V. Ivanova v článku Hloupý výmysl (*Novoje slovo*, září 1897)^[25]. Autor mluví o známém románu pana Boborykina Jinak^[4] a usvědčuje tohoto spisovatele, že nepochopil spor narodníků s „žáky“. Pan Boborykin vkládá do úst hrdiny svého románu, narodníka, výčitku na adresu „žáků“, že prý sní „o kasárnách s nesnesitelně despotickými předpisy a nařízeními“. Pan V. Ivanov k tomu poznamenává:

„O nesnesitelně despotických ‚předpisech a nařízeních‘ jako o ‚snu‘ svých odpůrců nejen nemluvili (narodnici), ale pokud jsou narodníky, ani mluvit nemohou a nebudou. V této oblasti spočívá podstata jejich sporu s ‚ekonomickými materialisty‘ právě v tom, že u nás zachované pozůstatky starých nařízení se mohou, podle názoru narodníků, stát základem jejich dalšího rozvoje. Nesnesitelnost starých nařízení se před nimi maskuje na jedné straně představou, že prý sama ‚rolnická duše (jednotná a nedělitelná) se vyvíjí‘ směrem k nařízením, a na druhé straně přesvědče-

ním o dosavadní nebo budoucí vysoké morálce ‚inteligence‘, ‚společnosti‘ nebo vůbec ‚vedoucích tříd‘. Obviňují ekonomické materialisty z toho, že nestraní ‚předpisům a nařízením‘, nýbrž západoevropskému zřízení založenému na jejich odstranění. Ekonomičtí materialisté skutečně tvrdí, že pozůstatky starých nařízení vyrostlé na základě naturálního hospodářství jsou den ze dne ‚nesnesitelnější‘ v zemi, jež přešla k peněžnímu hospodářství, vyvolávajícímu nesčetné změny jak ve skutečném postavení, tak v mentalitě a morálním profilu různých vrstev jejího obyvatelstva. Jsou proto přesvědčeni, že podmínky nutné pro vznik nových blahodárných ‚nařízení‘ upravujících ekonomický život země se nemohou vyvinout z pozůstatků starých nařízení, přizpůsobených naturálnímu hospodářství a nevolnictví, nýbrž jedině tehdy, budou-li stará nařízení všude důsledně odstraněna, jako je tomu ve vyspělých zemích západní Evropy a v Americe. Tak je tomu s ‚předpisy a nařízeními‘ ve sporu mezi narodníky a jejich odpůrci.“ (S. 11—12, l. c.) Tento poměr narodníků k „pozůstatkům starých nařízení“ je snad nejpodstatnějším ústupkem narodnictví od tradic „dědictví“. Viděli jsme, že představitelé dědictví se vyznačovali bezvýhradným a nesmlouvavým odsuzováním všech pozůstatků starých nařízení. Po této stránce mají tedy „žáci“ mnohem blíže k „tradicím“ a k „dědictví“ 60. let než narodníci.

Kromě uvedeného velmi vážného omylu narodníků vede je nedostatek sociologického realismu i k zvláštnímu způsobu myšlení a posuzování společenských záležitostí a otázek, který by se dal nazvat jednoduše inteligentskou domyšlivostí nebo snad byrokratickým myšlením. Narodník vždy uvažuje, jakou cestu máme „my“ zvolit pro vlast, jaké pohromy „nás“ stihnou, jestliže nějak usměrníme vývoj země, jaké vyhlídky bychom si „my“ mohli zajistit, kdybychom se vyhnuli úskalím cesty, již nastoupila babička Evropa, kdybychom „převzali to nejlepší“ jak z Evropy, tak z našeho patriarchálního občinového zřízení atd. atd.

Odtud naprostá nedůvěra a pohrdavý postoj narodníka k samostatným tendencím jednotlivých společenských tříd, které tvoří dějiny ve shodě se svými zájmy. Odtud ta překvapující lehkomyšlnost, s níž se narodník pouští (a zapomíná přitom na prostředí, které jej obklopuje) do všemožné sociální plánomanie, počínaje jakousi „organizací zemědělské práce“ a konče „zspolečněním výroby“, o něž se postará naše „společnost“. „Mit der Gründlichkeit der geschichtlichen Action wird also der Umfang der Masse zunehmen, deren Action sie ist“* — těmito slovy** je vyjádřena jedna z nehlubších a nejdůležitějších tezí historickofilozofické teorie, kterou vůbec nechtějí a nemohou pochopit naši narodníci. Úměrně rozšiřování a prohlubování historické tvůrčí aktivity lidí musí i početně vzrůstat masy obyvatelstva, které jsou uvědoměným historickým činitelem. Narodník však vždycky uvažoval o obyvatelstvu vůbec, a zejména o pracujícím obyvatelstvu jako o objektu těch či oněch víceméně moudrých opatření, jako o něčem, co má být nějak usměrňováno, a nikdy neviděl v různých třídách obyvatelstva samostatné historické činitele dané cesty, nikdy neuvažoval o podmínkách dané cesty, které mohou rozvíjet (nebo naopak paralyzovat) samostatnou a uvědomělou činnost těchto tvůrců dějin.

A tak i když narodnictví udělalo oproti „dědictví“ osvícenců velký krok kupředu tím, že *položilo* otázku kapitalismu v Rusku, bylo narodnické *řešení* dané otázky v důsledku maloburžoazního hlediska a sentimentální kritiky kapitalismu tak neuspokojivé, že v celé řadě nejdůležitějších otázek společenského života zůstalo narodnictví ve srovnání s „osvícenci“ *pozadu*. To, že se narodnictví připojilo k dědictví a k tradicím našich osvícenců, znamenalo koneckonců *minus*: Nové otázky, které vyvstaly před rus-

* *Marx*, Die heilige Familie^[207] (Svatá rodina. *Red.*), 120.¹⁷⁴ Podle Beltova, s. 235^[109].

** „S hloubkou a šíří dějinné akce tedy poroste objem masy, jejíž akcí je.“ *Red.*

kým společenským myšlením poreformního ekonomického vývoje Ruska, nacionalisté nevyřešilo, omezilo se jen na sentimentální a reakční lamentace; staré otázky, které kladli již osvícenci, nacionalisté opředlo svou romantikou a zabrzdlilo tak jejich konečné vyřešení.

IV „OSVÍCENCI“, NARODNÍCI A „ŽÁCI“

Nyní můžeme výsledky svých srovnání shrnout. Pokusíme se stručně charakterizovat vzájemný poměr všech směrů společenského myšlení uvedených v nadpise.

Osvícenci věří v daný společenský vývoj, protože nepozorují rozpory jemu vlastní. Nacionalisté se tohoto společenského vývoje bojí, protože už tyto rozpory zpozorovali. „Žáci“ věří v daný společenský vývoj, neboť záruky lepší budoucnosti vidí jen v plném rozvinutí těchto rozporů. První a třetí směr se proto snaží tento trend podporovat, urychlit a usnadnit, odstranit všechny překážky, které mu stojí v cestě a zpomalují jej. Nacionalisté se naopak snaží tento vývoj zpomalit, zastavit, bojí se odstranění některých překážek vývoje kapitalismu. Pro první a třetí směr je příznačné to, co bychom mohli nazvat historickým optimismem: čím dále a čím rychleji se budou věci vyvíjet tak, jako nyní, tím lépe. Nacionalisté naopak vede přirozeně k historickému pesimismu: čím dále se budou věci vyvíjet takto, tím hůře. „Osvícenci“ se vůbec nezabývali charakteristikou poreformního vývoje a omezovali se výhradně na boj proti pozůstatkům předreformního zřízení, omezovali se na negativní úlohu při odklizení překážek z cesty evropskému vývoji Ruska. Nacionalisté se zabývalo kapitalismem v Rusku, prohlásilo jej však za reakční, a proto nemohlo převzít veškeré dědictví osvícenců: Nacionalisté vždycky bojovali proti lidem usilujícím

z hlediska „jednotné civilizace“ o jakékoli poevropštvání Ruska a nebojovali proti nim jen proto, že se nemohli omezovat ideály těchto lidí (takový boj by byl správný), ale proto, že nechtěli jít tak daleko v rozvíjení dané, tj. kapitalistické civilizace. „Žáci“ přiznávají kapitalismu v Rusku pokrokovost, a proto nejen mohou, ale musí převzít veškeré dědictví osvícenců a doplnit je analýzou rozporů kapitalismu z hlediska výrobců, kteří nemají vlastní hospodářství. Osvícenci nevěnovali zvláštní pozornost ani jedné třídě obyvatelstva, mluvili nejen povšechně o lidu, ale dokonce i o národu. Narodníci chtěli představovat zájmy práce, přitom však nepoukazovali na určité skupiny v současném systému hospodářství; ve skutečnosti se vždycky stavěli na stranu malovýrobce, kterého kapitalismus mění ve výrobce zboží. „Žáci“ nejenže berou za kritérium zájmy práce, ale poukazují přitom na zcela určité ekonomické skupiny kapitalistického hospodářství, totiž na výrobce, kteří nemají vlastní hospodářství. První a třetí směr odpovídá obsahem svých přání zájmům těch tříd, které se vytvářejí a rozvíjejí za kapitalismu; narodnictví svým obsahem odpovídá zájmům třídy malovýrobce, maloburžoazie, která stojí uprostřed mezi ostatními třídami současné společnosti. Protichůdný vztah narodníků k „dědictví“ není proto vůbec náhodný, ale je to nutný výsledek samého obsahu narodnických názorů: Viděli jsme, že jedním z hlavních rysů osvícenských názorů byla horoucí snaha po poevropštění Ruska; avšak narodníci, mají-li zůstat narodníky, rozhodně nemohou tuto snahu plně sdílet.

Nakonec jsme tedy dospěli k závěru, na který jsme při jednotlivých příležitostech již upozorňovali, že totiž *žáci jsou mnohem důslednější dědici, mnohem věrnější strážci dědictví než narodníci*. Nejenže se nezříkají dědictví, ale naopak považují za jeden ze svých hlavních úkolů vyvracet ony romantické a maloburžoazní obavy, které nutí narodníky zříkat se ve velmi mnohých a velmi vážných otázkách

evropských osvícenských ideálů. „Žáci“ samozřejmě nestřeží dědictví tak jako archiváři staré listiny. Střežit dědictví ještě neznamená omezovat se na dědictví, a „žáci“ připojují k obhajobě obecných ideálů evropeismu analýzu těch rozporů, které jsou vlastní našemu kapitalistickému vývoji, a hodnocení tohoto vývoje ze zmíněného specifického hlediska.

V

PAN MICHAJLOVSKIJ O TOM, JAK SE „ŽÁCI“ ZŘEKLI DĚDICTVÍ

Na závěr se opět vrátíme k panu Michajlovskému a k rozboru jeho tvrzení o otázce, jež nás zajímá. Pan Michajlovskij nejen prohlašuje, že tito lidé (žáci) „nechtějí v ničem navazovat na minulost a že se dědictví rozhodně zřikají“ (l. c., 179), ale navíc ještě, že „oni“ (spolu s jinými přívrženci nejrůznějších směrů včetně pánů Abramova, Volynského, Rozanova) „útočí na dědictví s neobyčejnou zlobou“ (s. 180). O jakém dědictví mluví pan Michajlovskij? O dědictví 60.—70. let, o tom dědictví, kterého se slavnostně zřikaly a zřikají Moskovskije vědomosti (178).

Už jsme ukázali, že máme-li mluvit o „dědictví“, které připadlo současníkům, musíme rozlišovat *dvoji dědictví*: První — to je dědictví všech osvícenců, lidí, kteří bezvýhradně odmítají všechno předreformní, dědictví lidí, kteří prosazují evropské ideály a zájmy širokých mas obyvatelstva. Druhé — to je dědictví narodnické. Již jsme ukázali, že by to byla hrubá chyba směšovat tyto dvě rozdílné věci, neboť každý ví, že byli a jsou lidé, kteří střeží „tradice 60. let“ a nemají nic společného s narodnictvím. Všechny poznámky pana Michajlovského nejsou založeny na ničem jiném než na směšování těchto naprosto rozdílných dědictví. A protože pan Michajlovskij tyto rozdíly určitě

nezná, je jeho útok nejen zcela nesmyslný, ale má i pomlouvačný charakter. Útočily snad Moskovskije vědomosti zvláště na narodnictví? V žádném případě: o nic méně, ne-li více, útočily na osvícence vůbec. A narodnictví naprosto cizí Věstník Jevropy nebyl pro ně stejným nepřítelem jako narodnické Ruskoje bogatstvo. S těmi narodniki, kteří se zříkali dědictví s největší rozhodností, např. s Juzovem, by se ovšem Moskovskije vědomosti velmi často neshodly, ale sotva by na něj zlobně útočily, a určitě by ho pochválily za to, čím se odlišuje od narodníků, kteří se snaží dědictví střežit. Útočil snad pan Abramov nebo pan Volynskij na narodnictví? Vůbec ne. Pan Abramov je sám narodnik; oba útočili na osvícence vůbec. Útočili snad „ruští žáci“ na ruské osvícence? Nebo se někdy zříkali dědictví, které nám odkázalo nesmiřitelné nepřátelství ke způsobu života před reformou a k jeho pozůstatkům? Nejenže neútočili, naopak usvědčovali narodniki ze snahy podporovat některé pozůstatky z maloburžoazního strachu před kapitalismem. Útočili snad někdy na dědictví, které nám odkázalo evropské ideály jako takové? Nejenže neútočili, naopak usvědčovali narodniki, že se místo vyznávání celoevropských ideálů chovají v mnoha velmi důležitých otázkách velice pošetile. Útočili snad někdy na dědictví, které nám odkázalo péči o zájmy pracujícího obyvatelstva? Nejenže neútočili, naopak dokazovali narodnikům, že jejich péče o tyto zájmy není důsledná (protože narodnici stále směřují rolnickou buržoazii a vesnický proletariát); že oslabují užitek této péče blouzněním o tom, co by mohlo být, místo aby obraceli pozornost na to, co je; že jejich péče je krajně omezená, neboť nikdy neuměli po zásluze zhodnotit podmínky (hospodářské i jiné), které lidem usnadňují nebo ztěžují možnost starat se sami o sebe.

Pan Michajlovskij nemusí uznat správnost těchto důkazů, a poněvadž je narodnik, je jisté, že to neuzná — ale mluvit o „zlobných“ útocích proti „dědictví 60.—70.

let“ u lidí, kteří ve skutečnosti „zlobně“ útočí *jen na narodnictví*, útočí na ně proto, že nedovedlo řešit nové otázky, které se po reformě objevily, *v duchu tohoto dědictví a v souladu s ním*, říkat něco podobného znamená přímo překrucovat skutečnost.

Je velmi směšné, když se pan Michajlovskij rozčiluje nad tím, že „žáci“ si „nás“ (tj. spolupracovníky časopisu *Ruskoje bogatstvo*) rádi pletou s „narodniky“ a jinými osobami, které k časopisu R. B. nepatří (180). Tento kuriózní pokus — distancovat se od „narodníků“ a současně si zachovat všechny stěžejní názory narodníků — může vyvolat jedině smích. Každý ví, že všichni „ruští žáci“ používají slov „narodnik“ a „narodnictví“ v širokém smyslu. Že mezi narodniky je spousta různých odstínů, na to nikdo nezapomínal a nikdo to nepopíral. Například ani P. Struve, ani N. Beltov si ve svých knihách „nepletli“ pana N. Michajlovského nejen s panem V. V., ale ani s panem Južakovem, tj. neskrývali rozdíly v jejich názorech, nepřipisovali jednomu názory druhého. P. B. Struve dokonce přímo poukazoval na různost názorů pana Južakova a pana Michajlovského. Jedna věc je — směšovat různé názory, jiná věc je — zobecňovat je a zařazovat do jedné kategorie autory, kteří se přes rozdíly v mnoha otázkách shodují v těch základních a hlavních bodech, proti kterým právě brojí „žáci“. Pro „žáka“ vůbec není důležité, aby například dokázal, že názory odlišující nějakého pana Juzova od jiných narodníků za mnoho nestojí: pro něj je důležité vyvrátit názory *společně jak panu Juzovovi, tak panu Michajlovskému a všem ostatním narodníkům*, tj. jejich vztah ke kapitalistickému vývoji Ruska, jejich názory na ekonomické a publicistické otázky z hlediska malovýrobce, jejich nechápání sociálního (či historického) materialismu. *Tyto rysy* jsou příznačné pro celý proud společenského myšlení, který sehrál velikou historickou úlohu. Tento široký proud má nejrůznější odstíny, jsou tu pravá a levá křídla, jsou tu lidé zabředávající do nacionalismu a antisemitismu atd.

a lidé, kteří se toho vyvarovali; jsou lidé v mnohém opovrhující odkazem „dědictví“ a lidé snažící se pokud možno střežit tento odkaz (tj. pokud má narodnik tuto možnost). Ani jeden z „ruských žáků“ nepopíral tyto drobné názorové rozdíly, ani jednoho z nich by pan Michajlovskij nemohl usvědčit, že přičítal názory narodnika jednoho typu narodnikovi druhého typu. Když se však stavíme proti základním názorům, *společným* všem těmto různým typům, proč máme mluvit o drobných rozdílech společného směru? Vždyť je to úplně nesmyslný požadavek! Shodné názory na ruský kapitalismus, na rolnickou „občinu“, na všemocnost takzvané „společnosti“ u autorů zdaleka ne ve všem solidárních se už v naší literatuře nejednou objevily mnohem dříve než „žáci“, a nejen se objevily, ale byly také vychvalovány jako šťastná zvláštnost Ruska. Termín „narodnictví“ se v širokém smyslu v naší literatuře používal rovněž mnohem dříve, než se objevili „žáci“. Pan Michajlovskij nejenže mnoho let spolupracoval v jednom listě s „narodnikem“ (v úzkém smyslu) panem V. V., ale shodoval se s ním i v uvedených základních názorových rysech. I když pan Michajlovskij v 80. a 90. letech vystupoval proti jednotlivým závěrům pana V. V. a odmítal správnost jeho exkurzů do oblasti abstraktní sociologie, přece se i v 80. a 90. letech omlouval, že jeho kritika není namířena proti ekonomickým pracím pana V. V., že se s nimi v nejdůležitějších názorech na ruský kapitalismus shoduje. Proto, jestliže teď opory časopisu Russkoje bogatstvo, které tolik udělaly pro rozvíjení, upevňování a šíření narodnických (v širokém smyslu) názorů, doufají, že se zbaví kritiky „ruských žáků“ prostým prohlášením, že nejsou „narodniky“ (v úzkém smyslu), ale docela zvláštní „eticko-sociální škola“, vyvolají podobné úskoky samozřejmě jen oprávněný výsměch vůči lidem, kteří jsou tak opovržliví a zároveň tak diplomatičtí.

Na 182. straně své stati vyzdvihuje pan Michajlovskij proti „žákům“ ještě tento fenomenální argument. Pan

Kamenskij jízlivě napadá narodniky¹⁷⁶; to, jak rače vidět, „svědčí o tom, že se zlobí, a to se pro něj nehodí (sic!). My, „subjektivní starci“, právě tak jako „subjektivní mladíci“ se tím, že si dovoluujeme tuto slabost, nedostáváme do rozporu sami se sebou. Avšak představitelé učení, „právem hrdého na svou neúprosnou objektivnost“ (výrok jednoho ze „žáků“), jsou v jiné situaci.“

Co to tedy znamená? Jestliže lidé žádají, aby se názory na společenské jevy opíraly o neúprosnou objektivní analýzu *skutečnosti* a skutečného vývoje, vyplývá z toho, že se nesmějí zlobit? Ale vždyť to není nic jiného než galimatyáš, nesmysl! Pane Michajlovskij, vy jste neslyšel o tom, že za jeden z nejpozoruhodnějších vzorů neúprosné objektivnosti při studiu společenských jevů je právem považováno znamenité dílo o kapitálu? Celá řada vědců a ekonomů vidí hlavní a základní nedostatek tohoto díla právě v neúprosné objektivnosti. A přece najdete v málokterém vědeckém díle tolik „citu“, tolik strhujících a vášnivých polemických výpadů proti představitelům zastaralých názorů, proti představitelům těch společenských tříd, které podle autorova přesvědčení brzdí společenský vývoj. Autor, který s neúprosnou objektivností dokázal, že např. Proudhonovy názory jsou přirozeným, pochopitelným a nutným odrazem názorů a nálad francouzského petit bourgeois, se přesto „pustil“ s nezkrotnou vášnivostí a spravedlivým hněvem do tohoto ideologa maloburžoazie. Nebo si pan Michajlovskij myslí, že Marx si tu „sám odporuje“? Jestliže určité učení neúprosně vyžaduje od každého veřejného činitele objektivní analýzu skutečnosti a vztahů mezi různými třídami, vytvářejících se na základě této skutečnosti, jakým zázrakem je možné z toho vyvozovat, že veřejný činitel nesmí sympatizovat s tou či onou třídou, že se to pro něj „nehodí“? Dokonce je úplně směšné mluvit o tom, co se smí nebo nesmí, protože žádný živý člověk *se nemůže nestavět na stranu* té či oné třídy (když pochopil jejich vzájemné vztahy), nemůže se neradovat z úspěchů

dané třídy, nemůže se nermoutit nad jejími neúspěchy, nemůže být nerozhorlen na nepřátele této třídy, na ty, kdo brzdí její rozvoj šířením zastaralých názorů atd. atd. Neseriózní útok pana Michajlovského jen dokazuje, že se dosud nevyzná v něčem tak naprosto elementárním, jako je rozdíl mezi determinismem a fatalismem.

„Kapitál nastupuje! — to je nesporné,“ píše pan Michajlovskij, „ale (sic!!) je otázka, jak ho přijmout“ (s. 189).

Pan Michajlovskij objevuje Ameriku. Poukazuje na „otázku“, nad kterou se „ruští žáci“ zřejmě vůbec ani nezamyslili! To ale jistě nebyla ta otázka, pro kterou se „ruští žáci“ rozešli s narodniky! Rozvíjející se kapitalismus lze v Rusku „přijmout“ jen dvojím způsobem: buď jej uznat za progresivní jev, nebo za jev regresivní; buď za krok vpřed na dané cestě, nebo za odchýlení ze správné cesty; buď jej hodnotit z hlediska třídy malovýrobců, kterou kapitalismus ožebračuje, nebo z hlediska třídy výrobců bez vlastního hospodářství, která za kapitalismu vzniká. Střední cesta neexistuje*. Jestliže tedy pan Michajlovskij popírá správnost takového postoje ke kapitalismu, na jakém trvají „žáci“, přijímá tím narodnický postoj, který ve svých dřívějších statích mnohokrát dával najevo naprosto jednoznačně. Pan Michajlovskij své staré názory na tuto otázku nijak nedoplnil nebo nepozměnil a ani nedoplňuje a nepozměňuje — zůstává narodnikem jako dříve. Nic takového nebylo! Není narodnik, chraň bůh! Je to představitel „eticko-sociologické školy“...

„Ať nemluví,“ pokračuje pan Michajlovskij, „o budoucím (??) blahobytu, který přinese (?) další rozvoj kapitalismu.“

* Nemluvíme samozřejmě o takovém přijetí, které vůbec nepovažuje za nutné řídit se zájmy práce nebo pro něž sama generalizace vyjádřená termínem „kapitalismus“ je nepochopitelná a nesrozumitelná. Ať už jsou směry společenského myšlení, jež sem spadají, pro ruský život jakkoli důležité, ve sporu mezi narodniky a jejich odpůrci jsou však naprosto bezvýznamné a je zbytečné je sem plést.

Pan Michajlovskij není narodnik. Opakuje jen všechny chyby narodníků a jejich nesprávný způsob usuzování. Kolikrát už bylo narodníkům řečeno, že klást otázku „budoucnosti“ je nesprávné, že nejde o „budoucí“, ale o skutečné, už existující pokrokové změny předkapitalistických vztahů, změny, které přináší (a nikoli přinese) vývoj kapitalismu v Rusku. Přenášením otázky do „budoucnosti“ uznává pan Michajlovskij v podstatě za dokázaná právě ta tvrzení, která „žáci“ popírají. Považuje za dokázané, že v tom, co probíhá před našima očima, vývoj kapitalismu ve skutečnosti žádné pokrokové změny starých sociálně ekonomických vztahů *nepřináší*. A právě v tom spočívá narodnický názor, s nímž polemizují „ruští žáci“ a dokazují opak. „Ruští žáci“ nevydali ani jednu knihu, ve které by nemluvili a neuváděli důkazy o tom, že záměna odpracovávání svobodnou námezdní prací v zemědělství, záměna tzv. „domácké“ výroby továrním průmyslem, je skutečným jevem probíhajícím (a to ohromnou rychlostí) před našima očima, a naprosto ne jevem, který bude probíhat „v budoucnu“; že tato záměna je po všech stránkách jevem pokrokovým, že odstraňuje ustrnulou, roztržštěnou rukodělnou malovýrobu, vyznačující se staletou nehybností a stagnací; že zvyšuje produktivitu společenské práce, a právě tím vytváří možnost zvýšení životní úrovně pracujících; že vytváří podmínky měnící tuto možnost v nutnost, totiž: mění zanedbaného „proletáře usídleného“ „v zapadlé víšce“, usedlého fyzicky i morálně, ve svobodně se pohybujícího, mění asiatské formy práce s mimořádně rozvinutým zotročováním a s nejrůznějšími formami osobní závislosti v evropské; že pokud se mají úspěšně používat stroje, je „evropský“ způsob myšlení a cítění stejně nutný (pamatujte: nutný. *V. I.*) jako pára, uhlí, technika* atd. Znovu opakujeme, že to všechno říká a dokazuje každý

* Slova Schulze-Gaevernitze^[220] v Schmollers Jahrbuch^[201] 176, 1896, v jeho článku o moskevském a vladimirském bavlnářském průmyslu.

„žák“, ale jistě to nemá nic společného s panem Michajlovským „a spol.“: To vše se píše jen v polemikách s „narodniky“, „kteří nepatří“ k časopisu Russkoje bogatstvo. Russkoje bogatstvo je přece „eticko-sociologická škola“, jejíž podstata je v tom, že pod novou vlajkou pašuje starou veteš.

Už jsme poznamenali, že úkolem našeho článku je vyvrátit názory, velmi rozšířené v liberálně narodnickém tisku: „Ruští žáci“ se prý zříkají „dědictví“, rozcházejí se s nejlepšími tradicemi nejlepší části ruské společnosti atd. Zajímavé je i zjištění, že pan Michajlovskij opakovaním těchto otřepaných frází řekl v podstatě totéž, co už mnohem dříve a mnohem rozhodněji prohlásil „narodnik“ pan V. V., který k časopisu Russkoje bogatstvo „nepatří“. Znají čtenáři články v časopise Nědělja¹⁷⁷, jimiž před třemi lety, koncem roku 1894, odpověděl pan V. V. na knihu P. B. Struveho? Přiznám se, že podle mého názoru o nic nepřišli, jestliže se s nimi neseznámili. Základní myšlenka těchto článků spočívá v tom, že „ruští žáci“ prý chtějí zpřetrhat demokratickou nit, vinoucí se všemi pokrokovými proudy ruského společenského myšlení. Neopakuje nyní pan Michajlovskij totéž, jenže poněkud jinými výrazy, když obviňuje „žáky“, že se zříkají „dědictví“, na které zlobně útočí Moskovskije vědomosti? Viděli jsme, že ve skutečnosti autoři této myšlenky svalují vinu na nevinného, když tvrdí, že definitivní rozchod „žáků“ s *narodnictvím* znamená rozchod s nejlepšími tradicemi nejlepší části ruské společnosti. Není tomu naopak, pánové? Neznačena takový rozchod *očistění* těchto nejlepších tradic *od narodnictví*?

PŘÍPRAVNÉ
MATERIÁLY

OSNOVA PŘEDMLUVY
K DRUHÉMU VYDÁNÍ
BROŽURY ÚKOLY RUSKÝCH
SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ¹⁷⁸

Tři etapy. Tak by bylo možno nazvat krátký článek, který má být uveřejněn jako předmluva k druhému vydání Úkolů.)

Nejprve (abych tak řekl Vorwort*) několik slov o tom, jak se změnil „úkoly“ v poslední době (srovnej už napsané). „Růst stranických úkolů.“

I. První etapa (jí odpovídající Úkoly). Nepatrný rozvoj hnutí: počátky. Mladí sociální demokracie.

Její spojení s legálním marxismem. „Jednota“ uvnitř sociální demokracie. Úzký kruh sociálních demokratů (málo rozšířený sociální demokratismus).

Hlavní pozornost věnována „vnějším“ vztahům sociálních demokratů: tj. vztah k ostatním revolučním skupinám (boj s narodniky v legální literatuře, s narodovoljovci a narodopravovci v nelegální).

„Ekonomismus“ neexistuje jako směr, ale jako zvýšený zájem o ekonomickou agitaci.

{ Pouze stávky

II. Mohutný rozmach hnutí. Na první místo staví vnitřní politiku Ruska.

Rozšířené studentské + || (zvláště rozhodně)

rolnické. || (— Demonstrace, teror.)

Sociální demokracie dále sílí. Rozkol mezi sociální demokracií a legálním marxismem, ekonomismem (rozdíl mezi oběma rozkoly).

Definitivní charakter v prvním případě, dočasný v druhém.

* — předmluva. Red.

Hlavní pozornost je věnována vztahům *uvnitř* sociální demokracie: boj proti „kritikům“ a „distancování se“ od „ekonomistů“.

Tato etapa se *zřejmě blíží ke konci*. (Distancování se jak od legálního marxismu, tak i od ekonomismu.)

Shodný obsah s Co dělat?^[51]* Dokument druhého období.

{ Psáno vzhledem k blížícímu se sjednocení. Je to spíše přání než skutečnost.

Předvídání krize.

III. Třetí etapa

Nový krok v hnutí: povstává rolnictvo. Povstání se stává čím dál více otázkou „absehbare Zukunft“**

O legálních marxistech, kritikách (Millerand a Belgie) a ekonomismu bylo již všechno podstatné řečeno.

{ Ty zvláštnosti obsahu, které svědčí o tom, že brožura se vztahuje na druhé období.

„Třídní boj je boj politický“.

„úzké sepětí ekonomického s politickým“***

[Události po Co dělat?; rolnická povstání; vznik strany socialistů-revolucionářů; akce buržoazních demokratů(?)]

* Viz Spisy 5, Praha 1953, s. 359—545. Red.

** — blízké budoucnosti. Red.

*** Viz tento svazek, s. 443—445. Red.

2 „odručdy“ starých
(1897) narodovoljovců
a narodopravovců —
socialisté-revolucionáři
a liberální demokraté

Jestliže je charakte-
ristika nové etapy správ-
ná, výsledkem musí být:
těsnější semknutí uvnitř
sociální demokracie, vě-
nování větší pozornosti
vnějším vztahům.

Stávky — Demontrace —
(+ teror)
Sjednocení — Rozkol a boj —
s legálním proti němu
marxismem
Jednota — Rozkol —
sociální de- s ekono-
mocracie mismem

*Napsáno v roce 1902,
nejpozději v srpnu*

Základní idea musí být
následující:

Tehdy (1897) — bylo
hlavním úkolem vymezit
vnější vztahy sociální
demokracie.

Ve třetím období
(1898—1902) bylo hlav-
ním úkolem vymezit
vnitřní vztahy sociální
demokracie.

Nyní se dostává do
popředí opět úkol
upravit *vnější* vztahy
(socialisté-revolucio-
náři).

— Rolnická „povstání“
— Zrod kritického (nebo za
pomoci „kritického“?)
liberalismu *pur sang**.
— Zánik (??) ekonomismu

Otištěno poprvé, podle rukopisu

* — čistokrevného. *Red.*

NEDOKONČENÁ
VARIANTA PŘEDMLUVY
K DRUHÉMU VYDÁNÍ
BROŽURY
ÚKOLY RUSKÝCH
SOCIÁLNÍCH DEMOKRATŮ

PŘEDMLUVA K DRUHÉMU VYDÁNÍ

Tato brožura, kterou čtenáři předkládám, byla napsána téměř před pěti lety. Za tu dobu nesmírně, takřka neuvěřitelně rychle vzrostlo, rozšířilo se a zesílilo naše revoluční a zejména sociálně demokratické dělnické hnutí. Velmi podstatně se změnilo vnitřní i vnější postavení ruské sociální demokracie a autor sám získal za ta léta značné zkušenosti (jak teoretické, tak praktické) ze stranické práce. Proto se může zdát divné, že tato malá brožurka o úkolech vychází podruhé ve zcela nezměněném vydání. Cožpak nejsou „úkoly“ od té doby ani trochu náročnější ať už z hlediska objektivních „údajů“ o stranickém životě, či subjektivně z hlediska autorových názorů?

Odpověď na tuto zcela přirozenou otázku obsahuje má brožura *Co dělat?* (Stuttgart, Verlag Dietz, 1902), kde jsou vyloženy autorovy nynější názory na současné „úkoly strany“*. Tato brožura na jedné straně vysvětluje, proč je zbytečné (a pravděpodobně také nereálné) vydávanou brožuru doplňovat a měnit. Na druhé straně také vysvětluje, proč je třeba vydat znovu starou (v mnohém samozřejmě zastaralou) brožuru, — kromě praktických agitačních cílů. Právě v brožuře *Co dělat?* jsem se pokusil o retrospektivní pohled na dějiny ruské sociální demokracie a o sta-

* Viz Spisy 5, Praha 1953, s. 359—545. *Red.*

novení tří období jejího vývoje. Podle tohoto názoru prožíváme právě konec třetího a začátek čtvrtého období, přičemž třetí období je obdobím rozkladu a kolísání, které bylo vyvoláno neobyčejně rychlým růstem hnutí do šířky, ale ne do hloubky. Správnost tohoto hodnocení zřejmě závisí na tom, bylo-li ve druhém období něco více nebo méně ustálené, něco, co se v příštím okamžiku „pohnulo“*.

*Napsáno v roce 1902,
nejpozději v srpnu*

*Otištěno poprvé,
podle rukopisu*

* Tím rukopis končí. Poslední věta je v rukopise podtržena. *Red.*

SEZNAM
DOSUD NENALEZENÝCH
LENINOVÝCH PRACÍ

POZNÁMKY

REJSTŘÍKY

ŽIVOTOPISNÁ DATA

SEZNAM DOSUD NENALEZENÝCH
LENINOVÝCH PRACÍ
Z LET 1895—1897

1894—1895

DOTAZNÍK

Dotazník pro průzkum pracovních a životních podmínek dělníků byl rozšiřován v zimě 1894—1895 mezi členy petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy a mezi propagandisty jiných kroužků. Ze vzpomínek M. A. Silvina (viz *Vzpomínky na Vladimíra Iljiče Lenina*, díl I, Praha 1957, s. 150—151) je zřejmé, že autorem dotazníku byl Lenin. Zmínku o letácích s rozpracovanými otázkami, které dostávali posluchači kroužku od svého lektora V. I. Lenina, najdeme také ve vzpomínkách I. V. Babuškina ze zimy 1894—1895 (viz *Vzpomínky na Vladimíra Iljiče Lenina*, díl I, Praha 1957, s. 137).

Je možné, že tentýž dotazník měl na mysli i V. I. Katin-Jarcev, když napsal, že při své propagandistické práci využíval Leninových poznámek *O zarobotnoj platě* (viz *Byloje*, 1924, č. 25, s. 111).

1895

OBSAH LISTU RABOČEJE DĚLO

O Leninově rukopisu, v němž je vyložen obsah 1. čísla listu *Rabočeje dělo* a oznámení, že list bude vycházet příležitostně, podle toho, kdy se sejde materiál, se pojednává v *Dokladě* po dělu o vznikších v S.-Petěrburge v 1894 i 1895 godach prestupnych kružkach lic, imenujuščich sebja „social-demokratami“ (viz *Sbornik materialov i statěj*.

Redakce časopisu *Istoričeskij archiv*, seš. 1, [Moskva] 1921, s. 125) a v protokolu z výslechu V. I. Lenina dne 30. března (11. dubna) 1896 (viz *Zapiski Instituta Lenina*, díl 1, Moskva 1927, s. 129—130).

ČLÁNKY PRO LIST RABOČEJE DĚLO
RUSKÝM DĚLNÍKŮM
(ÚVODNÍK)

Jak píše V. I. Lenin v práci *Co dělat?*, článek „nastiňoval historické úkoly dělnické třídy v Rusku a na první místo kladl dobytí politické svobody“ (*Spisy* 5, Praha 1953, s. 389).

Jak uvádí *Doklad po dělu o vznikších v S.-Petěrburge v 1894 i 1895 godach prestupnych kružkach lic, imenujuščich sebja „social-demokratami“*, končil článek slovy: „Tudíž boj proti továrníkům za lidské životní podmínky, boj proti zvůli a neomezené moci vlády; dělníci, sjednocujte se a společně a houževnatě bojujte za velikou věc.“ Článek připisují Leninovi L. Martov (J. O. Cederbaum) a M. A. Silvin (viz *Sbornik materialov i statěj. Redakce časopisu Istoričeskij archiv*, 1. sešit, [Moskva.] 1921, s. 125 a 247—248; *Vzpomínky na Vladimíra Iljiče Lenina*, díl I, Praha 1957, s. 153).

BEDŘICH ENGELS

Informaci o nekrologu Bedřich Engels podává *Doklad po dělu o vznikších v S.-Petěrburge v 1894 i 1895 godach prestupnych kružkach lic, imenujuščich sebja „social-demokratami“*. Leninovo autorství dosvědčují L. Martov (J. O. Cederbaum) a M. A. Silvin (viz *Sbornik materialov i statěj. Redakce časopisu Istoričeskij archiv*, 1. seš., [Moskva] 1921, s. 125 a 247—248; *Vzpomínky na Vladimíra Iljiče Lenina*, díl I, Praha 1957, s. 153). Je

možné, že to byl stručný výklad článku otištěného v čísle 1/2 sborníku Rabotnik z roku 1896 (viz tento svazek, s. 15—27).

JAROSLAVSKÁ STÁVKA V ROCE 1895

Zmínka o tomto Leninově článku je v Dokladě po dělu o vznikšich v S.-Petěrburge v 1894 i 1895 godach prestupnych kružkach lic, imenujuščich sebja „social-demokratami“ a ve vzpomínkách M. A. Silvina (viz Sbornik materialov i statěj. Redakce časopisu Istoričeskij archiv, 1. seš., [Moskva] 1921, s. 126; Vzpomínky na Vladimíra Iljiče Lenina, díl I, Praha 1957, s. 153). O článku se též zmiňuje protokol z výslechu V. I. Lenina dne 21. prosince 1895 (2. ledna 1896) (viz Zapiski Instituta Lenina, díl 1, Moskva 1927, s. 128).

STÁVKA TKALCŮ V IVANOVU-VOZNĚSENSKU A STÁVKA DĚLNÍKŮ JEDNÉ DÍLNY V TOVÁRNĚ PETROHRADSKÉHO SDRUŽENÍ STROJOVÉ VÝROBY OBUVI

Leninovo autorství těchto článků dosvědčuje Doklad po dělu o vznikšich v S. — Petěrburge v 1894 i 1895 godach prestupnych kružkach lic, imenujuščich sebja „social-demokratami“ (viz Sbornik materialov i statěj. Redakce časopisu Istoričeskij archiv, 1. seš., [Moskva] 1921, s. 126 a 127). Při výslechu 30. března (11. dubna) 1896 Lenin potvrdil, že články psal (viz Zapiski Instituta Lenina, díl 1., Moskva 1927, s. 129—130).

MÁJOVÝ LETÁK

M. A. Silvin dosvědčuje, že jednu ze tří variant májového letáku napsal Lenin (viz časopis Katorga i ssylka, č. 1, 1934, s. 110 a 113). Leták poslal Lenin z vězení v roce 1896 a N. K. Krupská jej předčítala členům petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy, aby se k němu vyjádřili. Otištěn nebyl.

BROŽURA O STÁVKÁCH

Brožuru poslal Lenin počátkem roku 1896 z vězení. Z konspirativních důvodů byla napsána mlékem. N. K. Krupská ji rozluštila a přepsala. Počátkem května 1896 byl rukopis předán do ilegální lachtinské tiskárny Skupiny narodovoljovců, kde jej připravovali k sazbě. Brožura nebyla vytištěna, protože carská vláda 24. června (6. července) 1896 tiskárnu zlikvidovala.

O brožuře se ve svých vzpomínkách zmiňují N. K. Krupská, A. I. Uljanovová-Jelizarovová, P. F. Kudělli aj. (viz časopis Tvorčestvo, 1920, č. 7—10, s. 6; Vzpomínky na Vladimíra Iljiče Lenina, díl I, s. 35; P. Kudělli, Narodovolcy na perepuťje, Leningrad 1925, s. 27).

PŘEHLED POLITICKÉ EKONOMIE
NA POČÁTKU 19. STOLETÍ

Zmínka o tomto rukopise je v Leninově žádosti z 2. (14.) prosince 1896 prokurátorovi petrohradského okruhového soudu. Žádost je uložena v Archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS.

1897

UČEBNÍ OSNOVY KE STUDIU MARXISMU

O učebních osnovách se mluví v citátu z Leninova dopisu M. I. Uljanovové z 3. (15.) července 1897, který byl nalezen ve spisech moskevské policejní správy. Říká se v něm: „V dopise jsou uvedeny učební osnovy ke studiu marxismu, mezi prameny se doporučují takové tiskové orgány sociální demokracie jako Vorwärts a Neue Zeit“ (Viz Spisy 37, Praha 1959, s. 521).

1895—1897

DOPISY PŘÍBUZNÝM

O mnohých ztracených dopisech příbuzným se dovídáme z dochované korespondence V. I. Lenina s příbuznými a ze vzpomínek A. I. Uljanovové-Jelizarovové a N. K. Krupské (viz Spisy 37, Praha 1959, s. 61, 63, 65, 76, 81, 82, 86, 103, 104, 107, 110, 119, 521; Vzpomínky na Vladimíra Iljiče Lenina, díl I, Praha 1957, s. 41—44 a 97—98).

KORRESPONDENCE S P. B. AXELRODEM,
G. M. KRŽIŽANOVSKÝM,
I. CH. LALAJANCEM, P. P. MASLOVEM,
L. MARTOVEM, A. P. SKLJARENKEM,
P. B. STRUVEM A DALŠÍMI

O této korespondenci jsou zmínky v dochovaných dopisech V. I. Lenina příbuzným, ve vzpomínkách A. I. Uljanovové-Jelizarovové, N. K. Krupské, P. B. Axelroda, G. M. Kržižanovského, L. Martova (J. O. Cederbauma)

a dalších (viz Spisy 37, Praha 1959, s. 107, 109, 115, 119; Vzpomínky na Vladimíra Iljiče Lenina, díl I, Praha 1957, s. 41—44, 97—98 a 135; Korespondence G. V. Plechanova a P. B. Axelroda, díl 1, Moskva 1925, s. 275; J. Martov, Poznámky sociálního demokrata, Moskva 1924, s. 325, 328—330 a 331—332).

S E Z N A M P R A C Í,
N A J E J I C H Ž R E D I G O V Á N Í
S E V. I. L E N I N P O D Í L E L

1895

Článek pro 1. číslo orgánu Rabočeje dělo (N. K. Krupská, Vzpomínky na Lenina, Praha 1957, s. 22).

Příspěvky pro neperiodický sborník Rabotnik (Spisy 34, Praha 1959, s. 12 a 14; Staryj bolševik, sb. 2 (5), březen až duben, Moskva 1933, s. 134; časopis Katorga i ssylka, r. 1934, č. 1, s. 101—102).

S E Z N A M P R A C Í,
K T E R É V. I. L E N I N
P Ř E L O Ž I L

1895

Překlad článku Bedřich Engels z 33. čísla vídeňského listu *Neue Revue* ze 14. srpna 1895.

O tomto překladu je zmínka v protokolu z výslechu V. I. Lenina dne 30. března (11. dubna) 1896 (viz *Zapiski Instituta Lenina*, díl 1, Moskva 1927, s. 129—130) a v Dokladě po dělu vznikšich v S.-Petěrburge v 1894 i 1895 godach prestupnych kružkach lic, imenujuščich sebja „social-demokratami“ (viz *Sbornik materialov i statěj. Redakce časopisu Istoričeskij archiv*, 1. seš., [Moskva] 1921, s. 128). Rukopis nebyl nalezen.

1896—1897

Překlad knihy K. Büchera *Die Entstehung der Volkswirtschaft* (Úvodní přednáška na Vysoké škole technické v Karlsruhe dne 13. října 1890) z němčiny. Rukopis je uložen v Archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS.

S E Z N A M P R A C Í ,
J E J I C H Ž A U T O R E M
J E P R A V D Ě P O D O B N Ě
V . I . L E N I N

Článek Tajný dopis pana Durnova Pobědonoscevovi, otištěný 15. září 1895 v listu Vorwärts.

V sovětském tisku se nejednou objevily domněnky, že V. I. Lenin přispíval v roce 1895 do listu Vorwärts (časopis Voinstvjuščij materialist, 1925, seš. 4, s. 208 a 213; Letopisi marksizma, 1926, č. 1, s. 87—89).

Tajný dopis pana Durnova Pobědonoscevovi se obsahem velmi podobá článku Nač myslí naši ministři?, který je otištěn v tomto svazku (viz tento svazek, s. 87—92). Citáty v obou článcích se shodují. Kromě toho je v článku uveřejněném v listu Vorwärts zmínka o legalizování činnosti ruských sociálních demokratů; tuto otázku Lenin důkladněji zpracoval v článku Naléhavá otázka (viz Spisy 4, Praha 1952, s. 223—228).

Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS nemá k dispozici žádné závažnější argumenty pro potvrzení Leninova autorství vzhledem k tomu, že list Vorwärts nemá vlastní archív.

P O Z N Á M K Y

- ¹ Nekrolog *Bedřich Engels* napsal Lenin na podzim roku 1895. Byl vytištěn v č. 1/2 sborníku *Rabotnik*, který začal vycházet v březnu 1896.

Rabotnik — neperiodický sborník, který na podnět V. I. Lenina vydával v zahraničí v letech 1896—1899 Svaz ruských sociálních demokratů pod redakcí skupiny Osvobození práce. Za svého pobytu v zahraničí v roce 1895 se Lenin dohodl s G. V. Plechanovem a P. B. Axelrodem, že sborník bude vydávat a redigovat skupina Osvobození práce. Po návratu do Ruska Lenin vyvinul obrovské úsilí, aby zabezpečil jeho vydávání finančně a zajistil pro něj dostatek článků a korespondence z Ruska. Do svého zatčení v prosinci 1895 napsal a odeslal do redakce *Rabotnika* nekrolog *Bedřich Engels* a několik dopisů, jejichž část (dopisy A. A. Vanějeva, M. A. Silvina, S. P. Šestěrnina) byla uveřejněna v 1/2 a a 5/6 č. sborníku.

Vyšlo pouze 6 čísel *Rabotnika* ve třech sešitech a 10 čísel přílohy (*Listok Rabotnika*). — 15

- ² Epigraf k nekrologu *Bedřich Engels* je převzat z básně N. A. Někrasova *Památce Dobroljubova*^[86] (N. A. Někrasov, *Knihy veršů*, Praha 1956, s. 148). — 19
- ³ B. Engels. Předmluva k *Německé selské válce*^[175] (K. Marx-B. Engels, *Spisy* 18, Praha 1966, s. 535). — 21
- ⁴ K. Marx-B. Engels, *Spisy* 2, Praha 1957, s. 233—508. — 22
- ⁵ K. Marx-B. Engels, *Spisy* 2, Praha 1957, s. 15—232. — 23
- ⁶ *Deutsch-Französische Jahrbücher* — časopis, který měl vycházet německy v Paříži za redakce K. Marxe a A. Rugeho. Vyšlo pouze první dvojčíslo v únoru 1844, ve kterém byly otištěny Marxovy práce *K židovské otázce* a *Ke kritice Hegelovy filozofie práva*.

Úvod a Engelsovy práce *Nástin kritiky politické ekonomie a Situace Anglie. Thomas Carlyle. Minulost a přítomnost* (K. Marx-B. Engels, Spisy 1, Praha 1956, s. 371—400; s. 225—357; s. 525—550, 551—619), znamenající definitivní přechod Marxe a Engelse k materialistickému chápání světa a vědeckému komunismu.

Hlavní příčinou zastavení časopisu byly zásadní názorové rozdíly mezi Marxem a buržoazním radikálem Rugem. — 23

⁷ K. Marx-B. Engels, Spisy 1, Praha 1956, s. 525—550. — 24

⁸ *Svaz komunistů* — první mezinárodní organizace revolučního proletariátu. Před založením Svazu vyvinuli Marx a Engels nesmírné úsilí, aby ideově a organizačně sjednotili socialisty a dělníky všech zemí. Začátkem roku 1847 se Marx a Engels připojili k tajnému německému spolku Svaz spravedlivých. Začátkem června 1847 se v Londýně konal kongres Svazu spravedlivých, na němž byl přijat název Svaz komunistů. Dřívější nepřiliš jasné heslo „Všichni lidé jsou bratři“ bylo nahrazeno bojovým internacionálním „Proletáři všech zemí, spojte se!“.

Svaz komunistů považoval za svůj cíl svržení buržoazie, zničení staré buržoazní společnosti, založené na antagonismu tříd, a vytvoření nové beztřídní společnosti, zbavené soukromého vlastnictví. Marx a Engels se zúčastnili druhého kongresu Svazu v listopadu a prosinci 1847 v Londýně, který je pověřil, aby vypracovali program Svazu. Tak vznikl Manifest Komunistické strany, uveřejněný v únoru 1848. Svaz komunistů měl velký historický význam jako škola proletářských revolucionářů, jako zárodek proletářské strany a předchůdce Mezinárodního dělnického sdružení (I. internacionály). Existoval do listopadu 1852. O jeho dějinách píše Engels v článku K dějinám Svazu komunistů (K. Marx-B. Engels, Spisy 21, Praha 1967, s. 238—256). — 24

⁹ *Neue Rheinische Zeitung* — tyto noviny vycházely v Kolíně nad Rýnem od 1. června 1848 do 19. května 1849. Redigovali je K. Marx a B. Engels, šéfredaktorem byl K. Marx. Lenin nazval tyto noviny „nejlepším, nepřekonaným orgánem revolučního proletariátu“ (V. I. Lenin, Spisy 21, Praha 1957, s. 76). Tento list vychovával lidové masy, vyzýval je k boji s kontrarevolucí, ovlivňoval celé Německo. Rozhodný a nesmířitelný postoj *Neue Rheinische Zeitung*, jeho bojovný internacionalismus měl už od prvních měsíců své existence za následek nejen štvání ze strany feudálně monarchistického a liberálně buržoazního tisku, ale i pronásledování ze strany vlády. Vyhoštění Marxe pruskou vládou a repre-

sálie proti ostatním redaktorům posloužily jako záminka k zastavení listu. O tomto listě pojednává stať B. Engelse Marx a Neue Rheinische Zeitung 1848—1849 (K. Marx-B. Engels, Spisy 21, Praha 1967, s. 45—53). — 24

- ¹⁰ Jde o knihu B. Engelse Pana Eugena Dühringa převrat vědy (Anti-Dühring) [¹⁷⁰]. — 24
- ¹¹ Pod tímto názvem vyšla roku 1892 rusky práce B. Engelse Vývoj socialismu od utopie k vědě, jejímž základem byly tři kapitoly z Anti-Dühringa (K. Marx-B. Engels, Spisy 19, Praha 1966, s. 207—248). — 24
- ¹² K. Marx-B. Engels, Spisy 21, Praha 1967, s. 50—203. — 24
- ¹³ K. Marx-B. Engels, Spisy 21, Praha 1967, s. 291—336. — 24
- ¹⁴ V. I. Lenin má na mysli Engelsovu stať Zahraniční politika ruského carismu, která vyšla v prvních dvou sešitech Social-demokratu (K. Marx-B. Engels, Spisy 22, Praha 1967, s. 47—85).
Social-demokrat — literárně politická revue, vydávala ji v Londýně a v Ženevě skupina Osvobození práce v letech 1890—1892. Měla důležitou úlohu v šíření marxismu v Rusku. Vyšla pouze čtyři čísla. Na vydávání revue se podíleli především G. V. Plechanov, P. B. Axelrod a V. I. Zasuličová. — 24
- ¹⁵ Lenin má na mysli Engelsovu práci K bytové otázce (K. Marx-B. Engels, Spisy 18, Praha 1966, s. 241—317). — 24
- ¹⁶ Jde o Engelsovu stať O sociálních poměrech v Rusku a o doslov k tomuto článku obsažený v knize Bedřich Engels o Rusku, Ženeva 1894 (K. Marx-B. Engels, Spisy 18, Praha 1966, s. 573 až 584). — 24
- ¹⁷ *Čtvrtým dílem Kapitálu* nazývá Lenin ve shodě se zmínkou Engelse Marxovu práci *Teorie o nadhodnotě* (1862—1863)[⁶⁶].
V předmluvě k II. dílu Kapitálu Engels napsal: „Vyhrazuji si vydat kritickou část tohoto rukopisu (*Teorie o nadhodnotě. Red.*) jako IV. knihu Kapitálu po vypuštění četných pasáží, které už jsou vyčerpávajícím způsobem vyloženy v knize II a III“ (K. Marx, *Kapitál II*, Praha 1955, s. 12). Engels už nestačil připravit IV. díl Kapitálu do tisku. *Teorie o nadhodnotě* byly po-

prvé vydány německy v letech 1905 a 1910 ve zpracování K. Kautského. V tomto vydání nebyly dodrženy základní požadavky vědecké publikace textu a došlo ke zkreslení řady marxistických zásad.

Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS vydal práci *Teorie o nadhodnotě* (IV. díl *Kapitálu*) ve třech částech podle rukopisu z let 1862—1863. České vydání: I-1958, II-1965, III-1968.
— 24

¹⁸ Jde o dopis B. Engelse J. Ph. Beckerovi z 15. října 1884^[172] (K. Marx-B. Engels, Spisy 36, Praha 1973, s. 267—268). — 26

¹⁹ *Mezinárodní dělnické sdružení* (I. internacionála) — první mezinárodní organizace proletariátu. Založil ji v roce 1864 K. Marx na mezinárodním dělnickém shromáždění v Londýně, které svolali angličtí a francouzští dělníci. I. internacionála je výsledkem Marsova a Engelsova dlouholetého a usilovného boje za vytvoření revoluční strany dělnické třídy. Jak poznamenal V. I. Lenin, I. internacionála „položila základ mezinárodní organizace dělníků k přípravě jejich revolučního náporu na kapitál“, „položila základ k proletářskému, mezinárodnímu boji za socialismus“ (Spisy 29, Praha 1962, s. 301, 302).

Ústředním orgánem I. internacionály byla generální rada Mezinárodního dělnického sdružení, jejímž stálým členem byl K. Marx. Marx ostře vystupoval proti maloburžoazním vlivům a sektářství v tehdejších dělnickém hnutí (tradeunionismus v Anglii, proudhonismus a anarchismus v románských zemích) a soustředil kolem sebe nejuvědomější členy generální rady (F. Lessnera, E. Duponta, H. Junga a další). I. internacionála řídila ekonomický a politický boj dělníků různých zemí a upevňovala jejich mezinárodní solidaritu. Její velkou zásluhou je rozšíření marxismu a spojení socialismu s dělnickým hnutím.

Po porážce Pařížské komuny stála dělnická třída před úkolem založit masové národní strany podle zásad vytyčených I. internacionálou. K. Marx roku 1873 napsal: „Podle toho, jak se nyní jeví evropské poměry, je rozhodně užitečné nechat zatím formální organizaci Internacionály ustoupit do pozadí“ (K. Marx-B. Engels, Spisy 33, Praha 1971, s. 674). Roku 1876 byla I. internacionála na filadelfském kongresu oficiálně rozpuštěna.
— 26

²⁰ K. Marx, *Všeobecné stanovy a organizační řád Mezinárodního dělnického sdružení*^[60]; *Stanovy a organizační řád Mezinárodního*

dělnického sdružení^[66]; B. Engels, Předmluva k německému vydání Manifestu Komunistické strany z roku 1890^[176] (K. Marx -B. Engels, Spisy 17, Praha 1965, s. 484—500; Spisy 16, Praha 1965, s. 568—572; Spisy 22, Praha 1967, s. 89—96). — 27

- ²¹ Brožuru *Výklad zákona o pokutách ukládaných dělníkům v továrnách a závodech* napsal V. I. Lenin na podzim 1895. Vyšla v nákladu 3000 výtisků v prosinci v ilegální petrohradské, tzv. lachtinské tiskárně Skupiny narodovoljovců, která v té době upevňovala spojení s petrohradským Svazem boje za osvobození dělnické třídy a tiskla jeho publikace. Originál brožury se nedochoval, po vysázení byl spálen jako všechny použité rukopisy.

Na obálce brožury byly kvůli policii uvedeny vymyšlené údaje: Vydalo knihkupectví A. J. Vasiljeva. Chersonská tiskárna K. N. Subbotina, Jekatěrinská ul., Kalininův dům. K dostání ve všech moskevských a petrohradských knihkupectvích. Na titulní stránce stálo: Povoleno cenzurou. Cherson 14. listopadu 1895. Roku 1897 brožuru znovu vydal v Ženevě Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí.

Brožura se rychle rozšířila. Podle údajů policejního departementu byla v letech 1895—1905 nalezena při domovních prohlídkách a zatýkání v Petrohradě, Kyjevě, Jaroslavlí, Ivanovu-Vozněnsku, Kazani, Sormově, Nižním Novgorodě, Orechovu-Zujevu, Saratově, Krasnojarsku, Permi a v dalších městech Ruska. — 29

- ²² Jde o *Požadavek na základě společné dohody dělníků*, který sestavili 9. (21.) ledna 1885 organizátoři stávkový v nikolské (Morozovově) textilce V. S. Volkov a P. A. Mojsejenko. Formulovali v něm podmínky obnovení práce v továrně. — 36

- ²³ *Novoje vremja* — deník, vycházel v Petrohradě v letech 1868 — 1917. Patřil různým vydavatelům, kteří ovlivnili jeho politickou orientaci. Zpočátku byl umírněně liberální, od roku 1876, kdy se jeho vydavatelem stal A. S. Suvorin, byl orgánem reakční šlechty a úřednictva. Od roku 1905 byl orgánem černosotňovců. Po únorové buržoazně demokratické revoluci podporoval kontrarevoluční politiku buržoazní prozatímní vlády a štvál proti bolševikům. 26. října (8. listopadu) 1917 byl zastaven Vojenským revolučním výborem při petrohradském sovětu. V. I. Lenin nazval *Novoje vremja* vzorem prodejných novin. — 37

- ²⁴ *Moskovskije vědomosti* — nejstarší ruské noviny, které vydávala moskevská univerzita od roku 1756, zprvu jako leták. Od roku 1863

se pod vedením N. N. Kolbera staly svým zaměřením monarchisticko-nacionalistickým orgánem, vyjadřujícím názory nejreakčnějších vrstev statkářů a duchovenstva. Od roku 1905 patřil k hlavním orgánům černosotňovců. Vycházel až do Říjnové revoluce roku 1917. — 37

²⁵ *Nařízení úředníkům tovární inspekce* — instrukce obsahující výčet povinností továrních inspektorů. Nařízení bylo po schválení ministrem financí S. J. Vittem otištěno v červnu 1894. — 52

²⁶ *K stávce v Chludovově manufaktuře* (přádelna bavlny bratří Chludovových) v jgorjeuském újezdu Rjazaňské gubernie došlo ve dnech 25. května — 7. června (6.—19. června) 1893. Příčinou stávky byla nesnesitelná zvláště vedení továrny, nízké mzdy, vysoké pokuty a zavedení práce v noci ve dnech před svátky. Dělníkům došla trpělivost, vyrabovali tovární obchod a kancelář, rozbili okna v továrních budovách a poškodili stroje. Po slibu vedení, že jednotlivé požadavky splní, obnovili 8. (20.) června práci v továrně. Avšak v říjnu se stávka opakovala, protože velká část požadavků dělníků splněna nebyla. Stávky se zúčastnilo 5000 lidí. — 68

²⁷ Článek *Gymnazijní hospodářství a nápravná gymnázia* napsal V. I. Lenin na podzim 1895 jako odpověď na stať S. N. Južakova *Osvětová utopie*. Plán všeobecného povinného středoškolského vzdělání, která vyšla roku 1895 v květnovém čísle časopisu *Ruskoje bogatstvo*.

Lenin ji velmi ostře zkritizoval a poukázal na reakční charakter Južakovova návrhu na realizaci povinného středoškolského vzdělání v zemědělských gymnáziích, ve kterých by nemajetní žáci vydaje na vzdělání odpracovali. Za pobytu v sibiřském vyhnanství koncem roku 1897 se k tomuto tématu znovu vrátil v stati *Perly narodnické plánomanie* (viz tento svazek, s. 463—494).

Stať *Gymnazijní hospodářství a nápravná gymnázia* vyšla 25. listopadu (7. prosince) 1895 v listě *Samarskij věstnik* pod pseudonymem K. T—in.

Samarskij věstnik — vycházel v Samaře (nyní Kujbyšev) v letech 1883—1904. Od konce roku 1896 do března 1897 byl orgánem legálních marxistů [P. P. Maslov, R. Gvozděv (R. E. Cimmerman), A. A. Sanin, V. V. Portugalov aj.]. V 90. letech minulého století v něm vycházely jednotlivé články ruských revolučních marxistů. — 74

²⁸ *Ruskoje bogatstvo* — měsíčník, vycházel v Petrohradě od roku

1876 do poloviny roku 1918. Počátkem 90. let se stal orgánem liberálních narodníků a redigoval jej S. N. Krivenko a N. K. Michajlovskij. Časopis hlásal smír s carskou vládou a nenávisťně útočil proti marxismu a ruským marxistům. Do literární rubriky přispívali pokrokoví spisovatelé V. M. Garšin, A. M. Gorkij, V. G. Korolenko, A. I. Kuprin, D. N. Mamin-Sibirjak, V. V. Veresajev, G. I. Uspenskij aj.

Od roku 1906 byl časopis orgánem polokadetské strany „enesů“ (lidových socialistů). — 74

- ²⁹ Leták *Dělníkům a dělnicím Torntonovy továrny* napsal V. I. Lenin po 7. (19.) listopadu 1895 v souvislosti se stávkou asi 500 tkalců. Stávku, ke které došlo 6. (18.) listopadu, vyvolala nesnesitelná situace dělníků a nová omezení ze strany vedení továrny. Stávku vedl petrohradský Svaz boje za osvobození dělnické třídy. Před jejím vypuknutím vydal Svaz boje leták s požadavky tkalců. Jeho autorem byl G. M. Kržižanovskij. Leták se dosud nenašel.

Leninův leták byl za několik dnů vydán a po skončení stávky se rozšířil po celé továrně. Obsahuje fakta ze života dělníků, která Lenin pečlivě shromáždil.

Leták byl rozmnožen a na jaře 1896 otištěn v zahraničí v č. 1/2 sborníku *Rabotnik*. — 82

- ³⁰ *Nolles* — krátké výčesky z vlny, méně vhodné k spřádání. Vznikají při zpracování vlny na česacích strojích. — 83
- ³¹ *Nop* — krátké vlákno, získávané při postřihování sukna. Není vhodné k spřádání. — 83
- ³² *Šmic* — délková míra (asi 3,5 m). Používala se k měření odváděného díla tkalců. — 83
- ³³ *Biber a ural* — druhy silného sukna. — 84
- ³⁴ *Nač myslí naši ministři?* — jeden z Leninových článků napsaný pro list *Rabočeje dělo*. Připravoval jej petrohradský Svaz boje za osvobození dělnické třídy po dohodě se skupinou narodovoljovců. První číslo novin sestavil a zredigoval V. I. Lenin. Napsal také všechny hlavní články: úvodník *Ruským dělníkům, Nač myslí naši ministři?*, Bedřich Engels, Jaroslavská stávka v roce 1895. Kromě toho byly v časopise uveřejněny články ostatních členů petrohradského Svazu boje — G. M. Kržižanovského, A. A. Vanějeva, P. K. Zaporožce, L. Martova (J. O. Cederbauma)

a M. A. Silvina. Časopis však byl carskou policií zkonfiskován. O obsahu prvního čísla listu Lenin ve své práci *Co dělat?* napsal: „Toto číslo, úplně připravené k tisku, policie zabavila při razii v noci z 8. na 9. prosince 1895 u jednoho z členů skupiny, A. A. Vanějeva, a prvnímu vydání novin *Rabočeje* dělo nebylo souzeno spatřit světlo světa. Úvodník tohoto listu (který možná za 30 let vytáhne nějaká Russkaja starina z archívu policejního departmentu) načrtával historické úkoly dělnické třídy v Rusku a na první místo stavěl dobytí politické svobody. Za ním následoval článek nadepsaný *Nač myslí naši ministři?*, jenž byl věnován policejnímu rozpuštění Výborů pro likvidaci negramotnosti, a řada dopisů nejen z Petrohradu, nýbrž i z jiných krajů Ruska (například o masakru dělníků v Jaroslavské gubernii)“ (Spisy 5, Praha 1953, s. 389). Rukopisy těchto článků se dosud nenašly. V lednu 1924 byla v policejním departmentu mezi spisy o Svazu boje nalezena jen kopie článku *Nač myslí naši ministři?*. — 87

³⁵ *Návrh a výklad programu sociálně demokratické strany* napsal V. I. Lenin v petrohradském vězení: *Návrh programu* po 9. (21.) prosinci 1895, *Výklad programu* v červnu-červenci 1896. Podle vzpomínek N. K. Krupské a A. I. Uljanovové-Jelizarovové jej Lenin napsal mlékem mezi řádky jakési knihy. Původní text musel být tedy nejdříve vyvolán a teprve potom přepsán.

V archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS jsou uloženy tři texty *Návrhu programu*. První, nalezený v Leninově osobním archívu z let 1900—1904, je psán neznámým rukopisem chemickým inkoustem mezi řádky článku S. Čugunova *Krční žebro u člověka z hlediska evoluční teorie*, uveřejněného v časopisu *Naučnoje obozrenije* č. 5, 1900. Tento text není nadepsán. Stránky jsou očíslovány tužkou Leninovým rukopisem a vloženy do obálky, na niž Lenin napsal: *Starý (1895) návrh programu*.

Druhý text byl nalezen rovněž v Leninově osobním archívu z let 1900—1904. Je napsán na stroji, na tenkém cigaretovém papíře a nadepsán: *Starý (1895) návrh programu sociálně demokratické strany*.

Třetí text, objevený v ženevském archívu SDDSR, má 39 listů hektografovaného textu a na rozdíl od prvních dvou obsahuje nejen *Návrh programu*, ale i *Výklad programu*, jež tvoří dohromady ucelený spis. — 93

³⁶ *Naučnoje obozrenije* — časopis, který vycházel v Petrohradě v letech 1894—1903, nejdříve jako týdeník a později jako měsí-

ník. Neměl vyhraněné zaměření, ale protože „to bylo módní“ (podle Leninových slov), otiskoval na svých stránkách práce marxistů. Vyšly v něm některé dopisy a stati K. Marxe a B. Engelse a tři stati V. I. Lenina: Poznámka k otázce teorie trhu, Ještě k otázce teorie realizace, Nekritická kritika (Spisy 4, Praha 1952, s. 55—64, s. 74—93; Spisy 3, Praha 1955, s. 597—621). — 94

³⁷ *Výkupní platby* byly stanoveny Výnosem o rolnících zbavených nevolnické závislosti... z 19. února 1861. Carská vláda donutila rolníky zaplatit statkářům za přidělenou půdu výkupné, které několikanásobně převyšovalo její skutečnou hodnotu. Při uzavírání dohody o výkupu proplácela vláda statkářům příslušnou částku považovanou za dluh rolníků. Byla splatná 49 let a příslušné roční splátky se nazývaly výkupní platby. Tyto nepřiměřené splátky způsobily masové ožebračení a zruinování rolníků. Jen bývalí statkářští rolníci zaplatili carské vládě asi 2 miliardy rublů, zatímco tržní cena přidělené půdy nepřevyšovala 544 milionů rublů. Protože se všichni rolníci nevykupovali najednou, ale postupně až do roku 1883, mělo splácení výkupních plateb trvat až do roku 1932. Rolnické bouře za první ruské revoluce 1905 až 1907 však carskou vládu přinutily v lednu 1907 výkupní platby zrušit. — 98

³⁸ *Vzájemné ručení* — nucená kolektivní odpovědnost rolníků každé vesnické občiny za včasné zaplacení všech poplatků a splnění všech povinností vůči státu a statkářům (daně, výkupní platby, vojenské odvody apod.). Tato forma poroby rolníků se zachovala i po zrušení nevolnictví v Rusku; byla zrušena teprve v roce 1906. — 98

³⁹ Jde o oběžník ministra financí S. J. Vitteho továrním inspektorem, který byl reakcí na letní a podzimní stávky v roce 1895. Charakteristiku oběžníku viz tento svazek, s. 122. — 115

⁴⁰ Leták *Carské vládě* napsal V. I. Lenin ve vězení před 25. listopadem (7. prosincem) 1896. Rozmnožil jej petrohradský Svaz boje za osvobození dělnické třídy.

Leták byl odpovědí na oběžník S. J. Vitteho továrním inspektorem a na zprávu o petrohradských stávkách v létě roku 1896. Otiskl jej 19. (31.) července 1896 *Pravitel'stvennyj vjestnik* (č. 158). — 121

⁴¹ Stávky, k nimž došlo v květnu-červnu 1896, V. I. Lenin nazval

vynikající petrohradskou průmyslovou válkou. Jejich příčinou bylo odmítnutí továrníků zaplatit dělníkům plnou mzdu za dny, po které kvůli korunovaci Mikuláše II. nepracovali. Stávka začala v ruské přádelně bavlny (Kalinkinské) a brzy zachvátila nejdůležitější petrohradské přádelny a tkalcovny bavlny. Tehdy petrohradský proletariát poprvé vystoupil společně proti vykořisťovatelům. Stávky se zúčastnilo přes 30 000 dělníků. Vedl ji petrohradský Svaz boje za osvobození dělnické třídy, který vydával letáky a proklamace vyzývající dělníky, aby svorně a neústupně hájili svá práva. Svaz boje vytiskl a rozšířil základní požadavky stávkujících: zkrácení pracovního dne na 10,5 hod., zvýšení sazeb, včasné vyplácení mezd atd. Petrohradské stávky podporovaly rozmach dělnického hnutí v Moskvě a v dalších ruských městech, donutily vládu urychlit revizi továrních zákonů a 2. (14.) června 1897 vydat zákon o zkrácení pracovního dne v továrnách a závodech na 11,5 hodiny. Jak později napsal V. I. Lenin, „stávky zahájily éru ustavičně se pak rozmáhajícího dělnického hnutí, tohoto nejmocnějšího činitele celé naší revoluce“ (Spisy 13, Praha 1956, s. 89). — 122

⁴² *Pravitělstvennyj věstnik* — deník, oficiální orgán carské vlády. Vycházel v letech 1869—1917 v Petrohradě. — 122

⁴³ *Svaz boje za osvobození dělnické třídy*, založený na podzim 1895 V. I. Leninem, sdružoval asi dvacet petrohradských marxistických dělnických kroužků. Svaz boje vycházel při své práci ze zásad centralismu a přísné kázně. V čele Svazu stála ústřední skupina, jejímiž členy byli V. I. Lenin, N. K. Krupská, M. G. Kržižanovskij, L. Martov (J. O. Cederbaum), M. A. Silvin, V. V. Starkov, A. A. Vanějev, P. K. Zaporožec aj. Činnost Svazu bezprostředně řídilo pět členů této skupiny v čele s Leninem. Organizace byla rozdělena na skupiny podle obvodů. Spojení mezi těmito skupinami a továrnami udržovali nejuvědomělejší dělníci (I. V. Babuškin, V. A. Šelgunov aj.). V závodech měl Svaz organizátory shromažďující informace a rozšiřující literaturu. Ve velkých továrnách vznikaly dělnické kroužky.

Svaz boje za osvobození dělnické třídy začal jako první v Rusku spojoval socialismus s dělnickým hnutím a přešel od propagování marxismu v poměrně úzkém kruhu uvědomělých dělníků v kroužcích k politické agitaci mezi širokými masami proletariátu. Řídil dělnické hnutí a sjednocoval boj dělníků za ekonomické požadavky s politickým bojem proti carismu. V listopadu 1895 zorganizoval stávku v Torntonově textilní továrně. V létě roku

1896 se konala pod vedením Svazu velká stávková petrohradských textilních dělníků za účasti více než 30 000 stávkujících. Svaz boje vydával pro dělníky brožury a letáky a připravoval vydávání listu *Rabočeje dělo*. Redaktorem publikací Svazu boje byl V. I. Lenin. Svaz rozšířil svůj vliv i mimo Petrohrad. Z jeho podnětu se sjednotily v podobné svazy dělnické kroužky v Moskvě, Kyjevě, Jekatěrinoslavi a v dalších městech a oblastech Ruska.

V prosinci 1895 zasadila carská vláda Svazu boje těžkou ránu: v noci z 8. na 9. (z 20. na 21.) prosince 1895 byla zatčena značná část členů Svazu v čele s Leninem. Bylo zabaveno také první číslo listu *Rabočeje dělo*, připravené do tisku. Jako odpověď na zatčení Lenina a ostatních členů Svazu byl vydán leták s politickými požadavky, jenž zároveň poprvé oznámil existenci Svazu boje.

Lenin řídil činnost Svazu i z vězení, pomáhal mu svými radami, posílal jeho členům z vězení šifrované dopisy a letáky. Tehdy napsal brožuru *O stávkách* (nebyla dosud nalezena) a *Návrh a výklad programu sociálně demokratické strany*.

Význam petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy spočíval v tom, že to byl podle Leninových slov důležitý zárodek revoluční strany, která se opírá o dělnické hnutí a řídí třídní boj proletariátu. — 125

⁴⁴ *Sdělení „starých“ členům petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy* napsal Lenin ve vězení roku 1896, aby varoval ty členy Svazu boje, kteří zůstali na svobodě, před provokatérem N. Michajlovem. Sdělení bylo napsáno mezi řádky na 240. straně knihy N. I. Tězjakova *Zemědělství dělníci a zavedení zdravotnického dozoru nad těmito dělníky v Chersonské gubernii (1896)*, kterou Lenin studoval ke své práci *Vývoj kapitalismu v Rusku*.

Zřejmě z konspiračních důvodů obsahuje sdělení velmi mnoho zkratk. Je napsáno obyčejnou tužkou a velmi drobným písmem, které je místy nečitelné, a proto zůstalo zčásti nerozluštěno. — 126

⁴⁵ Studentská organizace zvaná *Korporace* byla vytvořena koncem roku 1891 na petrohradské univerzitě ze studentských vzdělávacích kroužků. Sdružovala revoluční mládež, ale neměla vyhraněný politický program a po několika měsících se rozpadla. N. Michajlov, který vystupoval v úloze jednoho z jejích organizátorů, byl ve spojení s carskou tajnou policií a vyzradil jí členy *Korporace*. — 126

⁴⁶ *Ke stávce ve Voroninově továrně* (rezvoostrovská tkalcovna kupce I. A. Voronina) došlo koncem ledna 1894. Příčinou bylo snížení

sazeb, které mělo za následek snížení mezd tkalců. Stávka trvala 3 dny a skončila vítězstvím dělníků: sazby byly zvýšeny. Několik dělníků z řad „iniciátorů“ stávky bylo zatčeno a vypovězeno z Petrohradu. — 126

⁴⁷ Spis *K charakteristice ekonomického romantismu* byl uveřejněn ve čtyřech číslech (7.—10.) časopisu legálních marxistů Novoje slovo (duben–červenec 1897) s podpisem K. T—n, později byl zařazen do sborníku Vladimir Iljin, *Ekonomičeskije ečudy i stačji*, vydaném v říjnu 1898 (na obálce a titulním listě je uveden rok 1899). Počátkem roku 1908 byl v upravené a zkrácené formě otištěn ve sborníku Vl. Iljin, *Agrarnyj vopros*. V tomto vydání je vynechána 3. část II. kapitoly Růst průmyslového obyvatelstva na úkor zemědělského a konec 5. části II. kapitoly Reakční charakter romantismu. K I. kapitole Lenin napsal Postskriptum.

V legálních vydáních z let 1897 a 1898 musel Lenin z cenzurních důvodů používat místo slov „Marxova teorie“ a „teorie marxismu“ výrazu „moderní teorie“, „K. Marx“ nahrazoval slovy „význačný německý ekonom“, místo „marxista“ psal „realista“, Marxův Kapitál zaměňoval termínem „vědecké pojednání“ atp. Ve vydání z roku 1908 Lenin značnou část uvedených výrazů opravil buď přímo v textu nebo na ně upozornil v poznámkách pod čarou. Ve 2. a 3. ruském vydání Spisů byly tyto Leninovy opravy uvedeny v poznámkách pod čarou. Ve 4. a 5. ruském vydání jsou přeneseny do textu. — 128

⁴⁸ Jde o polemickou McCullochovu stať Plány Mr. Owena na zmírnění národní bídy^[204], otištěnou anonymně v XXXIII. svazku *Edinburgh Review* za rok 1819, na niž odpověděl Sismondi.

The Edinburgh Review or Critical Journal — vědecký a literárně politický časopis, který vycházel v letech 1802—1929. — 147

⁴⁹ Výraz „*posílat od Pontia k Pilátovi*“ souvisí se jménem Pontia Piláta, římského místodržitele v Judei v letech 26—36 n. l., který proslul svou licoměrností a krutostí. Je obrazným vyjádřením ekvivalence, protože obě jména patří téže osobě. — 149

⁵⁰ Viz K. Marx, Kapitál II, Praha 1954, s. 391; Kapitál III, Praha 1955, s. 390—391. — 149

⁵¹ Viz K. Marx, Kapitál II, Praha 1954, s. 367—544. — 150

⁵² Ve vydáních z let 1897 a 1898 se V. I. Lenin odvolával na knihu

M. I. Tugana-Baranovského Průmyslové krize II. Ve vydání z roku 1908 nahradil Lenin tento odkaz poukazem na svou knihu Vývoj kapitalismu v Rusku, která vyšla poprvé v roce 1899. — 150

⁵³ K. Marx, Kapitál II, Praha 1954, s. 409. — 152

⁵⁴ K. Marx, Kapitál III, Praha 1955, s. 267. — 154

⁵⁵ K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 409—422. — 162

⁵⁶ K. Marx, Kapitál II, Praha 1954, s. 332. — 166

⁵⁷ *Katedroví socialisté* — představitelé jednoho směru v buržoazní politické ekonomii 70. a 80. let 19. století, kteří pod rouškou socialismu propagovali z univerzitních kateder buržoazně liberální reformismus. Katedrový socialismus vznikl jako důsledek obav vykořisťovatelských tříd z šířícího se marxismu a z růstu dělnického hnutí. Proto se tito ideologové snažili najít nové prostředky, aby udrželi pracující v područí buržoazie.

Představitelé katedrového socialismu (A. Wagner, G. Schmoller, L. Brentano, W. Sombart aj.) tvrdili, že buržoazní stát je nadtřídní. Je prý s to smířit nepřátelské třídy a postupně zavést „socialismus“ bez poškození zájmů kapitalistů a podle možnosti i s přihlédnutím k požadavkům pracujících. Navrhovali uzákonění policejní reglementace námezdní práce a obnovení středověkých cechů. Reakční podstatu katedrového socialismu odhalili K. Marx a B. Engels. V. I. Lenin nazýval katedrové socialisty štěnicemi „policejně měšťácké univerzitní vědy“ (Spisy 13, Praha 1956, s. 31), které nenávidí Marxovo revoluční učení. V Rusku propagovali názory katedrových socialistů legální marxisté. — 171

⁵⁸ K. Marx-B. Engels, Spisy 2, Praha 1957, s. 319—320. — 177

⁵⁹ K. Marx, Kapitál I, Praha 1954, s. 675. — 177

⁶⁰ K. Marx, Kapitál I, Praha 1954, s. 675. — 178

⁶¹ *Protekcionismus* — systém ekonomických opatření, která mají napomáhat rozvoji kapitalistické průmyslové nebo zemědělské výroby dané země a chránit ji před zahraniční konkurencí. Mezi nejdůležitější opatření patří vysoké celní poplatky na zahraniční zboží, které mají snížit jeho dovoz, kvantitativní omezení dovozu, valutové zákazy, podpora vývozu domácího zboží pomocí

snížení vývozního cla, finanční podpory jednotlivým průmyslovým výrobcům atd.

Protekcionismus vznikl v době původní akumulace v Anglii a značně se rozšířil v době průmyslového kapitalismu, zvláště za imperialismu. V podmínkách imperialismu je cílem protekcio- nismu zabezpečit kapitalistickým monopolům prodej zboží na domácím trhu za zvýšené ceny a monopolní mimořádný zisk bez ohledu na to, že se tím ožebračí lidové masy. — 189

- ⁶³ *Freertradismus* — směr ekonomické politiky buržoazie požadující svobodu obchodu a nezasahování státu do soukromohospodářského podnikání. Vznikl v Anglii koncem 18. století. V 30.—40. letech se oporou freertradismu stali manchesterští průmyslníci, proto byli freertraderi nazýváni také „manchesterovci“. V čele „man- chesterské školy“ stáli Cobden a Bright. Freertradistické tendence se projeví v politice Francie, Německa, Ruska a dalších států. Teoreticky zdůvodnili freertradismus ve svých dílech Adam Smith a David Ricardo.

K. Marx a B. Engels odhalili snahu buržoazie využít hesla svobody obchodu k sociální demagogii. — 195

- ⁶³ Jde o zhodnocení maloburžoazního socialismu Sismondiho v Ma- nifestu Komunistické strany^[63] (K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 452—453), které citoval N. F. Danielson v článku Několik slov o podmínkách rozvoje našeho hospodářství^[17] v ča- sopisu Russkoje bogatstvo, č. 6, 1894. — 197

- ⁶⁴ *Zur Kritik* — začátek názvu knihy K. Marxe *Zur Kritik der poli- tischen Ökonomie* (Ke kritice politické ekonomie). V. I. Lenin cituje úryvek z ruského překladu, vydaného roku 1896. Jeho au- torem je P. P. Rumjancev (K. Marx, Ke kritice politické ekono- mie, Spisy 13, Praha 1963, s. 75, 70, 75—76). — 197

- ⁶⁵ K. Marx, *Kritika gothajského programu* ^[64] (Spisy 19, Praha 1966, s. 50). Ve vydáních z let 1897 a 1898 se V. I. Lenin z cenzur- ních důvodů neodvolával na Marxe, ale na Struveho. Ve vydání z roku 1908 Lenin cituje Marxovu *Kritiku gothajského programu*. Tato Leninova oprava je uvedena ve 4. a 5. vydání Spisů. — 201

- ⁶⁶ K. Marx, *Kapitál III-2*, Praha 1956, s. 426, 430, 431. — 202

- ⁶⁷ Jde o práce narodníků polemizujících s marxisty: o stať N. F. Danielsona *Apologie vlády peněz jako příznak doby*^[16], otiště

nou pod pseudonymem Nikolaj -on v 1. a 2. č. časopisu Russkoje bogatstvo z roku 1895, a o článek V. P. Voroncova Německý sociáldemokratismus a ruské maloměšťáctví^[11], který vyšel pod pseudonymem V. V. v 47.—49. č. listu Něžďlja roku 1894. — 202

⁶⁸ K. Marx, Bída filozofie (Spisy 4, Praha 1958, s. 104). — 203

⁶⁹ K. Marx, Kapitál III-2, Praha 1956, s. 389. — 203

⁷⁰ K. Marx, Teorie o nadhodnotě II, Praha 1964, s. 120, 121—122. — 206

⁷¹ „*Pokrokovým*“ publicistou konce 19. století nazývá V. I. Lenin ironicky liberálního narodníka S. N. Južakova. Úryvek z jeho článku Otázky hegemonie koncem 19. století^[182], otištěného v 3. a 4. č. časopisu Russkaja mysl roku 1885, citoval P. B. Struve. — 210

⁷² K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 177.

V. I. Lenin zde nahradil kvůli cenzuře slovo „socialisté“ (v německém originále „Sozialisten“) slovem „autoři“. — 212

⁷³ K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 116—117. — 215

⁷⁴ K. Marx, Ke kritice politické ekonomie (Spisy 13, Praha 1963 s. 106). — 217

⁷⁵ *Občina* (pozemková) v Rusku — forma společného rolnického užívání půdy; pro občinu bylo typické povinné dodržování osevňovacího postupu a společné užívání lesů a pastvin. Nejdůležitějšími rysy ruské rolnické obcí bylo vzájemné ručení, pravidelné rozdělování půdy a zákaz vzdát se půdy, kupovat ji a prodávat.

Občina byla v Rusku známa už od pradávna. Postupně se z ní stával jeden z pilířů feudalismu v Rusku. Statkáři a carská vláda využívali obcí k nevolnickému útlaku a k vymáhání výkupních plateb a daní.

Diskuse kolem obcí se odrazily v rozsáhlé ekonomické literatuře. Občine věnovali zvláště velkou pozornost narodníci, kteří v ní viděli záruku osobitého vývoje Ruska k socialismu. Pomocí tendenčně vybraných a zfalšovaných fakt a tzv. „průměrných čísel“ se narodníci snažili dokázat, že ruské rolnictvo žijící v občine má mimořádnou „stabilitu“, že občina brání pronikání kapitalistických vztahů do života rolníků, že je „chrání“ před ožebra-

čením a třídní diferenciací. Už v 80. letech 19. století G. V. Plechanov ukázal, že iluze narodníků o „občinném socialismu“ jsou neudržitelné, a v 90. letech V. I. Lenin narodnickou teorii definitivně vyvrátil. Na rozsáhlém faktografickém a statistickém materiálu Lenin demonstroval, jak se na ruské vesnici kapitalistické vztahy vyvíjely, jak do patriarchální občiny pronikal kapitál a rozkládal rolníky na antagonistické třídy, kulaky a vesnickou chudinu.

Roku 1906 vydala carská vláda v zájmu statkářů a kulaků zákon, který rolníkům dovozoval z občiny vystoupit a svůj příděl půdy prodat. Tento zákon znamenal počátek oficiální likvidace občinného zřízení na vesnici a podpořil diferenciaci rolnictva. Během devíti let vystoupily z občin přes 2 milióny hospodářů. — 218

⁷⁶ K. Marx-B. Engels, Spisy 8, Praha 1960, s. 169—170. Ve vydáních z let 1897 a 1898 V. I. Lenin z cenzurních důvodů neuvádí jméno K. Marxe a úryvek z Marxova spisu Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta cituje z knihy N. Beltova (G. V. Plechanova) O vývoji monistického názoru na dějiny. Ve vydání z roku 1908 se Lenin odvolává přímo na Marxe a jeho knihu. Cituje ze sborníku K. Marx, Sborník historických prací, Petrohrad 1906[⁶⁸]. — 221

⁷⁷ *Russkaja mysl* — liberálně narodnický měsíčník, vycházející v Moskvě od roku 1880. V 90. letech, kdy marxisté polemizovali s liberálními narodníky, občas otiskoval články marxistů, ačkoli redakce setrvala na pozicích narodnictví. Do literární rubriky přispívali pokrokoví spisovatelé A. M. Gorkij, V. G. Korolenko, D. N. Mamin-Sibirjak, G. I. Uspenskij, A. P. Čechov a další.

Po revoluci roku 1905 se tento časopis stal orgánem pravého křídla kadetské strany. Redigoval jej P. B. Struve. V polovině roku 1918 byl zastaven. — 221

⁷⁸ *Novoje slovo* — vědecko-literární a politický měsíčník. Od roku 1894 jej vydávali v Petrohradě liberální narodníci, na jaře 1897 přešel do rukou legálních marxistů (P. B. Struve, M. I. Tugan-Baranovskij aj.). V době sibiřského vyhnanství uveřejnil V. I. Lenin v časopise *Novoje slovo* dvě stati: K charakteristice ekonomického romantismu a K jednomu novinovému článku. V časopise publikovali také G. V. Plechanov, V. I. Zasuličová, L. Martov, A. M. Gorkij aj. V prosinci 1897 carská vláda časopis zastavila. — 221

⁷⁹ V. I. Lenin cituje slova ze hry A. N. Ostrovského V čužom pi-

- ru pochmelje (1856; Z cizí viny kocovina^[101]) (A. N. Ostrovskij, Spisy, Praha 1950). — 224
- ⁸⁰ K. Marx-B. Engels, Manifest Komunistické strany (Spisy 4, Praha 1958, s. 453). — 226
- ⁸¹ K. Marx, Kapitál III-2, Praha 1956, s. 184. — 227
- ⁸² K. Marx, Kapitál I, Praha 1954, s. 534—535. — 228
- ⁸³ K. Marx-B. Engels, Spisy 2, Praha 1957, s. 475—477. — 228
- ⁸⁴ K. Marx-B. Engels, Pana Eugena Dühringa převrat vědy (Spisy 20, Praha 1966, s. 287—293). — 228
- ⁸⁵ *Sozialpolitisches Centralblatt* — orgán pravého křídla německé sociální demokracie. Začal vycházet roku 1892. — 229
- ⁸⁶ K. Marx-B. Engels, Spisy 2, Praha 1957, s. 257—258. — 236
- ⁸⁷ K. Marx-B. Engels, Kapitál I, Praha 1954, s. 533.
Ve vydáních z roku 1897 a 1898 nahradil V. I. Lenin slova „sociální revoluce“ („der sozialen Revolution“) z cenzurních důvodů slovy „společenské přestavby“. Ve vydání z roku 1908 použil Lenin v překladu výrazu „sociálního převratu“. Tato Leninova oprava byla přejata do 4. a 5. vydání. — 244
- ⁸⁸ K. Marx, Manifest Komunistické strany (Spisy 4, Praha 1958, s. 452—453). — 247
- ⁸⁹ *Obilní zákony* byly v Anglii zavedeny v roce 1815. Stanovily vysoká cla na dovážené obilí a čas od času dovoz obilí ze zahraničí úplně zakazovaly. Obilní zákony umožňovaly velkým vlastníkům půdy zvyšovat ceny obilí na domácím trhu a získávat vysokou rentu. Upevňovaly také politickou pozici pozemkové šlechty. Zákony byly příčinou urputných a dlouhých bojů mezi velkými vlastníky půdy a buržoazií. V roce 1846 byly nakonec zrušeny. — 251
- ⁹⁰ Na jedné straně nelze neuznat, na druhé straně je nutné přiznat — ironické výrazy z děl M. J. Saltykova-Ščedrína Deník provinciála v Petrohradu^[137] a Pohřeb^[138] (viz M. J. Saltykov-Ščedrín, Polnoje sobranije sočiněnij, t. X, 1936, s. 477; t. XIII, 1936, s. 410). — 256

- ⁹¹ K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 409—422. — 256
- ⁹² *Anti-Corn-Law-League* (Ligu proti obilním zákonům) založili roku 1838 v Manchesteru textilní továrníci Cobden a Bright. Manchesterští průmyslníci byli oporou freetradismu v Anglii.
- Liga bojovala za zrušení obilních zákonů. Hájila nutnost svobodného obchodu. Demagogicky hlásala, že svobodný obchod povede ke zvýšení životní úrovně dělnické třídy. Ve skutečnosti mělo snížení cen obilí za následek pokles dělnických výdělků a zvýšení zisků kapitalistů. Boj mezi průmyslovou buržoazií a pozemkovou šlechtou skončil roku 1846 schválením návrhu zákona o zrušení obilních zákonů. Toto hnutí za zrušení obilních zákonů zhodnotil K. Marx v Řeči o svobodě obchodu (Spisy 4, Praha 1958, s. 409—422). — 257
- ⁹³ K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 413—414. — 257
- ⁹⁴ K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 409. — 258
- ⁹⁵ K. Marx-B. Engels, Spisy 2, Praha 1957, s. 482. — 258
- ⁹⁶ *Die Neue Zeit* — teoretický časopis Sociálně demokratické strany Německa, který vycházel ve Stuttgartu v letech 1883—1923. Do října 1917 jej redigoval K. Kautsky, později H. Cunow. V letech 1885—1895 v něm byly uveřejňovány některé články K. Marxe a B. Engelse. Engels soustavně pomáhal redakci časopisu svými radami a často ji kritizoval za to, že se odchyluje od marxismu. V časopise vycházely články F. Mehringa, P. Lafargua, G. V. Plechanova a dalších činitelů mezinárodního dělnického hnutí. Od druhé poloviny 90. let časopis soustavně otiskoval články revizionistů. Za první světové války zaujímal centristické, kautskistické stanovisko a podporoval sociálšovinisty. — 258
- ⁹⁷ V. I. Lenin připomíná práci K. Marxe a B. Engelse Oběžník proti Kriegemu a 4. kapitulu II. dílu Německé ideologie, které vyšly v časopise *Das Westphälische Dampfboot* v červenci 1846 a v srpnu-září 1847. Byly přetištěny v 27. a 28. č. časopisu *Die Neue Zeit* za rok 1895/1896 (K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 19—35; Spisy 3, Praha 1958, s. 526—527, 527—528).
- Das Westphälische Dampfboot* — měsíčník, tiskový orgán jednoho křídla německých maloburžoazních neboli „pravých“ socialistů. Vycházel od ledna 1845 do března 1848 v Bielefeldu a Paderbornu pod redakcí O. Lüninga. — 258

- ⁹⁸ K. Marx, Předmluva k 1. vydání I. dílu Kapitálu^[67] (Kapitál I, Praha 1954, s. 16). — 258
- ⁹⁹ K. Marx, Kapitál I, Praha 1954, s. 713—714. — 260
- ¹⁰⁰ K. Marx, Kapitál III-2, Praha 1956, s. 272—273. — 260
- ¹⁰¹ K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 415—416. — 262
- ¹⁰² K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 421. — 263
- ¹⁰³ K. Marx-B. Engels, Spisy 2, Praha 1957, s. 481—482. — 263
- ¹⁰⁴ K. Marx — B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 422.
V. I. Lenin z cenzurních důvodů změnil (nebo vynechal) jednotlivá slova z citovaného úryvku Marxovy Řeči o svobodě obchodu. „Urychluje sociální revoluci“ nahradil slovy „urychluje tento převrat“ a spojení „jen v tomto revolučním smyslu“ přeložil „jen v tomto smyslu“. — 263
- ¹⁰⁵ Brožuru *Nový tovární zákon* napsal V. I. Lenin v sibiřském vyhnanství v létě roku 1897 a přílohu k ní na podzim téhož roku. Podle předmluvy P. B. Axelroda k prvnímu vydání Leninovy brožury Úkoly ruských sociálních demokratů usuzujeme, že se rukopis brožury dostal za hranice až na podzim roku 1898. V roce 1899 ji skupina Osvobození práce vytiskla v ženevské tiskárně Svazu ruských sociálních demokratů. — 264
- ¹⁰⁶ Lenin má na mysli vyhlášku, která se počátkem ledna 1897 objevila ve všech petrohradských přádelnách a tkalcovnách bavlny. Týkala se zavedení 11,5 hodinové pracovní doby od 16. (28.) dubna, tj. před dnem mezinárodní solidarity pracujících všech zemí 19. dubna (1. května). — 267
- ¹⁰⁷ *Věstník finansov, průmyslenosti i torgovli* — týdeník ministerstva financí carského Ruska. Vycházel v Petrohradě od listopadu 1883 do roku 1917 (do ledna 1885 pod názvem Ukazatel pravitelstvennych rasporjaženij po ministerstvu finansov). Časopis otiskoval vládní nařízení, ekonomické články a přehledy. — 271
- ¹⁰⁸ Lenin má na mysli bajku I. A. Krylova Lev na lovlé (Lev na lovu) (1808). — 309

- ¹⁰⁰ *Stat' Soupis domácké výroby v Permské gubernii za rok 1894/1895 a všeobecné otázky „domáckého“ průmyslu* V. I. Lenin napsal v sibiřském vyhnanství v srpnu-září, nejpozději 7. (19.) září 1897. Materiál z této stati použil v knize *Vývoj kapitalismu v Rusku*. Článek byl poprvé vydán roku 1898 ve sborníku *Ekonomičeskije etudy i staťji* a v roce 1908 znovu ve sborníku *Agrarnyj vopros*. — 312
- ¹¹⁰ K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 788. — 341
- ¹¹¹ K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 416. — 363
- ¹¹² *Truckový systém* — vyplácení mezd dělníkům ve zboží, zejména v potravinách z prodejen patřících továrníkům. Tento systém dodatečného vykořisťování dělníků byl v Rusku rozšířen zvláště v oblastech s domáckou výrobou. — 387
- ¹¹⁸ K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 365—368. — 391
- ¹¹⁴ K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 362—364. — 394
- ¹¹⁵ *Juridičeskij věstnik* — měsíčník buržoazně liberálního zaměření. Vycházel v Moskvě v letech 1867—1892. — 395
- ¹¹⁶ *Manilovovské tlachání* — výraz spojený s obrazem sentimentálního statkáře Manilova, jedné z postav Gogolových *Mrtvých duší* (1842). Jméno tohoto nečinného tlachala a planého fantasty se stalo synonymem prázdného povídání, snilkovství a lhotejného vztahu ke skutečnosti. — 399
- ¹¹⁷ V. I. Lenin cituje slova z básně H. Heineho *Du hast Diamanten und Perlen...* (Máš diamanty a perly) (H. Heine, *Výbor z díla I*, Praha 1951, s. 80). — 400
- ¹¹⁸ *Dělový korrespondent* — obchodně průmyslový list, který vycházel v Jekatěrinburgu (nyní Sverdlovsk) v letech 1886—1898. Byly v něm uveřejňovány také ekonomické články a přehledy. — 400
- ¹¹⁹ *Jde o Svod zakonov Rossijskoj imperii* (Soubor zákonů Ruské říše), sv. 10, část I. — 402
- ¹²⁰ *Permskije gubernskije vědomosti* — oficiální týdeník a později deník. Vycházel v Permi v letech 1838—1917. — 412

- ¹²¹ Připomíná se zde bajka I. I. Chemnicera *Metafyzik*, jejíž hlavní postava je ztělesněním bezúčelného teoretizování. — 413
- ¹²² *Ruskije vědomosti* — list vyjadřující názory umírněné liberální inteligence. Vycházel v Moskvě od roku 1863. V 80. a 90. letech do něj přispívali demokratičtí spisovatelé (V. G. Korolenko, M. J. Saltykov-Ščedrin, G. I. Uspenskij aj.). Uveřejňoval díla liberálních narodníků. Roku 1905 se *Ruskije vědomosti* staly orgánem pravého křídla buržoazní kadetské strany. Lenin řekl, že *Ruskije vědomosti* svérázně spojovaly „*pravicové* kadetství s příchutí narodnictví“ (Spisy 19, Praha 1959, s. 127). V roce 1918 byly současně s jinými kontrarevolučními listy zastaveny. — 420
- ¹²³ *Sysojka* — jeden z hlavních hrdinů povídky F. M. Rešetnikova *Podlipovcy* (1864), typický obraz zaostalého a bezprávného chudého rolníka, ubitého bídou a těžkou prací. — 422
- ¹²⁴ Lenin cituje slova z básně M. J. Lermontova A. O. Smirnovové (M. J. Lermontov, Výbor z díla, Praha 1957). — 426
- ¹²⁵ Brožuru *Úkoly ruských sociálních demokratů* napsal V. I. Lenin v sibiřském vyhnanství koncem roku 1897. Poprvé ji vydala roku 1898 v Ženevě skupina *Osvobození práce*. Brožura byla velmi populární mezi pokrokovými ruskými dělníky. Podle údajů policejního departmentu se v letech 1898—1905 našly tyto brožury při prohlídkách a zatýkání v Petrohradě, Moskvě, Smolensku, Kazani, Orlu, Kyjevě, Vilnjusu, Feodosiji, Irkutsku, Archangelsku, Sormově, Kovně a dalších městech.
- Rukopis brožury se nenašel. Existuje pouze jeho kopie, napsaná neznámou rukou. Roku 1902 vyšlo v Ženevě druhé vydání a roku 1905 třetí. K těmto dvěma vydáním napsal Lenin předmluvu. Brožura byla také zařazena do sborníku Vl. Iljin, *Za 12 let*. Ten vyšel v listopadu 1907 (na obálce a na titulním listu sborníku je uveden rok 1908). Vydání z let 1902, 1905 a 1907 neobsahuje provolání Svaz boje petrohradským dělníkům a socialistům, které je v kopii rukopisu a v prvním vydání brožury jako dodatek. Toto provolání bylo otištěno ve všech vydáních Spisů a je zařazeno i do tohoto vydání. V kopii rukopisu je několik chyb, způsobených opisovačem. K nepřesnostem došlo také v prvním vydání brožury, kterou vytiskla v zahraničí skupina *Osvobození práce*. V dalších vydáních je Lenin opravil. — 427
- ¹²⁶ *Předmluva k druhému vydání* byla napsána v srpnu 1902 a vyšla

v prosinci téhož roku v brožuře Úkoly ruských sociálních demokratů^[423], kterou vydala Zahraniční liga ruské revoluční sociální demokracie.

Zahraniční liga ruské revoluční sociální demokracie byla založena z Leninova podnětu v říjnu 1901. K Lize patřilo zahraniční oddělení organizace Jiskry a Zarje a revoluční organizace Sociální demokrat, která zahrnovala i skupinu Osvobození práce. Úkolem Ligy bylo propagovat myšlenky revoluční sociální demokracie a přispívat k vytvoření bojové sociálně demokratické organizace. Liga byla prakticky zahraniční odbočkou organizace Jiskry. Získávala Jiskře stoupence mezi ruskými sociálními demokraty v zahraničí, hmotně ji podporovala, organizovala přepravu vytištěných čísel do Ruska a vydávala populární marxistickou literaturu. Vydala několik bulletinů a brožur. II. sjezd SDDSR schválil Ligu jako jedinou organizaci strany v zahraničí, která měla podle stanov práva výboru, a uložil jí, aby pracovala pod vedením a kontrolou ústředního výboru SDDSR.

Po II. sjezdu SDDSR získali v Zahraniční lize rozhodující postavení menševici a zahájili boj proti Leninovi a ostatním bolševikům. Na jejím II. sjezdu v říjnu 1903 pomluvili bolševiky, a proto Lenin a jeho přívrženci odešli ze zasedání. Menševici prosadili nové stanovy Ligy, namířené proti stanovám strany schváleným na II. sjezdu SDDSR. Od té doby se Liga stala oporou menševismu. Existovala do roku 1905. — 431

¹²⁷ *Ekonomistický* směr neboli *ekonomismus* — oportunistické hnutí ruské sociální demokracie konce 19. a počátku 20. století, ruská forma mezinárodního oportunismu. V Rusku byl tiskovým orgánem ekonomistů list *Rabočaja mysl* (1897—1902) a v zahraničí časopis *Rabočeje dělo* (1899—1902).

V roce 1899 se objevilo *Credo* — manifest ekonomistů, který sestavila J. D. Kuskovová. Když V. I. Lenin, který byl v té době ve vyhnanství, dostal *Credo*, napsal ihned *Protest ruských sociálních demokratů*, ve kterém program ekonomistů ostře zkritizoval. *Protest* byl projednán a jednohlasně přijat v Jermakovském (minusinský okruh) na schůzi sedmnácti marxistů, kteří byli posláni do vyhnanství z politických důvodů. Ekonomisté omezovali úkoly dělnické třídy na ekonomický boj za zvýšení mezd, zlepšení pracovních podmínek apod. Politický boj považovali za záležitost liberální buržoazie. Nechtěli připustit vedoucí úlohu dělnické strany. Podle jejich názoru má strana živelný proces hnutí pouze pozorovat a registrovat události. Poddávali se živelnosti dělnického hnutí, snižovali význam revoluční teorie

i uvědomělosti a tvrdili, že socialistická ideologie může vzniknout ze živelného hnutí. Odmítali názor, že pro dělnické hnutí je nutné socialistické uvědomění, a tím klestili cestu buržoazní ideologii. Ekonomisté hájili roztržštěnost a příštiipkaření jednotlivých kroužků, podporovali rozkol a hádky v sociálně demokratickém hnutí a vystupovali proti nezbytnosti vytvoření centralizované strany dělnické třídy. Hrozilo nebezpečí, že ekonomismus svede dělnickou třídu z revoluční cesty třídního boje a přemění ji v politický přívěšek buržoazie. Velkou úlohu v boji s ekonomismem sehrála leninská Jiskra. Ideovou porážku ekonomismu dovršil V. I. Lenin v knize *Co dělat?* (1902). — 431

- ¹²⁸ Jde o I. sjezd SDDSR, který se sešel 1.—3. (13.—15.) března 1898. Sjezdu se zúčastnilo 9 delegátů ze šesti organizací: petrohradského, moskevského, jekatěrinoslavského a kyjevského Svazu boje za osvobození dělnické třídy, skupiny kyjevského listu *Rabočaja gazeta* a *Bundu*. Sjezd zvolil ústřední výbor strany, jmenoval oficiálním tiskovým orgánem strany list *Rabočaja gazeta*, uveřejnil Manifest a prohlásil Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí za představitele strany (KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV, I, Praha 1954, s. 9—12).

Význam I. sjezdu SDDSR spočíval v tom, že ve svých usneseních a v Manifestu vyhlásil vytvoření Sociálně demokratické dělnické strany Ruska. Avšak sjezd neschválil program a nevypracoval stanovy strany. Ústřední výbor, zvolený na sjezdu, byl zatčen a tiskárna listu *Rabočaja gazeta* byla zabavena, takže sjezdu se nepodařilo sjednotit a spojit jednotlivé marxistické kroužky a organizace. Činnost místních organizací nebyla řízena z jednoho ústředí a neměla jednotnou linii. — 432

- ¹²⁹ Jde o členy *Skupiny narodovoljovců*, která vznikla na podzim 1891 v Petrohradě. Zpočátku k ní patřili M. S. Olminskij (Alexandrov), N. L. Meščerjakov, J. M. Alexandrovová, A. A. Fedulov, A. A. Jergin aj. Skupina se hlásila k programu narodovoljovců. Vydala ve své tiskárně řadu ilegálních brožur a prohlášení, *Rabočij sbornik*, a dvakrát v ní byl vytištěn *Letučij listok*. V dubnu 1894 byla skupina rozehnána policií, ale brzy obnovila svou činnost. V tomto období přešla od narodovoljovství na sociálně demokratické pozice (viz *Letučij listok* č. 4, prosinec 1895). Skupina navázala spojení s petrohradským Svazem boje za osvobození dělnické třídy, vydávala ve své tiskárně některé publikace Svazu, např. Leninovu brožuru *Výklad zákona o pokutách ukládaných dělní-*

kům v továrnách a závodech (viz tento svazek, s. 29—73), jednala se Svazem o společném vydávání listu Rabočeje dělo. Měla zde vyjít Leninova brožura O stávkách, kterou v květnu 1896 poslal z vězení (její rukopis se dodnes nenašel). Brožuru se nepodařilo vytisknout, protože tiskárna byla zničena, členové skupiny byli v červnu 1896 zatčeni a skupina zanikla. Někteří její členové (P. F. Kudelli, N. L. Meščerjakov, M. S. Olminskij aj.) začali aktivně pracovat v SDDSR, ale její větší část se přidala ke straně eserů. — 432

¹³⁰ *Narodopravoci* — členové strany Narodnoje pravo, ilegální organizace ruské demokratické inteligence, která byla založena v létě 1893 za účasti bývalých narodovoljovců O. V. Aptekmana, A. I. Bogdanoviče, A. V. Gedeonovského, M. A. Natanson, N. S. Ťutčeva aj. Cílem narodopravovců bylo sjednotit všechny opoziční síly k boji za politické reformy. Organizace vydala dva programové dokumenty: Manifest^[56] a Naléhavou otázku^[5]. Na jaře 1894 carská vláda organizaci rozehnala. Leninovo ocenění narodopravovců jako politické strany viz v jeho práci Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům? (Sebrané spisy 1, Praha 1979, s. 151—362) a s. 455—457 tohoto svazku. Většina narodopravovců vstoupila později do strany eserů. — 432

¹³¹ *Socialisté-revolucionáři* (eseři) — maloburžoazní strana v Rusku. Byla vytvořena na přelomu let 1901 a 1902 sloučením různých narodnických skupin a kroužků. Oficiálním orgánem strany se stal list Revoljucionnaja Rossija (1900—1905) a časopis Věstnik ruskovj revoljucii (1901—1905). Názory eserů vyjádřené v programu strany, který přijali na svém I. sjezdu (prosinec 1905-leden 1906), byly eklektickou směsicí idejí narodnictví a západoevropského revizionismu. Eseři ignorovali třídní rozdíly mezi proletariátem a drobným vlastníkem, zastírali třídní rozpory v řadách rolnictva, neuznávali vedoucí úlohu proletariátu v revoluci a odmítali myšlenku diktatury proletariátu. Jejich taktika individuálního teroru revoluční hnutí značně poškodila.

V agrárním programu eseři požadovali odstranění soukromého vlastnictví půdy a její rozdělení rolníkům, jakož i rozvoj nejrůznějších družstev. Lenin upozornil na to, že jejich program „socializace“ půdy nemá nic společného se socialismem, že odstranění soukromého vlastnictví, vztahující se jen na půdu, neodstraní ani panství kapitálu, ani bídu mas (Spisy 10, Praha 1954, s. 34).

Za první ruské revoluce 1905—1907 se projevila maloburžoazní

podstata eserů v kompromisnické politice vůči liberální buržoazii. Od eserské strany se odštěpilo pravé křídlo, které se distancovalo od boje za republiku a sblížilo se s kadety. Levé křídlo vytvořilo svaz maximalistů. Členové Svazu považovali individuální teror za základní prostředek boje. Za první světové války eseri přešli na pozici sociálšovinismu. Po vítězství únorové buržoazně demokratické revoluce 1917 se v eserské straně vytvořily tři skupiny: pravé křídlo (v čele s J. Breško-Breškovskou a Kerenským), centristé (v čele s V. Černovem) a levé křídlo (v čele s M. Spiridonovou). Předáci pravého křídla a centristů se stali členy buržoazní prozatímní vlády. Skupina Spiridonovové vytvořila levé křídlo, které koncem listopadu 1917 založilo samostatnou stranu levých eserů. Po vítězství Říjnové socialistické revoluce eseri vyvíjeli podvratnou činnost, aktivně podporovali bělogvardějské generály a interventy, zúčastnili se kontrarevolučních spiknutí a organizovali teroristické útoky na představitele sovětského státu a komunistické strany. Ve snaze uchovat si svůj vliv na rolnictvo „leví“ eseri oficiálně uznali sovětskou moc, ale v důsledku zesílení třídního boje na vesnici začali proti sovětské moci bojovat. Po skončení občanské války pokračovali ve své nepřátelské činnosti proti sovětskému státu doma i v zahraničí jako bělogvardějsí emigranti. — 433

¹³² *Jiskra* — první celoruský ilegální marxistický list; založil jej v roce 1900 V. I. Lenin. Založení tohoto bojového orgánu revolučních marxistů bylo prvořadým a nejdůležitějším úkolem ruských sociálních demokratů. Protože kvůli policejním represáliím nemohl revoluční list vycházet v Rusku, promyslel Lenin už v sibiřském vyhnanství do všech podrobností vydávání takového listu v zahraničí.

Po návratu z vyhnanství (leden 1900) přikročil okamžitě k realizaci tohoto plánu. V únoru 1900 Lenin jednal v Petrohradě s V. I. Zasuličovou, která se vrátila ilegálně ze zahraničí, o účasti skupiny Osвобоzení práce na vydávání celoruského marxistického listu. V dubnu 1900 proběhla za účasti V. I. Lenina, L. Martova (J. O. Cederbauma), A. N. Potresova, S. I. Radčenka a legálních marxistů (P. B. Struveho, N. I. Tugana-Baranovského) tzv. pskovská porada, na níž účastníci vyslechli a projednali Leninův návrh prohlášení redakce o programu a úkolech celoruského listu (*Jiskra*) a časopisu pro vědu a politiku (*Zarja*). Lenin objel řadu ruských měst (Petrohrad, Rígu, Pskov, Samaru, Nižnij Novgorod a Ufu), navázal spojení se sociálně demokratickými skupinami i jednotlivci a dohodl se

s nimi o podpoře vznikající Jiskry. Ihned po Leninově přjezdu do Švýcarska v srpnu 1900 se Lenin a Potresov sešli se členy skupiny Osvobození práce a jednali o programu a úkolech listu i časopisu, o eventuálních spolupracovnících, o složení redakce a jejím sídle. O historii vzniku Jiskry viz článek V. I. Lenina Jak Jiskra div nezhasla. Počátkem září 1900 (Spisy 4, Praha 1952, s. 333—349).

První číslo leninské Jiskry vyšlo v prosinci 1900 v Lipsku, další čísla vycházela v Mnichově; od dubna 1902 v Londýně a od jara 1903 v Ženevě. Členy redakce byli V. I. Lenin, G. V. Plechanov, L. Martov, P. B. Axelrod, A. N. Potresov a V. I. Zasuličová. Tajemnicí redakce byla zpočátku I. G. Smidovičová-Lemanová a od jara 1901 N. K. Krupská, která také vyřizovala veškerou korespondenci Jiskry se sociálně demokratickými organizacemi v Rusku. Lenin byl fakticky šéfredaktorem Jiskry. Psal články o všech základních otázkách výstavby strany a třídního boje ruského proletariátu a všimal si i nejdůležitějších událostí mezinárodního života.

Jiskra se stala podle Leninova plánu centrem, kolem něhož se sjednocovaly všechny síly strany a kde se soustřeďovaly a vychovávaly stranické kádry. V mnoha ruských městech (Petrohrad, Moskva, Samara i jinde) vznikly skupiny a výbory SDDSR, orientované v duchu leninské Jiskry. Tyto organizace vznikaly a pracovaly pod přímým vedením Leninových žáků a spolubojovníků N. E. Baumana, I. V. Babuškina, S. I. Guseva, M. I. Kalinina, G. M. Kržižanovského aj. List sehrál rozhodující úlohu v boji za marxistickou stranu, při porážce ekonomistů a při sjednocování různých sociálně demokratických kroužků.

Z Leninova podnětu a za jeho přímé účasti vypracovala redakce Jiskry návrh programu strany (byl uveřejněn v 21. čísle Jiskry) a svolala II. sjezd SDDSR, který se konal v červenci — srpnu 1903. Ještě před svoláním sjezdu se většina místních sociálně demokratických organizací v Rusku připojila k Jiskře, schválila její taktiku, program a organizační plán a uznala ji za svůj řídicí orgán. Sjezd ve zvláštním usnesení ocenil mimořádnou úlohu Jiskry v boji o stranu a prohlásil ji za ústřední orgán SDDSR. Na II. sjezdu byla schválena redakce Jiskry ve složení Lenin, Plechanov a Martov. Martov přes usnesení sjezdu strany odmítl list redigovat a 46.—51. číslo Jiskry vyšlo za Leninovy a Plechanovovy redakce. Zanedlouho přešel Plechanov na pozice menševiků a žádal, aby do redakce byli přijati všichni bývalí redaktori z řad menševiků, které sjezd odmítl. S tím Lenin nemohl souhlasit a 19. října (1. listopadu) 1903 z redakce Jiskry vystoupil. Byl

koopťován do ústředního výboru a odtud pak bojoval proti menševickým oportunistům. 52. číslo redigoval Plechanov sám a 13. (26.) listopadu 1903 o své vůli koopťoval do redakce Jiskry její bývalé menševicky orientované redaktory, čímž porušil usnesení sjezdu. Od 52. čísla se Jiskra stala menševickým orgánem.

Místo staré, leninské, bolševické Jiskry začal vycházet nový, oportunistický, menševický orgán. — 433

¹³³ *Revoljucionnaja Rossija* — ilegální list eserů, který v Rusku vydával od konce roku 1900 Svaz socialistů-revolucionářů. Od ledna 1902 do prosince 1905 vycházel list v Ženevě jako oficiální orgán eserské strany. — 433

¹³⁴ *Osvobožděnije* — čtrnáctideník, ilegální orgán liberálně monarchistické buržoazie. Vycházel v zahraničí (Stuttgart-Paříž) od června 1902 do října 1905 za redakce P. B. Struveho. Jako nejvlivnější časopis liberální inteligence a činitelů zemstva vytvořilo Osvobožděnije v říjnu 1905 svou činností podmínky pro založení konstitučně demokratické strany (kadetské strany). — 433

¹³⁵ *Sozialistische Monatshefte* — měsíčník, ústřední tiskový orgán německých oportunistů a jeden z orgánů mezinárodního oportunismu. Vycházel v Berlíně v letech 1897—1933. Za první světové války zastával sociálšovinistickou pozici. — 433

¹³⁶ Jde o snahy liberální inteligence, zemstevních činitelů a statkářů založit stranu, která by programově požadovala zachování carismu v Rusku ve formě konstituční monarchie. S tímto cílem se během roku 1902 konaly v Moskvě, Petrohradě a dalších městech sjezdy a zvláštní porady činitelů zemstev a příslušníků liberální inteligence, na kterých se rokovalo o platformě budoucí strany. Avšak strana vytvořena nebyla. V říjnu 1905 činitelé zemstev — konstitucionalisté vstoupili do konstitučně demokratické strany (kadetské strany), která se v té době zformovala. — 434

¹³⁷ III. sjezd SDDSR se konal v Londýně 12.—27. dubna (25. dubna — 10. května) 1905. Sjezdu se zúčastnilo 24 delegátů s rozhodujícím hlasem a 14 s poradním. Připravili a svolali jej bolševici jako svůj první sjezd.

Lenin vypracoval a sjezd SDDSR schválil tento program: I. *Zpráva organizačního výboru*. II. *Otázky taktiky*: 1. ozbrojené povstání, 2. poměr k politice vlády v předvečer převratu a při jeho provedení (tento bod se zabýval dvěma otázkami: a) poměr k po-

litice vlády v předvečer převratu; b) prozatímní revoluční vláda), 3. poměr k rolnickému hnutí. III. *Otázky organizační*: 4. vztahy mezi dělníky a inteligencí ve stranických organizacích, 5. stanovy strany. IV. *Poměr k jiným stranám a směrům*: 6. poměr k odstěpivší se části SDDSR, 7. poměr k národním sociálně demokratickým organizacím, 8. poměr k liberálům, 9. praktické dohody se socialisty-revolucionáři. V. *Otázky vnitrostranického života*: 10. propaganda a agitace. VI. *Zprávy delegátů*: 11. zpráva ústředního výboru, 12. zprávy delegátů místních výborů. VII. *Volby*: 13. volby, 14. způsob zveřejnění sjezdových rezolucí a protokolů a převzetí funkcí.

Veškerou práci sjezdu řídil V. I. Lenin. Napsal návrhy nejzávažnějších rezolucí přijatých sjezdem, přednesl referáty na téma ozbrojené povstání, účast sociální demokracie v prozatímní revoluční vládě, stanovisko k rolnickému hnutí, stanovy strany a o řadě dalších otázek. V sjezdových protokolech je zapsáno více než sto Leninových příspěvků a návrhů.

Sjezd stanovil taktickou linii bolševiků, počítající s úplným vítězstvím buržoazně demokratické revoluce a jejím přerůstáním v revoluci socialistickou. Usnesení sjezdu poukázala na vedoucí úlohu proletariátu v revoluci a načrtla strategický plán strany v buržoazně demokratické revoluci: proletariát musí bojovat za vítězství revoluce ve svazku s rolnictvem a izolovat liberální buržoazii.

Sjezd pozměnil stanovy strany: a) schválil Leninovu formulaci I. článku stanov; b) přesně vymezil práva ústředního výboru a jeho poměr k místním výborům; c) změnil organizační strukturu ústředních orgánů strany: místo tří ústředí (ústředního výboru, ústředního tiskového orgánu a Rady strany) sjezd vytvořil jediné plnoprávné stranické centrum — ústřední výbor.

O průběhu a významu III. sjezdu viz Leninův článek III. sjezd a knihu *Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci* (Spisy 8, Praha 1954, s. 437—444, Spisy 9, Praha 1954, s. 11—133) a také KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV I, Praha 1954, s. 57—77. — 437

¹³⁸ Jde o stať *Rozkol v ruské sociální demokracii*, která vyšla s podpisem N—č dne 21. (8.) června 1905 v 72. č. časopisu P. Struveho *Osvobožděníje*[⁸³]. — 437

¹³⁹ *Proletarij* — ilegální bolševický týdeník, ústřední orgán SDDSR. Vznikl na základě usnesení III. sjezdu strany. Plénum ústřed-

ního výboru strany jmenovalo 27. dubna (10. května) 1905 odpovédným redaktorem týdeníku V. I. Lenina.

Proletarij vycházel od 14. (27.) května do 12. (25.) listopadu 1905 v Ženevě. Vyšlo 26 čísel. Stálými spolupracovníky redakce byli V. V. Vorovskij, A. V. Lunačarskij, M. S. Olminskij (Alexandrov). Významně se na práci redakce podíleli N. K. Krupská, V. M. Veličkinová a V. A. Karpinskij. A. I. Uljanovové-Jelizarovové, S. I. Gusevovi a V. D. Bonči-Brujevičovi se podařilo zorganizovat systematický přísun korespondence z místních organizací do Ženevy. Písemný styk s místními organizacemi a čtenáři obstarávaly N. K. Krupská a L. A. Fotijejová.

Proletarij pokračoval v linii staré leninské Jiskry a v tradicích bolševického listu Vperjod. V době první ruské revoluce 1905 až 1907 se značně zasloužil o vysvětlování revoluční taktiky strany, sehrál důležitou úlohu při organizačním a ideovém sjednocování bolševiků a realizaci této taktiky.

V. I. Lenin napsal pro tento týdeník asi 90 článků a poznámek. Tyto články byly přetiskovány v místním bolševickém tisku a vydávaly se jako samostatné letáky. Brzy po Leninově odjezdu do Ruska v listopadu 1905 se přestal Proletarij vydávat. Poslední dvě čísla (25. a 26.) vyšla pod redakcí V. V. Vorovského. — 437

¹⁴⁰ *Osvobožděnovci* — liberální intelektuálové, činitelé zemstev a statkáři, kteří se soustředili kolem časopisu *Osvobožděnije*. V lednu 1904 vytvořili liberálně monarchistický Svaz osvobození, který existoval do října 1905. Zrazování revoluce a zájmů lidu maskovali falešným demokratismem. Spolu s konstitučně orientovanými činiteli zemstev se stali jádrem nejvlivnější buržoazní strany v Rusku — kadetské strany, která vznikla v říjnu 1905. — 437

¹⁴¹ *Svaz ruských sociálních demokratů v zahraničí* byl založen v roce 1894 v Ženevě z podnětu skupiny Osvobození práce. Měl vlastní tiskárnu, v níž tiskl revoluční literaturu. Zpočátku vedla Svaz skupina Osvobození práce, která také redigovala jeho publikace. Svaz vydával neperiodický sborník *Rabotnik* a jeho přílohu (*Listok Rabotnika*), Leninův *Výklad zákona o pokutách* (1897), práci G. V. Plechanova *Další tažení proti ruské sociální demokracii* (1897) aj. I. sjezd SDDSR z března 1898 uznal Svaz zahraničním představitelem strany. Později získaly ve Svazu převahu oportunistické živly — ekonomisté (tzv. mladí). V listopadu 1898 na prvním sjezdu Svazu v Curychu skupina Osvobození práce oznámila, že odmítá redigovat publikace Svazu s výjimkou

5. a 6. čísla sborníku *Rabotnik a Leninových brožur Úkoly ruských sociálních demokratů a Nový tovární zákon*. Od té doby Svaz vydával časopis ekonomistů *Rabočeje dělo*. K definitivní roztržce a k vystoupení skupiny *Osvobození práce* ze Svazu došlo v dubnu 1900 na druhém sjezdu v Ženevě, když skupina *Osvobození práce* opustila sjezd. Založili vlastní organizaci *Social-demokrat. II. sjezd SDDSR* v roce 1903 rozhodl Svaz rozpustit (viz *KSSS v rezolucích a usneseních sjezdů, konferencí a plenárních zasedání ÚV I*, Praha 1954, s. 47). — 439

¹⁴² V rukopise brožury *Úkoly ruských sociálních demokratů* nebylo na tomto místě napsáno „společnosti“, ale „v-y“ (výroby). V prvním vydání brožury (1898) bylo slovo špatně rozluštěno a vytištěno „vlády“. Ve druhém vydání (1902), které připravil V. I. Lenin, byla tato zřejmá chyba opravena. Slovo „vlády“ bylo nahrazeno slovem „společnosti“. S touto Leninovou opravou byla brožura otištěna roku 1905 a ve sborníku *Za 12 let roku 1907*. — 440

¹⁴³ K. Marx-B. Engels, *Spisy* 4, Praha 1958, s. 461—462. — 445

¹⁴⁴ Jde o politiku ministra vnitra N. P. Ignatjeva (1881—1882), který se podle V. I. Lenina snažil „pohrávat si“ s liberály. Koketování s demokratismem mělo zamaskovat přechod vlády Alexandra III. k otevřené reakci. S tímto cílem byly svolávány porady „znalců“ (maršálkové šlechty, předsedové výkonných výborů zemstev aj.), kteří se měli zabývat snížením výkupních plateb, úpravami přesídlování a reformou místní správy. Připravovalo se také svolání bezvýznamného třítisícového sněmu, nazvaného „zemský sněm“. Všechny tyto snahy skončily penzionováním Ignatjeva, po němž nastala doba „nespoutané, neuvěřitelně nesmyslné a bestiální reakce“ (V. I. Lenin, *Sebrané spisy* 1, Praha 1979, s. 313). — 447

¹⁴⁵ Skupina *Osvobození práce* — první ruská marxistická skupina, kterou založil roku 1883 v Ženevě G. V. Plechanov. Kromě Plechanova byli členy skupiny P. B. Axelrod, L. G. Dejč, V. N. Ignatov a V. I. Zasuličová.

Skupina *Osvobození práce* propagovala v Rusku marxismus; přeložila do ruštiny, vydala v zahraničí a rozšiřovala v Rusku Marxovy a Engelsovy práce *Manifest Komunistické strany, Námezdní práce a kapitál, Vývoj socialismu od utopie k vědě* aj. Plechanov a jeho skupina zasadili těžkou ránu narodnictví. Dva

návrhy programu ruských sociálních demokratů, které napsal Plechanov v letech 1883 a 1885 a vydala skupina Osvobození práce, byly významným krokem k přípravě a vytvoření sociálně demokratické strany v Rusku. Zvlášť velký význam pro rozšíření marxistických názorů měly Plechanovovy práce: *Socialismus a politický boj* (1883), *Naše neshody* (1884) a *O vývoji monistického názoru na dějiny* (1895). Avšak skupina Osvobození práce se dopouštěla také závažných chyb: nedovedla se zbavit zbytků narodnické ideologie, podceňovala revolučnost rolnictva a přeceňovala úlohu liberální buržoazie. Tyto chyby byly zárodkem budoucích menševických názorů Plechanova a jiných členů skupiny. Činnost skupiny silně ovlivnila formování revoluční uvědomělosti ruské dělnické třídy, přestože nebyla koordinována s dělnickým hnutím. Lenin napsal, že skupina Osvobození práce „založila sociální demokracii jen teoreticky a udělala první krok směrem k dělnickému hnutí“ (Spisy 20, Praha 1959, s. 283). Skupina navázala spojení s mezinárodním dělnickým hnutím a od prvního kongresu II. internacionály v roce 1889 v Paříži zastupovala ruskou sociální demokracii na všech jejích kongresech.

Na II. sjezdu SDDSR v srpnu 1903 skupina Osvobození práce oznámila, že zastavuje svou činnost. — 450

¹⁴⁶ V. I. Lenin má na mysli sborníky statí *Materiály k dějinám ruského sociálně revolučního hnutí*^[7°], které v letech 1893—1896 vydávala v Ženevě Skupina starých narodovoljovců (P. L. Lavrov, N. S. Rusanov aj.). Materiály měly vyjít celkem sedmnáctkrát, vydány však byly pouze čtyřikrát v pěti knihách. — 451

¹⁴⁷ *Blanquismus* — směr francouzského socialistického hnutí, v jehož čele stál vynikající revolucionář a významný představitel francouzského utopického komunismu Louis Auguste Blanqui (1805—1881).

Blanquisté odmítali třídní boj, neočekávali „vysvobození lidstva z námezdního otroctví cestou třídního boje proletariátu, nýbrž cestou spiknutí nevelké menšiny inteligence“ (V. I. Lenin, Spisy 10, Praha 1954, s. 390). Činnost revoluční strany nahrazovali vystoupením spikleneckých skupin, nebrali v úvahu konkrétní situaci nutnou pro vítězství povstání a přezírali spojení s masami. — 452

¹⁴⁸ *Stať Perly narodnické plánomanie* napsal V. I. Lenin v sibiřském vyhnanství koncem roku 1897 pro časopis *Novoje slovo*. Tehdy ještě nevěděl, že vláda časopis v prosinci 1897 zastavila.

Roku 1898 zařadil Lenin stať do sborníku *Ekonomičeskije etudy i staťji*. — 463

- ¹⁴⁹ *Žáci* — Marxovi a Engelsovi stoupenci. Tento termín se používal v 90. letech 19. století pro legální označení marxistů. — 466
- ¹⁵⁰ Jde o historicko-etickou národohospodářskou školu, která vznikla v 70. letech 19. století v Německu. Jejími představiteli byli G. Schmoller, L. Brentano a další katedroví socialisté. — 470
- ¹⁵¹ K. Marx — B. Engels, *Spisy* 2, Praha 1957, s. 481. — 473
- ¹⁵² Výraz „dosahuje Herkulových sloupů“ znamená „dojít ad absurdum“. Podle starořecké mytologie postavil tyto sloupy Herkules (Herakles). Staří Řekové je považovali za konec světa. — 477
- ¹⁵³ *Korobočková* — jedna z postav Gogolových *Mrtvých duší* (1842), skoupá, malicherná a omezená statkářka, „dubová hlava“, jak říká Gogol. Toto jméno se stalo symbolem malicherného lakonství a omezenosti. — 480
- ¹⁵⁴ Jde o období činnosti A. A. Arakčejeva, všemocného favorita Pavla I. a Alexandra I. Jeho jméno je symbolem celé éry bezuzdného policejního despotismu a vojenské zvěle (arakčejevština). Pro arakčejevský režim bylo charakteristické kruté potlačování revolučního hnutí utlačovaného lidu a jakéhokoli liberalismu. Arakčejev se zvláště smutně proslavil zaváděním vojenských osad, jejichž cílem bylo snížení výdajů na armádu. Jejich obyvatelstvo muselo vedle vojenských povinností vykonávat také zemědělské práce, a tak si vydělávat na živobytí. Život ve vojenských osadách se vyznačoval neuvěřitelnými surovostmi, násilím, vynucovanou disciplínou a malichernými předpisy a nařízeními, ovlivňujícími negativně celý život lidí. — 483
- ¹⁵⁵ *Merkantilismus* — systém ekonomických názorů a ekonomická politika řady evropských států v 15.—18. století. Napomáhal hromadění kapitálu a rozvoji obchodu. Stoupenci merkantilismu ztotožňovali bohatství národa s penězi a byli přesvědčeni, že společenské bohatství musí mít výhradně formu mincí z ušlechtilých kovů. Státy, které byly ovlivněny merkantilismem, se snažily regulovat zahraniční obchod tak, aby vývoz zboží převládal nad dovozem. Tento cíl sledovala také politika podporování domácího průmyslu regulací dovozu zahraničních výrobků prostřed-

- nictvím celních poplatků, vyplácením subvencí manufakturám apod. Ekonomická politika merkantilismu vedla k ještě většímu vykořisťování pracujících. — 485
- ¹⁵⁶ Takto charakterizoval P. B. Struve návrh člena vědeckého výboru ministerstva financí Gurjeva v stati Současné otázky vnitřního života, která byla podepsána P. B. (Novoje slovo, 1897, č. 7, duben, s. 238). — 485
- ¹⁵⁷ Veliký ruský utopista — N. G. Černyševskij. — 486
- ¹⁵⁸ K. Marx, Kapitál III-2, Praha 1956, s. 338. — 487
- ¹⁵⁹ *Sever* — literárně umělecký týdeník. Vycházel v letech 1888—1914 v Petrohradě. — 488
- ¹⁶⁰ *Nevěsta z Gogolovy hry* — Agafja Tichonovna, postava z Gogolovy komedie Ženitba (1833). — 490
- ¹⁶¹ K. Marx - B. Engels, Manifest Komunistické strany (Spisy 4, Praha 1958, s. 432). Lenin bude ještě citovat toto dílo podrobněji (viz poznámku pod čarou na s. 493 tohoto svazku). — 491
- ¹⁶² V. I. Lenin se odvolává na s. 39 časopisu *Novoje slovo*, č. 9, červen 1897, kde je uveřejněna tato část jeho stati K charakteristice ekonomického romantismu (viz tento svazek, s. 228). — 492
- ¹⁶³ K. Marx, Kapitál I, Praha 1954, s. 535. — 492
- ¹⁶⁴ K. Marx-B. Engels, Spisy 2, Praha 1961, s. 476—477. — 492
- ¹⁶⁵ K. Marx-B. Engels, Spisy 8, Praha 1960, s. 229—230. — 492
- ¹⁶⁶ *Otčestvennyje zapiski* — literárně politický časopis, začal vycházet v Petrohradě roku 1820. Od roku 1839 byl nejlepším pokrokovým časopisem své doby. Spolupracovali s ním V. G. Bělinskij, A. I. Gercen, T. N. Granovskij, N. P. Ogarjov aj. Po odchodu Bělinského z redakce roku 1846 začal časopis upadat. V roce 1868, kdy se ho ujali N. A. Někrasov a M. J. Saltykov-Ščedrin, úroveň časopisu znovu stoupá a seskupuje se kolem něho revolučně demokratická inteligence. Po Někrasovově smrti (1877) převládl v časopise vliv narodníků. Časopis byl neustále pronásledován cenzurou a v dubnu 1884 jej carská vláda zastavila. — 498

¹⁶⁷ V archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS je uložen Marxův konspekt Skaldinovy knihy V zacholustje i v stolice (V zapadlé vsi a v sídelním městě) (viz Archiv Marksa i Engelsa, tom XI, 1948, s. 119—138) a výtisk této knihy z roku 1870 s Marxovými poznámkami a podtrženými místy. Srovnáním Marxova konspektu s Leninovým článkem Jakého dědictví se zřídáme? zjistíme, že Marxův i Leninův postoj k faktologickému materiálu a k závěrům autora knihy je stejný. — 498

¹⁶⁸ *Rolnická reforma z roku 1861* — reforma, již carská vláda zrušila v Rusku nevolnictví ve prospěch statkářů. Reformu si vynutil celkový ekonomický vývoj země a rostoucí rolnické hnutí proti nevolnickému vykořisťování. Rolnická reforma byla reformou buržoazní. Nápor ekonomického vývoje, který strhával Rusko na cestu kapitalismu, naplnil reformu kapitalistickým obsahem a „tento obsah se stával tím zřejmějším, čím méně rolnických pozemků bylo odřezáváno, čím úplněji byly oddělovány od statkářských pozemků, čím nižší poplatek byl odváděn feudálům“ (V. I. Lenin, Spisy 17, Praha 1957, s. 111—112). Rolnická reforma znamenala krok k přeměně Ruska v buržoazní monarchii. Dne 19. února 1861 podepsal Alexandr II. Manifest a Výnosy o rolnících zbavených nevolnické závislosti. Celkem bylo „osvobozeno“ 22,5 miliónu statkářských rolníků, avšak statkářské vlastnictví půdy zůstalo nezměněno. Půda rolníků byla prohlášena za vlastnictví statkářů. Rolník mohl získat jen zákonem stanovený příděl půdy se souhlasem statkáře, a to výkupem. Výkupní platby odváděli rolníci carské vládě, která určitou část vyplácela statkářům. Podle přibližných výpočtů patřilo po reformě šlechticům 71,5 miliónu děsjatin půdy a rolníkům 33,7 miliónu děsjatin. Díky reformě si statkáři odřezali více než $\frac{1}{6}$ a někdy dokonce $\frac{2}{6}$ rolnické půdy.

Starou soustavu robotního hospodaření reforma jen podlomila, avšak neodstranila. Statkářům zůstala nejlepší část rolnických přídělů („odřezaná půda“, lesy, louky, napajedla, pastviny aj.), bez nichž rolníci nemohli samostatně hospodařit. Dokud nebyla uzavřena smlouva o výkupu, byli rolníci „dočasně zavázáni“ a byli povinni odvádět statkáři obrok a pracovat na něj.

Ruští revoluční demokraté v čele s N. G. Černyševským kritizovali nevolnický charakter „rolnické reformy“. V. I. Lenin ji nazval prvním hromadným násilím spáchaným na rolnících v zájmu rodícího se kapitalismu v zemědělství, statkářskou „čistkou půdy“ pro kapitalismus.

O reformě z roku 1861 viz Engelsův článek Socialismus v Ně-

- mecku (K. Marx-B. Engels, Spisy 22, Praha 1967, s. 287—302) a Leninovy práce Padesáté výročí zrušení nevolnictví, K výročí, „Rolnická reforma“ a proletářsko-rolnická revoluce (Spisy 17, Praha 1957, s. 78—81 a 100—118). — 499
- ¹⁶⁹ B. Engels charakterizoval Skaldina jako umírněného konzervativce v článku O sociálních poměrech v Rusku (K. Marx-B. Engels, Spisy 18, Praha 1966, s. 581.) — 509
- ¹⁷⁰ Když Lenin mluvil o ideovém „dědictví“ 60. let 19. století, musel se z cenzurních důvodů odvolávat na Skaldina. Ve skutečnosti pokládal za hlavního představitele tohoto „dědictví“ N. G. Černyševského. V dopise ze sibiřského vyhnanství zasláném 26. ledna 1889 A. N. Potresovovi Lenin píše: „...že přece nikde nenavrhuji přejímat dědictví právě od Skaldina. Že od jiných lidí je dědictví třeba přejímat, to je nesporné. Zdá se mi, že na obranu (proti eventuálním útokům odpůrců) mohu uvést poznámku na s. 237 (tento svazek, s. 509. *Red.*), kde jsem měl na mysli právě Černyševského a kde jsem uvedl příčiny, proč je nevhodné vzít pro srovnání právě jeho“ (Spisy 34, Praha 1967, s. 19). — 509
- ¹⁷¹ *Zemledělskaja gazeta* — orgán ministerstva státního majetku (od roku 1894 ministerstvo státního majetku a zemědělství). Noviny vycházely v letech 1834—1917 v Petrohradě. — 515
- ¹⁷² *Věstník Jevropy* — historickopolitický a literární měsíčník buržoazně liberálního zaměření. Vycházel v Petrohradě v letech 1866—1918. Časopis uveřejňoval články proti revolučním marxistům. Do roku 1908 byl jeho redaktorem a vydavatelem M. M. Stasjulevič. — 519
- ¹⁷³ Lenin má na mysli Skaldina, jehož knihu cituje (Skaldin, V zacho-
lustje i v stolice, Petrohrad 1870, s. 285). — 523
- ¹⁷⁴ K. Marx-B. Engels, Spisy 2, Praha 1957, s. 99. — 528
- ¹⁷⁵ Jde o článek G. V. Plechanova O materialistickém pojetí dějin^[111], otištěný v roce 1897 pod pseudonymem N. Kamenskij v 12. čísle (zářijovém) časopisu Novoje slovo. — 535
- ¹⁷⁶ *Schmollers Jahrbuch* (oficiální název Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich) — politicko-ekonomický časopis. Vydávali jej od roku 1877 němečtí buržoazní

ekonomové, představitelé katedrového socialismu F. Holzendorf a L. Brentano, od roku 1881 G. Schmoller. — 537

¹⁷⁷ *Nědělja* — politický a literární list liberálních narodníků. Vycházel v Petrohradě v letech 1866—1901. List neschvaloval boj proti samoděržaví a hlásal teorii tzv. malých akcí, tj. vyzýval inteligenci, aby se vzdala revolučního boje a věnovala se „osvětové činnosti“. — 538

¹⁷⁸ *Náčrt předmluvy k druhému vydání brožury Úkoly ruských sociálních demokratů* napsal Lenin nejpozději v srpnu 1902. Základní teze rozvedl v předmluvě (viz tento svazek, s. 431—436). — 541

SEZNAM LITERATURY,
KTEROU V. I. LENIN CITUJE
NEBO O NÍŽ SE ZMIŇUJE*

- [¹] * *Бабушкин, П. Д. Письмо в комиссию по исследованию кустарной промышленности в России от 19 февраля 1887 г.*. — В кн.: Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России. Вып. XVI. Спб., 1887, стр. 594—595. — 411
- [²] *Белов, В. Д. Кустарная промышленность в связи с уральским горнозаводским делом.* — В кн.: Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России. Вып. XVI. Спб., 1887, стр. 1—35. — 412
- Бельтов, Н.* — см. [Плеханов, Г. В.]
- [³] * *Благовещенский, Н. А. Сводный статистический сборник хозяйственных сведений по земским подворным переписям.* Т. I. Крестьянское хозяйство. М., 1893, XVI, 266 стр. — 218
- [⁴] *Боборыкин, П. Д. По-другому.* Роман в двух частях. — «Вестник Европы», Спб., 1897, № 1, стр. 119—187; № 2, стр. 567—639; № 3, стр. 5—74. — 526
- [⁵] *Богданович, А. И. Насущный вопрос.* [Смоленск], изд. партии «Народного права», 1894. 41 стр. (Вып. 1) — 439, 457

* Česká redakce přetiskuje tento seznam literatury z 5. ruského vydání v nezměněné podobě.

V textové části jsou bibliografické prameny přeloženy a opatřeny číslem v hranaté závorce, které odkazuje na originální název díla a jeho bibliografické údaje v tomto seznamu.

Knihy, noviny a časopisy s Leninovými poznámkami jsou označeny hvězdičkou. Tyto výtisky jsou uloženy v Archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS. *Čes. red.*

[6] *Буняковский, В. Я. Опыт о законах смертности в России и о распределении православного народонаселения по возрастам.* Прил. к VIII т. Записок Академии наук № 6. Спб., [1865]. VIII, 196 стр. — 474

В. В. — см. [Воронцов, В. П.]

[7] *«Вестник Европы».* Спб. — 519, 532
— 1897, № 1, стр. 119—187; № 2, стр. 567—639;
№ 3, стр. 5—74. — 526

[8] *«Вестник Финансов, Промышленности и Торговли».*
Спб., 1897, № 26, стр. 850—853. — 271—272, 275—
277, 280, 281, 297—298, 300—301, 308

[9] *Витте, С. Ю. (Циркуляр министра финансов чинам фабричной инспекции).* — «Летучий Листок «Группы народолюбцев»», [Спб.], 1895, № 4, 9 декабря, стр. I—II, в отд.: «Приложения»; «Русские Ведомости», М., 1896, № 112, 24 апреля, стр. 1; «Русское Слово», М., 1896, № 107, 22 апреля, стр. 3. — 115, 116—117, 121, 122, 123, 267

Волгин, А. — см. [Плеханов, Г. В.]

[10] [Воронцов, В. П.] *В. В. Наши направления.* Спб., 1893.
VI, 215 стр. — 238, 518

[11] — *Немецкий социал-демократизм и русский буржуазизм.* (П. Струве. Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России). — «Неделя», Спб., 1894, № 47, 20 ноября, стр. 1504—1508; № 48, 27 ноября, стр. 1543—1547; № 49, 4 декабря, стр. 1587—1593. — 202, 538

[12] — *Очерки кустарной промышленности в России.* Спб., 1886. III, 233 стр. — 395

[13] — *Прогрессивные течения в крестьянском хозяйстве.* Спб., 1892. VI, 261 стр. — 348

[14] *Гоголь, Н. В. Женитьба.* — 490

[15] — *Мертвые души.* — 341, 399, 403, 413, 420, 423—424, 426, 480

[16] [Даниельсон, Н. Ф.] *Николай-он. Апология власти денег, как признак времени.* — «Русское Богатство»,

Спб., 1895, № 1, стр. 155—185; № 2, стр. 1—34. — 202

- [17] — *Нечто об условиях нашего хозяйственного развития.* — «Русское Богатство», Спб., 1894, № 4, стр. 1—34; № 6, стр. 86—130. — 196—197, 245, 246, 247
- [18] — *Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства.* Спб., 1893. XVI, 353, XVI стр. — 154—155, 158—159, 161, 166, 178, 185—189, 196, 209, 211—212, 213, 216, 218, 227, 231, 232, 233, 236, 237, 244, 245
- [19] «*Деловой Корреспондент*». Екатеринбург, 1887, № 148, 22 сентября, стр. 1—2. — 400—401
- [20] *Дурново, И. Н. Циркуляр Дурново Победоносцеву.* Совершенно доверительно. — 89—92
- [21] *Егунов, А. Н. Кустарные промыслы в Пермской губернии, в связи с добывающей промышленностью.* (Извлечение из отчета 1892 г. А. Н. Егунова). — В кн.: *Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России.* Т. III. Спб., 1895, стр. 128—173. (М-во земл. и гос. имуществ. Отдел сельской экономии и сельскохозяйственной статистики). — 352, 411, 417
- [22] * *Ежегодник министерства финансов.* Вып. I. На 1869 год. Сост. под ред. А. Б. Бушена. Спб., 1869. VIII, 618 стр. — 342, 384
- [23] *Заезжий. Наша выставка.* Кустарный отдел. — «Деловой Корреспондент», Екатеринбург, 1887, № 148, 22 сентября, стр. 1—2. — 400—401
- [24] *[Закон] о надзоре за заведениями фабричной промышленности и о взаимных отношениях фабрикантов и рабочих* [3 июня 1886 г.]. — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате». Спб., 1886, № 68, 15 июля, ст. 639, стр. 1390—1405. — 34, 35, 38—39, 40, 45, 55—56, 58—59, 61, 68, 72, 73, 116, 269, 285, 292
- [25] *[Засулич, В. И.] Иванов, В. Плохая выдумка.* (По поводу романа Г. Боборыкина «По-другому»). — «Новое Слово», Спб., 1897, № 12, сентябрь, стр. 1—19. — 526—527

- [26] «Здоровье». Спб., 1879, № 122, стр. 382—384; № 123, стр. 403—405. — 387—388
- [27] «Земледельческая Газета». Спб., 1873, № 9, 3 марта, стр. 129—133. — 515
- [28] *Зибер, Н. И. Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях. Опыт критико-экономического исследования.* Спб., 1885. VII, 598 стр. — 162, 178, 184, 185—186
- Иванов, В. — см. [Засулич, В. И.]*
- [29] *Ингрэм, Д. История политической экономии.* Пер. с англ. под ред. И. И. Янжула. М., Солдатенков, 1891. XI, 322, IV стр. — 201
- [30] *Инструкция чинам фабричной инспекции по применению... мнения Государственного совета о продолжительности и распределении рабочего времени в заведениях фабрично-заводской промышленности.* — «Правительственный Вестник», Спб., 1897, № 242, 5 (17) ноября, стр. 1—2; № 243, 6 (18) ноября, стр. 1—2. — 300—301, 304, 305, 306—307, 308—309, 310—311
- [31] «Искра». [Лондон], 1902, № 23, 1 августа, стр. 2—4; № 24, 1 сентября, стр. 2—4. — 433
- Каменский, Н. — см. [Плеханов, Г. В.]*
- [32] *Карышев, Н. А. Народнохозяйственные наброски. XXXIII. Затраты губернских земств на «экономические мероприятия».* — XXXIV. — К вопросу о задолженности частного землевладения. — «Русское Богатство», Спб., 1896, № 5, стр. 1—26. — 514
- [33] [Катков, М. Н.] Москва, 28 мая. [Передовая]. — «Московские Ведомости», 1886, № 146, 29 мая, стр. 2. — 37—38, 54
- [34] *Короленко, С. А. Вольнонаемный труд в хозяйствах владельческих и передвижение рабочих, в связи с статистико-экономическим обзором Европейской России в сельскохозяйственном и промышленном отношениях.* Спб., 1892. XX, 844 стр. (Деп. земледелия и

сельской пром-сти. С.-х. и стат. сведения по материалам, полученным от хозяев. Вып. V). — 230, 376

- [35] Корсак, А. К. *О формах промышленности вообще и о значении домашнего производства (кустарной и домашней промышленности) в Западной Европе и России.* М., 1861. 310 стр. — 186
- [36] * Красноперов, Е. И. *Кустарная промышленность Пермской губернии на Сибирско-Уральской научно-промышленной выставке в г. Екатеринбурге в 1887 г.* Вып. I—III. Пермь, изд. Пермск. губ. земства, 1888—1889. (Работы статистического бюро, учрежд. при Пермск. губ. зем. управе). — 319, 331—332, 346, 366, 383, 384—385, 387, 388—389, 392, 400, 411
- [37] Крылов, И. А. *Лев на ловле.* — 309
- [38] Лавров, П. Л. *О программных вопросах.* — «Летучий Листок «Группы народолюбцев», [Спб.], 1895, № 4, 9 декабря, стр. 19—22. — 451—452, 454—456
- [39] Левитский, Н. В. *О некоторых вопросах, касающихся народной жизни.* — «Русские Ведомости», М., 1897, № 239, 30 августа, стр. 3. — 420—426
- [40] [Ленин, В. И.] *Две тактики социал-демократии в демократической революции.* Изд. ЦК РСДРП, Женева, тип. партии, 1905. VIII, 108 стр. (РСДРП). Перед загл. авт.: Н. Ленини. — 437
- [41] [Ленин, В. И.] *Ленин, Н. Задачи русских социал-демократов.* С предисл. П. Аксельрода. Женева, изд. РСДРП, 1898. 32 стр. — 431, 435, 437, 542, 544
- [42] — *Ленин, Н. Задачи русских социал-демократов.* Изд. 2-е. С предисл. автора и П. Б. Аксельрода. Женева, изд. Загр. лиги русск. рев. соц.-дем., 1902. XI, 24 стр. — 431, 432, 433, 437, 541, 544
- [43] — *Ленин, Н. Задачи русских социал-демократов.* 3-е изд. Женева, изд. ЦК РСДРП, 1905. [1], 37 стр. — 437
- [44] — Т—н, К. *К характеристике экономического романтизма.* Сисмонди и наши отечественные сисмондисты. — «Новое Слово», Спб., 1897, № 7, апрель, стр.

25—50; № 8, май, стр. 25—60; № 9, июнь, стр. 26—53; № 10, июль, стр. 18—32. — 492

- [45] — *К характеристике экономического романтизма*. Сисмонди и наши отечественные сисмондисты. — В кн.: [Ленин, В. И.] Ильин, В. Экономические этюды и статьи. Спб., тип. Лейферта, 1899, стр. 1—112. — 493—494, 520
- [46] — *Объяснение закона о штрафах, взимаемых с рабочих на фабриках и заводах*. [Спб., тип. «Группы народо-вольцев»], 1895. 56 стр. На тит. л. вых. дан.: Херсон, тип. Субботина. — 269
- [47] — *Перлы народнического прожектерства*. — В кн.: [Ленин, В. И.] Ильин, В. Экономические этюды и статьи. Спб., тип. Лейферта, 1899, стр. 201—225. — 418
- [48] — *Ильин, В. Развитие капитализма в России*. Процесс образования внутреннего рынка для крупной промышленности. Спб., Водовозова, 1899. XIII, 480 стр.; 2 л. диагр., VIII л. табл. — 150, 168, 189
- [49] — *Революционный авантюризм*. — «Искра», [Лондон], 1902, № 23, 1 августа, стр. 2—4; № 24, 1 сентября, стр. 2—4. — 433
- [50] — *Революция учит*. — «Пролетарий», Женева, 1905, № 9, 26 (13) июля, стр. 1. — 437—438
- [51] — *Ленин, Н. Что делать?* Наболевшие вопросы нашего движения. Stuttgart, Dietz, 1902. VII, 144 стр. — 431—432, 437—438, 542, 544—545
- [52] — *Ильин, В. Экономические этюды и статьи*. Спб., тип. Лейферта, 1899. 290 стр. — 418, 493—494, 520
- [53] *Лермонтов, М. Ю. А. О. Смирновой*. — 426
- [54] «*Летучий Листок «Группы народо-вольцев»*». [Спб.], 1892—1895, № 1—4. — 439
— № 4, 1895, 9 декабря, стр. 19—22, стр. I—II. — 115, 117, 121, 122, 123—124, 267, 451, 454—456
- [55] *Мальтус, Т.-Р. Опыт о законе народонаселения или изложение прошедшего и настоящего действия этого закона на благоденствие человеческого рода, с прило-*

жением нескольких исследований о надежде на отстранение или смягчение причиняемого им зла. Пер. П. А. Бибииков. Т. 2. Спб., 1868. 468 стр. — 182

- [56] *Манифест социально-революционной партии «Народного права»*. [Листовка]. 19 февраля 1894 года. [Смоленск], 1894. 1 л. — 439, 456
- [57] *Мануилов, А. А. Капиталистическая идиллия*. [Рецензия на кн.:] Герхарт фон Шульце-Геверниц. Крупное производство, его значение для экономического и социального прогресса. — Эюд из области хлопчатобумажной промышленности. Под ред. и с предисл. П. Б. Струве. В прил. лекция Филипповича: «Экономический прогресс и успехи культуры». 1897. — «Русское Богатство», Спб., 1897, № 11, стр. 78—93. — 472, 490
- [58] * *Маркс, К. и Энгельс, Ф. Манифест Коммунистической партии*. Декабрь 1847 г. — январь 1848 г. — 197, 199, 226, 245—248, 445, 491, 492—493
- [59] * *Маркс, К. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта*. — В кн.: Маркс, К. Собрание исторических работ. Полный пер. с нем. под ред. и с примеч. В. Базарова и И. Степанова. [Спб.], Скирмунт, [1906], стр. 137—268. — 220—221
- [60] — *Временный устав Товарищества*. 21—27 октября 1864 г. — 27
- [61] — *Капитал*. Критика политической экономии. Т. I—III. 1867—1894 гг. — 25, 143—144, 185—186, 535
- [62] — *Капитал*. Критика политической экономии. Т. I. 1867 г. — 177, 178, 228, 244, 259—260
- [63] * — *Капитал*. Критика политической экономии. Под ред. Ф. Энгельса. Пер. с нем. Т. 2. Кн. II. Процесс обращения капитала. Спб., [тип. министерства путей сообщения (Бенке)], 1885. XXI, 403 стр. — 166
- [64] — *Критика Готской программы*. Замечания к программе германской рабочей партии 5 мая 1875 г. — 201
- [65] — *Критика некоторых положений политической экономии*. Пер. с нем. П. П. Румянцева под ред. А. А. Ма-

нуилова. М., Бонч-Бруевич, 1896. XII, 160 стр. — 197—198, 217, 220

- [66] *Маркс, К. Общій устав Международного Товарищества Рабочих*. Около 24 октября 1871 г. — 26—27
- [67] — *Предисловие к первому изданию* [первого тома «Капитала»]. 25 июля 1867 г. — 258
- [68] * — *Собрание исторических работ*. I. Борьба классов во Франции 1848—1850 г. II. Восемнадцатое брюмера Луи Бонапарта. III. Революция и контрреволюция в Германии. Прил.: I. Ф. Энгельс. Введение к «Борьбе классов во Франции». II. К. Каутский. Предисловие к «Революции и контрреволюции». Полный пер. с нем. под ред. и с примеч. В. Базарова и И. Степанова. [Спб.], Скирмунт, [1906]. 456 стр. — 220—221
- [69] — *Теории прибавочной стоимости* (IV том «Капитала»). Январь 1862 г. — июль 1863 г. — 25
- [70] *Материалы для истории русского социально-революционного движения*. Вып. I, X [1—2], XI, XVI. С прил. «С родины и на родину», №№ 1, 3—7. Женева, изд. «Группы старых народовольцев», 1893—1896. — 451
- [71] *Материалы для статистики Красноуфимского уезда Пермской губернии*. Вып. V. Ч. I (Заводский район). Казань, изд. Красноуфимского уезд. земства, 1894. 420 стр. — 377
- [72] *Материалы к оценке земель Нижегородской губернии*. Экономическая часть. * Вып. XI. Семеповский уезд. Н.-Новгород, изд. Нижегородского губ. земства, 1893. X, 675 стр. (Статистическое отделение Нижегородской губ. зем. управы). — 387
- [73] *Мейер, Р. Доход*. — В кн.: Промышленность. Статьи из *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Пер. с нем. М., Водовозовы, 1896, стр. 283—328. — 201
- [74] *Микулин, А. А. Очерки из истории применения закона 3-го июня 1886 года о найме рабочих на фабриках и заводах Владимирской губернии*. (Изд. неофиц.) Владимир, 1893. 103 стр. — 49, 61, 62—63
- [75] *Минский, Н. М. При свете совести*. Мысли и мечты о цели жизни. Изд. 2-е. Спб., 1897. XVI, 228 стр. — 497

- [76] Михайловский, Н. К. *Литература и жизнь*. — «Русское Богатство», Спб., 1894, № 10, стр. 45—77. — 481—482
- [77] — *Литература и жизнь*. О совести г. Минского, страхе смерти и жажде бессмертия. — О наших умственных течениях за полвека. — О новых словах и «Новом Слове». — О речи проф. Светлова. — О г. Волынском и скандалистах вообще. — «Русское Богатство», Спб., 1897, № 10, стр. 161—195. — 497, 498, 519—520, 531—538
- [78] — *Литература и жизнь*. О народничестве, диалектическом материализме, субъективизме и проч. — О страшной силе г. Novus'a, о моей робости и о некоторых недоразумениях. — Н. Н. Златовратский. — «Русское Богатство», Спб., 1897, № 11, стр. 115—139. — 491—493, 494
- [79] Михайловский, Я. Т. *Заработная плата и продолжительность рабочего времени на фабриках и заводах*. — В кн.: Фабрично-заводская промышленность и торговля России. Спб., изд. деп. торговли и мануфактур м-ва финансов, 1893, стр. 273—303 (Всемирная Колумбова выставка 1893 г. в Чикаго), отдел XXIII. — 50, 58—59
- [80] Моллесон, И. И. *Очерк шерстобитного и валяльного (или пимокатного) промыслов в гигиеническом отношении*. — «Здоровье», Спб., 1879, № 122, стр. 382—384; № 123, стр. 403—405. — 387—388
- [81] Москва, 18 января. — «Московские Ведомости», 1885, № 19, 19 января, стр. 3. — 37—38
- [82] «Московские Ведомости». — 285, 506, 531—532
— 1885, № 19, 19 января, стр. 3. — 37—38
— 1886, № 146, 29 мая, стр. 2. — 38, 55
— 1891, № 185, 7 июля, стр. 3—5; № 192, 14 июля, стр. 3—5. — 497, 531, 538

Н. — он, Николай — он — см. [Даниельсон, Н. Ф.]

- [85] Н — ч. *Раскол в русской социал-демократии*. — «Освобождение», Париж, 1905, № 72, 21 (8) июня, стр. 356—357. — 437

[⁸⁴] *Наказ чинам фабричной инспекции.* — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате», Спб., 1894, № 104, 27 июня, ст. 704, стр. 2189—2212. — 51—52, 54

Насущный вопрос — см. [Богданович, А. И.]

[⁸⁵] «Неделя». Спб., 1894, № 47, 20 ноября, стр. 1504—1508; № 48, 27 ноября, стр. 1543—1547; № 49, 4 декабря, стр. 1587—1593. — 202, 538

[⁸⁶] *Некрасов, Н. А. Памяти Добролюбова.* — 19

[⁸⁷] «Новое Время». Спб., 1886, № 3686, 5 (17) июня, стр. 3. — 37

[⁸⁸] *Новое выступление русских либералов.* — «Революционная Россия», [Женева], 1902, № 9, июль, стр. 3—5. — 433

[⁸⁹] «Новое Слово». Спб. — 221

— 1897, № 7, апрель, стр. 25—50, стр. 229—243. — 485, 492

— 1897, № 8, май, стр. 25—60; № 9, июнь, стр. 26—53; № 10, июль, стр. 18—32. — 492

— 1897, № 12, сентябрь, стр. 1—19, стр. 70—98. — 526—527, 534—535

— 1897, № 1, октябрь, стр. 55—84. — 491, 492, 493

[⁹⁰] *О введении в действие правил о надзоре за благоустройством и порядком на частных горных заводах и промыслах и о найме рабочих на сии заводы и промыслы* [9 марта 1892 г.]. — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате», Спб., 1892, № 114, 15 октября, ст. 1099, стр. 2756. — 68

[⁹¹] *О надзоре за благоустройством и порядком на частных горных заводах и промыслах и о найме рабочих на эти заводы и промыслы* [9 марта 1892 г.]. — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате», Спб., 1892, № 40, 24 апреля, ст. 410, стр. 757—763. — 68

[⁹²] *О преобразовании фабричной инспекции и должностей губернских механиков и о распространении действия правил о надзоре за заведениями фабрично-завод-*

ской промышленности и о взаимных отношениях фабрикантов и рабочих [14 марта 1894 г.] — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате», Спб., 1894, № 45, 31 марта, ст. 358, стр. 971—980. — 68

[⁹³] *О продолжительности и распределении рабочего времени в заведениях фабрично-заводской промышленности* [2 июня 1897 г.]. — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате», Спб., 1897, № 62, 13 июня, ст. 778, стр. 2135—2139. — 267—299, 300, 301, 303—304, 305, 306, 307—308, 309, 310, 453

[⁹⁴] *О распространении на губернии Царства Польского закона о найме рабочих на фабрики, заводы и мануфактуры и о надзоре за заведениями фабричной промышленности* [11 июня 1891 г.]. — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате», Спб., 1891, № 75, 23 июля, ст. 799, стр. 1911—1913. — 68

[⁹⁵] *О распространении на Егорьевский уезд Рязанской губернии изъясненных в уставе о промышленности постановлений о надзоре за заведениями фабрично-заводской промышленности и о взаимных отношениях фабрикантов и рабочих* [30 июля 1893 г.]. — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате», Спб., 1893, № 130, 31 августа, ст. 1064, стр. 2983. — 68

[⁹⁶] *О распространении на некоторые губернии правил о надзоре за заведениями фабрично-заводской промышленности и о взаимных отношениях фабрикантов и рабочих, а также об издании нового штата фабричной инспекции* [2 июня 1897 г.]. — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате», Спб., 1897, № 63, 17 июня, ст. 792, стр. 2190—2194. — 292

[⁹⁷] *Орехово-Зуево*. (Корреспонденция «Нового Времени»). — «Новое Время», Спб., 1886, № 3686, 5 (17) июня, стр. 3, в отд.: «Внутренние известия». — 37

- [⁹⁸] * Орлов, П. А. *Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и вел. кн. Финляндским*. Материалы для фабрично-заводской статистики. [По сведениям за 1879 г.]. Спб., 1881. IX, 753 стр. — 384, 388
- [⁹⁹] Орлов, П. А. и Будагов, С. Г. *Указатель фабрик и заводов Европейской России*. Материалы для фабрично-заводской статистики. [По сведениям за 1890 г., дополненным сведениями за 1893 и 1894 гг.]. Изд. 3-е, испр. и знач. доп. Спб., 1894. XVIII, 827 стр. — 334, 384
- [¹⁰⁰] «Освобождение». Штутгарт — Париж. — 433, 434 — Париж, 1905, № 72, 21 (8) июня, стр. 356—357. — 437
- [¹⁰¹] Островский, А. Н. *В чужом пиру похмелье*. — 224
- [¹⁰²] «Отечественные Записки». Спб., 1867, № 9, кн. 2, стр. 319—381; № 10, кн. 2, стр. 620—680; 1868, № 11, стр. 141—186; № 12, стр. 427—468. — 498 — 1872, № 5, стр. 30—50; № 6, стр. 161—182. — 511
- [¹⁰³] *Отчет о капиталах и оборотах и о деятельности кустарно-промышленного банка Пермского губернского земства за 1895 год*. Сост. правлением банка. Пермь, 1896. 144 стр. — 412
- [¹⁰⁴] *Отчеты и исследования по кустарной промышленности в России*. Т. III. Спб., 1895. 228 стр. (М-во земл. и гос. имуществ. Отдел сельской экономии и сельскохозяйственной статистики). — 352, 411, 417
- [¹⁰⁵] * *Очерк состояния кустарной промышленности в Пермской губернии*. Пермь. 1896. IV, 365 стр.; 232 л. табл.; 8 стр.; XVI л. диагр.; 1 л. карт. (Обзор Пермского края). — 315—418
- П. Б. — см. Струве, П. Б.
- [¹⁰⁶] *Периодические издания*. «Русское Богатство», март. «Русский Вестник», апрель. «Вестник Европы», апрель. «Русское Обозрение», март. [Рецензия]. — «Русская Мысль», М., 1896, № 5, стр. 225—237, библиографический отдел. — 221—224

- [107] «Пермские Губернские Ведомости». 1896, № 183, 27 августа, стр. 3. — 412
- [108] Песков, П. А. Отчет за 1885 г. фабричного инспектора Владимирского округа. Спб., 1886. 73 стр.; 68 л. табл. (III. Владимирский фабричный округ). — 49
- [109] [Плеханов, Г. В.] Бельтов, Н. К вопросу о развитии монистического взгляда на историю. Ответ гг. Михайловскому, Карееву и комп. Спб., 1895. 288 стр. — 205, 528, 533
- [110] — Новый поход против русской социал-демократии. Женева, изд. «Союза русских социал-демократов», 1897. 55 стр. — 451
- [111] — Каменский, Н. О материалистическом понимании истории. (Essais sur la conception matérialiste de l'histoire par Antonio Labriola, professeur à l'université de Rome, avec une préface de G. Sorel. Paris. 1897). — «Новое Слово», Спб., 1897, № 12, сентябрь, стр. 70—98. — 534—535
- [112] — Волгин, А. Обоснование народничества в трудах г-на Воронцова (В. В.). Критический этюд. Спб., 1896 VI, 283 стр. — 188, 229, 238, 345
- [113] Положение о горнозаводском населении казенных горных заводов ведомства министерства финансов. Спб., 1861. 14 стр. — 411
- [114] [Положения 19 февраля 1861 года о крестьянах, вышедших из крепостной зависимости.] — 500, 501
- [115] Правила о продолжительности и распределении рабочего времени в заведениях фабрично-заводской промышленности. — «Правительственный Вестник», Спб., 1897, № 221, 9 (21) октября, стр. 1. — 300, 301—304, 305—306, 307—308, 309—310, 311
- [116] Правила о хранении и расходовании штрафного при фабриках капитала. [4 декабря 1890 г.]. — «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате», Спб., 1891, № 2, 4 января, ст. 24, стр. 23—24. — 56—57, 58—59, 65—66, 69, 72, 73

- [117] *[Правительственное сообщение о летних забастовках на петербургских мануфактурах].* — «Правительственный Вестник», Спб., 1896, № 158, 19 (31) июля, стр. 1—2. — 121, 122—125
- [118] *«Правительственный Вестник». Спб., 1896, № 158,* 19 (31) июля, стр. 1—2. — 121, 122—125
 — 1897, № 221, 9 (21) октября, стр. 1. — 300, 301—304, 305, 307—308, 309, 310—311
 — 1897, № 242, 5 (17) ноября, стр. 1—2; № 243, 6 (18) ноября, стр. 1—2. — 300—301, 304, 305, 307, 308, 310—311
- [119] *Продолжительность и распределение рабочего времени в заведениях фабрично-заводской промышленности.*— «Вестник Финансов, Промышленности и Торговли», Спб., 1897, № 26, стр. 850—853. — 271—272, 275—277, 279—280, 281, 297—298, 300—301, 308
- [120] *Производительные силы России.* Краткая характеристика различных отраслей труда — соответственно классификации выставки. Сост. под общ. ред. В. И. Ковалевского. Спб., [1896]. XI, 1249 стр. (М-во финансов. Комисс. по заведованию устройством Всеросс. пром. и худож. выставки 1896 г. в Н.-Новгороде). — 470—471, 485
- [121] *«Пролетарий».* Женева, 1905, № 1—9, 27 (14) мая — 26 (13) июля. — 437
 — № 9, 26 (13) июля, стр. 1. — 437
- [122] *Промыслы Московской губернии.* Вып. I—V *. М., изд. Моск. губ. земства, 1879—1883. (В изд.: Сборник статистических сведений по Московской губернии. Отдел хозяйственной статистики. Т. VI, вып. I—II; т. VII, вып. I—III). — 186, 319
- [123] *Промышленность.* Статьи из Handwörterbuch der Staatswissenschaften. Пер. с нем. М., Водовозовы, 1896. VIII, 328 стр. — 201
- [124] * *Пругавин, В. С. Промыслы Владимирской губернии.* Вып. I, IV. М., Баранов, 1882. — 318
- [125] *[Прудон, П.-Ж.] Критический разбор теории Мальтуса, сделанный Прудоном в сочинении «О справедливо-*

- сти». — В кн.: Мальтус, Т.-Р. Опыт о законе народонаселения... Пер. П. А. Бибииков. Т. 2. Спб., 1868, стр. 424—442, в отд.: «Приложения». — 182
- [126] «Работник». Женева, 1896, №№ 1 и 2. — 20, 439
- [127] «Революционная Россия». [Женева], 1902, № 9, июль, стр. 3—5. — 433
- [128] Решетников, Ф. М. Подлиповцы. — 422
- [129] Рикардо, Д. Сочинения. Пер. Н. Зибера. С прил. переводчика. Спб., Пантелеев, 1882. XXVI, 659 стр. — 173
- [150] Родбертус-Ягецов, И.-К. Социальные письма к фон Кирхману. — 169, 200—201
- [151] Розанов, В. В. Почему мы отказываемся от наследства? — «Московские Ведомости», 1891, № 185, 7 июля, стр. 3—5. — 497, 531, 538
- [132] — В чем главный недостаток «наследства 60—70 годов»? — «Московские Ведомости», 1891, № 192, 14 июля, стр. 3—5. — 497, 531, 538
- [135] «Русская Мысль». М., 1885, № 3, стр. 123—150; № 4, стр. 36—54. — 209—210
— 1896, № 5, стр. 225—237. — 221—224
- [134] «Русские Ведомости». М. — 425
— 1886, № 144, 29 мая, стр. 3. — 36—37, 41—42, 45, 49, 72, 269
— 1896, № 112, 24 апреля, стр. 1. — 115, 116—117, 121, 122, 123, 267
— 1897, № 239, 30 августа, стр. 2—3. — 420—426
- [135] «Русское Богатство». Спб. — 74, 221, 425, 465—466, 473, 477, 481, 488, 518, 532, 533, 534, 538
— 1894, № 4, стр. 1—34; № 6, стр. 86—130. — 196—197, 246, 247—248
— 1894, № 10, стр. 45—77. — 481
— 1895, № 1, стр. 155—185; № 2, стр. 1—34. — 202
— 1895, № 5, стр. 52—77, стр. 171—197. — 74—81, 425, 465, 483, 525
— 1896, № 5, стр. 1—26. — 514
— 1896, № 6, стр. 19—42. — 465
— 1896, № 7, стр. 24—53, стр. 138—168. — 131, 167, 169,

170—171, 174—175, 182, 183—184, 199, 221, 230, 235,
240, 247, 465

— 1896, № 8, стр. 38—58. — 131, 139, 170—171, 190,
192, 199—200, 203, 221, 242, 246, 247, 248

— 1896, № 12, стр. 93—114. — 514

— 1897, № 2, стр. 162—169. — 465

— 1897, № 3, стр. 196. — 131

— 1897, № 4, стр. 130—158; № 6, стр. 127—153; № 7,
стр. 130—157. — 465

— 1897, № 10, стр. 161—195. — 497, 498, 519, 531—538

— 1897, № 11, стр. 78—93, стр. 115—139. — 472, 490,
491—493, 494

[136] «Русское Слово». М., 1896, № 107, 22 апреля, стр. 3 —
115, 117, 121, 122, 123, 267

[137] *Салтыков-Щедрин, М. Е. Дневник провинциала в Петербурге.* — 256

[138] — *Похороны.* — 256

[139] *С.-Петербург, 3 марта 1873 г.* [Передовая]. — «Земледельческая Газета», Спб., 1873, № 9, 3 марта, стр. 129—133. — 515

[140] * *Сборник статистических сведений по Московской губернии.* Отдел хозяйственной статистики. Т. VII. Вып. III. М., изд. Моск. губ. земства, 1883. 204 стр.— 186

[141] *Свод данных о фабрично-заводской промышленности в России за 1885—1889 годы.* Спб., изд. деп. торговли и мануфактур, 1889—1891. (Материалы для торгово-пром. статистики). — 336

[142] *Свод данных о фабрично-заводской промышленности в России за 1890—1891 год.* Спб., 1893—1894. (М-во финансов. Деп. торговли и мануфактур. Материалы для торгово-пром. статистики). — 336

[143] *Свод законов Российской империи, издания 1857 года.* Т. 7. Уставы монетный, горный и о соли. Спб., 1857. 814, II стр. — 411, 415, 418

[144] *Свод законов Российской империи.* Т. 10. Ч. I. Спб., 1887. 488 стр. — 402

- [145] *Свод законов Российской империи*. Т. 11. Ч. II. Спб., 1887. 825 стр. — 40—47, 47—54, 55, 56, 60—62, 63, 65, 67—70, 72, 85
- [146] *Синдикаты во Франции*. — «Русские Ведомости», М., 1897, № 239, 30 августа, стр. 2—3. — 424
- [147] *Скалдин. В захолустье и в столице*. — «Отечественные Записки», Спб., 1867, № 9, кн. 2, стр. 319—381; № 10, кн. 2, стр. 620—680; 1868, № 11, стр. 255—287; № 12, стр. 503—620; 1869, № 11, стр. 141—186; № 12, стр. 427—468. — 498
- [148] *Скалдин. В захолустье и в столице*. Спб., 1870, 451 стр. — 498—510, 523
- [149] *Смит, А. Исследования о природе и причинах богатства народов*. С примеч. Бентама, Бланки, Буханана. Гарнье, Мак-Куллоха, Мальтуса, Милля, Рикардо, Сэя, Сисмонди и Тюрго. Пер. П. А. Бибииков. Т. 1—2. Спб., 1866. — 138, 171—172
- [150] «Собрание узаконений и распоряжений правительства, изд. при правительствующем Сенате». Спб., 1886, № 68, 15 июля, стр. 1390—1405. — 34, 35, 38—39, 40, 44—45, 55—56, 58—59, 60—61, 68, 72, 116, 269, 284—285, 291—292
— 1891, № 2, 4 января, стр. 23—24. — 56—57, 58—59, 64—65, 66, 69, 72
— 1891, № 75, 23 июля, стр. 1911—1913. — 68, 69
— 1892, № 40, 24 апреля, стр. 757—763. — 68
— 1892, № 114, 15 октября, стр. 2756. — 68
— 1893, № 130, 31 августа, стр. 2983. — 69
— 1894, № 45, 31 марта, стр. 971—980. — 68
— 1894, № 104, 27 июня, стр. 2189—2212. — 51, 53, 54
— 1897, № 62, 13 июня, стр. 2135—2139. — 267—299, 300, 301, 303, 305, 306, 307—308, 309, 310
— 1897, № 63, 17 июня, стр. 2190—2194. — 292
- [151] «Социал-Демократ». Лондон, 1890, кн. 1, февраль, стр. 176—185; Женева, 1890, кн. 2, август, стр. 42—61. — 25
- [152] *Струве, П. Б. Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России*. Вып. I. Спб., 1894. X, 291 стр. — 201, 210, 228—229, 533, 538

- [153] — *Novus.. На разные темы.*—«Новое Слово», Спб., 1897, № 1, октябрь, стр. 55—84. — 491, 492, 493
- [154] — *П. Б. Текущие вопросы внутренней жизни.* — «Новое Слово», Спб., 1897, № 7, апрель, стр. 229—243. — 485
- [155] *Требование по общему согласию рабочих.* — «Русские Ведомости», М., 1886, № 144, 29 мая, стр. 3, в ст.: «О беспорядках рабочих на фабрике товарищества Никольской мануфактуры. — 36—37, 41, 45, 50, 269
- [156] *Труды комиссии, высочайше учрежденной для пересмотра системы податей и сборов.* Т. I—XXIII. Спб., 1863—1877. — 501
- [157] *Труды комиссии по исследованию кустарной промышленности в России.* Вып. I—XVI. Спб., 1879—1887. — 319, 387, 395, 411
- [158] *Туган-Барановский, М. И. Промышленные кризисы в современной Англии, их причины и влияние на народную жизнь.* Спб., 1894. IV, 513 стр. — 166, 168
- [159] *Русская фабрика в прошлом и настоящем.* Историко-экономическое исследование. Т. I. Историческое развитие русской фабрики в XIX веке. Спб., Пантелеев, 1898. XI, 496 стр. — 519
- Указатель фабрик и заводов Европейской России — см. Орлов, П. А. и Будагов, С. Г.*
- Указатель фабрик и заводов Европейской России с Царством Польским и вел. кн. Финляндским — см. Орлов, П. А.*
- [160] *Устав горный.* — В кн.: Свод законов Российской империи, издания 1857 года. Т. 7. Спб., 1857, стр. 1—495. — 411, 415, 418
- [161] *Устав о промышленности.* — В кн.: Свод законов Российской империи. Т. 11. Ч. II. Спб., 1887, стр. 1—125. — 40—47, 48—54, 55, 56, 60—62, 63, 64, 65, 67—70, 71, 72, 85
- [162] *Фабрично-заводская промышленность и торговля России.* Спб., изд. деп. торговли и мануфактур м-ва финансов, 1893. 747 стр. (Всемирная Колумбова выставка 1893 г. в Чикаго). — 49—50, 59

- [163] Харизоменов, С. А. Значение кустарной промышленно-сти. — «Юридический Вестник», М., 1883, № 11, стр. 414—441; № 12, стр. 543—597. — 395
- [164] * — *Промыслы Владимирской губернии*. Вып. II—III, V. М., Баранов, 1882, 1884. — 318
- [165] Хемницер, И. И. *Метафизик*. — 413
- [166] Шаратов, С. *Русский сельский хозяин*. Несколько мыслей об устройстве хозяйства в России на новых началах. С прил. 15 неизд. писем А. Н. Энгельгардта к А. Н. Куломзину. Бесплатное прил. к журн. «Север» за 1894 г. Спб., Ремезова, 1894. III, 168 стр. — 488—490
- [167] Энгельгардт, А. Н. *Из деревни*. — «Отечественные Записки», Спб., 1872, № 5, стр. 30—50; № 6, стр. 161—182. — 510—511
- [168] — *Из деревни*. 11 писем (1872—1882 гг.). Спб., Суворин, 1882. 493 стр. — 510—511
- [169] — *Из деревни*. 11 писем. 1872—1882. Спб., 1885. 563 стр. — 510—517, 524, 525
- [170] Энгельс, Ф. *Анти-Дюринг*. Переворот в науке, произведенный господином Евгением Дюрингом. 1876—1878 гг. — 25, 228
- [171] — *Внешняя политика русского царизма*. — «Социал-Демократ», Лондон, 1890, кн. 1, февраль, стр. 176—185; Женева, кн. 2, август, стр. 42—61. Загл.: Иностранная политика русского царства. — 25
- [172] — *И.-Ф. Беккеру*. 15 октября 1884 г. — 26
- [173] — *К жилищному вопросу*. Вторая половина мая 1872 г.— январь 1873 г. — 25
- [174] — *Людвиг Фейербах*. Пер. с нем. Г. Плеханова. С двумя прил. н с объяснительными примеч. переводчика. Женева, тип. «Социал-Демократа», 1892. IV, 105 стр. (Б-ка современного социализма. Серия II. — Вып. I). — 25
- [175] — *Предисловие к «Крестьянской войне в Германии»*. 1 июля 1874 г. — 21

- [176] — *Предисловие к немецкому изданию 1890 года* [«Манифеста Коммунистической партии»]. 1 мая 1890 г. — 27
- [177] — *Происхождение семьи, частной собственности и государства*. (Пер. с 4-го нем. изд.) Изд. 3-е, испр. Спб., тип. Трей, 1895. XVI, 172 стр. — 25
- [178] — *Развитие научного социализма*. Пер. с нем. В. Засулич. 2-е изд. С двумя прил.: 1. Фридрих Энгельс (биографический очерк). 2. Теория насилия (против Дюринга). Женева, тип. «Социал-Демократа», 1892. XV, 84 стр. (Б-ка современного социализма. Серия I.— Вып. II). — 25
- [179] — *Фридрих Энгельс о России*. 1) Ответ П. Н. Ткачеву (1875 г.). 2) Послесловие к нему (1894 г.). Пер. с нем. В. Засулич. Женева, тип. «Социал-Демократа», 1894. VII, 38 стр. (Б-ка современного социализма. Серия II.— Вып. III). — 25
- [180] [Эфрусу, Б. О. Некролог]. — «Русское Богатство», Спб., 1897, № 3, стр. 196, в ст.: Анненский, Н. Хроника внутренней жизни. Пересмотр положения о крестьянах. — А. Н. Майков. — Б. О. Эфруси. — 131
- [181] — *Социально-экономические воззрения Симонда де Сисмонди*. — «Русское Богатство», Спб., 1896, № 7, стр. 138—168; № 8, стр. 38—58. — 131, 138—139, 167—168, 169, 170—171, 174—175, 182, 183, 189, 192, 198, 199—200, 221, 230, 234—235, 240—243, 246, 247—248
- [182] Южаков, С. Н. *Вопросы гегемонии в конце XIX века*. — «Русская Мысль», М., 1885, № 3, стр. 123—150; № 4, стр. 36—54. — 210
- [183] — *Вопросы просвещения*. Публицистические опыты. Реформа средней школы. — Системы и задачи высшего образования. — Гимназические учебники. — Вопрос всенародного обучения. — Женщина и просвещение. Спб., 1897. VIII, 284 стр. — 418, 463, 465—490, 491
- [184] — *Дневник журналиста*. — «Русское Богатство», Спб., 1896, № 12, стр. 93—114. — 514

- [185] — *Дневник журналиста*. По поводу недавних толков о среднем учебном деле. — О задачах и системах высшего образования. — Университетский вопрос в русской печати. — Переходные экзамены. Гимназические учебники. — О гимназических учебниках. — О гимназических учебниках. История. Итоги. — «Русское Богатство», Спб., 1896, № 6, стр. 19—42; № 7, стр. 24—53; 1897, № 2, стр. 162—169; № 4, стр. 130—158; № 6, стр. 127—153; № 7, стр. 130—157. — 465
- [186] — *Из современной хроники*. Женщина и просвещение. — «Русское Богатство», Спб., 1895, № 5, стр. 171—197. — 465
- [187] — *Просветительная утопия*. План всенародного обязательного среднего образования. — «Русское Богатство», Спб., 1895, № 5, стр. 52—77. — 74—81, 425, 465, 482—483, 525
- [188] «*Юридический Вестник*». М., 1883, № 11, стр. 414—441; № 12, стр. 543—597. — 395
-
- [189] [*Adler, W.*] *Das Leben von Friedrich Engels*. — «*Arbeiter-Zeitung*», Wien, 1895, № 214, 7. August, S. 2—6. — 25—26
- [190] *Atkinson, W. Principles of Political economy; or, the laws of the formation of national wealth: developed by means of the Cristian Law of Government; being the substance of a case delivered to the Hand-loom weavers commission*. London, Whittaker, 1840. XVI, 247 p. — 213—214
- [191] *Bernstein, E. Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*. Stuttgart, Dietz, 1899. X, 188 S. — 169
- [192] *Boisguillebert. Dissertation sur la nature des richesses, de l'argent et des tributs, ou l'on découvre la fausse idée qui règne dans le monde à l'égard de ces trois articles*. — In: *Économistes-financiers du XVIII siècle. Précédés de notices historiques sur chaque auteur, et accompagnés de commentaires et de notes explicatives*, par Eugène Daire. Paris, 1843, p. 394—424. — 213

- [193] «*Deutsch-Französische Jahrbücher*». Paris, 1844, 1. u. 2. Lfg., S. 86—114. — 23
- [194] «*The Edinburgh Review or Critical Journal*». Edinburgh—London, 1819, v. XXXII, N LXIV, p. 453—477. — 146—147
- [195] Engels, F. *The condition of the working class in England in 1844*. With appendix written 1886, and pref. 1887. Transl. by K. Wischnewetzky. New York, [1887]. VI, 200, XI p. — 177, 228, 235—236, 258, 263, 473, 492
- [196] — *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*. Nach eigener Anschauung und authentischen Quellen. Leipzig, Wigand, 1845. 358 S. — 22—23, 177, 228, 235—236, 258, 263
- [197] — *Soziales aus Rußland*. Leipzig, Verl. der Genossenschaftsbuchdruckerei, 1875. 16 S. — 509
- [198] — *Umrisse zu einer Kritik der Nationalökonomie*. — «*Deutsch-Französische Jahrbücher*», Paris, 1844, 1. u. 2. Lfg., S. 86—114. — 24

Engels, F. u. Marx, K. — с.м. Marx, K. u. Engels, F.

- [199] *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Bd. 3. Jena, Fischer, 1892. — 201
- Bd. 5. Jena, Fischer, 1893. — 132, 258
- [200] Heine, H. *Du hast Diamanten und Perlen, hast alles, was Menschenbegehr...* — 400
- [201] «*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*». Leipzig, 1896, 3. Hft., S. 51—100; 4. Hft., S. 73—136. — 537
- [202] Labriola, A. *Essais sur la conception matérialiste de l'histoire*. Avec une préf. de G. Sorel. Paris, Giard et Brière, 1897. 349 p. (B — que Socialiste Internationale. III). — 491
- [203] Lippert, J. *Sismondi, Jean-Charles-Léonard Simonde de*. — In: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Bd. 5. Jena, Fischer, 1893, S. 676—680. — 132, 258

- [²⁰⁴] *MacCulloch, J.-R.* *Mr. Owen's Plans for Relieving the National Distress.* Review of R. Owen's works]. — «Edinburgh Review», Edinburgh — London, 1819, v. XXXII, N LXIV, p. 453—477. — 146—147
- [²⁰⁵] *Marx, K. u. Engels, F.* [*Die deutsche Ideologie.* Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten, Feuerbach, B. Bauer und Stirner und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten. IV. Kap. II. Bd.]. — «Das Westphälische Dampfboot», Paderborn, 1847, [August], S. 439—463, [September], S. 505—525. [Titel:] Karl Grün: Die soziale Bewegung in Frankreich und Belgien (Darmstadt, 1847), oder Die Geschichtschreibung des wahren Sozialismus. — 258
- [²⁰⁶] — [*Die deutsche Ideologie.* Kritik der neuesten deutschen Philosophie in ihren Repräsentanten, Feuerbach, B. Bauer und Stirner und des deutschen Sozialismus in seinen verschiedenen Propheten. Fragmente IV. Kap. II. Bd.]. — «Die Neue Zeit», XIV. Jg., 1895—1896, Bd. II, N 28, S. 49—52. In Art.: P. Struve. Zwei bisher unbekannte Aufsätze von Karl Marx aus den vierziger Jahren. — 258
- [²⁰⁷] — *Die heilige Familie, oder Kritik der kritischen Kritik.* Gegen Bruno Bauer und C^o. Frankfurt a. M., Literarische Anstalt (I. Rütten), 1845. VIII, 336 S. — 23, 528
- [²⁰⁸] — *Manifest der Kommunistischen Partei.* London, «Bildungs — Gesellschaft für Arbeiter», 1848. 30 S. — 24
- [²⁰⁹] *Marx, K. u. Engels, F.* *Der Volkstribun, redigiert von Herrmann Kriege in New-York.* — «Das Westphälische Dampfboot», Bielefeld, 1846, [Juli], S. 295—308. — 258
- [²¹⁰] — [*Der Volkstribun, redigiert von Herrmann Kriege in New-York.* — «Die Neue Zeit», XIV. Jg., 1895—1896, Bd. II, N 27, S. 7—11. In Art.: P. Struve. Zwei bisher unbekannte Aufsätze von Karl Marx aus den vierziger Jahren. — 258
- [²¹¹] *Marx, K.* *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte.* 3. Aufl. Hamburg, Meißner, 1885. VI, 108 S. — 492

- [²¹²] — *Discours sur la question du libre échange, prononcé à l'Association démocratique de Bruxelles, dans la séance publique du 9 Janvier 1848.* — 256
- [²¹³] — *Das Elend der Philosophie.* Antwort auf Proudhons «Philosophie des Elends». Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorw. und Noten von F. Engels. Stuttgart, Dietz, 1885. XXXVII, 209 S. — 202, 212, 213–216
- [²¹⁴]* — *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozeß des Kapitals. 2-te Aufl. Hamburg, Meißner, 1872. 830 S. — 341, 363, 391, 393–394, 492
- [²¹⁵]* — *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozeß des Kapitals. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1885. XXVII, 526 S. — 25, 143, 149, 150, 152, 166, 201
- [²¹⁶]* — *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 1. Buch III: Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Kapitel I bis XXVIII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1894. XXVIII, 448 S. — 25, 154
- [²¹⁷]* — *Das Kapital.* Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III: Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Kapitel XXIV bis LII. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1894. IV, 422 S. — 25, 149, 201–202, 203, 226–227, 260, 487
- [²¹⁸] — *Rede über die Frage des Freihandels, gehalten am 9. Januar 1848 in der demokratischen Gesellschaft zu Brüssel.* — In: Marx, K. *Das Elend der Philosophie.* Antwort auf Proudhons «Philosophie des Elends». Deutsch von E. Bernstein und K. Kautsky. Mit Vorw. und Noten von F. Engels. Stuttgart, Dietz, 1885, S. 188–209. — 162, 256–257, 258–263
- [²¹⁹] — *Theorien über den Mehrwert.* Aus dem nachgelassenen Manuskript «Zur Kritik der politischen Ökonomie». Hrsg. von K. Kautsky. Bd. II. T. 1. David Ricardo. Stuttgart, Dietz, 1905. XII, 344 S. — 205–206

[²²⁰] — *Zur Kritik der politischen Ökonomie*. August 1858—Januar 1859.
— 197

[²²¹] *Meyer, R. Einkommen*. — In: *Handwörterbuch der Staatswissenschaften*. Bd. 3. Jena, Fischer, 1892, S. 45—67. — 201

[²²²] «*Neue Rheinische Zeitung*». Köln. — 24

[²²³] «*Die Neue Zeit*». XIV. Jg., 1895—1896, Bd. II, N 27, S. 7—11;
N 28, S. 49—52. — 258

Novus — *с.м. Струве, П. Б.*

[²²¹] *Pereire, I. Leçons sur l'industrie et les finances, prononcées à la salle de l'athénée*. Suivies d'un projet de banque. Paris, 1832. [2], 105 p. (Religion Saint-Simonienne). — 217

[²²⁵] *Schitlowsky, Ch. Revuen*. — «*Sozialistische Monatshefte*», Berlin, 1902, 2. Bd., N 9, S. 754—755. — 433
«*Schmollers Jahrbuch*» — *с.м.* «*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*».

[²²⁶] *Schulze-Gävernitz, G. Die Moskau-Wladimirsche Baumwollindustrie*. — «*Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich*», Leipzig, 1896, 3. Hft., S. 51—100; 4. Hft., S. 73—136. — 537

[²²⁷] *Sismondi, J.-C.-L. Simonde de. Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population*. 2 v. Paris, Delaunay, 1819. — 132

[²²⁸] — *Nouveaux principes d'économie politique, ou de la richesse dans ses rapports avec la population*. 2-e éd. 2 v. Paris, Delaunay, 1827. — 132—211, 224—246, 251—257, 258, 263

[²²⁹] «*Sozialistische Monatshefte*». — Berlin, 1902, 2. Bd., N 9, S. 754—755. — 433

[²³⁰] «*Sozialpolitisches Centralblatt*». Berlin, 1893, Bd. 3, N 1, 2. Oktober, S. 1—3. — 228—229

[²³¹] *Struve, P. Zur Beurteilung der kapitalistischen Entwicklung Rußlands.*
— «Sozialpolitisches Centralblatt», Berlin, 1893, Bd. 3, N 1,
2. Oktober, S. 1—3. — 228—229

[²³²] «*Das Westphälische Dampfboot*». — Bielefeld, 1846, [Juli], S. 295—
308; Paderborn, 1847, [August], S. 439—463; [September],
S. 505—525. — 258

JMENNÝ REJSTŘÍK

ABRAMOV J. V. (1858—1906) — narodnický publicista, spolupracoval s časopisy Otčestvennyje zapiski, Dělo, Ustoi, s listem Něželja aj.; napsal povídky ze života lidu a mnoho článků o společenskoekonomických problémech, sektářství a vzdělávání lidu. Propagoval teorii „malých činů“ a „tiché kulturní práce“. — 519, 531—532

ADLER Viktor (1852—1918) — jeden z organizátorů a vůdců rakouské sociální demokracie. Na počátku své politické dráhy patřil k buržoazním radikálům; v polovině 80. let se zapojil do dělnického hnutí. V roce 1886 založil list Gleichheit, od roku 1889 byl redaktorem ústředního orgánu rakouské sociální demokracie Arbeiter-Zeitung. V 80.—90. letech byl ve spojení s Bedřichem Engelsem, avšak brzy po jeho smrti přešel k reformismu a stal se jedním z představitelů oportunistů. Za první světové války byl centristou, hlásal politiku „třídního smíru“ a bojoval proti revolučním akcím dělnické třídy. Po vzniku rakouské buržoazní republiky (1918) byl krátkou dobu ministrem zahraničních věcí. — 25

ALEXANDR MAKEDONSKÝ — VELIKÝ (353—323) — makedonský vladař, ovládl Malou Asii, Fénicii, Egypt. Po řadě bitev se stal vládcem Perské říše, která se po jeho smrti rozpadla. — 492

ALEXANDR III. (ROMANOV) (1845—1894) — ruský car (1881—1894). — 447

ALŽBĚTA (1533—1603) — královna Anglie a Irska (1558—1603) (Statut Alžbětín, viz K. Marx, Kapitál I, Praha 1954, s. 293). — 236

ARAKČEJEV A. A. (1769—1834) — hrabě; viz poznámka 154. — 483

ATKINSON William — anglický ekonom 30.—50. let 19. století, stoupe-

nec protekcionismu, odpůrce klasické školy buržoazní politické ekonomie. Nejdůležitější práce: *Principles of Political Economy* [Základy politické ekonomie] (1840). — 214

BABUŠKIN P. D. — občan nižněserginské volosti v krasnoufimském újezdu Permské gubernie. — 411

BAUER Bruno (1809—1882) — německý idealistický filozof a publicista, jeden z význačných mladohegelovců, autor řady prací o dějinách křesťanství; po roce 1866 národní liberál. Bauerovy idealistické názory kritizovali K. Marx a B. Engels v pracích *Svatá rodina* aneb *Kritika kritické Kritiky* (Proti Brunovi Bauerovi a spol.) (1844) a *Německá ideologie* (1845—1846). — 23

BAUER Edgar (1820—1886) — německý publicista, mladohegelovec, bratr idealistického filozofa Bruna Bauera. Názory E. Bauera kritizovali K. Marx a B. Engels v práci *Svatá rodina* aneb *Kritika kritické Kritiky* (Proti Brunovi Bauerovi a spol.) (1844). — 23

BAZAROV (vl. jm. Rudněv) V. A. (1874—1939) — ekonom a filozof, publicista, překladatel Marxových a Engelsových děl; od roku 1896 pracoval v sociálně demokratickém hnutí. V letech 1905—1907 spolupracoval s řadou bolševických listů, v období reakce se odklonil od bolševismu a stal se jedním z hlavních stoupců machistické filozofie. V roce 1917 patřil mezi internacionalisticky smýšlející menševiky, byl jedním z redaktorů menševického listu *Novaja žizň*; vystupoval proti Velké říjnové revoluci. Od roku 1921 pracoval ve Státní plánovací komisi SSSR (Gosplan). V roce 1931 byl odsouzen v procesu s kontrarevoluční menševickou organizací, v roce 1932 byl osvobozen. — 221

BECKER Johann Philipp (1809—1886) — pracovník německého a mezinárodního dělnického hnutí, přítel a spolubojovník K. Marxe a B. Engelse; v mládí byl kartáčnickým dělníkem. Aktivně se zúčastnil revoluce v letech 1848—1849, za bádensko-falckého povstání velel lidobraně. Po porážce revoluce se přiklonil k proletářskému socialismu, do té doby však vystupoval „jako obyčejný demokrat-republikán“ (Engels). Podílel se na založení I. internacionály (1864), redigoval časopis *Vorbote*, orgán německých sekcí Internacionály ve Švýcarsku. V Internacionále hájil Marxovu linii, i když zejména v prvním období boje proti anarchistům váhal a projevovat teoretickou nezralost. — 26

BĚLOV V. D. — ekonom, od roku 1885 člen komise pro průzkum domáckého průmyslu v Rusku. Napsal mnoho prací o hospodářských problémech, např. referát Domácký průmysl ve vztahu k uralskému báňskému a hutnímu průmyslu, uveřejněný v XVI. svazku Prací komise pro průzkum domáckého průmyslu v Rusku z roku 1887. — 412

BELTOV N. — viz Plechanov G. V.

BERNSTEIN Eduard (1850—1932) — vůdce krajně oportunistického křídla německé sociální demokracie a II. internacionály, teoretik revizionismu a reformismu. V letech 1881—1890 redigoval ilegální orgán Sociálně demokratické strany Německa Der Sozial-Demokrat. V letech 1896—1898 uveřejnil v časopise Die Neue Zeit sérii článků Problémy socialismu, jež později vydal knižně pod názvem Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie [Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie] (1899; česky 1902). V této knize revidoval filozofické, ekonomické a politické základy revolučního marxismu. Odmítal marxistickou teorii třídního boje, učení o nevyhnutelnosti zániku kapitalismu, o socialistické revoluci a diktatuře proletariátu. Za jediný úkol dělnického hnutí považoval boj za reformy, které by „zlepšily“ hospodářské postavení dělníků. Razil oportunistické heslo „Hnutí je vším, konečný cíl není ničím“. Za první světové války byl centristou. V následujících letech vyzýval k podpoře politiky buržoazie, vystupoval proti VŘSR a sovětskému státu. — 169

BIBIKOV P. A. (1832—1875) — překladatel a publicista, autor knihy Kritičeskije eřudy [Kritické studie] (1865) aj. Přeložil a vydal 13 svazků A. Smitha, T. R. Malthuse, A. Blanquiho aj. — 139, 182, 434

BLAGOVĚŠČENSKIJ N. A. (nar. 1859) — statistik Kurského zemstva, autor knihy Svodnyj statističeskij sbornik chozjajstvennych svedenij po zemskim podvornym perepisjam. T. I. Krestjanskoje chozjajstvo [Statistický soubor hospodářských údajů ze zemstevních soupisů usedlostí. Sv. I. Rolnické hospodářství] (1893) a jiných statistických prací. Po Říjnové revoluci pracoval v kurském guberniálním statistickém úřadě. — 218

BLANQUI Louis Auguste (1805—1881) — významný francouzský revolucionář, utopický socialista. — 452

BOBORYKIN P. D. (1836—1921) — ruský spisovatel konce 19. a počátku 20. století; v letech 1863—1865 vydával časopis *Biblioteka dlja čtenija*, později přispíval do časopisu *Věstnik Jevropy*; autor románů, novel, povídek, črt a dramát ze života ruské buržoazie a inteligence. Jeho román *Po-drugomu* [Jinak] (1897), líčící zkresleně boj narodníků s marxisty, vyvolal oprávněné protesty pokrokové veřejnosti.
— 526

BOISGUILLEBERT Pierre (1646—1714) — francouzský ekonom, předchůdce fyziokratů, autor knihy *Détail de la France* [Podrobný popis Francie] (1695) a jiných ekonomických děl, která se stala základem klasické francouzské buržoazní politické ekonomie. Boisguillebert nechápal přirozenou spojitost mezi penězi a směnou zboží, přisuzoval penězům pouze pomocnou úlohu oběžných prostředků; tvrdil, že zdrojem národního bohatství jsou zemědělské výrobky. Byl odpůrcem merkantilismu. Marx vysoce ocenil Boisguillebertovy výroky namířené proti feudálnímu útlaku a vykořisťování rolníků.
— 197—198, 213

BOWRING John (1792—1872) — anglický buržoazní politik, lingvista a publicista, jeden z vůdců Ligy proti obilním zákonům; v 50. letech se stal vysokým koloniálním úředníkem a uplatňoval anglickou kolonizátorskou politiku na Dálném východě. — 257

BRIGHT John (1811—1889) — anglický buržoazní činitel, majitel textilní továrny, jeden z vůdců hnutí za svobodný obchod (*free-tradismus*), zakladatel Ligy proti obilním zákonům. Demagogicky útočil na aristokracii a předstíral, že hájí zájmy lidových mas, podporoval však svazek buržoazie s aristokracií, vystupoval proti uzákonění zkrácené pracovní doby a proti dalším dělnickým požadavkům. Od konce šedesátých let patřil k vůdcům liberální strany a byl několikrát ministrem v liberálních vládách. — 257

BUŇAKOVSKIJ V. J. (1804—1889) — vynikající ruský matematik, napsal přes sto matematických prací, např. *Osnovaniya matematičeskoj teorii věrojatnostěj* [Základy matematické teorie pravděpodobnosti] (1846). Své demografické výzkumy shrnul v dílech *Opyt o zakonach smertnosti v Rossii i o raspredelenii pravoslavnogo narodonaselenija po vozrastam* [Výzkum zákonitostí úmrtnosti v Rusku a rozdělení pravoslavného obyvatelstva podle věku] (1865) a *O věrojatnoj čislenosti kontingentov ruskoj armii v 1883, 1884 i 1885 godach* [O pravděpodobné početnosti ruské armády v letech 1883, 1884 a 1885] (1875) aj. Od roku 1858 byl hlavním vládním expertem

pro statistiku a pojištění. V letech 1864—1889 byl viceprezidentem Akademie věd a čestným členem řady ruských vědeckých společností a univerzit. — 474

BUTAKOV Z. F. — obchodník, majitel továrny na rohože v městě Ose v Permské gubernii. — 388

ČERNYŠEVSKIJ N. G. (1828—1889) — významný ruský revoluční demokrat, vědec, utopický socialista, spisovatel, literární kritik, jeden z významných předchůdců ruské sociální demokracie a vůdce revolučně demokratického hnutí 60. let v Rusku. V roce 1862 jej carská vláda zatkla a uvěznila v Petropavlovské pevnosti, kde strávil asi 2 roky; poté byl odsouzen k 7 letům nucených prací a k doživotnímu vyhnanství na Sibiři. Teprve na sklonku života byl z vyhnanství propuštěn. Až do své smrti zůstal oddaným bojovníkem proti sociální nerovnosti a proti všem projevům politického i hospodářského útlaku.

Černyševskij napsal celou řadu prací z oboru filozofie, politické ekonomie, historie, etiky a estetiky. Jeho literárně kritické práce měly obrovský vliv na rozvoj ruské literatury a umění. Jeho román Čto dělat? [Co dělat?] (1863; česky 1975) vychoval nejedno pokolení revolucionářů v Rusku i za hranicemi. — 486, 499

DANIELSON N. F. (N. -on, Nik. -on, Nikolaj -on) (1844—1918) — ruský ekonom, publicista, ideolog liberálního narodnictví 80. a 90. let. V jeho politické činnosti se odráží přechod narodníků od revolučních akcí proti carismu ke smíření s ním. V 60. a 70. letech udržoval Danielson spojení s kroužky revoluční raznočinské mládeže. Počátkem roku 1870 byl uvězněn. Danielson dokončil první překlad Marxova Kapitálu do ruštiny, který začal pořizovat G. A. Lopatin. Při práci na překladu si dopisoval s K. Marxem a B. Engelsem a informoval je i o problémech ekonomického rozvoje Ruska. Podstatu marxismu však nepochopil a později proti němu vystupoval. V roce 1893 vydal knihu Očerki našego poreformennogo obščestvennogo chozjajstva [Studie o našem poreformním společenském hospodářství], která byla spolu s pracemi V. P. Voroncova ekonomickým zdůvodněním liberálního narodnictví. — 132, 145, 151, 154—155, 158—159, 166—167, 176, 178, 185—189, 196, 208—209, 211, 213 215—216, 218, 227—228, 231—233, 236—237, 246—247, 249, 324, 340—341, 409, 488, 492, 518

DIANOV M. I. — ředitel nikolské textilní továrny, která patřila společnosti Savvy Morozova syna a spol. (městečko Nikolskoje je nyní součástí města Orechovo-Zujevo v Moskevské oblasti). — 38

DÜHRING Eugen (1833—1921) — německý vulgární materialista, ideolog maloburžoazního socialismu. Od roku 1863 byl soukromým docentem na berlínské univerzitě. Za opozici vůči vládě byl v r. 1877 disciplinárně potrestán. Vzhledem k tomu, že v sedmdesátých letech měl velký vliv na část německé sociální demokracie, podrobil Engels jeho eklektické, filozofické a ekonomické názory ostré kritice v knize Pana Eugena Dühringa převrat vědy (Anti-Dühring) (1877—1878). V. I. Lenin kritizoval Dühringovy názory v knize Materialismus a empiriokriticismus (1909) i v jiných pracích.

Hlavní práce: Cursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung [Kurs filozofie jako přísně vědeckého světového názoru a způsobu života] (1875), Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus [Kritické dějiny národního hospodářství a socialismu] (1871), Cursus der National- und Socialökonomie einschliessliche der Hauptpunkte der Finanzpolitik [Kurs národní a sociální ekonomie zahrnující základní otázky finanční politiky] (1873). — 25, 228

DURNOVO I. N. (1830—1903) — ruský reakční státník, představitel carské byrokracie; ministr vnitra (1889—1895), později ministerský předseda (1895—1903). Prosazoval feudální politiku Alexandra III. Institucí obvodních náčelníků a novým ustanovením o zemstevních správách zbavil rolníky možnosti volit do zemstev své zástupce. Zesílil pronásledování národnostních menšin v Rusku a zotřil cenzuru. — 89—91

EFRUSI B. O. (1865—1897) — ekonom a publicista narodnického zaměření, spolupracovník časopisu Russkoje bogatstvo a liberálního časopisu Mir božij. Hlavní práce: Socialno-ekonomičeskije vozzrenija Simonda de Sismondi [Sociálně ekonomické názory Simonda de Sismondiho] (1896), Novyj kurs političeskoj ekonomii (razbor knigi prof. Georgijevskogo) [Nový směr v politické ekonomii (rozbor knihy prof. Georgijevského)] (1896), Različnyje učenija o dochodě s kapitala [Různá učení o kapitálovém zisku] (1896). Přeložil do ruštiny nejdůležitější kapitoly Sismondiho knihy Nové zásady politické ekonomie (1897). — 131—132, 138—139, 167—171, 174 až 175, 178, 182—184, 190, 192, 198—201, 203, 221, 230, 234, 240 až 243, 247—249

ENGELGARDT A. N. (1832—1893) — publicista, narodnik, agronom. Na svém batiščevském statku ve Smolenské gubernii se pokusil zavést racionální formy hospodaření, které Lenin charakterizuje v knize Vývoj kapitalismu v Rusku (kapitola III, podkapitola VI)

- a na jeho příkladu ukazuje utopičnost narodnických teorií. Engelgardt psal pro časopis Otčestvennyje zapiski dopisy Iz děrevni [Z vesnice], které vyšly i knižně v roce 1882. Napsal též řadu dalších prací o zemědělství a byl redaktorem časopisu Chimičeskij žurnal (1859—1860). — 510—517, 524—525
- ENGELS Bedřich (1820—1895) — spoluzakladatel vědeckého komunismu, vůdce a učitel mezinárodního proletariátu, přítel a spolupracovník K. Marxe (životopis v Leninově článku Bedřich Engels — Viz tento svazek, s. 15—17). — 15, 17, 19—27, 91, 154, 167—168, 177, 228, 235—236, 258, 263, 445, 473, 492—493, 509
- ENGELS Friedrich (1796—1860) — otec B. Engelse, majitel textilní továrny. — 20, 22
- FOMINSKIJ V. E. — faktor, majitel koželužny ve městě Kunguru v Permské gubernii. — 384, 385
- FOURIER Charles (1772—1837) — významný francouzský utopický socialista. Vystoupil s ostrou a hlubokou kritikou buržoazního zřízení a vytvořil obraz budoucí „harmonické“ lidské společnosti, založené na znalosti lidských vášní. Byl odpůrcem násilné revoluce, domníval se, že přechod k socialistické společnosti se může uskutečnit propagací vzorných falanster (pracovních sdružení), v nichž se dobrovolná práce stane potřebou člověka. Engels zdůrazňoval Fourierovu nedůslednost v otázce zrušení soukromého vlastnictví; v jeho falansterách existovali bohatí a chudí, kapitalisté a dělníci. Hlavní práce: Théorie des quatre mouvements et des destinées générales [Teorie čtyř pohybů a všeobecných osudů] (1808), Le nouveau monde industriel et sociétaire [Nový svět industriální a societární] (1829) aj. Česky nejdůležitější myšlenky z těchto děl ve Vybraných spisech, 1933 a ve Výboru z díla, 1950. — 210, 242
- GREG William-Rathbone (1809—1881) — anglický továrník, freetra-distický publicista; v roce 1842 se stal laureátem Ligy proti obilním zákonům za spis Zemědělství a obilní zákony, ve kterém spolu s G. Hopem a A. Morsem dokazoval, že zrušení obilních zákonů bude výhodné pro farmáře i dělníky. — 259—260
- GRINĚVIČ P. F. — viz Jakubovič P. F.
- HEGEL Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — významný německý filozof — představitel německé klasické filozofie. Hegelovou historickou zásluhou je hluboké a všestranné propracování idealistické

dialektiky, která se stala jedním z teoretických zdrojů dialektického materialismu. Jeho dialektika byla ale pevně spjata s metafyzickým systémem. Svými sociálně politickými názory byl Hegel stoupencem konstituční monarchie.

Hlavní práce: *Phänomenologie des Geistes* [Fenomenologie ducha] (1807; česky 1960). *Wissenschaft der Logik* [Logika jako věda] (1812—1816; slovensky pod názvem *Logika*, 1961), *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* [Encyklopedie filozofických věd] (1817), *Grundlinien der Philosophie des Rechts* [Základy filozofie práva] (1821). Po jeho smrti byly vydány *Vorlesungen über die Ästhetik* [Přednášky o estetice] (1836—1838; česky pod názvem *Estetika*, 1966) a *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* [Přednášky o dějinách filozofie] (1833—1836; česky pod názvem *Dějiny filozofie I, II, III*, 1961, 1965, 1974). — 21

HOPE George (1811—1876) — anglický farmář, v roce 1842 se stal laureátem Ligy proti obilním zákonům za spis *Zemědělství a obilní zákony*, v němž spolu s W. Gregem a A. Morsem dokazoval, že zrušením obilních zákonů a snížením cen obilí neutrpí ani farmář, ani zemědělský dělník, ale jenom pozemkový vlastník, protože žádná země na světě nedokáže vyrábět tak vysoce kvalitní a levné obilí jako Anglie. — 259

CHARIZOMENOV S. A. (1854—1917) — významný ruský ekonom, zemstevní statistik. V 70. letech 19. století byl členem narodnické organizace *Zemlja i volja* a po jejím rozštěpení se připojil k organizaci *Čornyjпередěl*. V roce 1880 se rozešel s revolučním hnutím a začal pracovat jako statistik. Charizomenov zkoumal domácíkou výrobu ve Vladimírské gubernii, rolnická hospodářství v Tavridské gubernii a řídil zemstevní statistický výzkum v Saratovské, Tulské a Tverské gubernii. Uveřejnil řadu ekonomických statí v časopisech *Russkaja mysl* a *Juridičeskij věstnik*.

Charizomenovových údajů často používal Lenin ve svých pracích z 90. let. — 318, 395

ILJIN VI., Iljin Vladimir — viz Lenin V. I.

INGRAM John Kells (1823—1907) — anglický ekonom a filolog, profesor dublinské univerzity, prezident ekonomické sekce Britské asociace věd, autor publikace *History of Political Economy* [Dějiny politické ekonomie] (1888; česky pod názvem *Dějiny vědy národohospodářské*, 1895) a řady ekonomických hesel v Britské encyklopedii. Svými teoretickými názory se přibližoval názorům národohospodářské školy historické. — 201

Jeho názory kritizoval G. V. Plechanov v práci O vývoji monistického názoru na dějiny (1895). — 221

K. T. — viz Lenin V. I.

LABRIOLA Antonio (1843—1904) — italský spisovatel a filozof. Marxistou se stal koncem 80. let. Předtím byl pod vlivem neapolských hegelovců. V roce 1895 vydal knihu In memoria del Manifesto dei Comunisti [Památce Komunistického manifestu] (česky v Eseje o materialistickém pojetí dějin, 1961), která spolu s pojednáním Del materialismo storico [O historickém materialismu] (1896; česky tamtéž) vytvořila první dvě části La concezione materialistica della storia [Nástin materialistického pojetí dějin]. Tuto práci rozebral Plechanov v článku Materialistické pojetí dějin (viz G. V. Plechanov, Vybrané filozofické spisy, sv. II, Praha 1960, s. 591—624).

Ve svých pracích Labriola objasnil základy materialistického pojetí dějin, podrobil ostré kritice reakční filozofy Hartmanna, Nietzscheho a Croceho a vystupoval proti buržoazním kritikům marxismu a proti revizionistům, zvláště proti jejich pozitivistické formě. Patřil k teoretikům II. internacionály. — 491

LAVROV P. L. (1823—1900) — význačný narodnický ideolog, představitel subjektivní sociologické školy. Napsal knihu Istoričeskije pisma [Historické listy] (1868—1869; česky 1903), která měla velký vliv na ruskou narodnickou inteligenci, a řadu knih o dějinách společenského myšlení, revolučního hnutí a dějinách kultury: Narodniki-propagandisty 1873—78 godov [Narodničtí propagandisté v letech 1873—1878], Očerki po istorii Internacionala [Studie z dějin internacionály] aj. Lavrov byl zakladatelem reakční narodnické teorie „hrdinů“ a „davů“, která popírala objektivní zákonitosti společenského vývoje a pokrok lidstva pokládala za výsledek činnosti „kriticky myslících osobností“.

Lavrov byl členem organizace Zemlja i volja a později vstoupil do strany Narodnaja volja. Od roku 1870 byl v emigraci a v letech 1873—1876 vydával časopis Vperjod (Curych—Londýn). Byl redaktorem časopisu Věstník Narodnoj voli (1883—1886), spoluredaktorem narodovoljovských sborníků. Materiály k dějinám ruského sociálně revolučního hnutí (1893—1896). Byl členem I. internacionály, znal se s K. Marxem a B. Engelsem a dopisoval si s nimi. — 451—452, 454—456.

LENIN V. I. (N. Lenin, Uljanov V. I., V. I., Vl. Iljin, Vladimír Iljin, K. T., K. T—in, K. T—n, K. Tulin) (1870—1924) — viz Životopisná data. — 81, 130, 248, 314, 426, 428, 436, 464, 496, 517, 537

LEVITSKIJ N. V. (nar. 1859) — liberální narodnik, ekonom, spolupracovník listu Russkije vědomosti. Byl tajemníkem místní správy zemstva, pracoval jako advokát. V 90. letech založil v Chersonské gubernii několik zemědělských artělů. Narodnici kolem nich vyvolali velký rozruch, protože je považovali za jeden z prostředků k odvrácení kapitalismu. Ve skutečnosti tyto artěly jenom přispěly k diferenciaci rolnictva a brzy se rozpadly. — 420—426

LIPPERT Julius (1839—1909) — rakouský buržoazní historik a etnograf, autor prací Religionen der europäischen Kulturvölker [Náboženství evropských kulturních národů] (1881), Christentum und Volksglaube [Křesťanství a lidové pověry] (1882), Kulturgeschichte [Dějiny kultury] (1886—1887) aj. — 132, 258

MALTHUS Thomas Robert (1766—1834) — anglikánský kněz, zakladatel teorie zabývající se přelidněním a způsoby jeho odstranění. V díle An Essay on the Principle of Population [Pojednání o populačním principu] (1798) se pokoušel dokázat, že příčiny přelidnění a bídy nelze hledat v ekonomických podmínkách kapitalismu, ale v přírodě, v absolutním nedostatku existenčních prostředků. Podle Malthusova „teoretického schematu“ roste výroba existenčních prostředků pouze aritmetickou řadou, zatímco počet obyvatel, není-li brzděn, řadou geometrickou. Malthus ospravedlňoval války, epidemie a jiné pohromy snižující počet obyvatel; vyzýval pracující, aby neuzavírali sňatky. „Malthusovy vědecké závěry jsou ‚ohleduplné‘ vůči vládnoucím třídám vůbec a vůči reakčním elementům těchto vládnoucích tříd; to znamená, že *falšuje* vědu pro zájmy těchto tříd“ (K. Marx, Teorie o nadhodnotě II, Praha 1964, s. 122). Malthusovo stanovisko zastávali v Rusku Struve, Bulgakov aj. Soudobá imperialistická buržoazie křísí Malthusovy teorie a využívá jich v boji proti pracujícím a k ospravedlnění imperialistické politiky. — 174—176, 180—182, 198, 206

MANUĽOV A. A. (1861—1929) — ruský buržoazní ekonom, významný představitel kadetské strany, redaktor listu Russkije vědomosti. V letech 1905—1911 byl rektorem moskevské univerzity, v letech 1907—1911 členem Státní rady a v roce 1917 ministrem lidové osvěty v prozatímní vládě. Po Velké říjnové revoluci se vrátil z emigrace a přednášel na sovětských vysokých školách. Hlavní práce: Arenda zemlji v Irlandii [Pacht půdy v Irsku] (1895), Poňatije cennosti po učeniju ekonomistov klassičeskoj školy [Pojem hodnoty v učení ekonomů klasické školy] (1901), Političeskaja ekonomija. Kurs lekcij, t. I [Politická ekonomie. Cyklus přednášek, sv. I] (1914) aj. — 472, 490, 494

MARX Karel (1818—1883) — zakladatel vědeckého komunismu, geniální myslitel, velikán revoluční vědy, vůdce a učitel mezinárodního proletariátu [viz stať V. I. Lenina Karel Marx (Stručný životopis a výklad marxismu), Spisy 21, Praha 1959, s. 37—87]. — 19—21, 23—27, 91, 143—146, 149—150, 152, 154, 166, 169, 177, 184—186, 189, 197—198, 201—202, 205—206, 212, 215, 220—221, 226—228, 244—247, 256—263, 341, 363, 391, 394, 445, 487, 491 až 494, 528, 535

MCCULLOCH John Ramsay (1789—1864) — anglický buržoazní ekonom. Překrucoval a vulgarizoval Ricardovo učení, obhajoval kapitalistické vykořisťování. Spolupracoval s časopisy Scotsman a Edinburgh Review.

Nejdůležitější práce: Principles of Political Economy [Základy politické ekonomie] (1825). — 146—147

MEYER Robert (1855—1914) — rakouský ekonom, profesor vídeňské univerzity. Hlavní práce: Das Wesen des Einkommens [Podstata důchodu] (1887). — 201

MICHAJLOV N. N. (1870—1905) — zubní lékař. Provokatér, na jehož udání byl v prosinci 1895 zatčen Lenin a skupina „starých“ (tj. členů petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy). Od roku 1902 byl úředníkem policejního ředitelství; v roce 1905 zavražděn esery na Krymu. — 126—127

MICHAJLOVSKIJ J. T. (nar. 1834) — hlavní tovární inspektor odboru pro manufakturu ministerstva financí (1883—1884), autor řady prací o vzdělávání lidu a o továrním zákonodárství. — 50, 58—59

MICHAJLOVSKIJ N. K. (Postoronnij) (1842—1904) — významný teoretik liberálního narodnictví, publicista, literární kritik, pozitivistický filozof, jeden z představitelů subjektivní sociologické školy. Svou literární činnost zahájil v roce 1860. V 70. letech sestavoval a redigoval narodnické publikace. Byl jedním z vedoucích pracovníků časopisu Otčečstvennyje zapiski, přispíval do listu Russkije vědomosti a do časopisů Severnyj věstnik a Russkaja mysl; roku 1892 se stal redaktorem časopisu Russkoje bogatstvo, na jehož stránkách ostře útočil proti marxistům.

Názory Michajlovského kritizoval V. I. Lenin ve své práci Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům? (1894). — 229, 465, 481, 490—494, 497, 512, 518—519, 531—538

MIKULIN A. A. — strojní inženýr, tovární inspektor, autor prací Očerki iz istorii primeněnija zakona 3 ijuňa 1886 g. [Studie z dějin aplikace zákona z 3. června 1886] (1893), Fabrično-zavodskaja i remeslennaja promyšlennost' Odesskogo gradonačalstva, Chersonskoj gubernii i Nikolajevskogo vojnennogo gubernatorstva... [Tovární a řemeslná průmyslová výroba Oděsy, Chersonské gubernie a Nikolajevského vojenského okruhu...] (1897) aj. — 49, 61—63

MILL John Stuart (1806—1873) — anglický filozof, logik a ekonom, představitel pozitivismu a utilitarismu. V letech 1865—1868 byl členem Dolní sněmovny anglického parlamentu. Mill patřil k těm představitelům buržoazní politické ekonomie, kteří se podle Marxe „snažili uvést politickou ekonomii kapitálu v soulad s nároky proletariátu, které nebylo možno dále ignorovat“ (Kapitál I, Praha 1954, s. 24). Mill udělal krok zpět ve srovnání s D. Ricardem, opustil pracovní teorii hodnoty a nahradil ji vulgární teorií výrobních činitelů. Propagoval teorii abstinence, podle níž zisky kapitalistů plynou z jejich nízké spotřeby. Byl stoupencem Malthusovy teorie přelidnění. Millovy ekonomické názory kritizoval N. G. Černyševskij ve svých poznámkách k překladu jeho knihy Základy politické ekonomie (1860—1861) a v Nástinu politické ekonomie podle Milla (1861). Hlavní práce: A System of Logic, Ratiocinative and Inductive [Systém sylogické a induktivní logiky] (1843) a An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy [Přehled filozofie sira Williama Hamiltona] (1865), Principles of Political Economy [Základy politické ekonomie] (1848). — 143

MILLERAND Étienne-Alexandre (1859—1943) — francouzský státník, reformista. V osmdesátých letech se zapojil do socialistického hnutí. V letech 1899—1902 byl ministrem buržoazní vlády. Vstup prvního socialistického předáka do vlády byl široce diskutován v dělnickém hnutí Francie i v II. internacionále. Lenin považoval tuto zradu zájmů proletariátu za uplatnění revizionismu v praxi.

V roce 1904 byl Millerand vyloučen ze socialistické strany a založil společně s bývalými socialisty (Briand, Viviani) stranu „nezávislých socialistů“. V letech 1909—1910, 1912—1913 a 1914—1915 vykonával různé ministerské funkce. Po Velké říjnové revoluci patřil k organizátorům protisovětské intervence; v letech 1920—1924 byl prezidentem Francouzské republiky, ale vzhledem k vnitropolitickým sporům se roku 1924 předčasně vzdal této funkce. V letech 1925 a 1927 byl zvolen senátorem. — 542

MINSKIJ N. (vl. jm. Vilenkin N. M.) (1885—1937) — ruský básník. V jeho prvních pracích se odrazily úpadkové nálady inteligence

80. let. Byl stoupencem buržoazního individualismu v umění. Svě reakční, náboženskomystické názory vyložil v knihách *Při světle sověsti*. Mysli i mečty o celi žizni [Při světle svědomí. Myšlenky a sny o cíli života] (1890) a *Religija buduščego*. Filosofskije rozgovory [Náboženství budoucnosti. Filozofické rozpravy] (1905). Po Velké říjnové revoluci emigroval. — 497

MOLLESON I. I. (1842—1920) — ruský lékař. Působil jako hygienik v zemstvech různých gubernií (Saratovské, Permské, Kalužské, Tambovské aj.). Zabýval se organizací zdravotnické péče, demografií, školní hygienou a dějinami zemstevního zdravotnictví. — 387

MOROZOV T. S. (zemřel r. 1889) — moskevský průmyslník, majitel a ředitel správní rady nikolské textilky, která patřila společnosti Savvy Morozova syna a spol. (městečko Nikolskoje je nyní součástí města Orchovo-Zujevo v Moskevské oblasti). — 36—38, 41, 45, 49—50, 55

MORSE Arthur — anglický freetrader. V roce 1842 dostal ccnu Ligy proti obilním zákonům za spis *Zemědělství a obilní zákony*, v němž spolu s W. Gregem a G. Hopem dokazoval, že zrušení obilních zákonů bude mít za následek zvýšení cen obilí, výhodné pro farmáře i dělníky. — 259

MUIRON Just (1787—1881) — francouzský utopický socialista, žák a následovník Fouriera. — 210, 242

N. -ON, Nikolaj -on — viz Danielson N. F.

NOVUS — viz Struve P. B.

OWEN Robert (1771—1858) — anglický utopický socialista. Ostře kritizoval základy kapitalismu, ale nedokázal odhalit skutečné kořeny rozporů kapitalistické společnosti. Domníval se, že základní příčina sociální nerovnosti tkví v nedostatečném šíření osvěty, a nikoli v samotném kapitalistickém způsobu výroby. Podle Owena může být sociální nerovnost odstraněna šířením vzdělanosti a sociálními reformami. Bojoval za uzákonění délky pracovního dne, ochrany práce a společenského vzdělávání dětí.

Budoucí „racionální“ společnost si představoval jako svobodnou federaci samosprávných komun, nepřesahujících tři tisíce členů. Owenovy pokusy uskutečnit tyto myšlenky v praxi byly neúspěšné. V 30. a 40. letech Owen aktivně pracoval v odborovém a družstev-

ním hnutí a vykonal mnoho pro vzdělání dělníků. V souvislosti s oceněním Owenova významu pro anglické dělnické hnutí 19. století Engels napsal: „Všechna společenská hnutí, všechen skutečný pokrok, jehož bylo v Anglii dosaženo v zájmu dělníků, jsou spjaty s Owenovým jménem“ (Spisy 20, Praha 1966, s. 262).

Hlavní práce: *A New View of Society, or Essays on the Principle of the Formation of the Human Character* [Nová společnost aneb O utváření lidského charakteru] (1813), *The Report to the County of Lanark* [Zpráva pro hrabství Lanark] (1820; česky ve *Vybraných spisech*, 1960), *Book of the New Moral World* [Kniha o novém morálním světě] (1842—1844; česky tamtéž 1., 3., 4., 7., 8. a 10. kap.; slovensky v *Pedagogických spisech*, 1960). — 210, 242, 244

PÉREIRE Isaac (1806—1880) — finančník z doby vlády Napoleona III. Stál v čele pařížské akciové banky *Société générale du Crédit mobilier*, která prováděla spekulativní transakce. Je autorem řady prací o úvěrování. V mládí byl stoupencem Saint-Simona. — 217—218

PESKOV P. A. — lékař; v 80. a 90. letech 19. století tovární inspektor vladimírského továrního okruhu. — 49

PLECHANOV G. V. (Belto N., Volgin A., Kamenskij N.) (1856—1918) — ruský marxistický filozof, literární historik a estetik, první propagátor marxismu, sociální demokracie a II. internacionály v Rusku. Jako student navázal v roce 1875 spojení s narodniky a s petrohradskými dělníky a zapojil se do revoluční činnosti. V roce 1877 se stal členem narodnické organizace *Zemlja i volja* a po jejím rozštěpení v roce 1879 se postavil do čela nově vytvořené narodnické organizace *Čornyj pereděl*. V roce 1880 emigroval, rozešel se s narodnictvím a v roce 1883 založil v Ženevě první ruskou marxistickou organizaci — skupinu *Osvobození práce*.

Po II. sjezdu SDDSR přešel Plechanov v taktickopolitických otázkách na stranu menševiků. Po únorové buržoazně demokratické revoluci roku 1917 se vrátil do Ruska a podporoval prozatímní vládu; k Říjnové revoluci se stavěl negativně.

Nejdůležitější teoretické práce: *Socializm i političeskaja borba* [Socialismus a politický boj] (1883; česky ve *Vybraných filozofických spisech*, 1959), *Naši raznoglasija* [Naše neshody] (1884), *K voprosu o razvitii monističeskogo vzgljada na istoriju* [O vývoji monistického názoru na dějiny] (1895; česky ve *Vybraných filozofických spisech*, 1959), *Očerki po istorii materializma* [Studie z dějin materialismu] (1896; česky pod názvem *Příspěvky k dějinám materialismu*, 1944)

Obosnovanije narodničestva v trudach g-na Voroncova (V. V.) [Zdůvodnění narodnictví v pracích pana Voroncova (V. V.)] (1896), O materialističeskom ponimanii istorii [O materialistickém pojetí dějin] (1897), K voprosu o roli ličnosti v istorii [O úloze osobnosti v dějinách] (1898; česky 1954) aj. — 25, 188, 205, 229, 238, 345, 451, 528, 533, 535

POBĚDONOSCEV K. P. (1827—1907) — reakční státník carského Ruska, nejvyšší prokurátor synodu, faktický předseda vlády a hlavní inspirátor bezuzdné feudální reakce za vlády Alexandra III. Hrál významnou úlohu i za cara Mikuláše II. Celý svůj život houževnatě bojoval proti revolučnímu hnutí. Hájil carský absolutismus, byl nesmiřitelným odpůrcem buržoazních reforem 60. let a nepřitelem vědy a osvěty. Při vzestupu buržoazně demokratické revoluce v říjnu 1905 byl nucen odstoupit a odešel z politického života. — 89, 91

PONOMARJOV A. M. — faktor, majitel koželužny v městě Kunguru v Permské gubernii. — 384

PONTIUS Publius Pilatus — římský místodržitel v Judeji (viz poznámka 49). — 149, 156

PROUDHON Pierre Joseph (1809—1865) — francouzský publicista, ekonom a sociolog, ideolog maloburžoazie, jeden ze zakladatelů anarchismu. V roce 1840 vydal knihu *Qu' est-ce que la propriété?* [Co je vlastnictví?]. Prosazoval zachování drobného vlastnictví a velké kapitalistické vlastnictví prohlašoval za krádež. Navrhoval, aby byla založena lidová banka, která by poskytovala dělníkům bezúročný úvěr a pomáhala jim získat vlastní výrobní prostředky a stát se tak řemeslníky. Hájil reakční a utopickou ideu organizace „spravedlivé směny“ mezi jednotlivými výrobci zboží v kapitalistických podmínkách. V roce 1846 vydal knihu *Système des contradictions économiques, ou Philosophie de la misère* [Systém ekonomických rozporů aneb Filozofie bída], ve které vyložil své maloburžoazní filozofické a ekonomické názory. Marx v díle *Bída filozofie* podrobil Proudhonovu knihu kritice a dokázal její vědeckou neudržitelnost. Za revoluce 1848 byl Proudhon zvolen do Ústavodárného shromáždění. Schvaloval bonapartistický převrat z 2. prosince roku 1851. — 143, 146—182, 215—216

PRUGAVIN V. S. (1858—1896) — ruský ekonom, statistik, liberální narodník; autor prací *Promysly Vladimirskoj gubernii*. Vyp. I, IV.

[Průmysl Vladimírské gubernie, sv. I a IV] (1882), Selskaja obščina, kustarnyje promysly i zemledělčeskoje chozjajstvo Jurjevskogo ujezda Vladimírskoj gubernii [Vesnická obščina, domácká výroba a zemědělské hospodářství v jurjevském újezdu Vladimírské gubernie] (1884). Přispíval do časopisů Juridičeskij věstnik, Russkaja mysl a do listu Russkije vědomosti. — 318

PUGAČOV J. I. (asi 1742—1775) — donský kozák, vůdce největšího proti-feudálního rolnického a kozáckého povstání v Rusku, které zachvátilo v letech 1773—1775 území kolem řeky Uralu a Kamy, jihozápadní Sibiř a dolní a střední Povolží.

Pugačov byl po potlačení povstání vydán carským úřadům a v lednu 1775 byl v Moskvě popraven. — 90

RAZIN S. T. (zemřel r. 1671) — donský kozák, představitel povstaleckého rolnictva, vůdce největší rolnické války v Rusku konce 60. let 17. století. Po dobu bojů, které zachvátily v letech 1667—1671 obrovské území (Voroněž, Tambov, Arzamas, Nižnij Novgorod, Kostromu, Simbirsk, povodí Volhy a Donu), měl Razin autoritu, lid ho uznával za svého vůdce. Po porážce hlavních povstaleckých sil u Simbirsku uprchl za Don, kde byl chycen zrádci, vydán carské vládě a v červnu 1671 byl v Moskvě popraven. — 90

RICARDO David (1772—1823) — významný anglický ekonom, autor děl *On the Principles of Political Economy and Taxation* [Zásady politické ekonomie a zdanění] (1817; česky 1956), *On Protection to Agriculture* [O ochraně zemědělství] (1822) a jiných prací, jimiž vrcholí klasická politická ekonomie. Ricardo zastával zásadu volné konkurence a požadoval odstranění všech omezení brzdících rozvoj kapitalistické výroby. Rozvinul teorii hodnoty A. Smitha, kterou považoval za základ celé politické ekonomie, a dokázal, že hodnota je určována prací vynaloženou na výrobu zboží a z tohoto zdroje vznikají jak mzda dělníka, tak i bezpracný důchod — zisk a renta. Formuloval ekonomický zákon protichůdných zájmů jednotlivých tříd, nechápal však historický charakter kapitalistické výroby, kterou pokládal za věčnou. Neuvědomoval si společenský charakter hodnoty ani rozdíl mezi hodnotou a výrobní cenou; nepochopil původ a podstatu peněz.

Ricardovy teoretické názory kritizoval Marx v *Kapitálu*, v Teoriích o nadhodnotě a v jiných dílech. — 143, 146—147, 153—154, 157, 162, 172—174, 178, 198, 202—206

RODBERTUS-JAGETZOW Johann Karl (1805—1875) — německý ekonom, pruský velkostatkář, katedrový socialista. Měl v úmyslu zachovat

„alespoň pro nejbližších 500 let privilegovanou třídu...“, jak napsal Engels (K. Marx - B. Engels, Spisy 21, Praha 1967, s. 216). Rodbertus začal rozlišovat nadhodnotu a její speciální formy, ale vědecky je nevysvětlil. Příčinu hospodářských krizí viděl v neúplné spotřebě, a nikoli v základním rozporu kapitalismu.

Hlavní práce: Zur Erkenntnis unserer staatswirtschaftlichen Zustände [K poznání hospodářských poměrů v našem státě] (1842), Soziale Briefe an v. Kirchmann [Sociální dopisy von Kirchmannovi] (1850—1851, 1884). — 143, 148, 164, 169—172, 200

ROZANOV V. V. (1856—1919) — reakční filozof, stoupenec idealismu a mystiky, novinář a kritik. V 90. letech spolupracoval s listy Moskovskije vědomosti a Novoje vremja a s časopisem Russkij věstnik; vystupoval v nich na obranu samoděržaví a pravoslaví. — 497, 531

RUGE Arnold (1802—1880) — německý publicista, mladohegelovec, buržoazní radikál. V roce 1844 začal vydávat v Paříži spolu s K. Marxem časopis Deutsch-Französische Jahrbücher. Marx se však po prvním dvojčísle s Rugem rozešel. V roce 1848 byl poslancem frankfurtského Národního shromáždění a zastával levicové pozice. V 50. letech patřil k vedoucím činitelům německé maloburžoazní emigrace v Anglii. Po roce 1866 se stal národním liberálem a Bismarckovým přívržencem. — 23

SARTAKOV L. I. — faktor, majitel koželužny v městě Kunguru v Permské gubernii. — 385

SAINT-SIMON Claude Henri, comte de (1760—1825) — francouzský utopický socialista, člen Dolní sněmovny, odpůrce svobodného obchodu a Malthuse. Podle jeho názoru musí v nové společnosti všichni lidé pracovat a postavení lidí musí odpovídat jejich pracovním úspěchům; zabýval se myšlenkou spolupráce průmyslu s vědou a myšlenkou centralizované a plánované výroby. Nevystupoval proti soukromému vlastnictví a úrokovému kapitálu. Politický boj a revoluce odmítal, domníval se, že vládními reformami a mravní výchovou společnosti v duchu nového náboženství se dosáhne odstranění třídních protikladů.

Hlavní práce: Lettres d'un habitant de Genève à ses contemporains [Dopisy obyvatele Ženevy současníkům] (1802), Introduction aux travaux scientifiques du XIXe siècle [Úvod k vědeckým pracím 19. století] (1807—1808), Catéchisme des industriels [Katechismus průmyslníků] (1823—1824), Nouveau christianisme [Nové křesťanství] (1825; česky ve Výboru z díla, 1949). — 217—218

SAY Jean Baptiste (1767—1832) — francouzský buržoazní ekonom. Ve svých pracích se pokoušel vyvrátit pracovní teorii hodnoty; za zdroj hodnoty považoval „tři výrobní činitele“ — práci, kapitál a půdu; popíral vykořisťování pracujících, antagonismus mezi prací a kapitálem, rozpor mezi výrobou a spotřebou i možnost hospodářských krizí. Jeho názory kritizoval Marx v *Kapitálu* a v *Teoriích* o nadhodnotě. — 154

SAZONOV G. P. (nar. 1857) — představitel reakčního nacionalismu, jeden z „policajních nacionalistů“, jak je nazval Lenin. Autor prací *Něotčuzďajemost' kresťjanskich zemel* v svazci s gosudarstvenno-ekonomičeskoj programoj [Nezčizitelnost rolnické půdy v souvislosti se státním hospodářským programem] (1889), *Byť ili ně byť obščině?* [Má či nemá existovat obecina?] (1894) aj. V letech 1899—1902 řídil list umírněných liberálů *Rossija*, který financovali moskevští průmyslníci. Po 17. říjnu 1905 se stal členem černosotňovského Svazu ruského národa, byl ve spojení s G. Rasputinem. — 518

SCHULZE-GAEVERNITZ Gerhart (1864—1943) — německý buržoazní národohospodář, profesor politické ekonomie na univerzitě ve Freiburgu, katedrový socialista „nadšený opěvovatel německého imperialismu“ (V. I. Lenin, *Spisy* 22, Praha 1959, s. 327). V letech 1892—1893 studoval textilní průmysl a půdní vztahy v Rusku a přednášel na moskevské univerzitě. Ve svých pracích se snažil dokázat, že je možno nastolit v kapitalistické společnosti sociální smír, „sociální harmonii“, a tím zlepšit postavení všech tříd — kapitalistů, dělníků i rolníků.

Myšlenky G. Schulze-Gaevernitze propagoval v Rusku P. G. Struve. Hlavní práce v 90. letech: *Krupnoje proizvodstvo, jeho značeniye dlja ekonomičeskogo i socialnogo progressa* [Velkovýroba, její význam pro ekonomický a sociální pokrok] (1892); *Očerki obščestvennogo chozjajstva i ekonomičeskoj politiki Rossii* [Studie o společenském hospodářství a ekonomické politice Ruska] (1899). — 472, 537

SISMONDI Jean Charles Simonde de (1773—1842) — švýcarský ekonom a historik. Na počátku své činnosti patřil ke klasické škole buržoazní politické ekonomie, později se stal představitelem maloburžoazního socialismu a zakladatelem ekonomického romantismu, vyjadřujícího názory malovýrobců. Uvědomoval si rozpory kapitalismu, ale nedovedl odhalit jejich podstatu. Nechápal pokrokové tendence kapitalistické velkovýroby, snažil se hledat vzor ve starých zřízeních a tradicích, v cechovní organizaci průmyslu a v patriarchálním zemědě-

ství, což naprosto neodpovídalo novým hospodářským podmínkám.

Jeho učení kritizoval Lenin v práci *K charakteristice ekonomického romantismu*.

Nejdůležitější ekonomické práce: *Nouveaux principes d'économie politique ou de la richesse dans ses rapports avec la population* [Nové zásady politické ekonomie aneb O bohatství ve vztahu k obyvatelstvu] (1819) a *Études sur l'économie politique* [Studie o politické ekonomii] (1837–1838). — 128, 131–159, 161, 163–178, 180–212, 214–216, 221, 224–227, 229–249, 251–259, 261–263, 492

SKALDIN (vl. jm. Jeleněv F. P.) (1828–1902) — ruský spisovatel a publicista. Přispíval do časopisu *Otčestvennyje zapiski*. V 60. letech patřil k představitelům buržoazního liberalismu, později se stal krajním reakcionářem. Byl členem hlavního cenzurního výboru, hlavní správy pro tisk a rady ministra vnitra, hájil rusifikátorskou politiku carismu ve Finsku. — 498–511, 514, 516, 523

SKVORCOV-STĚPANOV I. I. (1870–1928) — dlouholetý účastník ruského revolučního hnutí, významný stranický pracovník a sovětský státník, marxistický publicista, autor četných ekonomických, historických a protináboženských prací, překladatel a redaktor tří svazků *Kapitálu* a řady dalších děl K. Marxe a B. Engelse.

V revolučním hnutí pracoval od roku 1892 a v SDDSR od roku 1896. Koncem roku 1904 se připojil k bolševikům. Za revoluční činnost byl několikrát ve vězení a ve vyhnanství.

Za Říjnové revoluce byl členem vojenského revolučního výboru v Moskvě a prvním lidovým komisařem financí Sovětské republiky; několikrát zvolen členem celoruského ústředního výkonného výboru sovětů a ústředního výkonného výboru sovětů SSSR. Byl členem ústřední revizní komise KSR(b) (X.—XII. sjezd), členem ÚV VKS(b) (od XIV. sjezdu), redaktorem řady periodik strany a sovětů, ředitelem Leninova institutu při ÚV VKS(b) a členem prezidia Komunistické akademie. — 221

SMITH Adam (1723–1790) — anglický ekonom a filozof, představitel klasické buržoazní politické ekonomie. Ve své práci *An Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations* [Pojednání o podstatě a původu bohatství národů] (1776; česky 1958) jako první prohlásil, že zdrojem hodnoty je každá práce vynaložená v kterémkoli odvětví výroby. Velký význam měly jeho teorie o dělbě práce, o produktivní práci a nadhodnotě. Smith poprvé konstatoval, že kapitalistická společnost se skládá ze tří tříd: dělníků, kapitalistů

a statkářů; zavrhoval však třídní boj. K. Marx ocenil Smithovy zásluhy o rozvoj politické ekonomie, ale zároveň poukázal na buržoazní omezenost, rozpornost a chybnost jeho názorů. Správně určenou hodnotu zboží představovanou pracovním časem Smith zaměňoval s hodnotou práce. Hlavní chybou jeho teorie reprodukce bylo to, že přehlížel konstantní kapitál a redukoval hodnotu na zisk a nadhodnotu. — 138—140, 143—146, 148—153, 156, 159, 164, 166, 171—172, 199, 200—201, 234, 416, 510

STAŠJULEVIČ M. M. (1826—1911) — profesor historie, publicista a veřejný činitel, významný představitel umírněného buržoazního liberalismu. Snil o konstituční monarchii podle anglického vzoru. V letech 1866—1908 vydával a redigoval časopis Věstník Jevropy, v letech 1881—1882 list Porjadok. — 509, 519

STĚPANOV — viz Skvorcov-Stěpanov I. I.

STRUVE P. B. (P. B., Novus) (1870—1944) — ruský buržoazní ekonom a publicista, představitel legálního marxismu, spolupracovník a redaktor časopisů Novoje slovo (1897), Načalo (1899) a Žizň (1900). Lenin nazval Struveho „velikým mistrem renegátství“ (Spisy 13, Praha 1956, s. 495). Již ve své první práci Kritičeskije zametki k voprosu ob ekonomičeskom razvitii Rossii [Kritické poznámky k ekonomickému rozvoji Ruska] (1894) kritizoval Struve narodnictví, „doplňoval“ a kritizoval Marxovo ekonomické a filozofické učení, sympatizoval s představiteli vulgární buržoazní politické ekonomie a propagoval malthuziánství. Na přelomu století se Struve definitivně rozešel s marxismem a sociální demokracií, přešel k liberálům a stal se jedním z teoretiků a organizátorů buržoazně liberální organizace Svaz osvobození (1904—1905) a redaktorem jejího ilegálního orgánu Osvobožděnije (1902—1905). Od roku 1905 byl členem ústředního výboru kadetské strany a po porážce revoluce roku 1905—1907 vůdcem pravého křídla liberálů. Po Říjnové revoluci byl členem Wrangelovy kontrarevoluční vlády; později emigroval. — 196, 201, 228, 434, 437, 438, 472, 481, 491—493, 533, 538

ŠARAPOV S. F. (1855—1911) — reakční publicista, mluvčí a obhájce zájmů šlechty; vydavatel listů Russkoje dělo (1886—1891, 1905 až 1907, 1909—1910), Russkij trud (1897—1899) a řady periodických sborníků. — 488—490

ŠORIN A. I. — hlavní mistr tkalcovské dílny v nikolské textilce, která patřila společnosti Savvy Morozova syna a spol. (městečko Nikol-

skoje je nyní součástí města Orechovo-Zujevo v Moskevské oblasti).
— 36, 49

TALALAJEV V. T. (nar. 1871) — v revolučním hnutí začal pracovat v 90. letech jako student petrohradské univerzity. Začátkem roku 1894 byl zatčen za propagaci revolučních myšlenek mezi mládeží, na dva roky vysídlen do Novgorodu a předán pod dohled tamější policie. V Novgorodu pomohl zřídit tajnou tiskárnu, v níž se vydávaly ilegální tiskoviny. Talalajev udržoval spojení se členy petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy. V srpnu 1897 byl znovu zatčen a v roce 1898 poslán na pět let do vyhnanství na východní Sibiř. — 126

THOMPSON William (asi 1785—1833) — irský ekonom, stoupenec R. Owena, představitel skupiny ekonomů, která — podle Engelsových slov — „ve dvacátých letech obrátila Ricardovu teorii hodnoty a nadhodnoty v zájmu proletariátu proti kapitalistické výrobě a potírala buržoazii jejími vlastními zbraněmi“ (K. Marx, Kapitál II, Praha 1955, s. 22). Vystupoval jako kritik kapitalismu a přívrženec přeměny společnosti ve federaci komun. Hlavní práce: Principles of the Distribution of Wealth Conducive to Human Happiness [Zásady rozdělování bohatství, nejpříznivější pro lidské štěstí] (1824), Labour Rewarded [Odměna za práci] (1827), Practical Directions for the Establishment of Communities [Praktické rady pro rychlou a ekonomickou organizaci komun] (1830). — 210, 242

TORNTONOVÉ — majitelé textilní továrny v Petrohradě, která byla založena v roce 1841 (nyní kombinát na výrobu jemných a technických vláken E. Thälmana). — 82—83, 85

T—IN K., T—N K. — viz Lenin V. I.

TUGAN-BARANOVSKIJ M. I. (1865—1919) — buržoazní ekonom, v 90. letech významný představitel legálního marxismu, spolupracovník časopisů Novoje slovo (1897), Načalo (1899) aj.; kritizoval Marxe. Za první buržoazně demokratické revoluce v Rusku byl členem kadetské strany, v letech 1917—1918 aktivním činitelem buržoazní kontrarevoluce na Ukrajině, ministrem financí ukrajinské centrální rady. Nejdůležitější práce z 90. let: Promyšlennyje krizisy v sovremennoj Anglii, ich pričiny i vlijanije na narodnuju žižň [Průmyslové krize v soudobé Anglii, jejich příčiny a vliv na život lidu] (1894), Russkaja fabrika v prošlom i nastojaščem T. I

[Ruská továrna v minulosti a přítomnosti], sv. I (1898) aj. — 166, 168, 196, 519

VERCHOVSKIJ V. P. (nar. 1837) — admirál; v letech 1890—1895 velitel petrohradského přístavu, správce loděnic Nové admirality, od roku 1896 náčelník hlavní správy pro stavbu a zásobování lodí, později člen rady pro záležitosti obchodního námořního loďstva při ministerstvu námořnictví. — 41, 69

V. I. — viz Lenin V. I.

VITTE S. J. (1849—1915) — státník z konce 19. a začátku 20. století, představitel zájmů „vojensko-feudálního imperialismu“ carského Ruska, přesvědčený zastánce samoděržaví. Snažil se zachránit monarchii malými ústupky a sliby liberální buržoazii a krutými represáliemi vůči lidu. Byl jedním z těch, kdo potlačili revoluci v letech 1905—1907. Jako ministr dopravy (únor—srpen 1892), ministr financí (1892—1903) a předseda vlády (konec roku 1905 až duben 1906) prosazoval v oblasti financí, celní politiky, výstavby železnic a továrního zákonodárství zájmy velkoburžoazie; přispěl tak k rozvoji kapitalismu v Rusku a k větší závislosti Ruska na imperialistických státech. V. I. Lenin jej charakterizoval jako „ministra mamláče“. — 52, 54, 116, 122—123, 267, 307

VOLGIN A. — viz Plechanov G. V.

VOLYNSKIJ A. (vl. jm. Flekser A. L.) (1863—1926) — estetik a kritik, propagátor teorie umění pro umění, jeden z redaktorů časopisu Severnyj věstník. Ve svých článcích sebraných v knize Russkije kritiki [Ruští kritikové] (1896) snižoval význam revolučně demokratické publicistiky.

Po Velké říjnové revoluci pracoval v radě Domu umění, v redakční radě nakladatelství Vsemirnaja literatura, byl předsedou vedení leningradské sekce Celoruského svazu spisovatelů (1920—1924), vedl choreografickou školu. — 531—532

VORONCOV V. P. (V. V.) (1847—1918) — ekonom a publicista, jeden z ideologů liberálního narodnictví 80.—90. let, autor knih Sudby kapitalizma v Rossii [Osudy kapitalismu v Rusku] (1882), Očerki kustarnoj promyšlennosti v Rossii [Studie o domáckém průmyslu v Rusku] (1886), Progressivnyje tččenija v krest'janskom chozjajstve [Pokrokové proudy v rolnickém hospodářství] (1892), Naši napravlenija [Naše směry] (1893), Očerki teoretičeskoj ekonomii [Nástin

teoretické ekonomie] (1895) aj. Tvrdil, že v Rusku nejsou podmínky pro rozvoj kapitalismu; hájil malovýrobce zboží a idealizoval rolnickou občinu. Prosazoval politiku smíru s carskou vládou a byl odpůrcem marxismu. Voroncovy názory kritizoval Plechanov v díle Zdůvodnění narodnictví v pracích pana Voroncova (V. V.) (1896). — 132, 145, 151, 154, 166, 176, 188, 221, 229, 238, 249, 253, 324, 340—341, 348, 382, 409, 425, 512, 515, 518, 523, 525, 533—534, 538

VORONIN I. A. (nar. 1842) — majitel Rezvoostrovské tkalcovny v Petrohradě (nyní Rezvoostrovská textilní továrna), ředitel správní rady textilní akciové společnosti „I. A. Voronin, Ljutš i Češer“ (1895 až 1918) a správní rady Společnosti závodů na spalování kostí (1891 až 1913), člen výboru Společnosti pro podporu ruského obchodu a průmyslu. — 126

V. V. — viz Voroncov V. P.

WAGNER Adolph (1835—1917) — německý buržoazní ekonom a reakční politik, představitel katedrového socialismu. Domníval se, že vykořisťování dělníků kapitalisty může být odstraněno pomocí státního zákonodárství. Spolupracoval s Bismarckem a byl jedním z vůdců křesťanskosocialistické strany. Jeho reakčních ekonomických názorů využili hitlerovci ke své „socialistické“ demagogii a velebení „totalitního“ státu.

Hlavní díla: Allgemeine oder theoretische Volkswirtschaftslehre [Obecná čili teoretická nauka o národním hospodářství] (2. vyd. 1879), Grundlegung der politischen Ökonomie [Základy politické ekonomie] (1892—1894). — 248

ZASULIČOVÁ V. I. (Ivanov V., V. I.) (1851—1919) — význačná pracovnice narodnického a později sociálně demokratického hnutí v Rusku; revolučně činná od roku 1869. Byla členkou narodnických organizací Zemlja i volja a Čornyj pereděl. V roce 1880 emigrovala do ciziny, počátkem 80. let přešla na pozice marxismu. V letech 1883—1884 se zúčastnila zakládání skupiny Osvobození práce. V 80. a 90. letech přeložila do ruštiny Marxovu Bídu filozofie a Engelsův Vývoj socialismu od utopie k vědě, napsala Očerk istorii Meždunarodnogo obščestva rabočich [Přehled dějin Mezinárodního dělnického sdružení] a práci o J. J. Rousseauovi; přispívala do publikací skupiny Osvobození práce, do časopisů Novoje slovo a Naučnoje obozrenije; uveřejnila řadu literárně kritických

statí. V roce 1900 se stala členkou redakce leninského listu Jiskra a časopisu Zarja.

Po rozkolu ve straně v roce 1903 patřila k vedoucím představitelům menševiků a vstoupila do redakce menševické Jiskry. V roce 1905 se vrátila do Ruska. V letech reakce se přidala k likvidátorům, za první světové války stála na pozicích sociálšovinismu. K Velké říjnové revoluci se stavěla negativně. — 25, 526

ZIBER N. I. (1844—1888) — ruský ekonom, publicista, profesor na katedře politické ekonomie a statistiky na kyjevské univerzitě. V roce 1881 se za studijního pobytu v Londýně osobně seznámil s K. Marxem a B. Engelsem. Ziber jako jeden z prvních popularizoval a propagoval Marxovy ekonomické práce v Rusku; snažil se nejen vysvětlit myšlenky obsažené v Kapitálu, ale i obhájit Marxovo ekonomické učení před jeho „kritiky“.

Ziber však pojímal marxismus jednostranně, revolučně kritická stránka Marxova učení mu zůstala cizí. V roce 1871 napsal disertační práci Teorija cennosti i kapitala D. Rikardo v svazí s pozdějšími doplněními i razjasněními [Ricardova teorie hodnoty a kapitálu v souvislosti s pozdějšími doplňky a vysvětlivkami], o které se pochvalně vyjádřil K. Marx v doslovu k 2. vydání I. dílu Kapitálu. Tato Ziberova kniha vyšla v přepracovaném a doplněném vydání roku 1885 pod názvem David Rikardo i Karl Marks v ich obščestvenno-ekonomičeskich issledovanijach [David Ricardo a Karel Marx a jejich sociálně ekonomická bádání]. Velmi známé byly i jeho práce Ekonomičeskaja teorija Marksa [Marxova ekonomická teorie] (otištěna v letech 1876—1878 v časopisech Znanije a Slovo), Očerki pervobytnoj ekonomičeskoj kultury [Nástin prvobytné ekonomické kultury] (1883) aj. — 162, 173, 178, 184, 185—186

ZLATOVRAJSKIJ N. N. (1845—1911) — prozaik. Jako představitel narodnického hnutí se zajímal o problémy vesnice. Nekritický poměr k obsahu svých děl, mystičnost a idealizace snižují hodnotu jeho děl. Na sklonku života tvořil díla memoárového charakteru. — 492

ŽИТЛОВСКИИ Ch. I. (nar. 1865) — publicista, v mládí narodovoljovec. Koncem 80. let emigroval do Švýcarska. Byl jedním z organizátorů Svazu ruských socialistů-revolucionářů v Bernu (1894). Později se stal jedním z ideologů židovského maloburžoazního nacionalistického hnutí, zúčastnil se zakládání židovské socialistické dělnické strany a byl jedním z jejích vůdců a teoretiků; zároveň udržoval

úzké spojení se stranou socialistů-revolucionářů. Kritizoval marxistické učení. Po vydání manifestu ze 17. října 1905 se vrátil do Ruska, znova však emigroval. — 433

Ž I V O T O P I S N Á D A T A

(1895—1897)

1895

V zimě Lenin přednášel v petrohradských dělnických kroužcích.

Lenin vypracoval dotazník pro průzkum pracovních a životních podmínek dělníků, z něhož propagandisté čerpali podklady pro agitační práci.

18. nebo 19. února (2. nebo 3. března) Lenin se účastnil petrohradské porady členů sociálně demokratických skupin z různých měst v Rusku. Na poradě byli přítomni G. M. Kržižanovskij, J. M. Ljachovskij, J. I. Sponti, T. M. Kopelzon (Grišin) a diskutovalo se na ní o tom, že by se mělo přejít od propagace marxismu v úzkých kroužcích k politické agitaci mezi masami a vydávat populární literaturu pro dělníky.

15. (27.) března Lenin dostal cestovní pas k výjezdu do zahraničí.

2. (14.) dubna Před odjezdem do zahraničí uspořádal Lenin poradou petrohradské skupiny sociálních demokratů. Účastnili se jí N. K. Krupská, M. A. Silvin aj.

Před 25. dubnem (7. květnem) Lenin uspořádal poradou se skupinou učitelek nedělní školy (N. K. Krupská, L. N. Knipovičová aj.), na které byl přítomen i G. M. Kržižanovskij.

Spolu s V. V. Starkovem, S. I. Radčenkem, P. B. Struovem, A. N. Potresovem a R. E. Klassonem připravuje Lenin k vydání marxistický sborník *Materiály k charakteristice našeho hospodářského vývoje*. V tomto sborníku vyšla Leninova práce *Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho (pod pseudonymem K. Tulin)*. Carská cenzura sborník zadržela a téměř celý náklad byl spálen.

25. dubna
(7. května) Lenin odejel za hranice, aby zde navázal spojení se skupinou Osvobození práce a seznámil se se západoevropským dělnickým hnutím. Před odjezdem se zastavil spolu s I. Ch. Lalajancem v Moskvě.
- Nejdříve v květnu a nejpозději*
9. (19.) září Během pobytu v zahraničí si Lenin dělá konспект z Marxovy a Engelsovy knihy Svata rodina aneb Kritika kritické kritiky. Proti Brunovi Bauerovi a spol.
2. (14.)
května V dopise ze Salcburku (Rakousko) si Lenin stěžuje své matce na potíže, které mu dělá hovorová němčina.
8. (20.)
května V dopise ze Švýcarska líčí Lenin své matce dojmy z cest a oznamuje jí, že se setkal s rodinou A. A. Šuchta, která žije v Ženevě.
- V květnu* Ve Švýcarsku se Lenin seznámil se členy skupiny Osvobození práce (v Ženevě navštívil G. V. Plechanova, v Curychu P. B. Axelroda, s nímž strávil týden poblíž Curychu ve vesnici Avoltern), domluvil se s nimi na pravidelném spojení a na vydávání sborníku Rabotnik v zahraničí.
- Koncem května a v červnu* Lenin žije v Paříži. Seznámil se s P. Lafarguem, významným činitelem francouzského a mezinárodního dělnického hnutí, zeťem Karla Marxe.
27. května
(8. června) V dopise matce popisuje Lenin Paříž, zajímá se o události doma.
- V červnu* V Paříži konpektuje první část Lefranceovy knihy Studie o hnutí pařížských komunardů v roce 1871.
- V první polovině července* Lenin se léčí ve švýcarském sanatoriu.
- Ve druhé polovině července - počátkem září* Za svého pobytu v Berlíně Lenin navštěvuje veřejnou knihovnu, seznamuje se se zahraniční marxistickou literaturou, chodí na dělnické schůze.
22. července
(3. srpna) Na sociálně demokratické schůzi v dělnickém předměstí Berlína (Niederbarnim) vyslechl Lenin Stadt-

- hagenovu přednášku o agrárním programu německé sociální demokracie.
- 27. července (8. srpna)* Lenin zhlédl v berlínském Deutsches Theater Hauptmannovo drama Tkalci.
- 7. (19.) září* Lenin se vrátil do Ruska. V kufru s dvojitým dnem si přivezl ilegální marxistickou literaturu. Byl nad ním zesílen policejní dozor.
- Mezi 7. a 29. zářím (19. zářím a 11. říjnem)* Lenin navštívil Vilno, Moskvu a Orechovo-Zujevo, navázal spojení se členy místních sociálně demokratických skupin a získal je pro podporu zahraničního vydání sborníku Rabotnik.
- 29. září (11. října)* Lenin se vrátil do Petrohradu.
- 30. září (12. října)* Na Něvském prospektu navštívil Lenin dům č. 139, v němž bydleli dělníci.
- Na podzim* Lenin zakládá v Petrohradě Svaz boje za osvobození dělnické třídy.
Pod Leninovým vedením se práce sociálních demokratů plánovitě rozrůstá, sílí agitace mezi továrním dělnictvem, vydávají se ilegální letáky.
Lenin mluví na schůzi členů Svazu boje za osvobození dělnické třídy o organizačních otázkách.
- 1. (13.) října* Na 7. ulici Vasiljevského ostrova navštívil Lenin dům č. 8/86, v němž bydleli dělníci.
- Počátkem listopadu* Lenin píše P. B. Axelrodovi do Curychu a informuje ho o situaci v sociálně demokratických skupinách ve Vilně, Moskvě, Orechovu-Zujevu, sděluje mu adresy, způsoby konspirativního dopisování a prosí ho o zaslání literatury a barev. Zajímá se o to, jak pokračují přípravy k vydání sborníku Rabotnik. Spolu s dopisem odesílá pro Rabotnik řadu příspěvků o dělnickém hnutí.
- 7. (19.) listopadu* V průběhu stávký v Torntonově továrně navštívil Lenin spolu s V. V. Starkovem dělníka N. J. Merku-

lova a předal mu 40 rublů pro rodiny uvězněných dělníků.

Po 7. (19.)
listopadu

Petrohradský Svaz boje vydává Leninův leták Dělníkům a dělnicím Torntonovy továrny.

12. (24.)
listopadu

Spolu s V. V. Starkovem navštívil Lenin podruhé dělníka N. J. Merkulova a předal mu výzvy, aby je rozšířil v Torntonově továrně.

V polovině
listopadu

Lenin sděluje P. B. Axelrodovi do Curychu, že dostal zprávu o vratislavském sjezdu německé sociální demokracie, že odeslal příspěvky pro sborník Rabotnik, navázal spojení s tiskárnou Skupiny narodovoljovců a že se chystá vydávat list Rabočje dělo.

25. listopadu
(7. prosince)

V listu Samarskij věstnik vyšel Leninův článek Gymnazijní hospodářství a nápravná gymnázia.

Koncem
listopadu

Lenin řídí poradu členů Svazu boje za osvobození dělnické třídy, na které se diskutovalo o další práci a o přípravě jeho prvního ilegálního orgánu — listu Rabočje dělo.

Na podzim a
v zimě

Lenin se setkává se členy petrohradské marxistické skupiny a s pokrokovými dělníky v bytě I. V. Babuškina, N. J. Merkulova, V. A. Šelgunova aj.

V listopadu -
nejpozději
8. (20.)
prosince

Lenin připravuje vydání 1. čísla ilegálního listu Rabočje dělo, orgánu petrohradského Svazu boje, píše úvodník Ruským dělníkům, články Nač myslí naši ministři?, Jaroslavská stávka v roce 1895 aj.; rediguje všechny materiály pro toto číslo.

3. (15.)
prosince

Začíná se tisknout Leninova brožura Výklad zákona o pokutách ukládaných dělníkům v továrnách a závodech.

6. (18.)
prosince

Na tradičním studentském plese se Lenin setkal se členy petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy.

6. a 8. (18.
a 20.) pro-
sinc

Na schůzi vedení Svazu boje, kterou řídil Lenin, se diskutovalo o 1. čísle listu Rabočje dělo, které bylo připraveno k tisku.

V noci z 8. na 9. (z 20. na 21. prosince) Byl zatčen Lenin a jeho spolupracovníci z petrohradského Svazu boje (A. A. Vanějev, P. K. Zaporožec, G. M. Kržižanovskij, V. V. Starkov aj.). Při zatýkání A. A. Vanějeva a domovní prohlídce v jeho bytě policie zabavila materiály určené pro 1. číslo listu *Rabočeje dělo*, připravené k tisku. Lenin byl vzat do vyšetřovací vazby a strávil ve vězení více než 14 měsíců.

21. prosince (2. ledna 1896) Leninův první výslech ve vězení.

Nejdříve 21. prosince (2. ledna 1896) Z vězení posílá Lenin zašifrovaný dopis N. K. Krupské, informuje ji o svých výpovědích při výslechu a prosí příbuzné, aby mu koupili kufr podobný tomu, který si přivezl z ciziny. Dopis se nedochoval.

Koncem roku Lenin začíná připravovat knihu *Vývoj kapitalismu v Rusku*, píše *Návrh programu sociálně demokratické strany*.

Koncem roku 1895 a v roce 1896 Ve vězení si Lenin dopisuje s uvězněnými soudruhy a navazuje spojení se členy petrohradského Svazu boje, kteří zůstali na svobodě, pomáhá Svazu radami a pokyny, posílá brožury a letáky, které napsal.

1896

2. (14.) ledna Lenin posílá z vyšetřovací vazby dopis na jméno A. K. Čebotarjovové, ve kterém sděluje soudruhům na svobodě, že se připravuje k napsání knihy *Vývoj kapitalismu v Rusku*. K dopisu připojuje seznam knih, které potřebuje, a za pomoci smluveného kódu se ptá, co dělají soudruzi ze Svazu boje. Druhá polovina dopisu se nedochovala.

4. (26.) dna V dopise sestře Anně děkuje za zaslání knihy, sděluje, že seznam požadovaných knih odeslal, prosí, aby mu poslala slovníky pro překlady z němčiny.

7. (28.) na V dopise sestře Anně prosí o zaslání několika knih, mezi nimi II. dílu *Marxova Kapitálu* a *Plechanovovy*

práce O vývoji monistického názoru na dějiny (1895). V dopise sděluje, že studuje knihu M. I. Tugana-Baranovského Průmyslové krize v soudobé Anglii, jejich příčiny a vliv na život lidu (1894) a znovu čte Šelgunovy práce.

30. března
(11. dubna)

Druhý výslech Lenina ve vězení.

Nejdříve
v březnu

Leninův článek Bedřich Engels, napsaný na podzim 1895, je publikován v 1/2 č. sborníku Rabotnik.

Před 19. dub-
nem (1. kvě-
tnem)

Lenin píše prvomájový leták. Leták se nedochoval.

7. (19.)
května

Třetí výslech Lenina ve vězení.

Před 10.
(22.) květnem

Lenin píše populární brožuru pro dělníky O stávkách, která se ztratila při zatýkání v Lachtinské tiskárně Skupiny narodovoljovců.

27. května
(8. června)

Čtvrtý výslech Lenina ve vězení.

V červnu a
červenci

Lenin píše Výklad programu sociálně demokratické strany.

Před 25. lis-
topadem (7.
prosincem)

Petrohradský Svaz boje vydal leták Carské vlá-
dě, který napsal Lenin ve vězení.

2. (14.)
prosince

Lenin posílá prokurátorovi petrohradského okruho-
vého soudu žádost, aby mu dovolili předat sestře
Anně dopis a dva rukopisy: Nové hospodářské prou-
dy v životě rolnictva a Přehled politické ekonomie
na počátku 19. století.

V roce 1896

Lenin píše Sdělení „starých“ členům petrohradského
Svazu boje za osvobození dělnické třídy, v níž va-
ruje členy Svazu před provokátorem N. Michajlovem.

29. ledna
(10. února) Byl potvrzen rozsudek carské vlády, kterým je Lenin vypovězen na 3 roky do východní Sibiře a dán pod veřejný policejní dohled.
12. (24.)
února Lenin neodjel do vyhnanství přes eskortní stanice, ale na základě cestovního dokladu.
13. (25.)
února Lenin dostává rozsudek o vypovězení do východní Sibiře.
14. (26.)
února Lenin je propuštěn z vězení a smí zůstat do večera 17. února (1. března) v Petrohradě.
- Mezi 14. a
17. únorem
(26. únorem a
1. březnem) Lenin uspořádal v Petrohradě porady členů petrohradského Svazu boje, na kterých se sešli „staří“ členové Svazu, věznění spolu s Leninem (A. A. Vanějev, G. M. Kržižanovskij, P. K. Zaporožec aj.), a „mladí“, kteří zůstali na svobodě. Mezi „starými“ a „mladými“ se rozvinula ostrá polemika, vyvolaná oportunistickými tendencemi „mladých“. Lenin ostře kritizoval „mladé“ pro náznaky ekonomismu. Lenin se dal fotografovat se členy petrohradského Svazu boje za osvobození dělnické třídy A. A. Vanějevem, P. K. Zaporožcem, G. M. Kržižanovským, A. L. Malčenkem, L. Martovem (J. O. Cederbaumem) a V. V. Starkovem, kteří byli vypovězeni do vyhnanství.
17. února
(1. března) Lenin odjíždí z Petrohradu do sibiřského vyhnanství přes Moskvu.
- 18.—22.
února (2.—6.
března) V Moskvě se Lenin zastavil u matky a zdržel se tam o dva dny déle, než mu povolila policie.
- Mezi 18. a
22. únorem
(2. a 6. březnem) V Moskvě navštívil Lenin čítárnu knihovny Rumjancevova muzea (nyní Státní Leninova knihovna SSSR).
22. února
(6. března) Lenin žádá moskevské policejní oddělení, aby směl zůstat u matky až do příjezdu petrohradské skupiny

věznů eskortovaných na Sibiř a připojit se k nim. Lenin obdržel cestovní doklad a písemně se zavázal, že v 21 hodin opustí Moskvu.

2. (14.)
března Po cestě do vyhnanství (ze stanice Ob) posílá Lenin matce dopis, v němž popisuje své dojmy. Píše, že se po cestě setkal s lékařem V. M. Krutovským.
4. (16.)
března Lenin přijíždí do Krasnojarsku.
4. března —
30. dubna —
(16. března —
12. května) V Krasnojarsku se Lenin setkal s politickými vypo-
vězenci V. A. Bukšnisem, P. A. Krasikovem aj.
6. (18.)
března Z Krasnojarsku píše Lenin žádost irkutskému gene-
rálnímu gubernátorovi, aby mu bylo ze zdravotních
důvodů dovoleno odbyť si vyhnanství v krasnojars-
ském nebo minusinském okruhu Jenisejské gubernie.
7. (19.)
března Lenin dostal od V. M. Krutovského doporučující
dopis pro krasnojarského kupce G. V. Judina, aby
mohl studovat v jeho knihovně.
9. března —
30. dubna —
(21. března)
— 12. května) Během svého pobytu v Krasnojarsku studuje Lenin
otázky ekonomického vývoje Ruska a využívá při-
tom soukromé Judinovy knihovny.
15. (27.)
března Lenin vyprovází J. M. Ljachovského, který byl v pro-
cesu se Svazem boje odsouzen do vyhnanství v Irkut-
ské gubernii.
15. — 16.
(27. — 28.)
března V dopise matce projevuje Lenin obavy o osud sou-
druhů, kteří jedou do vyhnanství na státní útraty. Zá-
roveň píše o své práci v městské a Judinově knihovně
a prosí ji, aby mu častěji psala.
26. března
(7. dubna) V dopise matce prosí Lenin sestru Annu, aby mu
obstarala Ročenku ministerstva financí, 1. sešit
(1869), Statistickou kroniku Ruské říše, II. série,
6. sešit (1872) a Statistický atlas hlavních odvětví

továrního průmyslu v evropském Rusku se seznamem továren a závodů, 3. sešit (1873), který sestavil D. A. Timirjazev. Zároveň jí sděluje adresu, na kterou mu může psát.

4. (16.)
dubna

Na krasnojarském nádraží Lenin vítá soudruhy ze Svazu boje (A. A. Vanějeva, G. M. Kržižanovského, L. Martova (J. O. Cederbauma) a V. V. Starkova), kteří přijeli se skupinou vypovězenců.

Před 5.
(17.) dubnem

V telegramu poslaném z Krasnojarsku žádá Lenin petrohradské soudruhy, aby zajistili A. A. Vanějevovi pobyt ve vyhnanství v minusinském okruhu Jenisejské gubernie. Telegram se nedochoval.

5. (17.)
dubna

Lenin s uspokojením sděluje matce, že byl právě tak jako G. M. Kržižanovskij a V. V. Starkov poslán do vyhnanství v minusinském okruhu. Píše jí, že přečetl časopis *Novoje slovo*.

Mezi 5. a 17.
(17. a 29.)
dubnem

Lenin oznamuje matce, že mu byla za místo pobytu ve vyhnanství určena vesnice Šušenskoje. Dopisy se nedochovaly.

17. (29.)
dubna

Lenin prosí sestru Annu, aby mu z honoráře za práci K charakteristice ekonomického romantismu koupila knihy, a to Průmysl Vladimírské gubernie, 3.—5. seš. (1882—1884), Ukazatel továren a závodů v evropském Rusku (1894) aj. a předplatila mu noviny. Prosí, aby ho včas informovala o cestě do zahraničí, protože jí pověří několika úkoly. Sděluje jí, že se chce zabývat překládáním.

24. dubna
(6. května)

Leninovi byl předán cestovní doklad do Šušenského.

29. dubna
(11. května)

Lenin píše žádost jenisejskému gubernátorovi, aby mu určil zákonem stanovenou podporu na stravu, ošacení a byt.

30. dubna
(12. května)

Lenin odjíždí z Krasnojarska přes Minusinsk do Šušenského, kam byl poslán do vyhnanství.

- V dubnu —* V 7.—10. čísle časopisu *Novoje slovo* je otištěna
červenci Leninova práce K charakteristice ekonomického romantismu.
6. (18.) Lenin přijíždí spolu s G. M. Kržižanovským a V. V. Starkovem do Minusinska.
května
7. (19.) Lenin žádá minusinského policejního náčelníka
května o přidělení podpory.
8. (20.) Lenin vyjel z Minusinska a téhož dne dojel do vesni-
května ce Šušenskoje v minusinském okruhu Jenisejské gu-
bernie.
18. (30.) V dopise matce a sestře Marii popisuje Lenin vesni-
května ci Šušenskoje. Nechce, aby za ním přijely, protože
ještě není zařízen a cesta je velmi namáhavá. Za-
jímá se o spory mezi redakcí časopisu *Novoje slovo*
a samarskými marxisty. Sděluje Marii, že dostal vý-
pisky z knih, a prosí o zaslání knižních katalogů.
25. května Lenin prosí sestru Annu, aby mu objednala několik
(6. června) časopisů a poslala knihy, které nutně potřebuje.
Informuje ji, kde je sežene.
8. (20.) V dopise své sestře Anně do Švýcarska Lenin prosí
června o zaslání zahraničních knižních katalogů a novin
a o zakoupení levného vydání klasiků politické
ekonomie a filozofických spisů klasiků v originálu.
15. (27.) V dopise M. T. Jelizarovovi oznamuje, že noviny
června obdržel a že nutně potřebuje knihy z moskevské
a petrohradské knihovny.
3. (15.) V dopise své sestře Marii píše učební osnovy ke stu-
července diu marxismu; mezi literaturou jsou uvedeny listy
německé sociální demokracie *Vorwärts* a *Die Neue*
Zeit. Dopis se nedochoval.
19. (31.) V dopise adresovaném matce a sestře Marii píše
července o své práci na knize *Vývoj kapitalismu v Rusku*.
16. (28.) V dopise P. B. Axelrodovi do Curychu sděluje, že
srpna obdržel jeho a Plechanovovy připomínky ke své

brožure Výklad zákona o pokutách ukládaných dělníkům v továrnách a závodech, a zmiňuje se o tom, že by velice rád psal pro dělníky.

17. (29.)
srpna

V dopise matce sděluje, že píše stať (jde o Soupis domácí výroby v Permské gubernii za rok 1894/1895 a všeobecné otázky „domáckého“ průmyslu); pozastavuje se nad tím, že dosud nedostal knihy, které mu byly zaslány.

V létě

Píše brožuru Nový tovární zákon. Brožuru vydala roku 1899 v zahraničí skupina Osvobození práce.

V srpnu —
nejpozději
7. (19.)
září

Lenin píše stať Soupis domácí výroby v Permské gubernii za rok 1894/1895 a všeobecné otázky „domáckého“ průmyslu. V článku použil materiálů z různých statistik. Studuje, zatrhává a dělá poznámky v knihách Studie o stavu domácího průmyslu v Permské gubernii (1896), J. I. Krasnoperov, Domácký průmysl Permské gubernie na Sibiřsko-uralské vědeckoprůmyslové výstavě v Jekatěrinburgu v r. 1887, seš. I.—III. (1888—1889) aj.

7. (19.) září

Prostřednictvím M. T. Jelizarova posílá Lenin P. B. Struvemu dopis a stať (jde o Soupis domácí výroby v Permské gubernii za rok 1894/1895 a všeobecné otázky „domáckého“ průmyslu).

27.—28. září
(9.—10. října)

Lenin byl v Minusinsku, kde se setkal s narodovoljovci, narodopravovci a dalšími politickými vyhnanci.

29. září — 4.
října (11. —
16. října)

Z Minusinska odejel Lenin do vesnice Těsinskoje na návštěvu k vypovězeným sociálním demokratům a zdržel se tam pět dní.

V září

Lenin píše stať K jednomu novinovému článku.

12. (24.)
října

V dopise matce sděluje, že obdržel časopis Voprosy filosofii i psichologii, píše o své cestě do Minusinska a Těsinského, o korespondenci s A. P. Skljarenkem a I. Ch. Lalajancem. Prosí ji, aby mu poslala katalog Petrovské knihovny.

19. (31.) října V dopise adresovaném matce a sestře Marii prosí o zaslání bibliografické literatury. Doufá, že dostane brzkou odpověď redakce na zasloupanou stať (Soupis domácí výroby v Permské gubernii za rok 1894/1895 a všeobecné otázky „domáckého“ průmyslu), zmiňuje se o L. Martovovi (J. O. Cederbaumovi) a A. A. Vanějvovi.
- V listopadu Lenin odjel bez povolení ze Šušenského do Minusinska.
- Nejdříve v listopadu Lenin píše Přílohu k brožuře Nový tovární zákon.
10. (22.) prosince V dopise matce a sestřím Anně a Marii příznivě hodnotí knihu A. Labrioly Studie o materialistickém pojetí dějin (1897). Oznamuje jim, že obdržel druhý sešit materiálu o průmyslové výrobě ve Vjatecké gubernii (1890), Trestní zákoník upravující stíhání zločinců a osob v nápravných zařízeních (1895), Řád o trestech ukládaných smírčími soudci (1897) a že si objednal knihy z knihkupectví A. M. Kalmykovové.
- Lenin píše P. B. Struvemu a navrhuje mu, aby časopis Novoje slovo otiskl druhou část Labriolovy knihy Studie o materialistickém pojetí dějin. O návrhu píše téhož dne N. K. Krupské. Dopisy se nedochovaly.
21. prosince (2. ledna 1898) V dopise adresovaném matce a sestřím Marii a Anně děkuje za zaslání knihy a sděluje, že dostane potřebná doporučení pro vypůjčování knih z petrohradské právnické knihovny. Zmiňuje se také o tom, že připravil článek pro časopis Novoje slovo, žádá o zaslání Marxových knih Bída filozofie (1896) a Ke kritice Hegelovy filozofie práva (1895) a Engelsovy Úlohy násilí v dějinách (1897), které vydala ve francouzštině Mezinárodní socialistická knihovna.
24. prosince — 2. ledna 1898 (5. — 14. ledna) U Lenina v Šušenském žije deset dní G. M. Kržižanovskij.

27. prosince
(8. ledna 1898) V dopise své matce Lenin sděluje, že poslal článek pro časopis *Novoje slovo*.

Koncem roku Lenin píše brožury *Úkoly ruských sociálních demokratů*. Brožuru vydala roku 1898 v zahraničí skupina *Osvobození práce*.

Lenin píše práce *Perly narodnické plánomanie a Jakého dědictví se zřikáme?*, které vyšly v roce 1898 ve sborníku *Ekonomičeskije eťudy a staťji*.

V roce 1897 Ve vyhnanství udržuje Lenin spojení s centry dělnického hnutí v Rusku a se skupinou *Osvobození práce* v zahraničí, dopisuje si i se sociálními demokraty, kteří žijí ve vyhnanství; pokračuje v práci na knize *Vývoj kapitalismu v Rusku*. Poskytuje právní pomoc rolníkům ze *Šušenského a okolí*.

OBSAH

Předmluva 7—13:

1895

BEDŘICH ENGELS 15—27

VÝKLAD ZÁKONA O POKUTÁCH

UKLÁDANÝCH DĚLNÍKŮM

V TOVÁRNÁCH A ZÁVODECH

29—73:

I. Co jsou to pokuty? 33:

II. Jak se dříve ukládaly pokuty a co vyvolalo nové zákony o pokutách? 35:

III. Z jakých důvodů může továrník ukládat pokuty? 40:

IV. Jaká může být výše pokut? 47

V. Jak se ukládají pokuty? 51

VI. K čemu jsou podle zákona určeny peníze z pokut? 55:

VII. Vztahují se zákony o pokutách na všechny dělníky? 67

VIII. Závěr 70:

GYMNAZIJNÍ HOSPODÁŘSTVÍ

A NÁPRAVNÁ GYMNÁZIA (*Russkoje bogatstvo*)

74—81

DĚLNÍKŮM A DĚLNICÍM TORNTONOVY

TOVÁRNY

82—86:

NAČ MYSLÍ NAŠI MINISTŘI?

87—92:

NÁVRH A VÝKLAD PROGRAMU

SOCIÁLNĚ DEMOKRATICKÉ STRANY

93—120:

Návrh programu 95:

Výklad programu 98:

CARSKÉ VLÁDĚ	121—125
SDĚLENÍ „STARÝCH“ ČLENŮM PETRO- HRADSKÉHO SVAZU BOJE ZA OSVO- BOZENÍ DĚLNICKÉ TŘÍDY	126—127

K CHARAKTERISTICE EKONOMICKÉHO ROMANTISMU. <i>Sismondí a naši domácí sismondovci</i>	129—263
<i>Kapitola I.</i> Ekonomické teorie romantismu	132
I. Zužuje se vnitřní trh ožebračováním malovýrobců?	133
II. Sismondího názory na národní důchod a kapitál	138
III. Sismondího závěry z chybného učení o dvou částech roční výroby v kapita- listické společnosti	144
IV. V čem se mylí teorie Adama Smitha a Sismondího o národním důchodu?	148
V. Akumulace v kapitalistické společnosti	152
VI. Zahraniční trh jako „výhodisko z nesnází“ při realizaci nadhodnoty	159
VII. Krize	164
VIII. Kapitalistická renta a kapitalistické přelidnění	172
IX. Stroje v kapitalistické společnosti	182
X. Protekcionismus	189
XI. Všeobecný význam Sismondího v ději- nách politické ekonomie	197
Postskriptum	205
<i>Kapitola II.</i> Charakter kritiky kapitalismu u romantiků	207
I. Sentimentální kritika kapitalismu	207
II. Maloburžoazní charakter romantismu	219
III. Růst průmyslového obyvatelstva na úkor zemědělského	224
IV. Praktická přání romantismu	230
V. Reakční charakter romantismu	237
VI. Obilní cla v Anglii a jak je hodnotí romantismus a vědecká teorie	251

NOVÝ TOVÁRNÍ ZÁKON	265—311
I. Proč byl vydán nový tovární zákon?	267
II. Co se považuje za pracovní dobu?	270
III. O kolik hodin se zkracuje podle nového zákona pracovní doba?	272
IV. Co považuje zákon za „noční dobu“ pro dělníky?	274
V. Jak dokazuje ministerstvo financí, že omezení přesčasové práce by bylo vůči dělníkovi „nespravedlivé“?	278
VI. Jaká práva dává nový zákon ministrům?	282
VII. Jak naše „křesťanská“ vláda omezuje dělníkům svátky	286
VIII. Co je zárukou provádění nového zákona?	292
IX. Zlepší nový zákon postavení dělníků?	294
X. Jaký význam má nový zákon?	298
<i>Příloha</i>	300
I	300
II	301
III	303
IV	303
V	306
VI	307
VII	310

SOUPIS DOMÁCKÉ VÝROBY V PERMSKÉ GUBERNII ZA ROK 1894/1895 A VŠEOBECNÉ OTÁZKY „DOMÁCKÉHO“ PRŮMYSLU	313—419

<i>Článek první</i>	315
I. Všeobecné údaje	316
II. „Domácký výrobce“ a námezdní práce	328
III. „Občinnová pracovní poslušnost“	339
<i>Článek druhý</i>	345
IV. Zemědělské hospodářství „domáckých výrobců“	345
V. Velké a malé podniky. Důchody domáckých výrobců	361
<i>Článek třetí</i>	380
VI. Kdo je to faktor?	380
VII. „Potěšitelné jevy“ v domáckém průmyslu	398
VIII. Narodnický program průmyslové politiky	404

NA OKRAJ JEDNOHO NOVINOVÉHO
ČLÁNKU

420—426

ÚKOLY RUSKÝCH SOCIÁLNÍCH
DEMOKRATŮ

427—461

Předmluva k druhému vydání	431
Předmluva ke třetímu vydání	437
Svaz boje k petrohradským dělníkům a socialistům	459

PERLY NARODNICKÉ PLÁNOMANIE

(S. N. Južakov. *Otázky osvěty. Publicistické studie. — Reforma střední školy. — Systémy a úkoly vysokoškolského vzdělání. — Učebnice pro gymnázia. — Otázka všeobecného vzdělávání. — Žena a osvěta. Petrohrad 1897. S. VIII + 283. Cena 1 r. 50 k.*)

463—494

I	465
II	466
III	473
IV	476
V	480
VI	485
VII	491

JAKÉHO DĚDICTVÍ SE ZŘÍKÁME?

495—538

I. Jeden z představitelů „dědictví“	498
II. Narodnický doplněk „dědictví“	510
III. Získalo „dědictví“ spojením s narodnictvím?	517
IV. „Osvícenci“, narodníci a „žáci“	529
V. Pan Michajlovskij o tom, jak se „žáci“ zřekli dědictví	531

PŘÍPRAVNÉ MATERIÁLY

Osnova předmluvy k druhému vydání brožury Úkoly ruských sociálních demokratů	541—543
Nedokončená varianta předmluvy k druhému vydání brožury Úkoly ruských sociálních demokratů	544—545

Seznam dosud nenalezených Leninových prací z let
1895—1897

549—554

Seznam prací, na jejichž redigování se V. I. Lenin podílel

555

Seznam prací, které V. I. Lenin přeložil

556

Seznam prací, jejichž autorem je pravděpodobně

V. I. Lenin

557

Poznámky

558—593

Seznam literatury, kterou V. I. Lenin cituje nebo
o níž se zmiňuje
Jmenný rejstřík
Životopisná data

594—619
620—646
647—659

V. I. L E N I N
S E B R A N Ě S P I S Y

2

Podle 5. ruského vydání V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, tom 2, Politizdat, Moskva 1975, připraveného Institutem marxismu-leninismu při ÚV KSSS, přeložil kolektiv překladatelů. Kontrolní redaktorka Miluše Hančilová. Odpovědná redaktorka Eva Schächterová. Obálka, vazba a grafická úprava Milan Hegar. Výtvarný redaktor František Kraus. Technická redaktorka Jaroslava Lorenzová. Vydání II. Praha 1980. Vydalo Nakladatelství Svoboda jako svou 4625. publikaci. Vytisklo Rudé právo, tiskařské závody, Praha. Náklad 1—30 000. AA 34,87 (text 34,51, ilustrace 0,36), VA 35,83. Tematická skupina 00/3. Cena brož. výtisku 12,50 Kčs, váz. výtisku 18,— Kčs.

73/202 - 21 - 8.5

25 - 103 - 80 Kčs 18,—